

WYDZIAŁ ARCHEOLOGII UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO
FUNDACJA MONUMENTA ARCHAEOLOGICA BARBARICA
MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W GDAŃSKU

MAGDALENA MĄCZYŃSKA
IRENEUSZ JAKUBCZYK
AGNIESZKA URBANIAK

BABI DÓŁ-BORCZ

CMENTARZYSKO KULTURY WIELBARSKIEJ
Z KRĘGAMI KAMIENNYMI I KURHANAMI NA POMORZU

MONUMENTA
ARCHAEOLOGICA
BARBARICA
SERIES GEMINA

MONUMENTA ARCHAEOLOGICA BARBARICA
SERIES GEMINA
TOMUS IX

Główka Germanina z tzw. węzłem swebskim z ataszki uchwytu kociołka z Czarnówka, pow. Lębork

WYDZIAŁ ARCHEOLOGII UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO
FUNDACJA MONUMENTA ARCHAEOLOGICA BARBARICA
MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W GDAŃSKU

MAGDALENA MAĆZYŃSKA

IRENEUSZ JAKUBCZYK

AGNIESZKA URBANIAK

BABI DÓŁ-BORCZ

CMENTARZYSKO KULTURY WIELBARSKIEJ

Z KRĘGAMI KAMIENNYMI I KURHANAMI NA POMORZU

WARSZAWA-GDAŃSK 2021

Redakcja tomu

dr hab. Jacek Andrzejowski, dr hab. Adam Cieśliński, dr Kalina Skóra

Recenzenci tomu

prof. dr hab. Andrzej Kokowski, dr hab. Marzena Przybyła

Opracowanie graficzne

Ireneusz Jakubczyk, Magdalena Mączyńska, Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie

Tomasz Szmit

Korekta

Autorzy

Jacek Andrzejowski, Adam Cieśliński, Kalina Skóra

Okładka

Pierścienie z grobu 48

(fot. J. Strobin)

© Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

© Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica

© Muzeum Archeologiczne w Gdańsku

© Autorzy

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**

**NARODOWY INSTYTUT
DZIEDZICTWA**
NATIONAL HERITAGE BOARD OF POLAND

Dofinansowano ze środków Muzeum Archeologicznego w Gdańsku

Muzeum Archeologiczne
w Gdańsku

Instytucja Kultury Samorządu
Województwa Pomorskiego

Dofinansowano ze środków Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

**WYDZIAŁ
ARCHEOLOGII**
Uniwersytet
Warszawski

**UNIwersytet
WARSZAWSKI**

Dofinansowano ze środków Nadleśnictwa Kolbudy

ISSN 1644-8774

ISBN 978-83-66210-16-5 (WA UW)

ISBN 978-83-962807-1-8 (FMAB)

ISBN 978-83-956473-9-0 (MAG)

Druk: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa

Agnieszka Urbaniak (1974–2013) podczas prac wykopaliskowych
w Babim Dole-Borczu w 2006 roku. Fot. A. Matuszowicz

DR AGNIESZKA URBANIAK (1974–2013)

Agnieszka Urbaniak rozpoczęła udział w badaniach w Babim Dole-Borczu w 1994 roku, będąc jeszcze studentką – i od tej pory przyjeżdżała tam co roku. O Jej drodze zawodowej pisaliśmy już w innym miejscu, teraz chcę opowiedzieć, kim była dla tych wykopalisk i czym one były dla Niej.

Zawsze pogodna i niezwykle zaangażowana w prace wykopaliskowe, z czasem stała się współprowadzącą ekspedycję. Brała też żywy udział nie tylko w samych badaniach, ale także w organizacji bazy terenowej, zwłaszcza obozu namiotowego, corocznie stawianego w lesie i demontowanego po zakończeniu badań. Jej zmysł techniczny bardzo pomagał w tych pracach.

Można bez przesady powiedzieć, że kochała te wykopaliska – zimą często wracałyśmy do letnich dni, czy to pogodnych, czy to deszczowych i chłodnych, myśląc, że już niedługo znów przyjedziemy do Babiego Dołu. Prace terenowe – ale też inwentaryzacyjne! – sprawiały Jej zawsze przyjemność i była w nie całym sercem zaangażowana. Nie zniechęciły Jej nawet dwa „puste” sezony, gdy rozpoznając granice cmentarzyska nie znaleźliśmy żadnych obiektów. Ileż wtedy, siedząc pozornie beczynnie na ławeczce, mogliśmy się nagadać!

Agnieszka była bardzo lubiana przez studentów, odbywających w Babim Dole praktyki wakacyjne – opiekowała się nimi, a Jej usposobienie, humor i pracowitość jednały ich głęboką sympatię.

Dwa ostatnie sezony wykopaliskowe musieliśmy odbyć już bez Niej, gdyż pokonała Ją nieuleczalna choroba, z którą tak długo dzielnie walczyła. Ale wydało się nam, że przecież jest z nami i za chwilę znów pojawi się na stanowisku. Takie uczucie mieli wszyscy uczestnicy badań.

Gdyby nie Jej tak bardzo przedwczesna śmierć, Agnieszka naturalnie brałaby udział w pracach terenowych aż do ich zakończenia, a także w przygotowaniu publikacji. Wniosła zresztą tak ogromny wkład i w samą ekspedycję babiiodolską, i we wstępne opracowanie materiałów, że Jej współautorstwo monografii cmentarzyska kultury wielbarskiej jest dla nas sprawą oczywistą.

Agnieszka pozostanie nierozzerwalnie związana z wykopaliskami w pięknym stuletnim lesie nad Radunią, bo jakaś Jej część została tam już na zawsze.

Magdalena Mączyńska

SPIS TREŚCI

I. WSTĘP	11
I.1. Położenie geograficzno-topograficzne	11
I.2. Historia badań cmentarzyska	11
I.3. Literatura dotycząca stanowiska	14
II. KATALOG	17
II.1. Wprowadzenie	17
II.2. Kręgi kamienne	18
II.3. Kurhany	19
II.4. Groby i obiekty niegrobowe	25
II.5. Znajdiska luźne	55
II.6. Stanowiska wodne	55
III. ANALIZA	57
III.1. Wyposażenie grobowe	57
III.1.1. Części stroju i ozdoby	57
III.1.2. Narzędzia i przedmioty osobistego użytku	63
III.1.3. Naczynia ceramiczne	64
III.1.4. Pozostałe przedmioty	65
III.2. Obiekty i obrządek pogrzebowy	65
III.2.1. Kręgi	65
III.2.2. Kurhany	66
III.2.3. Groby płaskie	70
III.2.3.1. Groby ciałopalne	70
III.2.3.2. Groby inhumacyjne	71
III.2.4. Obiekty niegrobowe	73
III.2.4.1. Paleniska	73
III.2.4.2. Miejsca obróbki stel	74
III.2.4.3. Obiekty o nieustalonej funkcji	74
III.3. Chronologia cmentarzyska	75
III.4. Uwagi o strukturze społecznej	77
III.5. Stanowiska wodne	78
IV. WNIOSKI KOŃCOWE. BABI DÓŁ-BORCZ W KONTEKŚCIE LOKALNYM I INTERREGIONALNYM	83

V. EKSPERTYZY SPECJALISTYCZNE	85
V.1. Wiesław Lorkiewicz, Zestawienie podstawowych wyników analizy antropologicznej pochówków ze stanowiska Babi Dół-Borcz, stan. 2	85
V.2. Daniel Makowiecki, Zwierzęce szczątki kostne z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu, stan. 2	93
V.3. Jerzy Maik, Tekstylna z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, stan. 2	95
V.4. Zofia Tomczyńska, Oznaczenie węgla drzewnych ze stanowiska Babi Dół-Borcz, stan. 2	104
V.5. Marek Krąpiec, Wyniki analizy dendrochronologicznej próbek drewna z Babiego Dołu-Borcza, stan. 2	106
V.6. Paweł Gan, Babi Dół-Borcz, stan. 2. Wyniki analiz metaloznawczych wybranych akcesoriów stroju ze stopów miedzi	109
V.7. Jarosław Strobin, Analiza technologiczna wybranych zabytków ze stopów miedzi i srebra z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, stan. 2	116
VI. BIBLIOGRAFIA	129
ANEKS 1: DANE ADMINISTRACYJNE MIEJSCOWOŚCI CYTOWANYCH W TEKŚCIE	143
VII. TABLICE	145

I. WSTĘP

I.1. POŁOŻENIE GEOGRAFICZNO- -TOPOGRAFICZNE

Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, gm. Somonino, pow. kartuski położone jest we wschodniej części Pojezierza Kaszubskiego¹, na wzgórzu około 600 m na południe od prawego brzegu Raduni, z różnicą wysokości między stanowiskiem a równiną zalewową rzeki wynoszącą 30 m (Ryc. 1, 2). Wzniesienie o wysokości około 182 m n.p.m., na którym znajduje się nekropola, stanowi najwyższy punkt w okolicy, a usytuowane na nim obiekty archeologiczne wykazują wyraźną ekspozycję w kierunku Raduni². Cmentarzyska kurhanowe kultury wielbarskiej zwykle zlokalizowane są w strefie krawędzi dolin rzecznych i jeziornych lub na terasach rzecznych. Stanowisko w Babim Dole-Borczu, podobnie jak nekropole w Nowym Łowiczu³ i w Leśnie, należą do pierwszego typu lokalizacji⁴.

Warunki glebowe na cmentarzysku przedstawiają się następująco: do głębokości 15–20 cm od powierzchni gruntu sięga warstwa humusu leśnego, pod nią do głębokości 65 cm występuje żółty piasek kwarcowy z domieszką żwirku z otoczkami pochodzącymi ze skandynawskich skał polodowcowych, poniżej zalegają żółte piaski średnioziarniste z nielicznymi otoczkami⁵.

I.2. HISTORIA BADAŃ CMENARZYSKA

Cmentarzysko w Babim Dole-Borczu zostało odkryte dwukrotnie: pierwsza o nim wzmianka znajduje się

w czasopiśmie „Gothiskandza”⁶ pod miejscowością Borcz (*Bortsch*): *Der Herr Regierungspräsident vermittelte die Nachricht von einer Steinsetzung, genannt die „steinerne Hochzeit” im „Bordischauwald” östlich vom Turmberg*. Informacja ta uległa całkowitemu zapomnieniu. Po raz drugi stanowisko odkryto w czasie badań powierzchniowych przeprowadzanych w powiecie kartuskim w początkach lat 70. XX wieku, kiedy to Ryszard Wołągiewicz z Muzeum Zachodniopomorskiego (obecnie Narodowego) w Szczecinie i Mirosław Pietrzak z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku zlokalizowali pięć kurhanów i trzy kręgi kamienne przy leśnej drodze wiodącej z Babiego Dołu do przysiółka o nazwie Trątkownica, kilkaset metrów na południe od ostatnich zabudowań wsi Borcz. Ze względu na to, że cmentarzysko leży na gruntach leśnictwa Babi Dół, a najbliższą wsią jest Borcz, weszło ono do literatury pod nazwą Babi Dół-Borcz, stanowisko 2.

Nazwa „skamieniałe wesele” do dziś jest używana w okolicy na określenie miejsca, w którym znajdują się widoczne na powierzchni duże głazy oznaczające kręgi kamienne. Legenda brzmi następująco: orszak weselny, jadący z kościoła do domu, spóźnił się, a zdenerwowane kucharki powiedziały: „abyście się wszyscy w kamień zamienili” i w tym momencie wesele stanęło w lesie. Kręgi z głazów, stojące samotnie, zawsze pobudzały wyobraźnię ludową i wiele z cmentarzysk z kurhanami i kręgami kamiennymi ma własne legendy⁷.

W kilka lat po odkryciu Ryszard Wołągiewicz zaproponował Magdalenie Mączyńskiej, wówczas adiunktowi w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, podjęcie badań na cmentarzysku. Rozpoczęły się one w 1978 roku, poprzedzone sporządzeniem planu wysokościowego przez dr. hab. inż. Jerzego Fellmanna, i trwały przez 33 sezony wykopaliskowe do 2015 roku,

¹ J. Kondracki 2013, 76–78.

² A. Cieśliński 2014c, 51–55.

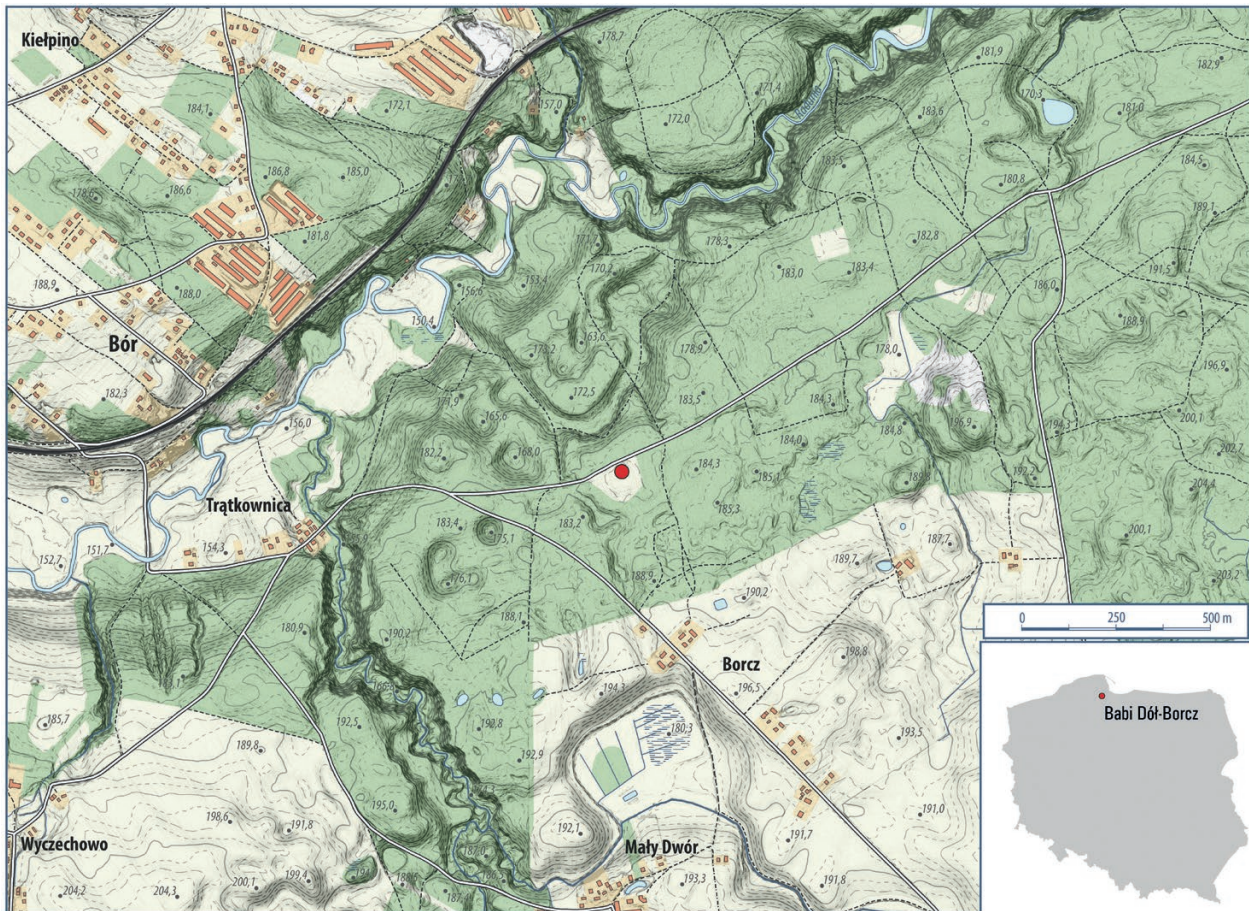
³ Dane administracyjne wszystkich miejscowości cytowanych w kolejnych rozdziałach podane są w Aneksie 1.

⁴ A. Cieśliński 2014c, 51–52.

⁵ M. Pawlikowski 2001.

⁶ I. Brutzer 1942, 53.

⁷ R. Wołągiewicz 1977, 36–38; A. Cieśliński 2014b, 415–417.

Ryc. 1. Babi Dół-Borcz, pow. kartuski, stan. 2. Lokalizacja cmentarzyska

z dwiema przerwami po dwa lata. W pracach brali udział studenci archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, a od 1994 roku Uniwersytetu Łódzkiego; w ostatnich latach do studentów łódzkich dołączyli studenci z Uniwersytetu Gdańskiego. W ramach wymiany międzyuczelnianej w wykopaliskach brali udział także studenci i doktoranci Uniwersytetu w Symferopolu na Krymie. Okazjonalnie w wykopaliskach uczestniczyli studenci uniwersytetów w Pradze, Budapeszcie, Getyndze, Kilonii, Zurychu i Wiedniu.

W trudnych latach 80. XX wieku badania wsparli, stając się przez kilka lat, gdy nie był możliwy udział studentów archeologii, jedynymi pracownikami na cmentarzysku, absolwenci Technikum Chemicznego w Chorzowie, a także studenci historii ówczesnej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie – dzisiejszego Uniwersytetu Pedagogicznego. Niektórzy z nich pozostali wierni ekspedycji przez długie lata i im zawdzięczamy, że prace wykopaliskowe mogły być kontynuowane. W tym miejscu składamy szczególne podziękowania Andrzejowi Matuszowiczowi, Monice i Grzegorzowi Moskałom, Pawłowi Tykiewiczowi, Marii Juras, Janu-

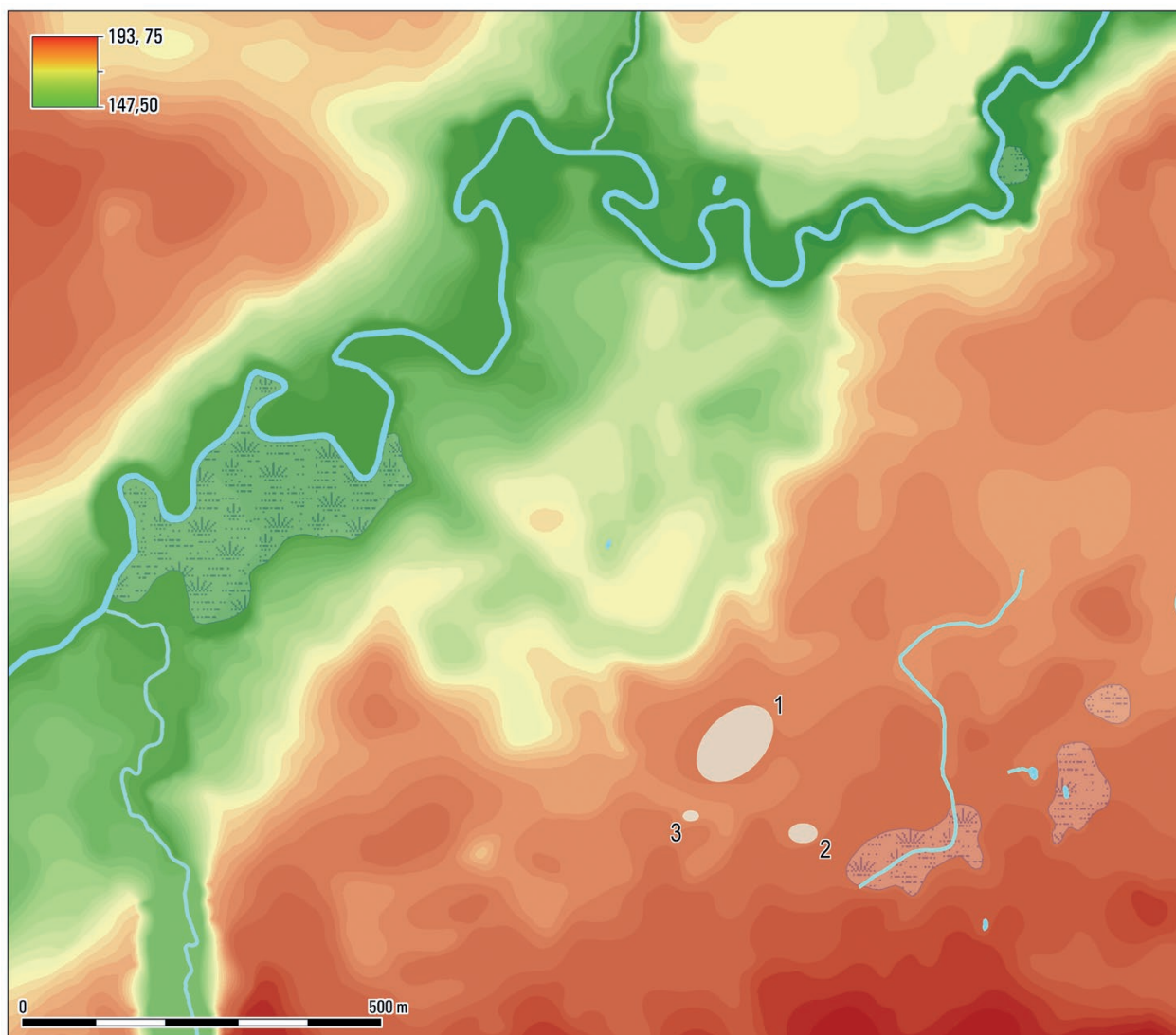
szowi Strycharzowi, Markowi Łuczyńskiemu i Grzegorzowi Szojdzie.

W badaniach brała też udział, zwłaszcza w pierwszych latach, Dorota Rudnicka z Działu Ochrony Zabytków Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, której pomoc w zakresie współpracy z Urzędem Konserwatorskim była nieoceniona.

Od 1989 roku stałym uczestnikiem badań był prof. dr hab. Maciej Pawlikowski z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, któremu zawdzięczamy szereg opracowań mineralogicznych i petrograficznych⁸. Udzielał nam też nieocenionej pomocy w organizacji życia obozowego ekspedycji.

Od czasów studenckich w wykopaliskach brała udział dr Anna Strobin z Instytutu Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego, która następnie przejęła pro-

⁸ M. Pawlikowski 1990; 2001; 2007a; 2007b; 2007c; M. Mączyńska, M. Pawlikowski, J. Żychowski 2006; M. Pawlikowski, M. Błaszczak, A. Urbaniak 2010; M. Pawlikowski, M. Mączyńska, I. Jakubczyk 2018.

Ryc. 2. Babi Dół-Borcza, pow. kartuski, stan. 2. Cyfrowy model terenu (DTM) z lokalizacją cmentarzyska kultury wielbarskiej (1) i stanowisk wodnych (2, 3). Oprac.: A. Cieśliński

wadzenie badań w części stanowiska z grobami z fazy wielkowiejskiej i kultury jastorfskiej⁹.

Prowadzenie badań w stuletnim lesie nie byłoby możliwe bez pomocy i wsparcia ze strony Nadleśnictwa w Kolbudach i Leśnictwa w Babim Dole. Wielką życzliwość okazali nam zawsze kolejni nadleśniczkowie: Panowie Henryk Wróblewski, Edward Warmuz i Andrzej Gajowniczek oraz zastępca nadleśniczego Pani Maria Konc, inżynierowie nadzoru Panowie Maciej Konc i Piotr Kamiński, leśniczowie Panowie Henryk Kurzeja i Zdzisław Kozłowski oraz podleśniczy Dariusz Urbański. Im wszystkim składamy najserdeczniejsze podziękowania. Ich zaangażowanie i wszechstronna

pomoc były wzorem współpracy archeologów z Lasami Państwowymi.

Bez życzliwości i pomocy tych wszystkich osób, a także wielu niewymienionych, doprowadzenie wieloletnich badań do końca nigdy by się nie udało.

Niezwykle zaangażowaną uczestniczką wykopaliś od pierwszego roku studiów była przedwcześnie zmarła dr Agnieszka Urbaniak. Z czasem stała się współprowadzącą badania, a dla uhonorowania Jej pamięci i zapału, z jakim brała udział we wszystkich pracach związanych z cmentarzyskiem, została współautorką monografii nekropoli, której poświęciła tak wiele ze swojego życia.

W ostatnich latach wykopaliś ekspedycja uzyskała finansową pomoc Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie z siedzibą w Szlezewiku i Fundacji Uniwersytetu Łódzkiego.

⁹ A. Wiśniewska 2001; 2005; A. Strobin, I. Jakubczyk 2017.

Badania ukończono w 2015 roku. Łącznie na odsłoniętym obszarze zarejestrowano dwa lub trzy kręgi i pięć kurhanów (zrekonstruowanych po zakończeniu badań – Tabl. CVIII) z 11 grobami, 115 grobów płaskich oraz 16 obiektów niesepulkralnych z okresu wpływów rzymskich, a także 78 obiektów starszych – datowanych niemal wyłącznie na okres od fazy Ha C do starszej fazy młodszego okresu przedrzymskiego¹⁰. W tej starszej części stanowiska w latach 2016 i 2018 kontynuowała badania dr Anna Strobina z Instytutu Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Gdańskiego, która odkryła tu kolejne 35 obiektów o podobnej chronologii (Ryc. 3).

W tym miejscu wyrażamy też głęboką wdzięczność Panu dr. hab. Adamowi Cieślińskiemu z Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego za opracowanie planu stanowiska oraz numerycznego modelu terenu odcinka doliny Raduni przy zastosowaniu narzędzi geoinformatycznych (GIS)¹¹.

W pierwszych latach badań analizy antropologiczne wykonywała Barbara Szybowicz z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego; część tych materiałów niestety zaginęła¹². Ostatecznie wszystkie zachowane szczątki kostne przebadane zostały przez prof. dr hab. Wiesława Lorkiewicza z Katedry Antropologii Uniwersytetu Łódzkiego.

W latach 2011–2014 w ramach projektu „Studia nad cmentarzyskami ze środkowoeuropejskiego Barbaricum IV”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (nr projektu NN109 206540; nr umowy 2065/B/H03/2011/40), podjęte zostały działania mające na celu opracowanie materiałów zabytkowych pozyskanych w latach 1978–2010. Dla całościowego, monograficznego opracowania cmentarzyska w Babim Dole-Borczu niezbędne było również wykonanie interdyscyplinarnych badań specjalistycznych, obejmujących analizy antropologiczne i archeozoologiczne, analizy szczątków tkanin, określenie gatunkowe węgli drzewnych odkrytych w grobach ciałopalnych, a także analizy składu chemicznego oraz ekspertyzy technologiczne wybranych zabytków wykonanych z metali kolorowych¹³.

Prezentowana publikacja sfinansowana została ze środków Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe: Ochrona Zabytków Archeologicznych” oraz ze środków własnych

Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Archeologicznego w Gdańsku i Nadleśnictwa Kolbudy.

Serdeczne podziękowania składamy redaktorom tomu, Pani dr Kalinie Skórce, a także Panom dr. hab. Jackowi Andrzejowskiemu i dr. hab. Adamowi Cieślińskiemu – jesteśmy wdzięczni za wszystkie inspirujące uwagi.

I.3. LITERATURA DOTYCZĄCA STANOWISKA

W ciągu 40 lat, jakie upłynęły od rozpoczęcia badań w Babim Dole-Borczu, ukazało się już kilkadziesiąt publikacji poświęconych tej nekropoli, zarówno w postaci sprawozdań z prac terenowych, jak i cząstkowych opracowań różnych zagadnień szczegółowych:

1. M. Mączyńska, *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk (Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit)*, „Recherches Archéologiques de 1978” (1979), 32–33.
2. M. Tempelmann-Mączyńska, *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Fundstelle 2 (Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit)*, „Recherches Archéologiques de 1979” (1980), 22–24.
3. M. Tempelmann-Mączyńska, *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Fundstelle 2 (Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit)*, „Recherches Archéologiques de 1980” (1982), 34–41.
4. M. Tempelmann-Mączyńska, *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Fundstelle 2 (Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit)*, „Recherches Archéologiques de 1981” (1983), 19–20.
5. M. Tempelmann-Mączyńska, *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino, Fundstelle 2*, „Recherches Archéologiques de 1984” (1986), 40–43.
6. M. Tempelmann-Mączyńska, *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino, Fundstelle 2 (Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit)*, „Recherches Archéologiques de 1985” (1987), 19–27.
7. M. Tempelmann-Mączyńska, *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino, Fundstelle 2*, „Recherches Archéologiques de 1986” (1988), 29–34.
8. M. Tempelmann-Mączyńska, *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino, Fundstelle 2 (Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit)*, „Recherches Archéologiques de 1987” (1989), 13–20.
9. M. Tempelmann-Mączyńska, *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Fundstelle 2 (Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit)*, „Recherches Archéologiques de 1988” (1990), 39–40.

¹⁰ Wszystkie materiały przekazano do Muzeum Archeologicznego w Gdańsku (Dział Okresu Wpływów Rzymskich), gdzie zostały zainwentaryzowane pod numerem OWR/MAG/300–436.

¹¹ A. Cieśliński 2014c; 2015.

¹² Oznaczenia takich szczątków zamieszczone zostały wyłącznie w katalogu cmentarzyska.

¹³ W opisach katalogowych zabytki poddane badaniom składu chemicznego oznaczono gwiazdką (*).

10. M. Mączyńska, *Babi Dół-Borc, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino, Fundstelle 2 (Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit)*, „Recherches Archéologiques de 1989” (1990), 24–31.
11. L. Krudysz, *Babi Dół-Borc, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino (Siedlungsgrabung)*, „Recherches Archéologiques de 1989” (1990), 31–34.
12. M. Pawlikowski, *Babi Dół-Borc, Province of Gdańsk, Community of Somonino (Some Remarks on Geological Problems relating to the Cemetery and Settlements)*, „Recherches Archéologiques de 1989” (1990), 35–41.
13. M. Mączyńska, *Babi Dół-Borc, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino, Fundstelle 2*, „Recherches Archéologiques de 1991 et 1992” (1995), 46–50.
14. M. Mączyńska, *Badania w Babim Dole-Borczu w latach 1978–1984, gmina Somonino, woj. gdańskie, stanowisko 2*, (w:) W. Filipowiak (red.), *Najnowsze kierunki badań najdawniejszych dziejów Pomorza. X Pomorska Sesja Archeologów z okazji 40-lecia powrotu Pomorza do Polski. Szczecin, marzec 28–30 1985*, Szczecin 1995, 221–224.
15. M. Mączyńska, *Dwa złote pierścienie z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski*, (w:) J. Andrzejowski et alii (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Europie środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65 rocznicę urodzin*, Warszawa 1999, 273–277.
16. M. Mączyńska, *Badania bagiennego stanowiska ofiarnego przy cmentarzysku kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy*, (w:) R. Małyda-Legutko, T. Bochnak (red.), *SUPERIORES BARBARI. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, Kraków 2000, 271–286.
17. M. Mączyńska, *Die Ausgrabungen eines Mooropferplatzes beim Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Babi Dół-Borc, Kr. Kartuzy (Pommern)*, „Etnographisch-Archäologische Zeitschrift” 42, 2001, 505–520.
18. A. Wiśniewska, *Nowe materiały z tzw. fazy wielkowiejskiej na stanowisku 2 w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy*, „Pomorania Antiqua” XVIII, 2001, 141–153.
19. M. Pawlikowski, *Badania mineralogiczne stanowiska w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy*, „Pomorania Antiqua” XVIII, 2001, 431–448.
20. M. Mączyńska, A. Dudek, *Badania cmentarzyska z wczesnego okresu żelaza i z okresu rzymskiego w Babim Dole-Borczu, powiat Kartuzy, stanowisko 2*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk 2003, 271–275.
21. A. Wiśniewska, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na stanowisku fazy wielkowiejskiej w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy w sezonie 2003*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIV Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk 2005, 415–423.
22. M. Mączyńska, M. Pawlikowski, J. Żychowski, *Wyniki badań mineralogicznych i chemicznych grobu 104 i jego otoczenia. Cmentarzysko kultury wielbarskiej Babi Dół-Borc, powiat Kartuzy*, „Pomorania Antiqua” XXI, 2006, 249–262.
23. M. Mączyńska, A. Urbaniak, *Prowincjonalnorzymska zapinka tarczowata z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski*, „Wiadomości Archeologiczne” LVIII, 2006, 145–158.
24. M. Mączyńska, A. Urbaniak, *Babi Dół-Borc, pow. Kartuzy, stan. 2. Badania cmentarzyska z okresu rzymskiego w latach 1993–2003*, (w:) M. Mączyńska, A. Urbaniak (red.), *Okres rzymski i wędrowek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”, Białe Błota 17–19 maja 2000 r.*, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica 25, Łódź 2007, 25–52.
25. M. Pawlikowski, *Badania mineralogiczne stel z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy, stan. 2*, (w:) M. Mączyńska, A. Urbaniak (red.), *Okres rzymski i wędrowek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”, Białe Błota 17–19 maja 2000 r.*, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica 25, Łódź 2007, 53–59.
26. M. Pawlikowski, *Wyniki badań mineralogicznych obiektów z cmentarzyska z okresu rzymskiego w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy, stanowisko 2 z badań w 2002 r.*, (w:) M. Mączyńska, A. Urbaniak (red.), *Okres rzymski i wędrowek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”, Białe Błota 17–19 maja 2000 r.*, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica 25, Łódź 2007, 61–68.
27. M. Pawlikowski, *Wyniki badań mineralogicznych stanowiska w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, Gdańsk 2007, 667–672.
28. M. Mączyńska, A. Urbaniak, *Badania cmentarzyska z okresu rzymskiego w Babim-Dole-Borczu, powiat Kartuzy, stanowisko 2 w 2005 roku*, (w:) G. Nawrońska (red.), *XV Sesja Pomorzoznawcza. Materiały z konferencji 30 listopada – 02 grudnia 2005*, Elbląg 2007, 159–163.

29. М. Мончыньска, А. Урбаняк, *Жертвенное место при «готском» могильнике на Поморье*, (w:) *Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Святилища и сакральные объекты*, Боспорские чтения VIII, Керчь 2007, 226–227 [М. Mončyn'ska, A. Urbaniak, *Žertvennoe mesto pri «gotskom» mogil'nike na Pomor'e*, (w:) *Bospor Kimmerijskij i varvarskij mir v period antičnosti i srednevekov'â. Svätılıša i sakral'nye ob'ekty*, Bosporskie čtenia VIII, Kerč 2007, 226–227].
30. M. Mączyńska, A. Urbaniak, *Badania cmentarzyska z okresu rzymskiego w Babim Dole-Borczu (powiat Kartuzy), stanowisko 2 w 2006 i 2007 roku*, (w:) A. Janowski et alii (red.), *XVI Sesja Pomorzoznawcza, 22–24. 11. 2007 r., Szczecin część I: Od okresu kamienia do okresu wczesnośredniowiecznego*, Acta Archaeologica Pomoranica 3, Szczecin 2009, 157–164.
31. M. Pawlikowski, M. Błaszczak, A. Urbaniak, *Badania mineralogiczne zjawiska korozji przedmiotów z brązu. Stanowisko Babi Dół-Borcz, powiat Kartuzy*, (w:) A. Urbaniak et alii (red.), *TERRA BARBARICA. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65 rocznicę urodzin*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina II, Łódź-Warszawa 2010, 731–743.
32. A. Urbaniak, I. Jakubczyk, R. Prochowicz, „*Będąc młodą lekarką...*”, (w:) A. Urbaniak et alii (red.), *TERRA BARBARICA. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65 rocznicę urodzin*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina II, Łódź-Warszawa 2010, 833–836.
33. M. Mączyńska, A. Urbaniak, I. Jakubczyk, *Badania cmentarzyska z okresu rzymskiego w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy, stanowisko 2, w latach 2008–2009*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk 2011, 385–390.
34. M. Mączyńska *Badania stanowisk bagiennych przy cmentarzysku kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbar-*
- skiej. Przemiany kulturowe w okresie rzymskim na Pomorzu*, Gdańsk 2015, 43–50.
35. M. Mączyńska, I. Jakubczyk, „*Dziewczynka z zapalkami*”? *Kurhan V na cmentarzysku kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski, stan. 2*, (w:) B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam*, ŚWIATOWIT, Suppl. Series B: BARBARICUM 11, Warszawa 2015, 477–488.
36. M. Mączyńska, I. Jakubczyk, *Das Gräberfeld der Wielbark-Kultur von Babi Dół-Borcz, Kr. Kartuzy, FSt. 2*, (w:) B.V. Eriksen et alii (red.), *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts / Interaction without borders. Exemplary archaeological research at the beginning of the 21st century*, Schleswig 2017, 249–256.
37. M. Mączyńska, I. Jakubczyk, *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy, stan. 2. Wstępne podsumowanie wyników badań*, (w:) M. Fudziński et alii (red.), *Pradoliny pomorskich rzek, Kontakty kulturowe i handlowe społeczeństw w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Gdańsk 2017, 214–222.
38. A. Strobin, I. Jakubczyk, *Materiały z młodszego okresu przedrzymskiego na stanowisku 2, w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski*, (w:) M. Fudziński et alii (red.), *Pradoliny pomorskich rzek. Kontakty kulturowe i handlowe społeczeństw w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Gdańsk 2017, 223–239.
39. M. Mączyńska, I. Jakubczyk, *Inhumacyjne groby z warstwą spalenizny w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski*, (w:) J. Andrzejowski et alii (red.), *ORBIS BARBARORUM. Studia ad archaeologiam germanorum et baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig 2017, 453–460.
40. M. Pawlikowski, M. Mączyńska, I. Jakubczyk, *Badania mineralogii wypełniska grobu 151 w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy*, (w:) E. Trawicka (red.), *XX Sesja Pomorzoznawcza*, Gdańsk 2018, 485–491.

II. KATALOG

II.1. WPROWADZENIE

W katalogu zawarto informacje o wszystkich obiektach związanych z cmentarzyskiem kultury wielbarskiej. Opis każdego z obiektów zawiera jego numer: kręgi numerowano cyframi arabskimi, kurhany rzymskimi, cyframi arabskimi oznaczano również pozostałe obiekty odkryte w przestrzeni pomiędzy kręgami i kurhanami oraz groby znajdujące się w kurhanach. W tym ostatnim wypadku numerację rozpoczyna zawsze grób 1, zlokalizowany w centrum nasypu, numeracja kolejnych uzależniona była od kolejności eksploracji poszczególnych ćwiartek kurhanu.

Stratygrafię kurhanów odkrytych na cmentarzysku w Babim Dole-Borczu dokumentowano na podstawie profili krzyżowych ulokowanych zawsze na liniach N-S i W-E. Dalsza eksploracja tych obiektów przeprowadzana była w ramach wyróżnionych w ten sposób ćwiartek oznaczonych literami od A do D. Ćwiartka A w przyjętym systemie obejmuje zawsze NW część kurhanu, ćwiartka B – część NE, zaś ćwiartki C i D odnoszą się odpowiednio do SW oraz SE części kopca.

Opis każdego obiektu zawiera jego numer, a w wypadku grobu również określenie jego formy (popielnicowy, jamowy, inhumacyjny). Zawiera informacje o kształcie i wymiarach jamy grobowej, rodzaju wypełniska¹⁴ oraz rozmieszczeniu zabytków. W sporadycznych wypadkach opis obejmuje również dane o rozmieszczeniu kości, które w pochówkach inhumacyjnych zachowały się niezwykle rzadko. W opisie uwzględniono również wszelkie zmiany dotyczące rozmiarów jamy grobu, charakteru wypełniska etc.,

zaznaczając, na jakiej głębokości je zaobserwowano. Część z tych sygnalizowanych w opisie zmian uwydatniała się na niższych poziomach eksploracyjnych, dlatego zdecydowano się na ich graficzną prezentację. Wszystkie głębokości podane zostały od powierzchni gruntu.

W inwentarzach grobów wyposażenie opisywane jest w następującym porządku: ozdoby i części stroju, narzędzia i przedmioty codziennego użytku, ceramika. Wszystkie wymienione w katalogu naczynia są wykonane z gliny.

Opis obiektu uzupełniają skrócone informacje dotyczące wyników badań specjalistycznych. Szczegółowe wyniki i omówienie tych analiz czytelnik znajdzie w rozdziale V.

Na tablicach umieszczono plany obiektów oraz rysunki zabytków. Plany zostały wykonane w skali 1:20. W wypadku zastosowania innych skal umieszczano pod rysunkiem obiektów dodatkową skalę liniową. Ozdoby i części stroju, narzędzia i przedmioty codziennego użytku zaprezentowano w skali 1:1, a ceramikę w skali 1:4. Numeracja zabytków w katalogu odpowiada numerom na planach.

W katalogu i analizie posłużono się następującymi klasyfikacjami: dla zapinek O. Almgrena (1923: A.), K. Exnera (1941), W. Jobsta (1975) i E. Rihy (1979); dla bransolet wężowatych T. Wójcika (1978); dla paciorków M. Tempelmann-Mączyńskiej (1985; TM); dla klamer esowatych A. von Müllera (1957); dla szpil metalowych B. Beckmanna (1966); dla pierścieni Ch. Beckmann (1969); dla sprzączek, klamer i okuć pasa R. Madydy-Legutko (1987; 1990; 2011; M-L), a dla okuć końca pasa także K. Raddatza (1957); dla kluczy i okuć zamków skrzyneczek A. Kokowskiego (1997); dla grzebieni rogowych S. Thomas (1960; Thomas); dla ceramiki R. Wołągiewicza (1993; RW).

W inwentarzowych opisach zabytków zastosowano następujące skróty: dł. – długość, szer. – szerokość,

¹⁴ Zróżnicowana paleta barw widoczna w terenie i wykorzystana w opisach obiektów w prezentującej plany obiektów graficznej części publikacji została przedstawiona w sposób uproszczony. Np. wypełnisko szarożółte odpowiada barwom żółtawo-szarym oraz szaro-żółtym, itp.

wys. – wysokość, średn. – średnica, zach. – zachowana. Natomiast w opisach obiektów oraz na planach skrót „S” oznacza stela, a „D” – dołek posłupowy.

II.2. KRĘGI KAMIENNE

Krąg 1

Krąg 1 (Tabl. I) badany był w czasie kilku sezonów ze względu na etapowe wycinanie lasu. Znajduje się w części W stanowiska i składa się z zachowanych na obwodzie pięciu stel. Największa ze stel, położona przy północnym skraju kręgu (S1), mierzy 1,75 m wysokości, a na długości 0,55 m była zagłębiona w ziemię i obstawiona kilkunastoma mniejszymi kamieniami. Wokół niej rysowało się czarnoszare zaciemnienie gruntu, sięgające pod stelą na głębokość 0,10 m. Po zdjęciu steli odsłonięto dwa groby jamowe: 58 i 59. Stela 2 (S2) ma wysokość 1,18 i maksymalną szerokość 0,52 m. Na W krawędzi kręgu znajdowały się dwie stela (S1 i S2) i jedna przy S krawędzi (S3), lekko przesunięta w stronę centrum, przełamana na dwie części, obstawiona kilkoma kamieniami. Przepuszczalna średnica kręgu wynosiłaby 16,00 m. W jego E części mógł znajdować się grób inhumacyjny 27. Można też przypuszczać, że dwie stela z N części obwodu tak wyznaczonego kręgu (w tym największa z nich) w rzeczywistości znajdowały się w jego środku i w tej sytuacji w obrębie kręgu mogłoby się znaleźć jeszcze ok. dziesięciu dalszych grobów, inhumacyjnych i ciałopalnych. Krąg tak wykreślony miałby o wiele większą średnicę, lecz tak duże nagromadzenie pochówków w obrębie jednego kręgu w kulturze wielbarskiej nie jest spotykane.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Krąg 2

Krąg 2 (Tabl. I) składa się obecnie z dziesięciu stel, ułożonych kółkiem tak, że średnica kręgu wynosi ok. 15,00 m. Znajduje się w centralnej części nekropoli. Od W strony sąsiaduje z kurhanami II, III, i IV, od N z kurhanem V, a od SE z kurhanem I. Wydaje się, że na jego obwodzie znajdowało się pierwotnie przynajmniej o kilka głazów więcej. W części NE kręgu nie ma stel – prawdopodobnie zostały w dawniejszych czasach usunięte. Stela mają kształt podłużny, u szczytu noszą ślady obróbki. Rozmieszczone były na obwodzie w odległości 2,00–3,00 m od siebie, a podstawa każdej z nich obłożona była mniejszymi kamieniami. W S części obwodu znajdowało się skupisko kamieni, tworzące podstawę brakującej kolejnej steli.

W E części kręgu, obok stel 2 i 4, natrafiono na kilkanaście większych kamieni, ułożonych nieregular-

nie, pod którymi jednak nie odkryto żadnego obiektu. W E i W części, wewnątrz kręgu, znajdowały się dwie obstawy kolejnych stel, ustawione w przybliżeniu naprzeciw siebie.

Grób 1, inhumacyjny

W centrum kręgu, na głębokości ok. 0,50 m od powierzchni, ukazał się bardzo nieregularny, szarozółty, na brzegach jaśniejszy, zarys jamy grobu inhumacyjnego o wymiarach ok. 3,00×1,50 m (Tabl. II), wyraźniej widoczny od głębokości 0,70 m. Kilkanaście centymetrów niżej wypełnisko jamy przybrało jednolite, szarobrunatne zabarwienie. Miąższość centralnej części jamy o ciemniejszym wypełnisku nie pozwala uznać jej za intencjonalny wkop w grób inhumacyjny, a raczej za przebarwienia powstałe w sposób naturalny. Na głębokości 1,20 m jama przybrała zarys bardzo regularny, prostokątny (wymiar 3,00×1,00 m), o zabarwieniu szarobrunatnym. Ten kształt jamy utrzymywał się aż do jej dna, tzn. do głębokości 1,60 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Krąg (?) 3

Obiekt ten, znajdujący się na E od kurhanu V i na NW od kurhanu I, został określony jako krąg na podstawie zachowanych pozostałości po pięciu stelach. Pierwsza z nich została odkryta na głębokości 0,20 m, pod warstwą humusu. Niewidoczna na powierzchni, obstawiona była trzema mniejszymi kamieniami. Ok. 1,00 m na N od niej leżały dwa większe kamienie.

W odległości 3,00 m na W od wspomnianej steli znajdowała się druga stela, widoczna na powierzchni, silnie uszkodzona i wydobyta w trzech częściach; u jej podstawy zalegał tylko jeden kamień. Dalej na W, w odległości 2,50 m, znaleziono obstawę z kilkunastu mniejszych kamieni, zapewne pierwotnie okalającą usuniętą obecnie stelę. Ok. 2,00 m na SW zlokalizowana była jeszcze jedna niewielka stela, a za nią kolejna.

W obrębie wyeksplorowanej części ewentualnego kręgu poza stelami nie wystąpiły żadne obiekty.

W SE części prawdopodobnego kręgu stwierdzono brak dużej steli kamiennej, która znajdowała się tam jeszcze w latach 80. XX wieku i była zadokumentowana na planie zbiorczym stanowiska. W miejscu, gdzie znajdowała się stela, natrafiono na nieregularny, dość płytki wkop, którego wypełnisko stanowił luźny piasek. Obwodu tego kręgu, ze względu na znaczne ubytki stel, nie można było zrekonstruować.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

II.3. KURHANY

Kurhan I

Kurhan I był najbardziej wysuniętym na E kopcem na stanowisku (Tabl. III). Przed rozpoczęciem eksploracji rysował się jako niewysokie wyniesienie terenu z występującymi na jego powierzchni nielicznymi kamieniami. W N części nasypu leżała na nim stela kamienna (S1).

Po zdjęciu ściółki ukazał się bruk kamienny otoczony wieńcem dużych kamieni o wymiarach ok. 40×50 cm. Średnica kurhanu, wyznaczona zasięgiem wieńca, wynosiła 12,00–13,00 m. Najlepiej zachowana konstrukcja kamienna wystąpiła w ćwiartce D, na której wieńiec zachował się w całości i zalegał w odległości 0,60 m od bruku kamiennego. Na pozostałych ćwiartkach wieńiec oraz bruk były stosunkowo silnie rozwleczone, przy czym wieńiec na ćwiartkach C i A dotykał bezpośrednio bruku.

Przed rozpoczęciem eksploracji wyznaczono dwa profile krzyżowe N-S i W-E. Bruk kamienny na kurhanie został w całości uchwycony na głębokości 0,40–0,60 m od powierzchni, przy czym w części N (ćwiartka A i B) zalegał nieco wyżej niż na pozostałych, co może tłumaczyć jego znacznie większe uszkodzenie w tej partii.

W środkowej części kurhanu brak było większej liczby kamieni, które z kolei w S części ćwiartki B zalegały na poziomie wyższym od całości bruku, co zostało spowodowane ich przetrzuceniem z centrum. Kurhan miał bruk kamienny jednowarstwowy, sięgający głębokości 0,50–0,60 m od powierzchni. W profilach rysował się pierwotny nasyp o miąższości 0,40–0,60 m, natomiast nie była uchwytna warstwa próchnicy pierwotnej. Nasyp pierwotny miał zabarwienie szarobrunatne.

W obrębie kurhanu wystąpiły cztery groby: popielnicowy (1), jamowy (2) i dwa inhumacyjne (3 i 4, w tym jeden zapewne symboliczny). W odległości ok. 1,00 m na N od grobu 3, na głębokości 0,90 m ukazało się prostokątne zaciemnienie gruntu o wymiarach 1,00×0,60 m. Wypełnisko, o miąższości 0,10 m, sprawiało wrażenie przemieszanego. Charakter i datowanie obiektu są nieokreślone.

Z powodu trudności technicznych nie została na jego szczycie ustawiona stela, która obecnie znajduje się w sąsiedztwie kręgu 3.

Grób 1, popielnicowy

Pomiędzy kamieniami bruku, na jego górnym poziomie, na głębokości 0,30 m, wystąpiły fragmenty czarnej, gładkiej popielnicy (1) oraz spalone kości, zalegające na powierzchni 0,16×0,12 m (Tabl. IV). W miejscu występowania skupisk fragmentów popielnicy nie uchwycono

zarysu jamy grobowej. Jama grobowa nie rysowała się również w profilu.

Inwentarz (Tabl. IV): 1. 35 fragmentów naczynia RW V, prawdopodobnie dwuuszczego, zdobionego u nasady uch poziomym plastycznym żeberkiem. Powierzchnia zewnętrzna – czarna, lśniąca, gładka, wewnętrzna – szara i jasnobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Średn. wylewu 18,0 cm, wys. zach. 22,0 cm. 2. Trzy fragmenty naczynia o zniszczonej powierzchni, najprawdopodobniej chropowatego, wewnątrz jasnobrunatnego, gładkiego. Domieszka drobnoziarnista. *I. Dorosły, męzczyzna (?)*.

Datowanie: B₂–B₂/C₁.

Grób 2, jamowy

Na głębokości 1,70 m, pod brukiem kamiennym kurhanu, w SW części ćwiartki B wystąpił kolejny bruk o niezbyt regularnym układzie. Wymiary warstwy bruku wynosiły 4,00×5,00 m, przy czym bruk ten zalegał w kilku skupiskach. W SW narożniku ćwiartki B, bezpośrednio pod grobem 1 i brukiem, na głębokości 0,90 m zarysowała się prostokątna jama o wymiarach 1,60×0,70 m (Tabl. IV). Na jej obrzeżeniu wypełnisko miało barwę intensywnie czarną, z wyraźnym przejaśnieniem w części środkowej. Na głębokości 1,10 m przybrała ona kształt prostokąta o lekko zaokrąglonych rogach a jej rozmiary wynosiły 1,50×0,60 m. Wypełnisko miało w całości barwę intensywnie czarną i zawierało dużą ilość silnie przepalonych kości i węgla drzewnych. W centrum jamy znajdował się niewielki, bardzo silnie przepalony kamień. Wokół czarnego wypełniska, na W obrzeżeniu, występowała warstwa przepalonej ziemi barwy pomarańczowej. W profilu jama miała kształt regularnie trapezowaty; czarne wypełnisko sięgało głębokości 1,50 m; w części górnej zagłębiało się nieznacznie i do głębokości 1,10 m wypełnione było warstwą piasku ze śladami węgla drzewnego.

Na poziomie stropu obiektu, w S części ćwiartki B, uchwytny były liczne, niewielkie zaciemnienia, prawdopodobnie będące pozostałością „rozdeptanego” stropu wypełniska, grobu. Kamienie z nasypu kamiennego kurhanu, jak również z występującego pod nim bruku były również u dołu zaczerwienione. *I. Wiek i płeć nieokreślone. II. Fraxinus excelsior (13), Betula sp. (2450), kora (10)*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 3, inhumacyjny, symboliczny (?)

Na głębokości 0,90 m, w bezpośrednim sąsiedztwie grobu 2, wystąpiło kilka dużych kamieni (Tabl. IV). Na tym samym poziomie zarysowała się jama grobu o brunatnym zabarwieniu, prostokątna, o zaokrąglonych narożnikach (Tabl. V). W części SW została uszkodzona

wskutek oberwania się ściany profilu W-E nasypu kurhanu. Była ona widoczna w profilu W-E w odległości 1,00 m na E od centrum kurhanu; w profilu sięgała głębokości 1,80 m. Na skutek oberwania się profilu pod ciężarem kamieni i jednoczesnego pojawienia się zarysu grobu 3 w samym centrum kurhanu cięcie profilowe N-S nie zostało dokończony, a jama grobowa była eksplorowana poziomo.

Na głębokości 1,10 m można było zrekonstruować zarys jamy grobowej (wyjawszy układ kamieni w uszkodzonej części) – prostokątny, o wymiarach 2,60×1,60 m. Wypełnisko miało zabarwienie brunatnoszare z żółtawymi przejaśnieniami w części środkowej. W obrębie jamy zalegały duże kamienie, które na jej N i S krańcach tworzyły bruk, składający się z pięciu warstw. W centrum jamy w miarę eksploracji rejestrowano kolejne warstwy kamieni. Ostatnią warstwę odnotowano na głębokości 1,80 m – na tym poziomie miała ona szerokość zaledwie 0,50 m. Jama osiągnęła głębokość 2,10 m. W profilu miała kształt trapezowaty.

Jama grobowa nie zawierała żadnych zabytków. Znajdujące się w niej kamienie zalegały w układzie pierwotnym, w centrum jamy ściśle jedno pod drugimi. Pomiędzy spągiem ostatniej warstwy kamieni a spągiem jamy grobowej zalegało zaledwie 0,10–0,15 m ciemnej ziemi, co sugeruje, że mógł to być pochówek symboliczny. *I. Materiał kostny niezachowany (?)*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 4, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,90 m od powierzchni gruntu, na S od profilu W-E, ukazała się część jamy o kształcie prostokątnym (Tabl. IV). Wyraźniejszy jej zarys uchwycono 0,30 m niżej. Na tej głębokości jama miała wymiary 1,50×0,60 m i, podobnie jak grób 3, zawierała kamienie, jednak dużo mniej liczne. Na niższym poziomie (głębokość 1,40 m) kamienie były regularnie ułożone na obrzeżu wypełniska, z wyjątkiem krawędzi S. Spąg jamy uchwycono na głębokości 1,80 m.

W profilu jama miała kształt trapezowaty i wypełnisko rudawo-szarawe z nieco ukośnie wkopanym dnem. Przy dnie grób miał zachowaną *in situ* obstawę kamienną. W profilu uwidocznił się wkop, początkowo w trakcie eksploatacji niewidoczny i z tego powodu nie zadokumentowany na planach; sięgał on głębokości 1,60 m. *I. Materiał kostny niezachowany*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Znaleziska luźne z kurhanu

1. Drobny fragment ceramiki, brunatny, chropowaty, zdobiony poziomymi żłobkami. Okres średniowiecz-

ny. 2. Drobny fragment ceramiki o powierzchni gładkiej, brunatnej, wewnątrz szarej, z domieszką drobnoziarnistą.

Kurhan II

Przed rozpoczęciem badań kurhan II rysował się jako niewysokie wzniesienie z zakłębieniem w środku. Na powierzchni zakłębienia leżało kilka niewielkich kamieni. Kopiec znajduje się na S od kręgu 2 oraz na E od kurhanu III.

Po zdjęciu warstwy humusu kurhan rysował się jako zwarte, dobrze zachowane, koliste skupisko kamieni z wieńcem z dużych kamieni o wymiarach od 30×30 cm do 70×60 cm, ściśle przylegających do kamiennego nasypu (Tabl. VI). W ćwiartce A kamienie nasypu były rozwleczone. Uchwycone w centrum kurhanu ubytki kamieni powstały w trakcie naruszenia/wtórnego otwarcia jamy grobu – kamienie zostały wówczas przerzucone na nasyp wokół jamy grobowej. Na wszystkich ćwiartkach kurhanu zaobserwowano występowanie kamieni poza obrębem wieńca (skutek erozji lub przemieszczenia przez korzenie). Nasyp kamienny tworzący kurhan składał się z dwóch warstw bruku. W rzucie poziomym pierwsza warstwa wraz z wieńcem miała średnicę 10,00–11,00 m.

Po zdjęciu pierwszej warstwy, 0,10–0,20 m niżej, ukazała się druga warstwa bruku (Tabl. VII). Tworzyły ją w dużej części kamienie wielkością zbliżone do kamieni z wieńca. W ćwiartce D, po usunięciu drugiej warstwy, odkryto fragment żaren niekowatych, użytych do budowy wieńca. Średnica kurhanu na poziomie drugiej warstwy bruku wynosiła ok. 10,00 m. Niektóre z kamieni bruku nosiły ślady obróbki, inne – ślady przepalenia. W drugiej warstwie nasypu kamiennego znaleziono dwa niewielkie, niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

W obu profilach krzyżowych w centralnej części kurhanu uchwycono wgłębienie, świadczące o dokonaniu wkopu, zaś w ćwiartkach C i D – podwyższenie nasypu, powstałe z wyrzuconych ze środka grobu kamieni. W obu profilach pod warstwą humusu leśnego o miąższości 0,15–0,20 m zalegały dwie warstwy kamieni na nasypie ziemnym, a pod nim rudawoszara warstwa ziemi, jednakże bez śladów próchnicy pierwotnej.

Grób 1, inhumacyjny (naruszony)

W centralnej części kurhanu, nad grobem 1, uchwycono dwa wkopy naruszające nasyp kamienny (Tabl. VII). Pierwszy z nich, prostokątny, o wymiarach 0,80×0,80 m wypełniony był jasnym piaskiem. W nim, po osi W-E dokonano kolejnego, głębszego, lecz znacznie węższego wkopu o szerokości 0,30–0,50 m, sięgającego głębokości 1,50 m; jego wypełnisko było przemieszane, z resztkami

humusu. Te dwa wkopy, najprawdopodobniej młodsze (szczególnie ten z resztkami humusu) od centralnego wkopu, którym rzeczywiście naruszono jamę grobową, świadczą o kilkakrotnych próbach dostania się do wnętrza kurhanu.

Na głębokości 0,60 m od powierzchni, pod brukiem, na N od centrum kurhanu, zarysował się owalny układ kamieni o wymiarach 2,30×2,00 m, z prostokątnym zaciemnieniem pośrodku. Zaciemnienie to, barwy szaro-czarnej, o wymiarach 0,70×0,60 m, zawierało niewielką ilość węgla drzewnych. Na głębokości 1,00 m ukazało się owalne, rudawe zaciemnienie o wymiarach 2,50×1,80 m, z kolejną warstwą nieregularnie ułożonych kamieni (Tabl. VIII). Był to wkop przypominający jamę grobową. Na głębokości 1,30 m wystąpiły dalsze kamienie, a na N od zarysu wkopu zaobserwowano w planie kolejny wkop z zawartością humusu, wspominany poprzednio, który sięgał głębokości 1,50 m od powierzchni i nie naruszał grobu (Tabl. IX). Na tym poziomie zarys wkopu głównego nie uległ jeszcze zmianie.

Na głębokości 1,70 m w centrum kurhanu ukazały się resztki jamy grobu inhumacyjnego I (Tabl. X), o zabarwieniu szarym, widoczne w SW części jamy. Całe wnętrze jamy grobowej zajmował wkop centralny, a jej pozostałości zachowały się jedynie na obwodzie. Na poziomie -1,75 m w N części wkopu zalegały dalsze kamienie; widoczne na planie naruszenie części S jest skutkiem naturalnego osunięcia się profilu w czasie wcześniejszej eksploracji skraju jamy grobowej (uchwytnej w profilach krzyżowych). Do głębokości 2,10 m rejestrowano we wkopie centralnym warstwy kamieni, które dostały się do niego prawdopodobnie w trakcie ponownego otwierania grobu. Właściwa jama grobu została uchwycona na głębokości 2,25 m i miała wymiary 3,70×1,50 m, a zarys jej był prostokątny.

Z przesiewania wypełniska wkopu pochodzą trzy paciorki bursztynowe (1–3) i kilka przepalonych (!) kości.

Na głębokości 2,25 m wkop zaczął zmniejszać swoje rozmiary (Tabl. X), znaleziono tu (w N części grobu) fragment okucia skrzyneczki z kawałkiem przepalonej kości (4). Nieco niżej, na głębokości 2,50 m, wystąpiła duża bryła piasku z rdzą, która po odczyszczeniu okazała się prostokątnym okuciem skrzyneczki z kolistym uchwytem (5a–d). Na tym poziomie zarys jamy grobowej mierzył 3,00×1,00 m.

W profilach krzyżowych kurhanu wkop centralny w jego centrum wyraźnie rysował się wyłącznie w profilu W-E. W profilu N-S jego granice były mocno rozmyte, powodując trudności w ich precyzyjnym uchwyceniu. Wyraźnym elementem wskazującym na ponowne otwarcie grobu centralnego były widoczne w tym profilu, zalegające na różnych głębokościach, kamienie. Jama wkopu sięgała głębokości 2,25 m od powierzchni

i miała kształt nieckowaty z nieregularnie ułożonymi kamieniami.

Właściwa jama grobową o zabarwieniu żółtym miała kształt prostokątny, w części W lekko rozszerzała się trapezowato i sięgała głębokości 3,10 m. W dolnej części grobu zalegała warstwa przemieszanej ziemi, w układzie skośnym z W na E, stanowiąca dolną część wkopu. **Inwentarz** (Tabl. XI): 1. Paciorek bursztynowy TM 394. Średn. 1,0, wys. 0,6 cm. 2. Paciorek bursztynowy TM 390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,4 cm. 3. Paciorek bursztynowy TM 388. Średn. 1,5 cm, wys. 0,7 cm. 4. Okucie żelazne z fragmentem przepalanej kości. Wym. 2,4×2,8 cm. 5a–f. Żelazne prostokątne okucie skrzyneczki, z jednej strony zagięte. Dł. zach. 23,0 cm, szer. 2,4 cm. Fragment okucia żelaznego z nittem dł. zach. 3,3 cm, szer. 1,7 cm. Trzy fragmenty okuć żelaznych. Żelazny, kolisty uchwyt od skrzyneczki. Średn. 4,5×4,0 cm. 6. Fragment przepalonego kamienia. *I. Kości nieprzepalone niezachowane. Kości przepalone z przesiewania wkopu: prawdopodobnie jedna osoba w wieku powyżej infans I, płeć nieokreślona (wg B. Szybowicz). II. Węgla drzewne z wkopu: Pinus silvestris L. (331), Quercus sp. (258), Betula sp. (42), Carpinus betulus L. (7), Corylus avellana L. (23), Acer sp. (2), Alnus sp. (2), Salix sp. (3), Viscum album (1), kora (12), 12 fragmentów łupin orzechów laskowych.*

Datowanie: B₂-C_{1b}.

Znaleziska luźne z kurhanu

1. I warstwa nasypu. Dwa drobne fragmenty ceramiki (brunatny i szarobrunatny), chropowate, wewnątrz gładzone. Domieszka gruboziarnista. 2. II warstwa nasypu. Żarno nieckowate, kamienne. Wym. 67,0×50,0 cm.

Kurhan III

Kurhan III przed rozpoczęciem eksploracji rysował się w terenie jako wzniesienie o średnicy ok. 14,00 m, z lekkim zakłębieniem w środku. Jest on najbardziej wysuniętym na SW kopcem na stanowisku. Od N strony sąsiaduje z kurhanem IV, a od E z kurhanem II.

Bezpośrednio pod humusem ukazał się nasyp kamienny składający się z dwóch warstw kamieni, z wyraźnie widocznym u podstawy kurhanu, choć w niektórych partiach silnie rozwleczonym, kręgiem zewnętrznym (Tabl. XII). Średnica kopca po odsłonięciu pierwszej warstwy kamieni wynosiła 11,00–13,00 m. Centralna część kurhanu nie miała nasypu kamiennego.

Po zdjęciu pierwszej warstwy nasypu, druga warstwa kamieni zajmowała znacznie mniejszą powierzchnię, do 10,00–11,00 m średnicy (Tabl. XIII). W odległości 1,00–3,00 m od niej uchwycono na obrzeżeniu kurhanu częściowo rozwleczony, a częściowo niekompletny wieniec kamienny, którego kamienie zalegały w żółtym piasku.

Pod kamieniami wieńca zewnętrznego odkryto rów wykopany w calcu, o szerokości 1,00–1,50 m, obiegający kuliście podstawę kurhanu (Tabl. XIII). W części N nie uchwycono jego zarysu. W pozostałej części wypełnisko miało barwę brunatno-rudą lub brunatno-szarą. W części rowu, przy ćwiartkach A i B kurhanu, natrafiono na niewielką ilość węgla drzewnych. Rów ten sąsiedował bezpośrednio z kamieniami wieńca, tworząc jego obrzeżenie. Kamienie, które znajdowały się na nim, pochodzą prawdopodobnie z rozwleczonego wieńca, gdyż pierwotnie rów wykopano zapewne po to, aby usypać kopiec, a dopiero po zasypaniu tego rowu ziemią ułożono na nim kamienie.

W obydwóch profilach krzyżowych widoczne było wyraźne zakłębienie w części środkowej, a kamienie występowały tam znacznie niżej, niż w pozostałych partiach nasypu. Brak kamieni w części środkowej nasypu świadczy o dokonaniu wkopu. Bezpośrednio pod nasypem kamiennym, ok. 1,00–1,60 m od powierzchni kurhanu, uchwycono w profilach poziom próchnicy pierwotnej w postaci szarawej warstwy o miąższości ok. 0,20 m.

W profilach rysował się także wspomniany rów, w przekroju poprzecznym nieckowaty lub trapezowaty. Dno rowu znajdowało się na głębokości 0,80–1,20 m od dzisiejszej powierzchni gruntu. Od strony W kurhanu rów ten był znacznie szerszy niż w pozostałych partiach.

Grób 1, inhumacyjny (naruszony)

W centrum kurhanu, bezpośrednio pod nasypem kamiennym, natrafiono na zarys jamy grobowej (Tabl. XIV), początkowo nieregularnie owalny, niżej prostokątny, o wymiarach 2,80×0,80 m. Wypełnisko jamy grobowej miało zabarwienie brunatno-szare; nie stwierdzono w niej ani zabytków, ani kości ludzkich.

We wkopie w centrum kurhanu, na różnych poziomach jamy grobowej, zalegały kamienie z bruku. W NW narożniku jamy grobowej uchwycono prostokątny zarys obiektu o wymiarach 0,40×0,65 m, nieznacznie wykraczający poza granice jamy grobowej. Jego wypełnisko było rudawo-brunatne, ze śladami węgla drzewnego. Być może jest to ślad po obiekcie organicznym, włożonym do grobu. Dno jamy grobowej znajdowało się na głębokości 2,30 m od szczytu kurhanu. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Znaleziska luźne z kurhanu

1. I warstwa nasypu kamiennego. Drobny fragment ceramiki, zewnętrzna powierzchnia chropowata brunatna, wewnętrzna gładka, szara, domieszka gruboziarnista. 2. II warstwa nasypu. Cztery fragmenty naczyń,

powierzchnia jasnobrunatna, zewnętrzna chropowata, wewnętrzna gładzona, domieszka średnioziarnista. *II. Węgle drzewne z rowu dookólnego: Pinus silvestris (150), Betula sp. (43), kora (8).*

Kurhan IV

Przed rozpoczęciem badań kurhan IV miał postać silnie zakłębionego w części środkowej, ledwie rysującego się na powierzchni wzniesienia o wysokości 1,00 m. Znajduje się na W od kręgu 2, a od S w niewielkiej odległości od kurhanów II i III.

Bezpośrednio pod humusem ukazał się nasyp kamienny składający się z dwóch warstw. Pierwsza warstwa była silnie rozwleczone, o kształcie owalnym i wymiarach 19,00×12,00 m (Tabl. XV). W centrum kurhanu uchwycono w przybliżeniu kolistą przestrzeń bez kamieni, o średnicy 2,00–3,00 m. Na obrzeżeniu kurhanu, w ćwiartce C, wystąpił wieniec z bardzo dużych kamieni, leżących obok siebie, natomiast na pozostałych ćwiartkach wieniec składał się z pojedynczych głazów, położonych dość daleko od siebie, z których każdy pod podstawą miał kilka do kilkunastu mniejszych kamieni. Wieniec ten był bardzo nieregularny i źle zachowany. Przyczyną takiego stanu rzeczy, co dotyczy także całego bruku kamiennego, były bardzo gęsto rosnące tu drzewa. Nasyp kamienny kurhanu przylegał do wieńca.

Druga warstwa nasypu składała się z nieco mniejszej liczby kamieni niż pierwsza (Tabl. XVI). Na tym poziomie wieniec kamienny rysował się znacznie wyraźniej. W ćwiartce A był on jednak praktycznie nieuchwytny, tu też zaobserwowano przerwy w bruku. Pozbawione bruku było także centrum kurhanu.

Na poziomie drugiej warstwy nasypu zarysowała się natomiast podłużna jama o wymiarach 3,50×2,50 m i wypełnisku barwy czarnej. W ćwiartce A, przy centrum kurhanu, w warstwie kamieni i poniżej, wystąpiły fragmenty naczyń średniowiecznego, zalegającego na wtórnym złożu.

Przez środek kurhanu, wzdłuż linii N-S i W-E, przeprowadzono dwa profile. Bezpośrednio pod warstwą humusu o miąższości 0,20–0,30 m zalegał nasyp kamienny, pod nim warstwa podglebia (?) o miąższości 0,40–0,80 m, a pod nią warstwa żółtego, calcowego piasku. Owo podglebie mogło być także pierwotnym nasypem ziemnym kurhanu. W kurhanie IV poziom próchnicy pierwotnej nie był uchwytny. W profilu N-S, w jego południowym krańcu, uchwycono zarys rowu okalającego kurhan III. Ze względu na to, że rów znajdował się pod kamieniami obstawy kurhanu IV należy uznać, że kurhan III ma starszą metrykę. Wokół kurhanu IV nie zaobserwowano śladów rowu.

W profilu W-E, na granicy ćwiartek A i C, zaobserwowano kilka dużych kamieni, występujących do po-

ziomu 0,85 m od powierzchni gruntu. Prawdopodobnie zostały one tam wepchnięte przez korzenie drzew.

Grób 1, inhumacyjny i ciałopalny (naruszony)

W centrum kurhanu, pod zakłębieniem nasypu, widocznym w obydwóch profilach, zaobserwowano jamę o ciemnym wypełnisku. Uchwycono ją na poziomie drugiej warstwy nasypu kamiennego, w przestrzeni wolnej od kamieni. Pod drugą warstwą kamieni ukazały się kolejne wielkie głazy i mniejsze kamienie, zalegające w jamie barwy brunatnej, w zarysie owalnej, o wymiarach 2,00×2,30 m. Na S od niej rysowało się prostokątne zaszczerzenie, w które wchodziła wspomniana brunatna jama. Na poziomie tym, czyli 0,40 m od powierzchni, całość miała wymiary 2,80×2,00 m (Tabl. XVIII).

0,20 m poniżej (Tabl. XIX) wypełnisko jamy nadal miało barwę brunatną. Jej długość zwiększyła się do 3,30 m. W jej części centralnej nadal zalegały też duże kamienie. Nie zadokumentowano ich na rysunku w części N jamy, jak również na kilku następnych poziomach, ponieważ profil oberwał się. Zarys jamy udało się jednak zrekonstruować. Przy E ściany jamy grobowej pojawiła się słabo widoczna warstwa spalenizny.

Taki zarys jamy grobowej utrzymywał się także na poziomie 0,20 m poniżej, przy czym warstwa spalenizny była znacznie wyraźniejsza, również na E skraju jamy (Tabl. XX). Wypełnisko jamy było niejednolite: centrum miało zabarwienie brunatne, brzegi – szarawe. W części S zarys jamy był wyraźnie prostokątny.

Na głębokości 1,10 m (Tabl. XXI) jama przybrała zarys prostokątny, o wymiarach 2,70×1,50 m, barwy szarawo-brunatnej, z przejaśnieniami w części środkowej i wyraźnym skupiskiem spalenizny i kamieni w części E (pochodziły stąd niewielka ilość spalonych kości i węgla drzewnego). Na tym poziomie stwierdzono, że jest to jama grobu inhumacyjnego (Tabl. XXI). Jej zarys nie zmienił się na poziomie 1,10 m poniżej (Tabl. XXII). Na następnym poziomie, 0,30 m głębiej, warstwa spalenizny zajmowała centrum jamy, wewnątrz którego występowały wielkie kamienie (Tabl. XXIII). Ostatni poziom (-1,70 m) przedstawiał słaby zarys regularnej, prostokątnej jamy o wymiarach 2,70×1,00 m (Tabl. XXIV) wkopanej w całość, z resztką spalenizny w centrum.

Przez jamę grobową przeprowadzono dwa profile, będące jednocześnie częściami dwóch profili przecinających cały kurhan. W profilu W-E jama miała zarys lejowaty (Tabl. XXV), sięgający głębokości 1,80 m od powierzchni (czyli zakłębienia w centrum kurhanu). Pod warstwą humusu, w podglebiu, zalegały większe i mniejsze kamienie, w E części jamy, przy dnie – warstwa spalenizny o miąższości 0,60 m, opadająca od E części jamy do jej dna; w warstwie tej również znajdo-

wały się liczne kamienie. Z kolei w profilu N-S rysowała się w zarysie trapezowata warstwa spalenizny z kamieniami, w części S wchodząca w prostokątny zarys jamy o wypełnisku o zabarwieniu żółtawym.

Z opisaney sytuacji stratygraficznej wynika, co następuje: brak kamieni w centrum nasypu oraz nieregularne, brunatne zaciemnienie na wyższych poziomach jamy grobowej są świadectwem ingerencji mającej miejsce po usypaniu kurhanu. Warstwa spalenizny z przepalonymi kośćmi jest wtórna w stosunku do pochówku inhumacyjnego i powstała tam po jego naruszeniu. *I. Materiał kostny z grobu inhumacyjnego niezachowany. Przepalone kości z wkopu wtórnego: iuvenis lub dorosły, powyżej 15 roku. II. Pinus silvestris L. (320), Betula sp. (155).*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Znaleziska luźne z kurhanu

1. Środek nasypu, z warstwy ściółki i poniżej. Dolna część naczynia ręcznie lepionego (44 fragmenty). Powierzchnia gładka, na zewnątrz brunatna, wewnątrz ciemnoszara. Na brzuścu zdobione poziomymi żłobkami i pasmem linii falistej. Okres średniowieczny. 2. Z czystego piasku pod nasypem jeden bardzo drobny fragment ceramiki.

Kurhan V

Po zdjęciu humusu ukazała się warstwa nasypu ziemnego, a pod nią zwarty bruk kamienny otoczony wieńcem z dużych kamieni (Tabl. XXVI). Znajduje się na N od kręgu 2 oraz od skupiska kurhanów II–IV. Kurhan V miał średnicę 12,50 m. Usytuowany był na niewielkim, naturalnym wyniesieniu, a jego wieńiec umieszczono w połowie wysokości tegoż wyniesienia. W centralnej części kurhanu brakowało kamieni bruku na powierzchni ok. 2,00 m², wyznaczającej zasięg wkopu naruszającego jamę centralnego pochówku inhumacyjnego (grób 1). Kilka kamieni znajdowało się w centrum we wtórnym układzie. Na ćwiartkach A i C, na W od centrum kurhanu, zaznaczyła się kolistą przestrzeń bez kamieni o średnicy 1,50 m. Zostały one wybrane w celu złożenia wtórnego pochówku jamowego (grób 2), natomiast sam wkop nie był uchwytny w ziemnym nasypie kopca. W środkowej części, na poziomie bruku, zaznaczało się niewielkie zaciemnienie o wymiarach 0,60×0,30 m, z czterema mniejszymi kamieniami wewnątrz, tworzące strop grobu 2. W NE części kurhanu na głębokości 0,90 m uchwycono zarys jamy kolejnego pochówku inhumacyjnego (grób 3).

W profilach ćwiartek kurhanu, pod warstwą humusu leśnego o miąższości 0,10 m, widoczna była jasnobrunatna warstwa ziemi, sięgająca głębokości 0,50 m od powierzchni, tworząca nasyp ziemny kurhanu. Poniżej, na

jednym poziomie, zalegała pojedyncza warstwa kamieni. W profilu N-S, w jego S części, wystąpiła warstewka ciemnej ziemi o miąższości ok. 0,10 m, z ciemniejszymi punktowymi zabarwieniami, będąca najprawdopodobniej próchnicą pierwotną.

Pod warstwą bruku kamiennego, z wyjątkiem wspomnianej próchnicy pierwotnej i jam trzech grobów, na całej przestrzeni kurhanu występował jasnożółty lub żółto-brunatny piaszczysty calec. Bruk kurhanu, składający się z kamieni różnej wielkości (od drobnych po duże), był doskonale zachowany. Podobnie w układzie pierwotnym zachował się wieniec, złożony z 92 dużych kamieni, z którego tylko w ćwiartce A dwa kamienie były wysunięte na niewielką odległość. W bruku na ćwiartce B wystąpiła niewielka stela o trójkątnym kształcie.

Wokół kurhanu odnotowano ponadto kilkanaście większych, luźno leżących dużych kamieni.

Grób 1, inhumacyjny (naruszony)

Pod kamieniami bruku, w centralnej części kurhanu pojawił się zarys wkopu (Tabl. XXVII). Na głębokości 0,60 m zarys wkopu był nieregularnie podłużny, o wymiarach 2,00×1,40×0,85 m i brunatnożółtym zabarwieniu, z nielicznymi węglami drzewnymi (nieanalizowane). W N części wkopu zalegał duży kamień o długości 0,50 m, a w części E i S kilka kolejnych, większych i mniejszych. Poza granicą wkopu uchwycono N kraniec jamy grobowej, której wypełnisko miało zabarwienie szarozółte.

Na głębokości 1,25 m, na N i S krańcach wkopu, pojawił się zarys jamy grobowej w kształcie prostokąta o zaokrąglonych rogach, wymiarach 2,60×0,95 m i zabarwieniu brunatnożółtym. Wkop barwy brunatnej o długości 2,05 m zajmował przeważającą część jamy i nie wychodził poza jej granice. W centralnej części grobu zalegał jeden duży i dwa mniejsze kamienie.

Od głębokości 1,25 m wkop zaczął zmniejszać swoje rozmiary, przybierając zarazem kształt lejowaty z przegłębieniem skierowanym w N część jamy grobowej. Na głębokości 1,60 m uchwycono spąg wkopu, jama grobowa zachowała swój kształt, ale jej wymiary wynosiły już 2,50×0,75 m. Jej wypełnisko przybrało barwę ciemnożółtą z rudoszarymi przebarwieniami wzdłuż osi N-S. Na tym poziomie, w środkowej części grobu, zalegał tylko jeden niewielki kamień. W N części grobu znajdował się fragment czaszki i kolisty ślad po niej, barwy szarej, o średnicy 22,0 cm. Na tym samym poziomie wystąpiła zapinka (1) – w odległości 0,30 m od śladu czaszki, z główką skierowaną na SE. Po NW stronie czaszki znaleziono igłę (2) z główką skierowaną na W. Na głębokości 1,65 m na N od czaszki, w odległości 0,15 i 0,25 m od niej, znaleziono dwa przeszliki (3, 4).

W profilu jama grobowa trapezowata, ciemnożółta, o głębokości 1,70 m. Wkop sięgał głębokości 1,60 m. Zagłębiał się lejowato w jamę i miał zabarwienie rudobrunatne z wyraźnymi przejaśnieniami w części środkowej. Na głębokości 0,60 m zalegał duży kamień. *I. Jedna osoba (?), wiek i płeć nieokreślone.*

Inwentarz (Tabl. XXVII): 1. Zapinka A. V 120 ze stopu miedzi. Kabłąk facetowany. Koniec nóżki zdobiony dwiema poziomymi liniami rytmami, a pochewka dwiema ukośnymi. Dł. 2,8 cm, szer. kabłąka 0,5 cm. 2. Igła ze stopu miedzi. Dł. zach. 7,0 cm, średn. 0,2 cm. 3. Przędzlik gliniany. Średn. 2,0 cm, wys. 1,1 cm. 4. Przędzlik gliniany. Średn. 2,0 cm, wys. 1,1 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 2, jamowy

Na głębokości 0,50 m ukazała się jama o kolistym zarysie i średnicy 1,3 m. Od strony N i E na jej obrzeżeniach wystąpiło kilkanaście dużych i średnich kamieni, a w części S trzy średnie. Pod kamieniami zalegała warstwa intensywnie czarnej ziemi o największej szerokości 0,40 m w części SW i najmniejszej (0,04 m) w części S. Środkowa część jamy była wypełniona żółtym piaskiem, a w jej centrum zarysowało się szarozółte, kolistie zaciemnienie o średnicy 0,50 m, z trzema średnimi kamieniami.

Na głębokości 0,60 m jama miała średnicę 1,20–1,40 m. W części S wystąpiło dookolne obrzeżenie kamienne; w tej części warstwa intensywnie czarnej ziemi miała szerokość do 0,25 m. Zaciemnienie środkowe zmniejszyło zasięg, natomiast w kierunku wnętrza jamy pojawiły się zaszarzenia pochodzące z czarnej warstwy obrzeżającej kamienie. Wnętrze jamy w dalszym ciągu miało barwę żółtą. W środkowej części jamy znajdował się jeden duży kamień, drugi zalegał w części NW.

Na głębokości 0,70 m zarys jamy przybrał postać czworokąta z zaokrąglonymi rogami (Tabl. XXVIII). W części S ukazał się regularny układ kamieni średniej wielkości. W narożniku NW znajdowały się cztery kamienie, a w narożniku NE jeden. Wymiary jamy wynosiły na tym poziomie 1,10×1,40 m. W dalszym ciągu występowało czarne obrzeżenie, natomiast wewnątrz stanowił żółty piasek.

Na głębokości 0,80 m wypełniskiem była intensywnie czarna ziemia z niewielkim zaszarzeniem w części środkowej. W środkowej części jamy stwierdzono koncentrację dużych i średnich kamieni. Na tym poziomie zarejestrowano liczne węgle drzewne i śladowe ilości spalonych kości, które występowały aż do dna jamy. Na głębokości 0,90 m zarys jamy w dalszym ciągu był czworokątny (1,25×1,20 m). Wypełnisko było jednolite, stanowiła je intensywnie czarna

ziemia. W NE narożniku, na głębokości 0,95 m, znaleziono zapinkę (1).

W profilu jama grobowa miała zarys nieckowaty i sięgała głębokości 1,20 m od poziomu bruku. W jej centrum, do głębokości 0,70 m, znajdował się żółty piasek, a pod nim warstwa intensywnie czarnej ziemi, na której zalegały duże i średnie kamienie. Grób był wkopany w nasyp kurhanu. *I. Jedna osoba (?), wiek i płeć nieokreślone. II. Węgiel drzewny (nieanalizowany).*

Inwentarz (Tabl. XXVIII): 1. Zapinka A. IV 92 ze stopu miedzi, u nasady główki i grzebienia zdobiona plastikowym żeberkiem, na cylindrze dwiema poziomymi liniami. Dł. 3,7 cm, szer. kabłąka 0,5 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 3, inhumacyjny (naruszony?)

Na głębokości 0,90 m pojawiła się jama grobowa w kształcie prostokąta o zaokrąglonych rogach i zabarwieniu żółto-jasnobrunatnym (Tabl. XXVIII). Jej wymiary wynosiły 2,50×0,80 m. W części S zalegały trzy duże kamienie o długości 30–50 cm. W części środkowej jamy grobowej zarysował się ślad prawdopodobnie wkopu.

Na głębokości 1,30 m zarys jamy nie uległ zmianie. W S części jama miała na obrzeżach rudawe przebarwienia o szerokości 0,90 m. Na głębokości 1,90 m w części N jamy grobowej pojawił się zarys czaszki, a na S od niego ciemnoszary ślad, prawdopodobnie po trumnie kładowej o długości 1,90 i szerokości 0,30 m. Miała ona kształt prostokątny z półkolistym zakończeniem w części S. Zabarwienie jamy zmieniło się na szaro-rudawe.

W profilu górnej części jamy do głębokości 1,70 m rysował się ślad prawdopodobnie po wkopie, zasięgiem obejmujący całą jamę grobową.

W profilu jama grobowa miała kształt prostokąta z dnem lekko półkolistym, a w jej dolnej, prawdopodobnie nienaruszonej części, miała zabarwienie szarobrunatne. Nad dnem jamy grobowej rysowały się dwa niewielkie ciemnoszare zaciemnienia, prawdopodobnie z kłody drewnianej. Jama sięgała głębokości 2,10 m. *I. Dorosły, płeć nieokreślona.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

II.4. GROBY I OBIEKTY NIEGROBOWE

Grób 1, popielnicowy

Na głębokości 0,60 m wystąpiła górna część popielnicy (Tabl. XXIX/1) stojącej w żółtym piasku, bez widocznego zarysu jamy grobowej. W popielnicy (1) znajdowało się kilka fragmentów bardzo drobnych, przepalonych kości. *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz (Tabl. XXIX/1): 1. Puchar RW VIIIB, być może dwuuszny, na wysokiej nóżce, z silnie podciętej dolną częścią, u nasady szyjki zdobiony poziomą, rytą bruzdą. Powierzchnia zewnętrzna czarna, gładka, wewnętrzna gładzona, brunatnoszara, domieszka średnioziarnista. Średn. wylewu 14,5 cm, wys. 21,0 cm, średn. dna 8,0 cm.

Datowanie: B_{2b}-B₂/C₁.

Grób 2, popielnicowy

Na głębokości 0,50 m zarejestrowano brzeg dużej popielnicy (1), znajdującej się w jamie grobowej o nieregularnym kształcie, barwy szarobrunatnej (Tabl. XXIX/2). W profilu popielnica stała w czystym piasku. W jej wnętrzu odkryto niewielką ilość przepalonych kości. *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz (Tabl. XXIX/2): 1. Naczynie esowate RW IC, górna i dolna część gładzona, środkowa chropowata obmazywaniem. W górnej części brzośca zdobiona dwiema liniami rytymi. Barwa brunatna, domieszka średnioziarnista. Średn. wylewu 23,0 cm, wys. 26,0 cm, średn. dna 12,5 cm.

Datowanie: B_{2b}-B₂/C₁.

Grób 3, jamowy

Na głębokości 0,50 m ukazało się bardzo zwarte skupisko przepalonych kości, zachowanych w dużych fragmentach (Tabl. XXIX/3). Sięgało ono głębokości 0,70 m. Znajdowało się ono w niewielkim zaciemnieniu barwy szarej. Grób ten można było wyeksplorować wyłącznie pionowo, gdyż znajdował się pod korzeniem dużego drzewa. Pomiędzy kośćmi znaleziono trzy niewielkie fragmenty grzebienia (1). *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz (Tabl. XXIX/3): 1. Trzy fragmenty przepalonego, jednowarstwowego (?) grzebienia rogowego Thomas A I, zdobionego kółkami koncentrycznymi, liniami poziomymi i ukośnymi, w dolnej części pasmem zakreskowanych rombów. Dł. 3,2 cm, wys. 2,2 cm.

Datowanie: B₂-B₂/C₁.

Grób 4, inhumacyjny

Na głębokości 0,50 m ukazało się podłużne, szarobrunatne przebarwienie gruntu, którego część N uszkodzono w trakcie eksploracji grobu 2. Zaciemnienie to na głębokości 0,80 m przybrało kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, o wymiarach 1,40×0,30 m i zabarwieniu żółtawobrunatnym (Tabl. XXX/4). W części N części, na głębokości 0,90 m, wystąpiła zapinka (1). Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,00 m. *I. Materiał kostny zaginął (fragmenty kości i zęby).*

Inwentarz (Tabl. XXX/4): 1. Zapinka A. II 38 ze stopu miedzi zdobiona na kabłąku trzema pionowymi karbowanymi pasmami. Nad grzebykiem zdobienie trzema poziomymi liniami rytmami, z których najniższa jest karbowana. Pod grzebykiem i na końcu nóżki pojedyncze, karbowane linie. Dł. 4,8 cm, szer. kabłąka 1,3 cm.
Datowanie: B_{2b}.

Grób 5, inhumacyjny

Na głębokości 0,50 m ukazała się nieregularna, brunatna jama, która 0,10 m poniżej miała zarys prostokąta barwy szarej o wymiarach 2,10×0,50–0,60 m, przy czym zarys jego w części N był prawie nieuchwytny. Na głębokości 0,80 m jama grobowa przybrała barwę szarawo-brunatną, również o nieczytelnym zarysie i wymiarach 1,70×0,40 m (Tabl. XXX/5). Na głębokości 1,10 m uchwycono jej spąg. Profil jamy grobowej był bardzo słabo widoczny, zapewne prostokątny. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 6, jamowy

Na głębokości 0,30 m pojawił się zarys jamy o czarnym wypełnisku i wymiarach 1,20×1,55 m (Tabl. XXX/6). W jego środku znajdowały się dwa kamienie ułożone na dłuższej osi grobu, o wymiarach 45×40 cm i 30×25 cm. Wypełnisko stanowiły przepalone kości oraz bardzo duża ilość węgla drzewnych, które zwłaszcza w partii pod kamieniami (na głębokości 0,60–0,95 m) nadały wypełnisku barwę intensywnie czarną. Znalaziono fragment przepalonej ceramiki (1). W profilu grób miał kształt nieckowaty o narożnikach zbliżonych do kąta prostego przy dnie. Spąg uchwycono na głębokości 0,95 m. *I. Materiał kostny zaginął. II. Betula sp. (2200).*

Inwentarz (Tabl. XXX/6): 1. Jeden bardzo drobny fragment ceramiki.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 7, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,70 m ukazał się prostokątny zarys jamy grobowej, który zadokumentowany na głębokości 0,90 m miał wymiary 2,60×1,00 m (Tabl. XXXI/7). W N części jamy zaobserwowano zarys wkopu o ciemniejszym wypełnisku, w którego stropie znajdowały się dwa kamienie, w układzie jeden na drugim. Dolny i większy z nich był stelą nagrobną o wymiarach 50×28 cm. W profilu jama grobowa miała zarys regularnie trapezowaty, o wypełnisku barwy jasnobrunatnej. Wkop sięgał głębokości 1,20 m. Dno jamy grobowej uchwycono na głębokości 1,70 m. Na głębokości 1,60 m ukazał się szarawy zarys w miejscu rozłożonego szkieletu. Na poziomie tym jama grobowa miała wymiary 2,30×0,60 m. W jamie grobowej,

w części centralnej, na głębokości 1,50 m, znajdował się przęślik (1), znaleziony podczas przesiewania wypełniska obiektu. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. XXXI/7): 1. Przęślik gliniany. Średn. 3,6 cm, wys. 2,2 cm.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 8, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,35 m pojawił się zarys obiektu o wymiarach około 1,70×1,40 m, barwy brunatnej. Prostokątny zarys jamy grobowej o wymiarach 2,60×0,85 m, barwy szarobrunatnej, ukazał się na głębokości 0,80 m (Tabl. XXXII/8); jego część N była niemal całkowicie zniszczona przez wkop. W profilu jama grobowa miała zarys regularnego prostokąta z ciemniejszym śladem wkopu. Wkop osiągnął głębokość 1,20 m, a sama jama – głębokość 1,35 m. W N części grobu, na głębokości 1,15 m, został znaleziony ząb, a w centralnej części jamy, na głębokości 1 m zapinka (1). *I. Materiał kostny zaginął.*
Inwentarz (Tabl. XXXI/8): 1. Zapinka żelazna z silnie rozszerzoną nóżką, zbliżona do A. V 100. Dł. 4,1 cm, szer. kabłąka 0,7 cm, szer. nóżki 2,7 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 9, popielnicowy

Na głębokości 0,50 m, w czystym piasku, znaleziono naczynie (1) zawierające przepalone kości (Tabl. XXXII/9). Kości te w popielnicy były ułożone w porządku anatomicznym (fragmenty czaszki znajdowały się w górnej części). Wokół naczynia nie zaobserwowano zarysu jamy grobowej. *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz (Tabl. XXXII/9): 1. Niskie naczynie misowate RW VIA o zaokrąglonym brzuścu. Powierzchnia zewnętrzna szarobrunatna, gładka, lśniąca, wewnętrzna gładka, szara. Domieszka drobnoziarnista. Średn. wydł. 16,0 cm, wys. 12,5–13,0 cm, średn. dna 11,0 cm.

Datowanie: B_{2b}–B₂/C₁.

Grób 10, popielnicowy

Na głębokości 0,50 m, na granicy humusu i piasku, wystąpiła duża popielnica (1), niezachowana w całości, zawierająca przepalone kości ułożone w porządku anatomicznym i bardzo drobną ilość węgla drzewnego (Tabl. XXXII/10). Ze względu na silne zniszczenie naczynia nie można było zadokumentować profilu grobu. Pod popielnicą znajdowało się niewielkie i niewyraźne rysujące się zaciemnienie. Nad nią znajdował się płaski kamień. *I. Materiał kostny zaginął. II. Betula sp. (15).*
Inwentarz (Tabl. XXXII/10): 1. Wysokie naczynie situlowate jedno- lub dwuuszne RW V, zdobione u nasady ucha (uch?) i na załomie brzuśca plastycznymi żeberkami. Między żeberkami ornament na przemian gładkich i chropowatych trójkątów. Powierzchnia zewnętrz-

na i wewnętrzna szarobrunatna, gładka. Domieszka drobnoziarnista. Średn. wylewu 17,5 cm, wys. 22,5 cm, średn. dna 9,5 cm.

Datowanie: B₂-B₂/C₁.

Grób 11, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,80 m ukazał się bardzo regularny, prostokątny zarys jamy grobowej, barwy brunatnoszarej, o wymiarach 2,50×1,10 m (Tabl. XXXIII/11). W profilu miał on zarys trapezowaty. Nieco ciemniejsze zabarwienie gruntu, sięgające głębokości 1,10 m, mogło być śladem wkopu. W górnej części tego wkopu znajdował się niewielki kamień. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,60 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 12, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m ukazały się trzy kamienie różnej wielkości, pod którymi zalegało kilka mniejszych. Było to oznaczenie grobu inhumacyjnego, zalegające w S części jamy. Pod kamieniami ukazał się bardzo niewyraźny, prostokątny zarys jamy grobowej, który wyraźniej zarysował się na głębokości 1,20 m (Tabl. XXXIII/12). Jama miała kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, lekko zwężającego się w kierunku S. Długość jej wynosiła 1,80 m, a szerokość w N części 0,75 m, w S części – 0,50 m. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,50 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 13, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,30 m ukazała się podłużna stela, zalegająca w N części grobu. Na głębokości 0,90 m uchwycono zarys jamy grobowej o kształcie prostokątnym z zaokrąglonymi narożnikami, o wymiarach 1,70×0,80 m, barwy brunatnej (Tabl. XXXIII/13). W N części grobu, na granicy jamy i poza nią, zalegały trzy kamienie. W profilu jama miała zarys nieckowaty ze śladami wkopu w górnej części (Tabl. XXXIV/13), sięgającego głębokości 1,20 m. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,40 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 14, inhumacyjny

Na głębokości 1,20 m ukazał się owalny zarys jamy barwy brunatnej o długości 2,50 m oraz 0,70 m szerokości w N części i 0,50 m szerokości – w S części (Tabl. XXXIV/14). Na głębokości 1,65 m jama grobowa uległa znacznemu zmniejszeniu (2,10×0,50 m),

a jej wypełnisko stało się wyraźnie jaśniejsze. Dno grobu uchwycono na głębokości 1,70 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 15, jamowy

Na głębokości 0,35 m natrafiono na skupisko przepalonych kości, rozrzuconych na przestrzeni 1,00×0,60 m (Tabl. XXXIV/15). Ani wokół kości, ani też w profilu, nie zaobserwowano zarysu jamy grobowej. Kości zalegały cienką warstwą o grubości ok. 0,05 m. *I. Materiał kostny zaginął. II. Betula sp. (4), Quercus sp. (1), kora (1).*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 16

Na głębokości 0,50 m ukazało się kilkanaście kamieni, tworzących bruk na powierzchni 1,90×0,60 m (Tabl. XXXIV/16). Pod kamieniami rysowało się bardzo nieregularne zaciemnienie, nieprzypominające swym zarysem jamy grobowej. W profilu natomiast, pod brukiem kamiennym, uchwytnie było nieckowate zaciemnienie barwy jasnobrunatnej, sięgające do głębokości 1,00 m.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 17, popielnicowy

Na głębokości 0,60 m w bardzo luźnym, jasnym piasku wystąpiła popielnica (6), zawierająca przepalone kości (Tabl. XXXV/17), trzy zapinki (1–3), fragment bransolety (4) i srebrny paciorek (5). *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz (Tabl. XXXV/17): 1. Zapinka brązowa* zbliżona do A. V 96, częściowo stopiona. Dł. 4,8 cm, szer. kabłąka 1,3 cm. 2. Zapinka mosiężna* A. V 94 zdobiona na grzebykach podwójnymi nacinanymi pasmami. Kabłąk wielokrotnie facetowany. Dł. 4,5 cm, szer. kabłąka 2,1 cm. 3. Identyczna zapinka ze stopu miedzi A. V 94. Dł. 4,7 cm, szer. kabłąka 1,4 cm. 4. Fragment mosiężnej bransolety* Wójcik IIIB, zdobionej na kryzie i kabłąku ukośnymi pasmami nacięć. Dł. 7,8 cm, szer. 1,2 cm. 5. Srebrny paciorek dwustożkowy ze zwiniętego gładkiego drutu. Dł. 1,5 cm, średn. 1,1 cm. 6. Niskie naczynie esowate RW IVA z silnie wychylonym brzegiem. Przy brzegu i przy dnie pasma gładzone, a w środkowej części chropowate. Powierzchnia zewnętrzna szarobrunatna, wewnętrzna ciemnoszara, gładzona. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średn. wylewu 18,0 cm, wys. 14,5–15,5 cm, średn. dna 9,0 cm.

Datowanie: B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 18, popielnicowy

Na głębokości 0,45 m pod skupiskiem kilku niewielkich kamieni natrafiono na ułamki popielnicy (1), zawierającej przepalone kości i węgiel drzewny (Tabl. XXXVI/18). Naczynie, zgniecione przez kamienie i zniszczone przez korzenie, zachowane było w bardzo drobnych fragmentach. W profilu nie uchwycono zarysu jamy grobowej. Popielnica zalegała na granicy humusu i podglebia, w luźnym piasku. *I. Materiał kostny zaginął. II. Betula sp. (30), Corylus avellana L. (2), Pinus silvestris (300), Quercus sp. (15), kora (33).*

Inwentarz: 1. Fragmenty dwuusznej situli RW V z silnie podciętą dolną częścią brzuśca. U nasady uch naczynie zdobione plastycznym żeberkiem, a poniżej do wysokości załomu szeroką, dookólną strefą pionowych i poziomych pasm ukośnie zakreskowanych. Ornament silnie starty. Powierzchnia czarna, gładka, domieszka drobnoziarnista. Średn. wylewu 17,0 cm, wys. 23,5 cm, średn. dna 14,0 cm.

Datowanie: B₂-B₂/C₁.

Grób 19, popielnicowy

Na głębokości 0,40 m natrafiono na dużą popielnicę (1) zawierającą przepalone kości (Tabl. XXXVI/19). Jama grobowa w profilu nie była widoczna, a popielnica tkwiła w warstwie podglebia. *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz (Tabl. XXXVI/19): 1. Naczynie esowate ze słabo wyodrębnionym brzegiem RW IB. Przy brzegu i przy dnie gładzone, w części środkowej chropowaczone. Powierzchnia zewnętrzna brunatnoszara, wewnętrzna ciemnoszara, gładka. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średn. wylewu 18,5 cm, wys. 18,0-19,0 cm, średn. dna 11,5 cm.

Datowanie: B₂-B₂/C₁.

Grób 20, jamowy

Na głębokości 0,30 m ukazała się niewielka jama, o wypełnisku barwy szarawej, o zarysie zbliżonym do kołistego i wymiarach 0,30×0,20 m (Tabl. XXXVI/20). Zawierała niewielką ilość przepalonych kości. W profilu jama miała zarys nieckowaty i miąższość 0,10 m. *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 21, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m ukazało się prostokątne, szarawe zaciemnienie o wymiarach 2,20×0,95 m (Tabl. XXXVII/21). Na głębokości 1,00 m przybrało ono barwę brunatną, a jego wymiary uległy nieznacznemu zmniejszeniu. Dno jamy uchwycono na głębokości 1,60 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 22, popielnicowy

Na głębokości 0,80 m, w czystym calcowym piasku ukazało się koliste zaciemnienie barwy brunatnej o wymiarach 0,40×0,35 m (Tabl. XXXVII/22). Na jego powierzchni znaleziono kilka przepalonych kości. Na głębokości 0,85 m ukazała się popielnica (3), zachowana w całości, zawierająca niewielką ilość przepalonych kości. Jama miała w przekroju nieckowaty zarys, a jej spąg sięgał głębokości 1,05 m. Kości rejestrowano także nad popielnicą i wokół niej. Obok popielnicy, na głębokości 1,00 m, znaleziono dwa fragmenty bransolet (1, 2) ze stopu miedzi. *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz (Tabl. XXXVII/22): 1. Fragment bransolety Wójcik I ze stopu miedzi, zdobionej na kabłąku i kryzie odciskanymi koncentrycznymi kółkami. Dł. 4,2 cm, szer. kabłąka 0,6 cm. 2. Fragment bransolety węzowatej Wójcik IIIB ze stopu miedzi, zdobionej wzdłuż krawędzi kabłąka karbowanym pasmem i plastycznym żeberkiem środkowym. Dł. 4,8 cm, szer. kabłąka 1,1 cm. 3. Naczynie esowate RW II ze słabo wyodrębnionym brzegiem, z dwoma intencjonalnie odbitymi uchami. Powierzchnia zewnętrzna gładka, ciemnoszara, obecnie silnie zdarta, wewnętrzna ciemnoszara, gładka. Domieszka drobnoziarnista. Średn. wylewu 13,0 cm, wys. 16,5 cm, średn. dna 10,0 cm.

Datowanie: B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 23, jamowy

Na głębokości 0,50 m ukazało się niewielkie, owalne zaciemnienie barwy szarawej, o wymiarach 0,40×0,50 m, zawierające przepalone kości (Tabl. XXXVI/23). W profilu jama grobowa miała zarys nieckowaty o płaskim dnie, sięgający głębokości 0,70 m. Przepalone kości zalegały w bardzo ścisłym układzie, sugerującym złożenie ich w pojemniku organicznym. *I. Materiał kostny zaginął. II. Pinus silvestris L. (10), spiek (2).*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 24

Na głębokości 0,40 m pojawiło się skupisko kamieni różnej wielkości, z jednym większym kamieniem w centrum (Tabl. XXXVII/24). Skupisko to rozciągało się na długości 1,20 m, jego szerokość w części N wynosiła 0,40 m, a w części S powyżej 0,80 m. Na głębokości 0,50 m pojawiły się kolejne dwa kamienie, a wokół nich brunatne zaciemnienie gruntu o średnicy 0,60 m, sprawiające wrażenie wkopu. Po kolejnych 0,10 m zaciemnienie uległo rozszerzeniu i osiągnęło wymiary 1,30×1,00 m. Wypełnisko jamy w S części

miało zabarwienie szarobrunatne, w N części – szarawe i częściowo żółte, to ostatnie również sprawiające wrażenie wkopu. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 0,90 m. Na dnie jamy znajdował się duży kamień.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 25, inhumacyjny

Na głębokości 0,50 m ukazało się zgrupowanie kilkunastu dużych kamieni, tworzących w przybliżeniu prostokątny bruk o wymiarach 2,60×1,50 m (Tabl. XXXVIII/25). Wokół kamieni nie rysowało się żadne przebarwienie gruntu. Na poziomie 0,60 m ukazała się następna warstwa kamieni (Tabl. XXXIX/25). Na głębokości 0,80 m pojawił się rozmyty zarys jamy grobowej wraz z trzecią warstwą kamieni (Tabl. XL/25). Miała ona kształt owalny i wymiary 2,20×1,40 m. Zabarwienie jamy grobowej było szarawo-żółte. Bruk kamienny nad grobem składał się z pięciu warstw. Najniższą z nich, na głębokości 1,00 m, tworzyły pięć dużych kamieni i jeden mniejszy, ułożonych w dwóch rzędach (Tabl. XL/25). Na głębokości 1,10 m jama grobowa miała zarys prostokątny o zabarwieniu jasnobrunatnym. Spąg jamy zarejestrowano na głębokości 1,90 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 26, jamowy

Na głębokości 0,40 m ukazało się niewielkie skupienie przepalonych kości o wymiarach 0,20×0,30 m (Tabl. XLI/26). W profilu miało ono zarys nieckowaty i sięgało głębokości 0,50 m. Wypełnisko miało barwę brunatnoszarą. *I. Dorosły, płęć nieokreślona.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 27, inhumacyjny

Na głębokości 0,60 m pojawił się zbliżony do prostokątnego zarys jamy grobowej o wymiarach 2,75×1,05 m. Wypełnisko miało barwę szarobrunatną, a w części N nieco jaśniejszą. Na głębokości 0,90 m długość jamy wynosiła 2,65 m (Tabl. XLI/27). Zabarwienie wypełniska na tym poziomie uległo rozjaśnieniu. Zarys obiektu, w profilu słabo widoczny, zbliżony był do prostokąta. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,80 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 28, inhumacyjny

Na głębokości 0,40 m ukazało się kilka dużych kamieni bez widocznego zarysu jamy (Tabl. XLII/28), a 0,10 m

poniżej wystąpiła większa ich liczba (Tabl. XLII/28). Jama grobowa była do tego stopnia przemieszana przez korzenie drzew, że nie udało się uchwycić jej zarysu. Grób sięgał głębokości 0,90 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 29, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m zarejestrowano jasnobrunatny, prostokątny zarys jamy grobowej o wymiarach 2,70×1,15 m (Tabl. XLII/29). Jej profil miał kształt trapezu (Tabl. XLII/29). Wypełnisko jamy w profilu miało zabarwienie żółtawe z jasnobrunatnymi zaciemnieniami w górnej części. Głębokość jamy grobowej wynosiła ok. 1,20 m. Na głębokości 1,60 m, w N części jamy, wystąpiło okucie pasa (1), a na głębokości 1,90 m, w S części – skuspisko (2) niezidentyfikowanych, silnie skorodowanych przedmiotów (Tabl. XLIII/29). *I. Materiał kostny niezachowany. II. Fragmenty drewna: Tilia sp. (przy dziewięciu fragmentach przedmiotów żelaznych).*

Inwentarz (Tabl. XLII/29–XLIII/29): 1. Dwa fragmenty okucia pasa ze stopu miedzi z dwoma nitami. Dł. 3,5 cm, szer. 0,5 cm. 2. 11 silnie skorodowanych fragmentów nieokreślonych przedmiotów żelaznych, prawdopodobnie okucia zamka skrzynekczki.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 30, jamowy

Na głębokości 0,40 m ukazał się w przybliżeniu prostokątny zarys jamy barwy intensywnie czarnej o wymiarach 1,60×0,90–1,00 m, przy czym najsilniej zabarwiona część wypełniska miała długość 1,20 m i zarys nieregularnego czworokąta. Wypełnisko było silnie przesycone węglem drzewnym i zawierało niezbyt dużą ilość przepalonych kości, grupujących się na ogół w części centralnej. Na głębokości 0,60 m zarys jamy stał się węższy i przybrał kształt wydłużonego prostokąta, również o intensywnie czarnym wypełnisku (Tabl. XLIV/30). Zarys dna jamy obejmował tylko tę część, która na wyższym poziomie była bardziej zabarwiona; jej wymiary wynosiły 1,20×0,60 m. W profilu jama miała zarys nieckowaty i sięgała głębokości 0,70 m, w najgłębszej partii do ponad 0,80 m. W profilu, na głębokości 0,55 m w centralnej części grobu znaleziono główkę zapinki (1), a 0,30 m poniżej jej nóżkę. *I. Dorosły (?), płęć nieokreślona. II. Betula sp. (430), Corylus avellana L. (2), Alnus sp. (12), Populus sp. (10), Tilia sp. (2), spiek (10), kora (210).*

Inwentarz (Tabl. XLIV/30): 1. Fragmenty zapinki A. II 38 z mosiądzu*, z trzema karbowanymi pasmami na kabłąku i jednym na osłonie sprężyny, na nóżce dwie ryte linie pionowe i jedna pozioma na końcu tejsze. Dł. 5,0 cm, szer. kabłąka 1,5 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 31, inhumacyjny

Na powierzchni humusu wystąpił duży kamień kształtu bochenkowatego o wymiarach ok. 25×20 cm. Dopiero na głębokości 0,80 m ukazała się w przybliżeniu prostokątno-owalna jama o wymiarach 1,30×0,70 m, barwy rudawo-żółtawej. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,00 m (Tabl. XLIV/31). Na dnie jamy, w jej środkowej części, wystąpiło niewielkie zaszarzenie gruntu o długości ok. 0,30 m. Wspomniany bochenkowaty kamień odkryty na powierzchni znajdował się na N granicy jamy grobowej i prawdopodobnie pełnił funkcję steli. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 32, inhumacyjny

Na głębokości 0,60 m leżał bochenkowaty, nieduży kamień o wymiarach 25×15 cm (Tabl. XLIV/32). W odległości 0,10 m na E od niego, na głębokości 1,00 m, uchwycono niewielki, prostokątny, szaro-rudawy zarys jamy grobowej o wymiarach 1,00×0,50 m. Jej spąg zaobserwowano kilka centymetrów głębiej. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 33, jamowy

Na głębokości 0,70 m wystąpiło niewielkie, lecz bardzo zwarte skupisko przepalonych kości, tworzące owalny, lekko szarawy zarys o wymiarach 0,50×0,40 m (Tabl. XLV/33). W profilu skupisko to było nieckowate, o miąższości zaledwie 0,10 m. W E części grobu znaleziono fragment zapinki (1). W wypełnisku między kośćmi znajdowała się minimalna ilość węgla drzewnego. *I. Mężczyzna (?), 30–60 lat. II. Pinus silvestris L. (1), Betula sp. (2), kora (3).*

Inwentarz (Tabl. XLV/33): 1. Fragment zapinki A. VI 167 ze stopu miedzi, zdobionej na główce, nóżce i kabłąku czterema pojedynczymi pierścieniami z nacinanego drutu. Dł. 4,3 cm, szer. kabłąka 0,4 cm.

Datowanie: C_{1a}.

Grób 34, inhumacyjny

Na głębokości 1,10 m zarejestrowano prostokątny, ciemnożółty zarys jamy grobowej. Na jego E krawędzi, w centralnej części znajdował się prostokątny kamień o wymiarach 30×25 cm. Zarys jamy grobowej miał wymiary 2,40×0,80 m; 0,10 m poniżej przybrał kształt bardziej regularny, prostokątny, o wymiarach 2,30×1,00 m, a wypełnisko bardziej szarawy kolor. Na głębokości 1,40 m jama grobowa miała jaśniejsze zabarwienie i zarys prostokąta o zaokrąglonych narożnikach (Tabl. XLV/34). Na głębokości 1,85 m pozostało z niej tylko niewielkie

zaszarzenie o długości 1,10 m. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 2,00 m. W trakcie eksploracji cały czas z jamy grobowej wybierano niewielkie ilości węgla drzewnego. *I. Materiał kostny niezachowany. II. Pinus silvestris L. (642), Quercus sp. (421), Betula sp. (191), spiek (2), kora (17).*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 35, inhumacyjny

Na głębokości 1,20 m uchwycono owalny zarys jamy grobowej barwy rudawoszarej o wymiarach 2,70×0,70–0,80 m. 0,20 m poniżej, w części S jama przybrała zarys prostokątny o zaokrąglonych narożnikach, natomiast część N pozostawała kształtu owalnego (Tabl. XLVI/35). W profilu jama grobowa była uchwytna na głębokości 0,80 m i miała zarys regularnie prostokątny, barwy rudawej, z warstewką czarnego koloru o miąższości 0,02–0,03 m przy dnie i na obrzeżach jamy. Warstwa ta stanowiła najprawdopodobniej pozostałości dranic przy ścianach jamy i na jej dnie (Tabl. XLVI/35). Jama osiągnęła głębokość 1,70 m. W N części grobu, 0,80 i 0,90 m od N krawędzi jamy grobowej, znaleziono dwa zupełnie rozlasowane zęby. *I. Płec i wiek nieokreślone.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 36, inhumacyjny

Na głębokości 1,20 m ukazał się prostokątny zarys jamy grobowej o zaokrąglonych narożnikach, barwy rudawo-szarej i wymiarach 2,50×0,90 m (Tabl. XLVII/36). W N części grobu, na głębokości 1,30 m, znaleziono drobny fragment przedmiotu (4). 0,10 m poniżej jama grobowa zwężała się do 0,75 m, natomiast jej długość nie uległa zmianie. W centralnej części grobu znaleziono niewielki fragment ceramiki (7). Na głębokości 1,60 m, przy tej samej długości, szerokość jamy wynosiła zaledwie 0,50–0,60 m, a jej zabarwienie stało się brunatnoszare. Na poziomie 1,60–1,70 m, w odległości 0,20 m od N skraju jamy grobowej leżały: niewielki kamień, a 0,20 m na S od niego fragmenty czaszki z 21 zębami. Tuż za czaszką znajdowała się sprzączka (2) z kolcem zwróconym na SE, a pod szczęką zapinka (1) usytuowana główką w dół. W okolicach czaszki, w trakcie przesiewania wypełniska jamy, natrafiono na fragment zdobionego drewnianka sosny (6). W środkowej części grobu, 0,70 m na S od sprzączki, znajdował się fragment okucia końca pasa (3), zwrócony zakończeniem na N. 0,10 m dalej na S leżał gładzik kamienny (5). W słabo widocznym profilu strop jamy grobowej zarysował się na głębokości 0,80 m od powierzchni. Jama miała kształt trapezowaty od W, prostokątny od E, i wypełnisko barwy rudawej. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,80 m.

I. Płeć nieokreślona, późny *iuvenis* lub *adultus* (18–30 lat). II. Drobnny fragment przedmiotu z drewna sosnowego, *Pinus silvestris* L.

Inwentarz (Tabl. XLVII/36): 1. Zapinka A. V 110, mo siężna*. Grzebyk na główce i nóżce zdobiony dwoma nacinanymi drutami. Dł. 3,7 cm, szer. kabłąka 0,5 cm. 2. Sprzączka żelazna M-L D1, skorodowana. 3,0×4,0 cm. 3. Fragment okucia końca pasa O 3 ze stopu miedzi. Dł. 3,0 cm, średn. 0,4 cm. 4. Drobnny fragment przedmiotu żelaznego. 5. Gładzik kamienny. Wym. 2,5×2,0×1,6 cm. 6. Drobnny fragment przedmiotu z drewna sosnowego, lekko wygiętego, zdobionego na stronie zewnętrznej dwoma pasmami ukośnych nacięć. Dł. 4,0 cm, szer. 0,5 cm, grub. 0,3 cm. 7. Bardzo drobnny fragment ceramiki, powierzchnia zewnętrzna brunatna, chropowata, wewnątrz czarna, gładka. Domieszka średnioziarnista.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 37, jamowy

Na głębokości 0,20 m, jeszcze w warstwie humusu, wystąpiło zwarte skupisko kości bez widocznego zarysu jamy. Grób został uszkodzony ze względu na bardzo niewielką głębokość zalegania. Nie można go było wyeksplorować metodycznie, ani też sporządzić rysunków.

I. Dorosły, płeć nieokreślona.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 38, jamowy

Na głębokości 0,40 m ukazało się kilka przepalonych kości. 0,20 m poniżej uchwycono niewielki zarys jamy grobowej z przepalonymi kośćmi (Tabl. XLVIII/38). Jama miała w profilu zarys nieckowaty i sięgała głębokości 0,70 m; jej średnica wynosiła 0,20 m. I. Dwie (?) osoby w wieku *infans I* (?) i *infans II* lub *iuvenis*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 39, inhumacyjny (naruszony ?)

Na głębokości 0,50 m ukazał się duży, regularnie okrągły kamień o średnicy 0,30 m, zalegający w centralnej części grobu. Na głębokości 0,70 m zarysował się wyraźny podłużny zarys jamy grobowej o wymiarach 2,50×0,90 m. 0,20 m poniżej zarys jamy stał się bardziej regularny, prostokątny. Wypełnisko miało barwę szarawo-rudawą. Na głębokości 1,05 m w centralnej części jamy wystąpił przęślik (3). Najbardziej regularny zarys jamy został uchwycony na poziomie 1,40 m (Tabl. XLVIII/39). Miała ona wówczas zarys regularnie prostokątny o lekko zaokrąglonych narożnikach. Wypełnisko było barwy rudobrunatnej. Na głębokości 1,50 m, w środkowej części grobu, bardziej na W, natrafiono na dwie bransolety (1, 2). W N części grobu znaleziono

fragment drucika (4). W profilu, w warstwie humusu (Tabl. XLVIII/39), zalegało kilka płaskich, połupanych kamieni, pochodzących z obróbki stel (por. obiekt 42). W profilu jama grobowa miała zarys prostokątny, od strony E lekko zaokrąglony, o wypełnisku barwy żółtawo-brunatnej. W jej górnej części, wyłącznie w profilu, widoczny był zarys ewentualnego wkopu. Spąg grobu osiągał głębokość 1,55 m. I. *Materiał kostny niezachowany*. II. *Betula sp.* (3).

Inwentarz (Tabl. XLIX/39): 1. Bransoleta sztabkowata z mosiądzu*. Wymiary 7,0×5,2 cm. 2. Bransoleta taśmowata z mosiądzu*. Średn. 6,2 cm, szer. kabłąka 0,4 cm. 3. Przęślik gliniany, lekko dwustożkowy. Średn. 4,5 cm, wys. 2,2 cm. 4. Fragment drucika ze stopu miedzi (zaginął).

Datowanie: B₁–B₂.

Grób 40, inhumacyjny

Na głębokości 0,90 m ukazał się wąski, podłużny zarys jamy grobowej barwy rudawo-brunatnej, o wymiarach 1,50×0,60 m. Na głębokości 1,00 m wypełnisko jamy grobowej przybrało zarys prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, barwy szarawo-brunatnej (Tabl. L/40). Na tej głębokości wystąpił także pierwszy ząb, w odległości 0,50 m od N skraju jamy. Dalsze zęby, w tej samej okolicy, ukazywały się na głębokości 1,00–1,10 m, a w ich sąsiedztwie zostały znalezione także dwa paciorki bursztynowe (2, 3) i jeden szklany (1). W sumie zarejestrowano dwanaście zębów oraz kilka bardzo drobnych fragmentów. Na poziomie występowania zabytków wymiary jamy grobowej wynosiły 1,40×0,40 m, 0,10 m poniżej zarys ten zredukował się do 1,10×0,30 m. W N części grobu, na N od uprzednio znalezionych zębów, wystąpiło niewielkie koliste zaszarzenie gruntu – ślad po czaszce, a w NE rogu jamy grobowej, nieco intensywniejsze, kształtu prostokątnego, o wymiarach 0,20×0,12 m (ślad po skrzyneczce?). Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,30 m. I. *Dziecko (ok. 7 lat)*.

Inwentarz (Tabl. L/40): 1. Fragment paciorka szklanego TM12. Średn. 1,0 cm, wys. 0,6 cm. 2. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 1,0 cm, wys. 0,8 cm. 3. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 1,0 cm, wys. 0,6 cm.

Datowanie: B₂–C_{1a} (?).

Grób 41, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,40 m wystąpiło dość duże, ciemne przebarwienie gruntu. Jama grobowa zarysowała się wyraźnie na głębokości 0,90 m. Miała ona zarys prostokątny z lekko zaokrąglonymi narożnikami, o wymiarach 3,00×1,20 m. Wypełnisko jej było niejednolite, brunatne, z szaro-pomarańczowym zabarwieniem w części N; na późniejszych etapach eksploracji okazało się ono być wkopem (Tabl. LII/41). W środkowej części zalegały

dwa duże kamienie z uszkodzonego bruku nad grobem. Na głębokości 1,00 m zarys grobu pozostał ten sam, z kilkoma dalszymi kamieniami, pomiędzy którymi znajdowały się kawałki węgla drzewnego (Tabl. L/41). Na głębokości 1,10 m wśród dalszych kamieni znaleziono przepalony pień dębu (Tabl. LI/41). Pod nim znajdował się drobny fragment szpili (1), być może zapinki. Z bruku kamiennego pochodzą dwa drobne fragmenty ceramiki (4). Na głębokości 1,10–1,20 m wypełnisko jamy stało się regularne i uległo lekkiemu skróceniu (wymiary 2,80×0,80 m). Na głębokości 1,20 m nadal było widoczne przemieszanie wypełniska. Na poziomie 1,30 m (Tabl. LI/41) ukazał się zarys wąskiej jamy grobowej, prostokątnej, o wymiarach 2,80×0,65 m. Na dnie grobu, w N części, na głębokości 1,85 m znaleziono trzy drobne fragmenty drucików (3). W profilu grób (Tabl. LII/41) miał zarys trapezowaty, jego spąg zarejestrowano na głębokości 1,85 m. Na poziomie dna grobu rysowało się niewyraźne zaszarzenie. Bardzo wyraźnie był uchwytny w profilu wkop o silnie przemieszanym wypełnisku, sięgający dna jamy grobowej. W profilu pod humusem znajdowały się także kamienie należące do obiektu 42. Wkop odznaczał się dużą szerokością i objął głównie N część jamy grobowej. *I. Dziecko (6–9 lat?)*. *II. Quercus sp. (2450), Pinus silvestris L. (2), Betula sp. (34), Carpinus betulus L. (26), Acer sp. (1), Salix sp. (1), Cornus sp. (1), Rosaceae (1), spiek (20), kora (8), fragment łupiny orzecha laskowego (1)*.

Inwentarz (Tabl. L/41): 1. Fragment szpili ze stopu miedzi, być może od zapinki. Dł. 1,3 cm, średn. 0,2 cm. 2. Fragment przedmiotu ze stopu miedzi. 3. Trzy drobne fragmenty drucików ze stopu miedzi. Dł. 0,3–0,5 cm. 4. Dwa bardzo drobne fragmenty ceramiki.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 42, miejsce obróbki stel

Na głębokości 0,20 m, na W od grobu 41, wystąpiło skupisko kilku płaskich, połupanych kamieni. Kamienie takie zalegały także w humusie nad grobem 39, w odległości ok. 2,00 m od wspomnianej koncentracji (Tabl. LII/42). Podczas eksploracji grobu 41 natrafiono na dalsze dwa skupiska podobnych kamieni. Jedno z nich znajdowało się obok i częściowo nad wkopem w grób 41; miało ono zarys owalny o wymiarach 1,20×0,80 m. Na S od nich leżał duży kamień, nienależący do tej koncentracji i pochodzący z pierwotnej – później rozrzuconej – obstawy kamiennej grobu 41. Drugie skupisko znajdowało się w odległości 1,00 m na SE od poprzednio opisanego i składało się z kilku kamieni. W sumie wszystkie trzy tworzyły trójkąt o wymiarach 2,30 (podstawa trójkąta) i 1,20 m (długość boków). Wszystkie te kamienie były płaskie, granitowe; niektóre z nich o dużych wymiarach, w kształcie płyt. Wiele

z nich było pokruszonych, co wskazuje na przebywanie w wysokiej temperaturze.

Największe skupisko kamieni składało się z dwóch warstw; druga z nich wystąpiła na głębokości 0,40 m i miała wymiary 1,00×0,70 m. Pomiędzy obydwoma warstwami zarejestrowano ślady popiołu, jednak nie w takiej ilości, aby obiekt można było uznać za palenisko. Pod dolną warstwą ślady te występowały już w bardzo niewielkiej ilości. We wkopie grobu 41 na głębokości 0,40 m wystąpiło kilkanaście dalszych kamieni, pierwotnie należących do obiektu 42.

W odległości 1,00 m na N od grobu 39, na głębokości 0,20–0,30 m, ukazało się skupisko płaskich, obrobionych kamieni, zajmujących powierzchnię o wymiarach 2,00×1,00 m, pochodzących z obróbki stel. Poza nim występowały pojedyncze kamienie, wokół których nie rysowało się żadne przebarwienie gruntu. *II. Betula sp. (45)*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 43, inhumacyjny

Na głębokości 0,70 m ukazał się prostokątny zarys jamy grobowej o zabarwieniu brunatnym i wymiarach 2,40×0,70 m. 0,10 m poniżej zarys jamy nie uległ zmianie, jedynie przybrał barwę intensywnie brunatną. Na tym poziomie (0,80 m) znaleziono dwa fragmenty kości – jeden w N, drugi w S części obiektu. Na głębokości 1,20 m (Tabl. LIII/43) zarys grobu był prostokątny o zaokrąglonych narożnikach i miał wymiary 2,30×0,70 m. Na głębokości 1,65 m (Tabl. LIII/43) w środkowej części jamy wystąpiły dwie bransolety (4, 5) z resztkami organicznymi dookoła i z zachowanymi wewnątrz nich fragmentami kości rąk. Fragmenty tkaniny zachowały się zwłaszcza przy bransolecie z lewej ręki, po jej zewnętrznej i wewnętrznej stronie. Bransoleta ta była ponadto owinięta fragmentami drewna, które najprawdopodobniej pochodzą z korzeni drzewa, rosnącego w miejscu grobu w późniejszych czasach. Zbliżony do prostokąta zarys przy bransolecie z lewej ręki może pochodzić z całkowicie rozłożonych tkanin. W N części grobu, na głębokości 1,62 m, wystąpiły szczęka i żuchwa, z której zęby zachowały się niemal w całości, podczas gdy zęby szczęki zachowane były w dużo mniejszym stopniu i głównie z lewej strony. Na NE od szczęki, czyli z lewej strony czaszki, znaleziono fragmenty małej szpili (6) z resztkami drewnianego wrzeciona. Zachowały się w minimalnym stopniu kości prawej strony czaszki. Wprost na N od głowy, na głębokości 1,65 m, znajdował się niewielki przęślik (7), a po obu stronach żuchwy – dwie zapinki (1, 2), których kabłąki pokryte były resztkami tekstylnymi; szpila jednej z nich przechodziła przez warstwę tkaniny. Wynika z tego, podobnie jak w przypadku bransolet, że zmarła miała na sobie dwie warstwy odzieży. Obie za-

pinki leżały główkami w dół. Poniżej zapinek i zuchwy znajdowało się dość intensywne, czarniawe zabarwienie, przebiegające wzdłuż niezachowanego szkieletu na długości ok. 0,18–0,20 m. Były to dalsze resztki tkanin, z których kilka grudek udało się zebrać. Ziemię czarno zabarwioną wycięto i w całości oddano do analizy tekstylnej¹⁵; w resztkach tych została znaleziona trzecia zapinka (3). Na głębokości zalegania zabytków jama miała zarys prostokąta zwężającego się silnie w S części, o długości 2,10 m i szerokości 0,50 w N, a w S części – 0,30 m. Zabarwienie jamy było nadal brunatno-szarawe. Dno grobu wystąpiło na głębokości 1,70 m, czyli 0,05 m poniżej poziomu zalegania zabytków. Bransolety leżały kilka centymetrów powyżej poziomu głowy, ale wynika to z nieco ukośnego usytuowania zwłok, gdyż stopy znajdowały się pierwotnie nieco wyżej niż górna część ciała.

I. Płeć nieokreślona, dorosły (20–25 lat).

Inwentarz (Tabl. LIII/43–LIV/43): 1. Mosiężna* zapinka A. II 38, zdobiona na główce rytymi trójkątami zakończonymi odciskanymi kółkami koncentrycznymi, nad grzebykiem dwiema, a pod nim pojedynczą linią karbowaną. Pojedyncza linia pozioma na zakończeniu nóżki. Dł. 3,0 cm, szer. kabłąka 0,9 cm. 2. Mosiężna* zapinka A. II 38, zdobiona identycznie jak poprzednia. Dł. 3,0 cm, szer. kabłąka 0,9 cm. 3. Zapinka A. V, s. 10 ze stopu miedzi. Na główce i nóżce zdobione poziomymi liniami rytymi. Pierwotnie z fragmentami tkaniny. Dł. 3,2 cm, szer. kabłąka 0,8 cm. 4. Mosiężna* bransoleta Wójcik I, zdobiona na kabłąku czterema pasmami składającymi się z podwójnych odcisniętych punktów, na kryzie kółkami koncentrycznymi. Przy bransolecie szczątki organiczne. Średn. 6,3 cm, szer. kabłąka 0,5 cm. 5. Identyczna bransoleta mosiężna*. Średn. 6,5 cm, szer. kabłąka 0,5 cm. 6. Fragment tordowanego haczyka wrzeczona (z resztkami drewnianego wrzeczona). Dł. 1,5 cm, średn. 0,1 cm. 7. Prześlik gliniany dwustożkowy. Średn. 2,0 cm, wys. 1,4 cm. 8. Szczątki tkanin (przy zapinkach i bransoletach).

Datowanie: B_{2b}.

Grób 44, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m ukazał się zarys jamy grobowej. Nad S częścią grobu na głębokości 0,25–0,30 m (25) znaleziono fragmenty ceramiki. Prawdopodobnie fragmenty te nie są związane z grobem. Ceramika rozrzucona była w promieniu 0,40–0,60 m, w warstwie podglebia. Na głębokości 1,10 m jama grobowa przybrała wyraźny zarys prostokąta o zaokrąglonych narożnikach. Wypełnisko jamy miało barwę brunatnoszarą, a na jej obrzeżach występowała brunatna obwódka o szer. 0,10–0,20 cm. Wymiary jamy wynosiły 3,35×0,95 m. Na głębokości

1,35 m wielkość jamy nie zmieniła się. W jej N części wystąpiła pierwsza skuwka (8). Na głębokości 1,65–1,70 m natrafiono na prawie wszystkie elementy wyposażenia grobu (Tabl. LV/44). W centralnej części znajdowało się masywne okucie pasa (2). W N części grobu wystąpiło 13 drobnych skuwek ze stopu miedzi (9–16, 22) i trzy żelazne (18), tworzących prostokątny zarys skrzyneczki o wymiarach 40×40 cm. Skuwki te w większości tkwiły we fragmentach jasnobrunatnego drewna lipowego. Wewnątrz skrzyneczki leżał klucz (3), skierowany piórem na W. W środkowej części jamy, w stronę jej E brzegu, zarysowało się wąskie zaciemnienie o długości 0,80 m i szerokości ok. 0,20 m.

Na głębokości 1,75 m (Tabl. LV/44) wymiary jamy wynosiły 3,00×0,80 m. Wspomniane wąskie pasmo występowało nadal, mając barwę brunatną. Poniżej poziomu zalegania skuwek zarys skrzyneczki w dalszym ciągu wyznaczały fragmenty jasnobrunatnego drewna, tworzące prostokąt o wymiarach 30×40 cm, silnie poprzerastany korzeniem drzewa. Na S skraju zarysu skrzyneczki leżał ukośnie podłużny fragment drewna z przymocowaną do niego skuwką (19). W centralnej części jamy, na wysokości profilu (Tabl. LVI/44), znajdowała się sprzączka (1), zwrócona na E. Pomiędzy sprzączką a zarysem skrzyneczki widoczne było nieregularne zaszarzenie gruntu. Dno jamy grobowej zarysowało się na głębokości 1,80–1,90 m. Na dnie grobu występowały resztki skrzyneczki, na S od której nadal widoczne było zaszarzenie gruntu o długości 0,60 m. W profilu jama grobowa miała zarys prostokątny o ściętych narożnikach (Tabl. LVI/44). Wypełnisko jamy miało jasnobrunatno-szarą barwę. Na dnie grobu, w centralnej części jamy, znajdowało się niewielkie, prostokątne zaszarzenie gruntu widoczne wyłącznie w profilu, o szerokości 0,20 m i miąższości 0,07 m (podkładka w postaci draniczy?). *I. Materiał kostny niezachowany. II. Fragmenty drewna lipowego (przy skuwkach skrzyneczki).*

Inwentarz (Tabl. LIV/44, LVI/44–LVIII/44): 1. Sprzączka ze stopu miedzi M-L D1. Dł. 3,4 cm, szer. 4,7 cm. 2. Prostokątne okucie pasa ze stopu miedzi, z dwoma nitami. Dł. 3,5 cm, szer. 0,8 cm. 3. Klucz Kokowski A, ze stopu miedzi. Dł. 17,4 cm, szer. 0,5 cm. 4. Żelazne okucie zamka skrzyneczki Kokowski 2, z fragmentem sprężyny i czterema nitami oraz fragmentem drewna od strony wewnętrznej. Dł. 8,3 cm, szer. 2,4 cm. 5. Fragment skuwki ze stopu miedzi. Dł. 1,8 cm, szer. 0,4 cm. 6. Dwa fragmenty okucia żelaznego od skrzyneczki, jeden z odciskiem tkaniny. Dł. 3,5 i 1,5 cm, szer. 2,6 i 1,8 cm. 7. Fragmenty skrzyneczki drewnianej z drobnymi ułamkami skuwek ze stopu miedzi. Wys. 2,5 cm, szer. 2,7 cm. 8. Fragment skuwki ze stopu miedzi. Dł. 1,0 cm, szer. 0,3 cm. 9. Drobne fragmenty skuwki

¹⁵ Zob. rozdz. VI.3.

ze stopu miedzi. 10. Fragment okucia ze stopu miedzi. Dł. 1,3, szer. 0,5 cm. 11. Fragment skuwki ze stopu miedzi. Dł. 1,1 cm, szer. 0,4 cm. 12. Fragmenty czterech skuwek ze stopu miedzi (z fragmentami drewna). Dł. 1,4 cm, szer. 0,4 cm. 13. Fragmenty skuwki ze stopu miedzi. Dł. 0,8 cm, szer. 0,2 cm. 14. Fragmenty dwóch skuwek ze stopu miedzi. Dł. 1,4 i 1,5 cm, szer. 0,6 cm i 0,4 cm. 15. Drobny fragment skuwki ze stopu miedzi. 16. Drobny fragment skuwki ze stopu miedzi. 17. Narożny fragment drewnianej skrzyneczki spojony kilkoma skuwkami ze stopu miedzi. Szer. 4,4 cm, wys. 3,4 cm, dł. skuwki 2,0 cm, szer. skuwki 0,5 cm. 18. Trzy drobne fragmenty skuwki żelaznej. Wym. 0,8×0,6 cm. 19. Fragmenty skuwki żelaznej z resztkami drewna. Dł. 1,0 cm, szer. 0,4 cm. 20. Drobne fragmenty skuwek ze stopu miedzi i fragment drewna. 21. Drobne fragmenty drewna z narożnika skrzyneczki ze śladami żelaznej skuwki. 22. Drobne fragmenty skuwki ze stopu miedzi. 23. Osiem fragmentów małych, taśmowatych okuć ze stopu miedzi, z fragmentami drewna. Wymiary od 0,2 do 2,0 cm, szer. 0,4 cm. 24. Kilka drobnych fragmentów drucików ze stopu miedzi. 25. 24 fragmenty ceramiki prawdopodobnie pochodzące z czarki lub miseczki o zaokrąglonym załamie. Powierzchnia zewnętrzna gładka, brunatna i szara, wewnątrz brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Z grobu (?).

Datowanie: B_{2b}-B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 45, inhumacyjny

Na głębokości 0,70 m ukazał się zarys jamy grobowej, która na głębokości 0,85 m miała kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, o wymiarach 2,50×0,85 m i zabarwieniu jasnobrunatnym, z szarym odcieniem. Na głębokości 1,00 m jama nie zmieniła swojego kształtu, a na poziomie 1,60 m (Tabl. LVIII/45) wyraźnie się zmniejszyła i miała wymiary 2,15×0,65 m. Grób w S krańcu przybrał zarys owalny. Wypełnisko miało barwę bardziej szarą. Na głębokości 1,65 m ukazały się fragmenty czaszki ze stosunkowo dobrze zachowanymi zębami szczęki. W S krańcu jamy wystąpiły dwa niewielkie fragmenty bursztynu (1). W profilu jama miała kształt trapezowaty o zabarwieniu szarobrunatnym i sięgała głębokości 1,70 m. *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz: 1. Dwa drobne fragmenty bursztynu.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 46, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,60 m wystąpił półkolisty zarys jamy barwy brunatnoszarej, o wymiarach 0,60×0,60 m, będący najprawdopodobniej śladem wkopu naruszającego grób. Wyraźny kontur właściwej jamy grobowej zarysował się na głębokości 0,75 m. Na głębokości 1,00 m

jama miała kształt prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami. W części N grobu, na głębokości 0,55–0,65 m, zalegały trzy kamienie, stanowiące obstawę steli, natomiast w SE narożniku na głębokości 1,00 m znajdował się podłużny kamień, a w środkowej części jamy – drugi (Tabl. LIX/46). Zarys S części obiektu przybrał kształt regularnego prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, natomiast część N grobu obejmował wspomniany owalny wkop. W narożniku SE wystąpił kolejny kamień, a w części środkowej dwa dalsze. W N części grobu ukazała się górna partia kamiennej steli leżąca w jamie grobowej. Na głębokości 1,60 m (Tabl. LIX/46) zarys jamy grobowej miał wymiary 2,20×0,80 m i był regularnie prostokątny z zaokrąglonymi narożnikami, barwy żółtawo-jasnoszarej. Stela ukazała się wtedy w całości w pozycji leżącej (1,05×0,60–0,62 m). Pierwotnie stała ona nad N skrajem grobu, na co wskazują resztki jej obstawy. Obecna pozycja steli spowodowana została naruszeniem grobu przez wkop, skutkiem czego obsunęła się ona na S, zabierając z sobą część kamieni z obstawy. W jamie grobowej znaleziono następujące zabytki: dwa fragmenty skuwek (3, 4) w środkowej części, przy E ścianie, na SW od nich zawieszka do pasa (2) wraz z fragmentem kości, nieco dalej kolejny fragment nieokreślonego przedmiotu (6). Z przesiewania wypełniska środkowej części jamy grobowej pochodzą drobne fragmenty zapinki (1). Na głębokości 1,75 m jama grobu miała bardzo regularny zarys o szerokości 0,55 m i wypełnisko barwy jasnobrunatno-szarej. W bardzo słabo widocznym profilu (nieudokumentowanym), na głębokości ok. 0,45 m ukazała się warstwa próchnicy pierwotnej, a poniżej do głębokości 1,00 m warstwa zasypiska pochodzącego z wkopu. Na głębokości 1,10 m zarysowało się uszkodzenie jamy przez wkop. Jama grobu sięgała głębokości 1,90 m, ale uchwytny był tylko jej dolny poziom, niezniszczony przez wkop. Sam wkop sięgał głębokości 1,65 m i miał nieco ciemniejsze zabarwienie niż jama grobowa, a jego granice rysowały się bardzo słabo lub prawie wcale. Jama grobowa o kształcie niekawatym zwężała się w swojej najniższej części. W trakcie eksploracji grobu, w rzutach poziomych nie uchwyciono żadnych zmian wypełniska obiektu wskazujących na obecność wkopu. W trakcie eksploracji na różnych głębokościach znaleziono nieliczne, drobne fragmenty ceramiki (7) i polepy (8). *I. Płeć i wiek nieokreślone.*

Inwentarz (Tabl. LIX/46): 1. Fragment sprężyny i szpili zapinki ze stopu miedzi. 2. Zawieszka do pasa ze stopu miedzi, z nitom w skuwce. Dł. 2,5 cm, średn. kółka 1,3 cm. 3. Fragment skuwki ze stopu miedzi. Dł. 1,4 cm, szer. 0,4 cm. 4. Drobny fragment przedmiotu ze stopu miedzi (skuwka?). Dł. 0,7 cm, szer. 0,3 cm. 5. Fragment skuwki ze stopu miedzi, z nitom. Dł. 2,0 cm, szer. 0,5 cm. 6. Drobny fragment przedmiotu ze stopu

miedzi. Dł. 1,5 cm, szer. 0,4 cm. 7. Cztery drobne fragmenty ceramiki, w tym fragment dna naczynia; jasno-brunatne, gładzone. Domieszka drobnoziarnista. 8. Polepa (20 g).

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 47, palenisko

Na głębokości 0,40 m wystąpiły grudki polepy i fragmenty węgla drzewnego (Tabl. LX/47). Miejscami ziemia była silnie przepalona na pomarańczowo. Na tej samej głębokości ukazał się niezbyt regularny zarys paleniska o kształcie zbliżonym do prostokąta, o wymiarach 1,40×1,90 m. Do głębokości 0,50 m występowała niewielka liczba fragmentów ceramiki, w dalszym ciągu polepa i węgiel drzewny, duże fragmenty nieprzepalonych kości zwierzęcych oraz fragment żuźła żelaznego (6). Na S od obiektu, na głębokości 0,35 cm, znaleziono fragment przęślika (1), przemieszczonego prawdopodobnie przez korzenie drzew. Materiał występował do głębokości 0,50 cm, poniżej znaleziono kilka drobnych fragmentów ceramiki. Nieco poniżej zaobserwowano spąg obiektu, a w jego części S pozostały jedynie nieregularne, ciemnobrunatne zaciemnienia. Zarys obiektu w profilu był trudny do obserwacji, ponieważ jego wypełnisko było uszkodzone przez dwa doły po drzewach. W centrum obiektu w profilu wystąpił duży fragment ceramiki (2). Na głębokości 0,50 cm w narożniku SE paleniska pojawił się dołek posłupowy (D2), a na SW od niego, w odległości 0,25 m – drugi (D1). Zarysy ich były kolisty, o średnicy 0,20 i 0,25 m. Wypełnisko ich stanowiła zbita, silnie przepalona ziemia z kilkoma fragmentami polepy. W profilu dołki miały zarys nieckowaty, przy czym dołek 1 (D1) miał dno ostro zakończone. Dołek 1 sięgał głębokości 0,75 m, dołek 2 – 0,70 m. *II. Pinus silvestris L. (8), Picea/Larix (3), Quercus sp. (503), Betula sp. (20), Tilia sp. (17), nieoznaczone (20 ml), kora (3). III. Niespalone fragmenty kości bydłych, jednego młodego osobnika, 1,5–2 lata.*

Inwentarz (Tabl. LX/47): 1. Fragment przęślika glinianego. Średn. 3,7 cm, wys. 1,7 cm. 2. Duży fragment ceramiki, jasnobrunatny, gładki, wewnątrz gładzony. Domieszka średnioziarnista. 3. 60 drobnych fragmentów ceramiki, chropowatych, wewnątrz gładzonych, brunatnych i szarych. Domieszka grubo- i średnioziarnista. 4. Polepa. Waga 1,16 kg. 5. Grudki gliny. 6. Żużel żelazny.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 48, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,65 m, w centralnej części jamy grobu inhumacyjnego, pojawiło się kilka leżących obok siebie kamieni. Jeden z nich – stela nagrobna z porfiru o długości 66 cm – był obrobiony w górnej części, ze śladami niewielkich odbić u podstawy. Stela leżała na dłuższej

osi W-E, nie wiadomo, czy *in situ*. W centralnej części grobu, po zdjęciu steli, ukazały się nieliczne przepalone kości, których związek z grobem inhumacyjnym nie jest pewny. Na głębokości 0,80 m pojawiła się jama grobowa o kształcie prostokątnym i wymiarach 3,10×1,30 m (Tabl. LXI/48). Wypełnisko miało barwę brunatnoszarą. Na głębokości 1,15 m jama przybrała kształt prostokąta lekko zakrzywionego na SW, z zaokrąglonymi rogami, o wymiarach 3,00×1,30 m. W centralnej części grobu ukazał się kolejny niewielki kamień. Na poziomie 1,50 m zarys i wypełnisko nie uległy zmianie, a w N części wystąpiły dwa niewielkie kamienie. Na głębokości 1,80 m (Tabl. LXI/48), w części W jamy grobowej, ukazał się szarozółty zarys wkopu długości 2,00 m i szerokości 0,40 m. Wzdłuż jego E krawędzi ciągnęło się rudawe zabarwienie o szerokości 0,10–0,20 m, zaś wzdłuż W krawędzi na długości 0,70 m. W S części pojawił się jasnorudy pasek ziemi o szerokości kilku centymetrów, zaś poza zarysem wkopu wystąpiło zaszarzenie jaśniejszej barwy, o wymiarach 0,50×0,50 m. Jama grobowa na głębokości 1,80 m (Tabl. LXI/48) miała wymiary 3,10×0,80 m. Po zniknięciu szarego zarysu na S od profilu, na głębokości 1,90 i 1,95 m znaleziono dwa pierścienie (1, 2), leżące w odległości ok. 5 cm od siebie. Pierścienie znajdowały się na samym dnie jamy. W profilu jama grobowa (Tabl. LXII/48) miała kształt prostokątny z zaokrąglonymi narożnikami i sięgała głębokości 1,95 m. Wypełnisko miało barwę żółtawo-szarą. W zachodniej części profilu rysował się brunatnoszary, lejowaty wkop, sięgający dna jamy, o szerokości 0,80 m i nieczytelnym zarysie na wyższych poziomach. *I. Materiał kostny z grobu inhumacyjnego niezachowany. Przepalony materiał kostny niediagnostyczny.*

Inwentarz (Tabl. LX/48): 1. Pierścień złoty typu Beckmann 3. Na wewnętrznej stronie ślad szwu odlewniczego Średn. 2,65 cm, waga 10,4 g. 2. Pierścień złoty typu Beckmann 2. Średn. 2,5 cm, waga 8,9 g.

Datowanie: B_{2b}–B_{2c}.

Obiekt 49: mezolit

Obiekt 50, palenisko

Na głębokości 0,30 m ukazał się owalny zarys paleniska o intensywnie czarnym wypełnisku i wymiarach 1,30×0,95 m (Tabl. LXIII/50). W środku obiekt miał zabarwienie brunatnoszare, a w czarnej warstwie spalenizny na ok. ⅓ obwodu okręgu ułożone były kamienie, częściowo silnie przepalone, niektóre zagładzone¹⁶. Na głębokości 0,40 m obiekt (Tabl. LXIII/50) zmienił zarys na prostokątny o wymiarach 0,95×0,65 m. Na tym poziomie ukazała się również zwarta warstwa kamieni, także przepalonych i zagładzonych.

¹⁶ Według autopsji w terenie prof. dr. hab. M. Pawlikowskiego.

W wypełnisku wystąpił węgiel drzewny i dwa fragmenty ceramiki (1). W profilu zarys obiektu (Tabl. LXIII) był nieckowaty, jednolicie czarny, z pojedynczą warstwą kamieni i sięgał głębokości 0,60 m. *II. Pinus silvestris L. (610), Quercus sp. (153), Tilia sp. (1).*

Inwentarz (Tabl. LIII/50): 1. Dwa fragmenty miseczki (?) z brzegiem zagiętym do środka. Powierzchnia gładzona szara. Domieszka drobnoziarnista.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 51, palenisko

Na głębokości 0,40 m ukazał się prostokątny zarys paleniska (Tabl. LXIII/51) o wymiarach 1,50×0,95 m. Na brzegach wypełnisko miało barwę intensywnie czarną, tworząc pas o szerokości od 0,10–0,15 m. Znajdowało się tu również kilkanaście kamieni. Wnętrze paleniska miało kolor ciemnobrunatny i nie wykazywało śladów przepalenia. Na obrzeżach warstwy czarnej pojawiły się pomarańczowe przebarwienia silnie przepalanej ziemi. W stropie obiektu wystąpiło kilkanaście fragmentów grubościennej ceramiki. Na głębokości 0,50 m zarys obiektu (Tabl. LXIII/51) zwężił się i przybrał owalny kształt. Wnętrze paleniska zachowało barwę ciemnobrunatną, a w centrum pojawiły się dalsze kamienie w nieregularnym rozrzucie. Na obrzeżach czarnej warstwy nadal występowały pomarańczowe przebarwienia silnie przepalanej ziemi. Palenisko miało w profilu zarys regularnie nieckowaty (Tabl. LXIII/51). Miąższość paleniska wynosiła 0,30 m. W górnej części profilu rysowała się brunatna warstwa bez śladów spalenizny. Pod nią występowała jedna warstwa kamieni, leżąca na czarnej warstwie spalenizny. *II. Pinus silvestris L. (2), Quercus sp. (1189).*

Inwentarz (Tabl. LXIII/51): 1. Fragment grubościennego naczynia brunatnego, chropowatego, wewnątrz gładzonego szarego. Domieszka gruboziarnista. Dziewięć fragmentów ceramiki, prawdopodobnie z tego samego naczynia, o silnie zdartych powierzchniach. 2. 23 drobne fragmenty ceramiki, gładkie, szare i chropowate, jasnobrunatne, domieszka średnio- i gruboziarnista, m.in. niewielki fragment ucha, jasnobrunatny, gładzony. 3. Trzy fragmenty naczynia, powierzchnia zewnętrzna chropowata, brunatna, wewnętrzna gładka, szarobrunatna. Domieszka gruboziarnista. 4. Fragment polepy.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 52, palenisko

Na głębokości 0,30 m ukazało się palenisko o zarysie zbliżonym do prostokąta, od S i E strony wypełnione węglem drzewnym. Część środkowa miała zabarwienie ciemnobrunatne. Wymiary tego obiektu wynosiły 1,10×1,70 m. Na głębokości 0,45 m zarys obiektu

(Tabl. LXIV/52) przybrał kształt bardziej regularnego prostokąta i nie zmienił swych wymiarów. Wypełnisko było koloru czarnego z dużymi kawałkami węgla drzewnych, a na obrzeżach pojawiły się pomarańczowe przebarwienia silnie przepalanej ziemi. Na brzegach paleniska wystąpiło kilkanaście silnie przepalonych kamieni. Miąższość paleniska wynosiła 0,45 m i miało ono zarys nieckowaty (Tabl. LXIV/52). W profilu wystąpiły dwa kamienie po stronie S. *II. Quercus sp. (879), Betula sp. (1368), Tilia sp. (5), kora (25).*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 53, jamowy

Na głębokości 0,80 m ukazało się niewielkie skupisko przepalonych kości, o średnicy 0,12 m, bez zarysu jamy grobowej. *I. Płeć i wiek nieokreślone.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 54

Na głębokości 0,50 m ukazał się nieregularny zarys jamy o wymiarach 0,50×0,75 m i ciemnoszarym wypełnisku (Tabl. LXIV/54). W wypełnisku występowały kawałki węgla drzewnego i drobne fragmenty ceramiki (1). Na głębokości 0,70 m zasięg obiektu uległ znacznemu zmniejszeniu, a kilka centymetrów głębiej zaobserwowano jego spąg. W dolnym poziomie znaleziono nieprzebrane łupinki orzechów laskowych oraz dalsze drobne fragmenty ceramiki i węgiel drzewny. Opiswany obiekt znajdował się w obrębie wypełniska dołu po drzewie, a jego zarys był bardzo trudny do uchwycenia, stąd też nie wykonano profilu. *II. Pinus silvestris (2388), Betula sp. (1), Acer sp. (1), 2 ułamki łupiny orzecha laskowego.*

Inwentarz (Tabl. LXIV/54): 1. Sześć drobnych fragmentów ceramiki pochodzących z jednego naczynia; powierzchnia zewnętrzna chropowata, szara, wewnętrzna gładka, brunatna. Domieszka średnioziarnista.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób (?) 55, inhumacyjny (?)

Na głębokości 0,55 m zarysował się nieregularny, w przybliżeniu prostokątny zarys jamy, barwy szarobrunatnej, o wyraźnie jaśniejszym wypełnisku w N części, o wymiarach 3,20×1,50 m. W środkowej części jamy, bliżej jej E krawędzi, zalegał duży kamień, o wymiarach 55×40 cm. Na głębokości 0,70 m zaciemnienie przybrało barwę rudobrunatną; część S jamy, o szarawym zabarwieniu, była najprawdopodobniej dołem po drzewie. Na głębokości 0,90 m rudawoszary zarys jamy miał kształt nieregularnego prostokąta o wymiarach 1,70×1,10 m (Tabl. LXIV/55). Spąg jamy zareje-

strowano na głębokości 1,10 m. Ze względu na nieregularny kształt jamy i zabarwienie, które mogłoby sugerować również ślad po drzewie, wyeksplorowany obiekt oznaczono jako przypuszczalny grób. *I. Materiał kostny niezachowany (?)*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 56, inhumacyjny

Na głębokości 0,55 m uchwycono zarys jamy grobowej, prostokątny, o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 2,30×1,20 m. Na dłuższym boku od W jama była lekko zaokrąglona. Pod względem barwy wypełnisko jamy słabo wyodrębniło się od calca. Na głębokości 0,55 m znajdował się duży, owalny kamień, ułożony równolegle do krótszego boku jamy, a w jej środku zalegało skupisko kamieni. Na głębokości 0,85 m jama przybrała zarys bardziej regularnego i lepiej rysującego się prostokąta. Wypełnisko grobu, poprzednio rudawoszare, miało na niższym poziomie zabarwienie nieco ciemniejsze, najbardziej intensywne w części centralnej. Na głębokości 1,10 m wypełnisko stało się jaśniejsze i coraz słabiej wyodrębniło się od calca (Tabl. LXV/56). Na głębokości 1,70 m obrzeżenie jamy grobowej było ciemniejsze, jednakże bez śladów kłody drewnianej. Profil grobu miał kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, o wypełnisku ciemniejszym w stropie i rozjaśniającym się w kierunku dna. Jama grobowa sięgała głębokości 1,75 m. *I. Materiał kostny niezachowany*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 57, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,65 m pojawił się dość wyraźny zarys jamy grobowej, o kształcie prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami i wymiarach 2,70×1,15 m. W NW części grobu, w pobliżu środka, znajdował się owalny kamień o wymiarach w rzucie płaskim 45×35 cm, otoczony kilkoma mniejszymi. Wypełnisko jamy było barwy szarobrunatnej. Na głębokości 0,85 m szerokość jamy zmniejszyła się do 0,85 m. Długość pozostała bez zmian, z tym, że NW kraniec jamy grobu na długości ok. 0,35 m był bardzo słabo widoczny. W tej części jamy, bliżej środka, znajdował się duży, nieforemny kamień. Na głębokości 1,30 m długość jamy zmalała do 2,30 m (Tabl. LXVI/57), głównie o wcześniej słabo rysujący się odcinek NW. Wypełnisko stawało się wyraźnie jaśniejsze, zachowując ciemniejsze, wydłużone przebarwienie gruntu biegnące przez środek grobu, w którego NW części, na głębokości 1,60 m, znaleziono okucie pasa (1). Na głębokości 1,50 m w SE części grobu pojawił się wyraźny zarys, prawdopodobnie wkopu. Spąg jamy

grobowej zarejestrowano na głębokości 1,70 m. *I. Materiał kostny niezachowany*.

Inwentarz (Tabl. LXV/57): 1. Okucie pasa ze stopu miedzi, z trzema nitami. Dł. 2,9 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 58, jamowy

Na głębokości 0,45 m na W od steli 1 (S1) kręgu 1, uchwycono brunatnoszary zarys jamy o średnicy 0,40 m (Tabl. LXVI/58). W części W zostało ono lekko naruszone przez wykop powstały w trakcie eksploracji jednej ze stel kamiennych. Obiekt w części centralnej wypełniony był zbitą warstwą przepalonych kości z węglem drzewnym. W profilu jama grobowa miała zarys nieregularny, barwy brunatno-czarnej i sięgała głębokości 0,70 m. *I. Przepalone kości dwóch osób: płeć nieokreślona, dorosły i iuvenis. II. Pinus silvestris L. (35)*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 59, jamowy

Na głębokości 0,55 m, na S od steli 1 (S1) kręgu 1 zarysowała się niewielka, nieregularna, brunatnoszara jama grobowa o średnicy 0,40 m (Tabl. LXVI/59). Wypełniona była przepalonymi kośćmi, w górnej części rozproszonymi, a w części N zalegającymi w zwartej warstwie. Jama grobowa miała w profilu zarys nieckowaty, sięgający głębokości 0,70 m. *I. Płeć nieokreślona, iuvenis lub dorosły (15-x). II. Pinus silvestris L. (22)*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 60: numer anulowano

Obiekt (?) 61

Na głębokości 0,55 m ukazał się zarys jamy o kształcie zbliżonym do prostokąta i jasnobrunatnym wypełnisku. W jego środkowej części zaobserwowano lekkie zaszczerzenie. Obiekt miał wymiary 1,60×1,00 m. W obrębie wypełniska wystąpiło kilka fragmentów ceramiki (1). Spąg obiektu zarejestrowano na głębokości 0,70 m. Nie uchwycono jego zarysu w profilu.

Inwentarz: 1. Cztery fragmenty ceramiki, brunatne, gładzone. Domieszka gruboziarnista.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekty 62–68: Hallstatt C/okres przedrzymski

Obiekt 69

Na powierzchni ziemi zaobserwowano część steli kamiennej. Na głębokości 0,30 m była ona widoczna w całości (Tabl. LXVI/69). Stela leżała płasko, a jej wymiary wynosiły 0,35×0,85 m. W górnej części nosiła ślady

obróbki, a na jednym z jej boków widoczne były ukośne rysy. Na tej samej głębokości wystąpiły po W stronie steli trzy niewielkie kamienie, stanowiące część jej dolnego umocnienia. Z okolicy steli pochodzi kilka fragmentów ceramiki.

Inwentarz (Tabl. LXVI/69): 1. Pięć fragmentów ceramiki, w tym jeden lekko chropowaty, brunatny, domieszka średnioziarnista; drugi gładki, szarobrunatny, domieszka drobnoziarnista. Trzy pozostałe bardzo drobne. 2. Pięć drobnych fragmentów ceramiki, brunatnych, gładzonych. Domieszka średnioziarnista. 3. Drobny fragment ceramiki.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 70, popielnicowy

Na głębokości 0,30 m, w warstwie podglebia, bez widocznych śladów jamy grobowej, wystąpiła popielnica (1), zachowana we fragmentach, zawierająca dużą ilość przepalonych kości i węgiel drzewny. Część fragmentów czaszki znajdowała się w górnej części popielnicy. Profil nie został zadokumentowany ze względu na brak możliwości utrzymania naczynia w całości, przy tym także i w profilu nie zaobserwowano zarysu jamy grobowej. *I. Mężczyzna (?), 30–50 lat. II. Picea/Larix (35).*

Inwentarz (Tabl. LXVI/70): 1. Garnek dwuuszny RW II, zachowany we fragmentach. Górna część do załomu gładzona, szarobrunatna, także przy dnie pas gładzony. W części środkowej lekko chropowata. Powierzchnia wewnętrzna szara, gładka. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średn. wylewu 8,5 cm, wys. ok. 21,0 cm, średn. dna 9,0 cm.

Datowanie: B_{2b}-B₂/C₁.

Obiekt 71, palenisko

Na głębokości 0,30 m pojawił się zarys prostokątnej jamy o zaokrąglonych brzegach i wymiarach 1,20×0,80 m (Tabl. LXVI/71). Na obrzeżach wypełnisko miało barwę intensywnie czarną, zwłaszcza w części E. Na N brzegu wystąpiły ślady silnie przepalonych na kolor pomarańczowy ziemi. W części centralnej wypełnisko miało zabarwienie brunatne, w środku żółtawe, bez śladów przepalania. Na głębokości 0,40 m wypełnisko zachowało ten sam kształt (Tabl. LXVI/71). W środkowej i E części pojawiły się silnie przepalone kamienie, tworzące szczególnie zwartą koncentrację w centrum. Niektóre z nich wykazywały ślady obróbki. Pod kamieniami, w części centralnej paleniska, zalegała cienka warstwa silnie przepalonych gliny. W profilu wypełnisko obiektu miało kształt prostokątny i sięgało głębokości 0,55 cm. Brzegi i dno paleniska miały zabarwienie intensywnie czarne, a w części środkowej była widoczna brunatna warstwa zasypiskowa. W dolnej części paleniska zalegała warstwa silnie przepalonych kamieni. Z czarnego

zabarwienia wypełniska pochodzi duża ilość węgla drzewnych, w tym z kilku dobrze zachowanych, niezbyt grubych bierwion. *II. Quercus sp. (1300), Betula sp. (20), Alnus sp. (17).*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 72: Hallstatt C/okres przedrzymski

Grób 73, inhumacyjny

Na głębokości 0,30 m pojawiły się fragmenty ceramiki w niewielkim skupisku (4), a na głębokości 0,40 m – zarys jamy grobowej o kształcie wydłużonego owalu i wymiarach ok. 2,00×0,55 m. Jama miała na obrzeżach zabarwienie jasnobrunatne, a w części środkowej szarobrunatne. Na głębokości 0,60 m, w N części grobu, natrafiono na dolną część wazki (3). W odległości 0,30 m na N od niego leżała zapinka (1) kabłąkiem do góry i główką skierowaną na S. Na głębokości 0,70 m na W od zapinki znajdowała się wbita w piasek igła (2), uszkiem do góry (Tabl. LXVII/73). Na tym poziomie wymiary jamy wynosiły 1,70×0,50 m, a sama jama przybrała bardziej regularny kształt. Dno grobu znajdowało się na głębokości 1,00 m. *I. Materiał kosztowny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXVII/73): 1. Zapinka A. VII 203 z mosiądzu*, zdobiona pięcioma gładkimi pierścieniami na facetowanym kabłąku i nóżce. Dł. 2,8 cm, szer. kabłąka 0,4 cm. 2. Fragment igły ze stopu miedzi. Dł. 5,4 cm, średn. 0,2 cm. 3. Wazka z jednym uchem, RW XVI, powierzchnia zewnętrzna gładka, brunatnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Średn. wylewu 8,5 cm, wys. 7,5 cm, średn. dna 3,5 cm. 4. Trzy fragmenty naczynia, powierzchnia zewnętrzna chropowata, brunatna, wewnętrzna gładka, szara. Domieszka średnioziarnista.

Datowanie: B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 74, jamowy

Na głębokości 0,40 m, w warstwie podglebia, wystąpiło skupisko przepalonych kości bez widocznych śladów jamy grobowej, o miąższości ok. 0,07 m i wymiarach 0,20×0,25 m (Tabl. LXVII/74). Na W skraju skupiska leżał przęślik (1). Skupisko kości nie było w profilu uchwytnie, nie zaobserwowano też zarysu jamy grobowej. *I. Dorosły, senilis (?), płeć nieokreślona.*

Inwentarz: 1. Płaskokulisty przęślik gliniany. Średn. 3,4 cm, wys. 2,0 cm.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 75, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,50 m pojawił się zarys jamy grobowej, w S części zbliżony do prostokąta o zaokrąglonych

narożnikach, w N części zwężający się do owalu. Wymiary jamy grobowej wynosiły 2,70×1,10 m. Wypełnisko miało barwę jasnobrunatną z odcieniem szarym. W N części grobu pojawił się wkop o kształcie kolistym i wymiarach 1,30×0,90 m. Jego wypełnisko miało barwę ciemnoszarą z żółtoszarym zabarwieniem w centrum. Na głębokości 0,70 m zarys obiektu zmienił się nieznacznie w N części, przybierając kształt zbliżony do zaokrąglonego prostokąta (Tabl. LXVIII/75). Na tym poziomie zmienił się zarys wkopu, który miał kształt wydłużonego owalu o wymiarach 1,40×0,70 m. Wypełnisko wkopu miało barwę brunatnoszarą. Na głębokości 0,90 m zarys jamy grobowej uległ wyraźnemu zwężeniu w części N i przybrał kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, dużo szerszego w części S. Wymiary jamy wynosiły 2,90×0,80 w części S i 0,55 m – w części N. Wypełnisko jamy na tym poziomie miało zabarwienie jasnobrunatne, a zarys wkopu wyraźnie się zwęził (do 0,45 m szerokości) i przybrał postać lekkiego zaszarzenia gruntu. Na głębokości 1,10 m jama grobowa miała zarys prostokątny o wymiarach 2,50×0,80 m i wypełnisku intensywnie rudym (Tabl. LXVIII/75). Zarys wkopu zmniejszył się do wymiarów 0,50×0,35 m, a jego wypełnisko miało w dalszym ciągu barwę lekko szarą. Poza N granicą wkopu znaleziono fragmenty szpili ze stopu miedzi (1), prawdopodobnie od zapinki. W profilu jama grobowa miała kształt prostokątny, o lekko zaokrąglonym dnie. Jej zabarwienie było jasnobrunatne, z warstwą intensywnie rudej ziemi przy dnie, o miąższości 0,07 m. Warstwa ta mogła pochodzić z rozłożonych resztek drewna. Jama grobowa sięgała głębokości 1,30 m. Wkop znajdował się w centralnej części jamy, i w profilu rysował się wyraźnie; miał on kształt lejowaty i brunatnoszare zabarwienie, w dolnej części szare. Sięgał on głębokości 1,20 m i kończył się nad warstwą rudej ziemi. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXVIII/75): 1. Trzy fragmenty szpili ze stopu miedzi, prawdopodobnie od zapinki. Dł. 4,1 cm, średn. 0,2 cm.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 76, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,50 m pojawił się zarys jamy grobowej, w przybliżeniu prostokątny z zaokrąglonymi narożnikami. Wymiary jamy grobowej wynosiły 2,70×0,85 m. Wypełnisko miało barwę brunatnoszarą. W N części jamy wystąpił duży, okrągły kamień o średnicy 40 cm, na S od niego leżał drugi, dużo mniejszy. Na głębokości 0,80 m zarys jamy przybrał bardziej regularny kształt, a wymiary zmniejszyły się do 2,60×0,75 m. Wypełnisko jamy nie zmieniło zabarwienia, a w jego części środkowej ukazał się zarys wkopu o wymiarach

0,75×0,60 m i wypełnisku ciemnoszaro-brunatnym. Na głębokości 1,00 m, w N części grobu, znaleziono zapinkę (1), główką skierowaną na NE (Tabl. LXIX/76). Na głębokości 1,10 m jama uległa wyraźnemu zmniejszeniu i miała wymiary 2,00×0,60 m. Na N od profilu widoczne były resztki wkopu w postaci niewielkiego zaciemnienia gruntu. W profilu jama grobowa miała zarys prostokątny i sięgała głębokości 1,30 m, a jej zabarwienie było jasnobrunatne. Centralną część jamy zajmował prostokątny wkop o zabarwieniu ciemnoszarym. Na dnie wkopu leżał niewielki kamień. W centrum jamy pojawiła się przy dnie ciemna smużka, prawdopodobnie ślad kłody, która nie rysowała się w profilu. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: 1. Fragment zapinki A. VI 162 ze stopu miedzi, z fragmentem tkaniny (nieanalizowany). Dł. 4,8 cm, szer. kabłąka 0,5 cm.

Datowanie: C_{1a}.

Grób 77, inhumacyjny

Na głębokości 0,70 m wystąpiły fragmenty jednego naczynia (4), bez wyraźnie widocznego zarysu jamy. Znajdowały się one nad jamą grobową, w jej N części. Na głębokości 1,20 m ukazał się zarys jamy grobowej w kształcie prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami, o wymiarach 2,50×0,80 m. Wypełnisko miało barwę jasnoszarą z żółtymi przejaśnieniami w N i S części. Na głębokości 1,30 m zarys jamy lekko zwęził się do wymiarów 2,40×0,70 m (Tabl. LXX/77). Wypełnisko przybrało barwę jasnobrunatną. Na głębokości 1,35 m w N części grobu znaleziono fragment szpili (1). W centralnej części grobu, na głębokości 1,30 m, leżała sprzączka (2), a na NW od niej, 0,05 m poniżej, okucie pasa (3). Jama grobowa osiągnęła głębokość 1,50 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXIX/77–LXX/77): 1. Szpila typu Beckmann 136, ze stopu miedzi. Dł. zach. 6,4 cm, średn. 0,3 cm. 2. Sprzączka M-L G16 ze stopu miedzi, z prostokątną skuwką zakończoną karbowanym brzegiem, z dwoma nitami. Dł. 2,7 cm, szer. 3,1 cm. 3. Fragment okucia pasa ze stopu miedzi, z dwoma nitami, zdobionego dwoma odciskanymi kółkami koncentrycznymi. Dł. 1,8 cm, szer. 1,5 cm. 4. Wazka z uchem, z uszkodzoną górną częścią, RW XVII. Powierzchnia zewnętrzna szarobrunatna, gładzona, wewnętrzna lekko chropowata. Domieszka średnio i drobnoziarnista. Średn. wylewu 8,0 cm, wys. 7,0 cm, średn. dna 4,5 cm.

Datowanie: B₂/C₁–C_{1a}.

Grób 78, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,65 m pojawiła się owalna jama o wymiarach 1,40×0,80 m, o zabarwieniu ciemnoszarym, z leżącym w środku dużym kamieniem o wymiarach

30×20 cm. Obiekt ten okazał się wkopem. Na głębokości 0,70 m wymiary wkopu wynosiły 1,40×1,05 m, jego centralna część o wymiarach 0,80×0,40 m nadal miała zabarwienie ciemnoszare, a obrzeża były barwy brunatnoszarej. Na tej głębokości na E od opisanego powyżej kamienia zalegał kolejny duży kamień o wymiarach 30×25 cm. Na głębokości 0,80 m pojawił się zarys jamy grobowej o wymiarach 3,00×0,95 m, kształtu prostokątnego w S części, a silnie zwężającego się w partii N. Wypełnisko jamy grobowej miało barwę jasnobrunatną. W N części grobu rysowało się wyraźnie kolisty, rudawy wkop z szarymi przebarwieniami w części środkowej, o wymiarach 1,25×1,10 m, wykraczający poza W część jamy; niżej wkop zmniejszył się do wymiarów 0,70×0,40 m. Wewnątrz wkopu na różnych głębokościach znaleziono nieliczne fragmenty węgla drzewnych. Na głębokości 1,20 m ślady wkopu nie były już widoczne, jama przybrała zarys regularnie prostokątny o zaokrąglonych narożnikach, a jej wypełnisko miało zabarwienie jasnobrunatno-szare (Tabl. LXX/78). Na głębokości 1,20–1,40 m, we wkopie i na jego obrzeżeniach, wystąpiły liczne fragmenty wazki z uchem (33). Na głębokości 1,40 m, w środkowej części jamy, znaleziono przęślik (32), na SW od niego, w odległości 0,30 m paciorek szklany (4). Na głębokości 1,55 m, w obrębie wkopu, który na tym poziomie miał zabarwienie ciemnoszare, znaleziono zapinkę (1) z resztkami wełny, leżącą główką na E, zaś w S części jamy wystąpiły: fragment haczyka wrzeciona (29), trzy fragmenty szpili (2), dwa kolejne przęśliki gliniane (30, 31) i fragment kolii, złożony z 21 paciorków bursztynowych (7–28) (w tym kilku z resztkami nitki wełnianej), trzech szklanych (4–6) i fragmentu sprężyny zapinki (3); kolia była czterokrotnie zwinięta i sprawiała wrażenie przemieszczonej z N części grobu. Na głębokości 1,55 m zarys jamy uległ zwężeniu do 0,50 m szerokości. W dalszym ciągu wypełnisko jamy miało barwę jasnobrunatną. W słabo widocznym profilu zarys jamy grobowej miał kształt zbliżony do trapezowatego z ukośnym dnem i zabarwieniem jasnobrunatnym. Jama grobowa sięgała głębokości 1,45 m, a w centralnej części do 1,55 m. *I. Materiał kostny niezachowany. II. Z wkopu: Pinus silvestris L. (25).*

Inwentarz (Tabl. LXX/78–LXXI/78): 1. Zapinka A. V 130 z mosiądzu*, z częściowo zachowanym cylindrem. Pod kabłąkiem i u nasady nóżki zdobiona dwoma plastycznymi zgrubieniami. Pierwotnie z resztkami tkaniny. Dł. 3,3 cm, szer. kabłąka 1,2 cm. 2. Trzy fragmenty szpili ze stopu miedzi. Dł. 3,2 cm, średn. 0,2 cm. 3. Drobnny fragment sprężynki zapinki ze stopu miedzi (część kolii). 4. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,9 cm, wys. 0,8 cm. 5. Fragment paciorka szklanego TM138. Średn. 0,6 cm, wys. 0,5 cm.

6. Fragment paciorka szklanego TM137. Średn. 0,7 cm, wys. 0,6 cm. 7. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,3 cm. 8. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,2 cm, wys. 0,4 cm. 9. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,3 cm. 10. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 1,2 cm, wys. 0,8 cm. 11. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,1 cm, wys. 0,5 cm. 12. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,5 cm, wys. 0,5 cm. 13. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,1 cm, wys. 0,5 cm. 14. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,5 cm, wys. 0,4 cm. 15. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,3 cm. 16. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,3 cm. 17. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,3 cm, wys. 0,7 cm. 18. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,2 cm, wys. 0,4 cm. 19. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,3 cm. 20. Dwa fragmenty paciorka bursztynowego TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,2 cm. 21. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,2 cm, wys. 0,5 cm. 22. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,2 cm, wys. 0,4 cm. 23. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,2 cm, wys. 0,5 cm. 24. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,3 cm. 25. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 26. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,5 cm. 27. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,1 cm, wys. 0,4 cm. 28. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,3 cm. 29. Fragment haczyka wrzeciona ze stopu miedzi, z torowanym trzonkiem. Dł. 1,5 cm, średn. 0,1 cm. 30. Przęślik gliniany. Średn. 2,4 cm, wys. 1,5 cm. 31. Przęślik gliniany. Średn. 2,3 cm, wys. 1,8 cm. 32. Przęślik gliniany. Średn. 3,7 cm, wys. 1,5 cm. 33. Wazka z iksowatym uszkiem RW XVIIa, u nasady szyjki zdobiona linią rytą. Powierzchnia zewnętrzna gładka, lśniąca, brunatnoszara, wewnętrzna gładzona. Domieszka drobnoziarnista. Średn. wylewu 11,5 cm, wys. 10,0 cm, średn. dna 5,0 cm.

Datowanie: B₂/C₁.

Grób 79, jamowy

Na głębokości 0,30 m, w warstwie podglebia, wystąpiło niewielkie skupisko przepalonych kości o wymiarach 0,20×0,10 m. *I. Płeć nieokreślona, późny infans II lub iuvenis.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 80, palenisko

Na głębokości 0,50 m, w warstwie żółtego piasku, zlokalizowano zarys obiektu nieregularnego kształtu o wymiarach ok. 1,20×0,90 m (Tabl. LXXII/80). W jego W części wystąpiła duża ilość węgla drzewne-

go oraz przepalony piasek koloru pomarańczowego. W NE części paleniska pojawił się przepalony piasek i mała ilość węgla drzewnego. W części SE obiektu zlokalizowano małą soczewkę brunatnoszarej ziemi, w której natrafiono na bardzo małą ilość węgla drzewnego, niewielkie kamienie i jeden fragment ceramiki. W profilu palenisko miało kształt nieckowaty, a jego miąższość wynosiła ok. 0,40 m (Tabl. LXXII/80). W górnej części obiektu zaobserwowano przepalony piasek i węgiel drzewny. W E części obiektu wystąpiło kilka niewielkich fragmentów ceramiki (1), a w części W duża ilość węgla drzewnego. *II. Pinus silvestris L. (1670), spiek (10).*

Inwentarz: 1. Osiem drobnych fragmentów ceramiki, brunatnych, gładzonych. Domieszka średnioziarnista.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 81, palenisko

Na głębokości 0,30 m uchwycono jamę paleniska o owalnym kształcie i wymiarach 1,65×0,60 m. Na głębokości 0,60 m obiekt przybrał kształt trapezowaty o wymiarach 1,40×0,50 m (Tabl. LXXII/81). Na W i N brzegach oraz w SE partii paleniska wystąpił piasek przepalony na pomarańczowo. Na głębokości 0,75 m w E części zalegał duży (20×20 cm) kamień, przepalony od dołu. W profilu palenisko miało kształt trapezowaty i sięgało głębokości 0,75 m (Tabl. LXXII/81). Poniżej czarnej warstwy wystąpił piasek przepalony na pomarańczowo. Z wypełniska zebrano liczne fragmenty węgli drzewnych. *II. Betula sp. (1655).*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 82, jamowy

Na głębokości 0,60 m ukazała się niewielka, nieregularnie kolista jama grobu o barwie szarej i wymiarach 0,20×0,20 m (Tabl. LXXII/82). W centrum obiektu znajdowała się niewielka ilość przepalonych kości. W profilu jama grobowa miała kształt nieckowaty i sięgała głębokości 0,75 m (Tabl. LXXII/82). *I. Dorosły (20–50 lat), płęć nieokreślona.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 83, jamowy

Na głębokości 0,35 m uchwycono prostokątną jamę grobową barwy szarej, o wymiarach 0,38×0,25 m (Tabl. LXXII/83). W centrum obiektu znajdowały się przepalone kości i przęślik (1). W profilu nie zaobserwowano zarysu jamy grobowej. *I. Dziecko (7–15 lat).*

Inwentarz (Tabl. LXXII/83): 1. Dwustożkowaty przęślik gliniany. Średn. 4,5 cm, wys. 3,5 cm.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 84, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,65 m uchwycono bardzo słabo rysujący się zarys jamy o kształcie owalnym. W jej centralnej części rysowało się podłużne, szarawe zaciemnienie o wymiarach 1,30×0,65 m, będące najprawdopodobniej wkopem. Na S skraju wkopu leżał czworokątny kamień o wymiarach 23×22 cm. Na głębokości 0,95 m jama grobowa przybrała kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 2,75×1,20 m (Tabl. LXXIII/84). W N części grobu znajdował się niewielki kamień. Wkop znacznie zmniejszył swoje rozmiary i przybrał kształt w przybliżeniu kolisty o średnicy 0,40–0,45 m. W wypełnisku grobu znajdowały się nieliczne, nieprzepalone łupiny orzechów laskowych. Na głębokości 1,40 m jama grobowa zwężyła się (2,65×0,95 m); jej kształt i zabarwienie nie uległy zmianie. Dno jamy grobowej znajdowało się na głębokości 1,70 m i było płaskie. Z przesiewania wypełniska jamy pochodzi fragment nieokreślonej kości. *I. Materiał kostny nieokreślony. II. Łupiny orzechów laskowych.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 85, miejsce obróbki steli

Na S od kurhanu IV i na E od kurhanu V, na głębokości 0,30–0,40 m, odkryto skupisko (1,50×2,60 m) odłupków kamiennych pochodzących najprawdopodobniej z obróbki jednej steli (Tabl. LXXIII/85). W odległości 0,40 m na W od opisywanego skupiska, na głębokości 0,40 m, znajdowało się niewielkie nagromadzenie odłupków oraz dwa tłuczki kamienne (1). Na głębokości 0,40–0,50 m odsłonięto drugą warstwę odłupków. Jej zasięg pokrywał się z warstwą pierwszą.

W obu warstwach znaleziono łącznie ok. 25 odłupków o długości powyżej 14,0 cm, ok. 220 – o długości od 3,0 do 14,0 cm, i ok. 300 – o długości poniżej 3,0 cm. Większość z nich była płaska i miała kształt podłużny (trójkątny, podtrójkątny, owalny itp.). Część nosiła ślady wietrzenia granularnego. Wszystkie odłupki najprawdopodobniej pochodziły z jednego bloku czerwonego granitu rapakiwi¹⁷. Blok ów nie znajdował się w opisywanym skupisku, jak również nie udało się go zlokalizować na stanowisku. Znalezione w skupisku dwa tłuczki kamienne noszą ślady użytkowania.

W obrębie skupiska nie natrafiono na ślady zarysu obiektu. Relacje przestrzenne pomiędzy opisywanymi warstwami oraz charakter tworzących je odłupków wydadają się jednoznacznie wskazywać na homogeniczność całego obiektu.

¹⁷ Według autopsji prof. dr. hab. M. Pawlikowskiego.

Inwentarz (Tabl. LXXIII/85): 1. Dwa tłuczki kamienne. Wym. 10,0×7,0×4,5 cm (granitowy), 9,5×7,0×5,0 cm (kwarcytowy).

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 86, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości od 0,35 do 0,65 m wystąpiło pięć dużych kamieni w nieregularnym układzie, bez śladów zarysu obiektu. Na głębokości 0,95 m dwa z nich zalegały w N części szarobrunatnego zarysu prostokątnej jamy grobowej o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 2,65×1,10 m (Tabl. LXXIV/86). W N części, wokół kamieni, zarysowało się koliste, rudawo-szare zaciemnienie gruntu o średnicy 0,70 m, będące wkopem. Jego ślady uchwytne były także w środkowej części grobu. Na głębokości 1,15 m jama grobowa miała wymiary 2,45×0,90 m. Wkop uchwytne był tylko w N części grobu. Na głębokości 1,50 m jama grobowa przybrała bardzo regularny kształt o wymiarach 2,35×0,80 m. W S części zarys jamy przybrał kształt półkolisty. Na głębokości 1,60 m w N części grobu leżała zapinka (1), kabłąkiem w dół. Na tej samej głębokości jama grobowa wyraźnie się zmniejszyła, a jej wymiary wynosiły 2,30×0,75 m. W S części zarys jamy przybrał ponownie kształt prostokątny. Na tym poziomie widoczne były resztki wkopu. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,90 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXXIV/86): 1. Zapinka A. V 94 z mosiądzu*, zdobiona na grzebykach pasmami poziomymi, gładkimi i karbowanymi, oraz plastycznym zgrubieniem pod środkowym grzebykiem. Kabłąk wielokrotnie facetowany. Dł. 4,5 cm, szer. kabłąka 1,2 cm.

Datowanie: B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 87, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m zarysowała się jama o wymiarach 2,60×1,00 m. Wypełnisko obiektu miało barwę brunatnoszarą, miejscami rudawą. Na głębokości 1,20 m jama grobowa przybrała kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach o tych samych wymiarach (Tabl. LXXIV/87). Zabarczenie wypełniska nie uległo zmianie. Na tym poziomie, w centralnej części grobu, znaleziono sprzączkę (1), z kolcem skierowanym na W. W odległości 0,10 m na S od niej, na głębokości 1,25 m, znaleziono okucie końca pasa (2). Na głębokości 1,30 m jama grobowa wyraźnie się zwężała (2,30×0,80 m), a jej wypełnisko przybrało barwę rudawą. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,40 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXXIV/86): 1. Sprzączka M-L D17 ze stopu miedzi, z prostokątną skuwką i dwoma nitami; wewnątrz skuwki fragment skóry (nieanalizowany).

Dł. 4,0 cm, szer. 3,4 cm. 2. Okucie końca pasa J II 3 ze stopu miedzi z facetowanymi brzegami; w skuwce zachowany fragment skóry (nieanalizowany). Dł. 5,9 cm, największa szer. 1,5 cm.

Datowanie: B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 88, jamowy

Na głębokości 0,40–0,50 m, w luźnym piasku, znaleziono fragment przęslika glinianego wraz z niewielką ilością przepalonych kości. *I. Dziecko (1–5 lat).*

Inwentarz (Taf. LXXV/88): 1. Fragment dwustożkowego glinianego przęslika. Średn. 3,5 cm, wys. 3,2 cm.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekty 89–101: Hallstatt C/okres przedrzymski

Grób 102, inhumacyjny

Na głębokości 0,70 m znaleziono leżące obok siebie przęslik (48) i zapinkę (1) oraz kilka paciorków bursztynowych (5, 8, 12) i jeden szklany (4). W odległości 0,25 m na SW, na głębokości 0,75 m, natrafiono na dwie zapinki (2, 3) zwrócone główkami do siebie. Wszystkie trzy zapinki miały główki skierowane na S. W skupisku o średnicy 0,40–0,55 m zalegały (do głębokości 0,80 m) dalsze paciorki bursztynowe (5, 7–9, 12, 14, 20–23, 25, 27–34, 42–45). Największe ich zagęszczenie znajdowało się na N od zapinek, gdzie pięć paciorków leżało w jednym rzędzie na linii z N na S (7, 27, 30, 32, 44), a dwa kolejne – na W od nich (25, 37). Pozostałe paciorki nie tworzyły regularnego układu. Znaleziono łącznie 43 bursztynowe paciorki i fragmenty jednego szklanego paciorka, przy czym kilkanaście z nich pochodzi z przesiewania wypełniska jamy grobowej. Nie zaobserwowano zarysu jamy grobowej. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że od głębokości 0,70–0,85 m występowała warstwa brunatnoszarego żwiru, w której nie udało się wyróżnić zarysu jamy. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXXV/102; LXXVI/102): 1. Zapinka brązowa* A. V 128, zdobiona na grzebyku dwiema liniami rytymi i plastycznym zgrubieniem u nasady nóżki. Kabłąk facetowany. Dł. 3,0 cm, szer. kabłąka 1,0 cm. 2. Zapinka mosiężna* A. V 128, identycznie zdobiona. Dł. 2,9 cm, szer. kabłąka 1,4 cm. 3. Zapinka mosiężna* A. V 128, identycznie zdobiona. Dł. 2,8 cm, szer. kabłąka 1,1 cm. 4. Dwa drobne fragmenty odbarwionego paciorka szklanego TM51–55. 5. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,7 cm, wys. 0,5 cm. 6. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,6 cm, wys. 0,4 cm. 7. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,3 cm. 8. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,5 cm. 9. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,7 cm,

wys. 0,4 cm. 10. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,3 cm. 11. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 12. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,5 cm. 13. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 14. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,5 cm. 15–16. Dwa paciorki bursztynowe TM390 (jeden nad drugim). Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 17–19. Trzy paciorki bursztynowe TM394 (jeden nad drugim). Średn. 0,9 cm, 0,8 cm, 0,7 cm, wys. 0,5 cm, 0,6 cm, 0,5 cm. 20. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,3 cm. 21. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,6 cm, wys. 0,3 cm. 22. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,6 cm. 23. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,5 cm. 24. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,3 cm. 25. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,5 cm. 26. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,3 cm. 27. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,9 cm, wys. 0,7 cm. 28. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,9 cm, wys. 0,6 cm. 29. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,7 cm. 30. Fragment paciorka bursztynowego TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,5 cm. 31. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,4 cm. 32. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,9 cm, wys. 0,7 cm. 33. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 34. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,4 cm. 35. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 36. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,3 cm. 37. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,3 cm. 38. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,5 cm. 39. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,5 cm. 40. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,2 cm. 41. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,7 cm, wys. 0,5 cm. 42. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 1,0 cm, wys. 0,5 cm. 43. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,5 cm. 44. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,5 cm. 45. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,5 cm. 46. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 47. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,6 cm. 48. Dwustożkowy przęślik gliniany. Średn. 2,7 cm, wys. 1,7 cm.

Datowanie: B_{2c}–B₂/C₁.

Grób 103, jamowy

Na głębokości 0,35 m znaleziono drobne, przepalone kości (Tabl. LXXVII/103). Zasięg ich występowania ograniczał się do obszaru o wydłużonym, owal-

nym kształcie o wymiarach 0,96×0,38 m. Wokół kości nie zaobserwowano zarysu jamy grobowej, podobnie w profilu obiektu. *I. Dorosły (kobieta?) lub osoba w wieku iuvenis.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 104, inhumacyjny

Na głębokości 0,40 m ukazały się dwa duże kamienie (o średn. 40–48 cm i 30–35 cm), które zalegały w N części niewidocznego jeszcze zarysu jamy grobu inhumacyjnego. Na głębokości 1,00 m pojawiła się prostokątna jama o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 3,10×1,10 m, o zabarwieniu szarobrunatnym (Tabl. LXXVII/104). W centralnej części grobu ukazało się brunatne zaciemnienie – ślad wkopu niedochodzącego do poziomu pochówku. Na głębokości 1,40 m jama grobowa miała najbardziej regularny zarys. Na głębokości 2,05 m znacznie się ona zmniejszyła, osiągając wymiary 2,90×0,70 m (Tabl. LXXVII/104). W środkowej partii grobu znaleziono trzy zapinki, z których dwie (1, 3) skierowane były główką na S, natomiast trzecia (2), środkowa, główką na E. Zapinki otoczone były resztkami tkanin, które tworzyły prostokąt (0,43×0,30 m) o ciemnoszarym zabarwieniu. Prostokąt ten został wydobyty w formie bloku w celu analizy tekstyliów; obok zapinek znaleziono w nim dwa paciorki bursztynowe (4, 5). W profilu jama grobowa miała kształt trapezowaty o zaokrąglonych dolnych narożnikach i wypełnisku jasnobrunatno-szarym (Tabl. LXXVIII/104). Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 2,05 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXXVIII/104): 1. Zapinka mosiężna* zbliżona do wariantu Jobst 12A, o konstrukcji zawiąskowej. Kabłąk i nóżka facetowane, pokryte czterema pionowymi pasmami nacięć. Grzebień zdobiony pięcioma poziomymi nacinanymi pasmami. Cylinder facetowany, zdobiony dwoma pasmami nacięć. Dł. 4,4 cm, szer. kabłąka 1,4 cm. 2. Zapinka A. II 38 z mosiądzu*, zdobiona na kabłąku trzema pionowymi, podwójnymi liniami, nad i pod grzebykiem odpowiednio czterema i trzema poziomymi. Grzebyk zdobiony dwiema liniami poziomymi. Dł. 3,4 cm, szer. kabłąka 1,0 cm. 3. Zapinka A. II 38 z mosiądzu*, zdobiona na kabłąku trzema podwójnymi pionowymi liniami. Na grzebyku dwiema liniami poziomymi a nad i pod grzebykiem odpowiednio czterema i dwiema poziomymi liniami rytmami. Dł. 3,8 cm, szer. kabłąka 1,1 cm. 4. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,9 cm, wys. 0,6 cm. 5. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,6 cm. 6. Resztki tkanin. 7. Nieokreślone szczątki organiczne (N część obiektu). **Datowanie:** B_{2b}.

Grób 105, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 1,20 m zaobserwowano nieregularnie podłużny zarys jamy grobowej o wymiarach 2,50×1,00 m. Wypełnisko obiektu było różnorodne, w części S rudawo-żółte, w części E brunatno-żółtawe. Na głębokości 1,30 m jama przybrała zarys prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 2,35×0,90 m (Tabl. LXXIX/105). Jej wypełnisko było rudawo-brunatne, na obrzeżach szaroczarne. W części środkowej i S zaobserwowano zarys wkopu o wymiarach 0,90×0,80 cm i zabarwieniu jasnobrunatnym. Na głębokości 1,40 m zarys obiektu nie był już widoczny. Jamę grobową przecięto profilem wzdłuż dłuższej osi ze względu na przebiegającą tu granicę przebadanego terenu. Jama grobowa w profilu rysowała się bardzo słabo sięgając prawdopodobnie do głębokości 1,40 m. Wkop w N części jamy sięgał głębokości 0,80 m. W S części obiektu znajdował się duży kamień o wymiarach 0,35×0,25 m, pełniący prawdopodobnie rolę steli nagrobnej. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 106, jamowy

Na głębokości 0,50 m uchwycono kolisty zarys jamy grobowej o średnicy 0,40 m, w której znaleziono dużą ilość przepalonych kości oraz sprzączkę (1). W profilu jama miała zarys nieckowaty (Tabl. LXXIX/106). Miąższość grobu wynosiła 0,12 m, a jego wypełnisko tworzyła warstwa ciemnobrunatnej ziemi. *I. Kobieta (?), dorosła.*

Inwentarz (Tabl. LXXIX/106): 1. Sprzączka M-L D1 z mosiądzu*. Wym. 3,2×4,3 cm.

Datowanie: B_{2b}-B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 107, jamowy

Na głębokości 0,40 m zaobserwowano owalny zarys jamy grobu o wymiarach 0,28×0,24 m (Tabl. LXXIX/107). W S części grobu znajdował się nieduży kamień, natomiast w N części przepalone kości. W przekroju obiekt miał kształt nieckowaty, a jego miąższość wynosiła 0,08 m (Tabl. LXXIX/107). Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna ziemia. *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 108, jamowy

Na głębokości 0,25 m zaobserwowano w przybliżeniu kolisty zarys jamy grobu o średnicy 0,30-0,33 m. Obiekt wypełniała warstwa ciemnobrunatnej ziemi, która zawierała dość dużą ilość przepalonych kości. W przekroju grób miał kształt nieckowaty, a jego miąższość wynosiła 0,08 m (Tabl. LXXIX/108). *I. Materiał kostny zaginął.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 109, inhumacyjny

Na głębokości 0,60 m ukazał się prostokątny zarys jamy grobowej o zaokrąglonych narożnikach. Jej wymiary wynosiły 2,70×1,00 m, a wypełnisko miało barwę szarobrunatną. W centralnej partii jamy znajdował się kamień o wymiarach 25×20 cm. Na głębokości 0,90 m (Tabl. LXXX/109), w bezpośrednim sąsiedztwie, na S od wspomnianego kamienia, znajdował się drugi, mniejszy kamień. Wyposażenie grobu odkryto w N części obiektu, na głębokości 1,00-1,10 m. Najdalej na N leżały fragmenty klamerki esowatej (3) i fragmenty srebrnego paciorka (4). 0,15 m na S znajdowała się zapinka (1), leżąca na kabłąku, której główka skierowana była na N. Poniżej zapinki znaleziono, w odległości 0,20 m od siebie, dwa fragmenty igły (8). W odległości 0,35 m na SE od zapinki leżała sprzączka (2) skierowana kolcem na NE. Ponadto podczas przesiewania wypełniska obiektu znaleziono haczyk wrzeciona (6). Profil jamy grobowej miał zarys nieckowaty, a jej głębokość wynosiła 1,30 m (Tabl. LXXX/109). Wypełnisko obiektu miało brunatnoszarą barwę. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXXX/109): 1. Zapinka A V 127 ze stopu miedzi, zdobiona na grzebyku dwiema liniami rytymi. Pod grzebykiem i u nasady nóżki dwa plastyczne zgrubienia. Dł. 2,9 cm, szer. kabłąka 1,4 cm. 2. Sprzączka M-L G46/48 ze stopu miedzi. Wym. 2,2×3,3 cm. 3. Srebrna klamerka esowata* von Müller B, zdobiona filigranem i granulacją. Dł. 2,9 cm, szer. 0,4 cm. 4. Trzy fragmenty dwustożkowego paciorka srebrnego* ze zwiniętego, gładkiego drutu; w części środkowej jedno pasmo drutu perełkowanego. Wys. 0,7 cm, średn. 1,2 cm. 5. Fragment igły ze stopu miedzi. Dł. 3,7 cm, średn. 0,1 cm. 6. Fragment haczyka wrzeciona ze stopu miedzi, z tordowanym trzonkiem. Dł. 1,6 cm, średn. 0,1 cm.

Datowanie: B_{2c}-B₂/C₁.

Grób 110, inhumacyjny

Na głębokości 0,60 m ukazał się zarys jamy grobowej, kształtu prostokątnego o zaokrąglonych narożnikach, której S część znajdowała się na terenie, wówczas jeszcze nieprzebadanym. W następnych sezonach nie udało się zaobserwować S krańca jamy grobowej, co dowodzi, że była ona niewiele dłuższa (o ok. 0,10 m). Zadokumentowana długość jamy wynosiła 1,90 m, natomiast szerokość 1,00 m. Wypełnisko obiektu miało barwę szarobrunatną. Na głębokości 0,85 m, w centralnej partii jamy, znaleziono fragment osełki (1). Na głębokości 1,50 m zarys obiektu wyraźnie się zwęził i jego szerokość wynosiła 0,80 m (Tabl. LXXXI/110). Na tym poziomie, w N części grobu, odkryto fragmenty czaszki i kilka zębów, a 0,10 m

poniżej zarejestrowano spąg jamy grobowej. W profilu zarys obiektu był trapezowaty i sięgał głębokości 1,55 m (Tabl. LXXXI/110). *I. Płeć nieokreślona, adultus.*

Inwentarz (Tabl. LXXXI/110): 1. Fragment ośelki kamienniej. Wym. 2,0×2,0×1,3 cm.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 111, inhumacyjny

Na głębokości 0,70 m ukazał się w przybliżeniu prostokątny zarys jamy grobowej o zaokrąglonych narożnikach (Tabl. LXXXI/111). Wymiary jamy grobowej wynosiły 2,80×1,25 m, a jej wypełnisko miało barwę szarobrunatną. W środkowej partii obiektu znajdował się niewielki kamień. W profilu jama grobowa miała zarys nieregularnie trapezowaty i sięgała głębokości 1,25 m (Tabl. LXXXI/111). Jej wypełnisko miało barwę jasnobrunatną. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 112, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m ukazał się zarys jamy grobowej, prostokątnej o zaokrąglonych narożnikach (Tabl. LXXXII/112); zasięgu S części obiektu nie udało się ustalić. Zadokumentowana długość jamy wynosiła 1,70 m, szerokość 0,80 m. Wypełnisko obiektu miało barwę brunatno-żółtawą. W N części grobu natrafiono na zwarte skupisko zabytków, które zalegały na głębokości od 0,80 do 1,05 m. W skupisku tym znajdowały się dwie zapinki (1, 2), leżące główkami na S. Na S od nich znaleziono trzecią zapinkę (3). Na SW od trzeciej zapinki odkryto zęby i kółko (4), a wokół zapinek znajdowało się 5 paciorków bursztynowych (16–20) i 4 szklane (9–12), w tym kilka znalezionych podczas przesiewania wypełniska jamy (6–8, 12–15). W odległości 0,35 m na S od wspomnianego skupiska zabytków natrafiono na przęślik (21). W profilu jama grobowa miała kształt nieregularnie trapezowaty i sięgała głębokości 1,10 m. *I. Dziecko (3–4 lata).*

Inwentarz (Tabl. LXXXII/112–LXXXIII/112): 1. Zapinka A. V 128 z brązu*, na grzebyku i na nóżce zdobiona czterema nacinanymi pasmami. Kabłąk wielokrotnie facetowany. Dł. 2,9 cm, szer. kabłąka 1,2 cm. 2. Zapinka A. V 128 z mosiądzu*. Grzebyk na główce zdobiony dwoma pasmami karbowanych nacięć. Kabłąk wielokrotnie facetowany. Dł. 2,9 cm, szer. kabłąka 1,2 cm. 3. Zapinka ze stopu miedzi, tarczowata z guzkiem pośrodku tarczki, Exner III.26/Riha 7.13. Centralne pole wokół guzka z czerwoną emalią, pole zewnętrzne z białą i niebieską, osiem wypustek dookólnych z czerwoną i niebieską. Średn. tarczki 2,7 cm, z wypustkami 3,3 cm. 4. Kółko ze stopu miedzi. Średn. 1,6 cm. 5. Dwa fragmenty paciorka szklanego

TM147. Średn. 0,4 cm, wys. 0,8 cm. 6. Szklany paciorek TM287c z żółtymi i czarnymi pasmami. Średn. 1,2 cm, wys. 1,0 cm. 7. Paciorek szklany TM387a. Średn. 0,5 cm, wys. 0,6 cm. 8. Drobne fragmenty pokruszonego paciorka TM387a. 9. Paciorek szklany TM54. Średn. 0,4 cm, wys. 0,2 cm. 10. Paciorek szklany TM17. Średn. 0,5 cm, wys. 0,6 cm. 11. Paciorek szklany TM28. Średn. 0,5 cm, wys. 0,5 cm. 12. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,6 cm, wys. 0,4 cm. 13. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 14. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,5 cm, wys. 0,5 cm. 15. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,0 cm, wys. 0,5 cm. 16. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,4 cm. 17. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,2 cm, wys. 0,5 cm. 18. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,3 cm. 19. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,1 cm, wys. 0,4 cm. 20. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,3 cm, wys. 0,5 cm. 21. Dwustożkowy przęślik gliniany. Średn. 2,3 cm, wys. 1,7 cm.

Datowanie: B_{2c}–B₂/C₁.

Grób 113, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m ukazał się zbliżony do prostokąta zarys jamy grobowej, o wymiarach 2,70×1,10 m i wypełnisku brunatnoszarym (Tabl. LXXXIII/113). W N części jamy, na głębokości 0,40, 0,60 i 0,85 m, odkryto trzy duże kamienie, a tuż przy nich rozciągało się szarawe, owalne zaciemnienie gruntu (być może pozostałości po wkopie) o długości 1,10 m i szerokości 0,45 m. Na głębokości 0,80 m, w E części jamy grobowej, znaleziono kilka drobnych przepalonych kości. Bezpośrednio na NW od kamieni, na głębokości 1,65 i 1,70 m, odkryto kilkanaście fragmentów dolnej partii naczynia (2) oraz krzesiwo iglicowe (1). Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,80 m. W profilu obiekt miał zarys regularnie prostokątny i sięgało głębokości 1,80 m (Tabl. LXXXIII/113). Wypełnisko stanowił piasek o jasnobrunatnej barwie. *I. Materiał kostny nieprzepalony niezachowany. Mały fragment przepalonej czaszki (z części E jamy grobowej). Płeć i wiek nieokreślone.*

Inwentarz (Tabl. LXXXIII/113): 1. Żelazne krzesiwo iglicowe z główką zwiniętą w uszko, z ułamanym końcem. Dł. zach. 3,5 cm, grub. trzpienia 0,2 cm. 2. 16 drobnych fragmentów dolnej części jednego naczynia, gładkich, brunatnych. Domieszka średnioziarnista.

Datowanie: B₂–B₂/C₁ (?).

Grób 114, inhumacyjny

Na głębokości 1,30 m zarysowała się wyraźnie jama grobowa, prostokątna o zaokrąglonych narożnikach, o wymiarach 2,90×1,10 m i wypełnisku szarobrunatnym (Tabl. LXXXIV/114). W centralnej części grobu,

na głębokości 0,40 m, leżała duża stela z szarego granitu (0,65×0,40 m), podobna do stel z kręgow, w górnej części obrobiona. Na NE od skraju jamy znajdował się podłużny kamień. W części SW obiektu, na głębokości 1,45 m, znaleziono okucie końca pasa ze stopu miedzi (1), leżące zakończeniem na S. Do głębokości 1,30 m zarys obiektu był bardzo słabo widoczny, gdyż został zniszczony przez korzenie dwóch drzew (Tabl. LXXXIV/114). Z tego powodu profil jamy grobowej został uchwycony tylko w jej partii przydennej. Miał on zarys trapezowaty i sięgał głębokości 1,60 m. Wypełnisko grobu w profilu było barwy szarobrunatnej. *I. Materiał kostny niezachowany*

Inwentarz (Tabl. LXXXIV/114): 1. Fragment okucia końca pasa J II 1 ze stopu miedzi. Dł. 4,1 cm, najw. szer. trzonka 1,1 cm.

Datowanie: B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 115, inhumacyjny

Na głębokości 1,30 m ukazał się zarys jamy grobowej, prostokątny z zaokrąglonymi rogami, o wymiarach 2,70×1,00 m, której wypełnisko miało barwę jasnobrunatno-szarą (Tabl. LXXXIV/115). W N części obiektu, na głębokości 1,60 m, odkryto fragmenty czaszki oraz trzy okucia (1), pozyskane w wyniku przesiewania wypełniska jamy. W centralnej części, na głębokości 1,60 m i w odległości 0,55 m na S od czaszki, znaleziono dwa dalsze fragmenty kości. W profilu jama grobowa miała zarys trapezowaty i sięgała głębokości 1,70 m (Tabl. LXXXIV/115). Jej wypełnisko miało barwę brunatnoszarą. *I. Mężczyzna (?), 30-50 lat.*

Inwentarz (Tabl. LXXXIV/115): 1a-c. Trzy fragmenty rynienkowatych okuć ze stopu miedzi. Dł. od 1,0 do 2,5 cm, szer. 0,4 cm.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 116, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m ukazał się wydłużony, w przybliżeniu prostokątny zarys jamy grobowej o wymiarach 2,35×1,20 m i wypełnisku barwy brunatnej z nieregularnymi ciemniejszymi i jaśniejszymi przebarwieniami gruntu pośrodku, pochodzącymi z korzeni drzew. W N części jamy stała pionowa stela kamienna o wymiarach 50×35 cm, a bezpośrednio pod nią leżał mniejszy kamień. W S części jamy znajdował się kolejny, niewielki kamień. W N części jamy odkryto fragment paciorka (1). W trakcie przesiewania wypełniska obiektu zostały znalezione dwa dalsze fragmenty paciorków (2, 3), pochodzące również z N części grobu. Na głębokości 1,20 m zarys jamy miał kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, lekko zwężając się w części N (Tabl. LXXXV/116). Całkowite wymiary jamy grobowej wynosiły 2,80×1,00 m. Wypełnisko miało barwę brunatnoszarą. W N i S części

grobów zalegały dwa niewielkie kamienie. Na głębokości 1,65 m długość jamy wynosiła 2,90 m, a jej wypełnisko było znacznie jaśniejsze. Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 1,70 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXXXV/116): 1. Fragment bezbarwnego, przezroczystego paciorka szklanego. Średn. 0,5 cm, wys. 0,4 cm. 2-3. Dwa drobne fragmenty bezbarwnych, przezroczystych paciorków szklanych.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 117, inhumacyjny

Na głębokości 1,10 m ukazał się prostokątny zarys jamy grobowej o wymiarach 1,80×0,70 m i wypełnisku barwy brunatnoszarej (Tabl. LXXXV/117). W N części grobu, na głębokości 1,10-1,15 m, znaleziono sześć zębów oraz fragment kości. Na głębokości 1,15-1,25 m pojawił się duży fragment żuchwy z zębami, fragmenty czaszki i dalszych kości. Bezpośrednio na W od wspomnianych kości rysowało się niewielkie, koliste zaciemnienie gruntu o średnicy 0,17 m, być może ślad po czaszce. Wypełnisko na poziomie 1,15-1,20 m miało barwę intensywnie brunatną, a zarys jamy uległ nieznacznemu zmniejszeniu. W profilu jama miała zarys nieckowaty o wyraźnie zaokrąglonym dnie, wypełnisku żółtobrunatnym i sięgała głębokości 1,20 m (Tabl. LXXXV/117). *I. Dziecko (7-10 lat).*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 118, inhumacyjny

Na głębokości 0,40 m ukazały się trzy niewielkie, leżące obok siebie kamienie, które znajdowały się nad N częścią jamy grobowej. Na głębokości 0,90 m pojawił się zarys jamy grobowej w kształcie prostokąta o zaokrąglonych narożnikach (wymiarów 1,95×1,10 m) i zabarwieniu w części E - brunatnym, a w części W - szarobrunatnym. Na głębokości 1,15 m nastąpiło wyraźne zwężenie jamy grobowej do szerokości 0,70 m (Tabl. LXXXVI/118). Wypełnisko przybrało barwę szarobrunatną. W profilu jama miała zarys trapezowaty i sięgała głębokości 1,30 m (Tabl. LXXXVI/118). W górnej części miała kolor jasnobrunatny, a w dolnej szarobrunatny. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 119, inhumacyjny (naruszony?)

Na głębokości 1,00 m zarysowała się jama grobowa, która na poziomie 1,15 m miała zarys prostokątny o wymiarach 3,00×1,00 m i wypełnisko jasnobrunatne (Tabl. LXXXVI/119). W N części grobu, na tym poziomie, znaleziono fragmenty zapinki (1), fragment ko-

ści i siedem zębów znajdujących się na W od zapinki. E część jamy grobowej rysowała się słabo; zaobserwowano tam lekkie zaciemnienia gruntu. Jama grobowa sięgała głębokości 1,30 m i w profilu miała zarys trapezowaty (Tabl. LXXXVI/119). Znaleziona luźno, na drodze, na wysokości grobu sprzączka (2) może pochodzić z grobu 119, gdyż grób został w czasie wykopalisk najprawdopodobniej spenetrowany przez nielegalnych „poszukiwaczy skarbów”. *I. Płec nieokreślona, adultus*. **Inwentarz** (Tabl. LXXXVI/119): 1. Fragment zapinki A V 128 ze stopu miedzi. Grzebyk i nóżka zdobione, każde dwoma nacinanymi poprzecznie pasmami. Dł. 3,3 cm, szer. kabłąka 1,1 cm. 2. Sprzączka M-L D17 ze stopu miedzi, z fragmentem skuwki. Dł. zach. 2,1 cm, szer. 3,5 cm. **Datowanie:** B_{2c}-B₂/C₁.

Grób 120, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 1,20 m pojawił się zarys jamy grobowej o kształcie wydłużonym i wypełnisku jasnobrunatno-żółtym. Na głębokości 1,35 cm jama grobowa przybrała kształt prostokątny o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 3,00×1,10 m (Tabl. LXXXVII/120). W S części grobu, na głębokości 1,40 m, ukazało się nieduże naczynie z uchem (7), wewnątrz którego znajdowała się niewielka ilość węgla drzewnego. 0,10 m poniżej, w SE części jamy, znaleziono przęślik (6). W centralnej części grobu, na głębokości 1,50 m, leżały następujące zabytki: sprzączka (2) skierowana kolcem na S, w odległości 0,04 m na SE od niej – okucie końca pasa (3), pierścieniem na S. W odległości 0,05 m, na NW względem sprzączki, znaleziono zapinkę (1), pozbawioną szpili, z główką skierowaną na NW. Zapinka leżała kabłąkiem do dołu. W N części grobu, na tej samej głębokości, znajdowały się ozdoby srebrne w postaci taśmowatego kółka (4a) w dwóch fragmentach i fragmentów drucików (5). Taśma srebrna przy jednym z nich (4b) znajdowała się w odległości 0,20 m od zapinki, a druga znacznie dalej na NE. Odległość między nimi wynosiła 0,50 m. Jama grobowa nie miała śladów wkopu. Jednak rozmieszczenie zabytków w N części grobu może wskazywać na możliwość naruszenia grobu w tej części: zapinka leżała kabłąkiem do dołu i pozbawiona była szpili, a także znajdowała się blisko sprzączki, a fragmenty srebrnego kółka odkryto w odległości 0,50 m od siebie. W grobie tym można było spodziewać się dwóch kolejnych zapinek, które mogły zostać wyjęte; za ich pozostałości można uznać srebrne druciki. Naczynie oraz przęślik sprawiały wrażenie leżących *in situ*. Spąg jamy grobowej zadokumentowano na głębokości 1,70 m. *I. Materiał kostny niezachowany*. *II. Betula sp.* (44).

Inwentarz (Tabl. LXXXVII/120–LXXXVIII/120): 1. Zapinka srebrna A. VII 203, z garniturem pierścieni jak

w typie A. VII 211, zdobiona karbowanymi, srebrnymi, potrójnie spiętrzonymi pierścieniami na główce, kabłąku i nóżce, a na końcach osi sprężyny pojedynczymi. Dł. 2,6 cm, szer. kabłąka 0,3 cm. 2. Sprzączka M-L D17 z mosiądzu*, z prostokątną skuwką z dwoma nitami, zdobiona na ramie i u nasady kolca podwójnymi liniami rytymi. Dł. 4,1 cm, szer. 3,1 cm. 3. Fragment okucia końca pasa grupy J z mosiądzu*, z nitom i fragmentem skóry. Dł. 2,7 cm, szer. 1,0 cm. 4a. Cztery fragmenty kółka ze srebrnej blachy. Średn. 2,0 cm, szer. 0,5 cm. 4b. Dwa fragmenty srebrnego, nacinanego drutu, być może należącego do kółka. Średn. 2,0 cm. 5. 11 fragmentów srebrnych drucików, prawdopodobnie z grzebyków zapinek lub bransolet wężowatych, częściowo nacinanych, częściowo ze zwiniętych dwóch drutów. Dł. 0,7–1,8 cm, średn. 0,1 cm. 6. Dwustożkowy przęślik gliniany. Średn. 2,8 cm, wys. 2,4 cm. 7. Wazka RW XVIIIA, z taśmowatym uchem, częścią górną i przydenną gładzoną, częścią środkową chropowatą. Powierzchnia zewnętrzna szarobrunatna, wewnątrz szara. Domieszka średnioziarnista. Średn. wylewu 10,5 cm, wys. 10,0 cm, średn. dna 7,0 cm.

Datowanie: B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 121, jamowy

Na głębokości 0,40 m ukazała się jama grobowa kształtu kolistego o średnicy 0,45 m i brunatnym wypełnisku (Tabl. LXXXVIII/121). W jamie zalegały przepalone kości, a wśród nich paciorek szklany (3) i fragment sprężynki od zapinki (1). W E części grobu, na głębokości 0,50 m, znaleziono przęślik gliniany (4), a 0,06 m poniżej sprzączkę ze stopu miedzi (2). W profilu jama miała kształt nieckowaty, barwę brunatną i sięgała głębokości 0,55 m (Tabl. LXXXVIII/121). *I. Płec nieokreślona, dorosły (adultus?)*.

Inwentarz (Tabl. LXXXVIII/121): 1. Drobnny fragment sprężynki zapinki ze stopu miedzi. 2. Sprzączka M-L G48 ze stopu miedzi. Dł. 2,4 cm, szer. 3,1 cm. 3. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,4 cm, wys. 0,3 cm. 4. Przęślik gliniany. Średn. 4,5 cm, wys. 3,7 cm.

Datowanie: B₂/C₁-C_{1a}.

Grób 122, jamowy

Na głębokości 0,45 m ukazała się jama grobowa kształtu kolistego, o średnicy 0,40 m i wypełnisku ciemnobrunatnym (Tabl. LXXXVIII/122). Przepalone kości zalegały w S części grobu. W odległości 0,30 m na N od jamy, w czystym piasku calcowym, znajdowało się skupisko bardzo drobnych, przepalonych kości, najprawdopodobniej rozwleczonych z jamy grobowej. W profilu obiekt miał zarys nieckowaty i sięgał głębokości 0,70 m. Jego wypełnisko miało barwę żółtobrunatną (Tabl. LXXXVIII/122). Część N obiektu została

prawdopodobnie zniszczona, a wyżej wspomniane, roz-wleczone skupisko kości mogło pochodzić z tej części jamy. *I. Mężczyzna (?), maturus.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 123, inhumacyjny

Na głębokości 0,30 m ukazały się trzy duże kamienie, bez widocznego zarysu obiektu (Tabl. LXXXIX/123). Na głębokości 0,70 m pojawił się kolejny kamień, w odległości ok. 0,80 m na S od poprzednich. Na tym samym poziomie zarysowała się jama grobowa o kształcie wydłużonego prostokąta o lekko zaokrąglonych narożnikach. Jej długość wynosiła 2,80 m, a szerokość 0,80–1,00 m. Wypełnisko miało barwę jasnobrunatno-szarą. Na głębokości 1,20 m jama skróciła się do długości 2,20 m i szerokości 0,90 m, przybierając zarys regularnego prostokąta o zaokrąglonych narożnikach (Tabl. LXXXIX/123). W części S, na głębokości ok. 1,35 cm, znaleziono przeszłik gliniany (31), haczyk wrzeczona (30) i igłę ze stopu miedzi (29). W części NE jamy w zwartym skupisku znajdowało się osiem paciorków szklanych i bursztynowych (2–8) oraz fragment obrobionego przedmiotu kamiennego. W odległości ok. 0,30 m na W od wspomnianego skupiska, na głębokości 1,45–1,50 m, zaobserwowano kolejną koncentrację paciorków szklanych (13–15, 18, 19, 28) oraz zapinkę ze stopu miedzi (1), leżącą główką na W. W trakcie przesiewania wypełniska jamy grobowej znaleziono kolejnych kilka paciorków szklanych (9, 12, 16, 17, 20–27). Na głębokości 1,40 m zarys obiektu uległ wyraźnemu zmniejszeniu do długości 1,80 m i szerokości 0,80 m. W profilu jama miała kształt prostokąta, lekko zwężającego się w dolnej części, i sięgała głębokości 1,55 m (Tabl. LXXXIX/123). *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. LXXXVIII/123–LXXXIX/123): 1. Zapinka A. VII, s. 1 z mosiądzu*. Dł. 2,3 cm, szer. kabłąka 0,3 cm. 2. Drobnny fragment bezbarwnego, przezroczystego paciorka szklanego. 3. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 4. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 5. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 6. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 7. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 8. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 9. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 10. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,5 cm. 11. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 12. Paciorek szklany TM387. Średn. 0,5 cm, wys. 0,3 cm. 13. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 14. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 15. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 16. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 17. Paciorek szklany

TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 18. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 19. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 20. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 21. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 22. Dwa fragmenty szklanego paciorka TM387b. Średn. 0,3 cm, wys. 0,5 cm. 23. Paciorek szklany TM387b. Średn. 0,3 cm, wys. 0,5 cm. 24. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 25. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 26. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 27. Paciorek szklany TM49. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 28. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,5 cm. 29. Igła ze stopu miedzi. Dł. 6,6 cm, średn. 0,2 cm. 30. Haczyk ze stopu miedzi, z resztkami drewna z wrzeczona (nieanalizowane). Dł. 2,5 cm, średn. 0,2 cm. 31. Cylindryczny przeszłik gliniany. Średn. 1,8 cm, wys. 1,1 cm. 32. Fragment przedmiotu kamiennego. Wym. 3,6×2,0×3,8 cm.

Datowanie: B₂/C₁–C_{1a}.

Obiekt 124

Na głębokości 0,60 m ukazała się jama kształtu kolistego o średnicy 0,20 m i brunatnym wypełnisku (Tabl. LXXXIX/124). W części N jamy zalegały fragmenty ceramiki. W profilu jama miała kształt niekrowaty, barwę brunatną, i sięgała głębokości 0,65 m.

Inwentarz (Tabl. LXXXIX/124): 1. 35 fragmentów części przydennej grubościennego naczynia gładzonego, szarobrunatnego, wewnątrz brunatnego. Domieszka średnioziarnista. Średn. dna 18,0 cm.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 125, jamowy

Na głębokości 0,30 m ukazała się uszkodzona w części N jama grobowa (Tabl. LXXXIX/125), pierwotnie prawdopodobnie kształtu kolistego, o średnicy 0,50 m. Wypełnisko miało barwę brunatnoszarą i zawierało przepalone kości, częściowo zachowane w większych fragmentach. W centralnej części jamy grobowej, na głębokości 0,35 m, znaleziono sprzączkę (1). W profilu jama miała kształt nieregularnie niekrowaty, barwę brunatną i sięgała głębokości 0,5 m. *I. Kobieta (?), (powyżej 50 lat).*

Inwentarz (Tabl. LXXXIX/125): 1. Sprzączka M-L D1 ze stopu miedzi. Wym. 2,5×3,3 cm.

Datowanie: B_{2b}–B₂/C₁–C_{1a}.

Grób 126, inhumacyjny

Na głębokości 0,90 m ukazał się zarys jamy grobowej o wymiarach ok. 2,30×0,95 m, kształtu prostokątnego, lekko rozszerzającego się w części środkowej, i wypełnisku brunatnoszarym. Na głębokości 1,10 m jama uległa zmniejszeniu do wymiarów 2,60×0,85 m i przy-

brała zarys regularnego prostokąta o zaokrąglonych narożnikach. Zabytki odkryto na głębokości 1,60–1,65 m (Tabl. XC/126). W N części grobu zarejestrowano skupisko zębów oraz duży fragment kości, a w odległości 0,25 i 0,55 m na S od niego dwa drobne fragmenty okuć (2, 3), przy czym jedno z nich (2) razem ze sprzączką (1). Dalej na S natrafiono na okucie końca pasa (4), zakończeniem na S. W profilu jama grobowa sięgała głębokości 1,95 m i miała zarys prostokątny, barwy brunatnoszarej, z zagłębieniem przy dnie w części W (Tabl. XV/126). *I. Pleć nieokreślona, adultus (20–30 lat?)*.

Inwentarz (Tabl. XC/126): 1. Sprzączka żelazna M-L D2, u nasady kolca zdobiona pierścieniem. Wym. 2,5×3,1 cm. 2. Fragment okucia pasa ze stopu miedzi z dwoma nitami. Dł. 1,0 cm. 3. Bardzo drobny fragment nitu i blaszki ze stopu miedzi. Dł. 0,3 cm. 4. Okucie końca pasa ze stopu miedzi zbliżone do odmiany 6 typu 1 według Madydy-Legutko. Dł. 8,0 cm, szer. 0,4 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 127, inhumacyjny

Na głębokości 0,40 m ukazały się dwa duże kamienie, bez śladów zarysu obiektu, leżące w odległości 0,25 m od siebie. Następnie, na głębokości 1,00 m, pojawił się kolejny duży kamień o średnicy ok. 35–40 cm, obstawiony w części N trzema mniejszymi kamieniami. Poniżej kamienia jama grobowa miała kształt wydłużonego prostokąta o brunatnym wypełnisku, które w S części przybrało barwę szarą. Na głębokości 1,20 m zarys jamy grobowej miał kształt prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami o wymiarach 2,20×1,10 m i nie uległ zmianie do samego dna (Tabl. XCI/127). W N części grobu, na głębokości 1,60 m, znaleziono zapinkę (1), leżącą główką na N i kabłąkiem do góry. W odległości 0,75 m na S od fibuli odkryto sprzączkę (2) z kolcem na S. W E części jamy, na głębokości ok. 1,00 m, znaleziono okucie końca pasa (3). W profilu jama miała zarys prostokątny, wypełnisko brunatno-szare i sięgała głębokości 1,60 m (Tabl. XCI/127). *I. Materiał kostny niezachowany*.

Inwentarz: 1. Zapinka A. VI 162 z mosiądzu*, zdobiona na kabłąku dwiema pionowymi liniami rytymi. Nóżka facetowana. Dł. 7,0 cm, szer. kabłąka 0,4 cm. 2. Sprzączka M-L D17 ze stopu miedzi, z fragmentem skuwki z dwoma nitami. Dł. 3,0 cm, szer. 2,8 cm. 3. Okucie końca pasa J II 3 ze stopu miedzi, zdobione ornamentem metopowym, z dwoma fragmentami skóry (nieanalizowane). Dł. 4,8 cm, najw. szer. 1,0 cm.

Datowanie: C_{1a}.

Grób 128, inhumacyjny

Na głębokości 1,35 m pojawił się zarys jamy grobowej, kształtu prostokątnego, o wymiarach 1,40×0,45 m (Tabl. XCII/128). Jej wypełnisko stanowił piasek barwy

brunatnoszarej. Na głębokości 1,50 m zarys jamy wyraźnie się zmniejszył i osiągnął wymiary 0,95×0,25–0,30 m. W profilu jama miała zarys nieckowaty i sięgała głębokości 1,55 m (Tabl. XCII/128). *I. Materiał kostny niezachowany*.

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 129, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m ukazał się zarys jamy grobowej: regularnie prostokątny o zaokrąglonych narożnikach, długości 1,45 m i szerokości 0,75 cm. Wypełnisko grobu stanowił piasek barwy brunatnoszarej (Tabl. XCII/129). Na głębokości 0,80–0,90 m, w N części grobu, zalegało w zwartym skupisku 38 paciorków bursztynowych (26–61) oraz 27 szklanych (3–25). Część z nich zachowana była w drobnych fragmentach (5, 17). Wiele z nich leżało jedno na drugich. Kolejne paciorki bursztynowe i szklane (10a–b, 40–41), a także kilka zębów znaleziono podczas przesiewania wypełniska jamy grobowej. W N części grobu, pomiędzy paciorkami, leżała *in situ* żuchwa i kilka kręgów szyjnych. Kilka centymetrów na SE od żuchwy znajdowała się zapinka (1) główką skierowana na N, po jej W stronie – druga zapinka (2), także z główką na N, wraz z sześcioma paciorkami bursztynowymi (26–27, 29–32) i pięcioma szklanymi (6–7, 15–16, 19). W odległości 0,15 m na S znajdowało się jeszcze kilka paciorków bursztynowych (33, 42–43). Przy paciorkach fragmenty tkanin, sznurka i nici. W S części grobu znaleziono obok siebie przęślik (63) i haczyk wrzeczona (62). Spąg jamy grobowej zarejestrowano na głębokości 0,95 m. *I. Dziecko (7–9 lat)*.

Inwentarz (Tabl. XCII/129–XCIII/129): 1. Zapinka A. V 128 z mosiądzu*, zdobiona na grzebyku dwiema gładkimi liniami rytymi. U nasady nóżki plastyczne zgrubienie. Kabłąk wielokrotnie facetowany. Dł. 2,7 cm, szer. kabłąka 1,2 cm. 2. Zapinka A. VII, s. 1 ze stopu miedzi. Dł. 2,7 cm, szer. kabłąka 0,3 cm. 3. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,4 cm, wys. 0,4 cm. 4. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,5 cm, wys. 0,4 cm. 5. Drobny fragment paciorka szklanego, zielonego, przezroczystego. 6. Pięć bardzo drobnych fragmentów paciorka szklanego TM54. 7. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,5 cm, wys. 0,4 cm. 8. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 9. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,5, wys. 0,4 cm. 10a. Paciorek szklany TM22. Średn. 0,5 cm, wys. 0,4 cm. 10b. Fragment paciorka szklanego TM20. 11. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,5 cm, wys. 0,5 cm. 12. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 13. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 14. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,5 cm, wys. 0,4 cm. 15. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 16. Fragment paciorka

szklanego TM53 (?). 17. Drobne fragmenty paciorka szklanego. 18. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,4 cm, wys. 0,4 cm. 19. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,5 cm, wys. 0,4 cm. 20. Paciorek szklany TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 21. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,5 cm, wys. 0,5 cm. 22. Paciorek szklany TM20. Średn. 0,5 cm, wys. 0,5 cm. 23a–c. Trzy paciorki szklane TM20. Średn. 0,5 cm, wys. 0,5 cm. 24a–b. Dwa paciorki szklane TM51. Średn. 0,3 cm, wys. 0,1 cm. 25. Fragment paciorka szklanego TM25. Średn. 0,3 cm. 26. Paciorek bursztynowy TM391. Średn. 1,3 cm, wys. 0,5 cm. 27. Paciorek bursztynowy TM388. Średn. 1,1 cm, wys. 0,7 cm. 28. Trzy fragmenty paciorka bursztynowego TM391. Średn. 1,0 cm, wys. 0,3 cm. 29. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,3 cm. 30. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,3 cm. 31. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,5 cm. 32. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,3 cm. 33. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 34. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,6 cm. 35. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,3 cm. 36. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 37. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,3 cm. 38. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 39. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 40. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 41. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 42. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 43. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 44. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 45. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,6 cm. 46. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,3 cm. 47. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,3 cm. 48. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 49. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 50. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,3 cm. 51. Paciorek bursztynowy TM394. Średn. 0,8 cm, wys. 0,6 cm. 52. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,3 cm. 53. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,3 cm. 54. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,3 cm. 55. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,3 cm. 56. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 57. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 58. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,7 cm, wys. 0,4 cm. 59a. Paciorek bursztynowy. TM388. Średn. 1,1 cm, wys. 0,5 cm. 59b. Paciorek burszty-

nowy TM390. Średn. 0,8, wys. 0,4 cm. 60a–b. Dwa paciorki bursztynowe TM390. Średn. 0,8 cm, 0,7 cm, wys. 0,3 cm. 61a–b. Dwa paciorki bursztynowe TM394. Średn. 0,7 cm, wys. 0,5 cm. 62. Haczyk wrzeczona ze stopu miedzi, z tordowanym trzonkiem. Dł. zach. 4,5 cm, średn. 0,1 cm. 63. Przędzlik gliniany. Średn. 2,8 cm, wys. 1,8 cm. 64. Nieokreślony, kulisty przedmiot organiczny (pestka?; nieanalizowany). Średn. 0,9 cm. 65. Resztki tkanin¹⁸.

Datowanie: B₂/C₁–C_{1a}.

Grób 130, inhumacyjny

Na głębokości 0,90 m ukazał się zarys jamy grobowej o kształcie prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami o wymiarach 2,10×0,60 m (Tabl. XCIII/130). Jej wypełnisko stanowił piasek barwy jasnobrunatno-szarej. Z N części grobu pochodzi fragment zęba, znaleziony podczas przesiewania wypełniska obiektu z głębokości 1,05 m. W profilu jama miała zarys nieckowaty i sięgała głębokości 1,05 m (Tabl. XCIII/130). *I. Płeć i wiek nieokreślone.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 131, jamowy

Na głębokości 0,30 m ukazał się kamień, o wymiarach 30×15 cm, a pod nim zarys jamy grobowej, w przybliżeniu kolisty o średnicy 0,45–0,50 m i brunatnym wypełnisku (Tabl. XCIV/131). W jamie grobowej znajdowała się niewielka ilość przepalonych kości, częściowo w większych fragmentach. W profilu jama miała zarys nieckowaty i sięgała głębokości 0,50 m (Tabl. XCIV/131). Na dnie grobu znaleziono fragment zapinki (1), sprężynką skierowaną na N. *I. Dorosły, płeć nieokreślona.*

Inwentarz: 1. Żelazny cylinder, sprężynka i szpila ze stopu miedzi od zapinki. Szer. cylindra 3,0 cm, dł. szpili 2,8 cm.

Datowanie: B_{2b}–B₂/C₁ (?).

Grób 132, jamowy

Na głębokości 0,30 m ukazała się jama grobowa kształtu kolistego o średnicy 0,80 m i wypełnisku intensywnie czarnym (Tabl. XCIV/132). W obrębie całej jamy, na głębokości 0,30–0,50 m, zalegały przepalone kości oraz niewielka ilość węgla drzewnego. Na głębokości 0,30 m, w centrum jamy grobowej, znajdowała się sprzączka (2). Na głębokości 0,35 i 0,45 m, w S części jamy grobowej, natrafiono na dwa fragmenty zapinki (1). W profilu jama miała zarys nieckowaty, barwę czarną i sięgała głębokości 0,50 m (Tabl. XCIV/132). *I. Dziecko. II. Pinus silvestris L. (110), spiek (30).*

¹⁸ Zob. rozdz. V.3.

Inwentarz (Tabl. XCIV/132): 1. Fragment kabłąka i nóżki zapinki A. III 60–61 ze stopu miedzi. Nóżka zdobiona odciskanymi kółkami koncentrycznymi. Dł. kabłąka 2,9 cm, dł. nóżki 3,3 cm, szer. kabłąka 1,3 cm. 2. Sprzączka żelazna M-L D1 z niezachowanym kolcem, wymiary 2,6×2,7 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 133, jamowy

Na głębokości 0,30 m ukazał się jasnobrunatny zarys jamy grobowej z ciemniejszymi wtrętami (Tabl. XCIV/133). Zarys był nieregularny, a jego wymiary wynosiły 0,50×0,30 m. W centralnej części jamy zalegało skupisko przepalonych kości, a część z nich znajdowała się poza jej obrębem. Wypełnisko grobu zawierało niewielką ilość węgla drzewnego. W profilu jama miała zarys trójkątny o jasnobrunatnym zabarwieniu i sięgała głębokości 0,50 m (Tabl. XCIV/133). *I. Płeć nieokreślona, dorosły (30–60 lat). II. Betula sp. (1).*

Inwentarz: 1. Drobny fragment nieokreślonego grzebienia rogowego.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 134, inhumacyjny

Na głębokości 0,55 m ukazał się zarys jamy grobowej, częściowo pod dołem po drzewie¹⁹. Na głębokości 0,95 m zaobserwowano cały zarys jamy grobowej, kształtu prostokątnego z zaokrąglonymi narożnikami, o wymiarach 2,50×0,85 m. Jej wypełnisko stanowił piasek barwy jasnobrunatno-żółtej. Na głębokości 1,40 m, w N części jamy, odkryto fragmenty zębów. Na głębokości 1,50 m jama grobowa uległa wyraźnemu zwężeniu i przybrała wymiary 2,80×0,60 m. W profilu jasnobrunatno-żółta jama miała kształt prostokątny z zaokrąglonym dnem i sięgała głębokości 1,70 m (Tabl. XCV/134). *I. Płeć nieokreślona, adultus.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 135, popielnicowy (?)

Na głębokości 0,25 m ukazało się skupisko przepalonych kości zalegających w owalnej jamie barwy brunatnej, o wymiarach 0,10×0,20 m. W profilu, pod warstwą kości, ukazało się kilkanaście drobnych fragmentów ceramiki (1), sięgających głębokości 0,30 m. *I. Dorosły, płeć nieokreślona.*

Inwentarz (Tabl. XCV/135): 1. 11 fragmentów naczyń. Powierzchnia zewnętrzna gładzona, brunatna, wewnętrzna chropowata. Domieszka średnioziarnista.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 136, inhumacyjny (naruszony) (?)

Na głębokości 0,20 i 0,25 m w N części grobu ukazały się dwa kamienie, w tym jeden większy (40×20 cm). 0,20 m poniżej uchwycono zarys jamy grobowej kształtu prostokątnego o zaokrąglonych narożnikach (Tabl. XCV/136). Jama o wymiarach 2,95×1,20 m wypełniona była piaskiem barwy jasnoszarej. Na głębokości 0,40 m, na S od kamieni, ukazał się trzeci kamień o średnicy 35 cm (Tabl. XCV/136). Centralną część jamy zajmował prawdopodobnie wkop barwy brunatnej, o długości 1,70 m i szerokości 1,40 m, sięgający głębokości 1,70 m. Na głębokości 1,75 m, w środkowej części grobu, wystąpił przęslik (4). 0,25 m na S od niego, na tej samej głębokości, znaleziono dwa paciorki (1, 2) i fragment igły (3), skierowanej główką na S. W profilu grób miał zarys prostokątny, wypełnisko jasnoszare i sięgał głębokości 1,75 m (Tabl. XCVI/136). *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. XCVI/136): 1. Paciorek bursztynowy ze śladami toczenia TM433. Średn. 1,4 cm, wys. 1,0 cm. 2. Paciorek bursztynowy TM430. Średn. 2,3 cm, wys. 0,7 cm. 3. Fragment igły ze stopu miedzi. Dł. 4,5 cm, średn. 0,2 cm. 4. Przęslik gliniany o gładkiej, czarnej powierzchni. Średn. 2,3 cm, wys. 2,0 cm.

Datowanie: B₂/C₁–C_{1a}.

Obiekt 137, dołek postłupowy

Na głębokości 0,70 m ukazało się czworokątne zaciemnienie o wymiarach 0,30×0,30 m, barwy brunatnej. W profilu obiekt miał zarys trapezowaty i sięgał głębokości 0,90 m (Tabl. XCVI/137). W wypełnisku znaleziono siedem fragmentów ceramiki (1).

Inwentarz: 1. Siedem fragmentów ceramiki, prawdopodobnie z jednego, grubościennego naczynia, częściowo gładzonego, częściowo chropowatego. Barwa zewnętrzna brunatna i szara, wewnętrzna brunatna i czarna. Domieszka gruboziarnista.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 138, inhumacyjny

Na głębokości 0,25 m zarejestrowano okrągły kamień o wymiarach 30×20 cm. Poniżej, na głębokości 0,40 m, uchwycono prostokątny zarys jamy grobowej o wymiarach 1,15×0,50 m i wypełnisku jasnobrunatnym (Tabl. XCVII/138). W profilu jama grobowa miała kształt prostokątny i sięgała głębokości 0,90 m (Tabl. XCVII/138). *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 139, popielnicowy

Na głębokości 0,10 m natrafiono na górną część popielnicy (2) oraz przepalone kości (Tabl. XCVII/139).

¹⁹ Wcześniej omyłkowo uznany za intencjonalny wkop w jamę grobową (por. (M. Mączyńska, I. Jakubczyk 2017c).

Popielnica leżała na boku, przechylona dnem do góry na SW. Zarysu jamy grobowej nie zaobserwowano. Przy zewnętrznej, SW ścianie górnej części popielnicy znaleziono fibulę (1), która pierwotnie zapewne znajdowała się w popielnicy. *I. Płeć nieokreślona, iuvenis lub dorosły (15–x lat).*

Inwentarz: 1. Zapinka A. VI 162 ze stopu miedzi. Dł. 3,9 cm, szer. kabłąka 0,3 cm. 2. Fragmenty garnka esowatego zbliżonego do RW ID, z dookólnym żłobkiem powyżej załomu, powierzchnia zewnętrzna gładzona, szarobrunatna, wewnątrz chropowata, brunatna. Domieszka gruboziarnista. Średn. wylewu 19,0 cm, wys. 21,5 cm, średn. dna 14,0 cm.

Datowanie: C_{1a}.

Grób 140, jamowy

Na głębokości 0,50 m ukazał się kolisty zarys jamy barwy szarobrunatnej, o średnicy 0,25 m (Tabl. XCVII/140). Na tej samej głębokości, w centralnej części jamy, znajdowało się skupisko trzech przedmiotów ze stopu miedzi: dwóch zapinek (1, 2) i fragmentu kłamy (3). W profilu nie zaobserwowano zarysu jamy grobowej, a przepalone kości tworzyły płytkie zagłębienie sięgające głębokości 0,55 m (Tabl. XCVII/140). *I. Mężczyzna, 20/30–50 lat. II. Węgiel drzewny (nieanalizowany).*

Inwentarz (Tabl. XCVII/140–XCVIII/140): 1. Zapinka A. II 38 z mosiądzu*, zdobiona na kabłąku rytymi trójkątami z kółkami koncentrycznymi, pod grzebieniem i na końcu nóżki parami takich kółek. Na kabłąku trzy pasma karbowania. Na nóżce, pod grzebieniem i na jej końcu po jednej rytej linii poziomej, na brzegach nóżki po jednej linii pionowej. Na spodzie grzebyka trzy dołki technologiczne²⁰. Dł. 4,2 cm, szer. kabłąka 1,3 cm. 2. Zapinka A. II 38 z mosiądzu*, identyczna. Dł. 4,4 cm, szer. kabłąka 1,2 cm. 3. Fragmenty kłamy M-L 2a ze stopu miedzi, z trzema nitami. Dł. 6,5 cm i 5,0 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 141, jamowy

Na głębokości 0,60 m ukazał się kolisty zarys jamy barwy jasnobrunatnej o średnicy 0,40 m (Tabl. XCVIII/141). W SE części jamy znajdowało się skupisko przepalonych kości. Na tej samej głębokości, w N części jamy, leżała zapinka (1), a w SE części fragment naczynia jeżowatego (2). W profilu jama miała zarys nieckowaty, barwy brunatnej i sięgała głębokości 0,75 m (Tabl. XCVIII/141). *I. Dorosły, płeć nieokreślona.*

Inwentarz (Tabl. XCVIII/141): 1. Zapinka A. II 38 ze stopu miedzi, zdobiona podwójnymi liniami rytymi

na kabłąku, dwiema poziomymi liniami nad grzebieniem i linią poziomą na zakończeniu nóżki. Dł. 3,8 cm, szer. kabłąka 1,0 cm. 2. Fragment miseczki RW XVI-II zdobionej w dolnej części ornamentem jeżowatym w postaci rzędów nalepianych guzków (zachowany potrójny rząd). Powierzchnia w górnej części gładka, jasnoszara, w dolnej lekko chropowata. Gлина bez domieszki. Średn. brzuśca 6,0 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 142, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,80 m zarysowała się jama grobu, podłużna z zaokrąglonymi narożnikami, o barwie brunatnożółtej i wymiarach 2,95×1,25 m. W części centralnej znajdował się wkop o nieregularnie prostokątnym zarysie i rozmytych, niewyraźnych granicach, barwy brunatnoszarej i wymiarach 1,30×0,75 m. Na N skraju i w środkowej części wkopu leżały dwa duże, podłużne kamienie o długości 40 i 37 cm. Na głębokości 1,20 m jama przybrała kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 3,10×1,00 m, barwie jasnobrunatno-żółtej, słabo odcinającej się od otaczającego piasku. W części centralnej zaobserwowano pozostałości wkopu o wymiarach 0,60×0,35 m i zarysie lejowatym w przekroju, sięgającego głębokości 1,70 m, z jaśniejszym wypełniskiem w dolnej części. Na głębokości 1,80 m zarys jamy stał się wyraźniejszy i miał wymiary 2,80×0,90 m (Tabl. XCVIII/142). W profilu jama grobowa miała kształt trapezowaty, sięgający głębokości 1,90 m, o wypełnisku barwy jasnobrunatno-szarej. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 143, inhumacyjny

Na głębokości 0,80 m ukazał się zarys prostokątnej jamy z zaokrąglonymi narożnikami o wymiarach 2,60×1,00 m. Jej wypełnisko miało barwę jasnobrunatną. W części centralnej znajdował się wkop o nieregularnie prostokątnym zarysie, barwy brunatnoszarej i wymiarach 1,30×0,75 m. Na głębokości 1,40 m zarys jamy mierzył 2,30×0,85 m, a wypełnisko przybrało jaśniejszą, żółtobrunatną barwę (Tabl. XCIX/143). W NE części grobu, na głębokości 1,50 m, zalegały dwie fibule w odległości 0,10 m od siebie. Jedna zapinka (1) leżała z główką skierowaną na S, zaś druga (2) z główką na N. Jama miała w profilu kształt w przybliżeniu trapezowaty z zaokrągloną dolną częścią i barwę żółtobrunatną (Tabl. XCIX/143). Jama grobowa sięgała głębokości 1,55 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. XCIX/143): 1. Zapinka A. II 38 z mosiądzu. Na kabłąku trzy pionowe linie z rzędami punktów, na nóżce linia pozioma, dwie nad grzebieniem.

²⁰ Zob. rozdz. VI.7.

Na odwrotnej stronie kabłąka trzy półkoliste odciski²¹. Dł. 3,4 cm, szer. kabłąka 1,0 cm. 2. Zapinka A. II 38 z mosiądzu, identycznie zdobiona. Dł. 3,4 cm, szer. kabłąka 1,0 cm.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 144, jamowy

Na głębokości 0,40 m ukazało się koliste, szaroczarne przebarwienie gruntu o średnicy 0,25 m, zawierające przepalone kości i fragmenty węgla drzewnego (Tabl. XCIX/144). W profilu jama grobowa miała zarys nieckowaty o zabarwieniu szaroczarne i sięgała głębokości 0,50 m (Tabl. XCIX/144). *I. Wiek i płeć nieokreślone. II. Węgiel drzewny (nieanalizowany).*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 145, inhumacyjny

Na głębokości 0,60 m ukazał się zarys jamy w przybliżeniu prostokątnej, o wymiarach 2,10×0,85 m i barwie jasnobrunatnej, z szarym przebarwieniem gruntu w centralnej części jamy. Na głębokości 0,95 m jama grobowa przybrała kształt bardziej regularny; w części N była prostokątna z zaokrąglonymi narożnikami, w części S półkolista. Jej wymiary wynosiły 2,10×1,00 m. W centralnej części jamy utrzymywało się wspomniane zaszarzenie, będące najprawdopodobniej śladem po korzeniu drzewa. Na głębokości 1,10 m zarys jamy oraz jej wymiary nie zmieniły się, a zabarwienie przybrało kolor jednolicie jasnobrunatny (Tabl. C/145). W S części jamy wystąpił przęślik (10), a w N części zwarty zarys szczęki z zachowanymi zębami, przy czym kilka z nich było rozproszonych do 0,15 m na S od szczęki. Obok zębów, na głębokości 1,15 m, znajdował się drobny fragment przedmiotu ze stopu miedzi (9). Wszystkie pozostałe zabytki zalegały na poziomie od 1,25 do 1,35 m. Na SW od zarysu szczęki znajdowało się osiem paciorków bursztynowych (1–8), w tym sześć z nich (3–8) w zwartym skupisku, jeden na NW od szczęki (1), kolejny w odległości 0,30 m na S od niej (2). W profilu jama grobowa miała zarys regularnie prostokątny z nieznacznie zaokrąglonym dnem (Tabl. C/145). Sięgała ona głębokości 1,35 m, a jej zabarwienie było jasnobrunatne z lekkim zaszarzeniem w górnej, centralnej części jamy. *I. Płeć nieokreślona, iuvenis (?).*

Inwentarz: (Tabl. XVIX/145): 1. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,9 cm, wys. 0,4 cm. 2. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,4 cm, wys. 0,7 cm. 3. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,4 cm. 4. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,5 cm, wys. 0,7 cm. 5. Paciorek bursztynowy TM390. Średn.

1,4 cm, wys. 0,7 cm. 6. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,5 cm, wys. 0,7 cm. 7. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,2 cm, wys. 0,5 cm. 8. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,5 cm. 9. Drobny fragment przedmiotu ze stopu miedzi. 10. Przęślik gliniany. Średn. 2,6 cm, wys. 1,8 cm.

Datowanie: B₂-C₁ (?).

Grób 146, inhumacyjny

Na głębokości 0,60 m ukazał się zarys S części jamy grobowej w kształcie prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami i zachowanych wymiarach 1,00×0,70 m (Tabl. C/146). N część grobu znajdowała się na odcinku już przebadanym. Ze względu na niewielkie rozmiary jamy trzeba przyjąć, że N część grobu nie została w ich trakcie zaobserwowana. Jama o jednolitym, jasnobrunatnym zabarwieniu sięgała głębokości 1,10 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekty 147 i 148: Hallstatt C/okres przedrzymski

Grób 149, inhumacyjny

Na głębokości 0,70 m zarysowała się podłużna jama grobowa o wymiarach 2,40×1,10 m, niezbyt regularnym kształcie i jasnobrunatnym wypełnisku z szarym zabarwieniem w środkowej części o długości 1,40 m i szerokości 0,60 m (Tabl. C/149). Na głębokości 1,40 m jama przybrała kształt prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami i uległa lekkiemu zwężeniu. Wypełnisko było jednolicie jasnobrunatne. W profilu jama miała proste ścianki, lekko zaokrąglone dno i sięgała głębokości 1,50 m (Tabl. C/149). Jej zabarwienie było jasnobrunatne. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 150, inhumacyjny

Na głębokości 1,00 m ukazał się zarys prostokątnej jamy z zaokrąglonymi narożnikami, o wymiarach 1,60×0,85 m i jasnobrunatnym zabarwieniu (Tabl. CI/150). Zabytki zalegały na głębokości 1,10–1,15 m. W części NW jamy wystąpiła zapinka (1), znaleziona w trakcie przesiewania wypełniska obiektu²². Prawdopodobnie w okolicach zapinki znajdował się fragment czaszki. W N części grobu pojawiły się dwa paciorki (2, 3) oraz siedem zębów, przy czym jeden ząb i paciorek (3) leżały w odległości 0,30 m od pozostałych. Profil jamy grobowej miał kształt nieckowaty i sięgał głębokości

²¹ Zob. rozdz. VI.7.

²² Wcześniej omyłkowo opublikowana jako pochodząca z grobu 163 (por. (M. Mączyńska, I. Jakubczyk 2017c).

1,15 m; wypełnisko było jasnobrunatne (Tabl. CI/150).
I. Dziecko, płęć męska (?)

Inwentarz (Tabl. CI/150): 1. Zapinka ze stopu miedzi, typu *Pruszcz*. Dł. 3,7 cm, szer. kabłąka 0,4 cm. 2. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,3 cm, wys. 0,7 cm. 3. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 1,0 cm, wys. 0,6 cm.

Datowanie: C_{1a}.

Grób 151, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,45 m zarysował się rozległy obiekt o podłużnym zarysie, w części N kolisty, w części S prostokątny o wymiarach 2,90×1,50 m. W centrum znajdowało się podłużne zaciemnienie gruntu barwy szarej z niewielkimi fragmentami węgla drzewnego, o wymiarach 1,75×0,65 m, otoczone warstwą pomarańczowej gliny o szerokości 0,10–0,15 m, sprawiającej wrażenie przepalanej. Obrzeża jamy miały barwę brunatną (Tabl. CI/151). Na głębokości 0,65 m jama zwężała się do szerokości 0,90–1,30 m, a jej długość pozostała ta sama (Tabl. CII/151). Szare zaciemnienie pośrodku zmniejszyło się do długości 1,20 m i szerokości 0,30–0,50 m. Jego pomarańczowe obrzeża rysowały się wyraźniej i otaczały je na szerokości 0,15 m od E i W, a 0,40 m od N i S. Brzegi jamy miały nadal barwę brunatnoszarą. Na głębokości 0,70 m z szarego zaciemnienia pozostała wąska smuga, otoczona pomarańczową warstwą. Na głębokości 0,80 m jama grobowa przybrała kształt prostokątny z zaokrąglonymi rogami (Tabl. CII/151). Jej wymiary wynosiły 2,70×0,90 m, zabarwienie było jasnobrunatno-szare. Pośrodku zaznaczało się pomarańczowe przebarwienie gruntu o długości 1,30 m i szerokości 0,15–0,20 m. Na głębokości 1,05 m jama grobowa uległa wyraźnemu zwężeniu, a jej wymiary wynosiły 2,50×0,65 m (Tabl. CIII/151). Zabarwienie było rudobrunatne. Na głębokości 1,30 m, w środkowej części jamy, znaleziono klamerkę esowatą (1). W profilu pod warstwą podglebia rysowało się nieckowate ciemnoszare zagłębienie, sięgające głębokości 0,55 m, a pod nim wspomniana pomarańczowa warstwa o miąższości 0,05–0,10 m, poniżej której do głębokości 1,00 m sięgało brunatne zaciemnienie (Tabl. CIII/151). Pod nim rysowała się właściwa jama grobowa barwy jasnobrunatnej. Całość obiektu miała zarys trapezowaty; sięgała głębokości 1,20 m. Wnętrze jamy sprawiało wrażenie wkopu wypływającego się ok. 0,20 m powyżej dna jamy, który w górnej części zawierał warstwę spalenizny i pomarańczowej przepalanej ziemi. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. CI/151): 1. Srebrna klamerka esowata o stożkowatych zakończeniach von Müller D. Dł. 1,4 cm, szer. 0,2 cm.

Datowanie: B_{2b}–B₂/C₁–C_{1a}.

Grób 152, inhumacyjny

Na głębokości 0,70 m zarysowała się podłużna, nieregularna jama o wymiarach 2,30×1,15 m i zabarwieniu jasnoszaro-brunatnym. S kraniec jamy (na długości nie więcej niż 0,20 m) znajdował się w obszarze zbadanym w latach poprzednich. W N części jamy leżał podłużny kamień o wymiarach 40×20 cm. Na głębokości 1,40 m (Tabl. CIII/152) jama grobowa przybrała kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 2,20×0,90 m, o zabarwieniu jasnobrunatnym. W profilu jama miała proste ścianki, zaokrąglone przy dnie, zabarwienie żółtobrunatne, a jej spąg sięgał głębokości 1,50 m (Tabl. CIII/152). *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 153, inhumacyjny

Na głębokości 0,60 m ukazał się zarys prostokątnej jamy grobowej z zaokrąglonymi narożnikami, o wymiarach 2,65×1,25 m i szaro-żółtawym zabarwieniu (Tabl. CIV/153). W centrum jamy, w jej W części, znajdował się okrągły kamień o średnicy 30 cm. Na głębokości 1,35 m znaleziono fragmenty sprzączki (1). W profilu jama miała prostokątny zarys z lekko zaokrąglonym dnem i sięgała głębokości 1,40 m (Tabl. CIV/153). *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. CIII/153): 1. Fragment sprzączki M-L D1 ze stopu miedzi. Dł. 3,7 cm, szer. 2,5 cm.

Datowanie: B_{2b}–B₂/C₁–C_{1a}.

Obiekty 154–161: Hallstatt C/okres przedrzymski

Grób 162, inhumacyjny (naruszony)

Na głębokości 0,80 m ukazała się jama grobowa, prostokątna z zaokrąglonymi narożnikami. Jej wymiary wynosiły 2,45×1,00 m, a zabarwienie wypełniska było niejednorodne, szarawo-brunatne. Na głębokości 1,35 m jama przybrała zarys regularnie prostokątny o wymiarach 2,70×0,95 m, a jej zabarwienie stało się brunatne (Tabl. CIV/162). W profilu, pod warstwą humusu i podglebia, jama miała kształt regularnego prostokąta (Tabl. CIV/162). Prawie całą jamę, z wyjątkiem jej najniższej części, zajmował wkop sięgający do samego jej dna, czyli głębokości 1,40 m. Resztki właściwej jamy grobowej zachowały się przy dnie w części W i E. W górnej warstwie wypełniska wkopu rysowało się szare, nieckowate zagłębienie o średnicy 0,70 m, sięgające głębokości 0,40 m. Pod nim znajdowało się kolejne, nieco większe, również nieckowate o średnicy 1,00 m, barwie brunatnej (pomarańczowo-brunatnej), sięgające głębokości 0,60 m. Pozostała część wkopu, do głębokości 0,90 m, miała szare zabarwienie, a poniżej, do samego dna jamy,

żółtobrunatne. Pozostałości właściwej jamy grobowej nieznacznie tylko różniły się zabarwieniem od piasku calcowego. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz: brak.

Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 163, inhumacyjny (naruszony?)

Na głębokości 0,60 m ukazał się zarys prostokątnej jamy z zaokrąglonymi narożnikami o wymiarach 2,40×1,70 m, o zabarwieniu jasnobrunatno-żółtym. W części S jamy znajdowało się wydłużone, owalne zaciemnienie o szarej barwie (wkop?) z nielicznymi węglami drzewnymi o wymiarach 1,00×0,40 m. Na głębokości 0,95 m jama grobowa miała wymiary 2,35×1,10 m (Tabl. CV/163). Jej zabarwienie było brunatne, z szarą warstwą popiołu i spalenizny w środku. Na tym samym poziomie, w środkowej części jamy, przy jej E brzegu, wystąpiła zapinka (1), leżąca ukośnie z główką skierowaną na NW. W N części grobu znaleziono dwa fragmenty igły (2). Przy igle leżały drobne fragmenty drewna, prawdopodobnie z futerału (4). W odległości 0,07 m na N od igły znajdował się fragment haczyka wrzeczona (3), a w odległości 0,40 m na NW od igły i szpili, na głębokości 1,45 m, przęślik (5). W profilu jama miała kształt regularnie prostokątny i sięgała głębokości 1,55 m. *I. Materiał kostny niezachowany.*

Inwentarz (Tabl. CV/163): 1. Zapinka A. V 128 ze stopu miedzi, zdobiona na grzebieniu dwiema liniami rytymi i plastycznym zgrubieniem u nasady nóżki. Kabłąk facetowany. Dł. 2,4 cm, szer. kabłąka 1,0 cm. 2. Igła ze stopu miedzi. Dł. zach. 3,5 cm. 3. Fragment haczyka wrzeczona (?) ze stopu miedzi. Dł. 1,0 cm. 4. Fragment drewna. 5. Cylindryczny przęślik gliniany. Średn. 4,0 cm, wys. 1,4 cm.

Datowanie: B_{2c}-B₂/C₁.

Obiekt 164: Hallstatt C/okres przedrzymski

Grób 165, inhumacyjny

Na głębokości 0,90 m ukazał się zarys jamy grobowej o wymiarach 2,80×0,70 m, kształcie wydłużonego prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami. Wypełnisko miało barwę jasnobrunatną z szarym przebarwieniem przy E krawędzi, w centralnej części jamy. Na głębokości 1,60 m szerokość jamy grobowej nie uległa zmianie, a jej długość wynosiła 2,40 m (Tabl. CVI/165). Kształt pozostał taki sam, a wypełnisko było brunatnoszare. Zabytki zalegały na głębokości 1,60–1,65 m. W N części jamy grobowej znajdowały się duże fragmenty kości, a na S od nich fragment zęba. W centralnej części jamy grobowej znaleziono: kolejny fragment kości, dwie bransolety (1, 2) w odległości 0,10 m od siebie, sprzączkę (3), dwa paciorki (4, 5), na NW od bransolet i sprzączki

nieokreślony fragment drewna (na W od paciorków); przy bransolecie (2) resztki tkaniny. W profilu jama grobowa miała zarys regularnie prostokątny z nieznacznie zaokrąglonym dnem (Tabl. CVI/165). Wypełnisko miało barwę jasnobrunatną i sięgało głębokości 1,75 cm. *I. Wiek i płęć nieokreślone.*

Inwentarz (Tabl. CV/165–CVI/165): 1. Bransoleta Wójcik IIIB ze stopu miedzi, zdobiona na kryzie i kabłąku pasmami nacięć. Średn. 6,5 cm, szer. 0,8 cm. 2. Analogiczna bransoleta. Średn. 6,5 cm, szer. 0,8 cm. 3. Sprzączka M-L D1 ze stopu miedzi. Wys. 4,2 cm, szer. 3,2 cm. 4. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,4 cm. 5. Paciorek bursztynowy TM390. Średn. 0,8 cm, wys. 0,3 cm. 6. Fragment drewna (nieanalizowany). 7. Fragmenty tkaniny²³.

Datowanie: B₂/C₁-C_{1a}.

Obiekty 166–218: Hallstatt C/okres przedrzymski

II.5. ZNALEZISKA LUŻNE

1. Cylindryczny przęślik kamienny. Średn. 4,4 cm, wys. 1,2 cm. (Tabl. CVII:1). 2. Fragment ceramiki, gładki, brunatny, zdobiony delikatnymi liniami tworzącymi kratkę. Domieszka drobnoziarnista (Tabl. CVII:2). 3. 137 fragmentów ceramiki, przeważnie drobnych, z przewagą gładkich, brunatnych lub szarych, z domieszką drobnoziarnistą, oraz kilkanaście fragmentów o powierzchniach chropowatych, z gruboziarnistą domieszką.

II.6. STANOWISKA WODNE

Prace na stanowisku wodnym nr 1 w Babim Dole-Borczu trwały przez kilka sezonów badawczych. Znajduje się ono ok. 200 m na SE od cmentarzyska (Ryc. 2). Specyficzny charakter stanowiska wodnego z zalegającą pod powierzchnią gruntu wodą uniemożliwił eksplorowanie większych jego części. Materiał zabytkowy, głównie ceramika, zbierany był w ramach metrów kwadratowych każdego z odcinków. Największe zgęszczenie ceramiki na odcinku I i II znajdowało się w S i N części badanego obszaru, w pozostałych nie uchwycono wyraźnych koncentracji materiału zabytkowego.

W roku 2007 przeprowadzono badania sondażowe na stanowisku wodnym nr 2, znajdującym się w odległości ok. 40 m na SW od cmentarzyska. W ich rezultacie rozpoznano powierzchnię 30 m², znajdując niewielką stelę granitową, nieliczne kamienie i kilkanaście niecha-

²³ Zob. rozdz. V.3.

rakterystycznych fragmentów ceramiki kultury wielbarskiej. Ze względu na niewielki przebadany obszar, a także niecharakterystyczny materiał ruchomy zrezygnowano z umieszczenia informacji o nim w katalogu.

Stanowisko wodne 1

Odcinek I. 1. Dolna część pucharka RW XIII o czarnej, gładzonej zewnętrznej powierzchni. Powierzchnia wewnętrzna ciemnobrunatna, domieszka drobnoziarnista (Tabl. CVII:W/9). 2. Fragment ceramiki jasnobrunatny, wewnątrz gładzony, domieszka średnioziarnista. 3. Fragment dna czarki lub pucharka. Powierzchnia czarna, gładka, domieszka drobnoziarnista. Średn. dna 4 cm (Tabl. CVII:W/10). 4. Część przydena grubościennego, obmazywanego naczynia. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna ciemnobrunatna, domieszka drobno- i średnioziarnista. Średn. dna 15,0 cm (Tabl. CVII:W/18). 5. Cztery fragmenty złuszczonej ceramiki o gruboziarnistej domieszce. 6. Siedem fragmentów ceramiki. Powierzchnia zewnętrzna jasnobrunatna, wewnętrzna ciemnobrunatna, domieszka gruboziarnista. 7. Górna część wazki RW XVI, powierzchnia czarna, gładka, domieszka drobnoziarnista, zdobionej u nasady szyjki zatartymi liniami rytymi (Tabl. CVII:W/20). 8. Górna część grubościennego naczynia chropowatego RWIA, barwy jasnobrunatnej, domieszka średnioziarnista. Średn. wylewu 23,0 cm (Tabl. CVII:W/16). 9. Osiem drobnych fragmentów ceramiki.

Odcinek II. 1. Trzy fragmenty ceramiki o ciemnobrunatnych powierzchniach i średnioziarnistej domieszce, w tym dwa fragmenty wylewu i jeden fragment dna. Średn. dna 7,0 cm (Tabl. CVII:W/14.15.19). 2. Dwa ułamki miski RW XAa o ciemnobrunatnej powierzchni, wewnątrz gładzonej, czarnej, domieszce drobnoziarnistej, w tym fragment wylewu. Średn. wylewu 19,0 cm (Tabl. CVII:W/6). 3. Dwa fragmenty ceramiki grubościennych o obmazywanej ciemnobrunatnej powierzchni zewnętrznej, wewnątrz czarnej, domieszka średnioziarnista. 4. Fragment ceramiki jasnobrunatny, wewnątrz gładzony, domieszka średnioziarnista. 5. Dwa drobne fragmenty ceramiki o brunatnych powierzchniach, zdobione rytymi trójkątami, domieszka średnioziarnista (Tabl. CVII:W/7). 6. Fragment cienkościennych ceramiki o gładzonych, czarnych powierzchniach, domieszka drobnoziarnista. 7. Dwa fragmenty ceramiki o jasnobrunatnej powierzchni zewnętrznej i ciemnobrunatnej wewnętrznej, domieszka drobnoziarnista. 8. Fragment

wazki RW XVI o ciemnobrunatnych powierzchniach i średnioziarnistej domieszce zdobiony zakreskowanymi, rytymi polami trójkątnymi (Tabl. CVII:W/8). 9. Trzy fragmenty ceramiki grubościennych o czarnej powierzchni i średnioziarnistej domieszce, w tym fragment dna (Tabl. CVII:W/11). 10. Górna część miski (?), o powierzchni jasnobrunatnej i średnioziarnistej domieszce. Średn. wylewu 12,5 cm (Tabl. CVII:W/13). 11. Cztery fragmenty ceramiki grubościennych o powierzchni zewnętrznej jasnobrunatnej, wewnętrznej ciemnobrunatnej i średnioziarnistej domieszce. 12. 18 drobnych fragmentów ceramiki.

Odcinek III. 1. Tłuczek (?) kamienny ze ściętą jedną krawędzią. Wym. 9,2×6,2×4,2 cm. 2. Pięć fragmentów gładzonej wazy RW IVA o czarnych powierzchniach i drobnoziarnistej domieszce. Średn. wylewu 18,0 cm, średn. dna 7,0 cm (Tabl. CVII:W/3.5). 3. Ułamek naczynia grubościennych o gładzonych, czarnych powierzchniach. 4. Trzy fragmenty gładzonego naczynia o brunatnych powierzchniach, w tym dwa fragmenty dna. Średn. dna 21,5 cm (Tabl. CVII:W/17). 5. Fragment grubościennych, brunatnego naczynia o gruboziarnistej domieszce. 6. 12 fragmentów grubościennych, jasnobrunatnej ceramiki o gruboziarnistej domieszce. 7. Cztery fragmenty ceramiki cienkościennych o gładzonych, ciemnobrunatnych powierzchniach. 8. Fragment wylewu naczynia gładzonego. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna czarna, domieszka drobnoziarnista. Średn. wylewu 19,0 cm (Tabl. CVII:W/2). 9. Fragment grubościennych ceramiki o czarnej, chropowatej powierzchni. 10. Pięć drobnych fragmentów ceramiki. 11. Ułamek z wydrążonej kłody olchowej. Dolna część nieregularnie odpiłowana, dobrze zachowana, w ścianie źle zachowanej części górnej niewielki kolisty otwór. Dł. 96 cm, średn. 32 cm (zob. rozdz. III.5, ryc. 6, 7). Z wnętrza ula: 12. Fragment grubościennych, jasnobrunatnej ceramiki, domieszka średnioziarnista. 13. Górna część gładzonej wazki RW IVA o czarnej powierzchni, domieszka drobnoziarnista. Średn. wylewu 11,0 cm (Tabl. CVII:W/1).

Odcinek VI. 1. Fragment dna czarki o powierzchniach gładzonych, jasnobrunatnych. Średn. dna 7,0 cm (Tabl. CVII:W/12). 2. Fragment grubościennych ceramiki o powierzchniach ciemnobrunatnych. 3. Górna część gładzonej miski RW XIVB o ciemnobrunatnych powierzchniach i drobnoziarnistej domieszce. Średn. wylewu 10,5 cm (Tabl. CVII:W/4).

III. ANALIZA

III.1. WYPOSAŻENIE GROBOWE

III.1.1. CZĘŚCI STROJU I OZDOBY

Zapinki są w kulturze wielbarskiej najczęściej używanymi elementami stroju, a cmentarzysko w Babim Dole-Borczu nie jest w tej mierze wyjątkiem. 46 fibul lub ich fragmentów zostało znalezionych w kurhanie V, grób 1 i 2 oraz w grobach płaskich, zarówno ciałopalnych jak i inhumacyjnych: 4, 8, 17, 30, 33, 36, 41, 43, 46, 73, 75, 76, 78, 86, 102, 104, 109, 112, 119, 120, 121, 123, 127, 129, 131, 132, 139, 140, 141, 143, 150, 163. Wszystkie one są wykonane ze stopów miedzi, z wyjątkiem srebrnej fibuli z grobu 120 i żelaznej z grobu 8.

Do najwcześniejszych z tego zbioru należy fragmentarycznie zachowana zapinka A. III 60–61 z grobu 132 (132/1) i fibula A. V 110 z grobu 36 (36/1). Zapinka A. III 60–61 jest dość masywna, co pozwala wnosić, że reprezentuje ona późny wariant. Fibule A. III 60–61 datowane są na stadia B_{2a} i B_{2b} ²⁴, a egzemplarz grobu 132 trzeba raczej umieszczać w stadium B_{2b} . Spośród fibul A. V, s. 7 w kulturze wielbarskiej najbardziej rozpowszechniony jest typ A. V 110, datowany głównie na stadium B_{2a} , choć zapinki tego typu sporadycznie pojawiają się jeszcze w stadium B_{2b} ²⁵. Krótkie i krępe egzemplarze z Pomorza J. Schuster²⁶ sytuuje w stadium B_{2b} .

Jedynym reprezentantem silnie profilowanych zapinek grupy IV O. Almgrena²⁷ jest fibula A. IV 92 z kurhanu V, grób 2 (V.2/1). Egzemplarze tego typu w kulturze wielbarskiej występują w stadium B_{2b} , jak w Pruszczu Gdańskim, stan. 10, grób 127 wraz z zapinką A. III 64²⁸,

oraz w fazie B_2/C_1 , jak w Kowalewku, grób 157²⁹ z fibulami A. II 41 wariantu Schuster XI³⁰ i A. V 120. Raczej nie może być ona przypisana do zapinek o cechach mieszanych A. II/IV³¹.

Stosunkowo licznie, bo w 11 egzemplarzach, reprezentowane są zapinki A. II 38 (4/1, 30/1, 43/1.2, 104/2.3, 140/1.2, 141/1, 143/1.2). W zestawieniu zabytków przewodnich kultury wielbarskiej R. Wołągiewicza³² są one charakterystyczne dla stadium B_{2b} ; w Babim Dole-Borczu nie współwystępowały z innymi fibulami oprócz jednej A. V, s. 10 w grobie 43 i zapinką wariantu Jobst 12A w grobie 104 (por. niżej). Ich zdobienie typowe jest dla fibul A. II 38; najbogaciej ornamentowane są dwa egzemplarze z grobu 140. Niezbyt dobrze zachowana zapinka z grobu 4 jest raczej masywna, z niezbyt rozbudowanym ornamentem, co może wskazywać na jej nieco późniejszą pozycję chronologiczną.

Najczęstszymi zapinkami na cmentarzysku są egzemplarze grupy V Almgrena. Zapinka z grobu 8 (8/1), jedyna wykonana z żelaza, zbliżona jest do A. V, s. 2 (typu 100)³³. Fibule te są rzadkie, nie tylko w kulturze wielbarskiej, i datowane głównie na stadium B_{2b} . Silnie rozszerzona nóżka charakterystyczna jest dla wschodniej strefy wybrzeża Bałtyku³⁴. W dwóch grobach znaleziono cztery zapinki A. V, s. 1: w grobie

²⁹ T. Skorupka 2001, tabl. 46/157:2.

³⁰ J. Schuster 2006a, ryc. 5.

³¹ Najbardziej zbliżone byłyby tu fibule serii północnej, jednak w przeciwieństwie do egzemplarza z Babięgo Dołu-Borcza mają one szeroki kabłąk, a poza tym brak im grzebyka na główce (J. Andrzejowski 1994, ryc. 3).

³² R. Wołągiewicz 1981b, tabl. XXIII.

³³ Fibula ta, bardzo silnie skorodowana, po pierwszej konserwacji, polegającej na jej utwardzeniu, sprawiała wrażenie okazu pochodnego od zapinek z podwiniętą nóżką A. VI 2 i jako taka została opublikowana (M. Tempelmann-Maczyńska 1988a, ryc. 3:1). Po jej powtórnej konserwacji, wykonanej przez J. Strøbina, okazało się, że należy ją zaklasyfikować do A. V, s. 2.

³⁴ A. Cieśliński 2010, 57.

²⁴ M. Maczyńska 2011, 25.

²⁵ M. Maczyńska 2011, 43–45.

²⁶ J. Schuster 2010, 98–102.

²⁷ O. Almgren 1923.

²⁸ M. Pietrzak 1997, tabl. XLII/127:8.9.

17 dwie A. V 94 i jedną A. V 96 (17/1–3), w grobie 86 jedną A. V 94 (86/1). Wszystkie trzy fibule A. V 94 są bogato zdobione na grzebykach podwójnymi rytymi nacinanymi pasmami. Wykonane ze stopów miedzi egzemplarze A. V 94–96, czyli serii 1 T. Hauptmanna³⁵, datowane są w ramach fazy B₂/C₁–C_{1a}³⁶. Występują one przede wszystkim w szerokiej strefie od Meklemburgii poprzez Pomorze po obszary zajęte przez zachodnich Bałtów³⁷.

Zapinki A. V, s. 8 są reprezentowane przez 11 egzemplarzy: A. V 120 (V.1/1), A. V 127 (109/1) i A. V 130 (78/1), oraz osiem A. V 128 (102/1–3, 112/1.2, 119/1, 129/1, 163/1). Zapinki te według klasyfikacji opracowanej dla wschodniej części środkowoeuropejskiego *Barbaricum* przez H. Machajewskiego³⁸, przyporządkować należy jak następuje: A. V 120 – forma 1, A. V 127 – forma 4, A. V 128 – forma 6, A. V 130 – forma 9a. Najwcześniejsza z nich, A. V 120, krótka i raczej krępa, może być datowana na stadium B_{2b}, fibule A. V 127 i 128 od końca fazy B₂ (B_{2c}) do fazy B₂/C₁, zapinka A. V 130 – na fazę B₂/C₁³⁹. Trzeba podkreślić, że zapinka A. V 128 z grobu 129 wystąpiła wraz z fibułą A. VII, s. 1, a więc już w fazie B₂/C₁–C_{1a}.

Specyficzną i rzadką formą jest zapinka zbliżona do A. V, s. 9 (150/1)⁴⁰, zwana typem *Pruszcz*, z kolankowatym kabłąkiem owiniętym drutem i konstrukcją nóżki o cechach przejściowych do fibul z podwiniętą nóżką⁴¹. Omawiany egzemplarz wykazuje, ze względu na swą prostą formę, największe podobieństwo do dwóch zapinek z Opatowa, z grobów 90 i 854/854A⁴² datowanych na stadium C_{1a}, z tym, że w przeciwieństwie do obu cytowanych okazów kabłąk fibuli z Babiego Dołu-Borcza jest w całości owinięty drutem. Zapinki typu *Pruszcz* występują w szerokim rozrzucie terytorialnym od Łaby po Mazury i górny Bug⁴³.

Jedyna zapinka A. V, s. 10 pochodzi z grobu 43 (43/3). Znalaziono ją z dwiema fibułami A. II 38 i dwiema węzłowatymi bransoletami Wójcik I. Zespół ten datowany jest na stadium B_{2b}.

Grupę VI reprezentują trzy zapinki typu A. VI 162 (76/1, 127/1, 139/1), przy czym dwie pierwsze są smukłe, z krótką, czterozwojową sprężyną, podczas gdy trzecia,

z grobu 139, jest krótsza i ma dłuższą sprężynę. Zapinka z grobu 76 ma gładki kabłąk, podczas gdy pozostałe dwie – facetowany. Te długie i smukłe fibule, określone przez J. Schustera⁴⁴ jako „wariant wielbarski”, były w użyciu począwszy od fazy B₂/C₁–C_{1a} aż po wczesny okres wędrówek ludów. W wypadku cmentarzyska w Babim Dole-Borczu w grę wchodzi jednak ich najwcześniejszy okres użytkowania, tym bardziej, że ich forma podobna jest do zapinek typu *Jartytory*, choć bez charakterystycznego dla nich zdobienia na kabłąku, które występują przede wszystkim w stadium C_{1a}⁴⁵.

Z grobu 33 pochodzi zapinka A. VI 167 (33/1) zdobiona czterema pojedynczymi pierścieniami z karbowanego drutu na kabłąku i nóżce, z niezachowaną główką, a więc należąca do odmiany A. VI 167a fibul z pierścieniami i podwiniętą nóżką⁴⁶. Zapinki te datowane są głównie na stadium C_{1b} i fazę C₂, ale mogą pojawiać się już w stadium C_{1a}⁴⁷, co zdaje się dotyczyć także fibuli z grobu 33.

W czterech grobach odnotowano zapinki grupy VII (73/1, 120/1, 123/1, 129/2), przy czym jedna z nich, z grobu 120, wykonana jest ze srebra. Typ A. VII 203 reprezentują fibule z grobów 73 i 120, ale ta ostatnia ma garnitur pierścieni charakterystyczny dla A. VII 211 a nie ma natomiast guzka na główce. Bardzo podobną srebrną fibułą znaleziono w Czarnówku, grób R400⁴⁸, w którym wystąpiła wraz z fibułami A. II 41 X2 i A. V 96. Zapinki te reprezentują wariant 3 (grób 73) i 4 (grób 120) fibul A. VII, s. 1 w klasyfikacji M. Kaczmarka⁴⁹. Jego zdaniem fibule wariantu 3 należą do najwcześniej pojawiających się egzemplarzy A. VII, s. 1, zdobionych jeszcze w „stylu barokowym”⁵⁰, podczas gdy zapinka z grobu 120, wariantu 4, miałaby być datowana na stadium C_{1b}. Fibula z Kowalewka, grób 166, z pierścieniami na główce i nóżce, ale nie na kabłąku⁵¹, wystąpiła m.in. wraz z ostrogami grupy V K. Godłowskiego⁵² w zespole datowanym na fazę B₂/C₁, a fibula z Czarnówka, grób R400 z zabytkami typowymi dla „stylu barokowego”. Zapinkę z grobu 120 w Babim Dole-Borczu znaleziono m.in. z okuciem końca pasa Raddatz J II 3 (por. niżej), co nie pozwala datować zespołu wcześniej niż na stadium C_{1a}. Tak więc umieszczanie przez M. Kaczmarka fibul wa-

³⁵ T. Hauptmann 1998, 161–164, ryc. 1.

³⁶ T. Hauptmann 1998, 164; M. Mączyńska 2011, 59–60.

³⁷ T. Hauptmann 1998, ryc. 8; M. Mączyńska 2011, ryc. 26.

³⁸ H. Machajewski 1998.

³⁹ R. Wołgiewicz 1981b, tabl. XXIII; H. Machajewski 1998, 192; J. Schuster 2018b, 41.

⁴⁰ Por. przyp. 22.

⁴¹ J. Andrzejowski 1992; 1998, 57–58.

⁴² R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011, tabl. XLII/90:3, CCCIV/854–854a:1.

⁴³ J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, 299–300, ryc. 20.

⁴⁴ J. Schuster 2004, 129, ryc. 59, 60.

⁴⁵ J. Andrzejowski 2018.

⁴⁶ J. Andrzejowski, A. Żórawska 2002, 42–43; J. Andrzejowski, A. Cieśliński 2007, 306, ryc. 2.

⁴⁷ J. Andrzejowski, A. Żórawska 2002, 43.

⁴⁸ J. Schuster 2018c, 59, ryc. 27:1, tabl. XLV/R400:4.

⁴⁹ M. Kaczmarek 1998, 308–309, ryc. 1:5.6.

⁵⁰ H. Machajewski 2013, 45.

⁵¹ T. Skorupka 2001, tabl. 50/166:1.

⁵² K. Godłowski 1970, 8–9, ryc. 2:f.

riantu 4 dopiero w C_{1b}, jest zbyt późne, pojawiają się one już w fazie B₂/C₁-C_{1a}.

Dwie zwykle, niewielkie zapinki z prosto uciętą nóżką z grobów 123 i 129 naszym zdaniem należą również do fibul A. VII, s. 1. W dość nieprzejrzystej klasyfikacji fibul z wysoką pochewką L. Schultego należałoby zaliczyć je do serii 2, formy 3, tj. zapinek z esowatym kabłąkiem i nóżką zakończoną niewielkim guzkiem lub – rzadziej – prosto ściętą⁵³. W grobie 129 zapinka taka wystąpiła z fibulą A. V 128. Niewielkie egzemplarze o esowatym kabłąku z nóżką z guzkiem lub bez znane są m.in. z Kowalewka, groby 357, 368 i 432⁵⁴, Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, grób 542⁵⁵, Gronowa, kurhan 18, grób 1 i kurhan 22, grób 3⁵⁶, Ulków, groby 67 i 79⁵⁷, Odrów, grób 19⁵⁸, oraz Kamienicy Szlacheckiej, groby 39, 41 i 44⁵⁹. Lepiej datowane zespoły z tymi zapinkami pozwalają umieszczać je w fazie B₂/C₁-C_{1a}. We wschodniej części środkowoeuropejskiego *Barbaricum* zapinki A. VII, s. 1 tworzą bardzo wyraźną koncentrację nad dolną Wisłą i na Pojezierzu Kaszubskim⁶⁰.

Drobne fragmenty niezidentyfikowanych fibul pochodzą z pięciu grobów (41/1, 46/1, 75/1, 121/1, 131/1), przy czym w grobie 131 jest to fragment szpili z cylindrem, należący pierwotnie do zapinki grupy II, IV lub V. W naruszonym grobie 120 znajdowało się kilkanaście fragmentów srebrnych drucików (120/4.5), być może z grzebyków zapinek lub zakończeń bransolet wężowatych, o których będzie mowa poniżej.

Na cmentarzysku znaleziono dwie zapinki prowincjonalnorzymskie. Pierwsza z nich (104/1), o konstrukcji zawiaskowej, z facetowanymi kabłąkiem i cylindrem oraz grzebieniem na główce złożonym z kilku nacinających pierścieni, jest bardzo masywna⁶¹. Przypomina ona wariant A typu 12 zapinek norycko-pannońskich w klasyfikacji W. Jobsta⁶², względnie typu 19a5c1 w sy-

stematyce S. Cociśa⁶³, a w klasycznej typologii O. Almgrena – typ 248. Zdaniem J. Strobina w tym wypadku importowaną zapinkę rzymską wykorzystano jednak tylko jako podstawę dla wykonania bazy modelu woskowego, którego grzebyk rozbudowano i dopiero z tak uzyskanego modelu końcowego odlano naszą fibulę⁶⁴. Byłby to więc bardzo ciekawy przykład przeróbki zapinki prowincjonalnej według miejscowej mody. Jej datowanie, na stadium B_{2b}, opiera się na dwóch towarzyszących jej fibulach A. II 38.

Ewidentnie prowincjonalna zapinka pochodzi natomiast z grobu 112. Jest to kolista fibula zdobiona polami białej, niebieskiej i czerwonej emalii, typu Exner III.16 lub Riha 7.13⁶⁵ (112/3). Zapinka ta została już opublikowana⁶⁶, a od tego czasu liczba kolistych emaliowanych fibul tarczowatych z północnej Polski zwiększyła się o kilka egzemplarzy: z Ulków, grób 19 pochodzi fibula Exner III.35 z wyobrażeniem ptaka⁶⁷, dwie fibule Exner III.24 / Riha 3.15.1⁶⁸ znaleziono w Czerwonym Dworze, kurhan 30, obiekt 54⁶⁹, a z Pruszewca, pochodzi znalezisko luźne, prawdopodobnie ze stanowiska kultury wielbarskiej⁷⁰. W kulturze wielbarskiej emaliowane zapinki tarczowate występują w zespołach grobowych począwszy od stadium B_{2b} po stadium C_{1b}, w prowincjach rzymskich ich chronologia jest znacznie szersza, od końca I do początków III w.⁷¹ Zespół z Babiego Dołu-Borcza datowany jest na podstawie zapinek A. V 128 na koniec fazy B₂ i fazę B₂/C₁.

Zapinki emaliowane, nie tylko zresztą koliste, bardzo często wkładane były do grobów dzieci – stwierdzono to w Kowalewku (groby 230 i 237), w Pruszczu Gdańskim, stan. 7 (grób 410), i w Nowym Targu (grób

⁵³ L. Schulte 2011, 76, ryc. 46:6.7.9.14.

⁵⁴ T. Skorupka 2001, tabl. 110/357:1, 114/368:1, 135/432:1.

⁵⁵ M. Pietrzak 1997, tabl. CLI/542:2.

⁵⁶ H. Machajewski 2013, tabl. XXX/18.1:1, XXX/18.3:1, XXXVII/22.3:1.

⁵⁷ M. Tuszyńska 2005, tabl. XXVI/67:6, XXXIII/79:1.2.

⁵⁸ J. Kmieciński 1968, tabl. III/19:A.A1.

⁵⁹ M. Tuszyńska 2020, tabl. XXXIV/39:4, XXXVI/41:1.2, XXXVII/44:2.

⁶⁰ M. Mączyńska 2011, 65, ryc. 27.

⁶¹ Zapinka z grobu 104 została początkowo uznana za należącą do grupy V, serii 8. Almgrena, zbliżoną do grupy 3b Machajewskiego (1998, 192) fibul z grzebykiem na główce i jako taka została wstępnie opublikowana (M. Mączyńska, A. Urbaniak 2007a, ryc. 1:1). Dopiero dokładne oględziny podczas konserwacji wykazały, że chodzi tu o fibulę prowincjonalnorzymską. Za zwrócenie na to uwagi dziękujemy Panu Jarosławowi Strobiniowi, przeprowadzającemu konserwację zabytku.

⁶² W. Jobst 1975, 60, tabl. 15:97–101.

⁶³ S. Cociś 2004, 192, tabl. LXIV:949.

⁶⁴ Por. rozdz. V.7.

⁶⁵ K. Exner 1941, 103–105, tabl. 13:7–14, 14:1; E. Riha 1979, 189–190, tabl. 61:1606–1614. Wszystkie pozostałe klasyfikacje tych zapinek wymienione są w: M. Mączyńska, A. Urbaniak 2006, 146.

⁶⁶ M. Mączyńska, A. Urbaniak 2006.

⁶⁷ M. Tuszyńska 2005, 49, tabl. IX/19:1; M. Tuszyńska 2006, ryc. 7; por. K. Exner 1941, 109.

⁶⁸ K. Exner 1941, 103; E. Riha 1979, 87.

⁶⁹ A. Juga-Szymańska, P. Szymański 2010.

⁷⁰ J. Schuster 2018a, ryc. 6:1. W katalogu znalezisk kolistych fibul emaliowanych (M. Mączyńska, A. Urbaniak 2006) została pominięta zapinka z Odrów, grób 378, z koncentrycznym układem kropłowatych wkładek z czarnej emalii, znajdująca swój niezbyt dokładny odpowiednik w typie Exner III.21 (T. Grabarczyk 1977, tabl. 1:4; por. K. Exner 1941, 102). Podobny układ wkładek znajduje się na fibuli z *castellum* w Zugmantel, okaz ten posiada jednak na brzegu ornament z wytłaczanej blachy (*Pressblechverzierung*), co miałoby go sytuować w horyzoncie *Hassleben-Leuna-Zakrzów* (A. Böhme 1972, 42, tabl. 29:1123). Zapinka z Odrów została znaleziona z dwoma fragmentami fibul A. VI 169 (?), datowanych na okres począwszy od stadium C_{1b}.

⁷¹ M. Mączyńska, A. Urbaniak 2006, 145, 150.

643)⁷²; w grobie 112 z Babiego Dołu-Borcza pochowane zostało dziecko w wieku 3–4 lat. Można to zapewne traktować jako wyraz troski rodziców o to, aby barwne, ozdobne przedmioty umiliły zmarłym potomkom przebywanie w zaświatach.

Ze względu na zupełny brak kości lub szczątkowy stan zachowania szkieletów analiza ułożenia zapinek w grobach, jak również innych przedmiotów, ma charakter hipotetyczny. W grobie 102 trzy fibule A. V 128 były usytuowane przy kolii z paciorków, wszystkie skierowane główkami w dół; jedna z nich leżała w odległości około 0,30 m od dwóch pozostałych. W grobie 104 jedna zapinka A. II 38 ułożona była poziomo, główką na E, nieco niżej znajdowały się dwie pozostałe: A. II 38 i zbliżona do Jobst 12A, obie główkami w dół. W wypadku grobu 112 można sądzić, że dwie zapinki A. V 128, leżące główkami w dół, znajdowały się na ramionach, a na piersi trzecia – kolista, emaliowana. W grobie 43 dwie zapinki A. II 38, leżące główkami w dół, znajdowały się przy żuchwie, a trzecia być może na piersi, wśród resztek tekstylnych. Jest to trójkowy układ zapinek typowy dla fazy lubowidzkiej kultury wielbarskiej⁷³. W grobie 129 dwie fibule A. V 128 ułożone były główkami do góry, a w grobie 143 dwie A. II 38 jedna główką w dół, druga – w górę. Układ pojedynczych zapinek w grobach był zróżnicowany: ukośnie, główką w górę (groby 120, 163), prosto, główką w górę (groby 127, 131) lub poziomo, z główką na W (grób 123). Wszystkie te układy potwierdzają różnorodność sposobu noszenia elementów stroju kulturze wielbarskiej⁷⁴.

W grobach, w których udało się określić wiek zmarłych wyposażonych w ten element stroju, pochowane były w większości osoby dorosłe, lub rzadziej dzieci (groby 112, 127, 132, 150). Płeć dorosłych w jednym tylko wypadku (grób 140) została określona jako męska.

W kulturze wielbarskiej szpile metalowe należą do znalezisk raczej rzadkich, przy czym nieco liczniejsze są w jej wczesnych fazach⁷⁵. Wyjątkiem jest cmentarzysko w Kowalewku, które dostarczyło ich ponad 100⁷⁶. W Babim Dole-Borczu znaleziono tylko jeden okaz szpili, typu Beckmann 136 (grób 77); szpila ta znajdowała się w północnej części jamy grobowej.

Najczęściej spotykaną częścią stroju obok fibul były sprzączki. Kilkukrotnie odnotowano egzemplarze typu M-L D1 (36/2, 44/1, 106/1, 125/1, 132/2, 152/1, 165/3) oraz typu M-L D17 (87/1, 119/2, 120/2, 127/2). Pojedyn-

czo odnotowano sprzączki typu M-L D2 (126/1), M-L G16 (77/2), M-L G46/48 (109/2) oraz M-L G48 (121/2). Wystąpiły one niekiedy wraz z okuciami końca pasa (groby 36, 120, 126, 127) lub pojedynczym okuciem pasa (groby 29, 44, 77). Wszystkie te części pasa wykonane były ze stopów miedzi, z wyjątkiem trzech żelaznych sprzączek (groby 36, 126, 132). Znajdowane były zarówno w grobach inhumacyjnych, jak i ciałopalnych jamowych; żadna z części pasa nie wystąpiła w grobie popielnicowym. W sprzączki wyposażeni byli zmarli w wieku *adultus*, ale także dzieci (grób 132).

Sprzączki reprezentują najczęściej typy M-L D1 i D17 – proste, półkoliste, ze skuwką lub bez niej; w kilku wypadkach były to sprzączki prostokątne M-L G16, G46/48 i G48. Typ M-L D1 był w użyciu w kulturze wielbarskiej głównie w stadium B_{2b} i fazie B₂/C₁–C_{1a}, a znaleziska z Babiego Dołu-Borcza potwierdzają nieco późniejsze datowanie egzemplarzy M-L D17, które najczęściej noszono w fazie B₂/C₁–C_{1a}⁵⁰. Na ten sam okres datowane są także wymienione sprzączki prostokątne.

Okucia końca pasa występowały tylko pojedynczo, wraz ze sprzączkami (por. wyżej) lub bez nich. Znalezione zostały w grobach 36, 87, 114, 120, 126 i 127. Profilowane okucie z grobu 126 (126/4) zbliżone jest do odmiany 6 typu 1 według Madydy-Legutko⁷⁷; egzemplarze tej odmiany w kulturze wielbarskiej używane były od stadium B_{2a} po fazę B₂/C₁. Podobna para okuc o wazowato ukształtowanej środkowej części zakończenia pochodzi z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, grób 79⁷⁸, gdzie datowana jest na stadium B_{2b}, a kolejne takie egzemplarze znane są np. z Grzybnicy, grób 50⁷⁹ oraz Odrów, kurhan 2, grób 1 i kurhan 4, grób 1⁸⁰. W zespołach tych wystąpiły z fibulami A. III 59, A. III 60, A. IV 73, A. II 38 i A. V 148, a więc wyznacznikami stadiów B_{2a} i B_{2b}. Kolejny fragment profilowanego okucia końca pasa został znaleziony w Babim Dole-Borczu w grobie 36. Jest to zabytek typu Raddatz O 3 lub odmiany 8 typu 1 wg Madydy-Legutko⁸¹, którego znaleziska koncentrują się nad dolną Wisłą⁸² w okresie od stadium B_{1b} do stadium B_{2b}.

Trzy egzemplarze z grobów 87, 120 i 127 (87/2, 120/3, 127/3) reprezentują okucia typu Raddatz J II 3 względnie odmianę 1 typu 6 wg Madydy-Legutko⁸³.

⁷² M. Tuszyńska 2006, 60; E. Fudzińska, P. Fudziński 2013, 158, tabl. CII:1.2; K. Skóra 2015, 83; M. Mączyńska 2016, 458–459.

⁷³ M. Tempelmann-Mączyńska 1989, 67–70.

⁷⁴ M. Sajkowska 1981; M. Tempelmann-Mączyńska 1988b; T. Skorupka 2001, 233–239.

⁷⁵ M. Tempelmann-Mączyńska 1989, 67–68.

⁷⁶ T. Skorupka 2001, 150–151.

⁷⁷ R. Madyda-Legutko 2011, 18–19, 24, tabl. V:1–12.

⁷⁸ M. Pietrzak 1997, tabl. XXIV/79:8.9; R. Madyda-Legutko 2011, tabl. V:1.2.

⁷⁹ K. Hahuła, R. Wołagiewicz 2001, tabl. LXLIX/50:8.

⁸⁰ J. Kmiecinski 1968, tabl. XVI:C, XVIII:E.

⁸¹ K. Raddatz 1957, 83, ryc. 1; R. Madyda-Legutko 2011, 19, 27, tabl. III:3.4.

⁸² M. Mączyńska 2011, 111–113, ryc. 43.

⁸³ K. Raddatz 1957, 89, ryc. 2; R. Madyda-Legutko 2011, 57–62, tabl. XXIV:1–6, XXVIII:1–6.

Jest on wyznacznikiem przede wszystkim stadium C_{1a} , a w kulturze wielbarskiej może być datowany już na fazę B_2/C_1 . We wszystkich trzech wymienionych zespołach okucia te wystąpiły ze sprzączkami M-L D17, a w grobach 120 i 127 odpowiednio także z zapinkami A. VII 203 i A. VI 162 smukłej odmiany, co potwierdza ich datowanie na stadium C_{1a} .

Z grobu 114 (114/1) pochodzi egzemplarz typu Raddatz J II I lub odmiany 1 typu Madyda-Legutko 5⁸⁴. Jest on charakterystyczny raczej dla stroju męskiego w stadium C_{1a} , a w kulturze wielbarskiej także stroju kobiecego w fazie B_2/C_1 .

Podobnie jak sprzączki, okucia końca pasa wystąpiły zarówno w grobach osób dorosłych, jak i dzieci, o ile można to stwierdzić na podstawie skąpych danych antropologicznych.

W jamowym grobie 140 została znaleziona dwudzielną klamra ze stopu miedzi (140/3) typu Madyda-Legutko 2a⁸⁵. Nieliczne takie okazy z obszaru kultury wielbarskiej datowane są na stadia B_{2a} i B_{2b} . W grobie z klamrą wystąpiły dwie zapinki A. II 38, które sytuują ten pochówek w stadium B_{2b} .

Prostokątne lub kwadratowe, niewielkie okucia pasa ze stopu miedzi z dwoma lub czterema nitami pochodzą z grobów 29, 44 i 77 (29/1, 44/2, 77/3), przy czym dwukrotnie wystąpiły one wraz ze sprzączką M-L D1 i G16. Pojedyncze takie okucia mogły być skuwkami sprzączki⁸⁶, jeśli było ich kilka – okuciami nakładanymi na pas⁸⁷. Delikatne, kwadratowe okucie z grobu 77 przypomina tego rodzaju przedmioty, które J. Andrzejowski uważa za charakterystyczne dla wschodniej strefy kultury przeworskiej, ale autor ten cytuje także analogie z kultury wielbarskiej⁸⁸. W grobie 57 zostało znalezione okucie pasa z cienkiej blaszki ze stopu miedzi (57/1), do którego analogię stanowi egzemplarz z Pruszcza Gdańskiego, stan. 10, grób 168⁸⁹ ze sprzączką M-L D3 oraz fibulami A. II 38 i A. V 148.

W naruszonej grobie 46 zostały znalezione zawieszka do pasa ze stopu miedzi z kolistym zakończeniem i fragmenty bardzo drobnych skuwek, być może także od pasa (46/2–6).

Sprzączki i okucia pasa w nienaruszonych grobach inhumacyjnych znajdowały się zwykle w centralnej części jamy grobowej, a okucia końca pasa około 0,20 m poniżej sprzączki. Jedynie w grobie 36, który zresztą nie wykazywał śladów naruszenia, sprzączka leżała za

czaszką, natomiast okucie końca pasa w środkowej części jamy grobowej.

W Babim Dole-Borczu znaleziono dziewięć bransolet lub ich fragmentów, wszystkie wykonane ze stopów miedzi (17/4, 22/1.2, 39/1.2, 43/4.5, 165/1.2). Siędem z nich to formy węzowate. Fragment bransolety z grobu 17 i para z grobu 43 należą do typu Wójcik I⁹⁰, przy czym wspomnianą parę należy zaliczyć do rzadkiego wariantu Ia, bogato ornamentowanego. W grobie 43 bransolety te znaleziono z dwiema zapinkami A II 38 i jedną A V, s. 10, co pozwala datować je na stadium B_{2b} . Cztery pozostałe bransolety węzowate reprezentują typ Wójcik IIIB, najbardziej rozpowszechniony w kulturze wielbarskiej⁹¹ i datowany na fazę B_2/C_1-C_{1a} . W grobie 17 fragment takiej bransolety wystąpił wraz z dwoma zapinkami A. V 94 i jedną A. V 96.

Po zewnętrznej i wewnętrznej stronie jednej z bransolet z grobu 43 znajdowały się fragmenty tkanin, co dowodzi, że noszona była ona prawdopodobnie na rękawie i przykryta wierzchnią odzieżą w rodzaju chusty czy płaszcza⁹².

Dwie bransolety z grobu 39 to odpowiednio formy sztabkowata i taśmowata. Egzemplarze sztabkowate, ze zdobieniem i bez, oraz taśmowate mają dość szeroką chronologię, obejmującą fazy B_1 i B_2 ⁹³. Interesujące jest, że obie bransolety znajdowały się na jednej – prawej – ręce.

W dwóch grobach popielnicowych znaleziono fragmenty bransolet węzowatych: w grobie 17 jednej, w grobie 22 – dwóch różnych typów. Według K. Skóry⁹⁴ połówki bransolet węzowatych składane były w inhumacyjnych grobach dziecięcych kultury wielbarskiej, co uważa się za przejaw swoistego „recyklingu”. Niestety, nie mamy danych co do wieku osób pochowanych we wspomnianych grobach w Babim Dole-Borczu.

Do kanonu stroju kobiecego „baroku wielbarskiego” z fazy B_2/C_1-C_{1a} , prócz ozdobnych zapinek, bransolet, zwłaszcza węzowatych, i klamerek esowatych, należą paciorki dwustożkowate ze srebrnego drutu⁹⁵, gładkiego, lub – jak w grobie 109 – gładkiego z pojedynczym perełkowatym pasmem. Znalezione one zostały w grobach 17 i 109 po jednym egzemplarzu (17/5, 109/4), bez paciorków szklanych i bursztynowych, za to z ozdobnymi fibulami A. V 96 i A. V 127. Znaleziska metalowych paciorków dwustożkowatych koncentrują się na obszarze kultury wielbarskiej⁹⁶.

⁸⁴ K. Raddatz 1957, 89, ryc. 2; R. Madyda-Legutko 2011, 48–55, tabl. XVI:1–8, XXI:1–13.

⁸⁵ R. Madyda-Legutko 1990, 165–166, ryc. 4:1–3.

⁸⁶ J. Schuster 2018c, 71.

⁸⁷ R. Madyda-Legutko 2015, 439, ryc. 1:3.

⁸⁸ J. Andrzejowski 2014, 22–24, ryc. 3.

⁸⁹ M. Pietrzak 1997, tabl. LX/168:8.

⁹⁰ T. Wójcik 1982, 45–47, tabl. I.

⁹¹ T. Wójcik 1982, 55–59, tabl. V–VII.

⁹² Por. rozdz. V.3.

⁹³ M. Natuniewicz 2000, 125–126.

⁹⁴ K. Skóra 2014a; 2015, 80, ryc. 18:1–3.

⁹⁵ R. Wołagiewicz 1974; M. Tempelmann-Mączyńska 1989, 59–61.

⁹⁶ J. Schuster 2018c, 80, ryc. 34.

W dwóch grobach zarejestrowano srebrne klamerki esowate (109/3, 151/1), w grobie 109 – typu von Müller B, w grobie 151 – von Müller D⁹⁷. Klamerka z grobu 109 z zakończeniami z granulacją należy do podtypu II klamerki B z wieloczęściowym kabłąkiem⁹⁸ i wystąpiła m.in. z fibulą A. V 127. Klamerkę ze stożkowatymi zakończeniami typu C odkryto w naruszonym grobie 151 jako jedyny zabytek. Można ją datować w ramach faz B₂ i B₂/C₁-C_{1a}⁹⁹.

W grobie 120 znaleziono srebrne kółko z cienkiej taśmy (120/4). Wydaje się, że nie można go zaliczać do pierścieni, gdyż nie ma ono odpowiednika w klasyfikacji Ch. Beckmann¹⁰⁰, a ponadto jego fragmenty znajdowały się w północnej części grobu wraz z kilkunastoma fragmentami srebrnych, nacinanych lub podwójnie skręcanych drucików pochodzących z grzebyków zapinek lub zakończeń bransolet wężowatych (120/4.5). Był to pochówek naruszony, tak więc pierwotny układ elementów wyposażenia mógł ulec zaburzeniu. W grobie tym znajdowała się m.in. srebrna fibula A. VII 203 z potrójnymi pierścieniami jak w typie A. VII 211, datująca go na fazę B₂/C₁-C_{1a}. Fragment półkolistego, srebrnego perełkowatego drucika został znaleziony w kurhanie 1 w Lubieszewie-*Tunnehult*¹⁰¹ i jest interpretowany jako zdobienie grzebyka zapinki. Z kolei dwa dalsze srebrne druciki, pochodzące najprawdopodobniej z bransolet, odkryto w grobie 66 w Odrach¹⁰². W Kamienicy Szlacheckiej druciki takie, gładkie i karbowane, znaleziono w czterech grobach: 13, 15, 22 i 75¹⁰³, przy zębach, czy też rozrzucone w centrum jamy grobowej. W grobie 13 leżały wraz ze srebrnymi lunulkami i wisiorkami waderkowatymi, a część z nich była rozproszona w jamie. Nie wydaje się, aby wchodziły w skład kolia paciorków, gdyż te znajdowały się w innych miejscach. Autorka monografii cmentarzyska, M. Tuszyńska, uznaje je za prawdopodobne aplikacje odzieży w okolicy pasa lub przy bransoletach, nie wyklucza jednak, że pochodzą one z bransolet, wyjętych w trakcie naruszania grobów¹⁰⁴.

W naruszonym grobie 48 znaleziono dwa gładkie i wąskie złote pierścienie (48/1.2). Mniejszy należy do typu 2, większy – do typu Beckmann 3 lub Andersson 3¹⁰⁵, o przekrojach odpowiednio półkolistym i półkolistym wklęsłym od wewnątrz. Ich średnice (2,5 i 2,65 cm)

wskazują raczej na noszenie ich przez mężczyznę. Mają też ślady długiego używania¹⁰⁶. Znaleziono je obok siebie, w odległości 5 cm, co świadczy o tym, że znajdowały się na palcach jednej dłoni zmarłego. Złote pierścienie znane są z grobów południowoskandynawskich i południowej, przybrzeżnej strefy Bałtyku¹⁰⁷, a stosunkowo często znajdowane były w grobach bogato wyposażonych w importy, jak np. w Lubieszewie-*Tunnehult*, kurhany 1 i 2¹⁰⁸, Mgowie¹⁰⁹, Postominie¹¹⁰ i Klatzow¹¹¹, jeśli wymienimy tylko groby z pierścieniami typów 1–3 z Pomorza i Meklemburgii. Groby z pierścieniami typów 1–3 datowane są głównie na stadia B_{2b} i B_{2c}, rzadko na fazę C₁. Właściciele dwóch złotych pierścieni utożsamia się z elitarnymi wojownikami¹¹², także w Skandynawii. Nie jest więc wykluczone, że do tej grupy społecznej należał zmarły z Babiego Dołu-Borcza.

Paciorki szklane i bursztynowe zostały znalezione wyłącznie w grobach inhumacyjnych (II.1/1–3, 40/1–3, 78/4–28, 102/4–47, 104/4.5, 112/5–20, 116/1, 121/3, 123/3–28, 129/16–61b, 136/1.2, 145/1–8, 150/2.3, 165/4.5). Były to drobne, jednobarwne paciorki szklane kuliste (TM12, 17, 20, 22, 25, 28), płaskie koliste (TM49, 51, 54), cylindryczne i rurkowate (TM137, 138, 147). W grobie 112 znaleziono ponadto jedyny wielobarwny paciorek z pasmami typu TM287c, a w tym samym grobie oraz w grobie 123 paciorki z tzw. złotą wkładką (TM387a, 387b). Zwraca uwagę fakt, że paciorki te to egzemplarze małe i stosunkowo „skromne”; w grobie 112 towarzyszyła im emaliowana zapinka tarczowata. Równie nieliczny był zestaw niewielkich krążkowatych i kulistych paciorków bursztynowych TM388, 390, 394, sporadycznie dwustożkowatych TM391. Z grobu 136 pochodzą jedyne na cmentarzysku bursztynowe paciorki wykonane na tokarce TM430 i 433, będące w użyciu począwszy od fazy B₂/C₁. Wszystkie wymienione typy notowane są licznie w kulturze wielbarskiej i należą w większości do form długotrwałych, z kulminacją użytkowania przypadającą w fazach B_{2b}-C_{1b}¹¹³.

Najczęściej w grobach występowało zaledwie po kilka paciorków; dłuższe kolie z kilkunastu do ponad 50 paciorków pochodzą z grobów 78, 102, 112, 123 (gdzie tworzyły dwie koncentracje w odległości 0,30 m od siebie) i 129. Według K. Żyto¹¹⁴, która dokonała re-

⁹⁷ A. von Müller 1957, 75, tabl. 15.

⁹⁸ T. Skorupka 2001, 153.

⁹⁹ R. Wołagiewicz 1995, 39, 44.

¹⁰⁰ Ch. Beckmann 1969.

¹⁰¹ J. Schuster 2010, 109, tabl. 22:7.

¹⁰² J. Kmiecinski 1968, tabl. VI:70.g.

¹⁰³ M. Tuszyńska 2020, tabl. XII/13:6, XVII/15:6, XXIII/22:4, LX/75:1.

¹⁰⁴ M. Tuszyńska 2020, 76.

¹⁰⁵ Ch. Beckmann 1969, tabl. I:2.3; K. Andersson 1993, ryc. 46.

¹⁰⁶ M. Mączyńska 1999.

¹⁰⁷ A. Gałęzowska 2000, ryc. 5; J. Schuster 2010, ryc. 58, 59, lista 13; K. Skóra 2015, 276–278, ryc. 84.

¹⁰⁸ J. Schuster 2010, tabl. 22:12, 34:11.12, 59:7.8.

¹⁰⁹ A. Gałęzowska 2000.

¹¹⁰ D. von Kleist 1955, 16, tabl. 24:1.

¹¹¹ H.-J. Eggers 1940, 21; H.-U. Voß *et alii* 1998, 102–104.

¹¹² J. Schuster 2010, 143.

¹¹³ M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 27–75.

¹¹⁴ K. Żyto 2019, tabl. 41:1.2.

konstrukcji kolii z grobu 129, naszyjnik ten składał się z kilkudziesięciu paciorków krążkowatych bursztynowych i drobnych szklanych zielonych i niebieskich, ułożonych grupami po kilka bursztynowych, przedzielonych drobnymi szklanymi. W grobie 123 znajdowała się krótka kolia z kilkoma paciorkami bursztynowymi i szklanymi ze „złotą” wkładką pośrodku, zakończona z obu stron drobnymi szklanymi paciorkami. W grobie 112 w centrum krótkiej kolii znajdował się większy paciorek z pasmami, dwa ze „złotą” wkładką po bokach, a dalej krążkowate bursztynowe i niewielkie szklane. Wreszcie kolia z grobu 102 składała się – z jednym wyjątkiem – wyłącznie z krążkowatych paciorków bursztynowych.

Paciorki usytuowane były na ogół w północnych częściach jam grobowych, przy zapinkach lub szczęce, natomiast w grobie 78 w południowej części jamy znajdowała się zwinęta część naszyjnika z paciorków, sprawiająca wrażenie przemieszczonego w trakcie naruszenia pochówku. W tym samym grobie wśród paciorków leżał fragment sprężyny zapinki ze stopu miedzi (78/3), z całą pewnością wchodzący w skład kolii. W grobie 112 przy emaliowanej zapince tarczowatej i paciorkach odkryto małe kółko ze stopu miedzi (112/4), być może także wchodzące w skład kolii.

Paciorki towarzyszyły pochówkom kobiet lub dzieci. Dwa z nich (40 i 112) zostały oznaczone antropologicznie jako dziecięce, zaś w większości pozostałych, w których kości nie zachowały się, do wyposażenia należały przęsłiki, po trzy zapinki, czy też dwie bransolety, a więc wyznaczniki grobów kobiecych.

Interesujące jest wystąpienie w kilku grobach (kurhan V, grób 1 oraz groby 112, 113, 115, 116, 134) fragmentów skamieniałości *ortoceras*, odkrywanych w skandynewskich skałach narzutowych¹¹⁵. W grobie 112 znalezione zostały wraz z kolia, a w grobie 116 z kilkoma paciorkami szklanymi. Wydaje się, że nawet te pojedyncze mogły spełniać rolę paciorków, gdyż są do nich ludzko podobne.

III.1.2. NARZĘDZIA I PRZEDMIOTY OSOBISTEGO UŻYTKU

Fragmety grzebieni rogowych odkryto w dwóch pochówkach. Zabytki te, będące przyborami toaletowymi jak i narzędziami, znaleziono w grobie 3 (3/1) oraz 133 (133/1). W obu pochówkach stanowiły jedyny element wyposażenia. Znaleziony w grobie 3 grzebień należy najprawdopodobniej do okazów jednowarstwowych,

¹¹⁵ Za pomoc w zidentyfikowaniu tych skamieniałości składamy serdeczne podziękowania Pani Ewie Adamskiej-Grzymale z Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

zdobiony jest kółkami koncentrycznymi, poniżej pasmem zakreskowanych rombów, reprezentuje typ Thomas A I¹¹⁶. Z grobu 133 pochodzi bardzo drobny fragment, którego typologiczne przyporządkowanie jest niemożliwe. W Kowalewku, gdzie grzebienie jednowarstwowe wystąpiły w kilkunastu grobach, datowane są one na fazy B_{2a}–B₂/C₁¹¹⁷.

Resztki skrzyneczek znajdowały się w dwóch grobach inhumacyjnych (kurhan II, grób 1 oraz grób 44). Ze skrzyneczki z kurhanu II, z grobu spenetrowanego aż do dna, zachowały się: długie prostokątne okucie boczne (?), kolisty uchwyt i resztki dalszych okuć, wszystko żelazne (II.1/4.5). Fragmenty drugiej, z drewna lipowego zachowały się w grobie 44. Znajdowała się ona za głową zmarłej, jej wymiary wynosiły 40×40 cm, a wykonana była z cienkich deseczek spojonych kilkunastoma delikatnymi skuwkami ze stopu miedzi i kilkoma żelaznymi (44/1–23). Na skrzyneczce leżał klucz ze stopu miedzi typu Kokowski A¹¹⁸ (44/3). Ukośnie w stosunku do jej zarysu znajdował się fragment drewna z żelaznym okuciem zamka typu Kokowski 2¹¹⁹ (44/4). Podobne niewielkie prostokątne okucia ze stopu miedzi użyte zostały do połączenia deseczek drewnianej skrzyneczki z Leśna, wieniec 7¹²⁰, gdzie znaleziono je wraz z zapinką A. V, s. 10, a także wystąpiły w resztkach skrzyneczki z drewna liściastego w Kamienicy Szlacheckiej, w grobie 75 datowanym na fazy B₂/C₁–C_{1a}¹²¹. Okucia zamka typu 2 używane były od stadium B_{2a} do fazy C₂, klucze typu A najczęściej spotykane są w stadium B_{2b} i w fazie B₂/C₁¹²².

W grobie 40 zachował się (za głową) tylko ślad po prostokątnej skrzyneczce o wymiarach 12,0×20,0 cm (Tabl. L/40).

Grób w kurhanie II zawierał szczątki osoby zmarłej w wieku powyżej *infans I*, w grobie 40 pochowane zostało dziecko w wieku ok. 7 lat. Stoi to w pewnej sprzeczności z ogólnie przyjmowanym poglądem, że skrzyneczki z reguły były atrybutem dorosłych kobiet¹²³. Pochówki 40 i 44 były bardzo skromnie wyposażone: pierwszy w kilka paciorków, w drugim prócz skrzyneczki znajdowała się tylko sprzączka M-L D1 i okucie pasa.

¹¹⁶ S. Thomas 1960, 56–61.

¹¹⁷ T. Skorupka 2001, 161.

¹¹⁸ A. Kokowski 1997, 14, ryc. 18:A.

¹¹⁹ A. Kokowski 1997, 13, ryc. 6:2.

¹²⁰ K. Walenta 2009, 30–31, tabl. XLIX:6.

¹²¹ M. Tuszyńska 2020, 59, tabl. LXII:24.

¹²² A. Kokowski 1997, 20–21, 25–27.

¹²³ A. Kokowski 1997, 28; K. Czarnecka 2010, 20; 2020, 209–215. Niemniej sporadycznie spotykane są w grobach dzieci – w odniesieniu do kultury wielbarskiej zob. K. Skóra 2015, 189.

Być może z obecnością skrzyneczki, a raczej większej skrzynki (40,0×65,0 cm), trzeba się liczyć w grobie inhumacyjnym w kurhanie III. Jej ślad znajdował się w północno-zachodniej części jamy grobowej (Tabl. XIV).

Najczęściej spotykanymi narzędziami wchodzącymi w skład wyposażenia pochówków w Babim Dole-Borczu są przęśliki. Łącznie w 17 grobach odnotowano 20 egzemplarzy (V.1/3.4, 7/1, 39/3, 43/7, 74/1, 78/30–32, 83/1, 88/1, 102/48, 112/21, 120/6, 121/4, 123/31, 129/63, 136/4, 145/10, 163/5), dwa kolejne odkryto w palenisku (47/1) i luźno (LZ/1). Z wyjątkiem kamiennego przęślika znajdującego luźno, wszystkie pozostałe wykonane są z gliny. W większości mają formę dwustożkową, oprócz okazów z grobu 74 – owalnego w przekroju, z grobu 123 – cylindrycznego i znajdującego luźno – płaskiego, cylindrycznego. Małe przęśliki z kurhanu V, grób 1 – wraz z miniaturową zapinką A. V 120 – najprawdopodobniej stanowiły wyposażenie grobowe dziewczynki. W grobach 83, 88 i 112 pochowane były dzieci, w grobie 74 osoba dorosła (być może *senilis*), a w grobie 121 osoba w wieku *adultus*. Przęśliki należały do wyposażenia osób pochowanych zarówno w grobach inhumacyjnych, jak i ciałopalnych jamowych, brak ich natomiast w grobach popielnicowych. W kilku grobach (kurhan V, grób 1, groby 123, 129, 136, 163) współwystępowały z igłami oraz haczykami wrzecion.

W trzech grobach inhumacyjnych znaleziono haczyki wrzecion ze stopów miedzi (43/6, 123/30, 129/62), w tym dwa z tordowanym trzonkiem¹²⁴. W dwóch grobach (123, 129) współwystąpiły one z przęślikami. Drobne resztki drewnianych wrzecion zachowały się przy szpilach w grobach 43 i 123. W grobie 129 przęślik i haczyk znajdowały się w S części jamy.

W sześciu pochówkach znaleziono igły ze stopu miedzi (V.1/2, 73/2, 109/8, 123/29, 136/3, 163/3). W inhumacyjnym grobie 123 igła leżała w S części jamy grobowej wraz z przęślikiem i haczykiem wrzeciona.

Narzędzia związane z szyciem i przędzeniem występowały zarówno w grobach dobrze, jak i ubogo wyposażonych, przez cały okres użytkowania cmentarzyska.

W grobie 113 znaleziono niewielkie żelazne krzesiwo iglicowe z zakończeniem zwiniętym w uszko (113/1). Krzesiwa takie charakterystyczne dla obszarów skandynawskich¹²⁵; te z uszkiem należą do typu III w klasyfikacji I. Peškařa¹²⁶. Z terenu kultury wielbarskiej krzesiwo tego typu znane jest z grobu 11 z Opalenia¹²⁷, a z kul-

tury przeworskiej bardzo podobne okazy pochodzą z Kamieńczyka, grób 312 i Wymysłowa, grób 207¹²⁸. Krzesiwa iglicowe typu skandynawskiego datowane są na ziemiach polskich na fazę B₁ i początki fazy B₂, ale w wypadku naszego znaleziska tak wczesna metryka, ze względu na czas użytkowania cmentarzyska, jest mało prawdopodobna; grób 113 nie zawierał żadnych zabytków datujących.

W grobie 36 znaleziono gładzik kamienny (36/5). Zabytek ten wystąpił m.in. wraz z zapinką A. V 110, co datuje go na stadia B_{2a}–B_{2b}.

Żarno nieckowate użyte zostało w kurhanie II do budowy wieńca kamiennego i mogło pełnić tam funkcję symboliczną (por. niżej). Z miejsc obróbki stel (obiekty 35 i 85) pochodzą trzy niewielkie tłuczki kamienne (85/1). W inhumacyjnym grobie 110 znaleziono fragment osełki kamiennej (110/1), stanowiący jedyny element wyposażenia, a w grobie 123, również inhumacyjnym, fragment prostokątnego (?), nieokreślonego przedmiotu kamiennego (123/32), leżącego wśród paciorków.

III.1.3. NACZYNIA CERAMICZNE

Fragmenty ceramiki lub całe naczynia znaleziono w 38 obiektach, zarówno w kurhanach, we wszystkich rodzajach grobów płaskich, paleniskach, jak i luźno. W kurhanach, prócz popielnicowego grobu 1 z kurhanu I, były to drobne fragmenty, pochodzące z nasypów i bruków kamiennych (kurhany I, II, III i IV). Popielnice wystąpiły w grobach 1, 2, 9, 10, 17, 18, 19, 22, 70 i 135 (?). Niewielkie fragmenty ceramiki znaleziono w grobach jamowych 6 i 141 (tu fragment miseczki z ornamentem jeżowatym) oraz w grobach inhumacyjnych 36, 41, 46, 113 i 138. W inhumacyjnym grobie 44 znajdowała się czarka lub miseczka, a w czterech kolejnych (73, 77, 78 i 120) niewielkie dzbanki. Ponadto fragmenty ceramiki pochodzą z palenisk (obiekty 47, 50, 51 i 80), z obiektów o nieustalonym charakterze (61, 137 i 124 – tu dno dużego naczynia), a także z okolicy steli (obiekt 69) przy południowej granicy cmentarzyska.

Wszystkie naczynia zostały sklasyfikowane według typologii R. Wołągiewicza¹²⁹. Garnkowata popielnica (19/1) należy do typu IB, druga (2/1) do typu IC, trzecia (139/2) zbliżona jest do typu ID. Garnki dwuoszne grupy II reprezentują popielnice z dwóch grobów (22/3, z intencjonalnie odbitymi uchami; 70/1). Wazę (17/6) trzeba przypisać do typu IVA, a trzy popielnice (1.1/1, 10/1, 18/1) są situlami grupy V, przy czym na-

¹²⁴ B. Beckmann 1966, 7–8; T. Dąbrowska 1997, 99; J. Maik 2012, 57–59.

¹²⁵ J. Ilkjær 1993, 242–246.

¹²⁶ I. Peškař 1967.

¹²⁷ M. Pietrzak 1999, ryc. 2:4.

¹²⁸ T. Dąbrowska 1996, ryc. 2:4; M. Jonakowski 1996, tabl. V:5.

¹²⁹ R. Wołągiewicz 1993.

czynnie z grobu 10 jest zdobione chropowaconymi trójkątami, a z grobu 18 – pasmem pól z rytym ornamentem ukośnych kresek. Niskie naczynie misowate (9/1) należy do typu VIA. Jako popielnica w służył też puchar grupy VIII (1/1)¹³⁰.

Popielnice grupy I i II oraz typu IVA (groby 2, 17, 19, 70) mają środkową część chropowaconą – cecha ta pojawia się często na naczyniach kultury wielbarskiej.

Z inhumacyjnych grobów 73, 77, 78 i 120 pochodzą jednouszne wazki grupy XVI bądź typu XVIIA (73/3, 77/4, 78/33, 120/7), znajdujące w północnej (groby 73, 77) lub południowej (groby 78, 120) części jam grobowych. Obecność miniaturowej zapinki A. VII 203 wskazuje, że grób 73 mógł zawierać pochówek dziecięcy.

Wszystkie wymienione formy naczyń najczęściej datowane są, zdaniem R. Wołągiewicza¹³¹, na fazy B₂ i B₂/C₁. Co prawda większości popielnic nie towarzyszyły inne wyznaczniki, jednak groby 17 i 22 potwierdzają datowanie na fazę B₂/C₁ i B₂/C₁-C_{1a}. Z fazy B₂/C₁-C_{1a} pochodzą inhumacyjne groby 73 i 113 z wazkami grupy XVI i zapinkami A. VII 203 i 211, a ze stadium C_{1a} popielnicowy grób 139 z naczyniem typu ID i zapinką A. VI 162.

W inhumacyjnym grobie 44 i w jednym z palenisk (obiekt 50) znaleziono drobne fragmenty miseczek, w obiekcie 124 – dolną część dużego naczynia grubościennego (124/1).

W jamowym grobie 141 wystąpił, wraz z zapinką A. II 38, fragment miseczki grupy XVIII z ornamentem jeżowatym w dolnej części; zachowany jest potrójny rząd guzków (141/2). Według A. Żórawskiej i J. Andrzejewskiego¹³² małe naczynko z ornamentem jeżowatym, najczęściej miseczki grupy XVIII, występują w kulturze wielbarskiej od fazy B₂/C₁ aż do, być może, wczesnej fazy okresu wędrówek ludów, praktycznie na całym jej obszarze. W strefie znalezisk tej kultury na zachód od Wisły znane są jak do tej pory tylko egzemplarz z Leśna, grób 1 z fazy B₂/C₁ oraz z Górzycy, z niezbyt dobrze datowanego obiektu 184¹³³. Naczynko jeżowate z Babiego Dołu-Borcza jest wcześniejsze od

egzemplarza z Leśna, gdyż datowane jest zapinkami A. II 38 na stadium B_{2b}.

III.1.4. POZOSTAŁE PRZEDMIOTY

Wszystkie fragmenty przedmiotów niezidentyfikowanych to znaleziska z grobów inhumacyjnych. W grobie 29 znaleziono 11 fragmentów silnie skorodowanych wyrobów żelaznych (29/2) leżących w zwartym skupisku (Tabl. XLII/29), w grobie 115 trzy rynienkowate okucia żelazne (115/1a-c), zaś w naruszonym grobie 41 odkryto fragmenty cienkich drucików ze stopu miedzi (41/3).

Interesujące jest znalezisko z grobu 36 – niewielki, lekko wygięty fragment sosnowego drewnianka z ornamentem nacięć ułożonych jodełkowato (36/6). Przedmiot ten, do którego nie znamy analogii, znajdował się w okolicy czaszki zmarłego (w wieku późny *iuvenis* lub *adultus*). Grób zawierał m.in. zapinkę A. V 110.

III.2. OBIEKTY I OBRZĄDEK POGRZEBOWY

III.2.1. KRĘGI

Na cmentarzysku znajdowały się trzy kręgi kamienne – krąg 1 na W od kurhanów, krąg 2 między kurhanami I, V, IV i II, czyli w centrum stanowiska, i domniemany krąg 3 na E od kurhanu V (Tabl. I, II). Wszystkie kręgi były silnie zdekompletowane; najlepiej zachowany był krąg 2 (Tabl. I/2), z którego zachowało się dziesięć stel (S1-S10) rozmieszczonych w odległości ok. 2–3 m od siebie i obstawionych mniejszymi kamieniami. Średnica tego obiektu wynosiła ok. 15 m. W środku kręgu zlokalizowano kilkanaście rozrzuconych kamieni, pochodzących najprawdopodobniej z usuwania niektórych stel w bliżej nieokreślonym czasie. Wewnątrz kręgu, w przybliżeniu naprzeciw siebie w jego części E i W, odsłonięto dwie obstawy kolejnych stel. Nieco na E od centrum kręgu znajdował się grób inhumacyjny bez wyposażenia, o dużej jamie długości 3 m.

Obwód kręgu 1 jest dużo trudniejszy do zrekonstruowania, a to ze względu na znaczne ubytki stel, które najprawdopodobniej znajdowały się pierwotnie w części N (Tabl. I/1). Zachowanych było pięć stel; zakładając, że największa z nich (S1) zlokalizowana była na obwodzie kręgu, jego średnica wynosiłaby ok. 16 m. Stela ta, jak również druga, nieco mniejsza, stojąca w jej sąsiedztwie, mogły jednak znajdować się w centrum kręgu, jak to ma miejsce na innych cmentarzyskach na Pomorzu, gdy w środku kręgów usytuowane są jedna lub, rzadziej,

¹³⁰ Puchar ten został błędnie zrekonstruowany i tak opublikowany (M. Tempelmann-Maczyńska 1986, ryc. 1:b). Prawidłowej rekonstrukcji dokonał Pan Paweł Zawilski z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.

¹³¹ R. Wołągiewicz 1993, 26.

¹³² Do listy znalezisk zamieszczonej w artykule A. Żórawskiej i J. Andrzejewskiego (2005, 485–486) dodać trzeba znalezisko z kurhanu 1 horyzontu rostołckiego w Szpakach (K. Rusin 2008, ryc. 6:1) i kolejne, wymienione już na liście obojga autorów, ale jeszcze wówczas niepublikowane, z Weklic, grób 383 (M. Natuniewicz-Sekuła, J. Okulicz-Kozaryn 2011, tabl. CLXX/383:18).

¹³³ K. Socha 2017, 224–225, ryc. 15, 16.

dwie stele¹³⁴. W takiej sytuacji obwód kręgu byłby dużo większy. Na pewno w kręgu złożono trzy pochówki: jeden inhumacyjny i dwa jamowe (27, 58, 59), wszystkie bez wyposażenia. Gdyby przyjąć jednak, że wspomniane stele były położone w centrum kręgu, wówczas w jego obrębie znalazłoby się jeszcze co najmniej dziesięć dalszych grobów złożonych w obu obrządkach. Na cmentarzyskach kultury wielbarskiej taka sytuacja nie znajduje jednak analogii.

Najgorzej zachowany był krąg 3, z którego zachowały się cztery stele i obstawa piątej, ale ich układ nie pozwolił na zrekonstruowanie obwodu. W późniejszych sezonach badań stwierdzono brak jednej ze stel z tego kręgu, stojącej tam jeszcze w latach 80. XX wieku. Podobnie w kręgu 2 zachowały się tylko kamienne obstawy kilku stel, częściowo rozrzucone.

Wszystko to powoduje, że nie jest możliwa rekonstrukcja kręgów 1 i 3, choć taka interpretacja tychże konstrukcji kamiennych wydaje się najbardziej prawdopodobna.

W żadnym z trzech kręgów nie zaobserwowano innych obiektów, w rodzaju bruków czy palenisk. Kręgi w Babim Dole-Borczu należą do wyróżnionej przez R. Wołągiewicza grupy A, odmiany 2¹³⁵, charakteryzującej się rozstawnymi stelami, z których każda u podstawy obłożona jest kamieniami, natomiast na powierzchni brak jest kamieni łączących ze sobą poszczególne głazy. Stele z Babiego Dołu-Borcza wykonane były z granitu, granitognejsu i gnejsu; ich górne części zostały w przeszłości obrobione, choć nie noszą śladów szlifowania¹³⁶. Na cmentarzysku odkryto też dwa miejsca obróbki stel¹³⁷.

Średnica zachowanego w całości kręgu 2 wynosiła ok. 15 m, należał on zatem do grupy kręgów średnich rozmiarów. Dwa pochówki jamowe (58, 59) wewnątrz kręgu 1 zawierały szczątki kostne osób dorosłych lub młodocianych, natomiast w grobach inhumacyjnych w kręgu 1 (grób 27) i w kręgu 2 (grób 1) kości nie były zachowane. Wszystkim tym pochówkom nie towarzyszyło wyposażenie.

Od czasu, gdy R. Wołągiewicz bezspornie wykazał skandynawską proveniencję kręgów kamiennych i ich funkcję jako miejsc zgromadzeń, sądów, a także – w wypadku grobów bez wyposażenia – ewentualnego miejsca składania ofiar ludzkich¹³⁸, wszyscy późniejsi autorzy zajmujący się tym zagadnieniem przyjęli ta-

ką interpretację roli kręgów kamiennych na cmentarzyskach. Według R. Wołągiewicza i T. Grabarczyka zmarłych wewnątrz kręgów chowano wtedy, gdy kręgi nie pełniły już swej funkcji¹³⁹. Teza ta na podstawie kręgów w Babim Dole-Borczu nie jest możliwa do udokumentowania.

Obecnie na Pomorzu na obszarze kultury wielbarskiej zidentyfikowanych zostało około 26 stanowisk z kręgami kamiennymi¹⁴⁰.

III.2.2. KURHANY

Na cmentarzysku znajdowało się pięć kurhanów, z których cztery (II–V) tworzyły jedno zgrupowanie, a piąty (I) wzniesiony został w odległości ok. 27 m na E od nich (Tabl. III–XXVIII). Liczba kurhanów w Babim Dole-Borczu jest niewielka w porównaniu z dobrze przebadanymi cmentarzyskami kultury wielbarskiej; liczba kurhanów na tego typu stanowiskach waha się od 15 w Leśnie do 66 w Nowym Łowiczu¹⁴¹. Natomiast na zbadanej w dużej mierze – choć bynajmniej nie całkowicie – nekropoli w Grzybnicy, zarejestrowany został tylko jeden kopiec i drugi prawdopodobny¹⁴².

W wypadku dwóch bardzo blisko siebie położonych kurhanów udało się uchwycić ich relację stratygraficzną. Rów otaczający kurhan IV znajdował się pod kamieniami wieńca kurhanu III, z czego wniosek, że kurhan III został usypany później niż kurhan IV. Ponieważ oba groby centralne w tych kurhanach zostały gruntownie naruszone i pozbawione były ewentualnego wyposażenia, nie można stwierdzić, w jakim odstępie czasu usypano oba obiekty.

Kurhany miały średnicę od 10 do 13 m i konstrukcję kamienno-ziemną – nad jedno- lub dwuwarstwowym brukiem kamiennym wznosił się nasyp ziemny bądź sam kopiec miał budowę kamienno-ziemną. Bruki były niekiedy silnie rozwleczone i zdekompletowane przez gęsto rosnące na nich drzewa; najlepiej zachowały się w kurhanach I i V (Tabl. III, XXVI). Te dwa kurhany miały tylko jedną warstwę bruku, pozostałe – dwie warstwy. Otoczone były u podstawy wieńcem kamiennym, ściśle przylegającym do bruku (kurhany I, II, IV i V) lub nieco od niego oddalonym (kurhan III). Według klasyfikacji R. Wołągiewicza kurhany z wieńcem ściśle przylegającym należą do typu 4, z wieńcem nieco oddalonym – do typu 5¹⁴³. Wieńce kamienne składały się ze zwarto ułożonych kamieni, tylko w wypadku

¹³⁴ R. Wołągiewicz 1977, 50; A. Kokowski 1987, 68, 70, rys. 3–4; K. Hahuła, R. Wołągiewicz 2001, 51–52; A. Kasprzak 2017, 387, ryc. 5–6.

¹³⁵ R. Wołągiewicz 1977, 45.

¹³⁶ M. Pawlikowski 2007a.

¹³⁷ Por. rozdz. III.4.2.

¹³⁸ R. Wołągiewicz 1977, 54–61.

¹³⁹ R. Wołągiewicz 1977, 59; T. Grabarczyk 1997, 65–66.

¹⁴⁰ A. Kokowski 1987, 78, tab. 1; 2007, 59–61.

¹⁴¹ A. Cieśliński 2013, 61, tab. 3.

¹⁴² K. Hahuła, R. Wołągiewicz 2011, 18.

¹⁴³ R. Wołągiewicz 1977, 77–80.

Rodzaj grobu	Nr grobu	Łącznie
Inhumacyjny	2.1, I.3, I.4, II.1, III.1, IV.1, V.1, V.3	8
Ciałopalny jamowy	I.2, V.2	2
Ciałopalny popielnicowy	I.1	1
		11

Tabela 1. Zróżnicowanie obrządku pogrzebowego – groby w kręgach i kurhanach

kurhanu IV (Tabl. XV) część wieńca ustawiona była z dużych głazów zalegających w niewielkich odległościach od siebie i obstawionych mniejszymi kamieniami. W kurhanie V na obwodzie wieńca znajdowała się niewielka trójkątna stela, a w kurhanie II – fragment żarna nieckowatego. Znaleźiska żaren w nasypach lub na obwodzie kurhanów są stosunkowo częste w kurhanach horyzontu rostołckiego, przy czym – zgodnie z późniejszą chronologią tych kurhanów – są to fragmenty żaren rotacyjnych, wyjątkowo tylko nieckowatych; fragmentom tych żaren przypisuje się funkcję symboliczną¹⁴⁴. W kręgu kamiennym w Słopanowie dwa spośród kamieni tworzących obwód były żarnami nieckowatymi¹⁴⁵.

Podana powyżej średnica pomorskich kurhanów (do 14 m) charakteryzuje większość z nich¹⁴⁶. Według R. Wołągiewicza są to obiekty o starszej metryce, podczas gdy młodsze osiągają wielkość do prawie 50 m średnicy¹⁴⁷. Na szczycie kurhanu I z Babiego Dołu-Borcza najprawdopodobniej stała stela, znaleziona w trakcie badań na stoku nasypu kurhanu.

Kamienie z bruku kurhanu II zostały poddane badaniom mineralogicznym¹⁴⁸. Są to granity, gnejsy, bazalt, porfir i kwarcyt, a kilka procent z nich nosiło ślady działania ognia.

W kurhanach III i V zaobserwowano poziom próchnicy pierwotnej – szarą warstwę o miąższości 0,10–0,20 m, zalegającą pod nasypem kamiennym, w kurhanie V zachowaną tylko miejscami.

Kurhan III obwiedziony był dookólnym rowem o szerokości 1,00–1,50 m z przerwą w części N (Tabl. XIII). Na zasypnym rowie tym ułożone były kamienie wieńca, co wskazuje, że był on wykopany w celu uzyskania ziemi na nasyp kurhanu i najprawdopodobniej nie był

formą ogrodzenia kurhanu. Rowami otoczone były kurhany 8 i 28 w Odrach¹⁴⁹, a także wieńiec 2 w Leśnie¹⁵⁰, tu jednak rów znajdował się w pewnej odległości od kamieni wieńca i miał rodzaj wejścia, a więc służył raczej jako ogrodzenie obiektu. Charakter rowów z cmentarzyska w Odrach nie jest dokładnie określony. Pozostałościami rowu otaczającego niezachowany do dzisiaj kurhan były najprawdopodobniej dwa półkole biegnące obiekty 644 i 645 w Kowalewku¹⁵¹. Być może wyda się to interesującym, że pochówki z dwóch tych obiektów, czyli z kurhanu 28 w Odrach i z Kowalewka datowane są bardzo wcześnie, na fazę B_{1b}, z racji fibuli A. III 53 i do niej zbliżonej.

Niewielkie rowy wokół dwóch kurhanów z okresu wędrowek ludów zaobserwowano także w Czerwonym Dworze, na cmentarzysku grupy gołdapskiej¹⁵².

Przed rozpoczęciem badań w centralnej części kurhanów było widoczne wyraźne zagłębienie, wskazujące na ich naruszenie. Istotnie, w każdym z pięciu kurhanów zaobserwowano wkop prowadzący do grobu centralnego, przy czym kamienie pochodzące z rozebranej części bruku zostały usunięte, albo zalegały w bezpośrednim sąsiedztwie wkopów. W kurhanach II, III i IV znajdował się pojedynczy grób centralny, inhumacyjny, z dużą i głęboką jamą grobową; największa – w kurhanie II – miała wymiary 3,70×1,50 m i sięgała głębokości 3,10 m od bruku kurhanu (Tabl. X). Tak duże jamy grobów inhumacyjnych wykopywane były dla grobów o bogatym wyposażeniu, jak w Czarnówku, grób R430, gdzie największa jama miała wymiary 6,60×3,30 m i głębokość 3,60 m¹⁵³ czy w Leśnie¹⁵⁴; nie było to jednak regułą, gdyż potężna jama grobowa w kurhanie

¹⁴⁴ J. Jaskanis 2012, 211–212.

¹⁴⁵ A. Gałęzowska 2007, 183, ryc. 18.

¹⁴⁶ A. Cieśliński 2014a, 65.

¹⁴⁷ R. Wołągiewicz 1977, 69. W nowszej literaturze wskazuje się na większe zróżnicowanie wielkościowe kurhanów zarówno z fazy lubowidzkiej, jak i cecelskiej (por. A. Cieśliński 2014a, 63–64, ryc. 15).

¹⁴⁸ M. Pawlikowski 1990.

¹⁴⁹ T. Grabarczyk 1997, 27, tabl. LXI.

¹⁵⁰ K. Walenta 2009, 74, tabl. CIX:1.

¹⁵¹ T. Skorupka 2001, 226, ryc. 22, tabl. 156, 157. Interpretację taką przedyskutował już wcześniej – i odrzucił – A. Cieśliński (2013, 50).

¹⁵² P. Szymański 2013, 51, ryc. 50:1a.

¹⁵³ M. Mączyńska, D. Rudnicka 2004; J. Schuster 2018c, 23–24, tabl. 1.

¹⁵⁴ K. Walenta 2009, tabl. V, XII, XVI, XIX.

29 w Nowym Łowiczu zawierała stosunkowo skromne wyposażenie¹⁵⁵.

Najdokładniej w starożytności spenetrowano kurhan II, z którego jamy grobowej zachowały się tylko resztki obrzeży, a na różnych poziomach wypełniska wkopu wtórnego znaleziono tylko trzy paciorki bursztynowe oraz żelazne okucie skrzyneczki, a także kilka przepalonych kości osoby zmarłej w wieku powyżej *infans* I. Trudno sądzić, aby te ostatnie, mogły być resztkami ewentualnego pochówku ciałałpalnego, gdyż wyjątkowo wielka jama grobowa była przeznaczona na pochówek inhumacyjny. Wkopy ze spalonymi kośćmi w groby inhumacyjne zdarzają się na cmentarzyskach kultury wielbarskiej, jak np. w Czarnówku¹⁵⁶, w Kowalewku, groby 332 i 333¹⁵⁷ czy w samym Babim Dole-Borczu, w grobie 48. W centralnej części kurhanu widoczne były jeszcze dwa, znacznie płytsze wkopy, zapewne późniejsze, być może nowożytnie.

Bardzo interesująca sytuacja stratygraficzna miała miejsce w kurhanie IV (Tabl. XVIII–XXV). Wyglądało to tak, jak gdyby w jamę grobu inhumacyjnego został wkopany grób ciałałpalny z warstwą spalenizny i kilkoma warstwami nieregularnego bruku. Grób ciałałpalny sięgał prawie samego dna jamy pochówku inhumacyjnego, a kamienie bruku znajdującego się wewnątrz były rozrzucone. Z analizy wtórnych pochówków ciałałpalnych kultury wielbarskiej przeprowadzonej przez A. Cieślińskiego i A. Kasprzaka¹⁵⁸ wynika, że były one wkopywane w nasypy kurhanów, a nie w znajdujące się u ich podstaw jamy grobów inhumacyjnych. Sytuacja taka, jak w kurhanie IV, jest jak do tej pory na obszarze kultury wielbarskiej wyjątkowa. Jedynie w Rostołtach, w kurhanie 4 w centralny grób inhumacyjny (1) został częściowo wkopany kolejny (2) o tym samym obrzędzie, ale w tym wypadku były to dwa przecinające się obiekty¹⁵⁹. Natomiast we wkopach wtórnych w kurhanach 3 i 4 w Grochach Starych znajdowały się szczątki ludzkie. Prawdopodobnie należały one do zmarłych, których pochówki inhumacyjne złożono pierwotnie w trumnach w tych samych kurhanach, a następnie, po otwarciu grobu, wydobyto i poddano kremacji¹⁶⁰.

Pozostałe dwa kurhany, I i V, zawierały po kilka pochówków. W kurhanie I w centrum kurhanu odkryte zostały dwa groby (3, 4). Grób 3 (Tabl. V) znajdował się pod naruszonym brukiem kurhanu. Pod nim zalegało pięć warstw nietkniętego bruku, bez śladów jamy

grobowej. Obiekt ten mógł być kenotafem. Znaczenie symboliczne miał mieć kurhan 25 z Gronowa, w którym pod próchnicą pierwotną nie było żadnego pochówku. Innym pochówkiem symbolicznym była warstwa ciałałpalenia zalegająca na bruku kamiennym w kurhanie 10 na tym samym cmentarzysku¹⁶¹. Trudno ustosunkować się do interpretacji grobu w kurhanie 16 w Węsiarach, o kolistym zarysie, z wkopem, co nie pozwala go uznać za pochówek nienaruszony, stąd jego funkcja jako grobu symbolicznego pozostaje wątpliwa¹⁶².

Na ćwiartce SE w kurhanie I znajdował się kolejny grób inhumacyjny (4), naruszony, którego kamienna obstwa zachowała się *in situ* tylko w najniższej części (Tabl. IV/I.4). Natomiast pod brukiem kurhanu, w jego centralnej części obok grobu symbolicznego (?) 3, zlokalizowano grób 2, jamowy, o dużej – 1,60×0,70 m – jamie miąższości 1,50 m, noszącej na obrzeżach ślady przepalenia, wypełnionej węglami drzewnymi i kośćmi, bez wyposażenia (Tabl. IV/I.2). Pomarańczowa, przepalona ziemia wskazuje, że ciałałpalenie mogło odbyć się na miejscu. Górna część jamy była zasypała piaskiem ze śladami węgla drzewnego. Grób ten różni się od tzw. pochówków warstwowych opisanych przez K. Walentę¹⁶³. Płaskie groby jamowe o podobnym wypełnisku – lecz bez śladów przepalenia na obrzeżach – zostały odkryte w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (groby 122 i 419A/B¹⁶⁴, oba z fazy B₁). Grób 2 z późnorzymskiego cmentarzyska w Węgrowie, o wymiarach 1,60×0,80 m, a więc prawie identycznych z grobem z Babiego Dołu i podobnym, trapezowatym przekroju, zawierał zwęgloną belkę i kilka śladów po słupach, jak również warstwę przepalonej ziemi – mógł on pierwotnie zawierać stos, na którym zmarłego w wieku *adultus* spalono na miejscu¹⁶⁵. Były to zatem pochówek typu *bustum*. W Weklicach odkryto duże jamy grobowe z ciałałpaleniem, o wymiarach 2,00×1,50 m i głębokości 1,00 m¹⁶⁶. Jeszcze większe rozmiary (2,90×1,70 m) miał grób jamowy 9 z Sadłowa, z czarnym wypełniskiem i ustawioną na nim pośrodku stelą¹⁶⁷. Niezbyt jasna jest funkcja kilku podobnych dużych obiektów z cmentarzyska z Szelkowa Starego, interpretowanych raczej jako miejsca spalania zwłok¹⁶⁸. Obiekty o podobnej formie i charakterze wypełniska znane są z kultury

¹⁵⁵ Na temat zróżnicowania wielkości jam grobowych zob. A. Cieśliński, A. Kasprzak 2006, 112–113; K. Skóra 2020, 122–125.

¹⁵⁶ J. Schuster 2014, 64–65.

¹⁵⁷ T. Skorupka 2001, 88, tabl. 97.

¹⁵⁸ A. Cieśliński, A. Kasprzak 2009, 184–186.

¹⁵⁹ J. Jaskanis 2012, 23, tabl. 17.

¹⁶⁰ Szerzej na ten temat K. Skóra 2020, 156–159, 161–162.

¹⁶¹ H. Machajewski 2013, 23, 31.

¹⁶² J. Kmiecinski, M. Blombergowa, K. Walenta 1966, 82–83, tabl. X.

¹⁶³ K. Walenta 1981, 69–70.

¹⁶⁴ M. Pietrzak 1997, tabl. XXXVI, CXXVII.

¹⁶⁵ M. Kurzyńska 2013, 17, 68, tabl. III.

¹⁶⁶ M. Natuniewicz-Sekuła 2018, 238.

¹⁶⁷ A. Kurpiewski, J. Lewandowska 2013, 178, ryc. 5; J. Lewandowska 2019, 74–75, ryc. 11.

¹⁶⁸ R. Prochowicz 2019, 159, ryc. 6, 7.

przeworskiej, jednak ze względu na nieznaczną ilość znajdujących się w nich szczątków kostnych traktowane są jako miejsca kremacji zwłok na cmentarzysku, nie pochówki typu *bustum*¹⁶⁹.

W bruk kurhanu I w Babim Dole-Borczu został wkopany jeszcze jeden grób (1), popielnicowy, datowany na fazę B₂ (Tabl. IV/I.1). Także ten fakt znajduje analogie w kurhanach kultury wielbarskiej, jak np.: w Odrach, kurhan 22, grób 2 i w Nowym Łowiczu, kurhan 22, grób 1 i 2 oraz kurhan 24, grób 1¹⁷⁰.

Kurhan V krył trzy pochówki: centralny inhumacyjny (1), jamowy wkopany wtórnie w nasyp (2) i kolejny inhumacyjny (3). Grób 1, z wkopem naruszającym, ale niedochodzącym do poziomu pochówku, zawierał zapinkę, igłę i dwa przęśliki (Tabl. XXVII). Na podstawie analizy antropologicznej nie da się określić wieku i płci osoby pochowanej, ale niezbyt wielkie rozmiary jamy grobowej (2,00×0,85 m) i miniaturowe wymiary fibuli i przęślików przemawiają za wiekiem młodocianym. Ubogie wyposażenie pozostaje na pozór w sprzeczności z monumentalną formą, jaką jest kurhan wzniesiony dla centralnego pochówku. Groby centralne miały wyposażenie bogate, jak w Nowym Łowiczu, kurhany 34, 37 i 52, Gronowie, kurhan 22, grób 4, Węsiarach, kurhany 6 i 15, ale zdarzają się także pochówki ubogo wyposażone, jak Węsiory, kurhan 10, Odry, kurhany 4, 20 i 30, Grzybnica, kurhan A czy Nowy Łowicz, kurhan 29¹⁷¹. Być może o wyjątkowości pochowanej w kurhanie V, zapewne młodej osoby, sądząc z charakteru wyposażenia, kobiety, świadczy nadpalenie fragmentu czaszki. Nie można wykluczyć, że chodzi tu o pochówek o charakterze birytualnym. Groby o mieszanym obrządku ciepłopalno-inhumacyjnym zdarzają się niekiedy w grupie masłomęckiej i kulturze czerniachowskiej – zawierały one spalone fragmenty tych części ciała, których brak było w pochówku inhumacyjnym¹⁷².

Z kultury wielbarskiej znany jest cząstkowy pochówek inhumacyjny z Jartypor, grób 122, w którym w stropie grobu znajdowały się przepalone fragmenty czaszki, żeber (?) i kości długich dziecka zmarłego w wieku 8–9 lat, zapewne dziewczynki¹⁷³. Zmarła wyposażona była w amulety, a zatem mogła zajmować specjalną pozycję w społeczności użytkowników nekropolii. Kolejnym birytualnym pochówkiem znanym z kultury wielbarskiej jest grób 496 z Weklic, w którym górna część szkieletu

została spalona, a dolna nie; była to osoba o nieustalonej płci w wieku *adultus*¹⁷⁴. O spalonych szczątkach umieszczanych we wtórnych wkopach w kurhanach w Grochach Starych była już mowa wyżej. Liczne pochówki cząstkowe znane są z grupy masłomęckiej¹⁷⁵.

W bruk kurhanu V został wkopany jamowy pochówek (grób 2) z obstawą kamienną (Tabl. XXVIII/2), niewątpliwie późniejszy od grobu centralnego. Oba obiekty datowane są na podstawie zapinek A. V 120 i A. IV 92 na fazę B_{2b}. Groby obu obrządków, wkopane w nasypy kurhanów, znane są z kultury wielbarskiej, np. z Leśna, kurhan 1, groby 2 i 3¹⁷⁶, Odrów, kurhan 3, grób 3 i kurhan 5, grób 1¹⁷⁷, Węsiarów, kurhan 13, grób 11¹⁷⁸, Nowego Łowicza, kurhan 24¹⁷⁹, czy też Babiego Dołu-Borcza, kurhan 1, grób 1.

Inhumacyjny grób 3 z kurhanu V (Tabl. XXVIII/3) znajdował się pod brukiem kurhanu i obstawiony był w części S trzema dużymi kamieniami. Obiekt ten nie miał wyposażenia, prawdopodobnie jednak został zniszczony przez wkop naruszający. Zmarły najpewniej pochowany był w kłodzie, dzisiaj bardzo słabo zachowanej.

Pięć kurhanów babiodolskich różniło się więc szczegółami konstrukcyjnymi oraz liczbą pochowanych w nich zmarłych. Zdaniem R. Wołagiewicza jednolity obrządek pochówków pierwotnych, czyli tych, dla których kurhan został usypany, świadczyłby o więzach rodzinnych osób w nich pochowanych¹⁸⁰. W wypadku Babiego Dołu-Borcza zasada ta mogłaby się odnosić tylko do kurhanu V, z dwoma grobami inhumacyjnymi. W wypadku kurhanu I, z dwoma centralnymi grobami inhumacyjnymi, w tym jednym zapewne symbolicznym, ale o jamie grobowej wskazującej na intencję pogrzebienia zmarłego niespalonego, także mogłaby, ale nie musiała, zaistnieć zasada jednolitego rytuału rodzinnego.

Groby centralne były naruszone. Do tego zagadnienia powrócimy jeszcze przy omawianiu grobów z międzykurhanowej przestrzeni cmentarzyska.

O tym, że także i w późniejszych czasach kurhany były odwiedzane, świadczy dolna część naczynia średniowiecznego, prawdopodobnie z XIV wieku, którego fragmenty znaleziono w centrum kurhanu IV, pod ściółką leśną¹⁸¹. Wspomniane już zostały dwa płytkie

¹⁶⁹ R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2002; ostatnio J. Zagórska-Telega 2019, 121–127.

¹⁷⁰ J. Kmiecinski 1968, tabl. XXXV; A. Cieśliński, A. Kasprzak 2009, 184–185; ostatnio zob. K. Skóra 2020, 161–162.

¹⁷¹ M. Mączyńska, I. Jakubczyk 2015, 480, gdzie starsza literatura.

¹⁷² A. Kokowski 2007, 132; Ę.A. Rikman 1975, 284; G.B. Fedorov, M.G. Rošaľ 1981, 93, 103.

¹⁷³ J. Andrzejowski *et alii* 2002.

¹⁷⁴ M. Natuniewicz-Sekuła 2007.

¹⁷⁵ A. Kokowski 1993; 2007, 130–141.

¹⁷⁶ K. Walenta 1992, 170.

¹⁷⁷ J. Kmiecinski 1968, tabl. XXX, XXXVI.

¹⁷⁸ J. Kmiecinski, M. Blomborgowa, K. Walenta 1966, tabl. XIII.

¹⁷⁹ A. Cieśliński, A. Kasprzak 2009, 185.

¹⁸⁰ R. Wołagiewicz 1979, 73.

¹⁸¹ Podobne wypadki są potwierdzone także na innych cmentarzyskach kurhanowych tej kultury (zob. np. K. Skóra 2010, 40).

wkopy w centralnej części kurhanu II, które sprawiały wrażenie późniejszych.

III.2.3. GROBY PŁASKIE

III.2.3.1. GROBY CIAŁOPALNE

W Babim Dole-Borczu zostało odkrytych 31 grobów jamowych i tylko 11 popielnicowych. Groby popielnicowe występowały w środkowej i zachodniej części cmentarzyska, natomiast jamowe we wszystkich strefach grobów płaskich z wyjątkiem południowej (Ryc. 3). W porównaniu z innymi dobrze zbadanymi cmentarzyskami kurhanowymi na Pomorzu płaskie pochówki inhumacyjne w Babim Dole-Borczu tworzą ponad 63% ogólnej liczby grobów, podczas gdy na pozostałych groby ciałopalne mają znaczną przewagę¹⁸².

Groby jamowe to na ogół niewielkie obiekty, o średnicy 0,10–0,40 m, nieckowate w profilu, sięgające do głębokości 0,10–0,30 m, rzadziej do 0,50–0,70 m. Niekiedy uchwytne było tylko jako cienka warstwa kości bez śladów jamy grobowej. Niektóre z nich zalegały bardzo płytko pod powierzchnią i w wypadku mechanicznego zbierania humusu, co na stanowisku nigdy nie było praktykowane, mogłyby pozostać zupełnie niezauważone.

Zależnie od formy, groby jamowe dzielą się na kilka kategorii. Były to więc obiekty, w których kości zalegały zbitą warstwą, sprawiającą wrażenie opakowania organicznego (3, 23, 33, 37, 58, 59), bez domieszki węgla drzewnego lub tylko z niewielką jego ilością. Kolejną formą są niewielkie jamy z rozproszonym ciałopaleniem, zwykle bez szczątków stosu (15, 37, 38, 74, 103, 106, 107, 108, 121, 122, 125, 133, 140, 141) lub z domieszką węgla drzewnego (107, 131, 144). Nie zaobserwowano, aby były one zaznaczane na powierzchni, jedynie w grobie 107 znajdował się dość duży kamień, a w grobie 131 mała stela „bochenkowata”. Groby 20,

26, 79, 82, 83, 88 i 124 zawierały minimalną ilość przepalonych kości ludzkich (o czym niżej).

Dwa pochówki jamowe (6, 30), miały dość duże, prostokątne jamy (o wymiarach 1,20×0,60 i 1,20×0,55 m), zawierające prócz ciałopalenia dużą ilość węgla drzewnego. Były też głębsze niż pozostałe, sięgały bowiem głębokości 0,70–0,80 cm. Grób 6 był zaznaczony na powierzchni dwoma dużymi kamieniami. Obiekty te pod względem formy są bardzo zbliżone do jamowego grobu 2 w kurhanie 1, o którym już wspomniano.

Wyposażenie grobów jamowych było bardzo skromne; tylko 15 z nich zawierało inwentarz, złożony z pojedynczej zapinki (30, 33, 131, 132), sprzączki (106, 125), przęślika (74, 83, 88), przęślika i sprzączki (121), zapinki i fragmentu kłamy (140), zapinki i fragmentu naczynia jeżowatego (141), fragmentu grzebienia (3, 133), nielicznych fragmentów ceramiki (6, 124). Groby takie występowały przez cały okres użytkowania cmentarzyska.

Wśród grobów popielnicowych można wyróżnić dwie formy jamy grobowej: bez zauważalnej różnicy w kolorze wypełniska jamy grobowej i calca (1, 9, 17, 18, 19, 70, 139), oraz z wypełniskiem barwy odmiennej od calca (2, 10, 22, prawdopodobnie 135); tylko w tym drugim wypadku można było zaobserwować kształt jamy grobowej. Nad grobem 18 znajdowało się kilka kamieni, a popielnica grobu 10 przykryta była płaskim kamieniem. Groby popielnicowe w Babim Dole-Borczu były uchwytne na głębokościach od 0,1 do 0,9 m. Z wyjątkiem grobów 10, 18 i 70, z niewielką ilością węgla drzewnego w popielnicy, były to groby popielnicowe czyste. W trzech pochówkach (9, 10, 70) fragmenty czaszki znajdowały się w górnej części popielnicy. W trzech kolejnych (1, 2, 22) popielnice zawierały bardzo małą ilość kości. Kwestia nieproporcjonalnie małej ilości spalonych szczątków, czy to w grobach popielnicowych, czy jamowych, była wielokrotnie

¹⁸² A. Cieśliński 2013, 75, diagram 4.

Rodzaj grobu	Nr grobu	Łącznie
Inhumacyjny	4, 5, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 21, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 55 (?), 56, 57, 73, 75, 76, 77, 78, 84, 86, 87, 102, 104, 105, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 136, 138, 142, 143, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 162, 163, 165	73
Ciałopalny jamowy	3, 6, 15, 20, 23, 26, 30, 33, 37, 38, 58, 59, 74, 79, 82, 83, 88, 103, 106, 107, 108, 121, 122, 124, 125, 131, 132, 133, 140, 141, 144	31
Ciałopalny popielnicowy	1, 2, 9, 10, 17, 18, 19, 22, 70, 135 (?), 139	11
		115

Tabela 2. Zróznicowanie obrządku pogrzebowego – groby płaskie

poruszana w literaturze¹⁸³. Może to mieć różnorodne przyczyny, z których najbardziej prawdopodobna wydaje się być praktyka pozostawiania części ciałaopalenia na miejscu spalania zwłok.

Aż siedem grobów popielnicowych nie miało żadnego wyposażenia. Najbogatszy pochówek złożono w grobie 17, zawierającym trzy fibule, fragmenty dwóch bransolet i paciorek dwustożkowaty; w grobach 135 i 139 znajdowały się pojedyncze zapinki, a w grobie 22 – fragment bransolety.

III.2.3.2. GROBY INHUMACYJNE

Nekropola w Babim Dole-Borczu charakteryzuje się, jak już zostało wspomniane, przewagą grobów inhumacyjnych nad kremacyjnymi, co wyróżnia ją na tle lepiej zbadanych cmentarzysk kurhanowych fazy lubowidzkiej, na których w strefach grobów płaskich przeważają obiekty ciałaopalne.

Grobów inhumacyjnych odkryto 73. Ich jamy grobowe miały kształt prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami, orientowane były na osi N-S z niewielkimi odchyleniami; długość jam zwykle wynosiła nieco ponad 2 m, rzadko dochodząc do 3 m lub więcej. Głębokość jam wahała się od 1,5 m do maksymalnie ponad 2 m, wyjątkowo 3 m (grób 119). Ponieważ kości szkieletu zachowane były tylko fragmentarycznie (czaszka i zęby) lub wcale, niektóre groby małych rozmiarów (długość przeciętnie do 1,5 m, głębokość jam do 1 m, wyjątkowo do 1,5 m) można uważać za pochówki dziecięce (4, 31, 32, 40, 128, 129, 138, 146, 150). Grób 102 nie miał widocznej jamy grobowej ze względu na zaleganie nie w piasku, jak pozostałe, ale w warstwie żwiru.

W północnej lub, rzadziej, w środkowej części stropów niektórych jam grobowych znajdowały się, pierwotnie w pozycji stojącej, kamienie lub stele kształtu bochenkowatego (7, 31, 32, 39, 55, 76, 78, 104, 105, 116, 138, 152, 153), bądź też duże stele, niewiele mniejsze od tych tworzących kręgi (13, 46, 48, 56, 57, 114, 127). Nad jamą grobową zalegało niekiedy po kilka kamieni (12, 113, 118, 123, 136, 142), w kilku wypadkach tworzących dwuwarstwowe bruki (28, 41, 86). Nad pochówkiem w grobie 25 zalegał bruk składający się z pięciu warstw.

W czasie badań nanoszono na plan wszystkie większe kamienie znajdujące się na stanowisku, z których część okazała się stelami nagrobnymi, znajdującymi się w bezpośrednim sąsiedztwie grobów inhumacyjnych 14, 26, 36 i ciałaopalnego grobu 103.

W trzech grobach zachowały się niewyraźne ślady trumien kłodowych w postaci słabo czytelnych, podłużnych przebarwień (35, 76, 142). W grobie 44 na samym dnie jamy rysowało się kolejne, niewielkie przebarwienie o miąższości 7 cm, tak jakby na dnie jamy położono dranicę, a w grobie 75 na całym dnie jamy zalegała warstwa rudej ziemi, pochodząca najprawdopodobniej z rozłożonego drewna.

Inhumacyjne groby płaskie były na ogół przeciętnie wyposażone. Inwentarz grobowy zwykle ograniczał się do jednej zapinki, niekiedy z towarzyszącymi jej sprzączką i okuciem końca pasa. Rzadsze były zestawy dwóch i trzech zapinek, jeszcze rzadziej występowała jedna lub dwie bransolety, małe paciorki szklane i bursztynowe. Do wyjątków należą pojedyncze prowincjonalne fibule w grobach 104 i 112, czy też złote pierścienie z grobu 48. Spośród narzędzi najczęściej spotykane są przęśliki, niekiedy w zestawie z igłą i haczykiem wrzeciona. Sporadycznie do grobu składane były niewielkie pojedyncze naczynia gliniane.

Bardzo interesująca jest forma grobów 151, 162 i 163, których charakterystyka została już opublikowana¹⁸⁴. Były to obiekty z szarą warstwą popiołu i spalenizny w centrum górnej części jamy, wokół której – z wyjątkiem grobu 163 – zalegała warstwa pomarańczowej, przepalanej gliny. Poniżej, we wszystkich tych jamach grobowych, uchwycono ślady wkopów naruszających, sięgających do połowy ich miąższości lub do dna. Po zasypaniu tych wkopów dokonano kolejnych zabiegów, trudnych do zinterpretowania. Archeologicznymi metodami uchwycono we wnętrzach wkopów ślady pomarańczowej, przepalanej warstwy, nad którą znajdowała się warstwa spalenizny. Trudno określić, czy zabieg ten był jednoczasowy/jednorazowy. Badania mineralogiczne wykazały w warstwie spalenizny w grobie 151 obecność niezwykle drobnych fragmentów kości ludzkich, widocznych dopiero pod mikroskopem¹⁸⁵.

Pochówki inhumacyjne z warstwą popiołu lub szczątkami ciałaopalenia spalenizny w górnej części znane są w kulturze wielbarskiej z Nowego Łowicza, kurhan 52, datowanego na fazę C_{1a}, z cytowanego już powyżej grobu 122 z Jartypor¹⁸⁶ z faz C_{1b}–C₂, Gostkowa-Folzaga, grób 18/08¹⁸⁷ z faz B₂–C_{1a}.

Powyżej była już mowa o wkopaniu w jamę centralnego grobu inhumacyjnego w kurhanie IV wtórnego pochówku ciałaopalnego, jak również o nadpalonym

¹⁸³ Ostatnio: K. Skóra 2014b, 63–66; R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2015.

¹⁸⁴ M. Mączyńska, I. Jakubczyk 2017c (tu opisano także – omyłkowo – grób 134; por. przyp. 19); M. Pawlikowski, M. Mączyńska, I. Jakubczyk 2018.

¹⁸⁵ M. Pawlikowski, M. Mączyńska, I. Jakubczyk 2018.

¹⁸⁶ J. Andrzejowski *et alii* 2002.

¹⁸⁷ M. Olszta-Bloch 2011, 378, ryc. 3.

fragmencie czaszki z centralnego grobu inhumacyjnego w kurhanie V. Tak więc cmentarzysko w Babim Dole-Borczu dostarczyło bardzo ciekawych przykładów na umieszczanie wtórnych pochówków we wcześniejszych jamach grobowych i – w wypadku grobu z kurhanu V – zastosowania rytuału pochówku birytualnego.

Osobnym zagadnieniem jest naruszanie czy też otwieranie grobów, mające bogatą literaturę¹⁸⁸. Spośród płaskich pochówków inhumacyjnych 18 było naruszonych (7, 8, 13, 41, 46, 48, 57, 75, 76, 78, 84, 86, 105, 120, 136, 142, 151, 162). Razem z pięcioma naruszonymi pochówkami inhumacyjnymi w kurhanach daje to ok. 24% wszystkich grobów tego obrządku¹⁸⁹. Liczba grobów naruszonych w Babim Dole-Borczu jest wysoka, np. w porównaniu z dużym cmentarzyskiem w Kowalewku, na którym liczba tak potraktowanych grobów inhumacyjnych wynosiła niespełna 13%¹⁹⁰. Naruszanie pochówków w kulturze wielbarskiej zdarzało się stosunkowo często, zarówno płaskich, jak i tych pod kurhanami. W Babim Dole-Borczu wpływ na częste naruszanie grobów miał, oprócz zaznaczania lokalizacji płaskich grobów na powierzchni, także stosunkowo krótki czas użytkowania nekropoli (por. niżej), w związku z czym pamięć o dokładnym położeniu poszczególnych grobów była jeszcze świeża.

Groby naruszone na cmentarzysku w Babim Dole-Borczu mają niejednokrotnie wkopy w północne i środkowe części jam, sięgające ich spągów (I.4, II.1, III.1, IV.1, 41, 48, 75, 162) lub też prawie do dna, rzadziej niedochodzące do niego. W dolnych partiach jam grobowych zalegały niekiedy duże kamienie, pochodzące z górnych poziomów, które zostały wrzucone do grobu po dokonaniu jego otwarcia.

W grobie 48 z bardzo dużą jamą grobową (3,10×1,30 m) wkop dochodził do dna jamy, ale kilka centymetrów niżej, właściwie w czystym piasku, zostały znalezione dwa złote pierścienie. Nasuwa się pytanie, czy pozostawiono je tam celowo, z obawy przed zabraniami tych przedmiotów, tak jak złotą bransoletę w grobie z Pielgrzymowa¹⁹¹, czy też pierścienie, wprawdzie małe, ale z mającego duży ciężar właściwy złota, po jakimś czasie osunęły się na niższy poziom i zostały przeoczone w czasie otwierania grobu. Oba

zabytki leżały w odległości zaledwie pięciu centymetrów od siebie, pierwotnie mogły więc znajdować się na palcach jednej ręki bądź też zostać zdeponowane przy ciele zmarłego.

W omawianym grobie zmarły złożony był we wschodniej części szerokiej jamy grobowej i w tę część został wymierzony wkop naruszający. Potwierdza to tezę, że otwieranie grobów odbywało się w krótkim czasie po pogrzebie, gdy położenie nie tylko grobu, ale także ciała w obrębie jamy grobowej, było bardzo dobrze znane. Naruszane były zwykle groby o jamach dużych rozmiarów, o długości od 2,5 do ponad 3 m, z czego można wnioskować, że były to obiekty o bogatym wyposażeniu.

O penetrowaniu grobów, prócz śladów wkopów, świadczy część kolia paciorków, czterokrotnie zwiniętej i przerzuconej z północnej do południowej części jamy grobu 78, zapinka leżąca kabłąkiem w dół, a główką do góry w grobie 86 i zapinka pozbawiona szpili, leżąca w sąsiedztwie sprzączki w okolicy pasa w grobie 120 (tu bez uchwytnych śladów wkopu); w grobie 41 w połowie głębokości jamy grobowej znajdował się spalony pień drzewa, pod którym leżał bardzo drobny fragment szpili ze stopu miedzi, zapewne od fibuli.

Naruszanie grobów mogło mieć, jak wynika z obszernej literatury na ten temat, charakter rabunkowy albo też związany z obecnie bardzo trudnymi do interpretacji zabiegami rytualnymi. W grobach 41, 46, 75, 76 i 77 zachowały się resztki pierwotnego wyposażenia w postaci drobnych fragmentów przedmiotów ze stopu miedzi. W grobie 120, prócz pozostawionej srebrnej fibuli, znajdowały się fragmenty srebrnych, karbowanych drucików pochodzących z bransolet lub grzebyków zapinek. W grobie 151, w jamie grobowej zachowała się *in situ* srebrna klamerka esowata. Brak inwentarza zaobserwowano tylko w trzech grobach naruszonych: 13, 142 i 162, przy czym wkop naruszający sięgał tylko do dna jamy w przypadku grobu 162. Gdy weźmiemy pod uwagę staranność wybierania z grobów drobnych fragmentów szpil, igieł, nitów czy wręcz amorficznych bryłek stopów miedzi, o czym świadczy skarb z Łubiany¹⁹², owe resztki wyposażenia w niektórych grobach byłyby przykładem naruszania grobów w celach rabunkowych. Pozostawianie jednak we wspomnianych wyżej obiektach srebrnych przedmiotów, a może nawet, jak w wypadku grobu 48, złotych pierścieni, wskazuje na otwieranie grobów w innym, zapewne rytualnym celu. Brak zachowanych kości szkieletu, a tym samym ich układu, nie pozwala na dalsze interpretacje.

¹⁸⁸ Prócz klasycznych prac dotyczących tego zagadnienia (L. Pauli 1975; H. Jankuhn, H. Nelsen, H. Roth 1978) wymienić tu trzeba nowsze opracowania (A. Kokowski 1992; M. Kóhegyi 1994; H. Steuer 2004; V.V. Rusnak, D.A. Filatov 2019); problematyce naruszania grobów w kulturze wielbarskiej poświęcone są opracowania autorstwa K. Skóry (m.in. 2017; 2018).

¹⁸⁹ Naruszanie grobów ciałopalnych jest znacznie trudniejsze, jeśli nie niemożliwe do stwierdzenia.

¹⁹⁰ Por. T. Skorupka 2001, 241.

¹⁹¹ N. Lau 2012, 27–30.

¹⁹² M. Mączyńska 2011.

III.2.4. OBIEKTY NIEGROBOWE

III.2.4.1. PALENISKA

W południowej części cmentarzyska odkryto siedem palenisk o orientacji W-E (47, 50, 51, 52, 71, 80, 81), tworzących rodzaj szerokiego półkola, poza którym brak już jest obiektów grobowych. Paleniska wyznaczały prawdopodobnie południową granicę nekropoli. Miały one stosunkowo jednolitą konstrukcję: kształt prostokątny o wymiarach 1,10–1,90×0,60–1,70 m, z silnie przepaloną czarną ziemią na obrzeżach i warstwą przepalonego na pomarańczowo piasku wokół niej. We wnętrzu palenisk zalegały jedna lub dwie warstwy bruku kamiennego, również ze śladami działania ognia. Nieckowate wypełnisko sięgało głębokości 0,55–0,70 m od powierzchni. Z palenisk tych pochodzi niewielka liczba niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, grudki polepy i niekiedy duża ilość węgla drzewnego; w jednym wypadku (71) zachowały się cienkie bierwiona. W palenisku 47 znaleziono nieprzepalone kości zwierzęce, żużel żelazny i fragment również nieprzepalonego przęślika. W narożniku tego samego obiektu zostały odkryte dwa niewielkie dołki posłupowe. Wnętrza palenisk miały zwykle dużo jaśniejszą barwę, co mogłoby świadczyć o tym, że popiół został z nich wybrany, a one same przez dłuższy czas stały otwarte i ulegały stopniowemu zapływowaniu i zasypywaniu.

Występowanie palenisk w obrębie cmentarzysk kultury wielbarskiej nie jest zjawiskiem zbyt częstym. Na cmentarzysku w Grzybnicy, o charakterze najbardziej zbliżonym do nekropoli w Babim Dole-Borczu, dwa podobne obiekty zostały odkryte na obrzeżu kręgu I, jeden w środku kręgu II, dwa pomiędzy wymienionymi kręgami i jeden w wieńcu otaczającym grób 93, wszystkie usytuowane w północnej części cmentarzyska¹⁹³. Miały one służyć jako miejsca spalania zwłok, gdyż zawierały przepalone kości ludzkie. Natomiast w paleniskach z Babiego Dołu brak było kości ludzkich i tylko w obiekcie 47 odkryto duże fragmenty niespalonych kości młodego osobnika z grupy bydła. Brak szczątków kostnych może być jednak wynikiem „oczyszczenia” palenisk.

Bardzo podobne do obiektów z Babiego Dołu-Borcza, zarówno pod względem rozmiarów, jak i charakteru wypełnisk, jaśniejszych w środku, są cztery paleniska otaczające grób centralny w kurhanie 16 w Gronowie¹⁹⁴. W Kamienicy Szlacheckiej 10 palenisk znajdowało się poza strefą grobów, a cztery pozostałe w jej obrębie¹⁹⁵.

¹⁹³ K. Hahuła, R. Wołagiewicz 2001, 60–61, ryc. 3, tabl. II, III, V, VI, LXXIII, LXXIV.

¹⁹⁴ H. Machajewski 2013, 26, tabl. XXIX–XXV.

¹⁹⁵ M. Tuszyńska 2020, 95–96.

W Słopanowie zgrupowanie kilku palenisk zaobserwowano przy wschodniej granicy nekropoli¹⁹⁶.

W najbliższym sąsiedztwie i pod nasypami kurhanów 1 i 2 w Pielgrzymowie odkryto kilkanaście palenisk o podobnej formie, zawierających m.in. niezachowane do dziś fragmenty ceramiki. Ich wypełniska także wskazują na to, że przez jakiś czas stały otwarte i ulegały stopniowemu zasypywaniu. Według N. Lau¹⁹⁷ były one jednak wcześniejsze niż kurhany, a nawet mogły należeć do kultury przeworskiej.

Wreszcie największe dwa skupiska palenisk, z rusztową konstrukcją z bierwion względnie z kamieniami, położone na skraju cmentarzyska, ale też w jego obrębie, znane są z Krosna¹⁹⁸. Paleniska rusztowe zawierały fragmenty ceramiki i nieliczne, drobne, spalone kości, podczas gdy w paleniskach kamiennych, jak wynika ze wstępnego sprawozdania, brak było materiału kostnego, ale i one uważane są przez autorów raczej za miejsca spalania zwłok. Podobne paleniska rusztowe zostały odkryte na cmentarzysku w Kitkach obok grobów z fazy C₂¹⁹⁹.

Ciągle jeszcze nieprzebadanych w całości pozostaje ponad 200 palenisk w sąsiedztwie cmentarzyska w Brudnicach²⁰⁰, być może należących do kultury wielbarskiej.

W kurhanach horyzontu rostołckiego, w Rostołtach, kurhan 2 i 4 oraz w Jasionowej Dolinie, kurhan 1 i 2, pod nasypami, na przestrzeni między rdzeniem kamiennym a wieńcem, zostało odkrytych po kilka palenisk, a właściwie ognisk, zawierających kości krowy, owcy, sarny lub konia, a niekiedy nieliczne fragmenty ceramiki²⁰¹.

Paleniska z Babiego Dołu-Borcza należą do typu „kamiennych”. Wobec stwierdzonego wybierania ich wypełnisk, brak szczątków kostnych nie stanowi przeszkody dla ewentualnego uznania ich za miejsca spalania zwłok. Większe wątpliwości budzą niewielkie rozmiary niektórych z nich. I tak w Babim Dole-Borczu długość palenisk wahała się między 1,10 a 1,90 m, w Grzybnicy 1,50 do 2,10 m, w Kamienicy Szlacheckiej 1,05 do 1,65 m, w Krośnie 1,35 do 1,80 m w wypadku palenisk rusztowych, zaś od 0,70 do 1,10 m w wypadku kamiennych.

Ze względu na obecność w paleniskach fragmentów ceramiki, a w jednym wypadku i kości zwierzęcych, bardziej prawdopodobne wydaje się, że paleniska w Babim Dole-Borczu służyły raczej jako miejsca odbywania

¹⁹⁶ K. Przewoźna 1955, 186–187; A. Gałęzowska 2007, 186–187.

¹⁹⁷ N. Lau 2012, 92–96, tabl. 46–50.

¹⁹⁸ J. Okulicz, A. Bursche 1987, 223–229, ryc. 2; R. Chowaniec 2005; 2011; A. Jarzec 2018.

¹⁹⁹ J. Okulicz, A. Bursche 1987, 226.

²⁰⁰ A. Szela 2016, 48–49.

²⁰¹ J. Jaskanis 2012, 16, 22, 69–70, tabl. 8, 17, 21–22, 31, 34.

obrzędów, jakie towarzyszyły ceremoniom pogrzebowym²⁰². Taką też funkcję przyjmuje J. Jaskanis²⁰³ dla ognisk pod nasypami kurhanów horyzontu rostołckiego.

III.2.4.2. MIEJSCA OBRÓBKI STEL

Bardzo interesująco przedstawiają się dwa miejsca obróbki stel, odkryte na cmentarzysku. Pierwsze z nich (obiekt 42) składało się z trzech większych skupisk płaskich granitowych odłupków, niekiedy dużych rozmiarów, usytuowanych w odległości 1,80, 1,60 i 0,60 m od siebie oraz pojedynczych, rozrzuconych dookoła. Zalegały one bardzo płytko, na głębokości 0,20–0,40 m. Pod największym skupiskiem, złożonym z dwóch warstw odłupków, zarejestrowano ślady popiołu. Wiele z tych odłupków było silnie pokruszonych, co wskazuje na przebywanie w wysokiej temperaturze. Trzy wspomniane skupiska znajdowały się między dwoma grobami inhumacyjnymi (39 i 41). Na południe od nich odkryto jeszcze dwa groby jamowe (37 i 38) i jeden niewielki grób inhumacyjny (40). Kilkanaście odłupków leżało w stropie jamy grobu 41, a na wschód od niej znajdował się duży okrągły kamień z różowego granitu, jedyny w całej koncentracji niebędący odłupkiem, a pochodzący najpewniej z naruszonego grobu 41.

Znalezione odłupki z szarego granitu, o długości od kilku do kilkunastu centymetrów, są pozostałościami obróbki stel²⁰⁴, wykorzystanych na cmentarzysku do budowy kręgów lub jako stele grobowe. Zaleganie odłupków nad grobem 41 świadczy, że niektóre stele obrabiane były w czasie, gdy na stanowisku chowano już zmarłych. Fragment szpili zapinki i trzy cienkie druciki ze stopu miedzi są jedynymi przedmiotami, które zachowały się w grobie 41, a znajdujący się w sąsiedztwie grób 39 z dwiema bransoletami sztabkowatymi nie pozostawał w żadnym układzie stratygraficznym w stosunku do skupisk odłupków. Zdaniem T. Grabarczyka²⁰⁵ na cmentarzysku w Odrach kręgi były najwcześniejszymi konstrukcjami i miejsce pod nie wybierano jako pierwsze, potem dopiero poza nimi chowano zmarłych; w późniejszej fazie użytkowania obiektu, począwszy od fazy B₂/C₁, pojawiają się także pochówki w kręgach. Sytuacja w Babim Dole-Borczu wskazuje natomiast, że stele do kręgów obrabiano wówczas, gdy już jakieś pochówki na cmentarzysku istniały.

Drugie miejsce obróbki stel (obiekt 85) zostało odkryte bezpośrednio na południe od kurhanu IV; w jego sąsiedztwie nie wystąpiły żadne pochówki płaskie. Tym razem obrabiano tu tylko jedną stelę, z czerwonego granitu, gdyż wszystkie odłupki pochodziły raczej z jednego bloku²⁰⁶. Steli tej nie ma na cmentarzysku, bowiem zachowane do dzisiaj są z szarego granitu i gnejsów, ale wyraźne braki we wszystkich kręgach wskazują, że stele w przeszłości były zabierane z cmentarzyska i to aż do niezbyt dawnych czasów. Jedna z nich znajdowała się bowiem w podmurówce dziś już rozebranego domu w pobliskim przysiółku, druga stała do niedawna na skrzyżowaniu dwóch leśnych dróg w odległości kilkuset metrów od cmentarzyska, skąd została zabrana przez nieznaną osobę.

Na podobne miejsce obróbki stel natrafiono też pomiędzy dwoma kręgami na cmentarzysku w Węsiarach²⁰⁷.

III.2.4.3. OBIEKTY O NIEUSTALONEJ FUNKCJI

Na cmentarzysku zostało ponadto odkrytych osiem obiektów o nieustalonej funkcji. Był to nieregularny bruk leżący nad nieckowatą jamą (obiekt 16), sprawiającą wrażenie naruszonego grobu, ale z całą pewnością nim niebędący. Inne skupisko kamieni z wtórnym wkopem tworzyło obiekt 24. Kolejnymi obiektami były jamy, zawierające niewielką liczbę nieprzepalonych łupin orzechów laskowych (obiekt 54), fragmenty ceramiki (obiekty 54, 61, 124 i 137). Wszystkie te obiekty miały na pewno związek z cmentarzyskiem, ale ich funkcja pozostaje niezidentyfikowana. Kilka łupin orzechów laskowych znaleziono w inhumacyjnym grobie 84, wraz z nielicznymi fragmentami kości, a pojedyncza łupina wystąpiła w gruntownie naruszonym grobie 41.

Leszczyna, jej gałęzie i owoce odgrywały rolę w różnych wierzeniach przedhistorycznych, także germańskich. W ośrodku kultowym w Oberdorla w Turynii jest to najczęściej spotykany rodzaj drewna²⁰⁸. W sagach nordyckich wspomniane są miejsca sądów, zebrań i pojedynków, ogradzane prętami leszczynowymi²⁰⁹. Łupiny orzechów laskowych znajdowały się w warstwie kulturowej miejsca kultowego kultury przeworskiej w Otałężce²¹⁰, a także w grobie „książęcym” III w Łęgu Piekarskim²¹¹ i w jamie grobowej kurhanu 4 w Grochach Starych²¹². Wreszcie najbardziej interesującym, a jednocześnie zagadkowym obiektem jest naruszony grób 269 z cmen-

²⁰² We wcześniejszej publikacji (M. Mączyńska, A. Urbaniak 2007c, 46–47) autorki skłaniały się raczej do uznania tych obiektów za miejsca spalania zwłok.

²⁰³ J. Jaskanis 2012, 30, 79.

²⁰⁴ M. Pawlikowski 2007a.

²⁰⁵ T. Grabarczyk 1997, 28.

²⁰⁶ M. Pawlikowski 2007b.

²⁰⁷ T. Grabarczyk 1999; 2001, tabl. II.

²⁰⁸ H. Jacob 2003, tab. 2.

²⁰⁹ J. de Vries 1970, 265, 295, 328.

²¹⁰ W. Bender 2009, 36.

²¹¹ L. Leciejewicz 1957, 103.

²¹² J. Jaskanis 2012, 199.

tarzyska w Jartyporach, z fazy $C_{1b}-C_2$, zawierający m.in. pojemnik z dwóch brązowych pucharków zdobionych emalią, z resztkami orzechów laskowych i owoców buldenezu²¹³. Autor publikacji przypuszcza, że, podobnie jak zmarła z zestawem amuletów z grobu 150 z Weklic, także i kobieta złożona do grobu w Jartyporach zajmowała odrębną pozycję w społeczności, prawdopodobnie jako wróżka lub wieszczka.

Na południowym krańcu nekropoli, w odległości ok. 30 m od najdalej na południe wysuniętych obiektów, znajdowała się pojedyncza, niezbyt wielka stela (obiekt 69), a obok niej nieliczne fragmenty ceramiki.

III.3. CHRONOLOGIA CMENARZYSKA

Datowanie zespołów grobowych zostało oparte na podziale chronologicznym kultury wielbarskiej R. Wołągiewicza²¹⁴. Pewne wątpliwości wzbudza obecnie zbyt szeroki zakres chronologiczny fazy B_2/C_1 ²¹⁵. Dopóki jednak nie zostanie ona na nowo zdefiniowana, co na obecnym etapie badań prawdopodobnie jeszcze nie

nastąpi²¹⁶, używamy pojęć „faza B_2/C_1 ” i „ B_2/C_1-C_{1a} ”. Określenia „ B_2/C_{1a} ” nie stosujemy ze względu na to, że nie oddaje ono całej złożoności przenikania się stylów późnego okresu wczesnorzymskiego i najwcześniejszej fazy młodszego okresu rzymskiego.

Ustalenie ram chronologicznych cmentarzyska jest zadaniem trudnym, gdyż na ogólną liczbę 122 grobów (płaskich, w kurhanach i kręgach), 49 jest niewyposażonych lub na skutek naruszenia pobawionych pierwotnego inwentarza, a 15 – wyposażonych w pojedyncze przedmioty lub ich fragmenty, które nie dają podstaw do określenia ich datowania. Tak więc tylko w wypadku 58 grobów możliwe było ustalenie czasu ich powstania (Tab. 3).

Datowania stosunkowo szerokie, także wczesne (np.: B_1-B_2 , $B_{2b}-C_{1b}$) oparte są wyłącznie na chronologii takich typów naczyń lub bursztynowych paciorków krążkowatych, których metryka obejmuje więcej niż jedną fazę chronologii względnej.

Z zestawienia (Tab. 3) wynika, że czas użytkowania nekropoli w Babim Dole-Borczu był stosunkowo krótki, obejmując okres od stadium B_{2b} do stadium C_{1a} , czyli lata od ok. 110/120 do ok. 200/210. Zmarli chowani byli na cmentarzysku przez około 100–120 lat, czyli w ciągu trzech, najwyżej czterech generacji, a najwięcej pochówków przypada na fazę B_2/C_1-C_{1a} , czyli na drugą połowę

²¹³ J. Andrzejowski 2011.

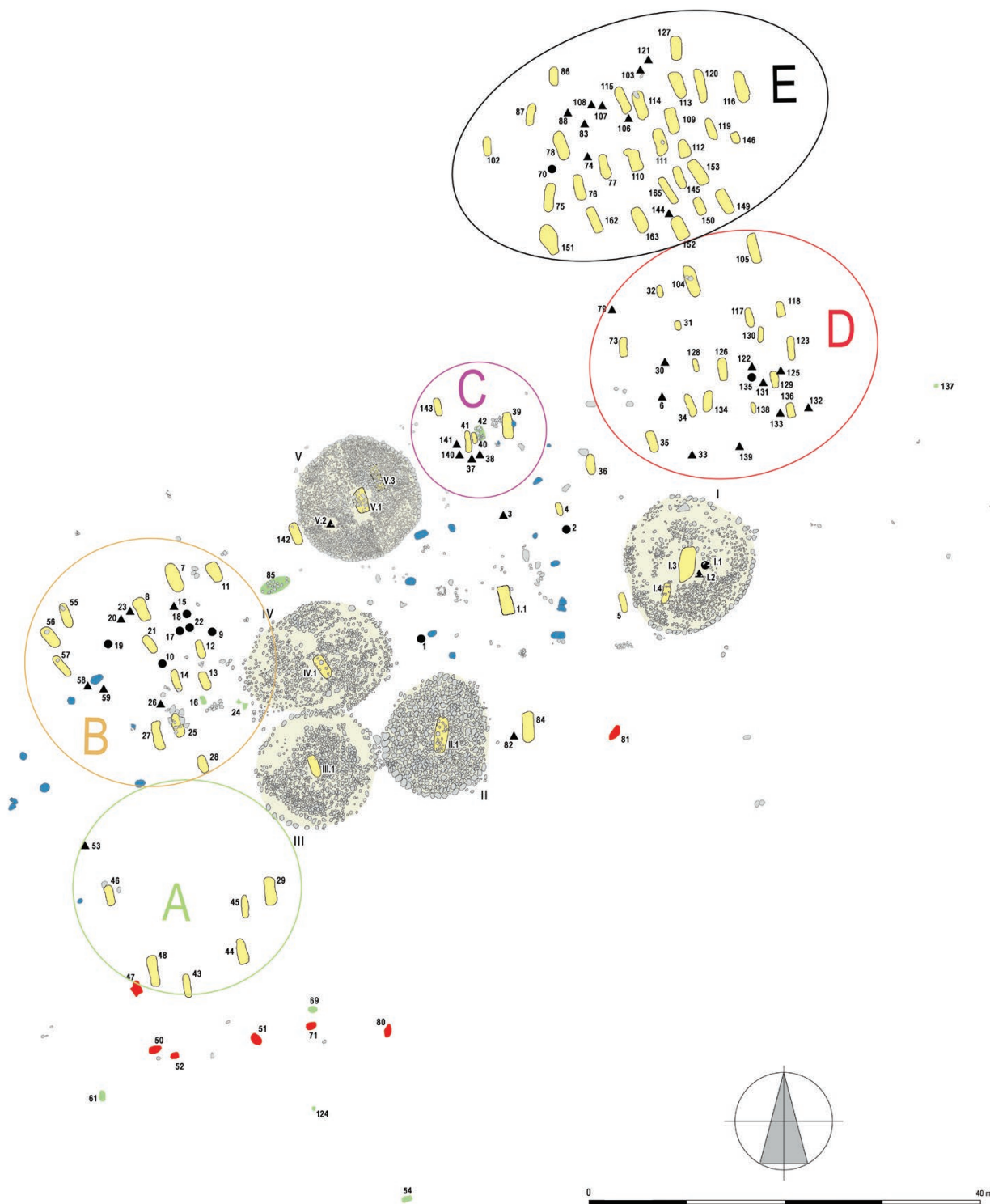
²¹⁴ R. Wołągiewicz 1974, ryc. 1; 1981a, ryc. 1, 2; 1981b, 136–137, tabl. XXIII, XXIV. Wstępne uwagi dotyczące chronologii cmentarzyska por. M. Mączyńska, I. Jakubczyk 2017a; 2017b.

²¹⁵ Por. uwagi J. Schustera 2018c, 10.

²¹⁶ Por. J. Tejral 2015.

Datowanie	Nr grobu	Łącznie
B_1-B_2	39	1
B_{2b}	V.1, V.2, 4, 8, 30, 36, 43, 57, 104, 126, 132, 140, 141, 143,	14
$B_{2b}-B_{2c}$	48	1
$B_{2b}-B_2/C_1-C_{1a}$	153	1
B_2-B_2/C_1 (?)	113	1
B_2-B_2/C_1-C_{1a}	125, 151	2
$B_{2b}-B_2/C_1-C_{1a}$	44, 106	2
$B_{2b}-C_{1b}$	II.1	1
$B_{2c}-B_2/C_1$	102, 109, 112, 119, 163	5
B_2-B_2/C_1	1, 2, 3, 9, 10, 18, 19, 70, 131	9
B_2/C_1	78	1
B_2-C_1 (?)	145	1
B_2/C_1-C_{1a}	17, 22, 40, 73, 77, 86, 87, 114, 120, 121, 123, 129, 136, 165	14
C_{1a}	33, 76, 127, 139, 150	5
		58

Tabela 3. Datowanie zespołów grobowych

Ryc. 4. Babi Dół-Borc, pow. kartuski, stan. 2. Strefy użytkowania nekropoli kultury wielbarskiej. Oprac.: M. Mączyńska i I. Jakubczyk

II i początku III wieku. Stosunkowo krótki czas użytkowania cmentarzysk i ich opuszczenie w początkach III wieku na skutek migracji części ludności kultury wielbarskiej w kierunku południowo-wschodnim i zachodnim charakterystyczny jest dla strefy C osadnictwa tej kultury, czyli Pojezierzy Kaszubskiego, Krajeńskiego

i północnej Wielkopolski²¹⁷. Trzeba tu podkreślić, że cmentarzysko w Babim Dole-Borczu jako jedyna spośród nekropoli kurhanowych kultury wielbarskiej zo-

²¹⁷ R. Wołgiewicz 1981a, 80–88, tab. 1; 1986, 70, ryc. 13; J. Schuster 2006b.

stało do tej pory przebadane w całości²¹⁸, a zatem nie zachodzi możliwość odkrycia dalszych grobów, które mogłyby zmienić ustalone granice chronologiczne. Wydaje się, że spośród cmentarzysk typu *Odry-Węsiory-Grzybnica* z kurhanami i kręgami kamiennymi Babi Dół-Borcz był użytkowany najkrócej, ale też jest to najmniejsza nekropola tej grupy.

Stratygrafia horyzontalna cmentarzyska jest mało czytelna, ze względu na duży udział grobów naruszonych i niewyposażonych, a także na brak możliwości precyzyjnego datowania wielu pochówków. Można jednak wyróżnić kilka stref użytkowania nekropoli (Ryc. 4): strefa A, na południe od zgrupowania czterech kurhanów, odgraniczona od południa ciągiem palenisk; strefa B, na zachód od wymienionych czterech kurhanów; strefa C – między kurhanami I a V, na północ od kręgu 2; strefa D – na północ od kurhanu I; oraz strefa E, mogąca być kontynuacją poprzedniej, na północnym krańcu cmentarzyska. Wydaje się, że najwcześniej powstała strefa C, w której, z jednym wyjątkiem nieco późniejszego grobu 40, usytuowane są pochówki ze stadium B_{2b}; tak też datowane są dwa groby z kurhanu V. Tutaj także znajdowało się jedno z dwóch miejsc obróbki stel (obiekt 42). W tym samym czasie chowano zmarłych w strefie A, najbardziej na południe wysuniętej partii cmentarzyska. W obu tych strefach (A i C) późniejsze groby występują sporadycznie lub wcale, zważywszy na dość szerokie ramy chronologiczne grobu 44 w strefie A.

W kolejnych dwóch strefach, wschodniej i zachodniej (B i D), występuje po kilka pochówków ze stadium B_{2b}, ale większość grobów pochodzi z faz B₂-B₂/C₁ lub B₂/C₁-C_{1a}. W strefie D znajdują się dwa pochówki ze stadium C_{1a} (33 i 139). Najpóźniej użytkowaną jest strefa E, na północnym krańcu nekropoli, w której przeważają obiekty z faz B₂/C₁-C_{1a}; tu także znajdują się trzy kolejne groby ze stadium C_{1a} (76, 127, 150).

Datowanie kurhanów I-IV – ze względu na naruszenie grobów centralnych – jest bardzo nieprecyzyjne. Jedynym datowanym grobem – i jednocześnie najpóźniejszym – w kurhanie I jest wkopany w nasyp kamienny popielnicowy grób I (B₂-B₂/C₁) – zachowane elementy inwentarza grobu I w kurhanie II pozwalają umieszczać go w fazach B₂-C_{1b}. Z obserwacji nakładania się wieńców w kurhanach III i IV wynika, że kurhan III został usypany wcześniej niż kurhan IV. Rów dookolny kurhanu III został zakryty przez kamienie wieńca kurhanu IV.

²¹⁸ Ostatnio zakończono też badania cmentarzyska w Nowym Łowiczu, w strefie B osadnictwa kultury wielbarskiej, niemal w pełni przebadano też nekropole w Cecelach, w strefie E (por. A. Cieśliński 2013, 67–68, 72, tab. 2).

III.4. UWAGI O STRUKTURZE SPOŁECZNEJ

Cmentarzysko w Babim Dole-Borczu jest, w porównaniu z innymi nekropolami fazy lubowidzkiej, obiektem raczej ubogim. Z importów prowincjonalnorzymskich można wymienić tylko jedną lub dwie fibule, z grobów 104 i 112 (104/1, 112/3), oraz nieliczne drobne, jedno-barwne paciorki szklane. Jedyny wielobarwny szklany paciorek z pasmami pochodzi z grobu 112 (112/6), a kilka z tzw. złotą wkładką z grobów 112 (112/6.7) i 123 (123/12). Paciorki szklane są w porównaniu z towarzyszącymi im egzemplarzami bursztynowymi nieliczne – jedynie w grobie 123 natrafiono na kilkanaście paciorków szklanych, a tylko jeden bursztynowy. Bardzo nieliczne były także przedmioty ze srebra: zapinka (120/1), dwie klamerki esowate (109/3, 151/1), paciorki dwustożkowate (17/5, 109/4), kółko (120/4) i druciki (120/4.5).

Grób 48 z dwoma złotymi pierścieniami (48/1.2) został dokładnie spenetrowany, a wszystkie inne elementy inwentarza – o ile były – zabrane.

Wprawdzie jest też liczna grupa płaskich grobów, które nie zostały nienaruszone, ale nie mają one wyposażenia. Jest to 26 pochówków inhumacyjnych i 26 ciałoopalnych (osiem popielnicowych i 18 jamowych).

Interesująco przedstawia się rozmieszczenie na cmentarzysku naruszonych grobów płaskich. Stosunkowo najwięcej jest ich w strefach B i E, przy czym w strefie E, najmłodszej, występują one najliczniej. W najwcześniejszej strefie C naruszony został tylko jeden pochówek (44).

Najwięcej grobów niewyposażonych jest w strefach B, D i E, podczas gdy w strefie A wszystkie znajdujące się tam groby mają wyposażenie. Groby z najbogatszym wyposażeniem, tj. zawierające trzy zapinki, dwie bransolety, kolie paciorków i nieliczne przedmioty srebrne, grupują się w strefach D i E, odpowiednio po trzy i pięć. Strefa B nie dostarczyła żadnego takiego grobu, a w strefach A i C znajdowały się grób 48 ze złotymi pierścieniami oraz grób 143, w którym odkryto tylko dwie fibule.

Istnienie kilku zgrupowań grobów na cmentarzysku użytkowanym przez krótki czas przywodzi na myśl możliwość chowania w określonych strefach zmarłych ze sobą spokrewnionych. Dalecy jednak jesteśmy od określania cmentarzyska jako nekropoli rodowej, gdyż nie da się tej hipotezy udowodnić. Nie jest także możliwe wyróżnienie w owych strefach tzw. par założycielskich, choćby ze względu na źle zachowany materiał kostny oraz na brak przedmiotów uznawanych za wyróżniki płci męskiej. Tak więc musimy pozostać przy stwierdzeniu, że nekropola w Babim Dole-Borczu była podzielona na kilka stref, które mogłyby odpowiadać miejscom pochówku kilku rodzin.

Zagadnieniem wartym rozpatrzenia jest zróżnicowanie cmentarzysk kultury wielbarskiej fazy lubowidzkiej pod względem wyposażenia grobowego. W bardzo bliskim sąsiedztwie wielkiej nekropoli w Czarnówku, z co najmniej kilkoma bardzo bogatymi pochówkami²¹⁹, położone są cmentarzyska w Lubowidzu i w Wilkowie. Pierwsze z nich liczy nieco ponad 300 zachowanych grobów przeciętnie lub ubogo wyposażonych; wyjątkiem jest bursztynowa przęślica, którą znaleziono w zniszczonej części cmentarzyska²²⁰. Częściowo zniszczone cmentarzysko z Wilkowa nie jest wprawdzie tak bogate jak nekropola z Czarnówka, ale wyraźnie przewyższa pod tym względem cmentarzysko z Lubowidza²²¹. Zdaniem J. Schustera tak duże różnice pomiędzy sąsiadującymi przecież obiektami wskazuje na istnienie hierarchii społecznej w obrębie grup użytkujących poszczególne cmentarzyska pomorskie, a także różnic w dostępności do importów rzymskich i przedmiotów z kruszców²²². Cmentarzysko w Lubowidzu dostarczyło bowiem prócz wspomnianej przęślicy zaledwie jeden fragment szklanego naczynia, szklane paciorki oraz kilka srebrnych klamerek esowatych i paciorków.

Przykład Lubowidza, Czarnówka i Wilkowa, oddległych od siebie o zaledwie ok. 6 km, jest tu najbardziej pouczający. W podobnym sąsiedztwie, choć w dwóch różnych regionach geograficznych, położone są cmentarzysko w Krośnie, na wschodnim skraju Żuław, i drugie w Weklicach, na Wysoczyźnie Elbląskiej. Pierwsze z nich cechuje się zdecydowanie uboższymi wyposażeniami²²³, podczas gdy drugie obfituje w części stroju ze srebra i ze złotą folią, nierzadkie są też przedmioty prowincjonalnorzymskie²²⁴.

Uboгим wyposażeniem, podobnym do modelu Babiego Dołu-Borcza, charakteryzują się wspomniane już nekropole w Grzybnicy i Węsiarach²²⁵, wszystkie trzy z kręgami i kurhanami. Natomiast cmentarzysko płaskie w Kamienicy Szlacheckiej, oddległe od nekropoli babiodolskiej zaledwie o 20 km w linii prostej, użytkowane w równie jak ona niedługim okresie, od fazy B₂/C₁-C_{1a} po stadium C_{1b}, i także niezbyt wielkie²²⁶, charakteryzuje się nieco bogatszym wyposażeniem grobowym (m.in. grób 5 z okuciem pasa typu *balthus* oraz kilka grobów z dużymi wielobarwnymi paciorkami szklanymi).

²¹⁹ J. Schuster 2018c.

²²⁰ R. Wołagiewicz 1995.

²²¹ A. Krzysiak, M. Marczewski 2018; M. Marczewski 2018.

²²² J. Schuster 2014, 56–57.

²²³ A. Jarzec 2018; por. też J. Andrzejowski, A. Bursche 1987, 234–255.

²²⁴ M. Natuniewicz-Sekuła 2010; 2018; M. Natuniewicz-Sekuła, J. Okulicz-Kozaryn 2007; 2008; 2011.

²²⁵ Wyjątkiem jest tu jedynie grób z kurhanu 15 w Węsiarach.

²²⁶ M. Tuszyńska 2020, 97, 104.

III.5. STANOWISKA WODNE

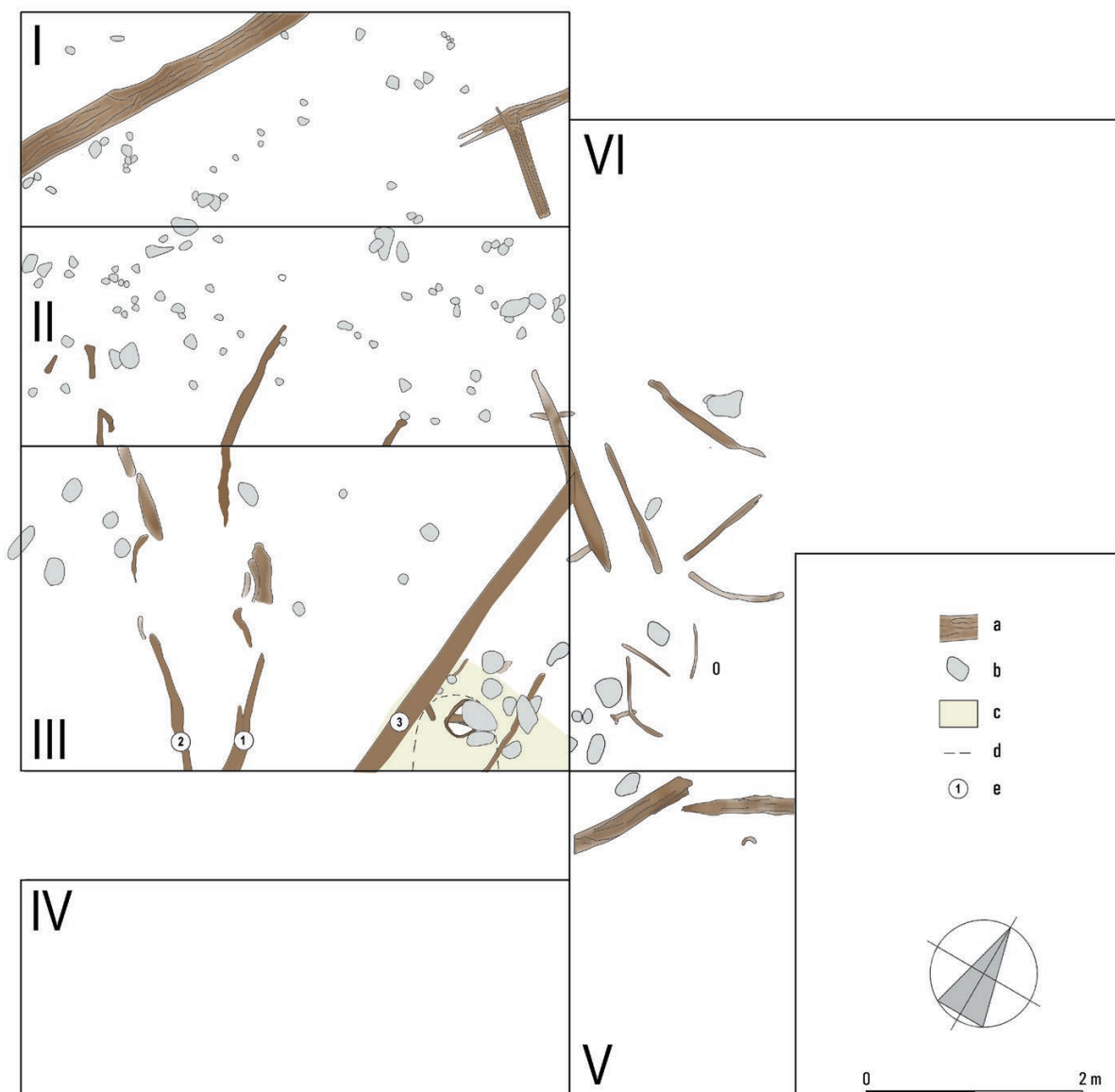
Na południe od cmentarzyska znajduje się kilka zabagnionych obniżen terenu, w przeszłości zbiorników wodnych, powstałych najprawdopodobniej w okresie schyłkowego plejstocenu. Na dwóch z nich podjęto prace wykopaliskowe²²⁷, przeprowadzone w latach 1994–1995, 2006–2007 i 2010–2011. Badania te były możliwe tylko dzięki wyjątkowo suchym latom, gdyż w pozostałych sezonach stanowiska były zalane wodą. Prace koncentrowały się na stanowisku wodnym 1, znajdującym się w odległości ok. 200 m od cmentarzyska. Odsłonięto tam obszar o łącznej powierzchni 96 m², przy czym dwa rowy sondażowe o powierzchni 23 m² na przeciwnych krańcach tego stanowiska nie dostarczyły żadnego materiału (Ryc. 5). Materiał archeologiczny występował na głębokości 0,20–0,60 m; dno „bagienka” znajdowało się na głębokości od 0,60 m przy brzegu do 0,90 m w jego głębi. Na przebadanym terenie natrafiono na liczne niewielkie kamienie w luźnym rozrzucie; część z nich była przepalona, a niektóre przepołowione lub obrobione. W bryłach torfu zalegały węgle drzewne²²⁸. Na całym przebadanym odcinku znajdowały się połamane gałęzie drzew, bez śladów obróbki. Niezbyt liczne fragmenty ceramiki były rozproszone, przy czym niektóre sklejające się skorupy zalegały w odległości kilku metrów od siebie.

Na najciekawsze znalezisko natrafiono w odległości 6,5–8 m od północnego skraju stanowiska wodnego 1. Na głębokości 0,60 m leżał tam pień drzewa i równoległe do niego duża gałąź, a pomiędzy nimi wydrążona kłoda olchowa²²⁹ o długości 96 i średnicy 32 cm, wkopana pionowo i przykryta płaskim kamieniem (Ryc. 6, 7). W ścianie górnej części kłody znajdował się niewielki kolisty otwór, o ile jednak jej dolna część, nieregularnie odpiłowana, była bardzo dobrze zachowana, o tyle górna o wiele gorzej, tak że fragment z otworem po wydobywaniu rozsypał się. Wewnątrz kłody i wokół niej odkryto obrobione paliki brzożowe i czworokątne zaostrzone kołek, a w środku – duży kołek drewniany oraz fragment czarki glinianej (Tabl. CVII:W/1) i fragment dużego naczynia chropowatego. Kolisty wkop pod kłodę sięgał głębokości 1,35 m. W bezpośrednim sąsiedztwie tego obiektu zalegała dranica o długości ok. 2 m, gałąź ze śladami odcięcia, kilka częściowo przepalonych kamieni i nieliczne fragmenty ceramiki.

²²⁷ M. Mączyńska 2000; 2015; M. Mączyńska, A. Urbaniak 2007c.

²²⁸ Ich obecność stwierdzono podczas prac wykopaliskowych, jednak nie były one analizowane.

²²⁹ Analizę kłody i palików przeprowadziła Z. Tomczyńska, natomiast pozostałych elementów drewnianych nie badano.

Ryc. 5. Babi Dół-Borc, pow. kartuski, stan. wodne 1. Plan wykopów I-VI: a – drewno; b – kamień; c, d – wkop do umieszczenia ulla (głęb. 1,00 i 1,35 m); e – miejsca pobrania próbek dendrochronologicznych. Oprac.: M. Mączyńska i I. Jakubczyk

Analiza dendrochronologiczna²³⁰ wykazała, że badane fragmenty pochodziły z drzew rosnących wspólnie ze sobą, w okresie od ok. 30 do ok. 50 lat. Natomiast podstawą datowania kłody stał się fragment czarki znalezionej w jej wnętrzu.

Konstrukcja odkryta w stanowisku wodnym 1 w 2006 roku była bardzo źle zachowana i nie jest możliwe jej odtworzenie. W następnych latach badań, aż do ich zakończenia, bagno cały czas było zalane wodą, co uniemożliwiło ich kontynuację. Najciekawszym elementem tej konstrukcji jest wydrążony pień, któ-

ry trzeba interpretować jako ul kłodowy, zwany także pniem stojakiem²³¹. Ul ten został wtórnie użyty jako część konstrukcji, gdyż wypełniony został drewnianymi kołkami, a w środku znajdowały się wspomniane dwa fragmenty ceramiki.

²³⁰ Z próbek uzyskano trzy daty radiowęglowe, które zawierają się w przedziale 1147–993 BC (por. rozdz. V.5).

²³¹ R. Żukowski 1989, 146; R. Wróblewski 1998, 80–88. Do tak oryginalnego i rzadkiego znaleziska trudno było znaleźć specjalistyczną, rozproszoną literaturę. Za pomoc w jej poszukiwaniu składamy serdeczne podziękowania dr. Svenowi Gustafsonowi z Poczdamu i prof. dr. hab. Janowi Schusterowi z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego. Polską literaturę fachową udostępnił nam w 2007 roku student tegoż instytutu, Pan Bartłomiej Piotrowski, zamiłowany pszczelarz, któremu także składamy w tym miejscu podziękowania.

Ryc. 6. Babi Dół-Borcz, pow. kartuski, stan. wodne 1. 1 – ul na poziomie odkrycia (głęb. 80 cm); 2 – ul w trakcie eksploracji z widocznym otworem wlotowym. Fot.: M. Mączyńska

W północnej i środkowej Europie ule plecione z wikliny czy też wykonane z wydrążonych pni drzewnych, przeważnie dębowych lub bukowych, czyli ule kłodo-we, były znane już w epoce brązu; w ich górnej części znajdował się jeden lub kilka otworów dla pszczół²³². Ul z pnia olchowego, tak jak w Babim Dole-Borczu, poświadczony jest w osadzie w Zweedorf w Meklem-

burgii, z datą dendrochronologiczną ok. 331 po Chr.²³³ Ule z pni o długości od 70 do 100 cm i średnicy przeciętnie 30 cm były używane wtórnie jako elementy studni (otwory były wówczas zaklinowywane²³⁴), dzięki czemu zachowały się do dzisiaj.

²³² P. Baron 1995; G. Grimm 1995.

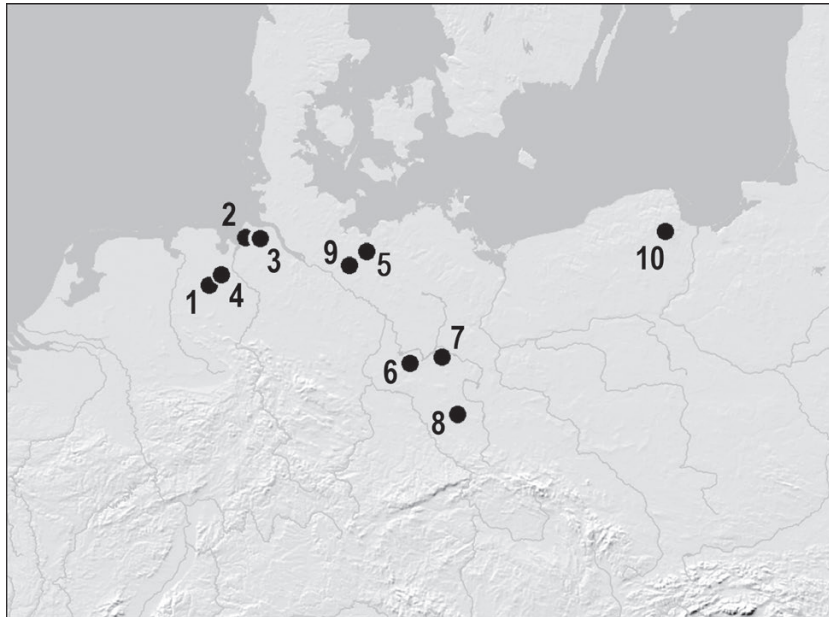
²³³ A. Selent 2017, 216–217.

²³⁴ I. Jung-Hoffmann, M. Jelinski 1979; S. Gustavs 1993; J.-P. Schmidt 2006.

Ryc. 7. Babi Dół-Borc, pow. kartuski, stan. wodne 1. Ul po wyeksplorowaniu. Fot.: M. Mączyńska

Ryc. 8. Znajdźiska uli kłodowych (1, 3–10) i plecionkowych (2) z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów. 1 – Edewechterdamm (Friesoythe-E.); 2 – Feddersen Wierde; 3 – Flögel; 4 – Gristede; 5 – Pinnow; 6 – Phöben; 7 – Berlin-Spandau; 8 – Freesdorf; 9 – Zweedorf; 10 – Babi Dół-Borc. Oprac.: M. Mączyńska i I. Jakubczyk

Z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów z Niemiec północnych i wschodnich znany dziejęć uli, głównie wykorzystanych wtórnie do budowy studni (Ryc. 8). Z wyjątkiem ula plecionego z wikliny, z osady Feddersen Wierde w Dolnej Saksonii²³⁵, wszystkie wykonane były z wydrążonych pni a ich chronologia obejmuje pierwszą połowę I tysiąclecia po Chr.

²³⁵ F. Ruttner 1981.

Najciekawszym znaleziskiem jest ul pochodzący z bagna Vehnemoor w Edewechterdamm koło Oldenburga, datowany na podstawie analizy pyłkowej na ok. 500 rok po Chr.²³⁶ Wykopany tam ul w chwili odkrycia zawierał ramki z wikliny, plastry i martwe pszczoły rasy

²³⁶ K. Michaelsen 1939; S. Gustavs 1993, 95–96; J.-P. Schmidt 2010, 133–134.

północnej *apis mellifera mellifera*²³⁷. Wymienione ule kładowe zaopatrzone były zwykle w kilka otworów i zachowane wewnątrz drewniane konstrukcje dla podtrzymywania plastrów. Ul z Babiego Dołu-Borcza miał wprawdzie tylko jeden otwór, ale znany jest również egzemplarz z osady we Flögeln w Dolnej Saksonii, z jednym tylko otworem pod krawędzią²³⁸. Pojedyncze otwory mają także współczesne ule ze szwajcarskiego kantonu Tessin w południowo-zachodnich Alpach²³⁹.

W trakcie badań stanowiska wodnego 2, położonego bezpośrednio na południe od granicy cmentarzyska, odsłonięto powierzchnię 30 m², znajdując niewielką stelę granitową, nieliczne kamienie i kilkanaście niecharakterystycznych fragmentów ceramiki kultury wielbarskiej.

Jak wspomniano, ceramika ze stanowiska wodnego 1 należy do kultury wielbarskiej²⁴⁰, a jej formy w większości odpowiadają występującym na cmentarzysku. Najbardziej istotnym znaleziskiem dla datowania omawianego ula, którego słoje – z racji wydrążenia – nie zachowały się, jest fragment niewielkiej wazy odkrytej wewnątrz pnia, należącej do grupy RW IVA, datowanej na fazy B₂-C_{1b}²⁴¹ (Tabl. CVII/W:1). Dalsze fragmenty

naczyń reprezentują następujące grupy i typy: garnki IA (Tabl. CVII/W:16), wazy IVA (Tabl. CVII/W:3.5), misy XaA (Tabl. CVII/W:6), miski XIVB (Tabl. CVII/W:4), puchary XIII (Tabl. CVII/W:9), wazki XVI (Tabl. CVII/W:8.20), których chronologia odpowiada okresowi użytkowania cmentarzyska. Kilka pozostałych większych fragmentów, grubościennych i chropowatych, trzeba zaliczyć do ceramiki osadowej, której najlicniejsza seria, jak dotąd, pochodzi z osady w Lipiankach²⁴².

Drugie stanowisko bagienne, w formie drewnianego pomostu na niewielkim bagnie, w którym znaleziono drobne fragmenty przepalonych kości ludzkich, fragmenty ceramiki i węgla drzewnego, odkryto w obrębie cmentarzyska w Odrach²⁴³. Autor badań interpretuje je jako miejsce pochówku zmarłych, którzy z jakichś powodów nie zostali pogrzebani na cmentarzysku.

Oba stanowiska wodne w Babim Dole-Borczu, zwłaszcza 1, uważamy za miejsca ofiarne o charakterze wiejskim²⁴⁴; rozbite naczynia, zwłaszcza niewielkie czarki i puchary, świadczą o dokonywaniu tam obrzędów, najpewniej mających na celu uzyskanie dobrych plonów lub podziękowanie za nie.

²³⁷ G. Grimm 1995.

²³⁸ W.H. Zimmermann 1992, 283, 291, ryc. 224, 232; J.-P. Schmidt 2010, 133.

²³⁹ G. Grimm 1995, 367.

²⁴⁰ W przydennej części „bagienka” znaleziono też kilka fragmentów naczyń z przełomu neolitu i epoki brązu (M. Mączyńska 2000, ryc. 2).

²⁴¹ R. Wołągiewicz 1993, 13, 26, tabl. 12:3.

²⁴² A. Strobin 2015, 141–142.

²⁴³ T. Grabarczyk 1996.

²⁴⁴ Szerzej w: M. Mączyńska 2000, gdzie starsza literatura; W. Bender 2009, 83.

IV. WNIOSKI KOŃCOWE. BABI DÓŁ-BORCZ W KONTEKŚCIE LOKALNYM I INTERREGIONALNYM

Cmentarzysko z kurhanami i kręgami kamiennymi w Babim Dole-Borczu, stan. 2, jest pierwszym całkowicie przebadanym i opublikowanym obiektem kultury wielbarskiej, należącym do typu cmentarzysk typu *Odry-Węsiory-Grzybnica*. Liczy ono pięć kurhanów, dwa lub trzy kręgi i 115 grobów płaskich, jest więc, w porównaniu z innymi nekropolami tej grupy, stanowiskiem niewielkim. Jego chronologia obejmuje okres od stadium B_{2b} do stadium C_{1a}, było więc użytkowane przez trzy, najwyżej cztery generacje. Wydaje się, że swych zmarłych chowało tu kilka rodzin.

Na obszarze nekropoli udało się wyróżnić kilka stref pochówków, od najstarszej do najmłodszej (Ryc. 4). Tak więc nawet na tym niewielkim obiekcie uchwycono stratyografię horyzontalną.

Na cmentarzysku ok. 24% pochówków zostało w starożytności naruszonych, zarówno podkurhanowych, jak i płaskich. Najwięcej takich grobów znajdowało się w najmłodszej części cmentarzyska, datowanej na stadium C_{1a}.

Nekropola w Babim Dole-Borczu należy do stanowisk ubogich, pozbawionych cenniejszych importów, nawet gdy weźmiemy pod uwagę na stosunkowo wysokie odsetek grobów naruszonych. Podobny typ wyposażenia reprezentują cmentarzyska w Grzybnicy, Węsiorach, a nawet rozległy obiekt w Odrach. Na wszystkich z nich w wyposażeniach grobowych nie ma naczyń brązowych, srebrnych i szklanych, a także długich koliai z różnobarwnych paciorków szklanych.

W bezpośrednim sąsiedztwie cmentarzyska w Babim Dole-Borczu zostały częściowo przebadane dwa stanowiska wodne (1 i 2). Na stanowisku 1 odkryto ślady konstrukcji drewnianej wraz z wtórnie użytym ulem. Ceramika znajdująca w obu obiektach ściśle odpowiada chronologii cmentarzyska. Obiekty te miały charakter tzw. ofiar typu wiejskiego.

W czasie wieloletnich prac prowadzonych na cmentarzysku usiłowano także znaleźć ślady odpowiadają-

jących mu osad, których powinno być przynajmniej kilka. Cmentarzysko położone jest jednak w obrębie dużego kompleksu leśnego, co nie pozwoliło na przeprowadzenie regularnych badań powierzchniowych. Na żadne ślady osadnictwa nie natrafiono także w czasie orki leśnej dla nowych sadzonek.

Wiosną 1989 roku przeprowadzono badania powierzchniowe na polach ornych w promieniu kilku kilometrów od cmentarzyska, odkrywając ślady osady odległej o 1,5 km²⁴⁵. Była ona jednak bardzo silnie zerodowana, a w jednej z trzech niewielkich wyeksplorowanych wówczas jam znajdował się fragment przydenny chropowatego naczynia, o trudnej do zaklasyfikowania przynależności kulturowej.

W tym samym roku ślady osadnictwa zlokalizowano także nad wysokim brzegiem Raduni, okazały się one jednak resztkami stanowiska z epoki neolitu i wczesnego brązu, być może także z późniejszych okresów epoki brązu²⁴⁶.

W trakcie ustalania zachodniej granicy cmentarzyska w Babim Dole-Borczu natrafiono na skrzynkowe groby fazy wielkowiejskiej (Hallstatt C). Wykopy na obrzeżach cmentarzyska prowadzono bardzo szeroko, dążąc do uzyskania ponad 20-metrowej przestrzeni wolnej od obiektów, a to z tego względu, że na samym cmentarzysku największa odległość między grobami wynosiła 18 m. W ten sposób doszło do odkrycia grobów fazy wielkowiejskiej, z których materiały zostały przekazane do opracowania dr Annie Strobin²⁴⁷. W odległości około 600 m na zachód od cmentarzyska, nad głębokim wąwozem, z kolei odkryto groby kultury

²⁴⁵ L. Krudysz 1990. Wyniki zostały opublikowane pod nazwą Babi Dół-Borc, podczas gdy w rzeczywistości pole, na którym znajduje się stanowisko, należy już do sąsiedniej miejscowości Hopowo.

²⁴⁶ L. Krudysz 1990, 32.

²⁴⁷ A. Wiśniewska 2001; 2005.

oksywskiej²⁴⁸. W wąwozie tym w latach 20. XX wieku zbudowano drogę, a z opowiadań mieszkańców wynika, że znajdowano wówczas „urny z twarzami”. W czasie prac na tym stanowisku znajdowane były połamane płyty pochodzące z grobów skrzynkowych. Cmentarzysko kultury oksywskiej, jak dotychczas, nie mogło zostać przebadane w całości, gdyż znajduje się ono w lesie prywatnym. W tymże lesie przypadkowo odkryto też grób zawierający połowę bardzo dużej popielnicy z przepalonymi kośćmi. Reprezentuje ona formę przejściową od kultury oksywskiej do wielbarskiej²⁴⁹.

W przedostatnim sezonie badań, w 2013 roku, postanowiono przebadać niewielkie wzniesienie sprawiające wrażenie kurhanu, znajdujące się ok. 130 m od wschodniej granicy cmentarzyska kultury wielbarskiej. Oka-

zało się ono naturalnym wzniesieniem, natomiast w jego obrębie i wokół niego natrafiono na pochówki kultury jastorfskiej²⁵⁰. W ciągu dwóch następnych lat badań odkryto dalsze groby tej kultury.

Tak więc cmentarzysko kultury wielbarskiej zajmuje najwyższe wzniesienie w okolicy, a na wschód od niego, w bardzo niewielkiej odległości, leżą dwie dalsze nekropole – fazy wielkowiejskiej i kultury jastorfskiej. Interesujące jest, że te wcześniejsze cmentarzyska nie zajęły kulminacji terenu. W obrębie stanowiska fazy wielkowiejskiej znajdował się rozległy, częściowo rozebrany bruk kamienny – można przypuszczać, że mógł być on częściowo widoczny jeszcze w czasie przybycia tu ludności kultury wielbarskiej, a pochodzące z niego kamienie zostały wybrane do budowy kurhanów.

---

²⁴⁸ A. Strobin 2006; 2007; 2011; 2012.

²⁴⁹ Uprzejma informacja dr Anny Strobin.

---

²⁵⁰ A. Strobin, I. Jakubczyk 2017.

V. EKSPERTYZY SPECJALISTYCZNE

V.1. ZESTAWIENIE PODSTAWOWYCH WYNIKÓW ANALIZY ANTROPOLOGICZNEJ POCHÓWKÓW ZE STANOWISKA BABI DÓŁ-BORCZ, STAN. 2 (WIESŁAW LORKIEWICZ)

Przy określaniu wieku w chwili śmierci zastosowano następujące klasy: *infans* I – 0–7 lat, *infans* II – 7–14 lat, *iuvenis* – 15–18/22 lat, *adultus* – 18/22–35 lat,

maturus – 35–50/55 lat, *senilis* – powyżej 50/55 lat. W niektórych wypadkach możliwe było tylko wskazanie, że szczątki pochodzą od osoby dorosłej (tj. powyżej 20 lat).

(Od Redakcji: W tabeli umieszczono informację o wszystkich grobach odkrytych w Babim Dole-Borczu. Materiał kostny z ciałopalnych grobów I.2, II.1, 1–4, 6, 8–10, 15–20, 22, 23, 45, 107 i 108 zaginął i nie był przedmiotem analizy.)

Grób	Rodzaj grobu	Stopień przepalenia	Ciężar (g)	Liczba osób	Płeć	Wiek (w latach)	Uwagi
2.1	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
I.1	popielnicowy	średni	260	1	♂?	dorosły	Z czaszki rozpoznano ok. 30 fragmentów kości płaskich z części mózgowej (kilka z fragmentami szwów – zarówno wolnych jak i w trakcie zarastania), prawy brzeg nadczołowej, wyrostki czołowe obu kości jarzmowych, fragment kości skroniowej. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano paliczek ręki, fragmenty trzonu i łuków kręgow, fragmenty istoty zbitiej z trzonów kości długich kończyn.
I.2	jamowy	?	?	1	?	?	Por. Katalog: (...) <i>duża ilość silnie przepalonych kości</i> . Materiał kostny zaginął.
I.3	inhumacyjny (symboliczny?)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
I.4	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
II.1	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>kilka przepalonych (!) kości</i> . Materiał kostny zaginął.
III.1	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
IV.1	inhumacyjny (naruszony)	średni	-	1	?	<i>iuventis</i> lub dorosły (15-x)	Materiał kostny z grobu inhumacyjnego niezachowany. Kilkadziesiąt drobnych fragmentów istoty zbitiej z przepalonych kości szkieletu postkranialnego [Red.: Kości wraz ze spalenizną są wtórne w stosunku do pochówku inhumacyjnego i znalazły się tam po jego naruszeniu].
V.1	inhumacyjny (naruszony)	a) nadpalenie; b) brak	-	1 (?)	?	?	a) Fragment nadpalonej kości ludzkiej ze sklepienia czaszki (prawdopodobnie kości ciemieniowa), koloru brunatno-czarnego. b) Dziesięć bardzo drobnych fragmentów szklawa zęba (prawdopodobnie trzonowego, jednak bez możliwości wskazania na podstawie badań makroskopowych, czy był to ząb stały, czy mleczny), ze śladami starcia powierzchni żującej. Uwaga: ząb bez śladów przepalenia bądź nadpalenia.
V.2	jamowy	średni	-	1 (?)	?	?	Fragmenty przepalonych kości.
V.3	inhumacyjny	-	-	1	?	dorosły	Ok. 40 fragmentów kości (w większości bardzo drobnych ułamków). Kości części mózgowej czaszki: fragmenty kości płaskich sklepienia, fragment łuski kości czołowej (z grzebieniem czołowym), fragmenty kości skroniowej (fragmenty części skalistej oraz okolicy otworu słuchowego zewnętrznego); fragment korony zęba stałego – trzonowego ze szczęki (fragment szklawa z powierzchni żującej, wykazujące umiarkowane starcie). Trzy fragmenty kości ze szkieletu postkranialnego (istoty zbitiej z trzonów kości długich kończyn, jeden z nich prawdopodobnie od kości udowej). Masywność fragmentów kostnych wskazuje, że nie pochodzą one od szkieletu dżeczka (osoby w wieku poniżej 15 lat).
1	popielnicowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>kilka fragmentów bardzo drobnych przepalonych kości</i> . Materiał kostny zaginął.
2	popielnicowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>niewielka ilość przepalonych kości</i> . Materiał kostny zaginął.
3	jamowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>skąpego przepalonych kości, zachowanych w dużych fragmentach</i> . Materiał kostny zaginął.
4	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>fragment kości i dwa zęby</i> . Materiał kostny zaginął.

Grób	Rodzaj grobu	Stopień przepalenia	Ciężar (g)	Liczba osób	Płeć	Wiek (w latach)	Uwagi
5	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
6	jamowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>przealone kości</i> . Materiał kostny zagiął.
7	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
8	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>zęb</i> . Materiał kostny zagiął.
9	popielnicowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>przealone kości</i> (...) <i>w popielnicy były ułożone w porządku anatomicznym</i> . Materiał kostny zagiął.
10	popielnicowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>popielnica</i> (...) <i>zawierająca przepalone kości ułożone w porządku anatomicznym</i> . Materiał kostny zagiął.
11	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
12	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
13	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
14	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
15	jamowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>skupisko przepalonych kości</i> . Materiał kostny zagiął.
17	popielnicowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: <i>popielnica, zawierająca przepalone kości</i> . Materiał kostny zagiął.
18	popielnicowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>popielnica, zawierająca przepalone kości</i> . Materiał kostny zagiął.
19	popielnicowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>popielnica, zawierająca przepalone kości</i> . Materiał kostny zagiął.
20	jamowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>niewielka ilość przepalonych kości</i> . Materiał kostny zagiął.
21	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
22	popielnicowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>popielnica, zawierająca niewielką ilość przepalonych kości</i> . Materiał kostny zagiął.
23	jamowy	-	-	-	-	-	Por. Katalog: <i>Przealone kości zalegały w bardzo ścisłym układzie</i> . Materiał kostny zagiął.
25	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
26	jamowy	średni	-	1	?	dorosły	Drobne, średnio liczne fragmenty kości czaszki (m.in. części skaliste obu kości skroniowych, kości sklepienia czaszki) i szkieletu postkranialnego (część kłykcia kości ramiennej, fragmenty głowy kości promieniowej, część rzepek z wcięciem mięśnia obszernego boczego).
27	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
28	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
29	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
30	jamowy	średni	-	1	?	dorosły (?)	Fragmenty trudnych do dokładniejszej identyfikacji kości z czaszki i szkieletu postkranialnego. Masywność kości wskazuje na osobę dorosłą.

Grób	Rodzaj grobu	Stopień przepalenia	Ciężar (g)	Liczba osób	Płeć	Wiek (w latach)	Uwagi
31	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
32	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
33	jamowy	średni	1085	1	♂?	30-60	Liczne, silnie rozdrobnione fragmenty kości czaszki (m.in. brzeg nadoczodołowy kości czolowej, fragmenty żuchwy, fragmenty kości sklepienia) i szkieletu postkranialnego (m.in. część głowy kości promieniowej, fragmenty paliczków, kręgow, żeber).
34	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
35	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>dwa zupełnie rozlosowane zęby</i> .
36	inhumacyjny	-	-	1	?	późny <i>iuvenis</i> lub <i>adultus</i> (18-30)	Por. Katalog: (...) <i>fragmenty czaszki z 21 zębami</i> . Zachował się tylko ząb przedtrzonowy szczęki.
37	jamowy	średni, częściowo słaby	-	1	?	dorośli	Nieliczne, drobne fragmenty kości czaszki i szkieletu postkranialnego.
38	jamowy	średni	-	2 (?)	1) ? 2) ?	1) <i>infans</i> I (?) 2) <i>infans</i> II lub <i>iuvenis</i>	Kości pochodzą od dziecka w wieku <i>infans</i> I. Kilka fragmentów kości ze sklepienia czaszki o większej grubości i innym przepaleniu sugeruje pochodówek podwojny bądź domieszkę kości innej osoby – starszego dziecka bądź <i>iuvenis</i> .
39	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
40	inhumacyjny	-	-	1	?	ok. 7	Zachowane tylko korony i zawiązki zębów stałych (prawie wyłącznie szklivo).
41	inhumacyjny (naruszony)	-	-	1	?	ok. 6-9 (?)	Zachowany ząb 26 (z guzkiem Carabelliego).
43	inhumacyjny	-	-	1	?	ok. 20-25	Fragment lewej szczęki z zębami 25-28, luźne zęby 13-15 oraz silnie zredukowane czwarte zęby trzonowe szczęki (!). Fragment żuchwy z zębami 33-38 i luźny ząb 44. Ponadto dwa inne luźne zęby, rozkruszone, bez możliwości identyfikacji.
44	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
45	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Por. Katalog: (...) <i>fragmenty czaszki ze stosunkowo dobrze zachowanymi zębami szczęki</i> . Materiał kostny zaginał.
46	inhumacyjny (naruszony)	-	-	?	?	?	Prawdopodobny fragment istoty gąbczastej z kości długiej.
48	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany. (Por. Katalog: Pod stałą <i>niektóre przepalone kości, których związek z grobem szkieletowym nie jest pewny</i> – materiał niediagnostyczny.)
53	jamowy	-	-	-	?	?	Por. Katalog: (...) <i>niewielkie skupisko przepalonych kości</i> .
55	inhumacyjny (?)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany (?).
56	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
57	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.

Grób	Rodzaj grobu	Stopień przepalenia	Ciężar (g)	Liczba osób	Płeć	Wiek (w latach)	Uwagi
58	jamowy	średni	-	2	1) ? 2) ?	1) <i>iuvenis</i> 2) dorosły	1) Średnio liczne, drobne fragmenty kości czaszki (m.in. fragment lewego brzożu nadczołowego, łuski kości potylicznej, części łuków zębodołowych szczęki i żuchwy) i szkieletu postkranialnego (m.in. fragmenty nasady bliższej kości promieniowej, kręgu szczytowego, nieskostniałego grzeźbienia biodrowego). 2) Nieliczne drobne fragmenty kości płaskich czaszki (cienkie i delikatne), w tym: dwa fragmenty części skalistych kości skroniowych, fragmenty żuchwy z zębodołami zębów 31–34, dwa fragmenty zębów stałych. Ze szkieletu postkranialnego rozpoznano fragmenty kręgow (w tym łuk przedni kręgu szczytowego), fragmenty żeber, fragment kłykcia kości udowej, głowa kości śródstopia. Kości mało masywne.
59	jamowy	średni	-	1	?	<i>iuvenis</i> lub dorosły (15–x)	Nieliczne, średnio rozdrobnione fragmenty kości czaszki i szkieletu postkranialnego (m.in. koniec mostkowy obojczyka z zerodowanym polem przyczepu więzadła mostkowo-obojczykowego i część powierzchni uchowatej kości biodrowej).
70	popielnicowy	nierównomierny – część w stopniu średnim, część słabo	559	1	♂?	30–50	Wysokość ciała ok. 168 cm. Rozpoznano kilkanaście fragmentów kości sklepienia czaszki (grubość 5–6 mm), część skalistą kości skroniowej, wyrostek czolowy kości jarzmowej, fragmenty łopatki, obojczyka, kości ramiennej (część głowy, bloczek), głowę kości promieniowej (średnica 22 mm), głowy kości łokciowych, kości ręki, trzony kręgów piersiowych i lędźwiowych, fragmenty żeber, kości miednicznych, znaczne części obu kości łonowych z okolicy spojenia łonowego, fragmenty kości udowych, piszczelowych, kości strzałkowej, kości stępu i śródstopia.
73	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
74	jamowy	średni	225	1	?	dorosły (<i>senilis</i> ?)	Rozpoznano nieliczne fragmenty kości sklepienia (część z odcinkami silnie skostniałych szwów) o grubości 4–6 mm, części skaliste kości skroniowych, fragment szczęki z całkowitym zanikiem zębodołów zębów siecznych i kła, fragmenty bloczków kości ramiennych, żeber, kości udowej i stępu.
75	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
76	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
77	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
78	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
79	jamowy	silny	67	1	?	późny <i>infans</i> II lub <i>iuvenis</i>	Fragmenty kostne nieliczne, silnie rozdrobnione: drobne fragmenty kości płaskich sklepienia czaszki oraz części skalistej kości skroniowej.
82	jamowy	średni	700	1	?	dorosły (20–50)	Rozpoznano nieliczne fragmenty kości płaskich sklepienia czaszki, fragment brzożu nadczołowego, część skalistą kości skroniowej, łuk jarzmowy, część lewej szczęki z brzegiem otworu gruszkowatego, fragmenty żuchwy, głowę kości promieniowej, fragmenty paliczek, żeber, rzepek, trzonu kości piszczelowej.
83	jamowy	silny	65	1	?	7–15	Rozpoznano kilka fragmentów kości sklepienia czaszki, część skalista kości skroniowej, fragmenty żuchwy, fragmenty łuków kręgow, żeber i kości biodrowej.

Grób	Rodzaj grobu	Stopień przepalenia	Ciężar (g)	Liczba osób	Płeć	Wiek (w latach)	Uwagi
84	inhumacyjny (naruszony)	średni	0,1	-	-	-	Jeden bardzo drobny fragment przepalanej kości, niezidentyfikowany gatunkowo.
86	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
87	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
88	jamowy	średni	32	1	?	1-5	Z czaszki rozpoznano nieliczne fragmenty kości sklepienia i fragment szczęki i fragment postkranialnego fragmentu obojczyka, kości biodrowej oraz trzonów głównych kości kończyn.
102	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
103	jamowy	średni	-	1	?	?	Zachowane nieliczne fragmenty części mózgowej czaszki i istoty zbitkiej trzonów głównych kości kończyn. Morfologia kości sugeruje pochówek kobiety lub osoby w wieku młodzieńczym (<i>iuvenis</i>).
104	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
105	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
106	jamowy	średni	-	1	♀?	dorosły	Średnio liczne, silnie rozdrobnione fragmenty kości czaszki (m.in. łuski kości potylicznej, kości skroniowej, wyrostki czołowe obu kości jarzmowych szer. 7-8 mm, część łuku zębodołowego szczęki) i szkieletu postkranialnego (m.in. fragment kręgu szyjowego, głowy kości promieniowej, gałęzi kości kulszowej z guzem kulszowym).
107	jamowy	-	-	-	-	-	Materiał kostny zaginął.
108	jamowy	-	-	-	-	-	Materiał kostny zaginął.
109	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
110	inhumacyjny	-	-	1	?	<i>adultus</i>	Zachowane dwa zęby stałe (boczny siekacz szczęki i drugi trzonowy żuchwy) i drobne fragmenty kości szkieletu postkranialnego (prawdopodobnie z okolicy stawu biodrowego).
111	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
112	inhumacyjny	-	-	1	?	ok. 3-4	Zachowane wyłącznie szklivo koron i zawiązków zębów stałych.
113	inhumacyjny	silny	-	1	?	?	Materiał kostny nieprzepalony niezachowany. Drobny fragment przepalanej kości, prawdopodobnie z czaszki.
114	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
115	inhumacyjny	-	-	1	♂?	dorosły (30-50)	Zachowana prawa połowa łuski kości potylicznej, część prawej kości ciemieniowej i większość prawej kości skroniowej. Ponadto fragmenty głowy kości długiej (ramiennej lub udowej).
116	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
117	inhumacyjny	-	-	1	?	7-10	Zachowane zawiązki zębów stałych (rozpoznano przysrodzkowe siekacze, kły i zęby przed-trzonowe szczęki), fragmenty kości skroniowych i potylicznej oraz kręgi szyjne; siekacze wykazują umiarkowanie wyrażoną łopatomatość.
118	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.

Grób	Rodzaj grobu	Stopień przepalenia	Ciężar (g)	Liczba osób	Płeć	Wiek (w latach)	Uwagi
119	inhumacyjny	-	-	1	?	<i>adultus</i>	Zachowane korony pięciu zębów stałych szczęki i żuchwy.
120	inhumacyjny (naruszony)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
121	jamowy	średni	-	1	?	dorosły (<i>adultus</i> ?)	Fragmenty kości czaszki (m.in. część brzożgu nadoczodołowego z kości czołowej) i szkieletu postkranialnego.
122	jamowy	średni	-	1	♂?	<i>maturus</i>	Fragmenty kości czaszki (m.in. brzeg nadoczodołowy z kości czołowej, część sutkowa kości skroniowej, wyrostki czołowe kości jarzmowych, wyrostek kłykciowy żuchwy) oraz szkieletu postkranialnego (m.in. fragment głowy kości promieniowej).
123	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
125	jamowy	średni	-	1	♂?	50-x	Fragmenty kości czaszki (m.in. fragmenty kości sklepienia z silnie zobliterowanymi odcinkami szwów, części skaliste i sutkowe kości skroniowych, wyrostki czołowe kości jarzmowych, fragmenty łuków zębodołowych szczęki i żuchwy). Fragmenty szkieletu postkranialnego (m.in. fragment głowy kości promieniowej, części kręgu szyjowego).
126	inhumacyjny	-	-	1	?	<i>adultus</i> (20-30?)	Zachowane zęby stałe (głównie korony) - trzonowe i przedtrzonowe szczęki, ponadto kilka drobnych fragmentów kości ze sklepienia czaszki.
127	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
128	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
129	inhumacyjny	-	-	1	?	ok. 7-9	Zachowane korony zębów stałych i mlecznych, fragment żuchwy, kręgi szyjne, fragmenty obojczyka i dwóch pierwszych żeber. Na siekaczu żuchwy słaba hypoplazja liniowa szkliwa. Wszystkie zachowane kości i zęby zabarwione śnieżną od przedmiotu metalowego zlokalizowanego w tej okolicy szkieletu.
130	inhumacyjny	-	-	1	?	?	Fragment szkliwa z korony zęba stałego lub mlecznego.
131	jamowy	średni	-	1	?	dorosły	Nieliczne, drobne fragmenty kości czaszki (m.in. fragment brzożgu nadoczodołowego) i szkieletu postkranialnego (m.in. fragment bloczka kości ramiennej).
132	jamowy	średni	-	1	?	dziecko	Nieliczne fragmenty kości z czaszki i szkieletu postkranialnego.
133	jamowy	średni	-	1	?	30-60	Silnie rozdrobnione fragmenty kości czaszki (m.in. brzeżgi nadoczodołowe z kości czołowej) i szkieletu postkranialnego (m.in. fragment głowy kości promieniowej, bloczka kości ramiennej, część powierzchni spoiniowej kości łonowej).
134	inhumacyjny	-	-	1	?	<i>adultus</i>	Zachowane wyłącznie szkliwo z korony zęba 16.
135	popielnicowy (?)	średni	-	1	?	dorosły	Nieliczne fragmenty kości z czaszki i szkieletu postkranialnego.
136	inhumacyjny (naruszony) (?)	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
138	inhumacyjny	-	-	-	-	-	Materiał kostny niezachowany.
139	popielnicowy	średni	-	1	?	<i>iuvenis</i> lub dorosły (?) (15-x)	Nieliczne, drobne fragmenty kości czaszki i szkieletu postkranialnego.

Grób	Rodzaj grobu	Stopień przepalenia	Ciężar (g)	Liczba osób	Płeć	Wiek (w latach)	Uwagi
140	jamowy	średni	1215	1	♂	30–50	Liczne fragmenty kości płaskich z części mózgowej czaszki, część skalista prawej kości skroniowej, fragment prawej kości skroniowej z dołem żuchwowym, fragmenty wyrostków jarzmowych kości skroniowych, fragmenty wyrostków sutkowatych kości skroniowych, część boczna kości potylicznej, oba brzegi nadoczdolowe, wyrostek czolowy lewej kości jarzmowej, lewy wyrostek kłykciowy żuchwy, fragmenty żuchwy z zębodołami zębów 31–35 i 43–48 (36 i 46 utracone zażywczo), fragmenty wyrostka zębodołowego szczęki (jeden z zębodołem zęba 28), fragmenty zębów. Ze szkieletu postkraniinalnego zachowały się fragmenty żeber, fragment trzonu obojczyka, fragment wyrostka barkowego łopatki, fragment głowy kości ramiennej, fragment głowy i końce dalsze kości promieniowych, głowa kości łokciowej, fragmenty kości śródreża, paliczek ręki, fragmenty talerza biodrowego i kłykcia kości udowej, końce dalsze kości piszczelowej i strzałkowej, obie rzepki (jedna kompletna i fragment drugiej), kości stępu i śródstopia.
141	jamowy	średni, część fragm. – słaby	410	1	?	dorośli	Ok. 30 fragmentów kości płaskich z części mózgowej czaszki, część skalista prawej kości skroniowej, prawy brzeg nadoczdolowy, fragment wyrostka zębodołowego szczęki. Ze szkieletu postkraniinalnego rozpoznano fragmenty łopatek, wyrostek łokciowy kości łokciowej, fragment końca dalszego kości ramiennej z częścią bloczka, kości łódeczkowata, fragmenty żeber, fragmenty talerza kości biodrowej, fragmenty kości śródstopia i paliczeków.
142	inhumacyjny (naruszony)	–	–	–	–	–	Materiał kostny niezachowany.
143	inhumacyjny	–	–	–	–	–	Materiał kostny niezachowany.
144	jamowy	średni	75	1	?	?	Nieliczne, drobne fragmenty kości, w większości z części mózgowej czaszki.
145	inhumacyjny	–	–	1	?	<i>iuventis</i> (?)	Fragment kości płaskiej ze sklepienia czaszki i korony zębów stałych: 12, 22, 26, 27, 34–37, 44–47 oraz kilka innych, nierozpoznanych ze względu na silne, wtórne rozkruszenie.
146	inhumacyjny	–	–	–	–	–	Materiał kostny niezachowany.
149	inhumacyjny	–	–	–	–	–	Materiał kostny niezachowany.
150	inhumacyjny	–	–	1	♂?	dziecko	Fragment kości płaskiej z części mózgowej czaszki i korony trzonowych zębów stałych (16, 26 i 46; ząb 26 z guzkiem Carabelliego). * Uwaga: Płeć męską dziecka sugerują duże wymiary zachowanych koron stałych zębów trzonowych.
151	inhumacyjny (naruszony)	–	–	–	–	–	Materiał kostny niezachowany.
152	inhumacyjny	–	–	–	–	–	Materiał kostny niezachowany.
153	inhumacyjny	–	–	–	–	–	Materiał kostny niezachowany.
162	inhumacyjny (naruszony)	–	–	–	–	–	Materiał kostny niezachowany.
163	inhumacyjny	–	–	–	–	–	Materiał kostny niezachowany.
165	inhumacyjny	–	–	1	?	?	Fragment kości płaskiej ze sklepienia czaszki i fragment części skalistej kości skroniowej.

V.2. ZWIERZĘCE SZCZĄTKI KOSTNE Z CMENTARZYSKA W BABIM DOLE-BORCZU, STAN. 2 (DANIEL MAKOWIECKI)

Pozostałości kostne, będące przedmiotem analizy pochodzą z obiektu 47, określonego jako palenisko (Tabl. LX/47). Należały one do jednego osobnika bydła. Ogółem stwierdzono obecność fragmentów pięciu kości reprezentujących kończynę miedniczną lewą oraz jednego zęba górnego (Tab. 4; Ryc. 9, 10). Wymienione elementy należały do zwierzęcia młodego, którego wiek oszacowano na 1,5–2 lata.

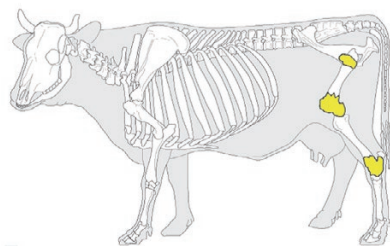
Elementy szkieletu z obiektu 47 odznaczają się zaawansowanym stopniem wietrzenia, dlatego też za-

den z nich nie zachował się w całości. Warto jednak podkreślić, iż na tych zachowanych nie stwierdzono śladów pochodzenia antropogenicznego, tj. negatywów ostrych narzędzi, które mogą powstawać podczas rozbioru tuszy na zasadnicze wyręby, czy też porcjowania na mniejsze części. Na tej podstawie można wnioskować, iż w obiekcie zdeponowano całą, lewą ćwierć zwierzęcia w porządku anatomicznym.

Elementy	Liczba	Opis	Ryc.
ząb górny	1	P ³ lub P ⁴ , bez śladów starcia	10:c
kość udowa	1	lewa, --*	10:a,b
kość piszczelowa	1	lewa, o-	10:d
kostka boczna	1	lewa	10:e
kość skokowa	1	lewa	10:f
kość długa	1	fragment (z kości udowej lub piszczelowej)	
Razem	6		

Tab. 4. Babi Dół-Borc, stan. 2. Charakterystyka taksonomiczna szczątków kostnych bydła z obiektu 47

* Opis stanu zrośnięcia nasad z trzonem: (-) – nasada niezrośnięta; o – brak cechy; określnik podany na pierwszym miejscu odnosi się do nasady bliższej, na drugim miejscu – do nasady dalszej.

Ryc. 9. Ciało bydła oraz kościec z zaznaczonymi partiami elementów kości zarejestrowanymi w obiekcie nr 47. Oprac.: D. Makowiecki

Ryc. 10. Bydło – fragmenty kości kończyny miednicznej lewej. Fot.: D. Makowiecki

V.3. TEKSTYLIA Z CMENTARZYSKA KULTURY WIELBARSKIEJ W BABIM DOLE-BORCZU, STAN. 2 (JERZY MAIK)

WSTĘP

Na cmentarzysku w Babim Dole-Borczu na Kaszubach pozostałości tekstyliów znaleziono w 11 grobach (obiekty 43, 78, 86, 102, 104, 112, 129, 143, 150, 165 oraz kurhan V, grób 1) datowanych na fazy B₂ i B₂/C₁–C_{1a}²⁵¹ okresu wpływów rzymskich. Badania nad wyrobami włókienniczymi (wełniane tkaniny, sznurki i nici) prowadzono sukcesywnie z pojawianiem się nowych odkryć: pierwsze analizy wykonano w 1994 roku, ostatnie – w 2014 roku. Podczas analiz używano mikroskopu OLYMPUS SZX7, stosując przy badaniu struktury tekstyliów powiększenia od 10× do 30×, a przy określaniu surowca – powiększenia od 200× do 400×.

SUROWIEC

W większości badane wyroby powstały z wełny owczej. Jedynie sznurek nr 2 z grobu 78 oraz nić nr 5 zachowana w otworze paciorka z grobu 129 mogły być wykonane z lnu – nie jest to jednak ocena jednoznaczna ze względu na niewielkie rozmiary i zły stan zachowania fragmentów.

Jakość wełny owczej jest bardzo dobra. Świadczy o tym grubość włókien, która zarówno w osnowach, jak i w wątkach, zawiera się w przedziale od 9 do 48 μm. Średnie grubości w próbkach osnów wynoszą od 16,7 do 22,8 μm, przy nierównomierności 28,55 do 44,13%. W dwóch próbkach odnotowano pojedyncze włókna rdzeniowe (2%). W wątkach średnia grubość włókien w próbce wynosi natomiast od 17,9 μm do 2,0 μm, przy nierównomierności od 31,50 do 43,12%. W jednej

z próbek było jedno włókno rdzeniowe, zaś w drugiej dwa takie włókna (2–4%). Oznacza to, że na osnowę i na wątek brano wełnę takiej samej, bardzo wysokiej jakości – typu I lub II²⁵². Typ I to wełna jakości odpowiadającej runu owiec nazywanych przez Rzymian *oves pellitae* lub owcami tarenckimi, greckimi lub attyckimi, natomiast typ II – to wełna pochodząca od północnoeuropejskiej owcy wełnistej (*Ovis aries* L.) rasy Soay (*woolly Soay*)²⁵³.

PRZĘDZA

Ze względu na zły stan zachowania nie udało się nic powiedzieć na temat przędzy lnianej. Natomiast przędza wełniana użyta w tkaninach ma skręt Z (prawy) lub S (lewy). Jej średnia grubość wynosi od 0,30 do 0,75 mm, co oznacza, że jest to przędza bardzo delikatna, typowa dla włókiennictwa kultury wielbarskiej, w którym z reguły przędzę w skręcie Z wykorzystywano na osnowę, zaś przędzę S – na wątek. Wyjątkiem w badanym materiale są tkaniny nr 3 z grobu 78 oraz nr 1 z grobu 86, w których przędzę, skręconą w obu kierunkach, zastosowano zarówno w osnowie, jak i w wątku. Drugą zasadą jest dobieranie na osnowę przędzy nieco cieńszej niż na wątek lub o takiej samej grubości²⁵⁴.

TKANINY WEŁNIANE

Tkaniny wełniane zostały opisane z zastosowaniem typologii opracowanej dla tekstyliów z Pomorza,

²⁵¹ M. Mączyńska, A. Dudek 2003; por. też J. Maik 2012.

²⁵² Według klasyfikacji autora (zob. J. Maik 2012).

²⁵³ J. Maik 2012, 65–69, tam dalsza literatura.

²⁵⁴ J. Maik 2012, tam dalsza literatura.

No.	A				B			
	1	2	3	4	1	2	3	4
3.	9–45 μm	19,7 μm	44,13%	–	12–42 μm	22,5 μm	31,50%	–
4.	12–39 μm	17,7 μm	30,11%	2%	9–48 μm	17,9 μm	42,35%	4%
5.	12–48 μm	20,7 μm	37,48%	–	12–42 μm	23,0 μm	31,65%	–
6.	9–39 μm	16,7 μm	31,57%	2%	12–48 μm	20,4 μm	41,37%	–
8.	12–39 μm	21,0 μm	37,49%	–	12–42 μm	19,6 μm	43,12%	2%
9.	15–51 μm	22,8 μm	32,51%	–	12–48 μm	20,4 μm	43,08%	–
10.	12–33 μm	16,9 μm	28,55%	–	12–33 μm	18,2 μm	34,73%	–

Tab. 5. Wyniki analiz wełny tekstyliów z grobu 43

No. – numer próbki w grobie; A – osnowa; B – wątek. 1 – grubość włókien; 2 – średnia grubość włókien; 3 – nierównomierność włókien (średnie odchylenie od średniej grubości); 4 – udział włókien rdzeniowych.

datowanych na okres wpływów rzymskich i średniowiecza, a zmodyfikowanej w trakcie analizy tkanin z Elbląga²⁵⁵. Typ tkaniny zależy od użytego w niej splotu, kierunku skrętu przędzy w osnowie i w wątku, od folowania lub jego braku, przy czym dotychczas nie potwierdzono folowania tkanin kultury wielbarskiej.

Typ 7

Do typu 7 (splot skośny 2/2 – Ryc. 11; skręt nici ZZ – Ryc. 12) zaliczono pięć fragmentów tej samej – jak się wydaje – tkaniny, z grobu 43. Gęstość osnowy poszczególnych fragmentów waha się od 10 do 12 nici na 1 cm, a wątku – od 9 do 11 na 1 cm. Dwa fragmenty (nr 3 i 5) mają brzegi woreczkowe.

Typ 8

Tkaniny tego typu, w splotie skośnym 2/2 (Ryc. 11) i z przędzą w skręcie ZS (Ryc. 12), znaleziono w liczbie 14 sztuk. Ich gęstość wynosi: w osnowie – 9–16 nici na 1 cm, w wątku – 8–16 nici na 1 cm. Wyróżniają się wśród nich pozostałości dwu tkanin (nr 3 z grobu 78 i nr 1 z grobu 86), mających w osnowie i w wątku nici w skręcie Z i S. Z powodu złego stanu zachowania nie udało się obliczyć raportu wzoru. Tkaniny te należą do typu *Odry*²⁵⁶.

²⁵⁵ J. Maik 1988, 29; 1997, 13–14, tab. 1; 2012, 17, tab. 1; 2013, 95, tab. 1; 2015, 216, tab. 1.

²⁵⁶ Według typologii L. Bender Jørgensen (1986, 126–127, ryc. 152; por. J. Maik 2016, 139–146).

NICI I SZNURKI

Znaleziono ponadto cztery wełniane nici (skręt Z i S) oraz cztery także sznurki. Dwa sznurki są w skręcie S/2Z, dwa kolejne są również skręcone w skręcie S z nici w skręcie Z, ale liczby tych nici nie udało się policzyć.

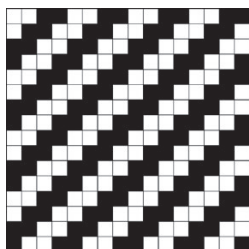
Oprócz nich odkryto dwa wyroby z surowca roślinnego, chyba lnu: jeden bardzo źle zachowany sznurek i jedna nienadająca się do analizy nić.

WNIOSKI

Zbiór 23 tkanin wełnianych oraz kilku nici lub sznurków znalezionych na cmentarzysku w Babim Dole-Borczu, zachowanych w małych fragmentach, z reguły źle lub bardzo źle, nie upoważnia do wyciągania szerszych wniosków. Z przeprowadzonych porównań wynika jednak jasno, że wyroby te mieszczą się znakomicie w pojęciu „tkanina kultury wielbarskiej”²⁵⁷. Przede wszystkim są one wykonane z wełny, a tylko niektóre sznurki czy nici z lnu (jeśli dobrze udało się rozpoznać ich surowiec). Przewaga surowca wełnianego nad lnianym jest generalnie charakterystyczna dla tkanin archeologicznych i wynika z lepszego zachowywania się w ziemi wełny niż lnu. Można przyjąć, że tkaniny lniane były w znacznie częstszym użyciu niż wynikałoby to z odkryć. Proporcji używania jednych i drugich nie udało się zapewne nigdy ustalić. Osobną kwestią, którą trudno zweryfikować ze względu na brak materiałów z osad, są różnice w stroju codziennym i pogrzebowym.

²⁵⁷ Por. J. Maik 2012.

Ryc. 11. Schemat spłotu skośnego 2/2. Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik

Na cmentarzysku w Babim Dole-Borczu znaleziono tkaniny tylko dwóch typów – 7 i 8, tzn. utkanych w splocie skośnym 2/2 z przędzy ZZ lub ZS. Wyroby typu 7 pochodzą z grobu z podfazy B_{2b} (grób 43). Tkaniny typu 8 wystąpiły w zespołach datowanych od podfazy B_{2b} do fazy B₂/C₁–C_{1a} (groby 43, 78, 104, 129).

Pokrywa się to z moimi wcześniejszymi ustaleniami na temat przemian we włókiennictwie kultury wielbarskiej. Wynika z nich, że w czasie odpowiadającym podfazie B₂ częściej wykonywano tkaniny typu 7, zaś w fazie B₂/C₁–C_{1a} raczej tkaniny typu 8²⁵⁸. Biorąc pod uwagę niewielką liczbę tkanin w omawianym zbiorze, nie wyciągałbym jednak z tego wniosków natury statystycznej.

Wydaje się, że opisane wyżej tkaniny były utkane na pionowym krośnie ciężarkowym, choć nie znaleziono przy nich brzegów początkowych, które by tego jednoznacznie dowodziły. Jednak ich ogólne podobieństwo do tkanin dowodnie utkanych na krośnie ciężarkowym oraz obecność brzegów woreczkowych, możliwych do utkania na takim krośnie, taki sąd wysoce uprawdopodobniają.

Wszystkie tkaniny są zapewne pochodzenia miejscowego. W każdym razie brak jakichkolwiek przesłanek, aby którąkolwiek z nich określać jako importowaną czy wyprodukowaną na miejscu według obcego wzoru. Dotyczy to również tkanin typu *Odry*, które są na Pomorzu bardzo częste i prawdopodobnie wywodzą się z *Barbaricum*, może właśnie z Pomorza²⁵⁹.

Cały zbiór tekstyliów z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu jest bardzo typowy dla kultury wielbarskiej i doskonale podbudowuje dotychczasowe sądy na temat jej włókiennictwa.

²⁵⁸ J. Maik 2012, 103–112.

²⁵⁹ J. Maik 2012, 114; 2016, 139–146.

Ryc. 12. Skręt S i Z. Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik

KATALOG TEKSTYLIÓW

Objaśnienia:

Numer i rodzaj znaleziska – dotyczy wyłącznie znalezisk tekstylnych; typ tkaniny – według typologii J. Maika²⁶⁰; skręt pojedynczych nitek: Z – skręt prawy; S – skręt lewy; gęstość tkanin osnowy i wątku na 1 cm. Symbol (–) oznacza brak danych (np. z powodu złego stanu lub fragmentaryczności zachowania się tkaniny), bądź: nie dotyczy.

Kurhan V, grób 1, inhumacyjny (podfaza B_{2b})

Nr znaleziska w grobie: 1

Rodzaj znaleziska: tkanina

Surowiec: wełna

Typ wełny: –

Spłot: –

Skręt osnowy: –

Skręt wątku: –

Typ tkaniny: –

Gęstość osnowy: –

Gęstość wątku: –

Grubość osnowy: –

Grubość wątku: –

Brzegi: –

Barwa: –

Uwagi: Zniszczona tkanina nie nadająca się do analizy.

Grób 43, inhumacyjny (podfaza B_{2b})

Nr znaleziska w grobie: 1

Rodzaj znaleziska: tkanina

Surowiec: wełna

Typ wełny: –

Spłot: skośny 2/2

Skręt osnowy: Z

²⁶⁰ J. Maik 1988, 29; 1997, 13–14, tab. 1; 2012, 17, tab. 1; 2013, 95, tab. 1; 2015, 216, tab. 1.

Skręt wątku: Z
Typ tkaniny: 7
Gęstość osnowy: 10
Gęstość wątku: 10
Grubość osnowy: 0,75 mm
Grubość wątku: 0,75 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 2
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: –
Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: –
Gęstość wątku: –
Grubość osnowy: 0,35 mm
Grubość wątku: 0,58 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 3
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: 2
Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: Z
Typ tkaniny: 7
Gęstość osnowy: 12
Gęstość wątku: 9
Grubość osnowy: 0,49 mm
Grubość wątku: 0,62 mm
Brzegi: woreczkowy
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 4
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: 1
Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: 9
Gęstość wątku: 8
Grubość osnowy: 0,51 mm

Grubość wątku: 0,84 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 5
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: 2
Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: Z
Typ tkaniny: 7
Gęstość osnowy: 12
Gęstość wątku: 10
Grubość osnowy: 0,59 mm
Grubość wątku: 0,58 mm
Brzegi: woreczkowy
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 6
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: 1/2
Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: 12
Gęstość wątku: 10
Grubość osnowy: 0,42 mm
Grubość wątku: 0,58 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 7
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: –
Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: Z
Typ tkaniny: 7
Gęstość osnowy: 12
Gęstość wątku: 10
Grubość osnowy: 0,55 mm
Grubość wątku: 0,75 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 8
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: 2
Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: –
Gęstość wątku: –
Grubość osnowy: 0,45 mm
Grubość wątku: 0,40 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 9
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: 2
Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: Z
Typ tkaniny: 7
Gęstość osnowy: 11
Gęstość wątku: 11
Grubość osnowy: 0,49 mm
Grubość wątku: 0,57 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 10
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: 1/2
Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: 15
Gęstość wątku: 13
Grubość osnowy: 0,45 mm
Grubość wątku: 0,51 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Grób 78, inhumacyjny (podfaza B₂/C₁)
Nr znaleziska w grobie: 1 (Ryc. 13)
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: 2

Ryc. 13. Tkanina nr 1 z grobu 78. Fot. J. Słomska-Bolonek

Splot: skośny 2/2
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: 16
Gęstość wątku: 16
Grubość osnowy: 0,50 mm
Grubość wątku: 0,50 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: Pomiar gęstości na 0,5 cm.

Nr znaleziska w grobie: 2
Rodzaj znaleziska: sznurek
Surowiec: len (?)
Skręt nici: –
Grubość nici: –
Uwagi: Sznurek bardzo zniszczony, nie nadający się do analizy.

Nr znaleziska w grobie: 3 (Ryc. 14)
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: 1/2
Splot: skośny 2/2

Ryc. 14. Tkanina nr 3 z grobu 78. Fot. J. Słomska-Bolonek

Skret osnowy: Z i S
Skret watku: Z i S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: –
Gęstość watku: –
Grubość osnowy: 0,30 mm
Grubość watku: 0,30 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: Typ Odry.

Grób 86, inhumacyjny (podfaza B₂/C₁-C_{1a})

Nr znaleziska w grobie: 1 (Ryc. 15)

Rodzaj znaleziska: tkanina

Surowiec: wełna

Typ wełny: –

Splot: skośny 2/2

Skret osnowy: Z i S

Skret watku: Z i S

Typ tkaniny: 8

Gęstość osnowy: 12–13

Gęstość watku: 12

Grubość osnowy: 0,60–0,70 mm

Grubość watku: 0,60–0,70 mm

Brzegi: –

Barwa: –

Uwagi: Typ Odry. Pomiar gęstości na 0,5 cm.

Ryc. 15. Tkanina nr 1 z grobu 86. Fot. J. Maik

Nr znaleziska w grobie: 2

Rodzaj znaleziska: sznurek

Surowiec: wełna

Typ wełny: –

Skret nici: Z

Grubość nici: 0,5 mm

Uwagi: Dwa fragmenty sznurka długości ok. 2–3 mm, skręt S/2Z, grubość ok. 1 mm.

Grób 102, inhumacyjny (podfazy B_{2c}-B₂/C₁)

Nr znaleziska w grobie: 1

Rodzaj znaleziska: sznurek

Surowiec: wełna

Typ wełny: –

Skret nici: Z

Grubość nici: 0,50 mm

Uwagi: Trzy fragmenty długości ok. 3–4 mm, skręt sznurka S/2Z, grubość sznurka ok. 1 mm.

Nr znaleziska w grobie: 2

Rodzaj znaleziska: nić

Surowiec: wełna

Typ wełny: –

Skret nici: S

Grubość nici: 0,45 mm

Uwagi: –

Grób 104, inhumacyjny (podfaza B_{2b})

Nr znaleziska w grobie: 1 (Ryc. 16)

Rodzaj znaleziska: tkanina

Surowiec: wełna

Typ wełny: –

Splot: skośny 2/2

Skret osnowy: Z

Skret watku: S

Typ tkaniny: 8

Gęstość osnowy: 12

Gęstość watku: 12

Grubość osnowy: 0,40 mm

Grubość watku: 0,42 mm

Brzegi: –

Barwa: –

Uwagi: –

Ryc. 16. Tkanina nr 1 z grobu 104. Fot. J. Słomska-Bolonek

Nr znaleziska w grobie: 2 (Ryc. 17)

Rodzaj znaleziska: tkanina

Surowiec: wełna

Typ wełny: –

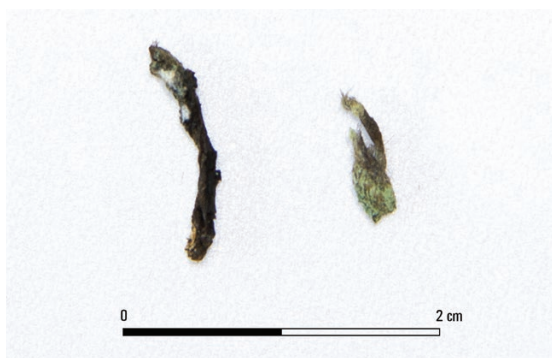
Splot: skośny 2/2

Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: –
Gęstość wątku: –
Grubość osnowy: 0,40 mm
Grubość wątku: 0,40 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Ryc. 17. Tkanina nr 2 z grobu 104. Fot. J. Słomska-Bolonek

Nr znaleziska w grobie: 3 (Ryc. 18)
Rodzaj znaleziska: sznurek
Surowiec: wełna
Typ wełny: –
Skręt nici: Z
Grubość: –
Uwagi: Grubość sznurka 1,5–2,0 mm, skręt sznurka: S/?Z, długość 20 mm.

Ryc. 18. Sznurek nr 3 z grobu 104. Fot. J. Słomska-Bolonek

Nr tkaniny w grobie: 4
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: –
Splot: skośny 2/2

Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: 16
Gęstość wątku: 16
Grubość osnowy: 0,48 mm
Grubość wątku: 0,46 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Grób 112, inhumacyjny (podfaza B_{2c}-B₂/C₁)
Nr znaleziska w grobie: 1
Rodzaj znaleziska: nić
Surowiec: wełna
Typ wełny: –
Skręt nici: Z
Grubość nici: 0,45 mm
Uwagi: –

Grób 129, inhumacyjny (podfaza B₂/C₁-C_{1a})
Nr znaleziska w grobie: 1
Rodzaj znaleziska: tkanina
Surowiec: wełna
Typ wełny: –
Splot: skośny 2/2 (?)
Skręt osnowy: Z
Skręt wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: –
Gęstość wątku: –
Grubość osnowy: 0,35 mm
Grubość wątku: 0,45 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 2
Rodzaj znaleziska: sznurek
Surowiec: wełna
Typ wełny: –
Skręt nici: Z
Grubość nici: 0,55 mm
Uwagi: – Skręt sznurka S/?Z

Nr znaleziska w grobie: 3
Rodzaj znaleziska: nić
Surowiec: wełna
Typ wełny: –
Skręt nici: –
Grubość nici: –
Uwagi: –

Nr znaleziska w grobie: 4 (Ryc. 19)
 Rodzaj znaleziska: tkanina
 Surowiec: wełna (?)
 Typ wełny: –
 Splot: skośny 2/2
 Skręt osnowy: Z
 Skręt wątku: S
 Typ tkaniny: 8
 Gęstość osnowy: ok. 12
 Gęstość wątku: ok. 12
 Grubość osnowy: 0,50 mm
 Grubość wątku: 0,60 mm
 Brzegi: –
 Barwa: –
 Uwagi: Tkanina z paciorka. Pomiar gęstości na 0,5 cm.

Ryc. 19. Tkanina nr 4 z grobu 129. Fot. J. Słomska-Bolonek

Nr znaleziska w grobie: 5
 Rodzaj znaleziska: nić
 Surowiec: len (?)
 Skręt nici: –
 Grubość nici: –
 Uwagi: Nić widoczna w otworach dwóch paciorków.
 Analiza niemożliwa do przeprowadzenia.

Grób 143, inhumacyjny (podfaza B_{2b})
 Nr znaleziska w grobie: 1
 Rodzaj znaleziska: tkanina
 Surowiec: wełna
 Typ wełny: –
 Splot: –
 Skręt osnowy: Z (?)
 Skręt wątku: S (?)
 Typ tkaniny: –
 Gęstość osnowy: –
 Gęstość wątku: –
 Grubość osnowy: –
 Grubość wątku: –
 Brzegi: –
 Barwa: –

Uwagi: Zniszczona tkanina zachowana przy kości, dalsza analiza niemożliwa.

Grób 150, inhumacyjny (podfaza C_{1a})
 Nr znaleziska w grobie: 1
 Rodzaj znaleziska: nić
 Surowiec: wełna
 Typ wełny: –
 Skręt nici: Z
 Grubość nici: 0,50–0,60 mm
 Uwagi: Nitka prawdopodobnie ze zniszczonej tkaniny.

Grób 165, inhumacyjny (podfaza B₂/C₁–C_{1a})
 Nr znaleziska w grobie: 1
 Rodzaj znaleziska: tkanina
 Surowiec: wełna
 Typ wełny: –
 Splot: –
 Skręt osnowy: Z (?)
 Skręt wątku: S (?)
 Typ tkaniny: –
 Gęstość osnowy: –
 Gęstość wątku: –
 Grubość osnowy: 0,20–0,30 mm
 Grubość wątku: 0,20–0,30 mm
 Brzegi: –
 Barwa: –
 Uwagi: Pojedyncze nitki ze zniszczonej tkaniny zachowały się przy bransolecie 165/1.

Nr znaleziska w grobie: 2
 Rodzaj znaleziska: tkanina
 Surowiec: wełna
 Typ wełny: –
 Splot: skośny 2/2
 Skręt osnowy: Z
 Skręt wątku: S
 Typ tkaniny: –
 Gęstość osnowy: –
 Gęstość wątku: –
 Grubość osnowy: 0,30–0,50 mm
 Grubość wątku: 0,30–0,50 mm
 Brzegi: –
 Barwa: –
 Uwagi: Trzy małe fragmenty tkaniny zachowane w pobliżu bransolety.

Nr znaleziska w grobie: 3
 Rodzaj znaleziska: tkanina
 Surowiec: wełna
 Typ wełny: –
 Splot: skośny 2/2
 Skręt osnowy: Z

Skret wątku: S
Typ tkaniny: 8
Gęstość osnowy: –
Gęstość wątku: –
Grubość osnowy: 0,50 mm

Grubość wątku: 0,50 mm
Brzegi: –
Barwa: –
Uwagi: Mały fragment tkaniny zachowany pod sprzączką 165/3.

**V.4. OZNACZENIE WĘGLI DRZEWNYCH ZE STANOWISKA BABI DÓŁ-BORCZ, STAN. 2
(ZOFIA TOMCZYŃSKA)**

Obiekt	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
I, 2	2400	0,5-4	-	-	-	2450	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	-	-	10	-
II/1	432,8	0,3-2	331	-	258	42	7	23	2	2	-	3	-	-	-	-	1	-	12	12 fragmentów łupin orzechów laskowych
III (rów)	100	0,3-3	150	-	-	43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-
IV/1	70	0,3-3	320	-	-	155	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	1600	0,5-3	-	-	-	2200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	2	0,5-1	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	2	0,5-2	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
18	100	0,3-2	300	-	15	30	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33	-
23	3	0,5-2	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-
29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	<i>Tilia sp.</i> (przy 29/2)
30	250	0,5- 1,5	-	-	-	430	-	2	-	12	10	-	2	-	-	-	-	10	210	-
33	2,2	0,3- 0,7	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-
34	724	0,3-4	642	-	421	191	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	17	-
36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	<i>Pinus silvestris L.</i> (36/6)
39	10	0,3	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	1322	0,3-4	2	-	2450	34	26	-	1	-	-	1	-	1	1	-	-	20	8	1 fragment łupiny orzecha laskowego

Obiekt	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	
[42]	40	0,5-3	-	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
44	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	fragm. <i>Tilia</i> sp. (przy 44/17.19)
[47]	300	0,3-4	8	3	503	20	-	-	-	-	-	-	17	-	-	-	-	-	3	-	
[50]	300	0,3-4	610	-	153	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
[51]	550	0,3-4	2	-	1189	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
[52]	3100	0,3-5	-	-	879	1368	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	25	-	
[54]	910	0,3-4	2388	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2 fragmenty łupiny orzecha laskowego	
58	40	0,5- 2,5	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
59	7	0,3-2	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	
70	20	0,5- 2,5	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
[71]	1000	0,3-8	-	-	1300	20	-	-	-	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
78	20	0,5-2	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
[80]	1800	0,5-5	1670	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	
[81]	2850	0,3-5	-	-	-	1655	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
120	30	0,5- 2,5	-	-	-	44	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
132	20	0,5-2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-	-	
133	-	0,2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Legenda: 1. Objętość próby węgla (ml); 2. Wielkość fragmentów (cm); 3. *Pinus silvestris* L.; 4. *Picea/Larix*; 5. *Quercus* sp.; 6. *Betula* sp.; 7. *Carpinus betulus* L.; 8. *Corylus avellana* L.; 9. *Acer* sp.; 10. *Alnus* sp.; 11. *Populus* sp.; 12. *Salix* sp.; 13. *Tilia* sp.; 14. *Cornus* sp.; 15. Rosaceae; 16. *Fraxinus excelsior* L.; 17. *Viscum album*; 18. Spiek; 19. Kora; 20. Inne (niespalone).

Uwaga: Numery obiektów niesepulkralnych zapisano w nawiasach kwadratowych.

V.5. WYNIKI ANALIZY DENDROCHRONOLOGICZNEJ PRÓBEK DREWNA Z BABIEGO DOŁU-BORCZA, STAN. 2 (MAREK KRĄPIEC)

Przedmiotem analizy dendrochronologicznej było siedem próbek drewna wyeksplorowanego podczas badań archeologicznych prowadzonych w Babim Dole-Borczu, stan. 2 w obrębie stanowiska wodnego, określane jako „bagienko 1”. Próbki o numerach 1, 2, 3 (odpowiednio Tab. 6:4.5.1) pochodzą z fragmentów drewna odkrytych w okolicy ulla. Do badań dendrochronologicznych przekazano również sam ulla (Tab. 6:6) oraz fragmenty obrobionego drewna wydobyte z jego wnętrza (Tab. 6:2.3.7).

Identyfikacja anatomiczna drewna, przeprowadzona na podstawie obserwacji makroskopowych i mikroskopowych wykazała, że próbki reprezentują drewno dębowe (6 szt.) i olszowe (1 szt.). Spośród nich wymogi metody dendrochronologicznej spełniało pięć²⁶¹.

Poddano je standardowej procedurze, polegającej na ścięciu nożami preparacyjnymi powierzchniowej warstwy drewna w celu uzyskania czytelnej struktury anatomicznej okazów. Następnie każda z przygotowanych w ten sposób prób została poddana pomiarowi przyrostów rocznych przy użyciu aparatury do badań dendrochronologicznych. Do zmierzenia i opracowania sekwencji przyrostów rocznych wykorzystano pakiet programów komputerowych TREE-RINGS²⁶².

W efekcie przeprowadzonych korelacji komputerowych oraz wizualnych porównań dendrogramów ustalono, że próbki reprezentują drzewa rosnące w tym samym czasie (Tab. 6). Wyznaczona na ich podstawie chronologia BBD_A1 obejmuje 124 lata. Brak drewna bielastego i słoju podkorowych nie pozwala na ustalenie dokładnego datowania względnego czasu ścięcia

drzew. Jednakże na podstawie dat *terminus post quem* oraz bardzo prawdopodobnego założenia, że w warunkach bagiennych destrukcji uległa jedynie warstwa drewna bielastego i ewentualnie kilka przyrostów ze strefy twardzieli, czas pozyskania drewna (tzn. okres, który upłynął od pozyskania najstarszego do najmłodszego drewna) można szacować na około 30 (maksymalnie 50) lat.

W celu datowania bezwzględnego krzywą średnią BBD_A1 porównano z chronologiami standardowymi opracowanymi dla dębu z terenu Polski i obszarów sąsiednich²⁶³. Niestety, nie stwierdzono wystarczająco wysokiej zbieżności ze standardami dendrochronologicznymi pozwalającymi na ustalenie kalendarzowej daty pozyskania drewna. W zaistniałej sytuacji szansą na ocenienie przedziału czasu, który reprezentuje krzywa średnia, było datowanie metodą *wiggle-matching* (dopasowania krzywych), polegającą na datowaniu radiowęglowym prób o znanym odstępnie czasowym (w naszym wypadku wypreparowanych przyrostów rocznych względnie datowanych dendrochronologicznie). Do analiz radiowęglowych techniką scyntylicyjną wybrano wypreparowane słoje najstarsze (oznaczone literą „w” i liczbą przyrostów rocznych) lub najmłodsze (oznaczone literą „z” i liczbą przyrostów rocznych) z próbek BBD1. Na podstawie analizy radiowęglowej i kalibracji zależną metodą dopasowania krzywych (Ryc. 20, Tab. 7) wskazano przedział czasu, w którym mogło nastąpić pozyskanie najmłodszych względnie wydatowanych próbek drewna: 1147–993 BC. Oznacza to, że z prawdopodobieństwem 95,4% data ścięcia najmłodszych dębów zawiera się w tym właśnie przedziale.

²⁶¹ Miejsca ich pobrania zaznaczone są na ryc. 5 (zob. rozdz. II).

²⁶² A. Krawczyk, M. Krąpiec 1995.

²⁶³ M. Krąpiec 1998; A. Zielski, M. Krąpiec 2004.

Lp.	Kod	Opis próby	Rodzaj drewna	Liczba słoików	Biel	Datowanie sekwencji ²⁶⁴	Data ścięcia ²⁶⁵
1	BBD1	próba nr 3	<i>Quercus sp.</i>	120	-	1-120	po 130
2	BBD2	fragment obrobionego drewna	<i>Quercus sp.</i>	62	-	28-89	po 96
3	BBD3	fragment obrobionego drewna	<i>Quercus sp.</i>	73	-	3-78	po 85
4	BBD4	próba nr 1	<i>Quercus sp.</i>	90	-	35-124	po 131
5	BBD5	próba nr 2	<i>Quercus sp.</i>	44	-	52-97	po 104
6	-	fragment obrobionego drewna	<i>Alnus sp.</i>	21	-	-	-
7	-	fragment obrobionego drewna	<i>Quercus sp.</i>	-	-	-	-

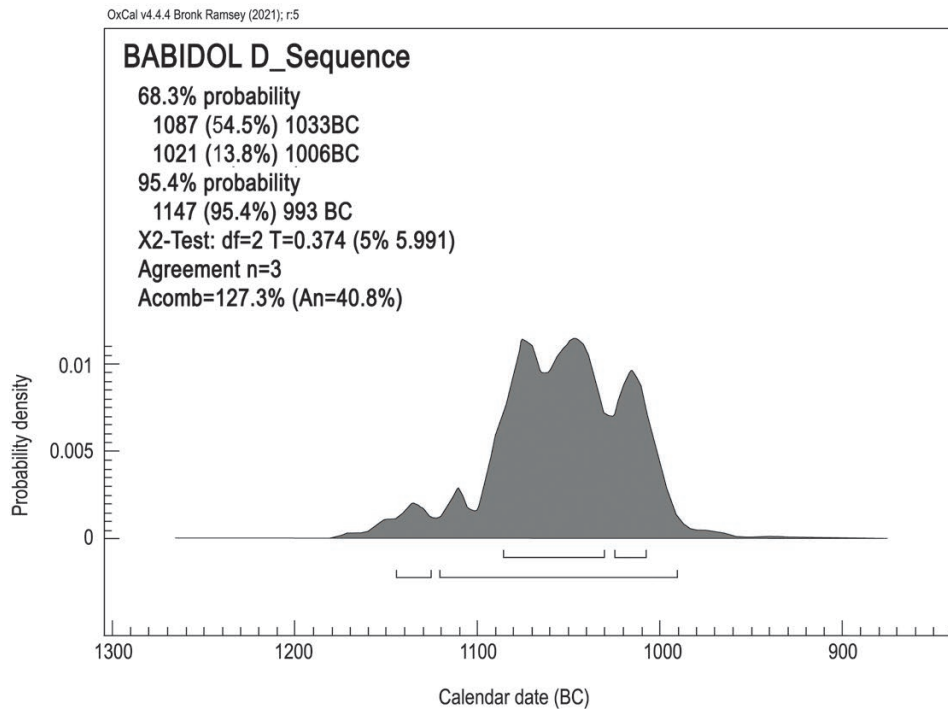
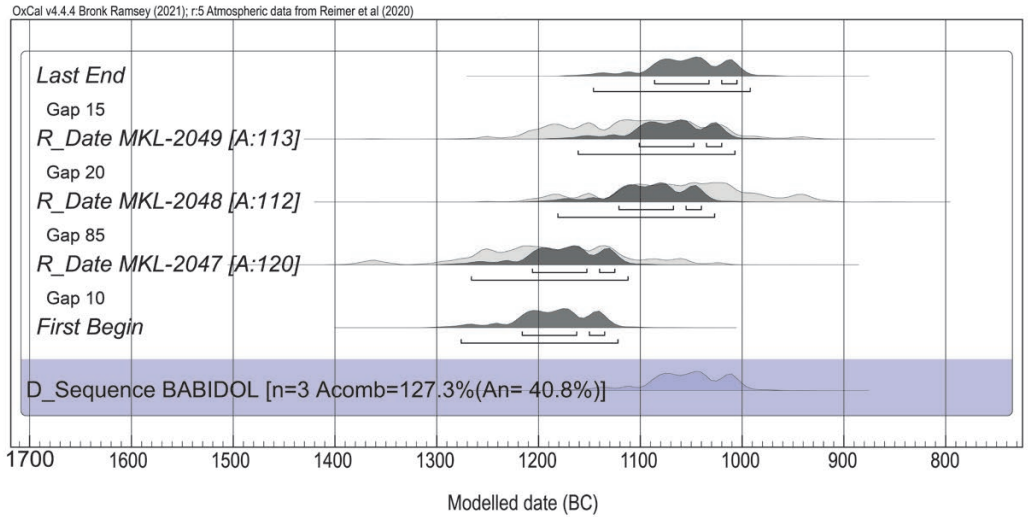
Tab. 6. Babi Dół-Borcz, stan. wodne 1. Wyniki analizy dendrochronologicznej próbek drewna. Oprac.: M. Krąpiec

Lp.	Opis próby	Datowanie konwencjonalne [BP]	Nr laboratoryjny
1	Babi Dół, pr. BBD1_w20	2970±40	MKL-2047
2	Babi Dół, pr. BBD1_z20-30	2880±40	MKL-2048
3	Babi Dół, pr. BBD1_z10	2910±40	MKL-2049

Tab. 7. Babi Dół-Borcz, stan. wodne 1. Zestawienie wyników datowań radiowęglowych. Oprac.: M. Krąpiec

²⁶⁴ Datowanie względne na podstawie chronologii BBD_A1.

²⁶⁵ Datowanie względne na podstawie chronologii BBD_A1.

Ryc. 20. Kalibracja zależna metodą dopasowania krzywych. Oprac.: M. Krąpiec

V.6. BABI DÓŁ-BORCZ, STAN. 2. WYNIKI ANALIZ METALOZNAWCZYCH WYBRANYCH AKCESORIÓW STROJU ZE STOPÓW MIEDZI (PAWEŁ GAN)

Badaniami metaloznawczymi objęto 38 zabytków z grobów ciałopalnych i inhumacyjnych cmentarzyska w Babim Dole-Borczu²⁶⁶. Większość tych wyrobów uznawana jest za typowe dla kultury wielbarskiej. Wśród zapinek analizowano m.in. egzemplarze grupy II w typologii O. Almgrena (A. 38), grupy V (A. 94, A. 96, A. 101, A. 110, A. 128, A. 130) i pojedyncze egzemplarze A. VI 161 i A. VII 203, a także bransolety z wężowatą główką i sprzączki. Skład pierwiastkowy oznaczono ilościowo metodami fluorescencji rentgenowskiej w mikro- i makroobszarach z zastosowaniem mikroskopu skaningowego TESCAN Vega 5135MM z analizatorem AVALON PGT – Princeton Gamma Tech (SEM-EDS). Profile chemiczne 16 pierwiastków uzyskano na podstawie analiz wykonanych w punktach oczyszczonych z produktów korozji.

Do wyrobu wszystkich przedmiotów wykorzystano rozmaicie komponowane stopy miedzi. Do ich klasyfikacji zastosowano podział zaproponowany przez Justine Bayley, określający rodzaj surowca ze względu na zawartość głównych składników stopowych: cyny, cynku i ołowiu²⁶⁷. Uzyskane wyniki zgrupowano w zespół brązów (trzy przedmioty), mosiądzów klasycznych i ołowiowych (osiem przedmiotów), mosiądzów cynowych (14 przedmiotów) i mosiądzów cynowo-ołowiowych (15 przedmiotów) i zaprezentowano w formie tabelarycznej (Tab. 8).

Wykluczając z rozważań o parametrach surowca podziały typologiczno-chronologiczne, można wnioskować, że badany zespół zabytków to przede wszystkim wytwory metalurgii opartej na przetwarzaniu *aurichalcum* – surowca mosiężnego²⁶⁸; śladową ilość cynku oznaczono jedynie w składzie stopu zapinki typu A. V 96 z grobu 17. Nieznacznie podwyższony poziom tego pierwiastka, być może związany z pierwotnym składem rudy, wykryto w zapince typu A. V 128 (1) z grobu 102. Zakres wystąpień cynku dla pozostałych przedmiotów mieści się w granicach od 2,33 do 16,43%, przy średniej wynoszącej 11% zawartości. Minimalne ilości cyny (<0,10%) oznaczono tylko dla dwóch wyrobów: bransolety z wężowatą główką z grobu 17 i zapinki A. VI 161 z grobu 127. Przedmiotów o podwyższonym udziale cyny (<1%), którego źródłem mogą być zanieczyszczenia składników stopowych, ale też makrosegregacja tego pierwiastka, stwierdzono siedem. Dla pozostałych wyrobów (80% zbioru) dodatek wynosi od 1 do 11,65%, przy średniej zawartości wynoszącej 3,13%. Duże odchylenie standardowe wyników tej grupy (2,38%) pozwala wskazać przedmioty, dla których cyna była albo celowym dodatkiem stopowym, albo pozostałością niskotopliwych lutów, służących do mocowania folii z metali szlachetnych bądź innych dekoracji. Są to: wspomniana wyżej zapinka (stop bez

²⁶⁶ Analizy składu chemicznego zabytków metalowych pochodzących z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu wykonała pani Elżbieta Pawlicka w roku 2014 (Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie).

²⁶⁷ J. Bayley 1991.

²⁶⁸ Termin „mosiądz” na określenie stopu miedzi z dodatkiem cynku jest właściwy z punktu widzenia współczesnej metalurgii. Należy zaznaczyć, że otrzymywanie mosiądzu związane jest z wykorzystaniem jego metalicznej postaci, co nastąpiło dopiero w XVIII wieku. W metalurgii starożytnej cynk pochodził przede wszystkim z rud galmanu, uważanych za rodzaj rudy miedzi, stąd stosowano nazwę *aurichalcum* (łac. *aurum* – złoto; gr. *chalkòs* – miedź).

cynku) A. V 96 z grobu 17 (11,65% Sn), zapinka A. V 128 (1) z grobu 102 (7,33% Sn), obie zapinki typu A. II 38 z grobu 104 (5,24–5,34% Sn) oraz zapinka A. V 128 (2) z grobu 112 (9,11% Sn). Wydaje się, że w wypadku pierwszej i ostatniej z nich mamy do czynienia z możliwością zdobienia foliami. Częściowo stopiona zapinka A. V 96 z grobu 17 wykazuje obecność ok. 1% srebra, co jest pozostałością cienkiej folii o grubości ok. 0,3 mm i wadze 0,5 g²⁶⁹. W wypadku fibuli z inhumacyjnego grobu 112 folia nie mogła ulec destrukcji termicznej, można więc przypuszczać, że średnia zawartość cyny nie jest pozostałością lutu, lecz powłoki cynowej po wypolerowaniu imitującej srebro²⁷⁰. Biorąc pod uwagę, że trzy pozostałe zapinki również pochodzą z grobów inhumacyjnych, obecność podwyższonej zawartości cyny można by tłumaczyć dostępem do innego rodzaju surowca, o odmiennym profilu niż *aurichalcum*. W konsekwencji należy założyć ograniczony dostęp lokalnej społeczności do kruszców szlachetnych.

Niskie zawartości ołowiu, świadczące o jego nieintencjonalnej obecności (<0,35%)²⁷¹, odnotowano w siedmiu próbkach. Udział ołowiu w pozostałych wyrobach mieści się w zakresie od 0,41 do 4,12%, przy czym wartości powyżej 2% odnotowano dla ośmiu przedmiotów.

Stopy z udziałem cynku tworzone przez wytop rudy galmanu bądź mieszanie miedzi z uzyskanym wcześniej „mosiądzem” stają się dość powszechne w metalurgii państwa rzymskiego w końcu I wieku p.n.e. Proces otrzymywania metalu *aurichalcum* (cementacja) polegał na ogrzaniu do ok. 1000°C tygla wypełnionego mieszaniną miedzi z rudą cynku i węglem drzewnym. Poziom absorpcji parującego cynku przez miedź zależał w dużym stopniu od wysokości temperatury, długości procesu, jakości tygla, a nawet od grubości powłoki węgla drzewnego²⁷². Otrzymany metal miał wysokie właściwości odlewnicze i użytkowe, a przy zawartości cynku ok. 15% uzyskiwano również barwę przypominającą złoto. Wydaje się, że wczesne użytkowanie mosiądźców było zarezerwowane na potrzeby militarne i mennicze państwa rzymskiego, a dopiero później zaczęto wytwarzać z tego surowca ozdoby i wyroby codziennego użytku. Można przypuszczać, że gotowe produkty i półprodukty z *aurichalcum* były przedmiotem

wymiany handlowej i w ten sposób trafiały na tereny *Barbaricum*. Od II wieku n.e. zauważalny jest spadek produkcji lub dopływu na rynek wyrobów wysokocynkowych. Ten kryzys wytwórczości metalurgicznej jest trudno wytłumaczalny, ale może odzwierciedlać szersze procesy mające miejsce na zachodnich terenach Cesarstwa Rzymskiego²⁷³. Nie jest wykluczone, że ich odbiciem jest widoczna w metalurgii kultury wielbarskiej i przeworskiej od schyłku fazy B₂ tendencja do ograniczania w stopach zawartości cynku²⁷⁴. Szansą na wyjaśnienie tych kwestii są badania o szerszym zakresie²⁷⁵, które pozwolą rozstrzygnąć, czy rzeczywiście jest to efekt kryzysu, czy tylko zwiększonego zapotrzebowania. Popyt skutkowałby zmniejszeniem liczby wyrobów o wysokim poziomie cynku na rzecz zwiększenia asortymentu i liczby wytwarzanych przedmiotów, także za pomocą nowego rodzaju ternarnego aliażu CuZnSnPb²⁷⁶. Dodatek ołowiu wpływa na obniżenie temperatury topnienia i zwiększa lejność, pozwalając na lepsze odwzorowanie formy, natomiast domieszka cyny korzystnie oddziałuje na wytrzymałość i twardość metalu. Były to stopy uniwersalne, odpowiednie do wykonywania odlewów w temperaturze 800–1000°C i do prac metaloplastycznych.

W badanej grupie zabytków zauważa się zróżnicowanie w doborze surowca, wykazujące zależności typologiczno-chronologiczne. Największa liczba zabytków pochodzi z zespołów ze stadium B_{2b} (18 przedmiotów); liczby analiz przedmiotów z pozostałych podfaz nie przekroczyły 10. Zestawienie średnich zawartości ołowiu, cyny i cynku przedstawiono w sposób graficzny (Ryc. 21:A.B). Między stadiami B_{2b} a C_{1a} rysuje się wyraźne zmniejszenie, o około 5%, zawartości cynku w stopach, które nie jest „rekompensowane” cyną i ołowiem, bowiem ich łączny udział zwiększa się jedynie o pół procent. Ubytek cynku musi być uzupełniany miedzią – jej wartości dla stadium C_{1a} są o ok. 3% wyższe niż w stadium B_{2b}. Potwierdzałyby to zmianę w komponowaniu stopów, zaś niższe poziomy cynku mogą świadczyć o recyklingu starszych wyrobów, każdorazowy przetop powodował bowiem utlenianie

²⁶⁹ J. Strobin 1998, 128.

²⁷⁰ Por. Ł. Kowalski, A. Garbacz-Klempka 2015, 176.

²⁷¹ Nieintencjonalna domieszka ołowiu związana jest z jego pierwotną obecnością w rudach miedzi. Według badań E.N. Černyha i T.B. Barcevej (1972) tą wartością graniczną jest udział Pb wynoszący 0,3% w stopie. Warto zaznaczyć, że z uwagi na minimalną rozpuszczalność ołowiu w miedzi jest możliwe miejscowe wzbogacenie w ten pierwiastek, wpływające na wynik analiz μ XRF (por. A. Janowski, P. Gan, K. Zamelska-Monczak 2019, 389).

²⁷² Th. Rehren 1999, 252.

²⁷³ M. McCormick 2009, 51–57.

²⁷⁴ E. Bokinić, A. Garbacz-Klempka 2017.

²⁷⁵ W obiegu naukowym funkcjonują liczne już monograficzne opracowania kompozycji chemicznej zabytków pochodzących ze stanowisk archeologicznych z ziem polskich datowanych na okresu wpływów rzymskich, liczące nawet po kilkaset analiz: między innymi z Nadkole, stan. 2, Kamieńczyka, Weklic i Czarnówka (M. Natuniewicz-Sekuła 2020, 106 – tam dalsza literatura). Mimo tego nie powstało dotychczas syntetyczne opracowanie odnoszące się do surowcowego aspektu metalurgii kultury wielbarskiej i przeworskiej.

²⁷⁶ P.T. Craddock 1978, 14.

się części tego metalu. Może to być również przesłanka wskazująca na produkcję części wyrobów w warsztatach na terenie *Barbaricum*. Obraz rysujący się dla przedmiotów z dwóch środkowych faz badanego zbioru (B_{2c} - B_2/C_1) musi zostać potraktowany łącznie z uwagi na niereprezentatywny wybór analizowanych zabytków (w większości zapinki typu A. V 128). Odzwierciedla on (Ryc. 21:C) omówioną wyżej tendencję spadku zawartości cynku w stopach, ale zwraca także uwagę wyrównanie udziałów cyny i ołowiu. Istnieje korelacja pomiędzy tymi domieszkami, prawdopodobnie wynikająca ze stosowania określonej receptury bądź składu dostarczanego surowca. Z terenu *Barbaricum* nie dysponujemy jednak znaleziskami surowca cynowo-ołowiowego, podobnie sztabek mosiężnych. W tym miejscu przypomnę tylko, że w literaturze przedmiotu poświęcono kwestiom surowcowym już dużo miejsca. Uznaje się, że do wytwarzania ozdób w kręgu kultur barbarzyńskich używano przetapianych monet i złomu naczyń brązowych; rozważa się również wykorzystywanie rzymskich figurek wotywnych, dyplomów legionistów czy innych przedmiotów użytkowych²⁷⁷.

Spoglądając szerzej na rodzaj stopów użytych w poszczególnych typach ozdób można zaobserwować niekiedy podobieństwo profili chemicznych, mogących wskazywać na dobór surowca o określonych parametrach czy pochodzenie z jednego warsztatu lub wytopu. Pośród dziesięciu przebadanych zapinek A. II 38 większość to egzemplarze ze stopów z wysoką zawartością cynku i większą domieszką cyny niż ołowiu. Tylko dwie fibule odbiegają składem od tego wzorca – ich profil chemiczny charakteryzuje się ok. 10% udziałem cynku i 5% cyny. Co istotne, pary zapinek pochodzące z poszczególnych grobów są pod tym względem takie same.

Dysponujemy również serią analiz sześciu zapinek typu A. V 128 (z trzech grobów). Podwyższone zawartości cyny w dwóch egzemplarzach w wyraźny sposób odbiegają od pozostałych wyników, co może być jednak związane z niezachowanym zdobieniem. Pozostałe fibule tego typu wykonano z ternarnego stopu CuZnSnPb o średniej zawartości cynku wynoszącej 9,08%, cyny 2,19% i ołowiu 2,59%, a więc aliażu typowego dla schyłku fazy B₂ i początku fazy C₁.

Z podobnego surowca odlano również zapinkę A. VII 203 (faza C₁). Jedyną przebadaną zapinkę A. VI 161 (stadium C_{1a}) ma profil chemiczny o wysokiej zawartości cynku i znikomej ilości domieszek, bardziej właściwy dla starszych faz okresu wpływów rzymskich. Widać więc, że zarysowana wyżej tendencja – spadek zawartości cynku – nie miała charakteru absolutnego.

Bransolety to wyroby z mosiądzu cynowego. W ich wypadku zwraca uwagę znikomy udział ołowiu. Wiemy, że bransolety wykańczano poprzez kucie i modelowanie w kształtownikach²⁷⁸. Brak ołowiu może być zatem skutkiem świadomego wyboru rzemieślnika, któremu nie zależało na właściwościach odlewniczych, a jedynie na zwiększeniu wytrzymałości metalu.

Ostatnim elementem badań było określenie jakości próby srebra wykorzystanej do produkcji wybranych ozdób charakterystycznych dla społeczności kultury wielbarskiej. Przebadane trzy przedmioty z grobów 109 (klamerka esowata i paciorek dwustożkowaty) i 120 (kółko) wykonano z wysokiej próby srebra o zawartości między 920 a 980, uzupełnianego przede wszystkim miedzią (por. Tab. 8).

Analizy archeometryczne zabytków z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu potwierdzają wysoki poziom metalurgii społeczności kultury wielbarskiej. Rozpoznane receptury stopowe, oparte na ograniczonym dodawaniu do *aurichalcum* domieszek ołowiu i cyny, rodzą pytania o źródła surowca i sposoby kontrolowania procesów zachodzących w pracowni odlewniczej. Końcowa matryca chemiczna metalu była wynikiem wielu zabiegów metalurgicznych, a dodatkowo mogła być zmodyfikowana ewentualnym recyklingiem metali. Trudno jednak przypuszczać, by obserwacja ciekłości, lepkości, barwy metalu i stopnia parowania była wystarczająca do utrzymywania stałej receptury stopowej. Wydaje się raczej, że metalurgia kultury wielbarskiej w jakiejś części mogła opierać się na niezidentyfikowanych dotychczas źródłach surowcowych: sztabkach lub wyrobach wysokocynowych oraz kęsach cyny i ołowiu. Tezę tę być może zweryfikują przyszłe odkrycia i ekspertyzy.

²⁷⁷ M. Natuniewicz-Sekuła 2020, 109.

²⁷⁸ J. Strobin 2000, 236–237.

Tab. 8. Zestawienie wyników analiz składu chemicznego (SEM-EDS, μ XRF) zabytków z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu.

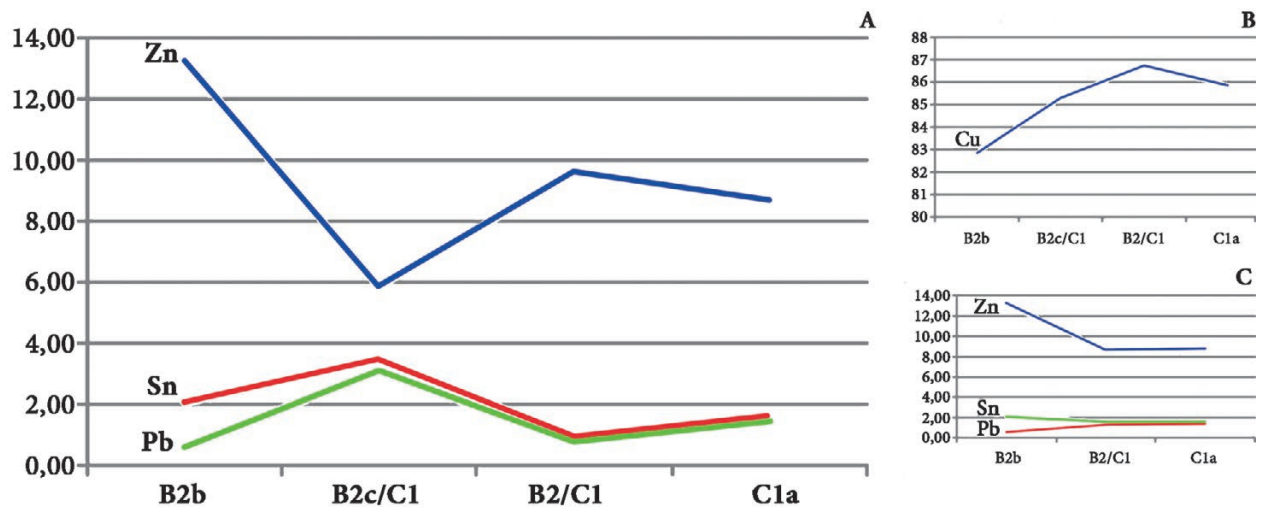
Wyniki podano w % wagowych

Nr CL	Grób	Przedmiot	Cu	Al	Si	Ti	Cr	Mn	Fe	Ni	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Au	S	Datowanie	Typ metalu
17999	17	zapinka A. 94 (2) kabłąk	87,70	0,20	0,01	0,01	0,06	0,00	0,31	0,00	9,73	0,13	0,10	0,79	0,19	0,50	0,00	0,27	B ₂ /C ₁	mosiądz
18000	17	bransoleta Wójcik IIIB (4)	86,86	0,18	0,00	0,00	0,13	0,00	0,51	0,11	11,60	0,00	0,20	0,00	0,00	0,15	0,08	0,16	B ₂ /C ₁ -C _{1a}	mosiądz
18263	17	zapinka A. 96 (1) kabłąk	85,14	0,05	0,12	0,08	0,09	0,05	0,16	0,15	0,17	0,13	0,96	11,65	0,89	0,23	0,12	0,00	B ₂ /C ₁	brąz
18259	30	zapinka A. 38 (1) kabłąk	84,87	0,05	0,00	0,02	0,00	0,06	0,19	0,17	10,42	0,00	0,04	3,17	0,00	1,00	0,00	0,01	B _{2b}	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18001	36	zapinka A. 110 (1) kabłąk	81,99	0,17	0,01	0,00	0,14	0,08	0,53	0,01	14,11	0,00	0,00	2,37	0,00	0,53	0,00	0,05	B _{2b}	mosiądz cynowy
18002	39	bransoleta (1)	79,95	0,14	0,06	0,00	0,00	0,00	0,31	0,13	16,43	0,16	0,07	2,07	0,00	0,61	0,03	B _{2a} /B _{2b}	mosiądz cynowy	
18003	39	bransoleta (2)	82,91	0,16	0,00	0,04	0,00	0,00	0,25	0,23	13,56	0,30	0,07	2,11	0,20	0,00	0,08	B _{2a} /B _{2b}	mosiądz cynowy	
18004	43	bransoleta Wójcik I (4)	83,31	0,03	0,00	0,07	0,00	0,00	0,67	0,00	12,94	0,16	0,02	2,56	0,04	0,07	0,00	0,13	B _{2b}	mosiądz cynowy
18005	43	bransoleta Wójcik I (5)	81,19	0,16	0,00	0,08	0,00	0,00	0,66	0,00	15,20	0,00	0,16	1,53	0,00	0,89	0,00	0,15	B _{2b}	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18006	43	zapinka A. 38 (2) kabłąk	83,36	0,10	0,01	0,01	0,00	0,00	0,44	0,17	11,38	0,40	0,00	2,76	0,30	1,07	0,00	0,00	B _{2b}	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18007	43	zapinka A. 38 (1) kabłąk	82,84	0,12	0,00	0,17	0,05	0,00	0,47	0,00	13,63	0,00	0,08	2,05	0,09	0,46	0,00	0,04	B _{2b}	mosiądz cynowy
18008	73	zapinka A. 203 (1) kabłąk	82,56	0,17	0,07	0,05	0,04	0,00	0,44	0,00	9,81	0,00	1,36	2,96	0,00	2,46	0,00	0,07	C _{1a}	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18008.1		zapinka A. 203 (1) Rgg	82,97	0,09	0,02	0,01	0,28	0,00	0,31	0,00	7,55	0,00	1,10	4,72	0,00	2,96	0,00	0,00	C _{1a}	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18008.2	73	zapinka A. 203 (1) sprężyna	86,67	0,23	0,04	0,00	0,00	0,05	0,44	0,29	8,84	0,33	0,00	1,64	0,01	1,06	0,00	0,42	C _{1a}	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18009.1	78	zapinka A. 130 (1) kabłąk	89,10	0,12	0,08	0,00	0,00	0,00	0,40	0,12	7,59	0,20	0,00	0,90	0,00	1,30	0,00	0,20	B ₂ /C ₁	mosiądz ołowiowy
18009.2		zapinka A. 130 (1) kabłąk	86,65	0,08	0,00	0,00	0,00	0,01	0,82	0,03	6,83	0,00	0,24	4,23	0,00	1,12	0,00	0,00	B ₂ /C ₁	mosiądz cynowo- -ołowiowy

Nr CL	Grób	Przedmiot	Cu	Al	Si	Ti	Cr	Mn	Fe	Ni	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Au	S	Datowanie	Typ metalu
18010	86	zapinka A. 94 (1) kabłąk	82,05	0,00	0,00	0,07	0,00	0,01	0,57	0,00	14,03	0,18	0,00	2,03	0,00	1,06	0,00	0,00	B ₂ /C ₁	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18011	102	zapinka A. 128 (1) kabłąk	88,14	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,41	0,18	0,57	0,11	0,00	7,33	0,09	3,15	0,00	0,00	B _{2c} -B ₂ /C ₁	brąz ołowiowy
18256	102	zapinka A. 128 (2) kabłąk	84,19	0,09	0,01	0,04	0,01	0,04	0,53	0,08	10,10	0,00	0,02	2,49	0,26	2,16	0,00	0,00	B _{2c} -B ₂ /C ₁	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18255	102	zapinka A. 128 (3) kabłąk	85,28	0,08	0,00	0,00	0,04	0,04	0,23	0,22	5,87	0,60	0,00	3,53	0,16	3,91	0,03	0,00	B _{2c} -B ₂ /C ₁	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18020.1		zapinka Jobst 12A (1) kabłąk	83,11	0,12	0,00	0,00	0,00	0,14	0,63	0,10	12,10	0,01	0,00	2,06	0,33	1,07	0,00	0,32	B _{2b}	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18020.2	104	zapinka Jobst 12A (1) szpila	83,58	0,13	0,04	0,00	0,02	0,02	0,51	0,00	11,24	0,03	0,00	3,15	0,41	0,87	0,00	0,00	B _{2b}	mosiądz cynowy
18020.3		zapinka Jobst 12A (1) pochwotka	86,66	0,07	0,01	0,07	0,00	0,00	0,39	0,00	10,55	0,00	0,00	1,36	0,00	0,88	0,00	0,00	B _{2b}	mosiądz cynowy
18012	104	zapinka A. 38 (2) kabłąk	82,51	0,14	0,01	0,05	0,01	0,00	0,94	0,17	9,67	0,13	0,13	5,34	0,00	0,74	0,00	0,16	B _{2b}	mosiądz cynowo- -ołowiowy
18013	104	zapinka A. 38 (3) kabłąk	84,19	0,02	0,00	0,12	0,04	0,04	0,52	0,00	8,54	0,07	0,00	5,24	0,24	0,42	0,01	0,55	B _{2b}	mosiądz cynowy
18014.1		sprzączka M-L D ₁ kolec (1)	89,15	0,09	0,08	0,00	0,00	0,13	0,84	0,00	7,57	0,52	0,00	0,66	0,31	0,56	0,00	0,08	B ₂ /C ₁	mosiądz
18014.2	106	sprzączka M-L D ₁ (1) kolec	88,10	0,04	0,00	0,11	0,00	0,14	0,78	0,00	9,62	0,00	0,00	0,60	0,13	0,32	0,00	0,15	B ₂ /C ₁	mosiądz
17937	109	klamerka esowata von Müller B (3)	1,75						0,57	0,09		0,14	96,75	0,09	0,03	0,51	0,22	Bi 0,14	B _{2c} -B ₂ /C ₁	stop srebra
17938	109	paciorek dwustoż- kowany (4)	0,58						0,32	0,10		0,10	98,36	0,05	0,07	0,00	0,75	Bi 0,00	B _{2c} -B ₂ /C ₁	stop srebra
18015	112	zapinka A. 128 (1) kabłąk	87,27	0,07	0,09	0,02	0,03	0,00	0,82	0,02	8,67	0,10	0,07	1,57	0,00	1,28	0,00	0,00	B _{2c} -B ₂ /C ₁	mosiądz cynowo- -ołowiowy

Nr CL	Grób	Przedmiot	Cu	Al	Si	Ti	Cr	Mn	Fe	Ni	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Pb	Au	S	Datowanie	Typ metalu
18016	112	zapinka A. 128 (2) kablak	83,08	0,05	0,00	0,02	0,11	0,00	0,25	0,37	2,33	0,00	0,01	9,11	0,55	4,12	0,00	0,00	B _{2c} -B ₂ /C ₁	brąz ołowioty
18017.1	120	sprzączka M-L D/7 rama (2)	87,82	0,00	0,15	0,00	0,00	0,02	0,46	0,01	7,37	0,11	0,73	1,56	0,25	1,49	0,00	0,02	C ₁	mosiądz cynowy
18017.2		sprzączka M-L D/7 (2) kolec	86,66	0,09	0,02	0,10	0,00	0,00	0,36	0,00	8,68	0,38	0,65	1,35	0,09	1,47	0,12	0,03	C ₁	mosiądz cynowy
18017,02	120	okucie końca pasa Raddatz J (?) (3)	85,87	0,26	0,00	0,00	0,04	0,02	0,23	0,27	8,78	0,18	0,00	2,38	0,26	1,72	0,00	0,00	C ₁	mosiądz cynowy
17939	120	kółko (4b)	2,94						1,03	0,09		0,22	93,58	1,42	0,03	0,47	0,40	Bi 0,11	C ₁	stop srebra
18018	123	zapinka A. VII, s. 1 (1) kablak	82,15	0,39	0,05	0,00	0,00	0,00	0,26	0,16	12,58	0,44	0,06	0,85	0,07	2,98	0,00	0,00	B ₂ /C ₁ -C _{1a}	mosiądz ołowioty
18254	127	zapinka A. 161 (1) kablak	83,76	0,02	0,00	0,01	0,10	0,03	0,15	0,16	14,98	0,40	0,07	0,09	0,00	0,24	0,00	0,00	C _{1a}	mosiądz
18019	129	zapinka A. 128 (1) kablak	82,46	0,27	0,04	0,10	0,00	0,00	0,39	0,07	11,69	0,51	0,02	1,18	0,27	3,02	0,00	0,00	B ₂ /C ₁ -C _{1a}	mosiądz cynowo- -ołwioty
18257	140	zapinka A. 128 (1) kablak	81,25	0,06	0,01	0,04	0,04	0,07	0,32	0,14	16,00	0,41	0,05	0,94	0,11	0,57	0,00	0,00	B _{2b}	mosiądz
18258	140	zapinka A. 38 (2) kablak	81,24	0,07	0,03	0,00	0,04	0,00	0,25	0,09	14,98	0,00	0,04	2,08	0,19	0,89	0,00	0,08	B _{2b}	mosiądz cynowo- -ołwioty
18262	141	zapinka A. 38 (1) kablak	84,80	0,09	0,02	0,06	0,03	0,00	0,64	0,10	12,59	0,00	0,17	1,00	0,05	0,41	0,00	0,03	B _{2b}	mosiądz cynowy
18260	143	zapinka A. 38 (1) kablak	81,83	0,08	0,06	0,00	0,00	0,05	0,12	0,16	15,09	0,00	0,08	1,82	0,33	0,12	0,18	0,07	B _{2b}	mosiądz cynowy
18261	143	zapinka A. 38 (2) kablak	81,54	0,03	0,00	0,07	0,00	0,00	0,17	0,07	15,17	0,61	0,09	1,67	0,12	0,45	0,00	0,00	B _{2b}	mosiądz cynowy

Ryc. 21. Zestawienie średnich wartości Cu, Zn, Sn i Pb w przebadanych zabytkach z Babiego Dołu-Borcza z podziałem na fazy chronologiczne

V.7. ANALIZA TECHNOLOGICZNA WYBRANYCH ZABYTEKÓW ZE STOPÓW MIEDZI I SREBRA Z CMENTARZYSKA KULTURY WIELBARSKIEJ W BABIM DOLE-BORCZU, STAN. 2 (JAROSŁAW STROBIN)

1. WSTĘP

Badane zabytki ze stopów miedzi prezentują różne formy morfologiczne – na omawiany zespół składają się przede wszystkim zapinki A. II 38, A. V 94–96, A. V 128 i 130 oraz A. VII 193 i 213. Pozostałe, tj. z metali szlachetnych, ze względu na ich niewielką liczbę i stan zachowania opisano w sposób podstawowy.

W ostatnich trzydziestu latach na stanowiskach kultury wielbarskiej prowadzono intensywne badania archeologiczne, niemniej nie odnotowano znaczącego przyrostu materiałów poświadczających lokalną produkcję ozdób i części stroju z metali kolorowych. Ten stan rzeczy potwierdza obszerne opracowanie dotyczące złotnictwa kultury wielbarskiej oparte na zabytkach z cmentarzyska w Weklicach²⁷⁹. Najważniejszymi odkryciami odnoszącymi się do sfery produkcji ozdób z metali kolorowych jest skarb odlewnika z Łubiany oraz zabytki pozyskane z osady kultur oksywskiej i wielbarskiej z Lipianek²⁸⁰. W depozycie z Łubiany, zawierającym przedmioty z wyrabowanych, starszych grobów tej kultury, zarejestrowano ślady wstępnego przygotowania zapinek do dalszej obróbki, w tym ślady ich intencjonalnego demontażu. Z osady z Lipianek pozyskano fragmenty tygla, mały młotek żelazny i ścinki blach ze stopów miedzi.

Ten niezwykle ubogi materiał archeologiczny, który wiązać można z produkcją ozdób z metali kolorowych kontrastuje ze stosunkowo licznymi śladami wykony-

wania ozdób typowych dla społeczności wielbarskich, zarejestrowanych w warsztatach barbarzyńskich działających na przełomie II i III wieku w strefie naddunajskiej, skąd znane są nie tylko pozostałości form, ale i surowych odlewów²⁸¹.

Punktem wyjścia dla poruszanych tu zagadnień jest teza, że społeczności kultury wielbarskiej początkowo (faza B₁) w sposób ograniczony posługiwały się technikami metalurgicznymi właściwymi dla produkcji przedmiotów ze stopów miedzi i metali szlachetnych. Wiedzę dotyczącą tego rodzaju wytwórczości opanowały wraz z intensyfikacją kontaktów zewnętrznych. Hipotezę taką uprawnia fakt, że na terenach kultury wielbarskiej, w tym na Pomorzu, nie występują kopalne złoża rud metali kolorowych. Nabywanie lub wytwarzanie przedmiotów z tych surowców było zatem zależne od relacji z Cesarstwem Rzymskim, co jest szczególnie istotne w kontekście potwierdzonego archeologicznie „zamiłowania” społeczności tej kultury do przedmiotów z metali kolorowych i szlachetnych.

Kontakty z Rzymem gwarantowały zaopatrzenie w wyroby ze stopów miedzi, można więc założyć, że uregulowany i rozwijający się handel był korzystny dla obu stron. Ludność kultury wielbarskiej potrzebowała stałego dostępu do surowca, co także wynikało ze zwyczaju składania do grobów wraz ze zmarłymi przedmiotów metalowych, które w ten sposób wyłączone z dziedziczenia czy recyklingu.

²⁷⁹ M. Natuniewicz-Sekuła 2020.

²⁸⁰ Odpowiednio M. Mączyńska 2011; A. Strobin 2015.

²⁸¹ S. Cociş 2004, 191 nr 945, 192 nr 946 i 947, tabl. LXIII:945, LXIV: 946.947; J. Tejral 2006, ryc. 7, 9; Ch. Elschek 2013, ryc. 3, 17; M. Natuniewicz-Sekuła 2020, 74.

2. TECHNIKI ODLEWANIA

Odlewanie wyrobów ze stopów miedzi jest zabiegiem wymagającym odpowiedniej wiedzy technologicznej z zakresu właściwości metali, ich topienia i konstruowania form odlewniczych. Powszechnie uważa się, że najstarszą, podstawową techniką odlewniczą jest metoda na wosk tracony²⁸². Polega ona na wykonaniu woskowego modelu wraz z kanałem wlewowym i oblepieniu go w glinianej formie. Po etapie suszenia wytapiano wosk a formę wypalano i zalewano stopionym aliażem. Po ostudzeniu formę rozbijano, a odlew obrabiano. W ten sposób, aż po czasy współczesne (w doskonalszych masach formierskich), wykonuje się zarówno wyroby jednostkowe, często o cechach dzieł artystycznych, jak i proste modele. Metoda na wosk tracony dawała sposobność wykorzystywania odlanego przedmiotu jako wzorca do kopiowania („archetyp”, „model matka”). Powtórzone modele odlewano metodą na wosk tracony (metodą modeli wytapianych). Zakłada się, że stosowano także skrócony cykl produkcyjny, w którym odciskano archetypowy model metalowy tylko w częściach glinianej formy. Połówki formy z negatywem wyciśniętego wzoru składano i zalepiano na zakładkę przy krawędziach. Formę suszono, wypalano i ostatecznie zalewano stopionym metalem²⁸³.

Kolejne metody były związane z wprowadzeniem form kamiennych i metalowych (kokili). W obu wypadkach pozostaje wątpliwość co do ich przeznaczenia – do odlewania metalowych przedmiotów, czy może jedynie modeli woskowych, które dalej zalepiano w glinianych masach formierskich i odlewano²⁸⁴. W kokilach możliwe było użycie stopów o niskiej temperaturze topnienia, jak stopy cyny i ołowiu. Bardziej prawdopodobne, że stosowano je do kopiowania modeli woskowych. Należy przy tym zaznaczyć, że przy zastosowaniu bardziej plastycznego wosku modele o nieskomplikowanych wzorach można było wycisnąć. Funkcjonalnie forma stawała się wówczas matrycą, lecz efekt działań był taki sam. W wypadku modeli prostych i symetrycznych, jednostronnie zdobionych, np. kółek, ogniw czy okuć końca pasa, do kopiowania wystarczała jednocześnie, otwarta forma, którą wypełniano woskiem (poprzez wlew lub wciśnięcie).

Modele woskowe wykonywano powszechnie w formach glinianych²⁸⁵. Zapewne były one mniej trwałe od

metalowych kokili, ale łatwiejsze do wykonania, z przeznaczeniem na kilka, kilkanaście modeli woskowych. Takie proste formy doskonale mogły nadawać się do sporządzania modeli woskowych, z których w stopach miedzi odlewano dublety zapinek. Technologia ta uogólniła się w związku z modą panującą tak w Cesarstwie Rzymskim, jak i na terytoriach „barbarzyńskich”, której podstawą było upinanie stroju parami zapinek²⁸⁶. Wydaje się, że w wypadku społeczności barbarzyńskich identyczne zapinki tworzyły pary w stroju tylko jednej osoby a ich ewentualne kolejne egzemplarze nie pojawiały się w innym ubiorze.

Przykładem mogą być zapinki z Babiego Dołu-Borcza, gdzie wśród najliczniejszych form (A. II 38, A. V 94 i A. V 128) w dwóch różnych zespołach grobowych nie znajdziemy identycznych egzemplarzy. Podobnie, analizując inwentarze z innych cmentarzysk, np. publikowanych w serii *Monumenta Archaeologica Barbarica*, nie natrafimy na identyczne zapinki lub pary w dwóch różnych zespołach grobowych, czyli hipotetycznie nie zaistniała sytuacja, że złotnik z jednej formy wykonał kolejne, identyczne modele i po odlaniu oraz obróbce dostarczył je dwóm osobom. Świadczy to o nadawaniu zapinkom, nawet popularnych typów, cech indywidualnych, co mogło być sposobem samoidentyfikacji użytkownika. Utrzymanie takiego indywidualizmu par zapinek wymagało wypracowania odpowiedniej metody produkcji. Najprostszym sposobem było sporządzenie formy glinianej z nowym wzorem, nawet przy wykorzystaniu jako wzorca wykonanej już zapinki. Ornamenty mogły być modyfikowane na nowych modelach woskowych, ale także na już gotowych odlewach metalowych. W społecznościach antycznych rozwój technologii odlewniczych drobnych przedmiotów był ukierunkowany na wytwórczość masową. Produkcja ta opierała się na kopiowaniu z modelu lub matrycy kolejnych egzemplarzy w wosku i formowaniu ich w masach glinianych, wypalaniu oraz odlewaniu w metalu. Metody takie stosowano już w okresie lateńskim, czego przykładem są odlewy fibul i forma ceramiczna z *Bibracte* w Galii, z kilkoma identycznymi zapinkami²⁸⁷. W Cesarstwie Rzymskim tę technologię stosowano do produkcji najliczniejszej kategorii wyrobów, którą były monety ze stopów miedzi; potwierdzeniem tego są np. resztki formy odkrytej w Trewirze, mogącej zawierać nawet do kilkudziesięciu monet²⁸⁸. W wypadku zapinek wykonywano odlewy jednostkowe bądź pary zapinek, co potwierdzają znaleziska z I i II wieku n.e. z warsztatów z rejonu Magdalensbergu i *Virunum* w prowincji

²⁸² R.A. Higgins 1961, 16; O. Untracht 1985, 490.

²⁸³ S. Cociş 2004, 25.

²⁸⁴ Szerzej: M. Natuniewicz-Sekuła 2020, 76.

²⁸⁵ W antycznej Grecji i Rzymie formy gliniane i gipsowe służyły m.in. do tworzenia woskowych modeli cienkościennych posągów (P.C. Bol 1985, ryc. 67; F. Willer 2001, 571, ryc. 10).

²⁸⁶ M. Tempelmann-Maczyńska 1985, 54–55.

²⁸⁷ J.-P. Guillaumet 1984, tabl. 52, 55.

²⁸⁸ H. Moesta, P.R. Franke 1995, ryc. 62.

Noricum, czy Siscii w *Pannonii Superior*²⁸⁹. Znaleźiska dubletów są potwierdzeniem umiejętności kopiowania modeli i łączenia ich wspólnym kanałem wlewowym.

W pierwszej połowie I tysiąclecia n.e. w technologii produkcji wyrobów ze stopów miedzi, oprócz metody na wosk tracony, należy wyróżnić dwa systemy konstruowania form wieloczęściowych, dzięki którym kopiowano z modelu kolejne egzemplarze ozdób. Można określić je umownie jako „rzymski” i „barbarzyński”.

Pierwsza metoda, stosowana w Cesarstwie i jego prowincjach, polegała na formowaniu modelu (woskowego) w układzie wertykalnym, z podziałem na dwie strony: prawą i lewą. Pierwotnie w modelach zapinek jednodzielnych od strony główki dodawano laskę wosku – w odlewie tworzyła się sztabka, którą przekuwano w sprężynkę i igłę. Zaletą tej metody jest gotowy odlew fibuli, wymagający drobnej obróbki powierzchni, przekucia i zwinienia sprężyny oraz zagięcia pochewki. W ten sposób wytwarzano zapinki typów A. 18, 19, 22, 67–68 i 236. Ślady takiej produkcji, w postaci form i odlewów, znane są m.in. z Magdalensbergu²⁹⁰. Na czasy panowania Hadriana datuje się wprowadzenie kolejnej innowacji – dwudzielnej konstrukcji zapinek, zazwyczaj z igłą o mechanizmie zawiaskowym. W ten sposób pozbyto się pracochłonnego i trudnego etapu kucia sprężyny.

W II i III wieku n.e. zapinki dalej odlewano technikami wertykalnego formowania, natomiast częściej pojawiają się wielozwojowe sprężynki wykonane z drutu, np. w kolankowatych zapinkach norwiczko-panońskich. Z tego okresu najwięcej danych do rekonstrukcji technik produkcyjnych dostarczają znaleźiska z pracowni odkrytych na terenie Dacji, w *Napoca* i *Porolissum*²⁹¹. Pionowe konstruowanie form potwierdzają egzemplarze ze szwami odlewniczymi biegnącymi środkiem kabłąka i nóżki, a nawet błędnie wykonane odlewy, gdzie właściwa zapinka jest „zatopiona” w masie metalu²⁹² – w tych przypadkach nastąpiło odspojenie się części formy w wyniku nieprecyzyjnego zlepiania bądź gwałtownego suszenia.

Na podstawie pozyskanych znaleźisk opisano przypuszczalny sposób odlewania zapinek rzymskich²⁹³. Masa gliniana przeznaczona na formy musiała być plastyczna i wilgotna, zmieszana z dodatkiem schudzającym oraz drobnym materiałem organicznym, przez co po wypaleniu stawała się porowata (w znaczeniu

mikroporów). Ten dodatek wpływał na odgazowanie odlewu podczas krzepnięcia i uzyskanie powierzchni bez skurczów i niedolewów. W miękkiej masie, w jej dwóch częściach, zgodnie z podziałem „rzymskim”, symetrycznie odciskano model i wykonywano kanał odlewniczy. Następnie model wyjmowano, a połówki formy delikatnie składano, zlepiano i pozostawiano do wyschnięcia. Ostatecznie formę wypalano i zalewano ciekłym stopem. W procesie takiego formowania najbardziej newralgicznym był moment zalepiania połówek glinianej formy, po wyjęciu modelu, kiedy to mogło dojść do przypadkowych deformacji czy przesunięć mokrej, plastycznej gliny, a nawet zakłębienia przy mocniejszym dociskaniu, a w wypadku niezbyt mocnego zlepiania połówek – do ich rozszczelnienia i powstania dużych nadlewów.

Formowanie w glinie z modelami wyjmowanymi opisał w połowie XVI wieku włoski matematyk, medyk i alchemik Pedomontanus. Masa formierska składać się miała z dobrej jakości białej lub siwej gliny garncarskiej, z dodatkiem popiołu, cegły tłuczonej i końskiego lub oślego łajna. Trwały model pokrywano izolującą warstwą oliwy. Masę formierską, wymieszaną z wodą, nakładano na model cienkimi, powoli schnącymi warstwami, tworząc połowę formy, wyznaczoną osią podziału na modelu. Po jej utworzeniu наносono izolującą warstwę pyłu węglowego i nakładano kolejne warstwy tworząc drugą połowę formy. Położenie części zaznaczano kreskami, tak aby po wyjęciu można je było idealnie spasować. Formę składano, suszono i wiązano drutem żelaznym²⁹⁴.

W dawnej praktyce złotniczej nie zalecano pozostawiania pustych przestrzeni w formach mokrych. W trakcie suszenia powierzchnia wewnętrzna mogła ulec spękaniu i złuszczeniu, a osypujące się drobiny mogły spowodować niedolewy. Z tego powodu lepsze efekty daje pozostawienie modeli woskowych w formie na okres schnięcia. Dla uzyskania precyzyjnego odlewu złotniczego lepsze były formy gliniane i technika odlewania na wosk tracony²⁹⁵.

Wosk pszczeli idealnie wręcz nadawał się na modele – topiąc się już w temperaturze 65°C, nawet w zetknięciu z wilgotną gliną nie powodował niepożądanych reakcji obu surowców. Od czasów pradziejowych aż po współczesne jest stosowany w odlewnictwie małych form²⁹⁶. Po klarowaniu jest surowcem kruchym, dlatego dodawano do niego substancje uplastyczniające, takie jak tłuszcz wieprzowy lub barani²⁹⁷. Innym, do-

²⁸⁹ Odpowiednio H. Sedlmayer 2009, 275–279; Ch. Gugl 1995, tabl. 7, 8; R. Koščević 1980, tabl. 47.

²⁹⁰ H. Sedlmayer 2009, 92.

²⁹¹ S. Cociş 2004, 24.

²⁹² S. Cociş 2004, 178 nr 457, 190 nr 903, tabl. XXXI:457, LXI:903.

²⁹³ S. Cociş 2004, 23.

²⁹⁴ J. Piaskowski 1981, 60.

²⁹⁵ M. Gradowski 1980, 58.

²⁹⁶ J. Wolters 1984, 245.

²⁹⁷ J. Piaskowski 1981, 47.

skonałym dodatkiem zmiękcującym była terpentyna. Taki sposób przygotowania wosku do tworzenia modeli opisuje Benvenuto Cellini, najsłynniejszy złotnik czasów nowożytnych, który zalecał precyzyjne dodawanie zimą kilku kropli substancji więcej niż latem, a to ze względu na niższe temperatury w pracowni²⁹⁸. Tak zaprawiony wosk po kilkukrotnym zagnieceniu w dłoni staje się plastyczną masą, którą można formować na wszelkie sposoby. Terpentynę otrzymuje się w procesie destylacji żywicy sosnowej z parą wodną. Pierwsze źródła opisujące jej pozyskiwanie pochodzą wprawdzie z czasów nowożytnych, jednak znana już była w starożytności. Pedanios Dioskurydes, medyk praktykujący w Rzymie za panowania Nerona, zachwalał przejrzystą terpentynę, co może świadczyć o umiejętności wytwarzania tej substancji doskonale oczyszczonej (Dioscorides, *De materia medica*, 1-91). O zaletach terpentyny wspomina Pliniusz Starszy, a jej właściwości lecznicze znane były Hipokratesowi i Galenowi. Maści zawierające żywicę z terpentynowca (terebintu) opisuje Pliniusz Starszy w *Naturalis historia* (XII, 54; XIII, 2). Ślady przetwarzania surowca sosnowego w procesie destylacji suchej, w celu uzyskania smoły i dziegciu, rejestrowane są w materiałach archeologicznych już od mezolitu²⁹⁹. Prawdopodobnie więc wydaje się także wczesne opanowanie mokrej destylacji żywicy sosnowej, pozwalającej otrzymywać terpentynę i kalafonię.

Zaletą stosowania modeli woskowych jest także możliwość wprowadzenia korekt przed formowaniem w glinie. W ten sposób kolejnemu sztafpowemu modelowi można było nadać nawet drobne cechy indywidualne. Po oblepieniu gliną modelu wraz kanałem wlewowym następowało suszenie i wypalanie formy. Wosk wytopił się z formy i częściowo był odzyskiwany. Wypalane formy zalewano stopionym metalem, a po ostudzeniu rozbijano. Przystępowano do końcowej obróbki powierzchni; w zapinkach jednodzielnych odkuwano sprężyny. Wśród znalezisk rozbitych form z pracowni w Magdalensbergu i z warsztatów z Dacji znajdują się egzemplarze pęknięte na pół, z symetryczną osią podziału i charakterystycznie zawiniętymi brzegami³⁰⁰, co potwierdza stosowanie opisanej wyżej metody formowania. Wśród nieobrobionych odlewów zauważalne jest różnicowanie jakości. Znane są zapinki o znikomych śladach szwów odlewniczych, ale zarejestrowano i takie, gdzie odlew właściwy jest prawie „zatopiony” w nadlewach. Takie wypadki należałoby zaliczać raczej do nieudanych odlewów, z których dalszej obróbki rezygnowano, ponieważ ich opiółowanie było nieopłacalne.

Odlewy pochodzące z warsztatów barbarzyńskich miały cechy półwytworów, którym dopiero w trakcie obróbki kowalskiej nadawano odpowiednie kształty i zdobienia. Z perspektywy ewolucji odlewnictwa jest to metoda prymitywna i pracochłonna, pozwalająca jednak nadać wyrobom indywidualną formę, często o dużych walorach artystycznych. Istotne były zatem indywidualne umiejętności wytwórcy i jego znajomość warsztatu kowalskiego. Zapinki wykonywane w systemie „barbarzyńskim” (grupy I, II i III Almgrena) potwierdzają koncepcję funkcjonowania kowali-złotników – rzemieślników łączących obie te umiejętności³⁰¹.

3. ZAPINKI A. II 38

Doskonałym przykładem germańskich fibul z kapturkami są licznie reprezentowane w materiałach z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu zapinki A. II 38. Pod względem technologii produkcji nawiązują one do fibul z zachodniej strefy *Barbaricum*³⁰². Podstawą był model trwały lub woskowy, w kształcie litery T, z zaznaczonymi elementami grzebyka-kryzy i prostopadłą namiastką przyszej pochewki. Model osadzano w glinie w układzie horyzontalnym (forma podzielona była na część górną i część spodnią). Po odlaniu półwytworu przechodzono do etapu obróbki kowalskiej: kabłąk wyklepiano kuciem od spodu, często za pomocą metalowych puncyn, które od spodu zostawiały punktowe zagłębienia; w wypadku zapinek z Babiego Dołu-Borcza jest to widoczne na okazach z grobów 140 i 143. Z partii zlokalizowanej przy główce rozcinano i wyginano łoża kapturków na sprężynę i cylinderka na cięciwę. Powierzchnię licową pokrywano ornamentem rytym i wybijanym. Z oddzielnie przekutego drutu skręcano sprężynkę i cięciwę. Oba elementy łączono na stałe przez zawinięcie i dociśnięcie kapturków i cylinderka.

4. ZAPINKA „HYBRYDOWA” Z GROBU 104

W grobie 104 odkryto niezwykle oryginalną zapinkę o konstrukcji zawiaskowej, zbliżoną do prowincjonalnorzymskich form kolankowatych typu Jobst 12A³⁰³. Ta masywna, odlana fibula o długości 4,5 cm waży 46,4 g. Charakteryzuje się ona esowatym profilem kabłąka i wąską, w przekroju półkolistą, nóżką. Kabłąk, z wyraźnym zakłęśnięciem od spodu, poszerza się w kierunku główki. Zarówno kabłąk, jak i nóżka są facetowane, przy czym płaszczyzny boczne są wąskie, mniej ekspozowane. Poszczególne krawędzie zdobi wybijany wzór

²⁹⁸ J. Rochacki 2013, 131.

²⁹⁹ Z. Sulgostowska 1997, 19.

³⁰⁰ Odpowiednio H. Sedlmayer 2009, 98; S. Cociş 2004, 24.

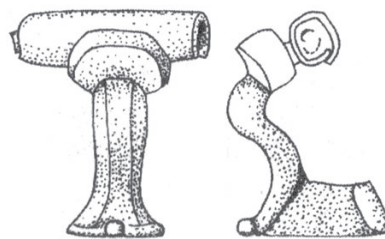
³⁰¹ B. Armbruster 2012, 80.

³⁰² Sposób ich wytwarzania opisał H. Drescher (1957).

³⁰³ W. Jobst 1975, 60.

z nacięć z głębszymi punktami po bokach, wykonane puncą o części pracującej uformowanej w łukowate ostrze z dwoma kolcami (zębami) po bokach. Taki sposób zdobienia był bardzo powszechny w „barbarzyńskim” rzemiośle metalowym, a sporadycznie spotykany także w wypadku luksusowych naczyń srebrnych z pracowni rzymskich³⁰⁴. Naniesiony wzór przybierał różne formy, zależnie od głębokości ostrza, profilu zdobionego elementu i siły uderzenia puncą³⁰⁵. Zazwyczaj tego typu narzędziem nacinano regularnie półkoliste w przekroju wałeczki, stanowiące element rozgraniczający, tworząc ornament określany w zdobnictwie antycznym astragalem (perełkowaniem). W zdobnictwie rzymskim był on wykonywany w sposób bardziej urozmaicony, z zastosowaniem punczyn z zakończeniem w formie kulki (perełki), sporadycznie dłutkiem o łukowatym ostrzu z zębami po bokach. W zdobnictwie „barbarzyńskim” dominowało opisane wyżej dwukłowe ostrze, rzadziej stosowano proste dłutko. W fibuli z grobu 104 ornament ten widnieje u zbiegu faset, jako dwupunktowe pasma, ale już na plastycznych wałeczkach grzebyka pojawiają się głębokie nacięcia dające wrażenie perełkowania. Nóżka zapinki jest oddzielona od kabłąka nieznacznym uskokiem. Główkę zdobi wyjątkowy detal – szeroki, masywny grzebyk podzielony pięcioma plastycznymi, drobno nacinanymi wałeczkami, dającymi wrażenie perełkowanego drutu. Ten ozdobny grzebyk został oddzielony od tulejki z mechanizmem zapięcia dodatkowym wałeczkiem, w przekroju trójkątnym, który jest klasycznym elementem opisywanych, prowincjonalnych zapinek kolankowatych³⁰⁶. Igła zapinki jest osadzona w masywnej tulejce, spłaszczonej od góry w trzy fasy, które na krawędziach pokryto identycznym ornamentem puncowanym jak na nóżce i kabłąku. Tulejkę zamknięto po bokach masywnym trzpieniem. Po jej lewej stronie, od spodu, widoczna jest szczelina o nieregularnej krawędzi. Prawdopodobnie ta część była pierwotnie odlana w kształcie łoża (rynienki), które zakuto w tulejkę dopiero po złożeniu mechanizmu zapięcia. Powierzchnia zapinki została pocynowana, co było zabiegiem często stosowanym w biżuterii ze stopów miedzi wytwarzanej w Cesarstwie Rzymskim³⁰⁷.

W licznych zapinkach typu Jobst 12A zauważalne są profile bardziej esowate niż kolankowate, gdzie kabłąk odchodzi od główki raczej łukowato niż pod kątem prostym³⁰⁸. Podobne formy – esowate z masywniejszy-

Ryc. 22. Zapinka kolankowata z warsztatu w *Porolissum*.

Skala 1:1. Wg: S. Cociş 2004

mi grzebykami, nawet z wielozwojową sprężyną, jak w zapinkach „barbarzyńskich” – znane są także z terenu Słowacji i Dolnej Austrii³⁰⁹. W egzemplarzu z Babiego Dołu-Borcza esowaty kabłąk stał się elementem dominującym wskutek powiększenia główki poprzez dodanie masywnego wałeczka oraz nieznacznego wydłużenie nóżki. Taki wyjątkowy kształt zapinki kolankowatej, z wyraźnie poszerzonym grzebykiem, chociaż nie aż tak masywnym jak w wypadku zapinki babiodolskiej, znany jest jeszcze z jednego egzemplarza, pochodzącego z Dacji³¹⁰ (Ryc. 22). Grzebyk wyróżniający zapinkę z grobu 104 z Babiego Dołu-Borcza, z wyprofilowanymi wałeczkami, dodatkowo poprzecznie ponacinanymi, jest typowy dla fibul „barbarzyńskich” i powszechnie spotykany na egzemplarzach grupy II i V. Szeroki grzebyk z ponacinanymi poziomymi wałeczkami jest cechą główną typu A. II 40, częsty jest także u zapinek A. II 41³¹¹. W zapinkach grupy V takimi masywnymi wałeczkami były zdobione trójgrzebykowe zapinki serii I., typu 94, licznie występujące w zespołach kultury wielbarskiej³¹². Podobne grzebyki pojawiają się na zapinkach serii 8³¹³.

Specyficzna forma zapinki z grobu 104, o konstrukcji prowincjonalnorzymskiej ale z „barbarzyńskimi” wątkami zdobniczymi, nasuwa pytanie nie tylko o źródło takiej koncepcji, ale także o aspekt techniczny – sposób jej wykonania. Dla odtworzenia procesu produkcji opisywanej zapinki istotny jest fakt, że za masywnym grzebykiem „barbarzyńskim” znajduje się także mniejszy, w przekroju trójkątny wałeczek, charakterystyczny dla kolankowatych zapinek prowincjonalnorzymskich, oraz inne typowe dla nich elementy, jak zawiaskowa konstrukcja zapięcia. Należy więc przyjąć, że do powstania babiodolskiej „hybrydy” posłużyła zapinka

³⁰⁴ Zob. np. E. Cosack 1979, tabl. 64:6; B. Niemeyer 2007, ryc. 67; J. Strobin 2013, 125, ryc. 8.

³⁰⁵ A. Strobin, J. Strobin 2018, 150, ryc. 7.

³⁰⁶ Zob. np. S. Cociş 2004, tabl. LXIV:951–960, LXV:961–964, 966–973, LXVI:978–993.

³⁰⁷ E. Riha 1979, 23; J. Bayley, S. Butcher 2004, 43.

³⁰⁸ S. Cociş 2004, tabl. LXIV–LXXI.

³⁰⁹ J. Tejral 2006, ryc. 21.

³¹⁰ S. Cociş 2004, tabl. LXIV:949.

³¹¹ M. Olędzki 1998, 70; J. Schuster 2006, 103.

³¹² T. Hauptmann 1998, 162, ryc. 3:1.

³¹³ R. Wołagiewicz 1995, tabl. II/4:1, III/10:1, IX/49; H. Machajewski 1998, 191; M. Mączyńska 2011, tabl. 9:FB 87.

Ryc. 23. Etapy transformacji woskowych modeli zapinki kolankowatej w hybrydową z grobu 104 w Babim Dole-Borczu. Bez skali. Fot.: J. Strobin

kolankowata typu Jobst 12A. Rekonstruuując sposób wykonania, w pierwszym wariantcie można przyjąć, że do metalowej zapinki dokleiono masywny grzebyk z wosku, a całość odciśnięto w dwuczęściowej glinianej formie. Po wyjęciu modelu, połówki formy połączone, a po wypaleniu zalano stopionym aliażem. Po rozbiciu formy, opiłowaniu nóżki, obróbce wykończeniowej, wybiciu puncą ornamentów i zamontowaniu zawiasowego zapięcia, uzyskano zapinkę w postaci, jaką widzimy współcześnie. Innym sposobem wykonania omawianej fibuli mogło być sporządzenie glinianej formy składanej przy użyciu zapinki kolankowatej i odlaniu w niej modelu woskowego. Zmiany kształtu dokonano poprzez dolepienie wosku i uzyskanie szerokiego grzebyka, uskoku w dolnej części kabłąka i wydłużeniu nóżki (Ryc. 23). Z takiego modelu zrobiono formę w masie glinianej, a po wysuszeniu zalano stopionym mosiądzem. Drugi z opisywanych sposobów, chociaż dłuższy, pozwalał na doprecyzowanie szczegółów wyrobu, a w efekcie uzyskanie doskonalszego odlewu, niewymagającego mechanicznej obróbki, jak w pierwszym wypadku.

Dodawanie do określonego wzoru kolejnych elementów i tworzenie dzięki temu nowych form było cechą charakterystyczną rzemiosła barbarzyńskiego. W omawianej zapince z grobu 104 z Babiego Dołu-Borcza wyjątkowe jest połączenie elementów właściwych dla dwóch środowisk kulturowych. Prawdopodobnie nadawanie obcym wyrobom cech lokalnych mogło być świadomym działaniem, rodzajem ich „akulturacji”. Przykłady takich działań znane są także w odniesieniu do bardziej luksusowych przedmiotów, jak np. srebrnych pucharków z obiektu R300 z Czarnówka i z grobu „książęcego” z Łęgu Piekarskiego³¹⁴. Tworzenie własnych, „barbarzyńskich” form pucharków srebrnych jest najlepiej rozpoznany przykład omawianych

działań. Same formy naczyń pozostawały tu klasyczne (*skyphos*), natomiast barbaryzacji podlegały elementy łatwe do wykonania, np. uchwyty czy zdobnictwo, które charakteryzuje się germańską prostotą wzorów³¹⁵, nieznaną z naczyń srebrnych produkowanych dla elit rzymskich. Takie naczynia, pochodzące np. z Galii i Brytanii, zdobione są repusowaniem (uzupełnianym puncowaniem), tworzącym ornamenty naturalistyczne, roślinne, antro- i zoomorficzne utrzymane w stylistyce grecko-rzymskiej³¹⁶. Wyjątkowym elementem wspólnym warsztatów tych odmiennych środowisk kulturowych jest jedynie opisana tu punca służąca do karbowania – prostej imitacji perełkowania – która jednak w zdobnictwie naczyń rzymskich pojawiała się sporadycznie, w porównaniu z puncą plastycznej kulki³¹⁷.

Omawianą zapinkę z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu należy uznać za kolejny przykład najprostszego przerabiania na modłę „barbarzyńską” przedmiotów pochodzenia rzymskiego. Zapinka ta jest śladem początków kształtowania się nowych form fibul kultury wielbarskiej, której efektem były prawdopodobnie egzemplarze 8. serii V grupy Almgrena. Kolejnymi etapami tego procesu było poszerzanie nóżki po bokach u jej podstawy i zmiana mechanizmu zapięcia na wielozwojową sprężynę. Podobne adaptacje, w równej mierze kulturowe jak technologiczne, uchwycił Jaroslav Tejral na przykładzie materiałów z pracowni odlewniczej odkrytej w Pasohlavkach na Morawach, działającej w sąsiedztwie ośrodka władzy plemion markomańskich i rzymskiego obozu legionowego w Mušovie. Hybrydowa zapinka z grobu 104 w Babim Dole-Borczu potwierdza inspirującą rolę „barbarzyńskich” ośrodków wytwórczości z metali kolorowych, funkcjonujących na terenach naddunajskich, na pograniczu rzymskich prowincji.

³¹⁴ Odpowiednio J. Schuster 2018c, 44, ryc. 12; I. Jakubczyk 2018, 102, tabl. 109:1.

³¹⁵ B. Niemeyer 2018, 72.

³¹⁶ F. Baratte, K. Painter 1989.

³¹⁷ B. Niemeyer 2018, 67.

5. ZAPINKI A. V, SERII I. ORAZ 8.

Zapinki obu serii odkryto w grobach 17, 78, 86, 102, 112, 119 i 129. Są to egzemplarze odlewane, z osobno wykonaną sprężyną, dołączaną do uchwytu przy główce i blokowane ośką. Zapinki od strony licowej są wypukłe, natomiast od spodu wklęsłe. W odlewnictwie artystycznym omawiana technika określana jest jako wypukłorzeźba bądź odlew zakłęsło-wypukły³¹⁸. Jej zastosowanie wymagało wiedzy i umiejętności w zakresie wykonywania modeli. W metodzie tej stosuje się trwałe modele (lub formy pozwalające na kopiowanie modeli woskowych) i odlewanie kolejnych egzemplarzy tego samego wzoru. Zaletą wypukłorzeźby jest możliwość wykonywania odlewów cienkościennych, a przez to lżejszych, co przynosi korzyści w postaci mniejszych ilości zużytego stopu. Walorem jest także uwypuklenie i lepsze wyeksponowanie strony licowej, zaś strona spodnia pozostaje zazwyczaj niewidoczna. W tej technice odlewano zapinki typów A. V 94–96, A. V 128, a zwłaszcza A. V 130. W produkcji tych typów dostrzegalny jest pewien rozwój technologiczny – od egzemplarzy litych, płaskich od spodu, poprzez formy lżejsze, z delikatnymi wklęsłościami, aż po wyroby wklęsło-wypukłe, sprawiające wrażenie wyciśniętych, wręcz wytłoczonych z blaszki. Te ostatnie mają ślady płaskiego ścinania krawędzi od strony spodniej, a grubość ścianek wynosi zaledwie 1,5–1,8 mm, tak jak w zapince A. V 94 z grobu 17 z Babiego Dołu-Borcza, co dowodzi, że zostały odlane z cienkościennego modelu (Ryc. 24). Kształty ozdób są rozbudowane, wyraźnie przestrzenne. Oprócz tak wykonanych egzemplarzy typów A. 95 i A. 128 w materiałach z Babiego Dołu-Borcza występują egzemplarze pełne i płaskie od strony spodniej, tak jak jest w wypadku drugiej, skorodowanej zapinki typu A. 96 z grobu 17. Formą pośrednią jest zapinka A. 94 z grobu 86, masywna, z jedynie nieznacznym zagłębieniem od spodu³¹⁹. W wypadku codziennie używanych części stroju zaletą było zmniejszenie ich ciężaru a przez to poprawienie ich funkcjonalności.

W metalurgii antycznej metodą odlewów zakłęsło-wypukłych wykorzystywano w produkcji wyrobów masowych, gdzie istotne były korzyści ekonomiczne w postaci zaoszczędzonego surowca, ale także w jednostkowych pracach, przy wykonywaniu dużych, figuralnych form, gdzie z trwałego modelu (metal, drewno,

Ryc. 24. Babi Dół-Borcza – spód zapinki typu A. V 94 (17/3).
Bez skali. Fot.: J. Strobin

glina) wykonywano formy negatywowe, zazwyczaj gipsowe lub gliniane, w których z kolei odlewano pozytywowe, cienkościenne modele woskowe. Na tym etapie możliwa była jego korekta, dodawanie elementów lub uzupełnianie ornamentu. Były to zabiegi świadome, nadające kolejnym egzemplarzom cechy indywidualne. W dalszej części prac modele woskowe formowano w glinie i odlewano w metalu³²⁰.

Produkcja powtarzalnych, rozbudowanych przestrzennie, lecz „odchudzonych” wagowo przedmiotów, była w metalurgii kultury wielbarskiej wyjątkową innowacją technologiczną. Metoda ta zasadniczo różniła się od wcześniej stosowanej przy produkcji zapinek kapturkowych i oczkowatych, gdzie surowy odlew kształtowano za pomocą kucia, a następnie zdobiono

³¹⁸ J. Piaskowski 1981, 41; J. Gawroński *et alii* 2013, 101.

³¹⁹ Trzeba zwrócić uwagę, że w publikowanych dotychczas opracowaniach wspomniany kształt zapinek I. i 8. serii V grupy Almgrena (ze spodem wklęsłym lub płaskim) nie zawsze był opisywany lub dokumentowany graficznie, choć jest ważnym śladem innowacji pojawiających się w tym okresie w złotnictwie „barbarzyńskim”.

³²⁰ F. Willer 2001, 570. Doskonałym przykładem rzemiosła rzymskiego, gdzie cechy indywidualne nadano woskowym modelom, są odlane z brązu głowy Swebów z kotła odkrytego w obiekcie R430 ze wspomnianego cmentarzyska w Czarnówku (J. Schuster 2018c, 33). W tym wypadku do standardowego naczynia brązowego typu *Westland* zamontowano główki wykonane w technice wypukłorzeźby. Podstawą był model wyjściowy o określonych wymiarach i układzie twarzy, jednak bez elementów wystających (haki do zawieszania, sploty włosów, odstające uszy i podcięcie podbródka). Z modelu wykonano formę-matkę (gips lub glina). Następnie w tejże formie odlano trzy woskowe główki, które są wklęsłe od spodu (J. Schuster 2018c, tabl. LV/R430). Modele woskowe były indywidualnie opracowywane (m.in. przez dodanie lub uwypuklenie węzłów swebskich). Do modeli główek dolepiono woskowe haki na pierścieniu do zawieszania. Kryzy wokół główek dogięto do krzywizny powierzchni naczynia, do której miały być przylutowane, tak, aby już po odlaniu w metalu idealnie doń przylegały. W ten sposób opracowane modele woskowe zaformowano w glinie i odlano w stopie miedzi. Kanały wlewowe znajdowały się w dolnych częściach kryzy, co poświadcza ich grubość, a także ślady odcięcia oraz zgrubnej obróbki pilnikiem. Lica odlewów zostały starannie wyczyszczone.

Ryc. 25. Babi Dół-Borcz – spód zapinki typu A. V 128 (102/1).
Bez skali. Fot.: J. Strobin

Ryc. 26. Babi Dół-Borcz – spód zapinki typu A. V 128 (129/1).
Bez skali. Fot.: J. Strobin

i wykańczano powierzchniowo. W technice odlewu cienkościennego otrzymywano produkt w kształcie zamierzonym przez wytwórcę. Usuwanie jedynie nadlew kanału wlewowego i odkuwano pochwę, co doskonale widoczne jest na zdjęciach konkretnych za- bytków (Ryc. 24–26). W dalszych pracach czelowano powierzchnię licową, którą w wersjach „luksusowych” zdobiono filigranem i tłoczonymi foliami z metali szlachetnych. Na powierzchni wielu egzemplarzy ty- pów A. 96 i A. 130 widoczna jest precyzja w dopaso- wywaniu aplikacji ze stopów srebra i złota. Identyczny kształt odlewów, wykonanych z modeli kopiowanych w tej samej formie, wymuszały wręcz tworzenie kom- pletów z identycznie tłoczonymi blaszkami³²¹.

Na potrzeby niniejszej analizy podjęto próbę odtwo- rzenia procesu produkcji woskowych modeli zapinek

³²¹ A. Strobin, J. Strobin 2018, 140.

na przykładzie form zbliżonych do typów A. 94 i A. 128. Wybrano najprostszą metodę, z formą jednoczęściową, otwartą, z wysuszonej gliny. Z powodzeniem można byłoby tu zastosować opisywane wcześniej formy me- talowe, jednoczęściowe, czy nawet matryce, znane ze znalezisk antycznych i kojarzone z tłoczeniem aplikacji z metali szlachetnych³²². W wypadku przedmiotów z te- renów barbarzyńskich sposób ich użytkowania był oczy- wisty, ponieważ są to formy do zapinek, okuć pasa i kó- łeczek-ogniów, z zaznaczonym kanałem wlewowym³²³.

W rekonstrukcji przyjęto, że negatywową formę do kopiowania można było wykonać w miękkiej glinie, po- przez wtłoczenie modelu wykonanego z metalu, drewna, a nawet kamienia. Prawdopodobnie za model mo- gła też posłużyć gotowa już zapinka. Wykonaną w ten sposób jednoczęściową, otwartą formę wysuszone i za- impregnowano tłuszczem. Następnie roztopiony wosk wiano do nieckowatej formy. W ten prosty sposób uzy- skano właściwe kształty strony licowej, natomiast spód musiano wyrównać i wybrać do odpowiedniej grubości. Pomocną w tej czynności była obserwacja modelu pod światło, co praktykuje się nawet współcześnie – strefy grubsze są ciemniejsze (Ryc. 23, 27)³²⁴. Inne sposoby wy- konania modelu mogły polegać na wyciskaniu grud lub plastrów miękkiego wosku (Ryc. 28). Po wyjęciu wosko- wego wzoru doklejało się uchwyty na sprężynkę i pochwę. Usytuowanie kanałów wlewowych wynika z doświad- czeń dawnych odlewników. W wypadku montażu przy pochwęce kanał wlewowy musiano wydłużyć, ponie- waż w tej części następowało odgazowanie stygnącego stopu, istniało więc zagrożenie pojawienia się krucho- ści aliażu, co mogło niekorzystnie wpływać na przebieg przekuwania pochwęki i jej zawinięcia. W opisywanych tu zapinkach serii 1. i 8. V grupy Almgrena ślady kana- łów zarysowują się w okolicach pochwęki (Ryc. 24–26). W ten sposób przygotowane modele formowano w gli- nie i odlewano metodą na wosk tracony. Z analizy mate- riału archeologicznego wynika, że odlewano w ten spo- sób zarówno pojedyncze egzemplarze, jak w wypadku zapinek z grobów 17 czy 86 z Babiego Dołu-Borcza,

³²² Z. Marić 1979, tabl. V–XII.

³²³ L. Schulte 2011, 172; R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-No- wak 2014, 279.

³²⁴ Reguła produkowania jak najcieńszych, a w rezultacie lże- szych wyrobów obowiązuje też we współczesnym rzemiośle me- talowym. Waga ozdoby bezpośrednio wpływa na jej cenę, dla- tego obecnie rzemieślnicy starają się oszacować koszty surowca opierając się na ciężarze właściwym wosku i surowca, z którego ma być wykonany dany przedmiot. Zakładając, że relacja cięża- ru modelu woskowego do metalowego odlewu wynosi 1:8, to zapinka typu A. 94 odlana z modelu o wadze 4 g będzie ważyć 32 g, natomiast z modelu cienkościennego o wadze 1,5 g – jedy- nie 12 g. Trudno przyjąć, że „barbarzyńcy” potrafili wyliczyć te zależności, ale prawdopodobnie czynili tak Rzymianie.

ale także – powszechnie – dublety, często dekorowane tłoczonymi foliami, filigranem i granulacją. Przykładem takich kompletów są bliźniacze zapinki z grobu 4 z kurhanu 22 z Gronowa czy z obiektu 102 z Brzyna³²⁵.

6. ZAPINKI A. VII

W analizowanym materiale znajdują się trzy zapinki kuszowate z wysoką pochwą. Odkryte je w grobach 73, 120 i 123. Znaczna liczba pozostałości form i odlewów z „barbarzyńskich” pracowni, działających na pograniczu prowincji rzymskich w rejonie środkowego Dunaju³²⁶, pozwala zrekonstruować proces produkcji tych części stroju. Zapinki wykonywano z modelu odciskanego w formie o układzie wertykalnym, co poświadcza ślady szwów odlewniczych wzdłuż kabłąka. Kanał wlewowy zazwyczaj dokładano od główki, rzadziej na końcu nóżki, przy styku z pochwą. Znalezione resztki form potwierdzają, że zapinki odlewano z już wyprofilowanym kabłąkiem³²⁷. We fragmentach form z Kleinhöfle in Dolnej Austrii i z Moigrad-Porolissum w Dacji oraz na nieobrobionym odlewie z szwem odlewniczym biegnącym wzdłuż kabłąka z Bratysławy-Devínskej Novej Vsi widoczne są pogrubione i wyprofilowane zakończenia, sprawiające wrażenie zagiętych pochw. Możliwe więc, że modelami służącymi do kopiowania mogły być gotowe już zapinki³²⁸. Na wszystkich fibulach grupy VII z Babiego Dołu-Borcza widoczne są ślady odkuwania pochw. Zapinka z grobu 73 została wykonana z mosiądzu cynowego i ozdobiona na główce oraz nóżce pasmami perełkowanego drutu, między którymi prawdopodobnie umieszczono pasma, obecnie niezachowanych, ozdobnych blaszek, spojonych lutem miękkim – ich pozostałościami są jedynie srebrzyste nawarstwienia spoiwa. Kolejną zapinkę, z grobu 120, odlano ze srebra i ozdobiono potrójnymi pierścieniami z perełkowanego drutu. Zaobserwowano tu zastosowany podczas montażu zabieg, polegający na strefowym facetowaniu pierścieni, w celu lepszego połączenia ich spoiwem cynowym. Spłaszczony w ten sposób druty stosowano także przy ozdabianiu zapinek pokrytych foliami z metali szlachetnych typów A. V 96 i A. V 130 oraz w wisiorach kapsułkowatych i elementach puzder bransolet wężykowatych³²⁹. Fragmenty tak fazowanych drucików, ze śladami lutów, pochodzące prawdopodobnie ze srebr-

Ryc. 27. Etapy produkcji modeli woskowych zapinek typów A. V 94 i A. V 128. Bez skali. Fot.: J. Strobin

Ryc. 28. Modele woskowe zapinek typów A. V 94 i A. V 128. Bez skali. Fot.: J. Strobin

nego puzdra, znaleziono w naruszonym grobie 120 z Babiego Dołu-Borcza. Zakończenia sprężynki z grobu 120 ozdobiono guzami z profilowanej, zawijanej taśmy. Dodatkowo nałożono na nie pierścienie z perełkowanego drutu. Takie ozdobne zakończenia osi sprężyn wykonywano wcześniej na srebrnych zapinkach typu A. V 127, zdobionych filigranem i granulacją³³⁰.

7. OZDOBY WYKONANE W TECHNICIE FILIGRANU I GRANULACJI. STOPY SREBRA

Analizom metaloznawczym poddano trzy przedmioty ze stopów srebra: dwie ozdoby wykonane w technice filigranu i granulacji (109/3.4) oraz fragmenty naciętego drutu (120/4b). Należy zaznaczyć, że wszystkie obiekty ze stopów srebra z cmentarzyska w Babim

³²⁵ H. Machajewski 2013, tabl. XXXIX; A. Strobin, J. Strobin 2018, ryc. 1.

³²⁶ J. Tejral 2006, 141, ryc. 9; L. Schulte 2011, 172; K. Elschek 2013, ryc. 3, 17.

³²⁷ Por. M. Natuniewicz-Sekuła 2020, 71.

³²⁸ L. Schulte 2011, ryc. 108:5.6, 109:2.

³²⁹ T. Skorupka 2001, 314; H. Machajewski 2013, 203.

³³⁰ P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko, E. Nawrońska 1982, 105, ryc. 2.23; A. Kokowski 1995, 226–227; T. Skorupka 2001, tabl. 49/165:3.

Ryc. 29. Etapy wykonania klamerki esowatej typu von Müller B i paciorka dwustożkowatego (srebro próby 980; filigran i granulacja). Bez skali. Fot.: J. Strobin

Dole-Borczu są silnie skorodowane, rozwarstwiają się i utlenione.

Klamerkę esowatą typu von Müller B i paciorek dwustożkowaty z grobu 102 wykonano ze stopów zawierających 96,7–98,3% srebra, co można uznać za surowiec jak na owe czasy maksymalnie oczyszczony. Zawartość miedzi od 0,58% do 1,7% może być pozostałością związków mineralnych stosowanych w lutowaniu dyfuzyjnym. Kabłączek klamerki wykonano z czterech złożonych ze sobą drutów, w przekroju czworobocznych i tordowanych. Z identycznie ukształtowanego drutu wykonano pierścień rozdzielający zakola klamerki. Ozdobne zakończenia wykonano z pięciu granulek o średnicy 1,8–1,9 mm, ułożonych czworokątnie i zwieńczonych piątą, dodaną pośrodku. Do każdej dużej granulki dodano piramidki złożone z granulek o średnicy 0,8 mm: trzech bazowych i czwartej wieńczącej. Kiście granulek osadzono na pierścieniach z dwukrotnie zawiniętego, tordowanego drutu (Ryc. 29). Druty o czworobocznym przekroju, skręcane wzdłuż osi (tordowane) były sporadycznie stosowane w zdobieniu zapinek i innych, większych wyrobów jubilerskich kultury wielbarskiej. Powszechniej używano tego półwytworu w kabłączkach klamerki esowatych typu B. Zazwyczaj trzon stanowią cztery druty skręcane w jedną stronę lub naprzemiennie (motyw „sznurowy”), a także przekładane gładkimi. Cztery egzemplarze klamerki analogicznych do ba-

biodolskiej pochodzą z cmentarzyska w Kowalewku, a kolejne dwa z Kamienicy Szlacheckiej³³¹.

Paciorek dwustożkowaty wykonano z połówek nawiniętego na model gładkiego drutu o średnicy 0,5 mm, które złożono podstawami i zalutowano. Specyficzną cechą paciorka są podniesione, kołnierzowate osłony otworów do nanizania. Podobne formy, z rurkowatymi wlotami, znane są z cmentarzyska w Kamienicy Szlacheckiej³³². Precyzja łączenia elementów poświadczają zastosowanie technologii spoiw dyfuzyjnych – związków miedzi startych na pastę z klejem naturalnym – którymi pokryto poszczególne elementy. W trakcie podgrzewania do temperatury powyżej 800°C związki mineralne redukowały się do miedzi, która wtapiając się w srebrne powierzchnie obniżała strefowo temperaturę, a to powodowało połączenie poszczególnych elementów³³³. Do produkcji tego typu ozdób używano surowca oczyszczonego, który nie pokrywał się nalotami tlenkowymi podczas lutowania. Stopy srebra tak wysokich prób są miękkie, plastyczne i białe po wygrzaniu. Po delikatnym polerowaniu gładzikami lśnią „ciepłą”, srebrzystą barwą (Ryc. 29).

³³¹ Odpowiednio T. Skorupka 2004, 43, kat. 154, 155, 159, 163; M. Tuszyńska 2020, 292, tabl. LXXXIV:6.10.

³³² M. Tuszyńska 2020, tabl. LXXXIV:3.

³³³ J. Wolters 1986, 57.

Trzeci badany zabytek, z grobu 120, był prawdopodobnie częścią oprawy puzdra-kapsuły. W zespole znajdowały się także półkuliście wygięte, perełkowane i skręcane druciki o obwodzie zbliżonym do opisywanej oprawy oraz resztki tarczki ze złożonej folii srebrnej, z odcisniętymi motywami koncentrycznych, perełkowanych pierścieni. Pomimo utlenienia powierzchni oprawy, na krawędziach widoczne są ciemnoszare przebarwienia skorodowanego spoiwa cynowo-ołowiowego, co poświadcza lutowanie tego elementu do podłoża. Zabytek wykonano z surowca zawierającego ok. 94% srebra, a więc nieznacznie niższej próby niż opisywane wyżej filigrany. Stopy o takim składzie doskonale nadawały się do kucia i prac repuserskich, a w warsztatach Cesarstwa Rzymskiego stosowano je do trybowanych aplikacji i reliefów srebrnych naczyń, ale także używano ich w warsztatach „barbarzyńskich”³³⁴.

8. ANALIZA SUROWCA. STOPY MIEDZI

Analiza surowca jest jednym z podstawowych elementów badań historii technologii metalowych zabytków archeologicznych. Rozwój technik pomiarowych i zastosowanie w 2. połowie XX wieku nieniszczących metod spektrometrycznych pozwoliły na powszechne wykonywanie jakościowych i ilościowych analiz stopów metali używanych w przeszłości.

„Barbarzyńskie” stopy miedzi mają charakter mieszaniny metali, w której w procesie produkcyjnym mogą zachodzić zmiany (np. parowanie cynku), mające wpływ na charakterystykę odlewu. W rezultacie różnice w stwierdzonej obecnie zawartości głównych pierwiastków stopowych sięgać mogą 1,5% masy stopu i dotyczą zazwyczaj cynku i cyny. Zauważalne są one w składach par zapinek z grobów 102, 140 i 143, identycznych pod względem kształtu, techniki wykonania oraz zdobienia, prawdopodobnie wykonanych w tym samym cyklu produkcyjnym. W analizowanym materiale wydzielono kilka grup surowcowych.

MOSIĄDZE DWUSKŁADNIKOWE

Najbardziej czytelną grupą surowcową w analizowanym materiale są mosiądze dwuskładnikowe³³⁵ – metalem bazowym jest tu miedź a dodatkiem cynk³³⁶. Pozostałe pierwiastki (cyna i ołów) występują w ilościach nie przekraczających 1%, a zatem nie wpływały znacząco na cechy fizyczne stopów. Wszystkie te mosiądze możemy określić tombakami, tj. stopami zawierającymi do

20% cynku³³⁷, koloru żółtego, imitującymi barwę złota. Aliaże takie charakteryzują się dobrą lejnością, jak i kowalnością. Wydzielić można wśród nich mosiądze zawierającą powyżej 10% Zn – bransoletę węzowatą (17/4) i zapinkę A. VI, s. 1 (127/1). Niezwykle interesujące są składy stopów dubletów zapinek A. II 38 z grobów 140 i 143, z wysoką zawartością cynku (10–20%). W jednym i drugim wypadku zbliżone ilości składnika głównego (Cu), jak i dodatku (Zn) oraz zanieczyszczeń (Fe) pozwalają zakładać, że zapinki zostały wykonane w tym samym cyklu produkcyjnym, o czym dodatkowo świadczy identyczna forma i układ zdobień. W pozostałych zabytkach cynk w stopach występuje w ilości 5–10%. Jego niższa zawartość umożliwia lepszą obróbkę cieplną odlewu³³⁸.

MOSIĄDZE WIELOSKŁADNIKOWE

Najliczniejszą grupę stanowią mosiądze, które oprócz cynku zawierają kilkuprocentowe dodatki cyny i ołowiu³³⁹. Na ogólną liczbę 30 zbadanych zabytków ze stopów miedzi³⁴⁰ z mosiądzów wieloskładnikowych zostało wykonanych aż 21 zabytków (70%), w tym 19 z mosiądzu cynowego i dwa z mosiądzu ołowiowego. W mosiądzach uzupełnianych kilkuprocentowymi dodatkami cyny (rzadziej ołowiu) poprawia się lejność, przy czym kolor i właściwości mechaniczne pozostają na poziomie podobnym do mosiądzów dwuskładnikowych. W I wieku n.e. w wyrobach ze stopów miedzi produkowanych na terenie Cesarstwa Rzymskiego dominował mosiądz cynkowy (*orichalcum*), natomiast w późniejszym okresie, w II–III wieku, częściej używano mosiądzów wieloskładnikowych, cynowych³⁴¹. Prawdopodobnie wiązało się to z trudnościami w utrzymaniu rygoru produkcyjnego mosiądzu kalaminowego wytapianego w procesie cementacji związków cynku (galman, kadmia) z miedzią³⁴². Wśród analizowanych zabytków wykonanych z mosiądzów cynowych są kolejne dublety zapinek typu A. II 38 (z grobów 43 i 104) o bardzo podobnym składzie, przypuszczalnie wykonanych w tym samym procesie produkcyjnym.

W wypadku hybrydowej fibuli z grobu 104 badania składu chemicznego wykonano w czterech punktach, co spowodowane było wyjątkowym kształtem zapinki i podejrzeniem o nietypowy sposób jej wykonania. Wyniki

³³⁷ L.A. Dobrzański 2008, 111.

³³⁸ We współczesnej obróbce metaloplastycznej i emalierstwie zalecane jest stosowanie tombaków o 7–8% zawartości cynku (UJS 2004, 186).

³³⁹ Por. Katalog 30/1, 36/1, 39/1.2, 43/1.2.4.5, 73/1, 86/1, 102/2.3, 104/1.2.3, 112/1, 120/2.3, 123/1, 129/1, 141/1.

³⁴⁰ Zob. rozdz. V.6.

³⁴¹ E.R. Caley 1964, 13.

³⁴² H. Moesta, P.R. Franke 1995, 147.

³³⁴ B. Niemeyer 2007, 124–126; J. Schuster 2018c, 148 tab. 1 (CL 14.1–3).

³³⁵ Por. Katalog 17/2.4, 78/1, 106/1, 127/1, 128/1.2, 143/1.2.

³³⁶ L.A. Dobrzański 2008, 109.

analiz potwierdziły jednorodność stopu, a nieznaczne różnice wykazuje jedynie trzpień blokujący tulejkę.

BRĄZY CYNOWE I SPIŻ

W zbiorze analiz metaloznawczych zabytków z Babiego Dołu-Borcza znalazły się dwa przykłady brązów, czyli stopów miedzi z cyną³⁴³, oraz jeden brązu spiżowego (*gunmetal*)³⁴⁴. Stopy takie są trudno kowalne, a przy zawartości cyny powyżej 10% i ołowiu powyżej 4% oraz jednoczesnym braku cynku stają się twarde i kruche. Aliaże przybierają kolor brązowy z odcieniem szarego i w warunkach naturalnych szybko tracą blask i patynują. Chodzi tu o dość charakterystyczne zabytki – zapinki 1. (17/1) i 8. (102/1, 112/2) serii V grupy Almgrena. Zbliżony skład mają analogiczne zapinki z innych stanowisk kultury wielbarskiej: z Linowa, Kamienicy Szlacheckiej i Czarnówka. Oczywiście zapinki takie wykonywano także z mosiądzów dwu- i wieloskładnikowych, co potwierdzają pozostałe analizy z Babiego Dołu-Borcza.

Brązy cynowe są surowcem rejestrowanym w kulturze wielbarskiej w fazach B₁-B₂/C₁ niezwykle rzadko. Oprócz sporadycznego zastosowania brązu cynowego w produkcji części stroju, znane są przykłady odlewania zeń ostróg³⁴⁵.

PODSUMOWANIE

Nieliczny zespół części stroju ze stopów miedzi z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu dostarczył niezwykle interesujących danych dotyczących technologii ich produkcji u schyłku wczesnego okresu wpływów rzymskich. Wytwarzane wówczas charakterystyczne zapinki 1. i 8. serii V grupy Almgrena, cienkościenne, wklęsłe od spodu i wypukłe na zewnątrz, poświadczają opanowanie przez „barbarzyńców” metod produkcji stosowanych w rzymskich warsztatach metalurgicznych. Wykonywane w ten sposób odlewy były jednak epizodem technologicznym, który zaniknął wraz z pojawieniem się nowej mody w późnym okresie wpływów rzymskich. Wdrożenie tej metody w lokalnych warsztatach i hybrydowa zapinka z grobu 104 są kolejnymi dowodami na bliskie relacje między grupami germańskich metalurgów z naddunajskiej strefy limesowej a ich pobratymcami zamieszkującymi Pomorze. Wspomniana fibula jest doskonałym przykładem adaptacji rzymskich form w środowisku „barbarzyńskim”. Reprezentatywny zestaw ozdób wykonanych w kunsztownych technikach filigranu i granulacji pozwala potwierdzić wyjątkową wiedzę, ale też talent złotników zamieszkujących Pojezierze Kaszubskie w pierwszych wiekach naszej ery.

³⁴³ Por. Katalog 17/1, 102/1.

³⁴⁴ Por. Katalog 112/2.

³⁴⁵ B. Kontny, M. Natuniewicz-Sekuła 2013, tabl. VI.

VI. BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Dioskurydes, *De materia medica*

Dioscorides Pedanius, T.A. Osbaldeston, R.P.A. Wood, *De materia medica: being an herbal with many other medicinal materials: written in Greek in the first century of the common era: a new indexed version in modern English*, Johannesburg 2000 (<https://archive.org/details/de-materia-medica>; dostęp 3.08.2021).

Pliniusz Starszy, *Naturalis historia*

Natural History, vol. IV: Libri XII–XVI, with an English translation by H. Rackham, Loeb Classical Library, London-Cambridge (Mass.) 1960.

LITERATURA

Almgren, O.

1923 *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek 32, Leipzig².

Andersson, K.

1993 *Romartida guldsmede i Norden II. Fingerringar*, Occasional Papers in Archaeology 6, Uppsala.

Andrzejowski, J.

1992 *The Roman Period Brooches made of decoratively coiled wire*, (w:) *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeża Bałtyku i dorzecza Wisły*, Barbaricum 2, Warszawa, 160–185.

1994 *Zapinki o cechach mieszanych II i IV grupy Almgrena*, Barbaricum 3, Warszawa, 87–129.

1998 *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Kraków.

2011 *Out of the Social Structure? A Late Roman Period Female Grave from Jartypory, Eastern Poland*, (w:) D. Quast (red.), *Weibliche Eliten in der Frühgeschichte. Female Elites in Protohistoric Europe. Internationale Tagung vom 13. bis zum 14. Juni im RGZM im Rahmen des Forschungsschwerpunktes »Eliten«*, RGZM – Tagungen Band 10, Mainz, 185–199.

2014 *Ze studiów nad związkami przeworsko-wielbarskimi na wschodnim Mazowszu – cmentarzysko w Wyszokowie nad Bugiem*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *In Medio Poloniae Barbaricae. Agnieszka Urbaniak in memoriam*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina III, Warszawa, 19–43.

2018 *Jartypory-type brooches – traces of a 'living culture' or just a research construct?*, (w:) A. Michałowski, J. Schuster (red.), *Kulturkonzepte und konzipierte Kulturen. Aussagemöglichkeiten und Grenzen einer systematischen Erfassung archäologischer Funde des eisenzeitlichen Mittel- und Nordeuropas. Akten des Internationalen Colloquiums anlässlich des 100. Jahrestages des Erscheinens des Fundkataloges von Erich Blume im Jahr 1915. Puszczykowo 2015*, 6.–9. Mai, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 23, Bonn, 99–127.

Andrzejowski, J., Bursche, A.

1987 *Archeologia biblioteczna. Cmentarzyska kultury wielbarskiej w Krośnie, stanowisko 1 i w Wielbarku, woj. elbląskie*, (w:) *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980–83*, Malbork 1987, 233–277.

Andrzejowski, J., Cieśliński, A.

2007 *Germanie i Bałtowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo?*, (w:) A. Bitner-Wróblewska (red.), *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji*, Warszawa, 26–27 marca 2003, Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa, 279–319.

- Andrzejowski, J., Żórawska, A.**
 2002 *Cmentarzysko kultury wielbarskiej na stan. 1 w Nadkolu, woj. mazowieckie*, (w:) J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska (red.), *Varia Barbarica. Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina I, Warszawa, 29–80.
- Andrzejowski, J. et alii**
 2002 J. Andrzejowski, A. Żórawska, M. Biborski, W. Kapla, *Grób 122 z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Jartyporach na Podlasiu. Nowe materiały do badań nad obrzędkiem pogrzebowym w gockim kręgu kulturowym*, (w:) M. Karczewska, M., Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001. Materiały z konferencji, Białystok 6–7 grudnia 2001 roku*, Białystok, 253–268.
- Armbruster, B.**
 2012 *Feinschmiedewerkzeuge vom Beginn der Metallurgie bis in die Römische Kaiserzeit*, (w:) A. Pesch, R. Blankenfeldt (red.), *Goldsmith Mysteries. Archaeological, Pictorial and Documentary Evidence from the 1st Millennium AD in the Northern Europe*, Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Ergz. Reihe 8, Neumünster, 59–85.
- Baratte, F., Painter, K.**
 1989 (red.) *Trésors d'orfèvrerie gallo-romains. Musée de Luxembourg, Paris, 8. février – 23. avril 1989, Musée de la Civilisation Gallo-Romaine, Lyon, 16. mai – 27. août 1989*, Paris.
- Baron, P.**
 1995 *Gut erhaltener Röhrenbrunne. Spätbronzezeitliche/früheisenzeitliche Siedlung von Cottbus-Kahren*, „Archäologie in Berlin und Brandenburg” 1993–1994, 73–74.
- Bayley, J.**
 1991 *Alloy nomenclature*, (w:) G. Egan, F. Pritchard, *Dress Accessories c. 1150–c. 1450, Medieval Finds from Excavations in London 3*, London, 13–17.
- Bayley, J., Butcher, S.**
 2004 *Roman Brooches in Britain: A Technological and Typological Study based on the Richborough Collection*, London.
- Beckmann, B.**
 1966 *Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, „Saalburg Jahrbuch” XXIII, 5–128.
- Beckmann, Ch.**
 1969 *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, „Saalburg Jahrbuch” XXVI, 5–106.
- Bender, W.**
 2009 *Otałqżka, stanowisko bagienne z młodszego okresu rzymskiego*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne VIII*, Warszawa.
- Bender Jørgensen, L.**
 1986 *Forhistoriske textiler i Skandinavien (Prehistoric Scandinavian Textiles)*, Nordiske Fortidsminder B/9, København.
- Böhme, A.**
 1972 *Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel*, „Saalburg Jahrbuch” XXIX, 5–112.
- Bokiniec, E., Garbacz-Klempka, A.**
 2017 *Na skraju Pradoliny Wisły – materiały z cmentarzyska kultury wielbarskiej z Rzęczkowa, pow. toruński, w świetle kontaktów kulturowych*, (w:) M. Fudziński, W. Świętosławski, W. Chudziak (red.), *Pradoliny pomorskich rzek. Kontakty kulturowe i handlowe społeczeństw w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Gdańsk, 165–190.
- Bol, P.C.**
 1985 *Antike Bronzetechnik. Kunst und Handwerk antiker Erzbildner*, München.
- Brutzer, I.**
 1942 *Neueingänge und Fundnachrichten im Berichtsjahr 1941*, „Gothiskandza” 4, 47–78.
- Caley, E.R.**
 1964 *Orichalcum and Related Ancient Alloys. Origin, Composition and Manufacture with Special Reference to the Coinage of the Roman Empire*, Numismatic Notes and Monographs 151, New York.
- Chowaniec, R.**
 2005 *Kilka uwag na temat palenisk z birtualnego cmentarzyska w Krośnie, pow. Pasłęk*, (w:) P. Łuczkiwicz et alii (red.), *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*, Monumenta Studia Gothica IV, Lublin, 57–64.
 2011 *Krosno, st. 1, woj. warmińsko-mazurskie. Badania w roku 2009*, „Światowit” NS VIII (XLIX), fasc. B (2009–2010), 223–224.
- Cociş, S.**
 2004 *Fibulele din Dacia Romană / The Brooches from Ro-*

- man Dacia, Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3, Cluj-Napoca.
- Cosack, E.**
1979 *Die Fibeln der Älteren Römischen Kaiserzeit in der Germania libera (Dänemark, DDR, BRD, Niederlande, CSSR). Eine technologisch-archäologische Analyse. Teil 1: Armbrustfibeln, Rollenkappenfibeln, Augenfibeln*, Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 19, Neumünster.
- Ciesliński, A.**
2010 *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Łyna, Pasłęka und oberer Drwęca*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte NF 17, Berlin.
2013 *The Presence of Flat Graves at the Burial Mound Cemeteries of the Wielbark Culture in Northern and Eastern Poland*, „Wiadomości Archeologiczne” LXIV, 49–84.
2014a *Kopce kultury wielbarskiej z Mazowsza i Podlasia a tzw. typ rostolcki – próba nowego spojrzenia na związki cmentarzysk kurhanowych z północnej i wschodniej Polski*, „Wiadomości Archeologiczne” LXV, 45–93.
2014b *Kurhany w Łędyczku w pow. zlotowskim a skamieniałości tancerze z byłego Bergelau, Kr. Flatow* (w:) R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak (red.), *Honoratissimum assensus genus est armis laudare. Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Kraków, 407–416.
2014c *System informacji geograficznej (GIS) dla cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *In Medio Poloniae Barbaricae. Agnieszka Urbaniak in memoriam*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina III, Warszawa, 45–63.
2015 *Stan i perspektywy badań nad nekropolami kurhanowymi kultury wielbarskiej*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbarskiej. Przemiany kulturowe w okresie rzymskim na Pomorzu*, Gdańsk, 17–29.
- Ciesliński, A., Kasprzak, A.**
2006 *Cmentarzysko w Nowym Łowiczu w świetle najnowszych badań. Kurhan 29*, (w:) W. Nowakowski et alii (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”, Koszalin 28–29 października 2005*, Koszalińskie Zeszyty Muzealne, Seria A: Studia Archaeologica Pomeranica II, Koszalin, 107–121.
2009 *Ciekawy aspekt obrządku pogrzebowego kultury wielbarskiej w Nowym Łowiczu (powiat drawski). Groby wtórne na przykładzie kurhanu 2*, (w:) A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński (red.), *XVI Sesja Pomorzoznawcza, 22–24. 11. 2007 r. Szczecin, część I: Od okresu kamienia do okresu wczesnośredniowiecznego*, Acta Archaeologica Pomoranica 3, Szczecin, 179–194.
- Craddock, P.T.**
1978 *The Composition of the Copper Alloys used by the Greek, Etruscan and Roman Civilizations: 3. The Origins and Early Use of Brass*, „Journal of Archaeological Science” 5/1, 1–16.
- Czarnecka, K.**
2010 *Klucze w grobach kobiecych z okresu wpływów rzymskich. Atrybut pozycji społecznej czy wyraz magicznych zabiegów?*, (w:) K. Skóra, T. Kurasiński (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytności*, Acta Archaeologica Lodziana 56, Łódź, 17–26.
2020 *Zamki i klucze kultury przeworskiej. Działanie, zastosowanie, znaczenie symboliczne*, Warszawa.
- Černyh, E.N., Barceva, T.B.**
1972 *Splavy cvetnyh metallov*, (w:) T.B. Barceva, G.A. Voznesenskaâ, E.N. Černyh, *Metall černâhovskoj kul'tury*, Moskva, 50–117.
- Dąbrowska, T.**
1996 *Krzeświwa typu skandynawskiego z Kamieńczyka, woj. Ostrołęka*, (w:) W. Nowakowski (red.), *CONCORDIA. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, 45–49.
1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków.
- Dobrzański, L.A.**
2008 *Metaloznawstwo opisowe stopów metali nieżelaznych*, Gliwice.
- Drescher, H.**
1957 *Die Technik der germanischen Rollenkappenfibeln*, „Germania” 35, 80–95.
- Eggers, H.-J.**
1940 *Das römische Einfuhrgut in Pommern*, „Baltische Studien” NF XLII, 1–35.
- Elschek, K.**
2013 *Ausgewählte römische Fibeltypen vom slowakischen Marchgebiet im Limesvorland von Carnuntum und ein neues germanischen Fürstengrab der „Lübsow-Gruppe“ von Zohor*, (w:) G. Grabherr, B. Kainrath, T. Schierl (red.), *Verwandte in der Fremde? Fibeln*

- und Bestandteile der Bekleidung als Mittel zur Rekonstruktion von interregionalem Austausch und zur Abgrenzung von Gruppen vom Ausgreifen Roms während des 1. Punischen Krieges bis zum Ende des Weströmischen Reiches. *Akten des Internationalen Kolloquiums Innsbruck 27. bis 29. April 2011*, Ikarus. Innsbrucker Klassisch-Archäologische Universitätschriften 8, Innsbruck, 177–199.
- Exner, K.**
1941 *Die provinziäl-römischen Emailfibeln der Rheinlande*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission” 29 (1940), 31–121.
- Fedorov, G.B., Rošaľ, M.G.**
1981 *Raskopki černâhovskogo mogil'nika u s. Balcata*, (w:) *Archeologičeskie issledovanija v Moldavii (1974–1976 gg.)*, Kišinev, 89–116.
- Fudzińska, E., Fudziński, P.**
2013 *Wielokulturowe cmentarzysko w Nowym Targu stan. 6, gm. Stary Targ*, Malbork.
- Gałęzowska, A.**
2000 *Złoty pierścień z Mgowa, gm. Płużnica, byłe woj. toruńskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” V, 225–250.
2007 *Obrządek pogrzebowy kultury wielbarskiej w Wielkopolsce*, (w:) M. Mączyńska, A. Urbaniak (red.), *Okres rzymski w wędrówce ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”*, Białe Błota, 17–19 maja 2000 r., „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica” 25, 155–234.
- Gawroński, J. et alii**
2013 J. Gawroński, M. Stawarz, J. Szajnar, T. Wojarski, *Odlewnictwo artystyczne. Formowanie i odlewanie w sztukach oraz metodą wytapianych modeli*, Gliwice.
- Godłowski, K.**
1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCXVII = Prace Archeologiczne* 11, Kraków.
- Grabarczyk, T.**
1977 *Przyczynek do chronologii cmentarzyska w Odrach*, *Archaeologia Baltica* II, Łódź, 93–97.
1996 *Der Opferplatz auf dem Gräberfeld in Odry*, (w:) A. Kokowski (red.), *Studia Gothica* I, Lublin, 123–127.
- 1997 *Kultura wielbarska na Pojezierzach Krajeńskim i Kaszubskim*, Łódź.
1999 *Przyczynek do chronologii cmentarzyska w Węsiarach*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Europie środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65 rocznicę urodzin*, Warszawa, 189–192.
2001 *O Węsiarach w trzydzieści pięć lat później*, „*Pomorania Antiqua*” XVIII, 231–247.
- Gradowski, M.**
1980 *Dawne złotnictwo, technika i terminologia*, Warszawa².
- Grimm, G.**
1995 *Bienenhaltung bei den Germanen*, „*Deutsches Bienen-Journal: Forum für Wissenschaft und Praxis*” 7/1995, 366–367.
- Gugl, Ch.**
1995 *Die römischen Fibeln aus Virunum*, Klagenfurt.
- Guillaumet, J.-P.**
1984 *Les fibules de Bibracte. Technique et typologie*, *Publications du Centre de Recherches sur les Techniques Gréco-Romaines* 10, Dijon.
- Gustavs, S.**
1993 *Ein Klotzstülper als Brunnenfassung und Lesefunde von einer germanischen Siedlung bei Phöben*, *Ldkr. Potsdam*, „*Veröffentlichungen des Brandenburgischen Landesmuseums für Ur- und Frühgeschichte*” 27, 93–104.
- Hahuła, K., Wołagiewicz, R.**
2001 *Grzybnica. Ein Gräberfeld mit Steinkreisen der Wielbark-Kultur in Pommern*, *Monumenta Archaeologica Barbarica* VIII, Warszawa-Koszalin.
- Hauptmann, T.**
1998 *Studien zu den Dreisprossenfibeln*, (w:) J. Kunow (wyd.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*, *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5, Wünsdorf [2002], 159–173.
- Higgins, R.A.**
1961 *Greek and Roman Jewellery*, London.
- Ilkjær, J.**
1993 *Illerup Ådal 3. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör*.

- Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:3, Højbjerg.
- Jacob, H.**
2003 *Vegetationsgeschichtliche Untersuchungen am Opfermoor Oberdorla*, (w:) G. Behm-Blancke, *Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen. Die Kultstätte Oberdorla. Teil 1: Text und Fototafeln*, Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 38/1, Stuttgart, 30–35.
- Jankuhn, H., Nehlsen, H., Roth, H.**
1978 (wyd.) *Zum Grabfrelvel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Untersuchungen zu Grabraub und »haugbrot« in Mittel- und Nordeuropa. Bericht über ein Kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas vom 14.–16. Februar 1977*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Klasse 113, Göttingen, 48–52.
- Jakubczyk, I.**
2018 (przy współpracy A. Bursche i M. Mączyńskiej) *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum 3: Mittelpolen*, Kraków.
- Janowski, A., Gan, P., Zamelska-Monczak, K.**
2019 *Sword chape found at Santok: technological, technical, formal and typological aspects*, „Sprawozdania Archeologiczne” 71, 387–406.
- Jarzec, A.**
2018 *Krosno, stan. 1. Nekropola kultury wielbarskiej z obszaru starożytnego ujścia Wisły. Materiały z badań w latach 1980–2009*, ŚWIATOWIT Suppl. Series B: BARBARICUM 12, Warszawa.
- Jaskanis, J.**
2012 *Wodzowskie kurhany kultury wielbarskiej na Podlasiu*, Białystok.
- Jobst, W.**
1975 *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*, Forschungen in Lauriacum 10, Linz.
- Jonakowski, M.**
1996 *Komplet narzędzi do krzesania ognia w kulturze przeworskiej ze szczególnym uwzględnieniem krzesiw sztabkowatych*, (w:) W. Nowakowski (red.), *CONCORDIA. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, 93–104.
- Juga-Szymańska, A., Szymański, P.**
2010 *Prowincjonalna zapinka tarczowata z Czerwonego Dworu koło Gołdapi*, (w:) A. Urbaniak et alii (red.), *TERRA BARBARICA. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65 rocznicę urodzin*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina II, Łódź-Warszawa, 261–282.
- Jung-Hoffmann, I., Jelinski, M.**
1979 *3000 Jahre alter Klotzstülper oder Opferbrunnen?*, „ADIZ. Allgemeine Deutsche Imkerzeitung” 10/1979, 306–309.
- Kaczanowski, P., Madyda-Legutko, R., Nawrońska, E.**
1984 *Birytualne cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Żalęcino, woj. Szczecin (badania 1976, 1978, 1979)*, „Materiały Zachodniopomorskie” XXVI (1980 [ed. 1982]), 61–114.
- Kaczmarek, M.**
1998 *Spätromische Fibeln mit hohem Nadelhalter im nordwestlichen Polen*, (w:) J. Kunow (wyd.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [2002], 305–317.
- Kasprzak, A.**
2017 *Cmentarzysko kurhanowe z kręgami kamiennymi w Pławnie, pow. drawski – wstępne wyniki badań*, (w:) J. Andrzejowski et alii (red.), *ORBIS BARBARORUM. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig, 383–391.
- von Kleist, D.**
1955 *Die vorgeschichtlichen Funde des Kreises Schlawa*, Beiheft zum Atlas der Urgeschichte 3, Hamburg.
- Kmieciński, J.**
1968 (red.) *Odry, cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego w powiecie chojnickim*, Acta Archaeologica Lodziensia 15, Łódź.
- Kmieciński, J., Blombergowa, M., Walenta, K.**
1966 *Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiarach w pow. kartuskim*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, seria archeologiczna 12, 37–128.

- Kóhegyi, M.**
1994 *Sírrablás a magyarországi szarmatáknál*, (w:) A kökörtől a középkorig. *Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*, Szeged, 277–283.
- Kokowski, A.**
1987 *Zagadnienie kręgów kamiennych w środkowej strefie Pojezierza Pomorskiego*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica” 8, 63–79.
1992 *Das Problem der Wiederöffnung der Gräber in den Friedhöfen der Masłomęcz-Gruppe (aus den Studien über die Kulturveränderungen bei den Goten während ihrer Wanderung)*, (w:) E. Straume, E. Skar (red.), *Peregrinatio Gothica III. Fredrikstad, Norway, 1991*, Universitets Oldsaksamling Skrifter, Ny rekke 14, Oslo, 115–132.
1993 *Zagadnienie pochówków cząstkowych w grupie masłomęckiej*, (w:) M. Kwapiński, H. Paner (red.), *Wierzenia przedchrześcijańskie na ziemiach polskich*, Gdańsk, 118–124.
1995 *Grupa masłomęcka. Z badań nad przemianami kulturowymi Gotów w młodszym okresie rzymskim*, Lublin.
1997 *Schlossbeschläge und Schlüssel im Barbaricum in der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit. Klassifizierung – Verbreitung – Chronologie*, Klasyfikacja Zabytków Archeologicznych II, Lublin.
2007 *Goci. Od Skandzy do Campi Gothorum (od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*, Warszawa.
- Kondracki, J.**
2013 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa³.
- Kontny, B., Natuniewicz-Sekuła, M.**
2013 *Astonishing finds in a well-known site. Newly found spurs from Weklice (the Wielbark culture)*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae” XXVI: *From Studies on Ancient Arms and Armour Production Technology*, 11–24.
- Koščević, R.**
1984 *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb.
- Kowalski, Ł., Garbacz-Klempka, A.**
2015 *Wyniki analiz metaloznawczych*, (w:) M. Kurzyńska, *Linowo, stanowisko 6. Birytualne cmentarzysko kultury wielbarskiej z północno-wschodniej części ziemi chełmińskiej*, Grudziądz-Toruń, 159–167.
- Krawczyk, A., Krąpiec, M.**
1995 *Dendrochronologiczna baza danych*, (w:) *Materiały II Krajowej Konferencji „Komputerowe wspomaganie badań naukowych”*, 14–16.12.1994 r., Wrocław, 247–249.
- Krąpiec, M.**
1998 *Oak dendrochronology of the Neoholocene in Poland*, „Folia Quaternaria” 69, 5–133.
- Krudysz, L.**
1990 *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino (Siedlungsgrabung)*, „Recherches Archéologiques de 1989”, 31–34.
- Krzysiak, A., Marczewski, M.**
2018 *Wilkowo stan. 1, gm. Nowa Wieś Lęborska. Badania sondażowo-weryfikacyjne przeprowadzone w 2014 r.*, (w:) M. Fudziński (red.), *II i III Pomorska Sesja Sprawozdawcza 2012–2014*, Gdańsk-Łódź, 155–170.
- Kurpiewski, A., Lewandowska, J.**
2013 *Sadłowo – nowa karta w badaniach osadnictwa kultury wielbarskiej na Ziemi Dobrzyńskiej*, „Wiadomości Archeologiczne” LXIV, 172–190.
- Kurzyńska, M.**
2013 *Węgrowo, stan. 11. Cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów na ziemi chełmińskiej*, Grudziądz.
- Lau, N.**
2012 *Pilgramsdorf/Pielgrzymowo. Ein Fundplatz der römischen Kaiserzeit in Nordmasowien. Eine Studie zu Archivalien, Grabsitten und Fundbestand*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 11, Neumünster.
- Leciejewicz, L.**
1957 *Nowy grób z importami rzymskimi w Łęgu Piekarskim, pow. Turek*, „Archeologia” VII/1 (1955), 102–116.
- Lewandowska, J.**
2019 (red.) *Sadłowo. Birytualne cmentarzysko kultury wielbarskiej na ziemi dobrzyńskiej wraz z materiałami pozostałych kultur archeologicznych*, Toruń.
- Machajewski, H.**
1998 *Die Fibeln der Gruppe V, Serie 8, im östlichen Teil Mitteleuropas*, (w:) J. Kunow (wyd.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 3, Wünsdorf [2002], 187–196.
2013 *Gronowo. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Westpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica XVIII, Warszawa-Szczecin-Gdańsk.

- Madyda-Legutko, R.**
- 1987 *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. Int. Series 360, Oxford (1986).
- 1990 *Gürtelhaken der frühromischen Kaiserzeit im Gebiet des mitteleuropäischen Barbaricum*, „Przegląd Archeologiczny“ 37, 157–180.
- 2011 *Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*, Kraków.
- 2015 *Bemerkungen zur Männertracht bei der Bevölkerung der Wielbark-Kultur auf der Grundlage der metallenen Gürtelteile*, (w:) B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam*, ŚWIATOWIT Suppl. Series B: BARBARICUM 11, Warszawa, 437–450.
- Madyda-Legutko, R., Rodzińska-Nowak, J.**
- 2014 *Pochówek metalurga z cmentarzyska kultury przeworskiej w Prusieku, stan. 25, pow. sanocki*, (w:) R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak (red.), *Honoratissimum assensus genus est armis laudare. Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Kraków, 277–290.
- Madyda-Legutko, R., Rodzińska-Nowak, J., Zagórska-Telega, J.**
- 2002 *Pozostałości miejsc kremacji z cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie*, (w:) J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska (red.), *VARIA BARBARICA. Zenoni Woźniak ab amicis dicata*. Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina I, Warszawa, 333–352.
- 2011 *Opatów Fpl. 1. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im nordwestlichen Klempolen. Tafeln*, Monumenta Archaeologica XV/2, Warszawa-Kraków.
- 2015 *Ponowna refleksja nad przyczynami występowania niewielkiej ilości ludzkich szczątków kostnych w grobach kultury przeworskiej z młodszego i późnego okresu rzymskiego oraz z wczesnej fazy okresu wędrówek ludów*, (w:) A. Michałowski, M. Teska, M. Żółkiewski (red.), *Viator per devia scientiae itinera. Studia nad problematyką okresów przedrzymskiego, rzymskiego, wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Archeologia 53, Poznań, 291–296.
- Maik, J.**
- 1988 *Wyroby włókiennicze na Pomorzu z okresu rzymskiego i ze średniowiecza*, Acta Archaeologica Lodziensia 34, Wrocław.
- 1997 *Sukiennictwo elbląskie w średniowieczu*, Acta Archaeologica Lodziensia 41, Łódź.
- 2012 *Włókiennictwo kultury wielbarskiej*, Łódź.
- 2013 *Die Textilien aus den Grabhügeln von Gronowo*, (w:) H. Machajewski, *Gronowo. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Westpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica XVIII, Warszawa-Szczecin-Gdańsk, 93–122.
- 2015 *Textilien des Gräberfeldes der Wielbark-Kultur von Czarnówko Kr. Lębork. Teil 1*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *Czarnówko, Fpl. 5. Vor- und frühgeschichtliche Gräberfelder in Pommern. Teil 1*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIX/1, Lębork-Warszawa, 215–244.
- 2016 *Kilka uwag o pochodzeniu tkanin typu Odry*, (w:) L. Domańska et alii (red.), *Archaeologia et Pomerania. Studia ofiarowane prof. Tadeuszowi Grabarczykowi w 70. Rocznicę urodzin i w 45-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, Łódź, 139–146.
- Marczewski, M.**
- 2018 *Wilkowo, stan. 1*, (w:) M. Pruska, J. Andrzejowski (red.), *Stary Świat – Nowe życie. Lubowidz, Czarnówko, Wilkowo, Lębork* (b.d.w.), 46–59.
- Marić, Z.**
- 1979 *Depo pronađen u ilirskom gradu Daors..u (2. st. pr. n. e.)*, „Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu”, Arheologija NS XXXIII (1978), 23–113.
- Mączyńska, M.**
- 1999 *Dwa złote pierścienie z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski*, (w:) J. Andrzejowski et alii (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Europie środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65 rocznicę urodzin*, Warszawa, 273–277.
- 2000 *Badania bagiennego stanowiska ofiarowego przy cmentarzysku kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuski*, (w:) R. Madyda-Legutko, T. Bochnak (red.), *SUPERIORES BARBARI. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, Kraków, 271–286.
- 2011 *Der frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Łubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern)*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission” 90 (2009), 7–481.
- 2015 *Badania stanowisk bagiennych przy cmentarzysku kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuski*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbarskiej. Przemiany kulturowe w okresie rzymskim na Pomorzu*, Gdańsk, 43–50.
- 2016 *Römische Fibeln im Barbaricum: Das Beispiel der*

Emailscheibenfibeln und Kniefibeln mit halbrunder Kopfplatte, (w:) H.-U. Voss, N. Müller-Scheessel (red.), *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen)*. Internationales Kolloquium Frankfurt am Main, 19.–22. März 2009, Teil I, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 22/1, Bonn, 453–463.

Mączyńska, M., Dudek, A.

2003 *Badania cmentarzyska z wczesnego okresu żelaza i z okresu rzymskiego w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuski, st. 2*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, 271–275.

Mączyńska, M., Jakubczyk, I.

2015 „Dziewczynka z zapawkami”? Kurhan V na cmentarzysku kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski, stan. 2, (w:) B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam*, ŚWIATOWIT, Suppl. Series B: BARBARICUM 11, Warszawa, 477–488.

2017a *Das Gräberfeld der Wielbark-Kultur von Babi Dół-Borcz, Kr. Kartuski, FSt. 2*, (w:) B.V. Eriksen et alii (red.), *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts / Interaction without borders. Exemplary archaeological research at the beginning of the 21st century*, Schleswig, 249–256.

2017b *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuski, stan. 2. Wstępne podsumowanie wyników badań*, (w:) M. Fudziński et alii (red.), *Pradoliny pomorskich rzek, Kontakty kulturowe i handlowe społeczeństw w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Gdańsk, 214–222.

2017c *Inhumacyjne groby z warstwą spalenizny w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski*, (w:) J. Andrzejowski et alii (red.), *ORBIS BARBARORUM. Studia ad archaeologiam germanorum et baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig, 453–460.

Mączyńska, M., Pawlikowski, M., Żychowski J.

2006 *Wyniki badań mineralogicznych i chemicznych grobu 104 i jego otoczenia. Cmentarzysko kultury wielbarskiej Babi Dół-Borcz, powiat Kartuski*, „Pomorania Antiqua” XXI, 249–262.

Mączyńska, M., Rudnicka, D.

2004 *Ein Grab mit römischen Importen aus Czarnówko, Kr. Lębork, (Pommern)*, „Germania” 82, 397–429.

Mączyńska, M., Urbaniak, A.

2006 *Prowincjonalnorzymska zapinka tarczowata z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski*, „Wiadomości Archeologiczne” LVIII, 145–158.

2007a *Badania cmentarzyska z okresu rzymskiego w Babim-Dole-Borczu, powiat Kartuski, stanowisko 2 w 2005 roku*, (w:) G. Nawrońska (red.), *XV Sesja Pomorzoznawcza. Materiały z konferencji 30 listopada – 02 grudnia 2005*, Elbląg, 159–163.

2007b *Badania cmentarzyska z okresu rzymskiego w Babim Dole-Borczu (powiat Kartuski), stanowisko 2 w 2006 i 2007 roku*. (w:) A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński (red.), *XVI Sesja Pomorzoznawcza, 22–24. 11. 2007 r., Szczecin część I: Od okresu kamienia do okresu wczesnośredniowiecznego*, Acta Archaeologica Pomoranica 3, Szczecin, 157–164.

2007c *Babi Dół-Borcz, pow. Kartuski, stan. 2. Badania cmentarzyska z okresu rzymskiego w latach 1993–2003*, (w:) M. Mączyńska, A. Urbaniak (red.), *Okres rzymski i wędrówek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”, Białe Błota 17–19 maja 2000 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica” 25, 25–52.

McCormick, M.

2009 *Narodziny Europy. Korzenie gospodarki europejskiej 300–900* (tłum. A. Bugaj, Z. Dalewski, J. Lang, I. Skrzypczak), Warszawa.

Michaelsen, K.

1939 *Eine frühgeschichtliche Bieneklotzbeute*, „Germanen-Erbe” 4, 319–322.

Moesta, H., Franke, P.R.

1995 *Antike Metallurgie und Münzprägung. Ein Beitrag zur Technikgeschichte*, Basel.

von Müller, A.

1957 *Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseenplatte und Ostsee*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 1, Berlin.

Natuniewicz, M.

2000 *„Nowe” znaleziska ze starych wykopalisk. Ocalałe materiały archeologiczne z okresu wpływów rzymskich z okolic Elbląga*, (w:) J. Kolendo, W. Nowakow-

- ski (red.), *Antiquitates Prussiae. Studia z archeologii dawnych ziem pruskich*, Warszawa, 105–206.
- Natuniewicz-Sekuła, M.**
- 2007 *Birytualny (?) pochówek z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Weklicach, gm. Elbląg, stanowisko 7*, (w:) G. Nawrońska (red.), *XV Sesja Pomorzoznawcza. Materiały z konferencji 30 listopada – 02 grudnia 2005*, Elbląg, 151–158.
- 2010 *Unikatowy, „brązowy” dzban rzymski w stylu egiptyzującym z Weklic – nowe odkrycia...*, (w:) A. Urbaniak et alii (red.), *TERRA BARBARICA. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65 rocznicę urodzin*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina II, Łódź-Warszawa, 397–416.
- 2018 *Weklice, stan. 7, pow. elbląski, woj. warmińsko-mazurskie. Badania w latach 2015–2016, „Światowit” XIII–XIV (LIV–LV), fasc. A/B, 235–240.*
- 2020 *Złotnictwo społeczności kultury wielbarskiej ze szczególnym uwzględnieniem wybranych zabytków z cmentarzyska w Weklicach*, Warszawa.
- Natuniewicz-Sekuła, M., Okulicz-Kozaryn, J.**
- 2007 *Wybrane groby z importami rzymskimi z cmentarzyska w Weklicach, pow. elbląski, stan. 7, „Wiadomości Archeologiczne” LIX, 45–75.*
- 2008 *Two richly furnished graves with Roman import from the cemetery at Weklice, site 7, Elbląg commune (Poland)*, „Germania” 86, 227–269.
- 2011 *Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*, Monumenta Archaeologica Barbarica XVII, Warszawa.
- Niemeyer, B.**
- 2007 *Trassologie an römischem Silber. Herstellungstechnische Untersuchungen am Hildesheimer Silberfund*, B.A.R. Int. Series 1621, Oxford.
- 2018 *Römische Silberschätze. 150 Jahre Hildesheimer Silberfund*, „Archäologie in Deutschland” 13/2018 (Sonderheft).
- Niewęłowski, A.**
- 1991 *Produkcja i pochodzenie rzymskich naczyń „brązowych” w świetle analiz metaloznawczych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” XXXIX/3, 279–316.
- Okulicz, J., Bursche, A.**
- 1987 *Badania birytualnego cmentarzyska kultury wielbarskiej w Krośnie na stanowisku 1 w województwie elbląskim*, (w:) *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980–83*, Malbork, 207–231.
- Olędzki, M.**
- 1998 *Rollenkappenfibeln der östlichen Hauptserie Almgren 37–41 und die Varianten Fig. 42–43*, (w:) J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [2002], 67–84.
- Olszta-Bloch, M.**
- 2011 *Kilkufazowy pochówek z cmentarzyska kultury wielbarskiej na stanowisku 17 w Gostkowie Folsągu, gm. Łysomice, woj. kujawsko-pomorskie*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, Gdańsk, 375–384.
- Pauli, L.**
- 1975 *Keltische Volksglaube, Amulette und Sonderbestattungen am Dürrnberg bei Hallein und in eisenzeitlichen Mitteleuropa*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 28, München.
- Pawlikowski, M.**
- 1990 *Babi Dół-Borc, Province of Gdańsk, Community of Somonino (Some Remarks on Geological Problems relating to the Cemetery and Settlements)*, „Recherches Archéologiques de 1989”, 35–41.
- 2001 *Badania mineralogiczne stanowiska w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy, „Pomorania Antiqua” XVIII, 431–448.*
- 2007a *Badania mineralogiczne stel z cmentarzyska w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy, stan. 2*, (w:) M. Mączyńska, A. Urbaniak (red.), *Okres rzymski i wędrowek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”, Białe Błota 17–19 maja 2000 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica” 25, 53–59.
- 2007b *Wyniki badań mineralogicznych obiektów z cmentarzyska z okresu rzymskiego w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy, stanowisko 2 z badań w 2002 r.*, (w:) M. Mączyńska, A. Urbaniak (red.), *Okres rzymski i wędrowek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”, Białe Błota 17–19 maja 2000 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica” 25, 61–68.
- 2007c *Wyniki badań mineralogicznych stanowiska w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, Gdańsk, 667–672.

- Pawlikowski, M., Błaszczak, M., Urbaniak, A.**
 2010 *Badania mineralogiczne zjawiska korozji przedmiotów z brązu. Stanowisko Babi Dół-Borc, powiat Kartuszy*, (w:) A. Urbaniak *et alii* (red.), *TERRA BARBARICA. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65 rocznicę urodzin*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina II, Łódź-Warszawa, 731–743.
- Pawlikowski, M., Mączyńska, M., Jakubczyk, I.**
 2018 *Badania mineralogii wypełniska grobu 151 w Babim Dole-Borc, pow. Kartuszy*, (w:) E. Trawicka (red.), *XX Sesja Pomorzoznawcza*, Gdańsk, 485–491.
- Peškař, I.**
 1967 *K otázce účelu závěsných jehlicovitých bodců z doby římské*, „Archeologické rozhledy” XIX, 355–367.
- Piaskowski, J.**
 1981 *Technologia dawnych odlewów artystycznych*, Kraków.
- Pietrzak, M.**
 1997 *Pruszcz Gdański, Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica IV, Kraków.
 1999 *Narzędzia do krzesania ognia z Opalenia, pow. tczewski*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Europie środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65 rocznicę urodzin*, Warszawa, 299–306.
- Prochowicz, R.**
 2019 *Goten zwischen der Ostsee und dem Schwarzen Meer – die Wielbark-Kultur an der unteren Orzyc*, (w:) A. Cieśliński, B. Kontny (red.), *Interacting Barbarians. Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD*, Neue Studien zur Sachsenforschung 9, Warszawa-Braunschweig-Schleswig, 155–163.
- Przewoźna, K.**
 1955 *Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Słopnowie, pow. Szamotuły*, „Fontes Archaeologici Ponsnanienses” V (1954), 60–140.
- Raddatz, K.**
 1957 *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, Offa-Bücher 13, Neumünster.
- Rehren, Th.**
 1999 *“The same ... but different”: A juxtaposition of Roman and Medieval brass making in Central Europe*, (w:) S.M.M. Young *et alii* (red.), *Metals in Antiquity*, B.A.R. Int. Series 792, Oxford, 252–257.
- Riha, E.**
 1979 *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Forschungen in Augst 3, Augst.
- Rikman, Ė.A.**
 1975 *Ėtničeskâ istoriâ naseleniâ Podnestrov'â i prilegâ-ûšego Podunav'â v pervyh vekah našej èry*, Moskva.
- Rochacki, J.**
 2013 *Traktat o sztuce złotniczej Benvenuta Celliniego*, Warszawa-Kazimierz Dolny.
- Rusin, K.**
 2008 *Grave of the Wielbark culture from the Younger Roman Period under barrow no 1 in Szpaki, Wyszki commune, Bielsk Podlaski district, Podlasie voivodship*, (w:) B. Niezabitowska-Wisniewska *et alii* (red.), *The Turbulent Epoch. New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period I*, Monumenta Studia Gothica V, Lublin, 295–308.
- Rusnak, V.V., Filatov, D.A.**
 2019 *Opyt izučeniâ razrušennyh pogrebenij (po materialam mogil'nika černâchovskoj kultury Vojtenki I)*, (w:) O.V. Petrauskas, O.V. Gopkalo, S.A. Gorbanenko (red.), *Starožitnosti varvarkih plemen u peršij polovini I tis. n. e. do 90-riččâ V. D. Barana*, Oium 6, Kiiv, 181–204.
- Ruttner, F.**
 1981 *Ein Bienenkorb von der Nordseeküste aus prähistorischer Zeit*, (w:) H. Hayen, R. Ullemeyer, K. Tidow, F. Ruttner, *Einzeluntersuchungen zur Feddersen Wierde. Wagen, Textil- und Lederfunde, Bienenkorb, Schlackenanalysen*, Feddersen Wierde 3, Wiesbaden, 162–170.
- Sajkowska, M.**
 1981 *Próba rekonstrukcji stroju kobiecego w kulturze wielbarskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich*, (w:) T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, 245–262.
- Schmidt, J.-P.**
 2006 *Bienenstock im Brunnen*, „Archäologie in Deutschland” 2006/2, 45–46.
 2010 *Die frühkaiserzeitliche Siedlung von Pinnow, Lkr. Parchim*, „Jahrbuch Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern” 58, 87–142.

- Schulte, L.**
2011 *Die Fibeln mit hohem Nadelhalter (Almgren Gruppe VII)*, Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 32, Neumünster.
- Schuster, J.**
2004 *Herzprung. Eine kaiserzeitliche bis völkerwanderungszeitliche Siedlung in der Uckermark*, Berliner Archäologische Forschungen 1, Rahden/Westf.
2006a *O późnych zapinkach kapturkowych (A II 41)*, „Wiadomości Archeologiczne” LVIII, 102–120.
2006b *Wpływy wielbarskie na zachód od Odry*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, Gdańsk, 433–456.
2010 *Lübsow. Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa*, Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 12, Bonn.
2014 *Złoty wiek – Czarnówko w okresie wpływów rzymskich i w okresie wędrówek ludów / Golden Age – Czarnówko during the Roman Period and the Migration Period*, (w:) J. Andrzejowski, J. Schuster (red.), *Okruch złota w popiele ogniska... Starożytne nekropole w Czarnówku i ich tajemnice / A Fleck of Gold in the Ashes... Mysteries of the Prehistoric Cemeteries in Czarnówko*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Popularis 1, Łębork-Warszawa, 53–89.
2018a *Ein Beschlag und zwei Fibeln – seltene römische Objekte aus Nordwestpolen*, (w:) B. Niezabitowska-Wiśniewska et alii (red.), *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin II*, Lublin, 118–129.
2018b *Ab Oceano – Ein Beitrag zur Besiedlungsgeschichte der Küste Vorpommerns während der römischen Kaiserzeit*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 53, Schwerin.
2018c *Czarnówko, stan. 5. Osiem grobów okazałych – nierzeczyliwych elit w II wieku po Chr. w basenie Morza Bałtyckiego*, Czarnówko, stan. 5. Starożytne cmentarzyska na Pomorzu. Część 2 = Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VIII, Łębork-Warszawa.
- Sedlmayer, H.**
2009 *Die Fibeln vom Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948–2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts*, Kärntner Museumsschriften 79 = Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 16, Klagenfurt am Wörthersee.
- Selent, A.**
2017 *Ein spätkaiserzeitlicher Klotzstülper aus Zweedorf, Ldkr. Ludwigslust-Parchim, und verwandte Funde aus Nordeuropa*, „Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte” 86, 213–231.
- Skorupka, T.**
2001 *Kowalewko 12. Cmentarzysko birytualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*, Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, tom II: Wielkopolska, cz. 3, Poznań.
2004 *Bizuteria Gotów / Jewellery of the Goths. Ozdoby i części stroju / Adornments and articles of attire. Katalog wystawy / Exhibition Catalogue*, Poznań.
- Skóra, K.**
2010 *Intruz w kurhanie? O pochówkach wtórnych w obrzędowości pogrzebowej kultur wielbarskiej i przeworskiej*, (w:) K. Skóra, T. Kurasinski (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytne*, Acta Archaeologica Lodziensia 56, Łódź, 27–43.
2014a *Bransolety i dzieci. Kilka spostrzeżeń o ozdobach, dzieciństwie i obrzędowości pogrzebowej w kulturze wielbarskiej*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *In Medio Poloniae Barbaricae. Agnieszka Urbaniak in memoriam*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina III, Warszawa, 211–222.
2014b *Trup nieobecny?... czyli o brakujących szczątkach kostnych w grobach kultury wielbarskiej*, (w:) T. Kurasinski, K. Skóra (red.), *Grób w przestrzeni, przestrzeń w grobie. Przestrzenne uwarunkowania w dawnej obrzędowości pogrzebowej*, Acta Archaeologica Lodziensia 60, Łódź, 45–68.
2015 *Struktura społeczna ludności kultury wielbarskiej*, Łódź.
2017 *Opening of graves in the cemetery of the Wielbark Culture in Kowalewko. A preliminary analysis*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae” XXX, 193–210.
2018 *How much do we know about the opening graves in the cemetery in Czarnówko? Some remarks on the basis of research in 2017*, „Przegląd Archeologiczny” 66, 193–223.
2020 *Omnia mors aequat? Soziale Stratigraphien in der römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit im Gebiet der Wielbark-Kultur*, Łódź.
- Socha, K.**
2017 *Birytualne cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich z Górzycy nad środkową Odrą*, (w:) M. Bohr, M. Teska (red.), *Extra limites*, Poznań-Wrocław, 203–242.
- Steuer, H.**
2004 *Adelsgräber, Hofgrablegen und Grabraub um 700 im*

- östlichen Merowingerreich – Widerspiegelung eines gesellschaftlichen Umbruchs, (w:) H.U. Nuber, H. Steuer, Th. Zotz (wyd.), *Der Südwesten im 8. Jahrhundert aus historischer und archäologischer Sicht*, Archäologie und Geschichte 13, Ostfildern, 193–217.
- Strobin, A.**
- 2006 *Pęsetka brązowa z cmentarzyska kultury oksywskiej w Wyczechowie, pow. kartuski*, „Wiadomości Archeologiczne” LVIII, 127–143.
- 2007 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na stanowisku 9 w Wyczechowie, gmina Somonino*, (w:) G. Nawrońska (red.), *XV Sesja Pomorzoznawcza. Materiały z konferencji 30 listopada – 02 grudnia 2005*, Elbląg, 135–139.
- 2011 *Cmentarzysko kultury oksywskiej w Wyczechowie, powiat kartuski. Badania w roku 2008*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, Gdańsk, 297–306.
- 2012 *Grób wojownika kultury oksywskiej odkryty na stanowisku 13 w Wyczechowie, gm. Somonino, pow. kartuski*, (w:) A. Jaszewska (red.), *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Zielona Góra, 203–212.
- 2015 *Osada kultury oksywskiej i wielbarskiej w Lipiankach, gm. Kwidzyn, stan. 3 (część II – źródła ruchome)*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbarskiej. Przemiany kulturowe w okresie rzymskim na Pomorzu*, Gdańsk, 125–193.
- Strobin, A., Jakubczyk, I.**
- 2017 *Materiały z młodszego okresu przedrzymskiego na stanowisku 2, w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski*, (w:) M. Fudziński, et alii (red.), *Pradoliny pomorskich rzek. Kontakty kulturowe i handlowe społeczeństw w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Gdańsk, 223–239.
- Strobin, A., Strobin, J.**
- 2018 *Uwagi na temat produkcji bransolet taśmowatych i zapinek A.95 zdobionych foliami z metali szlacheńskich na przykładzie zabytków z grobu kultury wielbarskiej w Brzynie, stan. 7, pow. pucki*, (w:) B. Niezabitowska-Wiśniewska et alii (red.), *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin I*, Lublin, 138–156.
- Strobin, J.**
- 1998 *Filigran i granulacja w złotnictwie kultury wielbarskiej – zagadnienia technologiczne i stylistyczne*, (w:) M. Dworaczyk (red.), *XII Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 23.–24. października 1997 r. Materiały*, Acta Archaeologica Pomoranica I, Szczecin, 127–136.
- 2000 *Modelowanie w kształtownikach – uwagi na temat technik kucia w metaloplastyce kultury wielbarskiej*, „Światowit” II (XLIII), fasc. B, 231–252.
- 2013 *Technologia zabytków metalowych*, (w:) J. Szalkowska-Łoś, J. Łoś, Zakrzewska Osada. *Cmentarzyska kultury pomorskiej i wielbarskiej na Pojezierzu Krajeńskim*, Ocalone Dziedzictwo Archeologiczne 2, Bydgoszcz-Pękowo, 121–127.
- Sulgostowska, Z.**
- 1997 *Examples of the Application of Wood Tar During the Mesolithic on Polish Territory*, (w:) W. Brzeziński (red.), *Proceedings of the First International Symposium on Wood Tar and Pitch Held by the Biskupin Museum (department of the State Archaeological Museum in Warsaw) and the Museumsdorf Düppel (Berlin) at Biskupin Museum, Poland July 1st–4th 1993*, Warszawa, 19–23.
- Szela, A.**
- 2016 *Historia poszukiwań archeologicznych w powiecie żuromińskim*, (w:) A. Jarzec, W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Pogranicze trzech światów – Mazowsze u schyłku starożytności*, ŚWIATOWIT Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XVII, Warszawa, 37–52.
- Szymański, P.**
- 2013 *Z badań nad chronologią i zróżnicowaniem kulturowym społeczności Mazur w późnej starożytności i u progu wczesnego średniowiecza*, ŚWIATOWIT Suppl. Series B: Barbaricum 9, Warszawa.
- Tejral, J.**
- 2006 *Die germanische Gießereiwerkstatt in Pasohlávky (Bez. Břeclav). Ein Beitrag zur Frage der Fernhandels- und Kulturbeziehungen nach den Markomannenkriegen*, „Památky archeologicke” XCVII, 133–170.
- 2015 *Some remarks on the transitional phase between Early Roman and Late Roman Periods in the region north of the Middle Danube*, „Přehled výzkumů” 56/2, 43–101.
- Tempelmann-Maczyńska, M.**
- 1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein.
- 1986 *Babi Dół-Borz, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino, Fundstelle 2*, „Recherches Archéologiques de 1984”, 40–43.

- 1988a *Babi Dół-Borcz, Woiwodschaft Gdańsk, Gemeinde Somonino, Fundstelle 2*, „Recherches Archéologiques de 1986”, 29–34.
- 1988b *Strój kobiety kultury wielbarskiej i jego powiązania z sąsiednimi obszarami*, (w:) J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji)*, tom II, Lublin, 205–220.
- 1989 *Das Frauentrachtzubehör des mittel- und osteuropäischen Barbaricums in der römischen Kaiserzeit*, Uniwersytet Jagielloński, Varia CCLXIV, Kraków.
- Thomas, S.**
1960 *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege” 8, 54–215.
- Tuszyńska, M.**
2005 *Ulkowy. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pomorzu Gdańskim, (Badania na trasie autostrady A 1 Gdańsk – Toruń)*, Gdańsk.
2006 *Zapinki zdobione emalią z cmentarzysk w Pruszczu Gdańskim i Ulkowach, pow. gdański*, (w:) A. Bursche, R. Ciołek (wyd.), *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski III*, Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Polen – Supplement 3, Warszawa, 51–62.
2020 *Kamienica Szlachecka. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pojezierzu Kaszubskim*, Gdańsk.
- UJS**
2004 *Technisch-wissenschaftliche Grundlagen des Goldschmiedens. Teil 2 – Werkstoffkunde der Edelmetallverarbeitung*, Bielefeld.
- Untracht, O.**
1985 *Jewelry. Concepts and technology*, New York.
- Vassiliev, V.P.**
2001 *Negativformen für figürliche Bronzen aus Thrakien und Mösien*, (w:) R. Thomas (red.), *Antike Bronzen. Werkstattkreise: Figuren und Geräte. Akten des 14. Internationalen Kongresses für Antike Bronzen in Köln, 21. bis 24. September 1999*, „Kölner Jahrbuch” 33 (2000), 545–551.
- Vornic, V.**
2006 *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Čerņachov de la Budești*, Chișinău.
- Voß, H.-U. et alii**
1998 H.-U. Voß, M. Erdrich, H. Keiling, J. Parschau, R. Lasser, A. Leube, J. von Richthofen, E. Schulze, H. Stan-ge, *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 3: Bundesland Mecklenburg-Vorpommern*, Bonn.
- de Vries, J.**
1970 *Altgermanische Religionsgeschichte*, Grundriss der germanischen Philologie 12/1, Berlin-New York³.
- Walenta, K.**
1981 *Obrządek pogrzebowy na Pomorzu w okresie późnolateńskim i rzymskim*, „Archaeologia Baltica” V, Polonia 80/81, Łódź (b.d.w.).
1992 *Przyczynek do genezy wielbarskich cmentarzysk kurhanowych z kręgami kamiennymi*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Archaeologica” 16, 169–177.
2009 *Leśno i mikroregion w okresie rzymskim*, Chojnice.
- Willer, F.**
2001 *Neue Beobachtungen zur Herstellung und Versockelungstechnik von Bronzestatuen*, (w:) R. Thomas (red.), *Antike Bronzen. Werkstattkreise: Figuren und Geräte. Akten des 14. Internationalen Kongresses für Antike Bronzen in Köln, 21. bis 24. September 1999*, „Kölner Jahrbuch” 33 (2000), 565–573.
- Wiśniewska, A.**
2001 *Nowe materiały z tzw. fazy wielkowiejskiej na stanowisku 2 w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuszy*, „Pomorania Antiqua” XVIII, 141–153.
2005 *Sprawozdanie z badań archeologicznych na stanowisku fazy wielkowiejskiej w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuszy w sezonie 2003*, (w:) M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIV Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, 415–423.
- Wolters, J.**
1984 *Der Gold- und Silberschmied*, Band 1: *Werkstoffe und Materialien*, Stuttgart².
1986 *Die Granulation. Geschichte und Technik einer alten Goldschmiedekunst*, München².
- Wołagiewicz, R.**
1974 *Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej*, (w:) F.J. Lachowicz (red.), *Studia Archaeologica Pomeranica*, Koszalin, 129–152.
1977 *Kręgi kamienne w Grzybnicy*, Biblioteka Popularnonaukowa 3, Koszalin.
1979 *Cmentarzysko kurhanowe kultury wielbarskiej w Gronowie w świetle badań w latach 1973–1976*, „Materiały Zachodniopomorskie” XXII (1976), 71–93.
1981a *Kultura wielbarska. Problemy interpretacji etnicznej*, (w:) T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, 79–106.

- 1981b *Kultury oksywska i wielbarska: Chronologia. Systematyka kulturowa*, (w:) J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, tom V: *Późny okres lateński i okres rzymski*, Wrocław, 135–156.
- 1986 *Die Goten im Bereich der Wielbark-Kultur*, (w:) J. Kmiecński (red.), *Peregrinatio Gothica*, *Archaeologia Baltica* VII, Łódź, 63–98.
- 1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.
- 1995 *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr.*, *Monumenta Archaeologica Barbarica* I, Kraków.
- Wójcik, T.**
1982 *Pomorskie formy bransolet węzowatych z okresu rzymskiego*, „Materiały Zachodniopomorskie” XXIV (1978), 35–113.
- Wróblewski, R.**
1998 *Barcie, kłody, kósunki i ule polskie*, Nowy Sącz.
- Zagórska-Telega, J.**
2019 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej nadliswarciańskiego regionu osadniczego w młodszym i późnym okresie rzymskim*, *Opera Archaeologiae Iagiellonicae* IV, Kraków.
- Zielski, A., Krąpiec, M.**
2004 *Dendrochronologia*, Warszawa.
- Zimmermann, W.H.**
1992 *Die Siedlungen des 1. bis 6. Jahrhunderts nach Christus von Flögeln-Eekhöltjen, Niedersachsen: Die Bauformen und ihre Funktionen*, *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 19, Hildesheim.
- Żórawska, A., Andrzejowski, J.**
2005 *Unikatowe naczynko z cmentarzyska wielbarskiego w Brokowie, pow. Kwidzyn*, (w:) P. Łuczkiwicz et alii (red.), *Europa Barbarica. Ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu*, *Monumenta Studia Gothica* IV, Lublin, 477–487.
- Żukowski, R.**
1989 s.v. *Pień stojak*, (w:) L. Bornus (red.), *Encyklopedia pszczelarska*, Warszawa.
- Żyto, K.**
2019 *Dekoracja paciorkami stroju w kulturze wielbarskiej. Studia nad kobiecym elementem stroju z uwzględnieniem czynników „czas”, „przestrzeń” i „status właścicielki”*, Łódź (mps pracy doktorskiej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego).

ANEKS 1: DANE ADMINISTRACYJNE MIEJSCOWOŚCI CYTOWANYCH W TEKŚCIE

- Berlin-Spandau (D), Stadtstaat Berlin
Bibracte (Mont Beuvray) (F), dép. Nièvre/Saône
et Loire, Bourgogne-Franche-Comté
Bratysława-Devínska Nová Ves (SK), okr. Bratislava
IV, Bratislavský kraj
Brudnice (PL), pow. żuromiński, woj. mazowieckie
Brzyno (PL), pow. pucki, woj. pomorskie
Cecele (PL), pow. siemiatycki, woj. podlaskie
Cluj-Napoca (ROM), jud. Cluj
Czarnówko (PL), pow. lęborski, woj. pomorskie
Czerwony Dwór (PL), pow. olecki, woj. warmińsko-
-mazurskie
Edewechterdamm (Friesoythe-E.) (D), Lkr. Cloppen-
burg, Niedersachsen
Elbląg (PL), pow. Elbląg, woj. warmińsko-mazurskie
Feddersen Wierde (D), Lkr. Cuxhaven, Niedersachsen
Flögeln (D), Lkr. Cuxhaven, Niedersachsen
Freesdorf (D), Lkr. Dahme-Spreewald, Brandenburg
Gostkowo-Folsąg (G.-Folząg) (PL), pow. toruński,
woj. kujawsko-pomorskie
Górzycza (PL), pow. ślubicki, woj. lubuskie
Gristede (D), Lkr. Ammerland, Niedersachsen
Grochy (G. Stare) (PL), pow. białostocki, woj. podlaskie
Gronowo (PL), pow. drawski, woj. zachodniopomorskie
Grzybnica (PL), pow. koszaliński, woj. zachodniopo-
-morskie
Jartypory (PL), pow. węgrowski, woj. mazowieckie
Jasionowa Dolina (PL), pow. sokólski, woj. podlaskie
Kamienica Szlachecka (PL), pow. kartuski, woj.
pomorskie
Kamieńczyk (PL), pow. wyszkowski, woj. mazowieckie
Kitki (PL), pow. mławski, woj. mazowieckie
Klatzow (D), Lkr. Mecklenburgische Seenplatte,
Mecklenburg-Vorpommern
Kleinhöflein (A), Bez. Hollabrunn, Niederösterreich
Kowalewko (PL), pow. obornicki, woj. wielkopolskie
Krosno (PL), pow. elbląski, woj. warmińsko-mazurskie
(*Krossen, Kr. Preußisch Holland*)
Leśno (PL), pow. chojnicki, woj. pomorskie
Linowo (PL), pow. grudziądzki, woj. kujawsko-po-
-morskie
Lipianki (PL), pow. kwidzyński, woj. pomorskie
Lubieszewo (PL), pow. gryficki, woj. zachodniopo-
-morskie (*Lübsow, Kr. Greifenberg*)
Lubowidz (PL), pow. lęborski, woj. pomorskie (*Lugge-
-wiese, Kr. Lauenburg i. Pom.*)
Łęg Piekarski (PL), pow. turecki, woj. wielkopolskie
Łubiana (PL), pow. kościerski, woj. pomorskie
Magdalensberg (A), Bez. Klagenfurt-Land, Kärnten
Maria Saal (A), Bez. Klagenfurt-Land, Kärnten
Mgowo (PL), pow. wąbrzeski, woj. kujawsko-pomorskie
Moigrad-Porolissum (ROM), jud. Sălaj
Mušov (CZ), okr. Brno-venkov, Jihomoravský kraj
Nadkole (PL), pow. węgrowski, woj. mazowieckie
Napoca – zob. Cluj-Napoca
Nowy Łowicz (PL), pow. drawski, woj. zachodniopo-
-morskie
Nowy Targ (PL), pow. sztumski, woj. pomorskie
Oberdorla (Vogtei) (D), Lkr. Unstrut-Hainich-Kreis,
Thüringen
Odry (PL), pow. chojnicki, woj. pomorskie
Opalenie (PL), pow. tczewski, woj. pomorskie
Opatów (PL), pow. kłobucki, woj. śląskie
Otałążka (PL), pow. grójecki, woj. mazowieckie
Pasohlávky (CZ), okr. Brno, Jihomoravský kraj
Phöben, Lkr. Potsdam-Mittelmark;
Pielgrzymowo (PL), pow. nidzicki, woj. warmińsko-
-mazurskie (*Pilgramsdorf, Kr. Neidenburg*)
Pinnow (D), Lkr. Ludwigslust-Parchim, Mecklen-
-burg-Vorpommern
Porolissum – zob. Moigrad-Porolissum
Postomino (PL), pow. sławeński, woj. zachodniopo-
-morskie
Pruszewiec (PL), pow. poznański, woj. wielkopolskie
Pruszcz Gdański (PL), pow. gdański, woj. pomorskie
(*Praust, Kr. Danziger Höhe*)

Rostoły (PL), pow. białostocki, woj. podlaskie
Sadłowo (PL), pow. rypiński, woj. kujawsko-pomorskie
Sisak (HR), Sisačko-moslavačka županija
Siscia – zob. Sisak
Słopianowo (PL), pow. szamotulski, woj. wielkopolskie
Stary Szelków (PL), pow. makowski, woj. mazowieckie
Szpaki (PL), pow. bielski, woj. podlaskie
Trątkownica (PL), pow. kartuski, woj. pomorskie
Trier (D), Kreisfreie Stadt, Rheinland-Pfalz
Ulkowy (PL), pow. gdański, woj. pomorskie

Vehnemoor – zob. Edewechterdamm
Virunum – zob. Maria Saal
Weklice (PL), pow. elbląski, woj. warmińsko-
mazurskie (*Wöcklitz, Lkr. Elbing*)
Węsiory (PL), pow. kartuski, woj. pomorskie
Wilkowo (PL), pow. lęborski, woj. pomorskie
Wymysłowo (PL), pow. gostyński, woj. wielkopolskie
Zweedorf (D), Lkr. Ludwigslust-Parchim,
Mecklenburg-Vorpommern

TABLICE

Legenda:

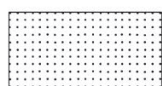
Wypełniska obiektów

czarne

ciemnobrunatne

brunatne

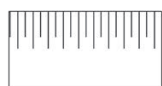
szarozółte

jasnozółte

część naruszona

humus

kamień

ceramika

kości w grobach ciałopalnych

kości w grobach inhumacyjnych

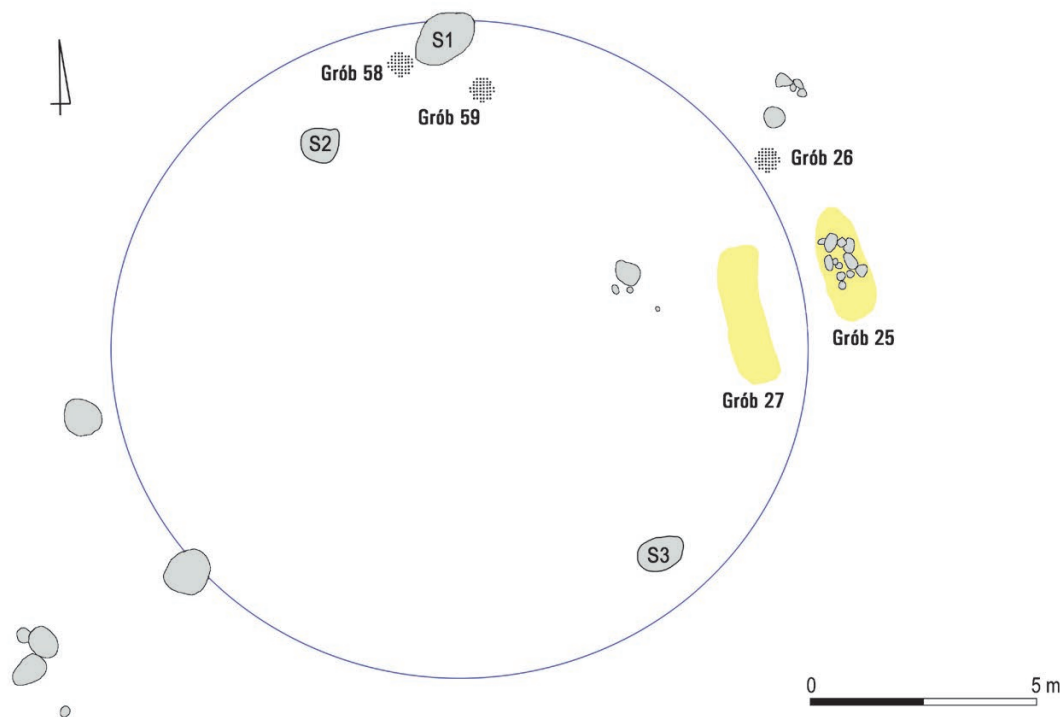

kierunek eksploracji

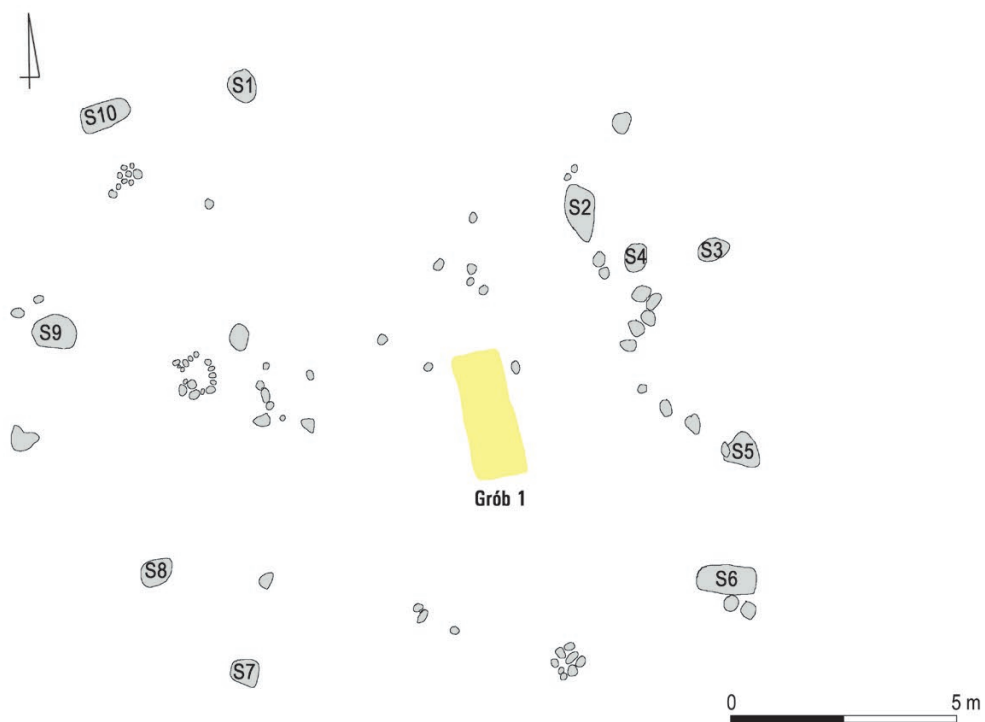

skala planów i przekrojów (inne skale umieszczono pod rysunkami)

Krąg 1

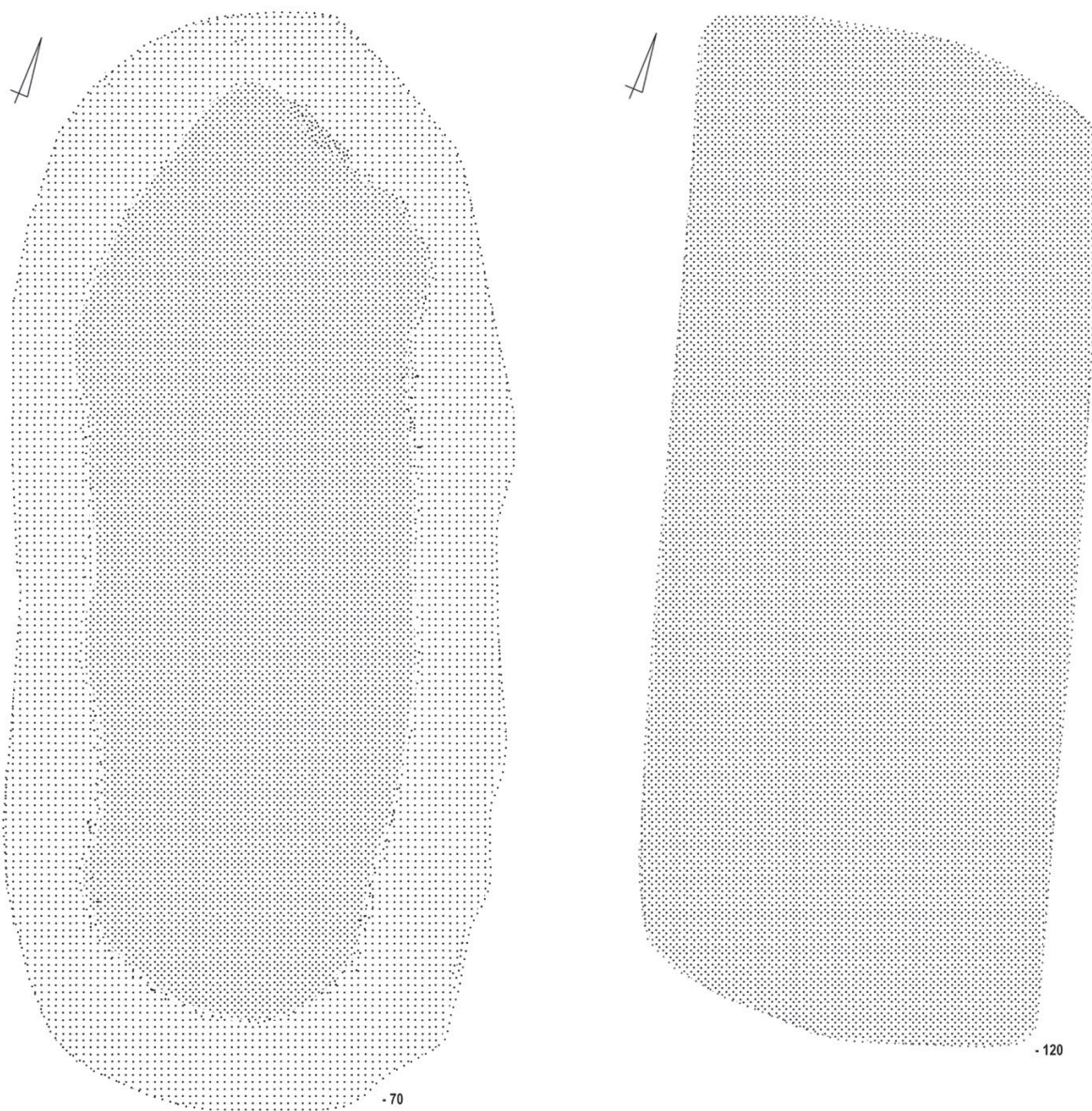

Krąg 2

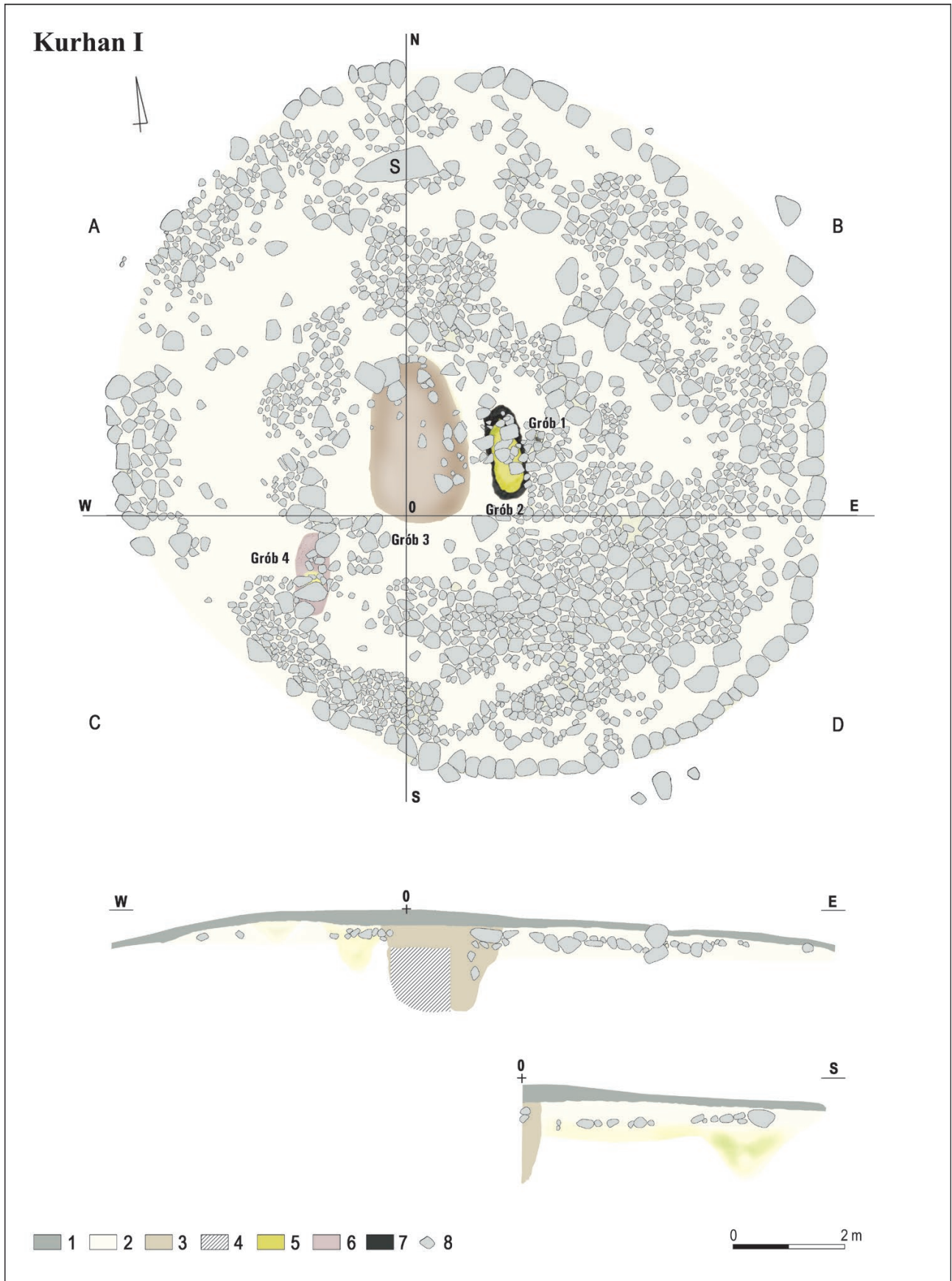

Tabl. I. Krąg 1. Krąg 2

Krağ 2
Grób 1

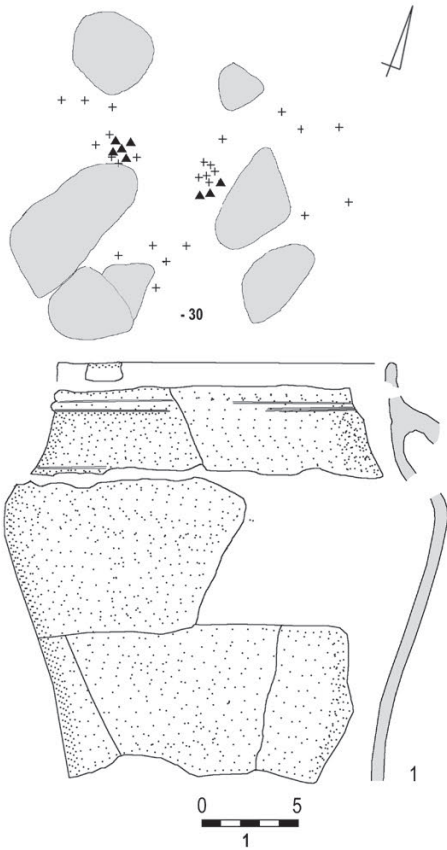

Tabl. II. Krağ 2, grób 1

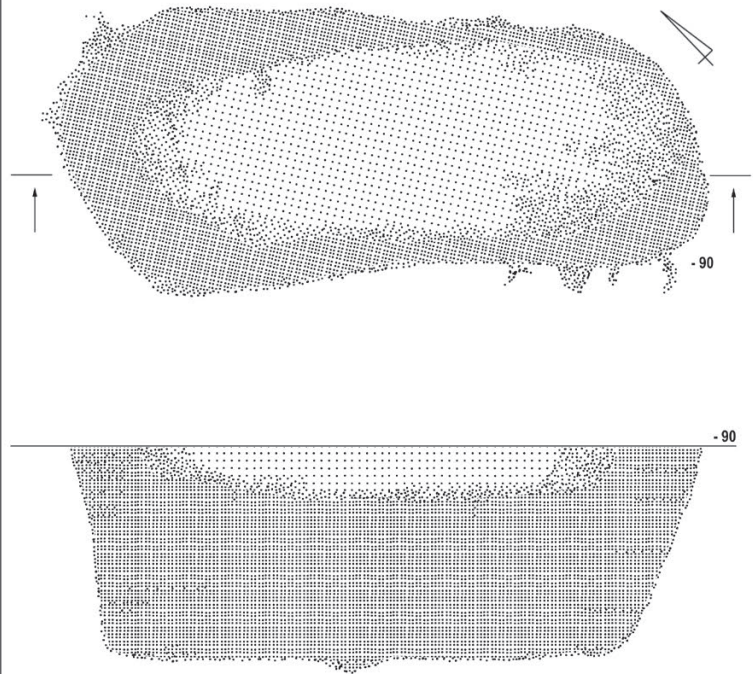

Tabl. III. Kurhan I. 1 – humus; 2 – warstwa żółtobrunatna; 3 – warstwa brunatnoszara; 4 – naruszona część jamy; 5 – warstwa ciemnożółta; 6 – warstwa rudawoszara; 7 – warstwa czarna; 8 – kamień

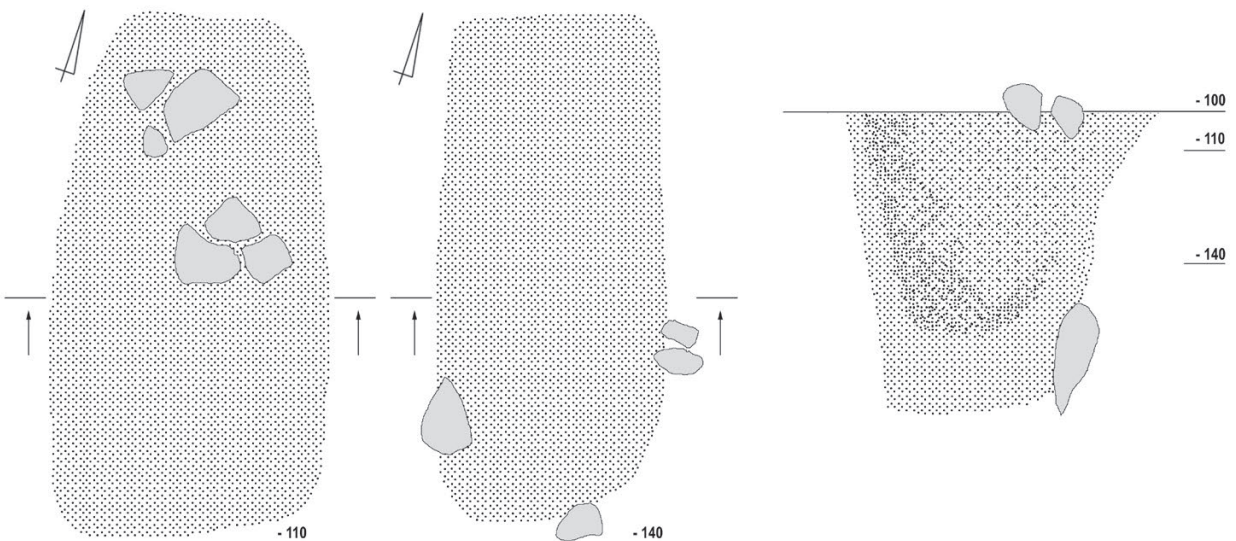
**Kurhan I
Grób 1**

**Kurhan I
Grób 2**

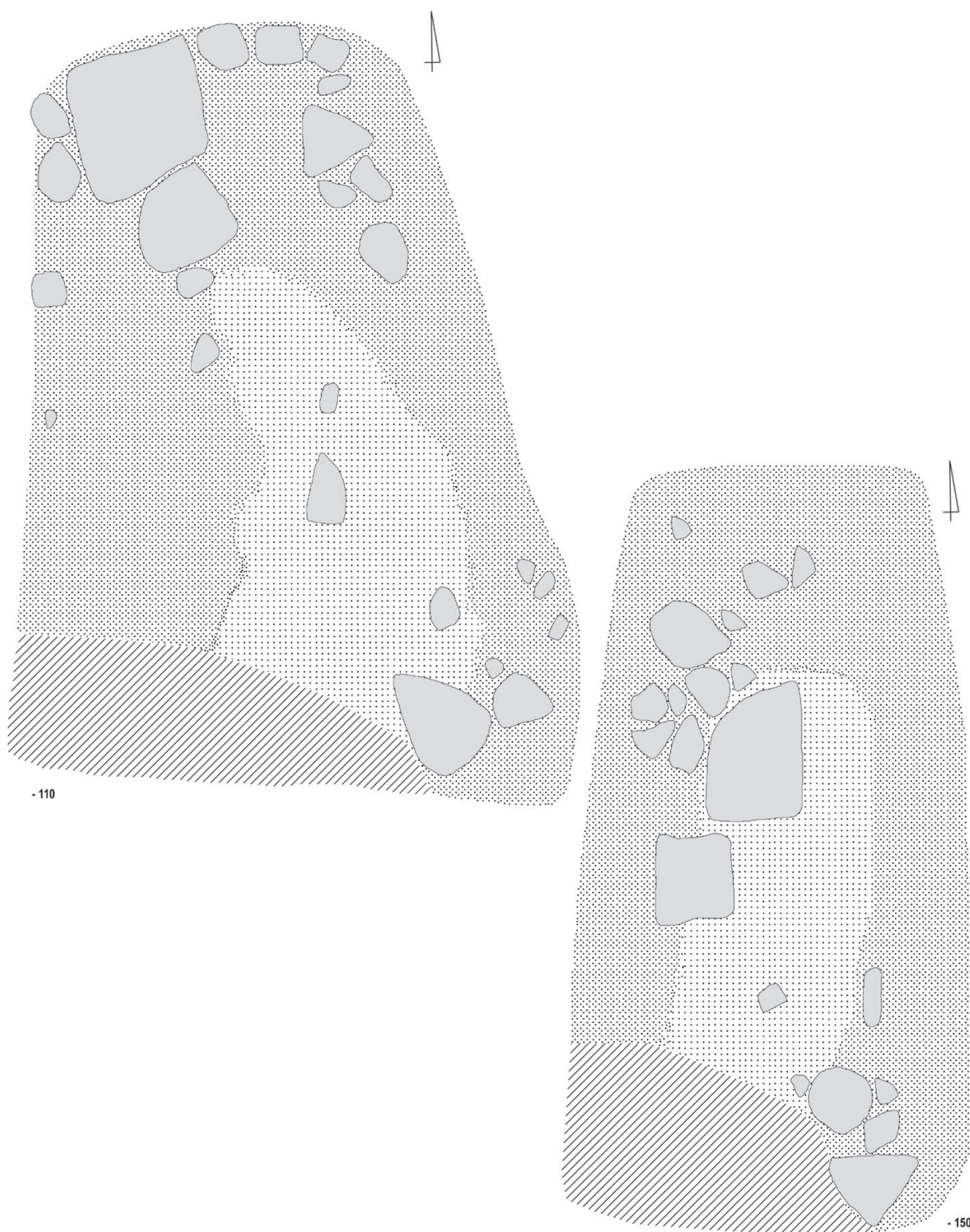

**Kurhan I
Grób 4**

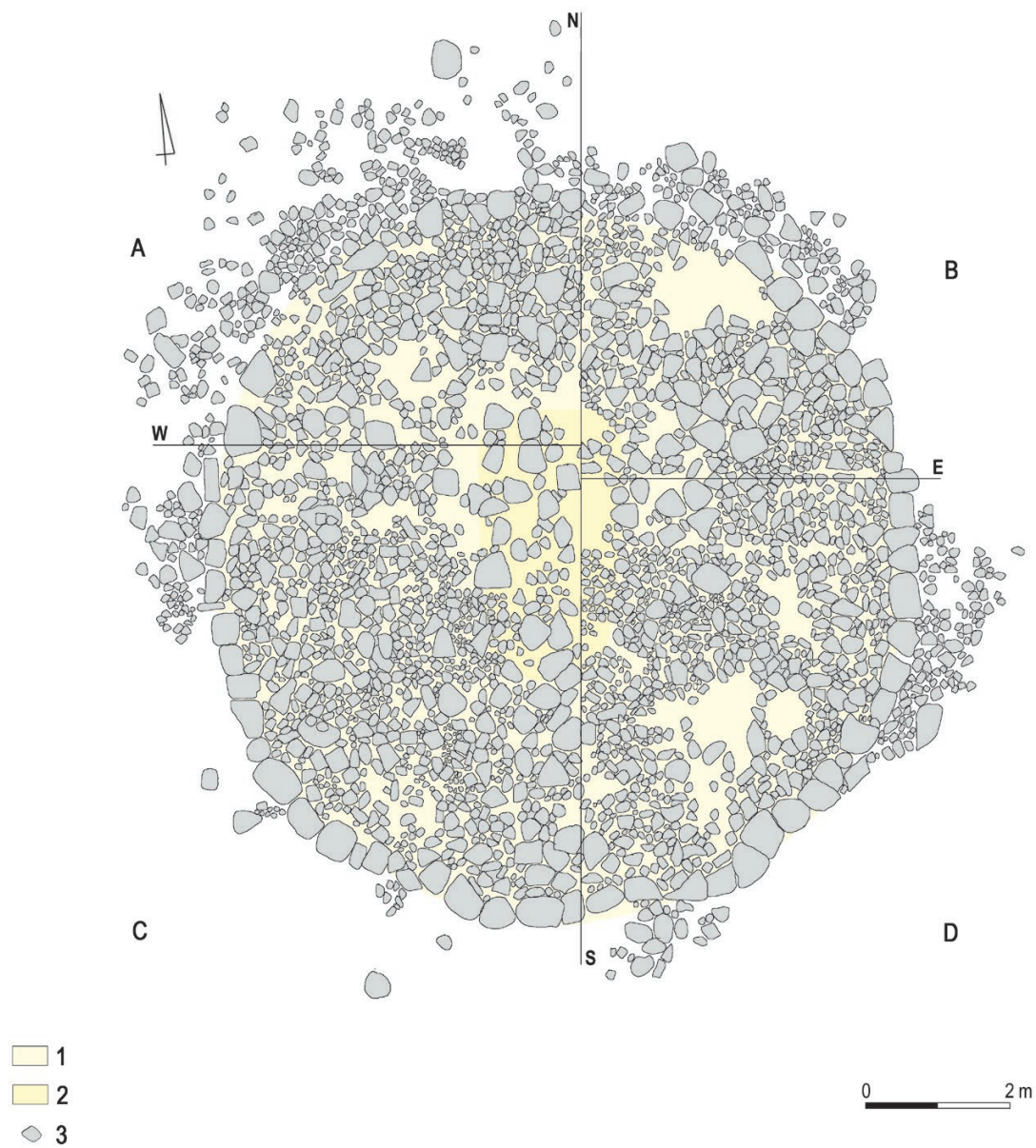
Tabl. IV. Kurhan I, grób 1:1 – glina. Kurhan I, grób 2. Kurhan I, grób 4

Kurhan I
Grób 3

Tabl. V. Kurhan I, grób 3

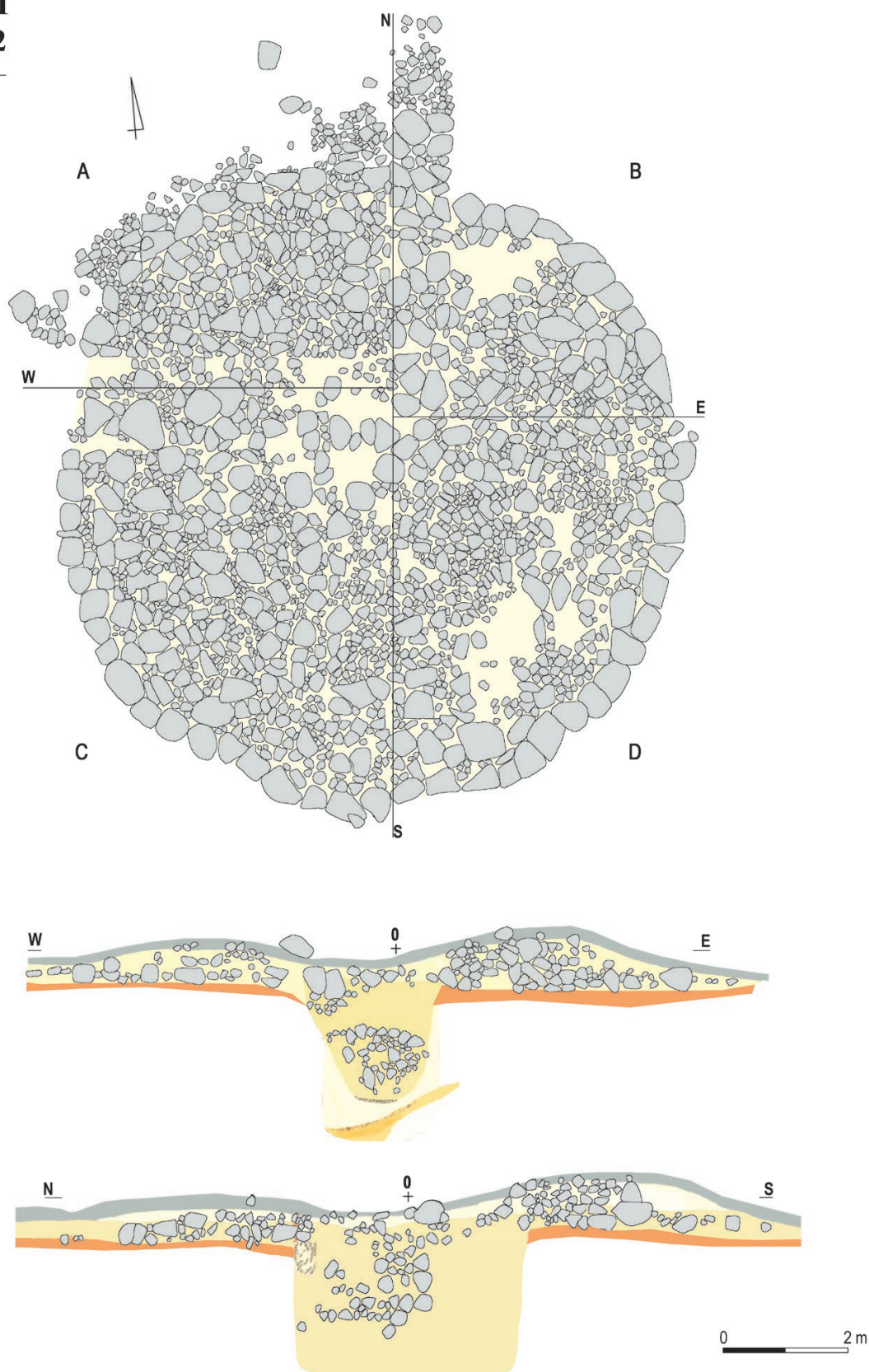
Kurhan II warstwa 1

Tabl. VI. Kurhan II, pierwsza warstwa kamieni. 1 – warstwa żółtobrunatna; 2 – warstwa ciemnożółta; 3 – kamień

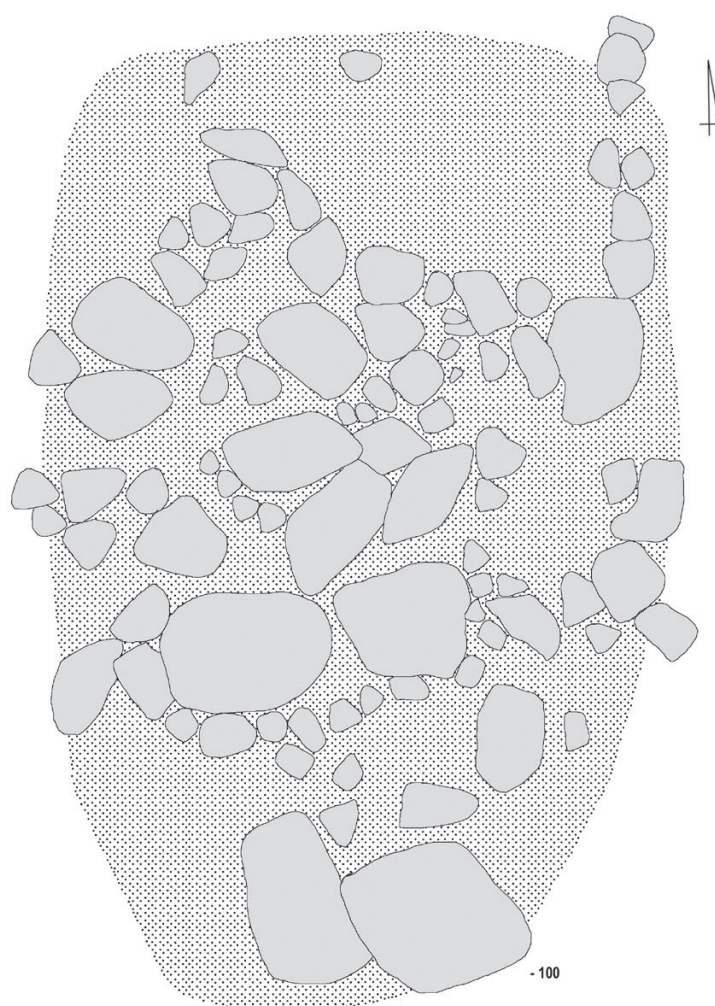

**Kurhan II
warstwa 2**

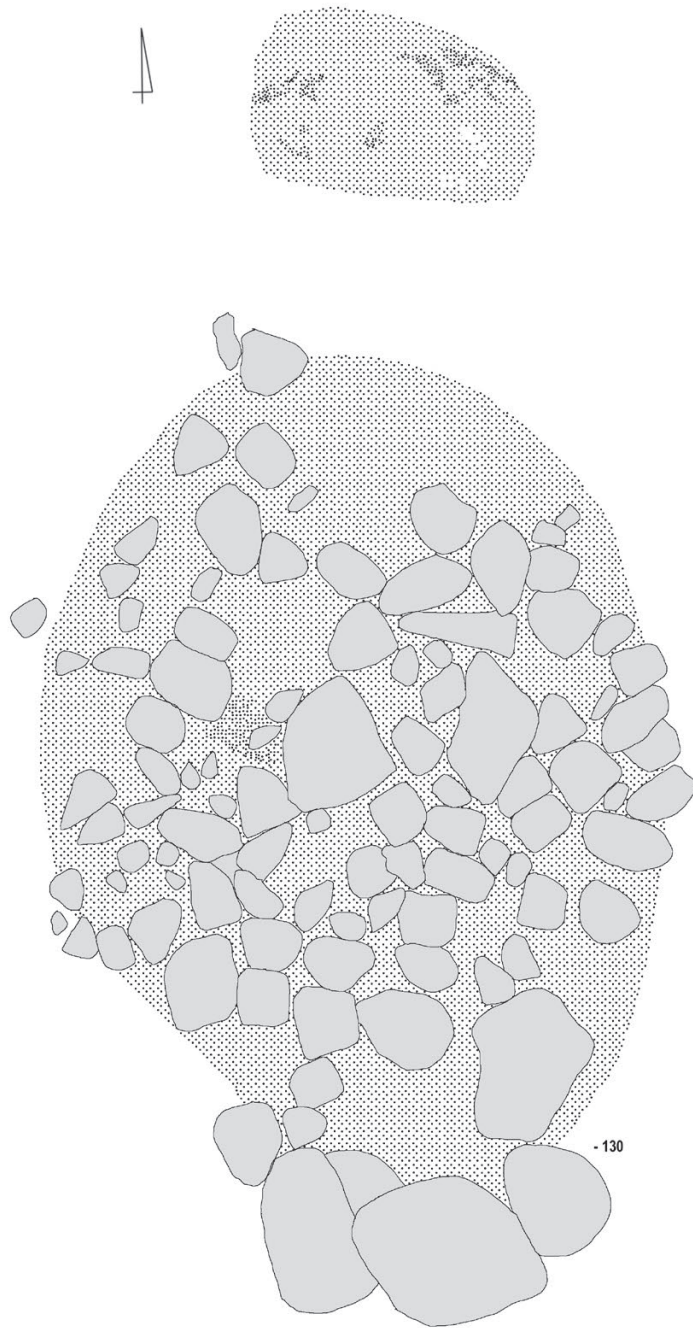
Tabl. VII. Kurhan II, druga warstwa kamieni. 1 – humus; 2 – warstwa żółtobrunatna; 3 – warstwa rudawoszara; 4 – wkop centralny, warstwa ciemnożółta; 5 – piasek przemieszany z humusem; 6 – ciemnożółta warstwa ze spalenizną; 7 – warstwa jasnożółta; 8 – warstwa ciemnożółta; 9 – kamień

Kurhan II
Grób 1

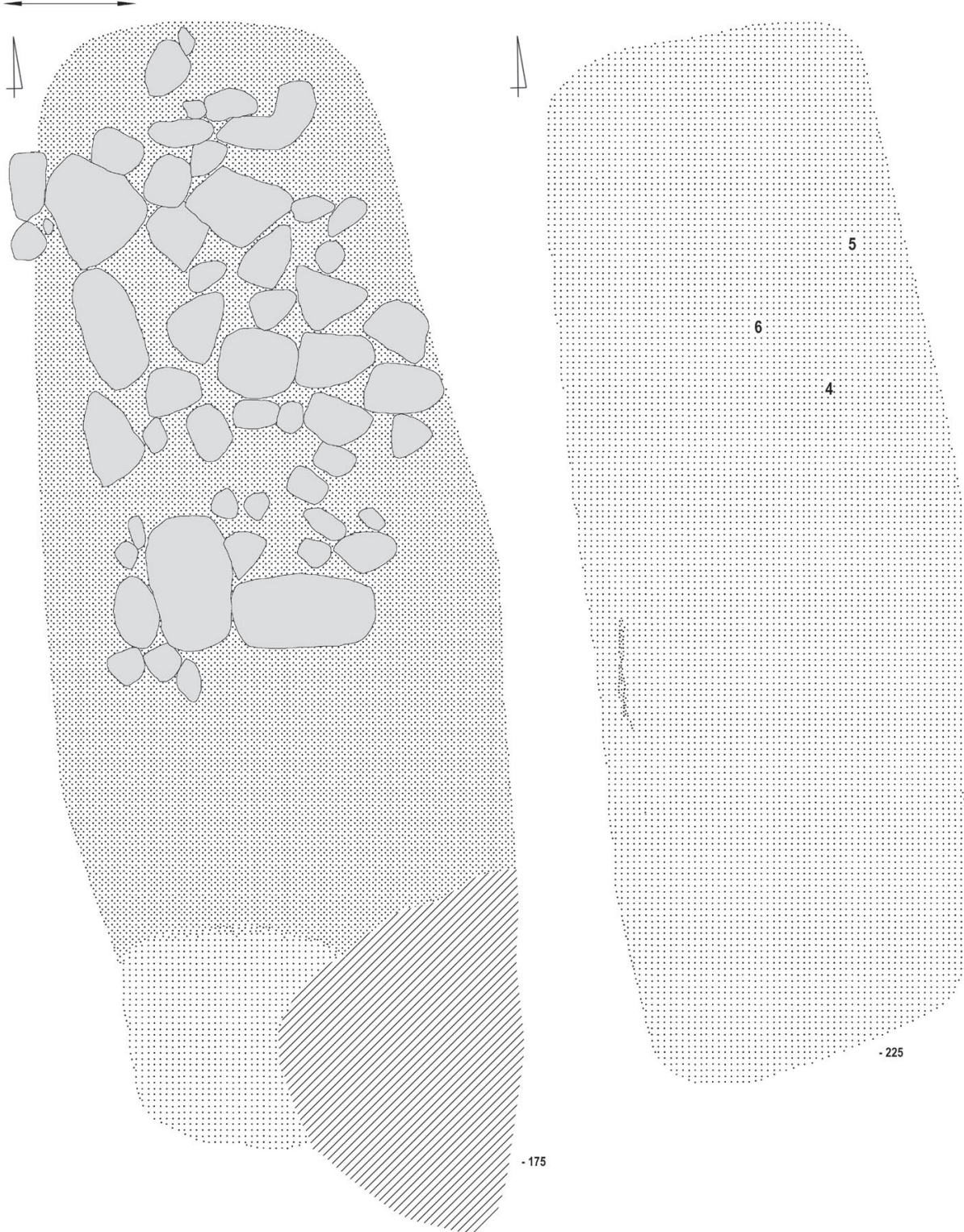
Tabl. VIII. Kurhan II, grób 1, wkop naruszający

Kurhan II
Grób 1

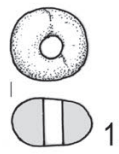
Tabl. IX. Kurhan II, grób 1, wkop naruszający

Kurhan II
Grób 1

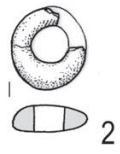

Tabl. X. Kurhan II, grób 1

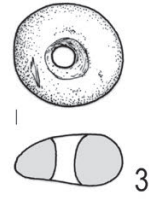
Kurhan II
Grób 1

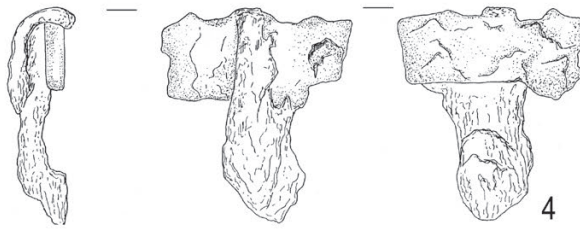
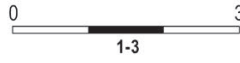
1

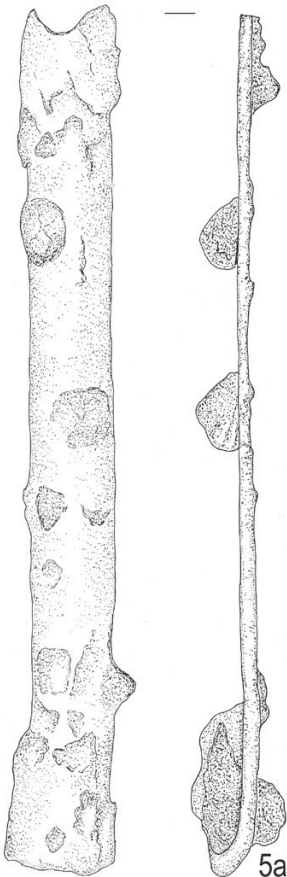
2

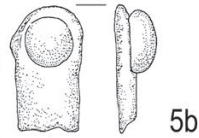
3

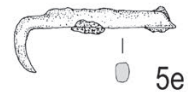
4

5a

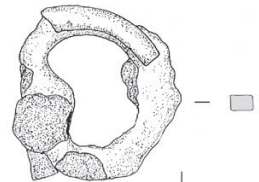
5b

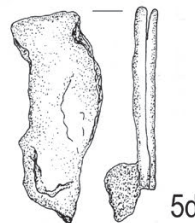
5e

5c

5f

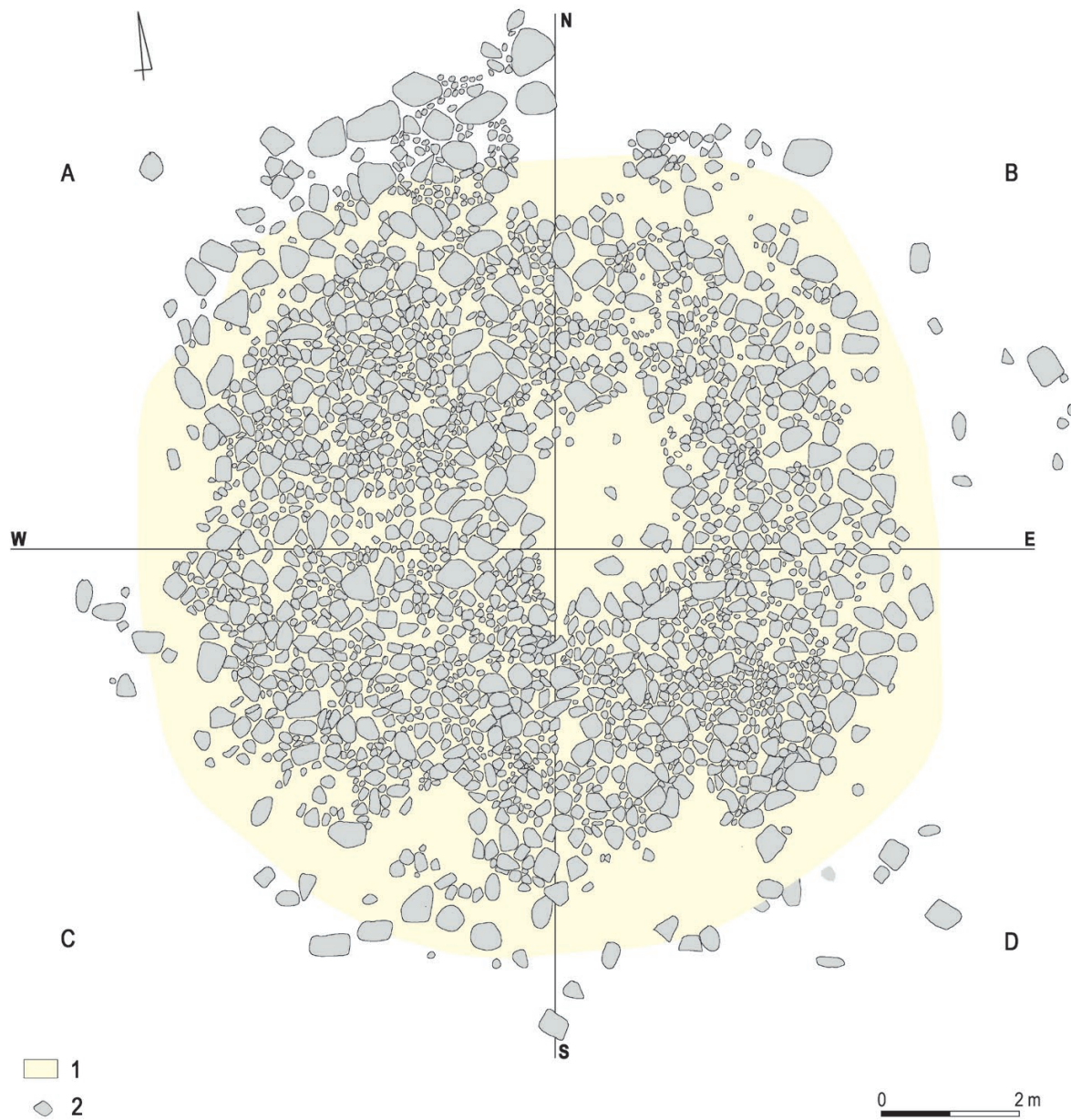

5d

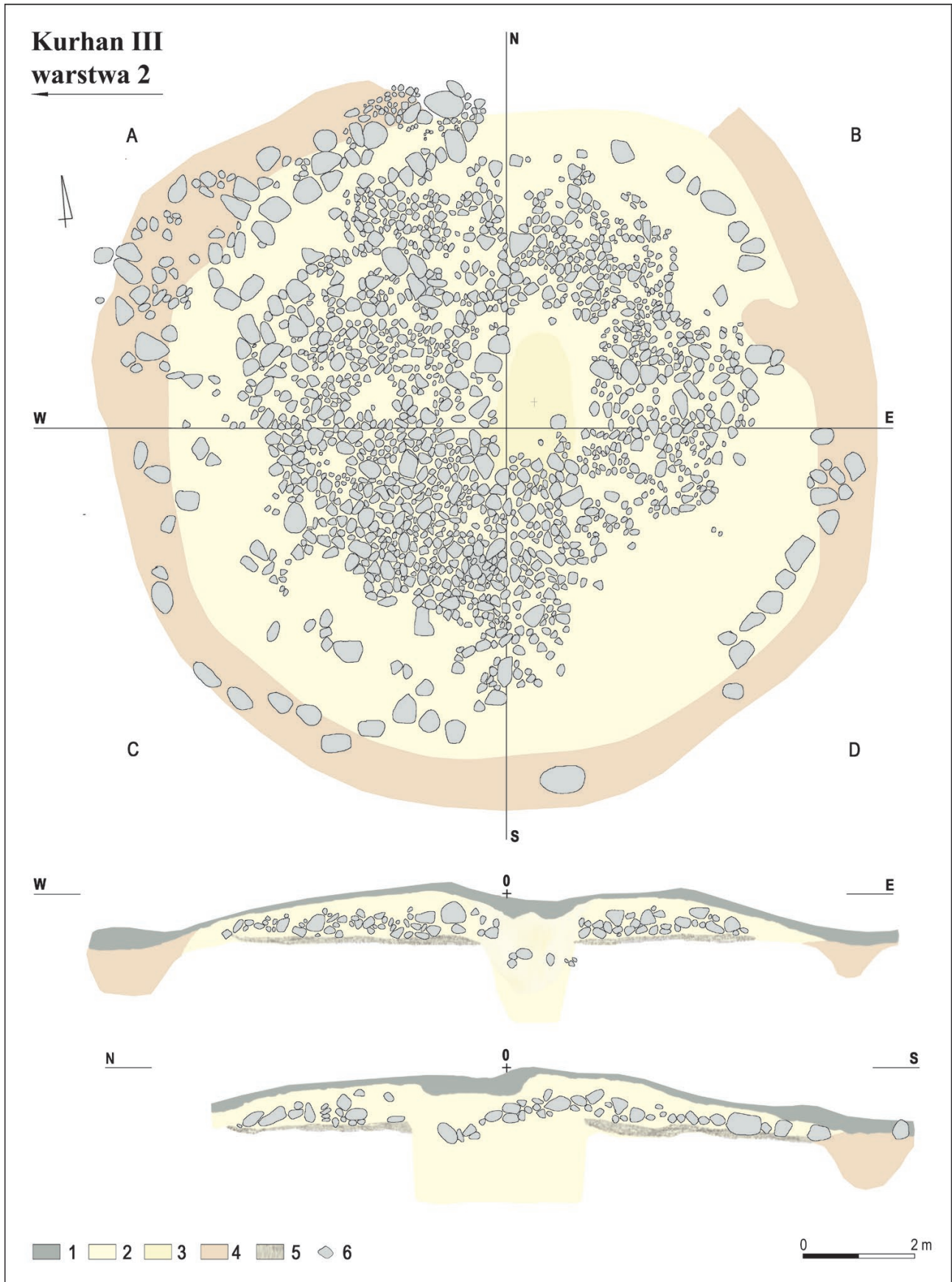

Tabl. XI. Kurhan II, grób 1: 1-3 bursztyn; 4 - żelazo i kość; 5 - żelazo

Kurhan III
warstwa 1

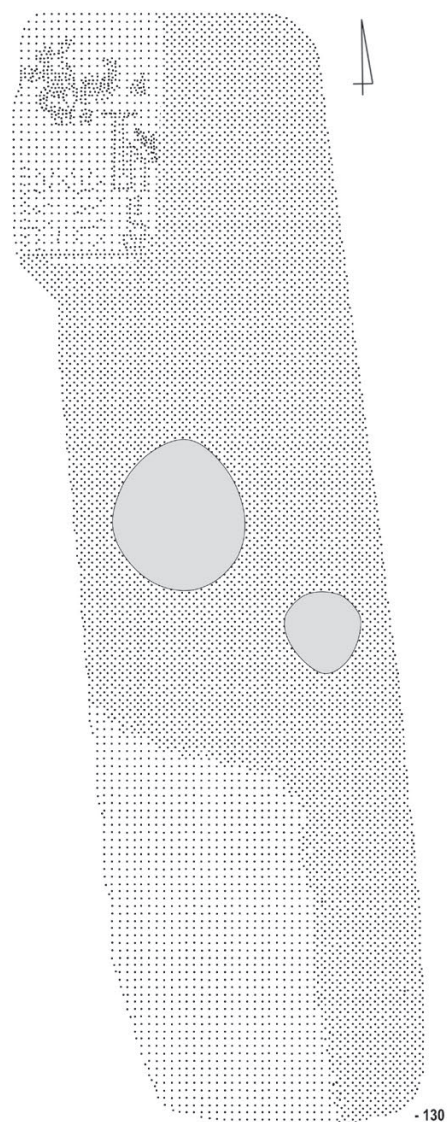

Tabl. XII. Kurhan III, pierwsza warstwa kamieni. 1 – żółty piasek; 2 – kamień

Tabl. XIII. Kurhan III, druga warstwa kamieni. 1 – humus; 2 – żółty piasek; 3 – warstwa rudawobrunatna; 4 – warstwa ciemnobrunatna; 5 – warstwa szarawa; 6 – kamień

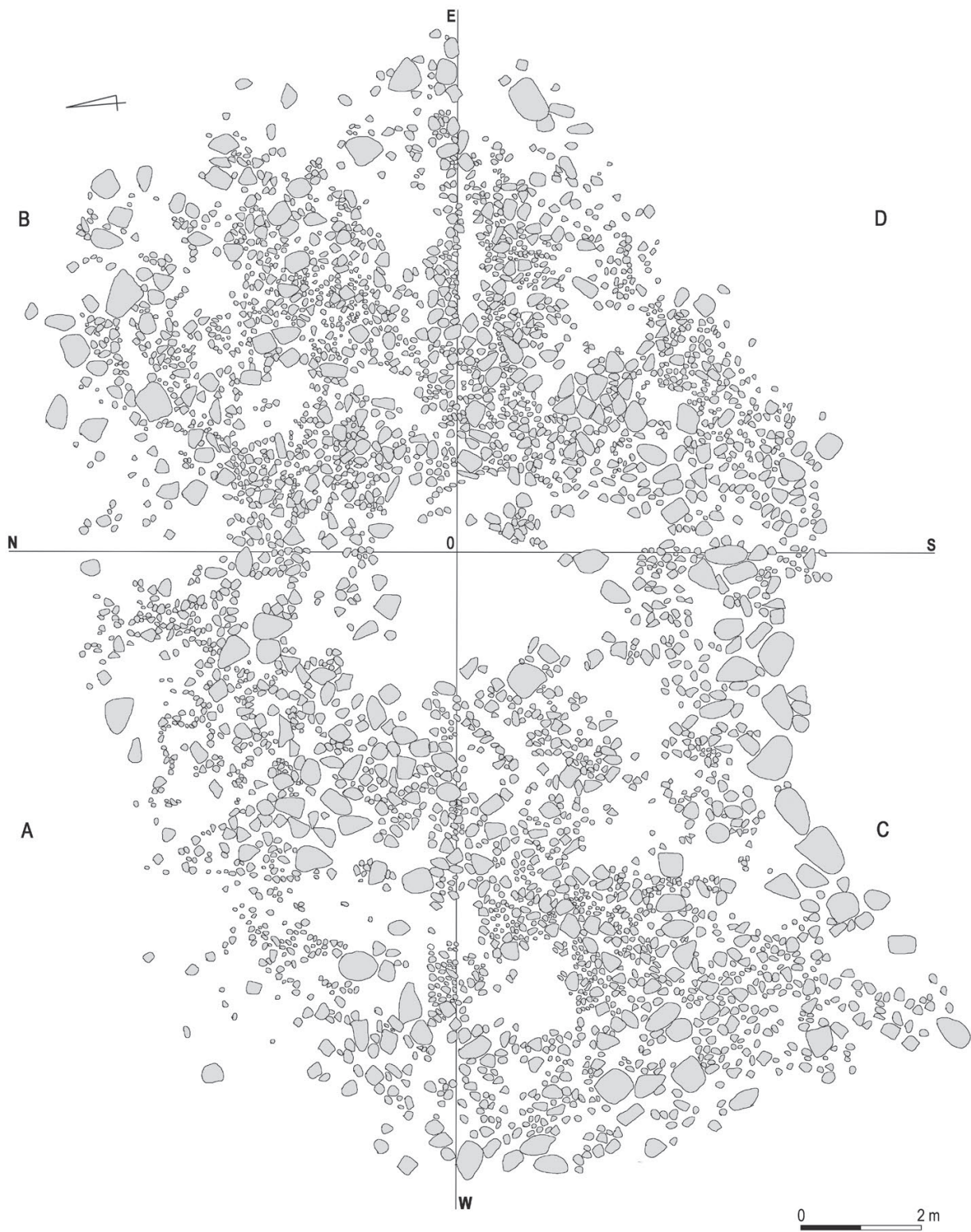
Kurhan III
Grób 1

Tabl. XIV. Kurhan III, grób 1

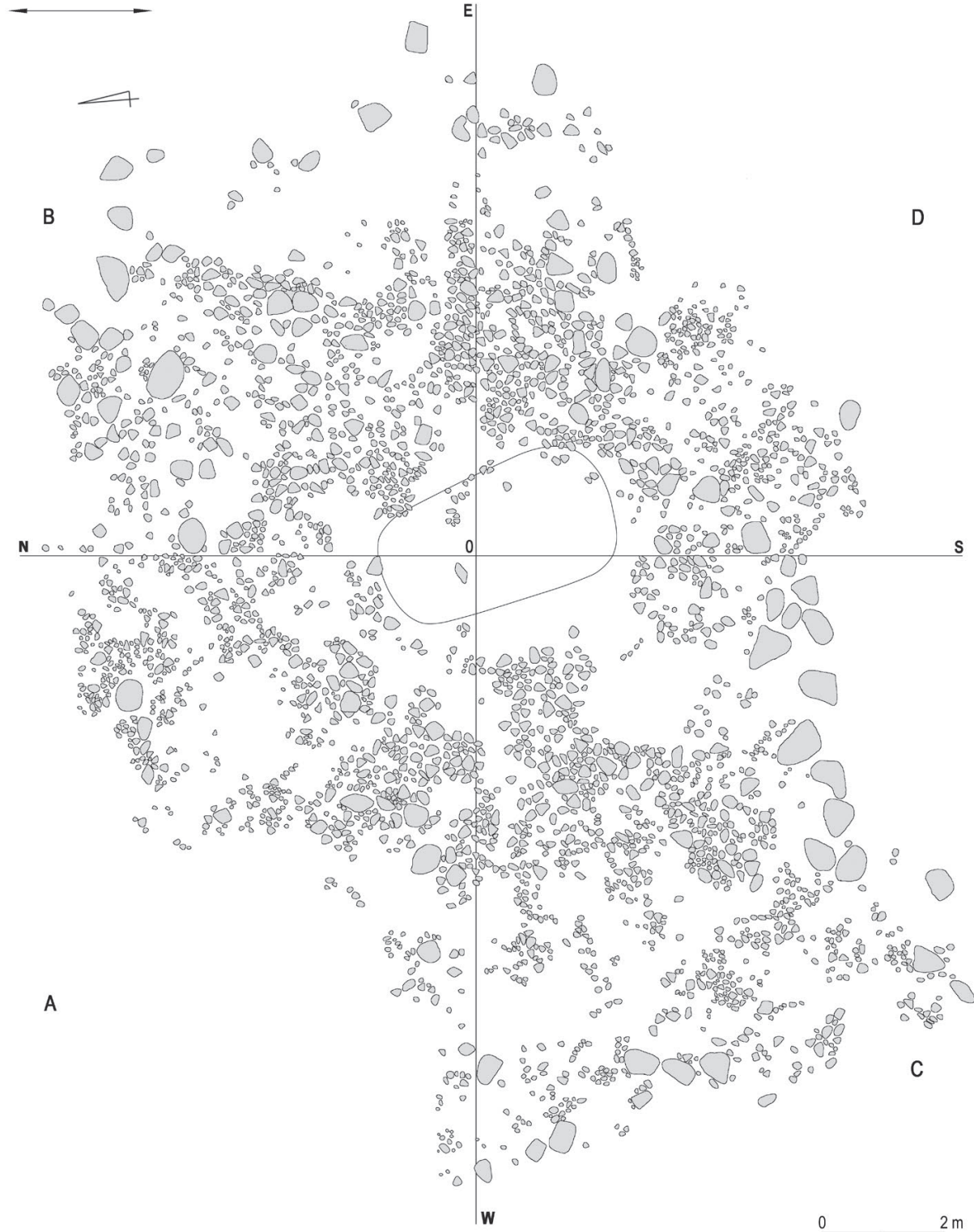

Kurhan IV
warstwa 1

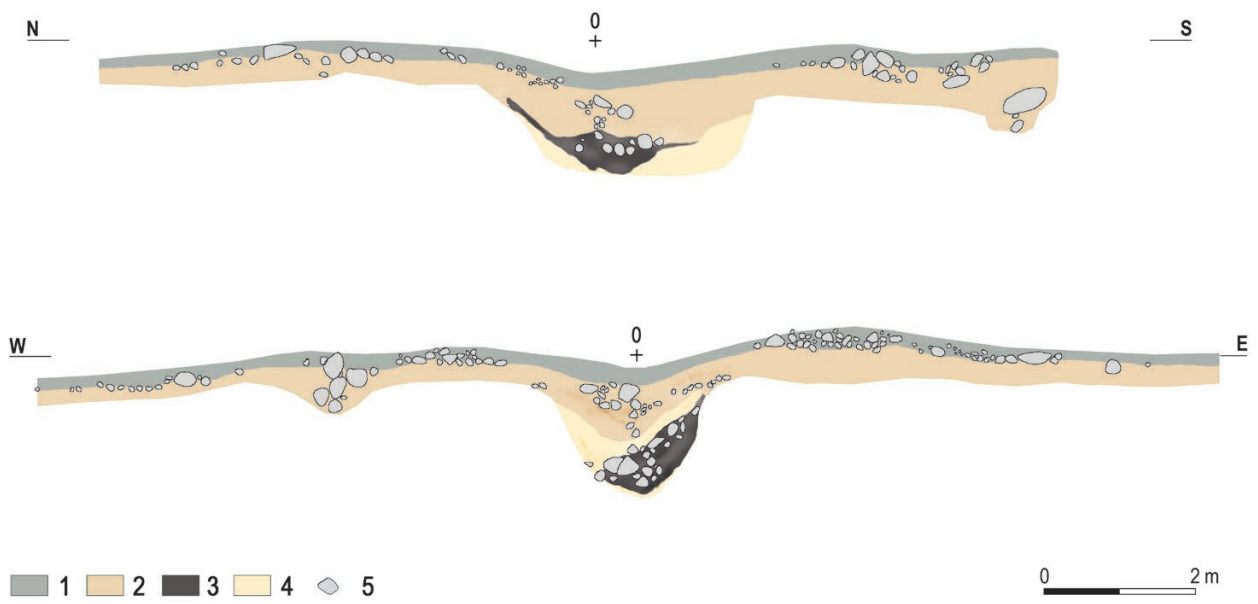
Tabl. XV. Kurhan IV, pierwsza warstwa kamieni

**Kurhan IV
warstwa 2**

Tabl. XVI. Kurhan IV, druga warstwa kamieni

Kurhan IV

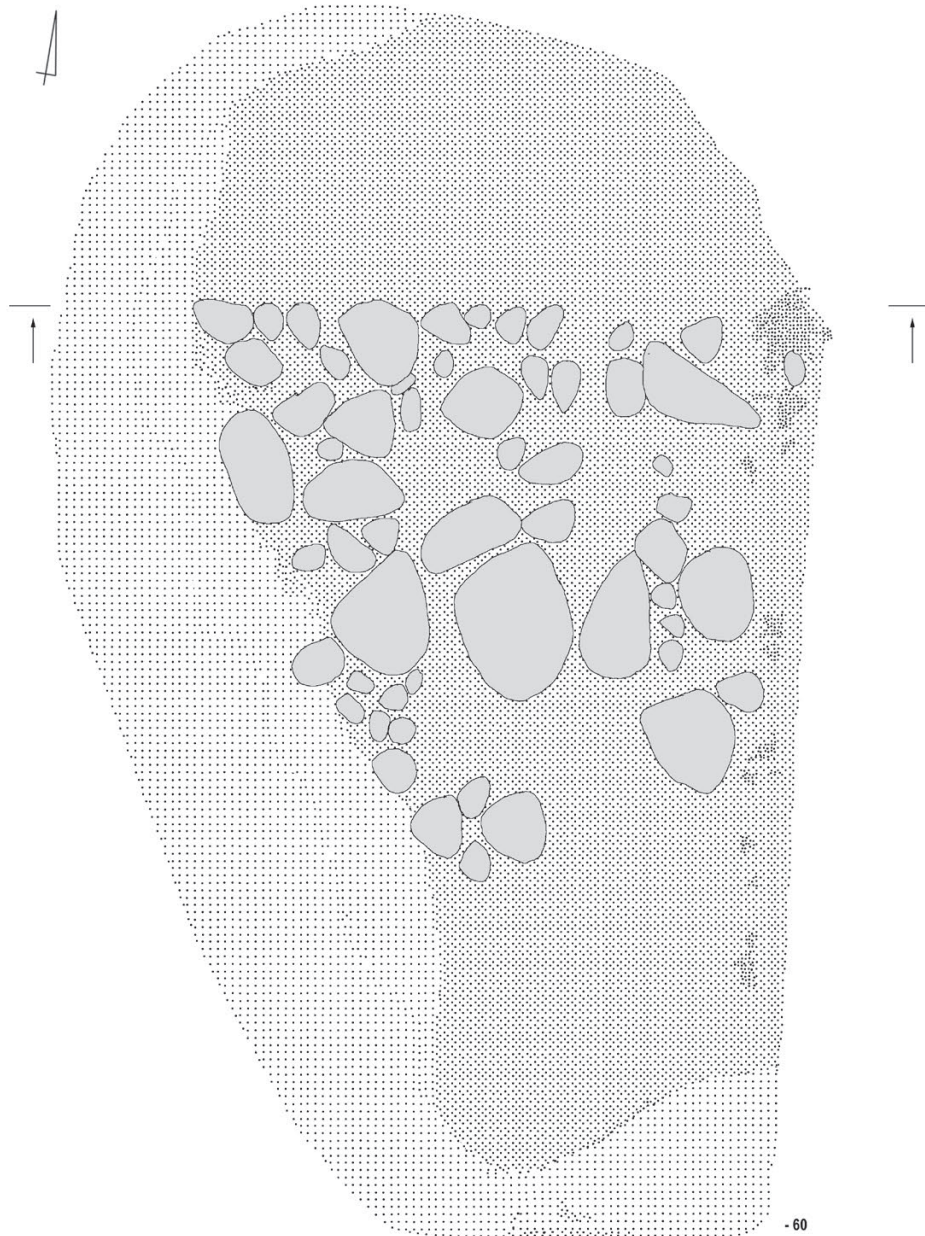
Tabl. XVII. Kurhan IV. Profile. 1 – humus; 2 – brunatna warstwa podglebia; 3 – ciemnoszara warstwa ze spalenizną; 4 – warstwa żółtoszara; 5 – kamień

Kurhan IV
Grób 1

Tabl. XVIII. Kurhan IV, grób 1

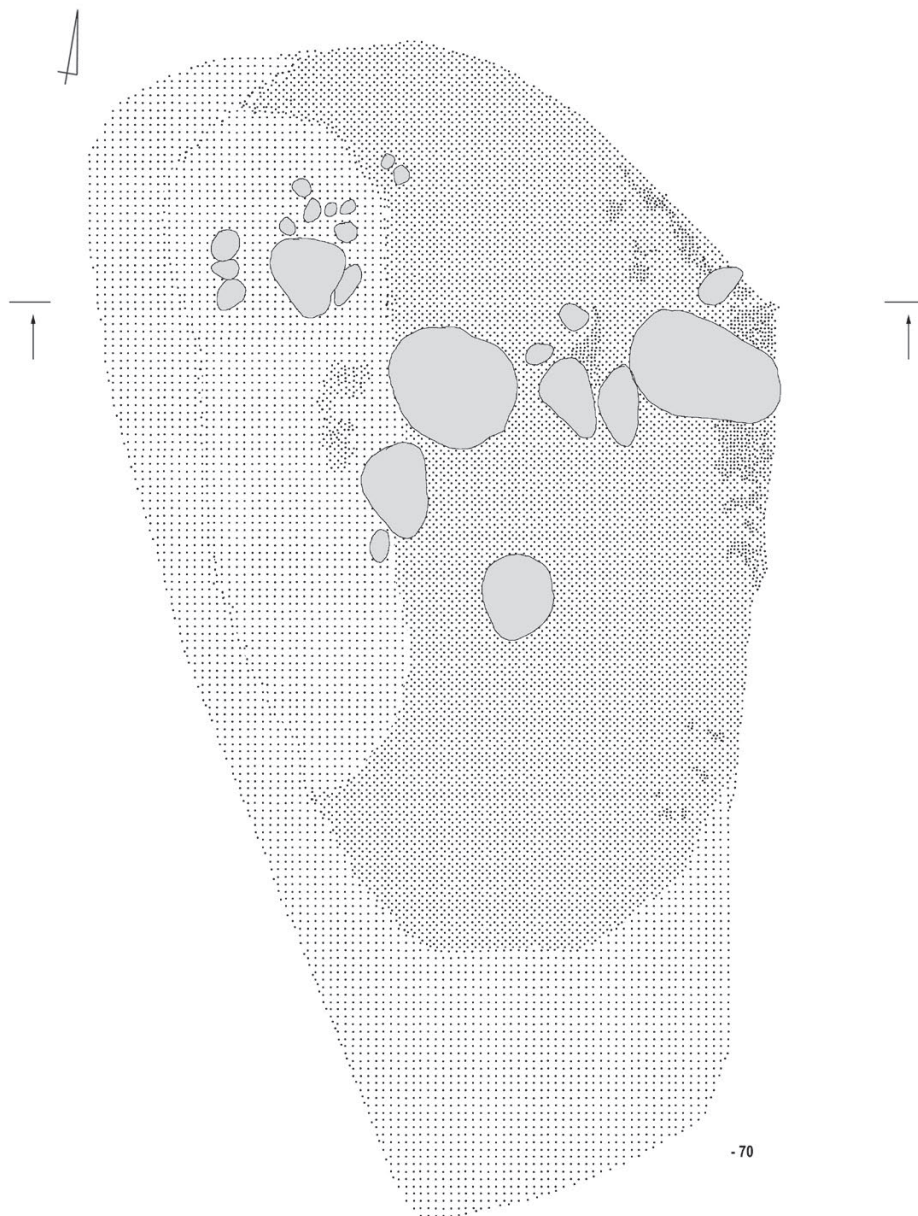
Kurhan IV
Grób 1

-60

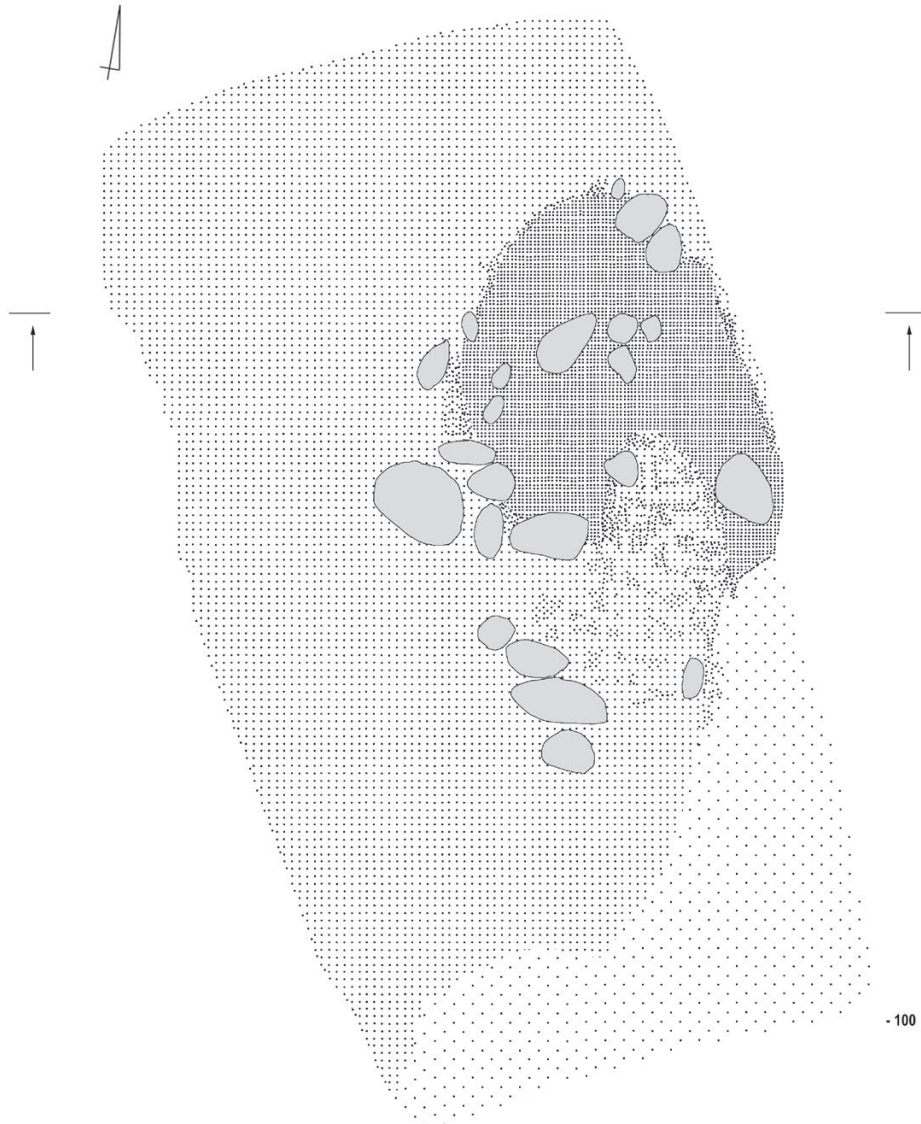
Tabl. XIX. Kurhan IV, grób 1

Kurhan IV
Grób 1

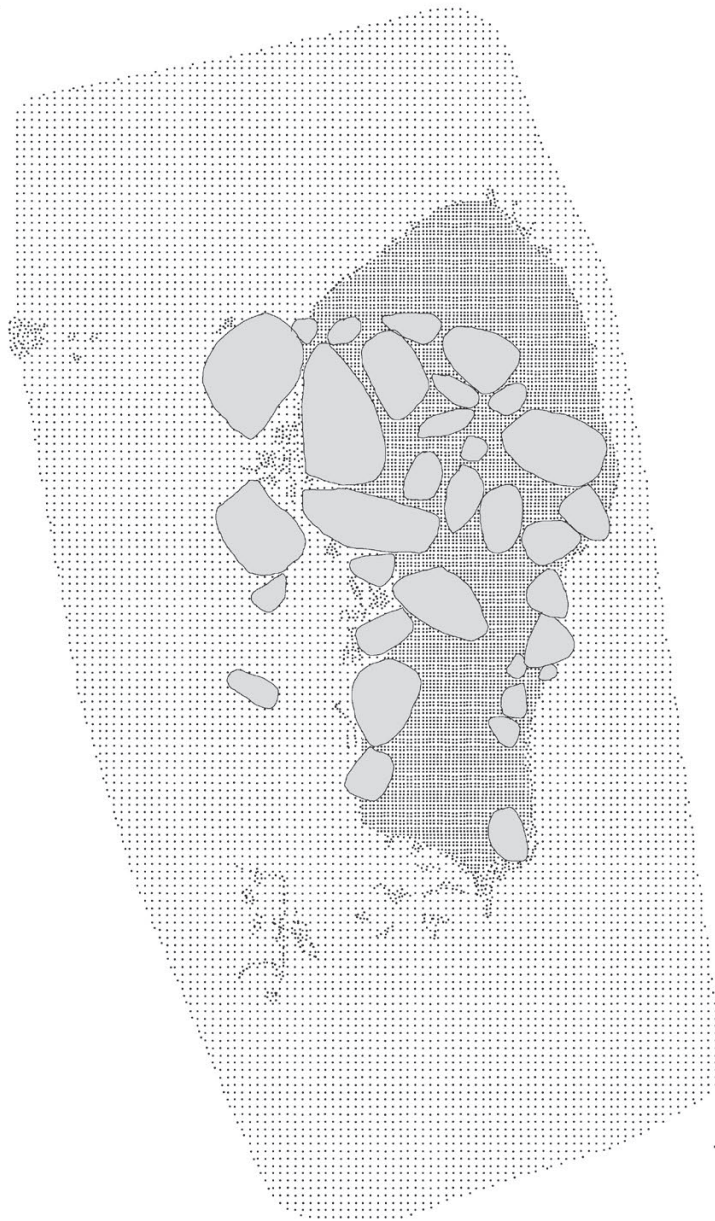
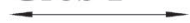
Tabl. XX. Kurhan IV, grób 1

Kurhan IV
Grób 1

Tabl. XXI. Kurhan IV, grób 1

Kurhan IV
Grób 1

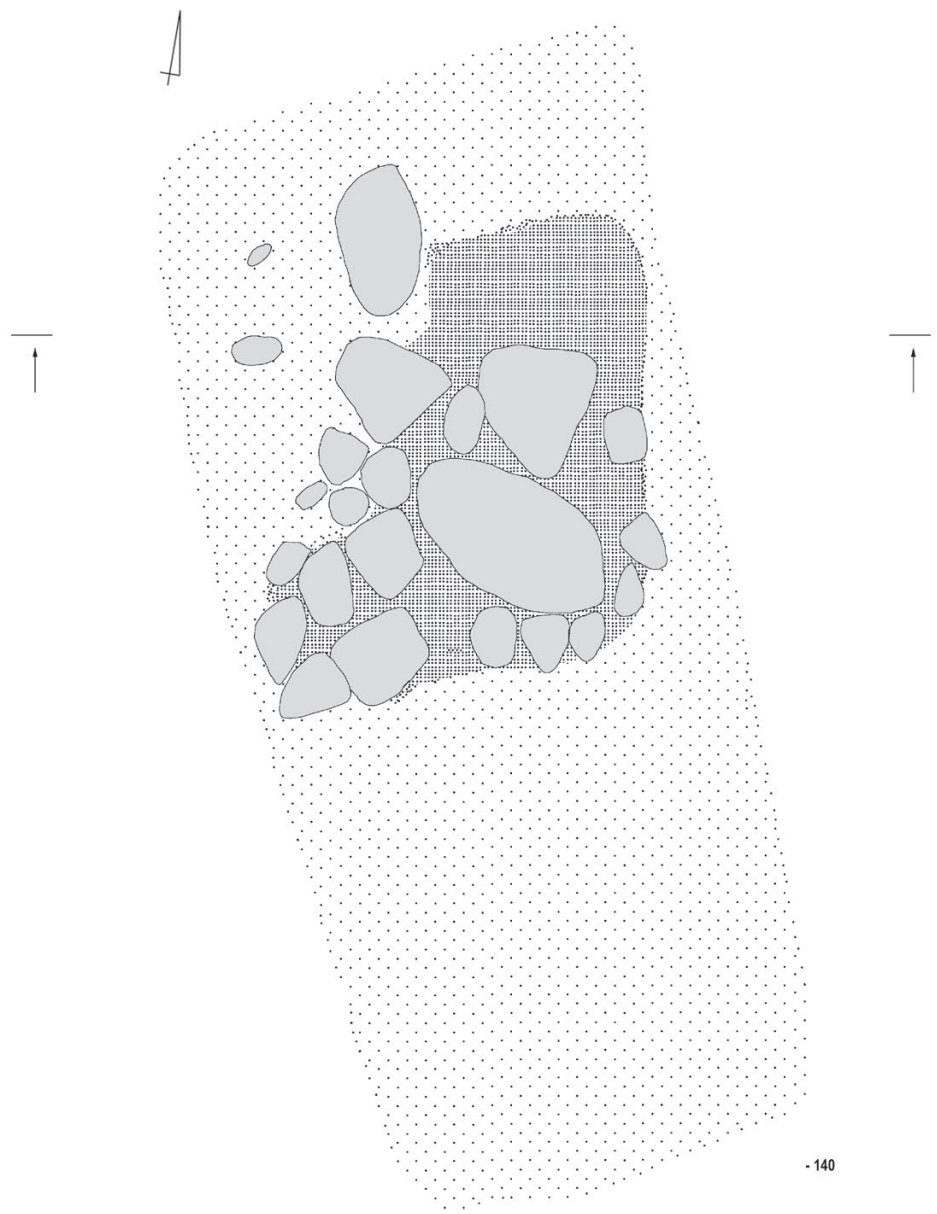

- 110

Tabl. XXII. Kurhan IV, grób 1

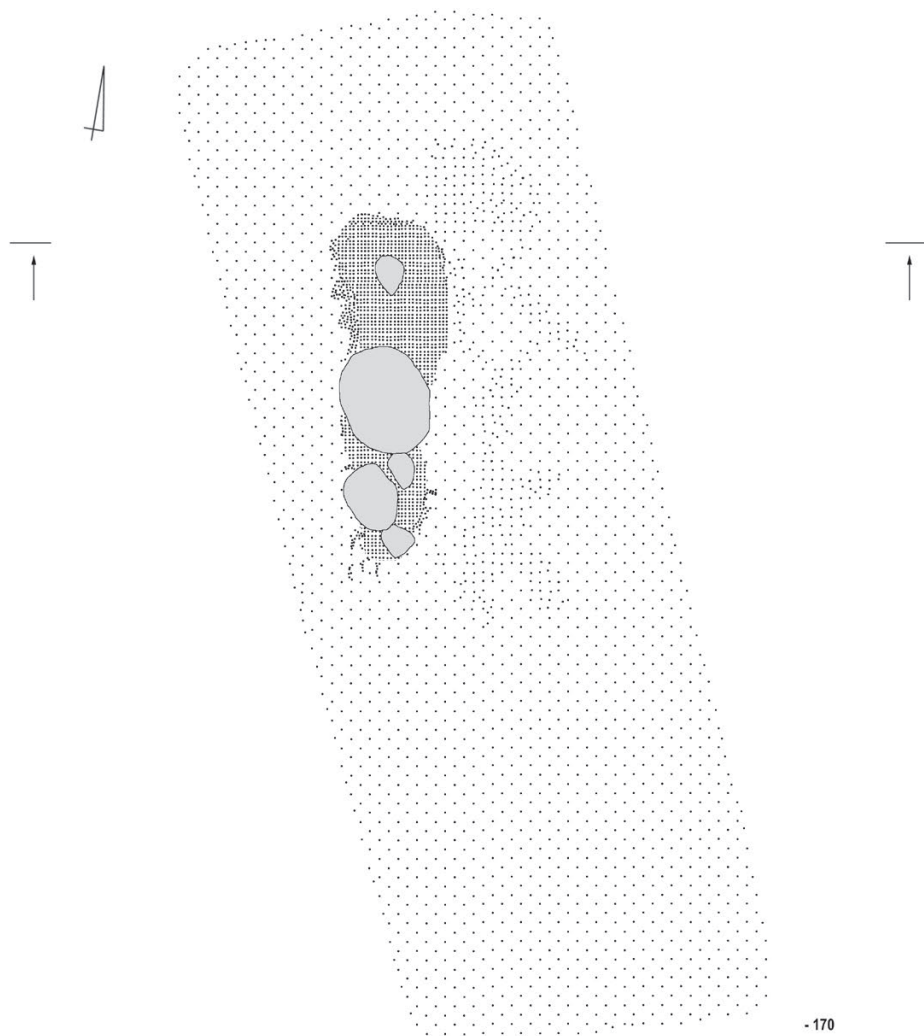

Kurhan IV
Grób 1

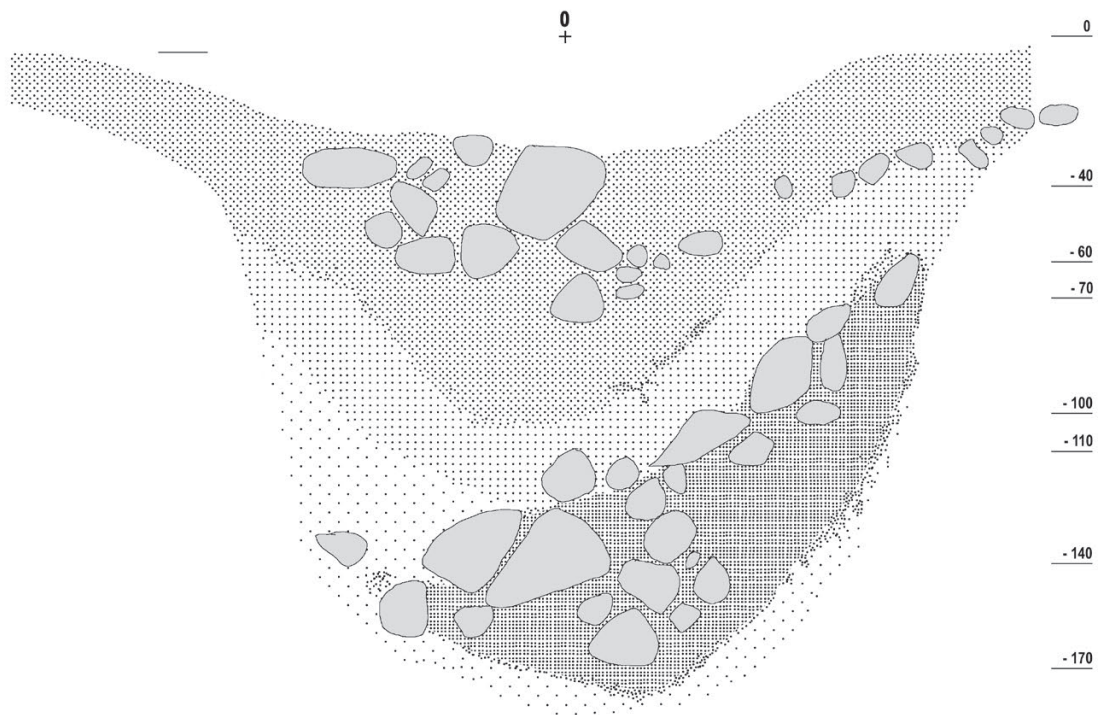
Tabl. XXIII. Kurhan IV, grób 1

Kurhan IV
Grób 1

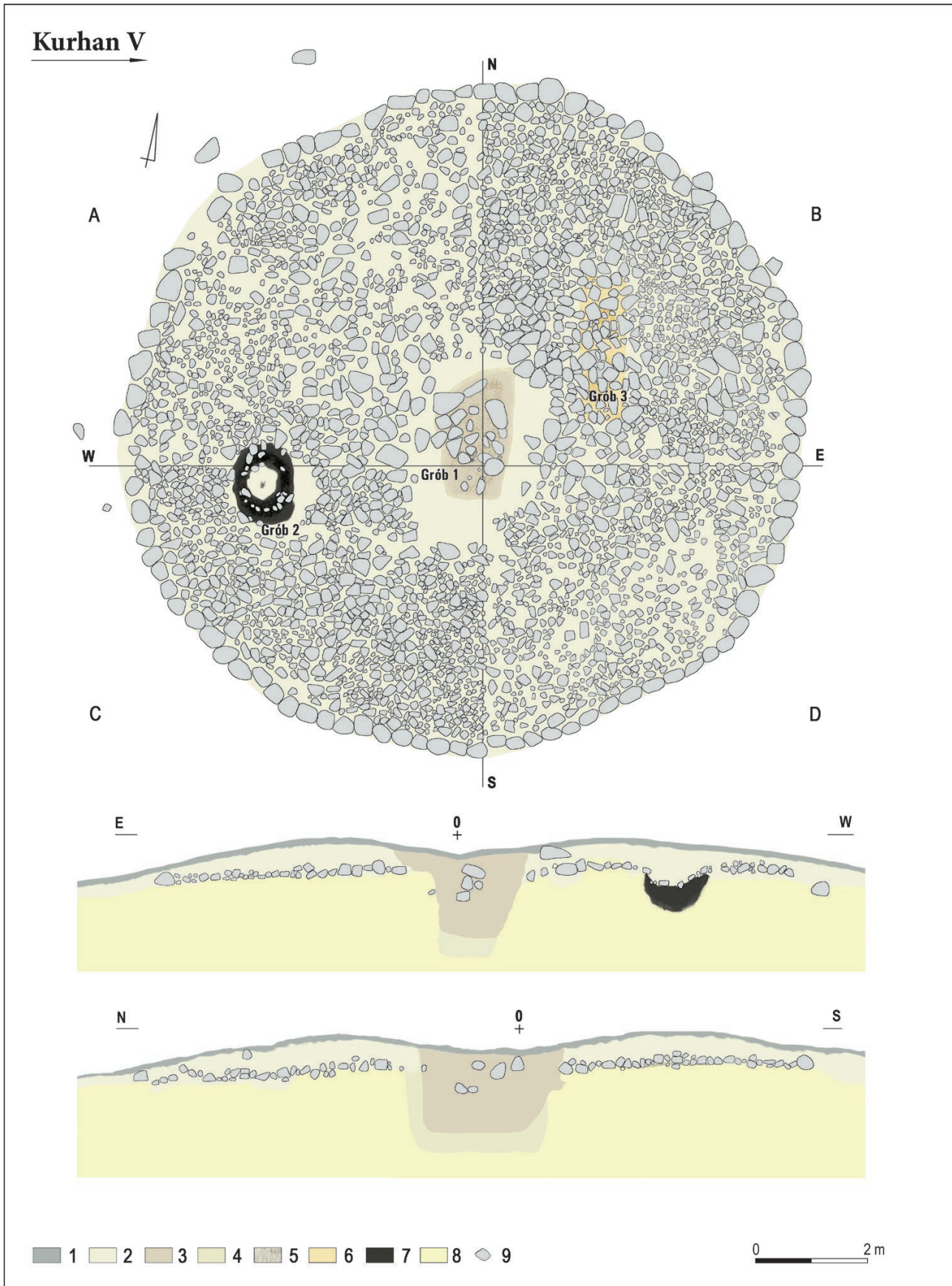

Tabl. XXIV. Kurhan IV, grób 1

Kurhan IV
Grób 1

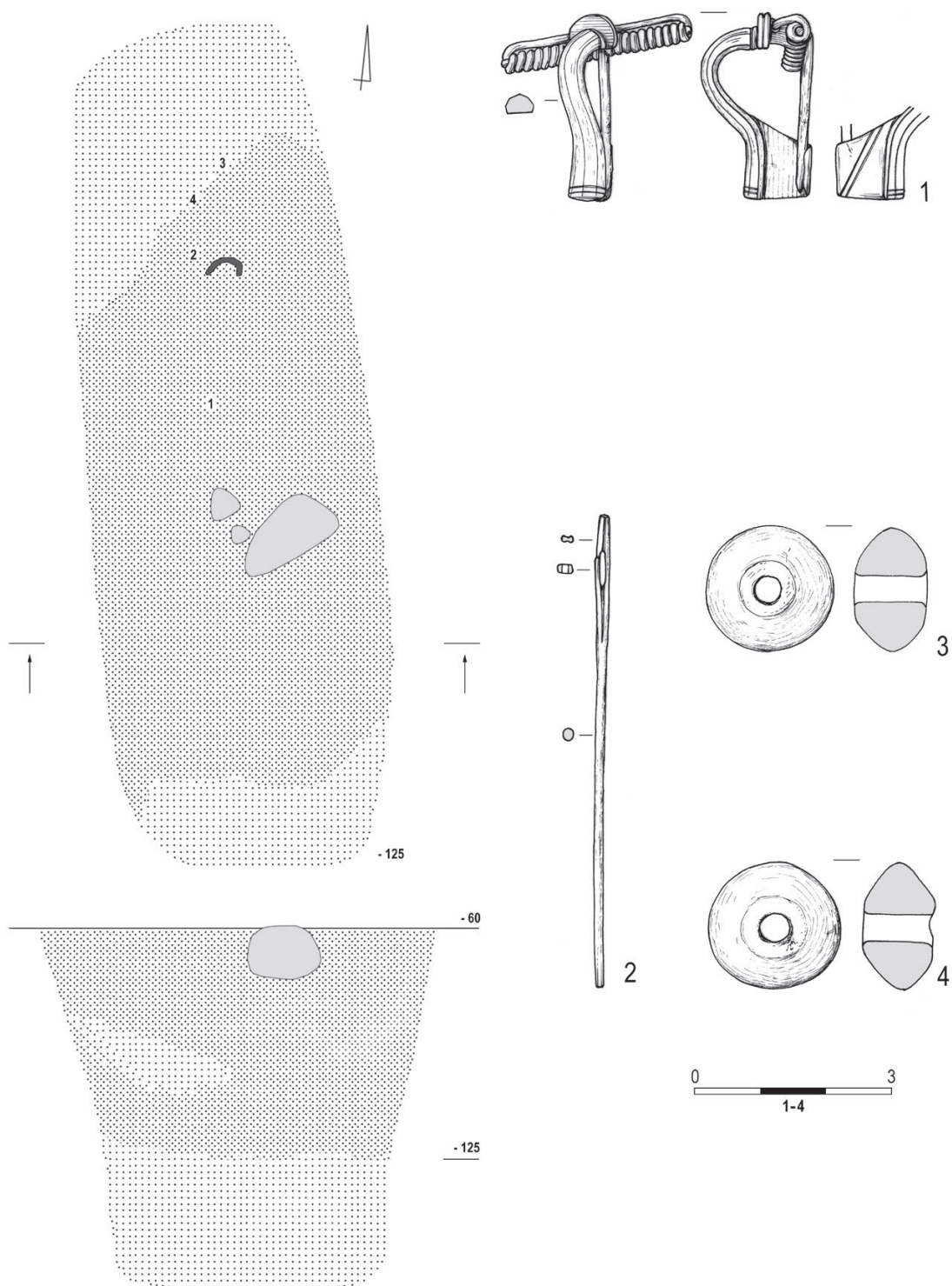

Tabl. XXV. Kurhan IV, grób 1

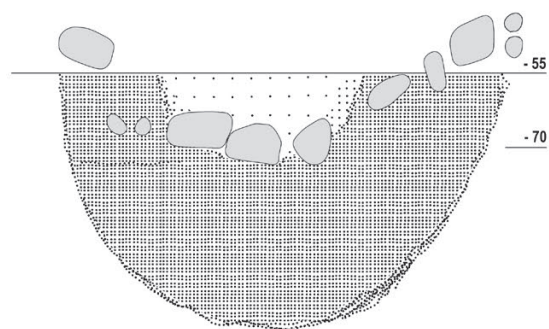
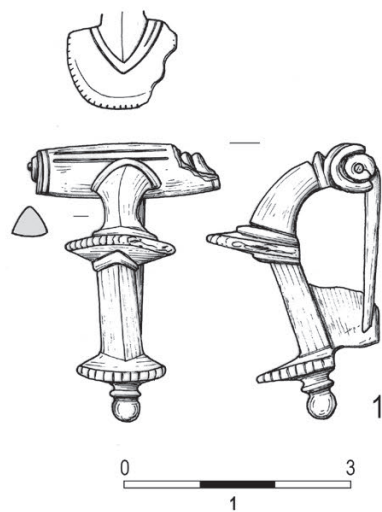
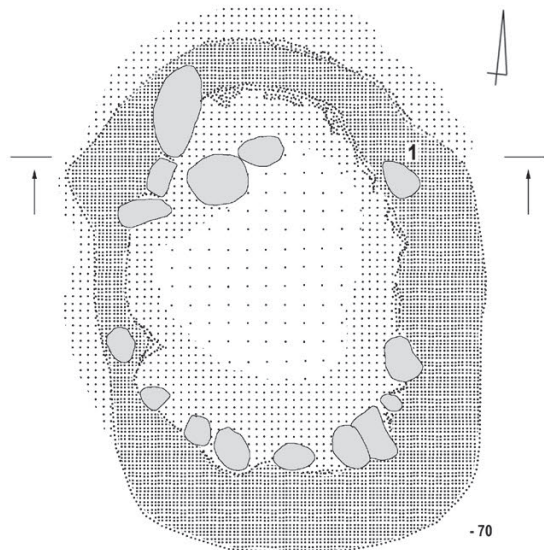
Tabl. XXVI. Kurhan V. 1 – humus; 2 – warstwa żółtoszara; 3 – warstwa ciemnobrunatna; 4 – wkop centralny, warstwa ciemnobrunatna; 5 – warstwa ciemnoszara; 6 – warstwa żółto-jasnobrunatna; 7 – czarna warstwa; 8 – calec; 9 – kamień

Kurhan V
Grób 1

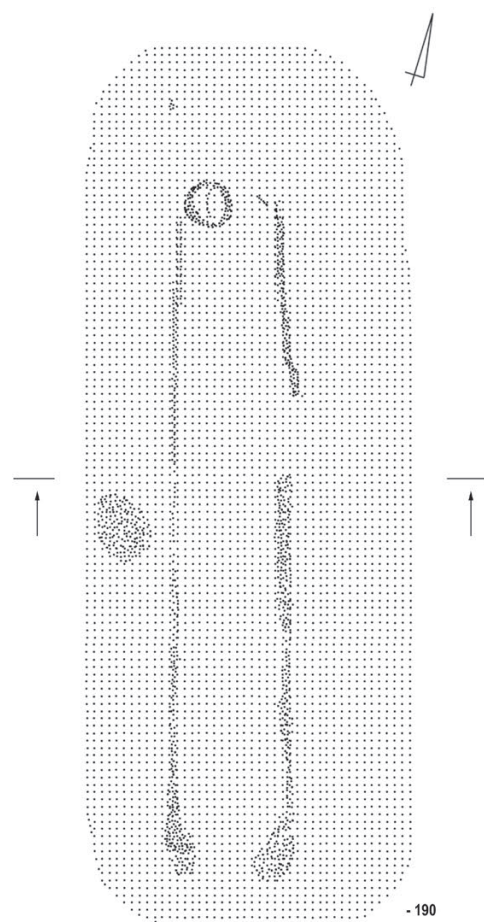

Tabl. XXVII. Kurhan V, grób 1: 1, 2 – stop miedzi; 3, 4 – glina

Kurhan V
Grób 2

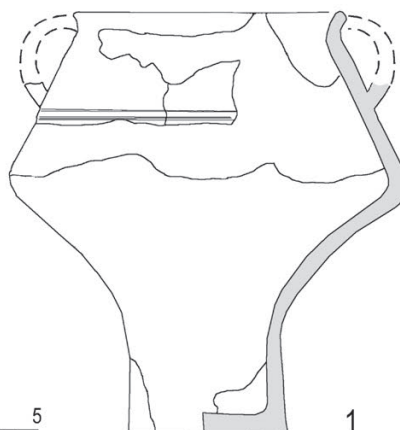
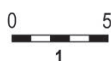
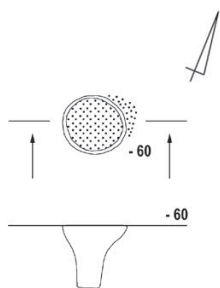

Kurhan V
Grób 3

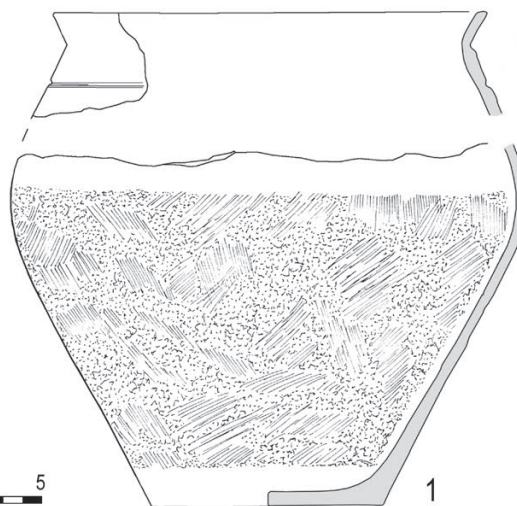
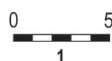
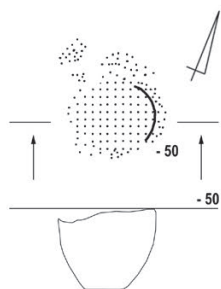
Tab. XXVIII. Kurhan V, grób 2:1 – stop miedzi. Kurhan V, grób 3

Grób 1

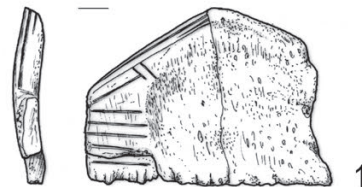
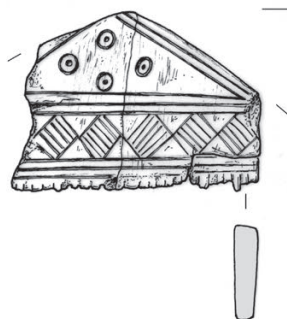
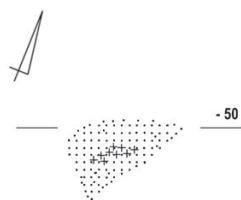
1

Grób 2

1

Grób 3

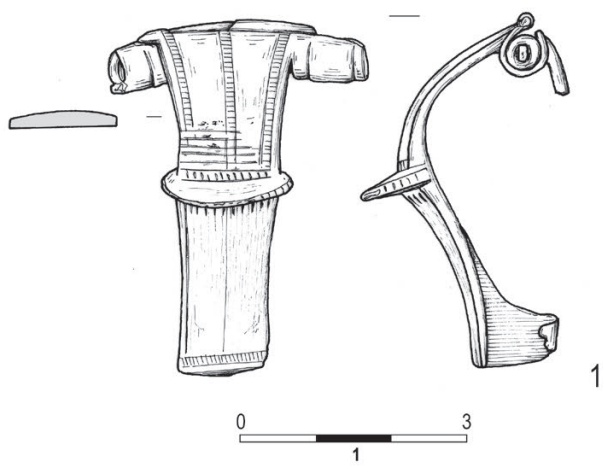
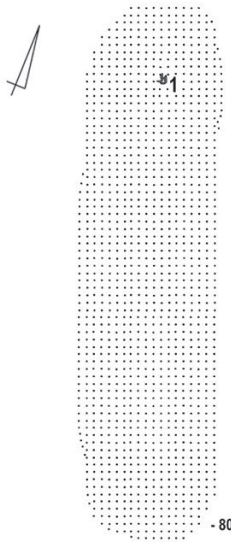

1

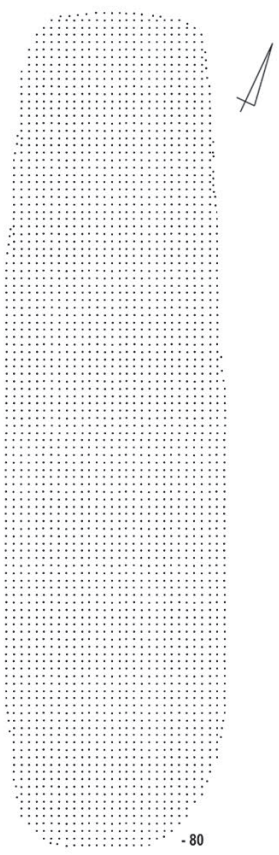

Tabl. XXIX. Grób 1:1 – glina. Grób 2: 1 – glina. Grób 3:1 – róg

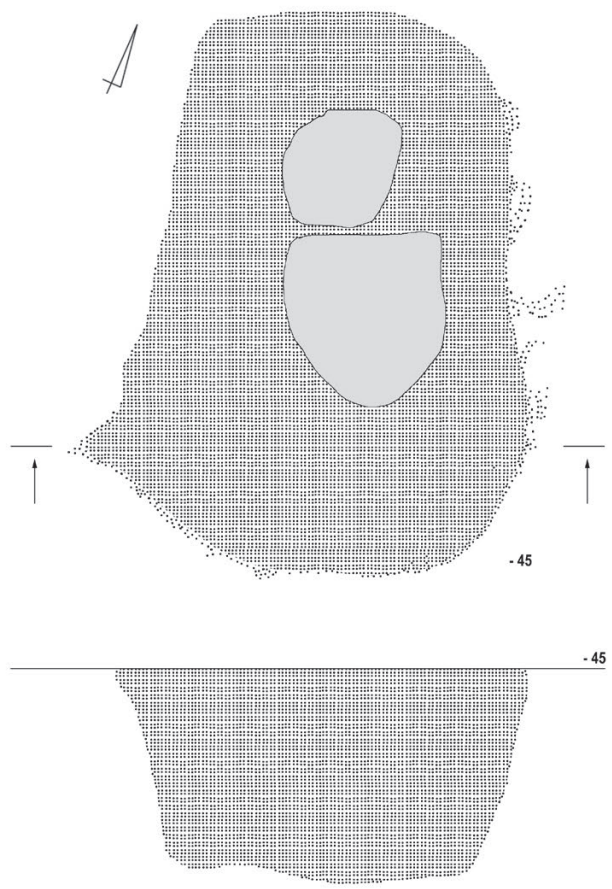
Grób 4

Grób 5

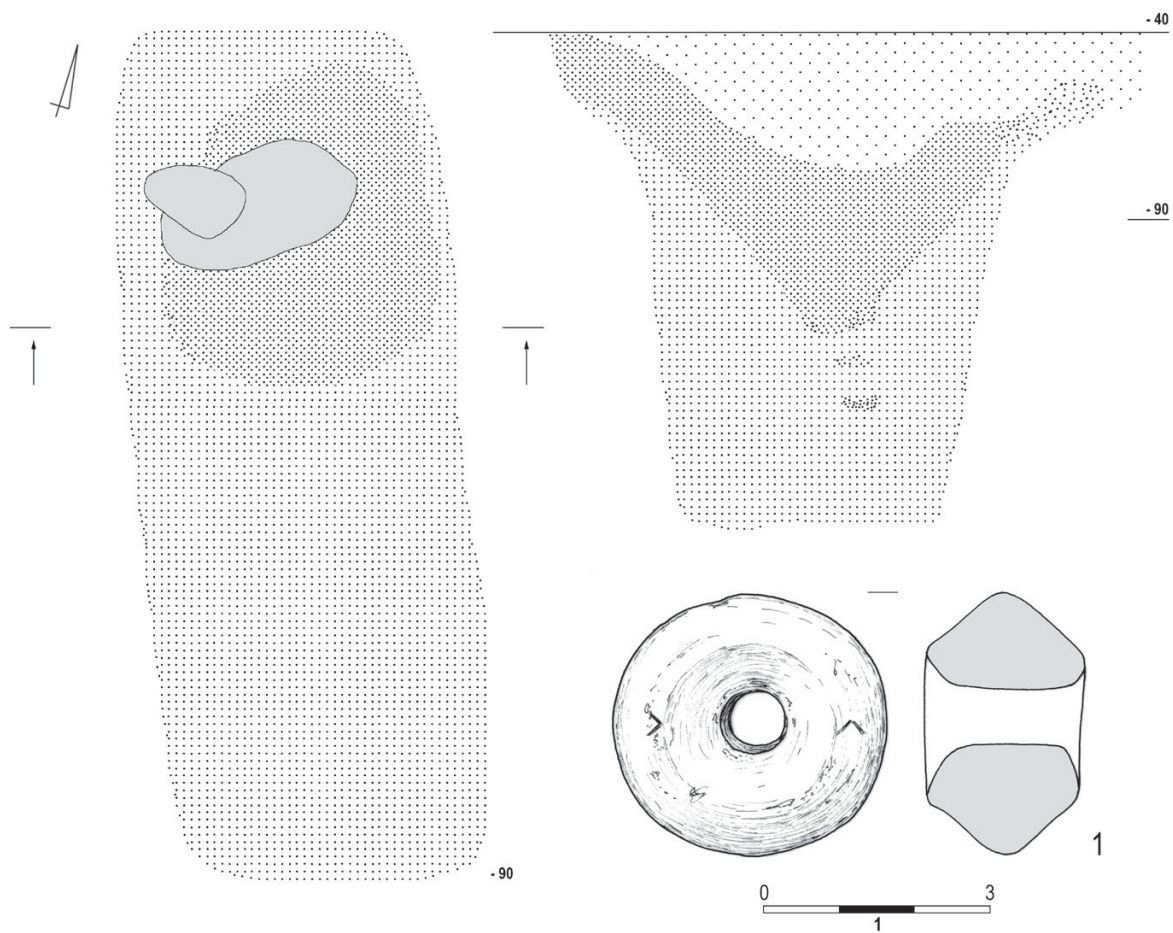
Grób 6

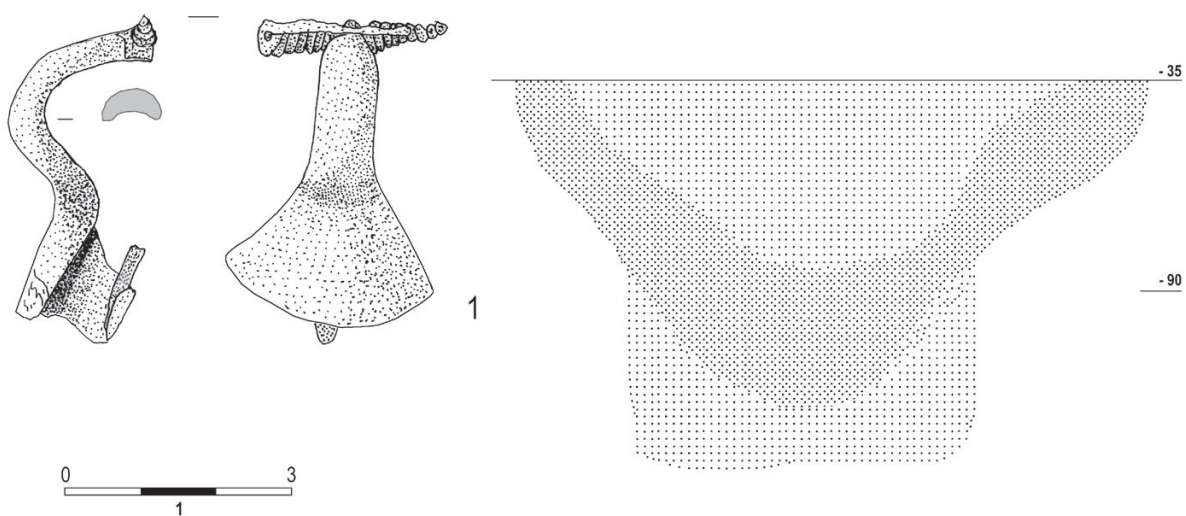
Tabl. XXX. Grób 4: 1 – stop miedzi. Grób 5. Grób 6

Grób 7

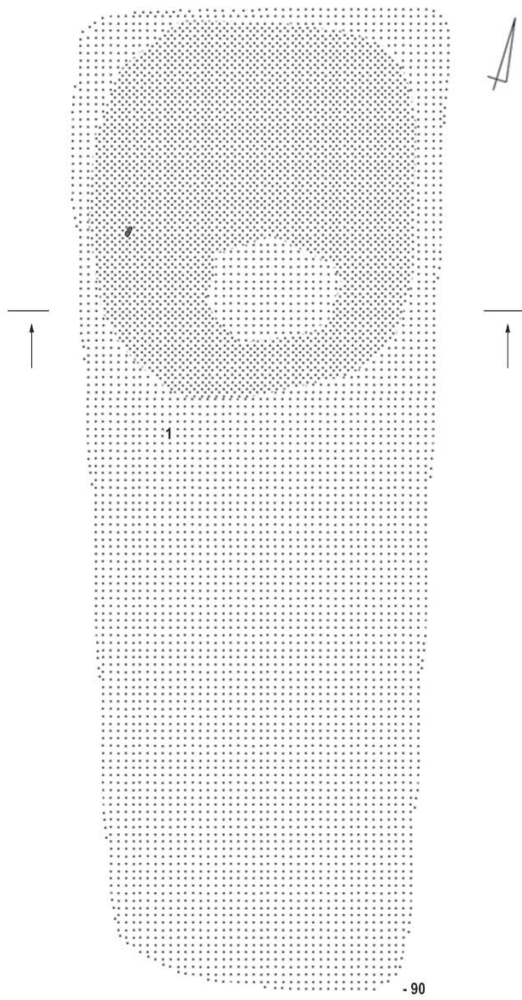

Grób 8

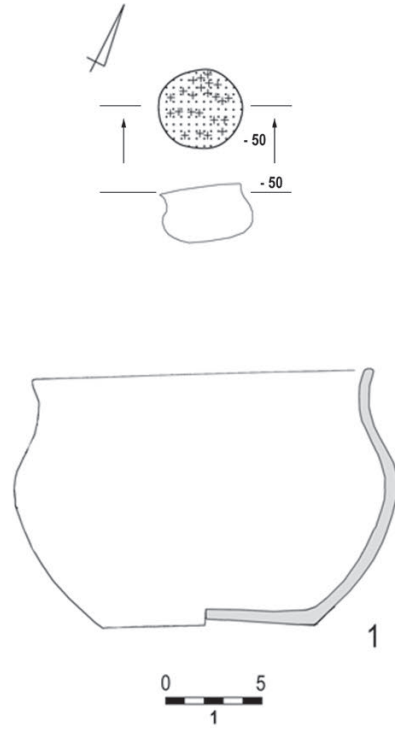

Tabl. XXXI. Grób 7: 1 – glina. Grób 8: 1 – żelazo

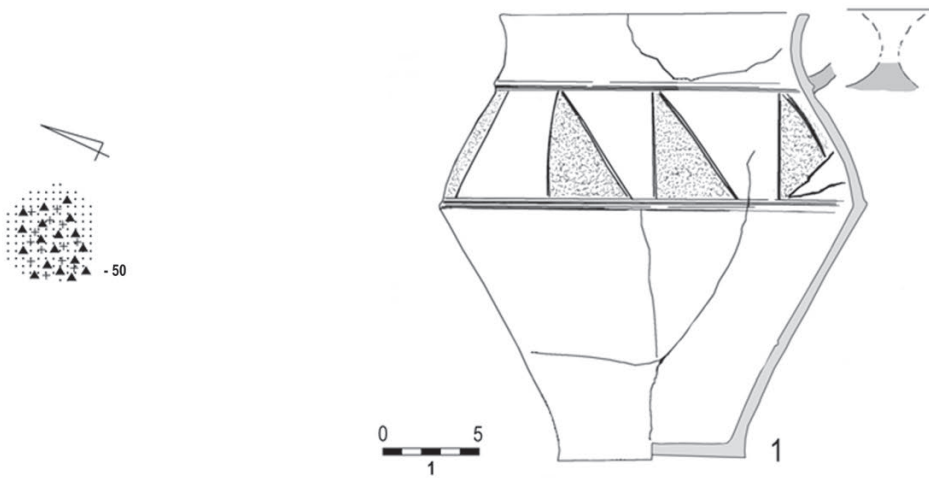
Grób 8

Grób 9

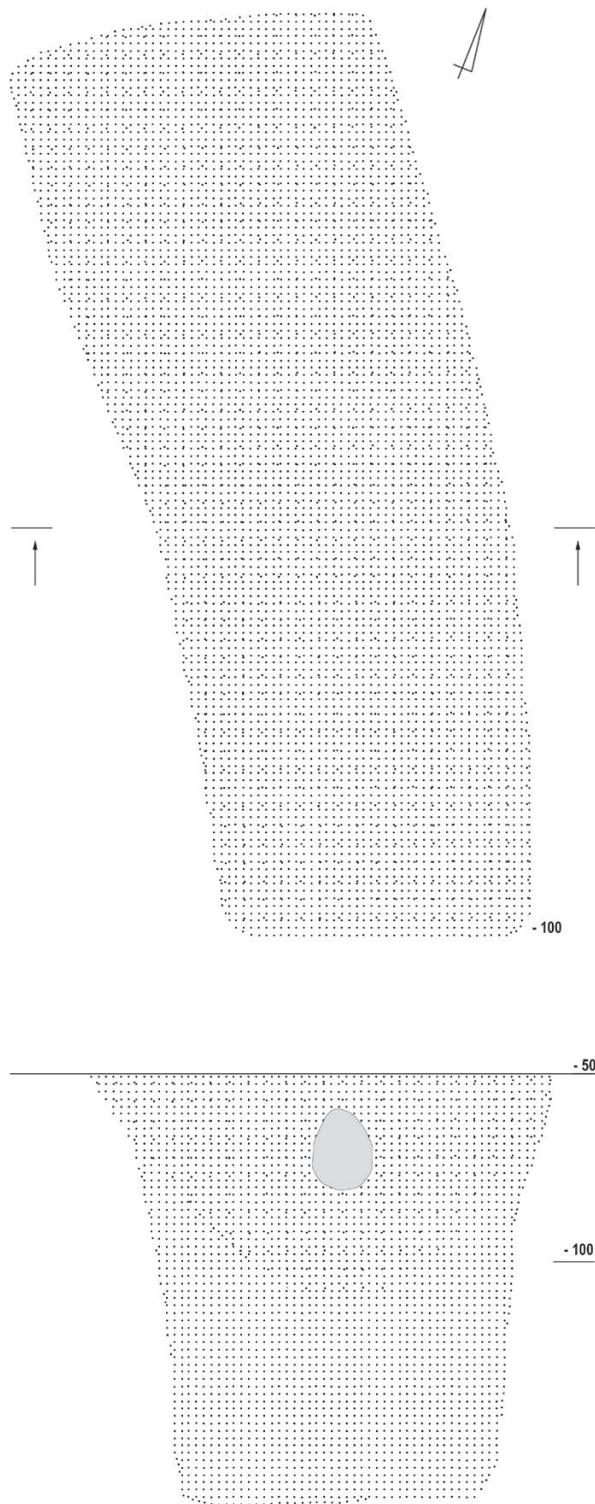

Grób 10

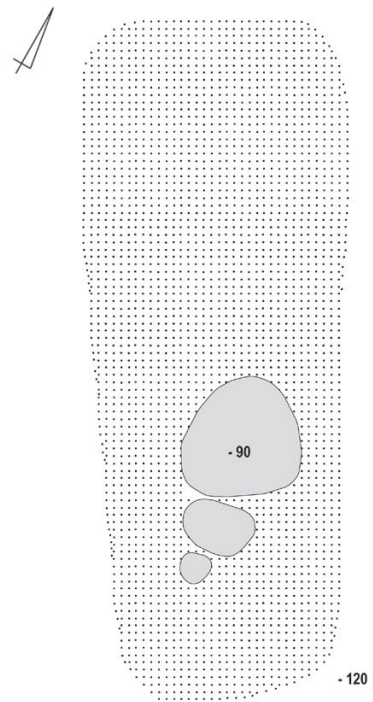

Tabl. XXXII. Grób 8. Grób 9: 1 – glina. Grób 10: 1 – glina

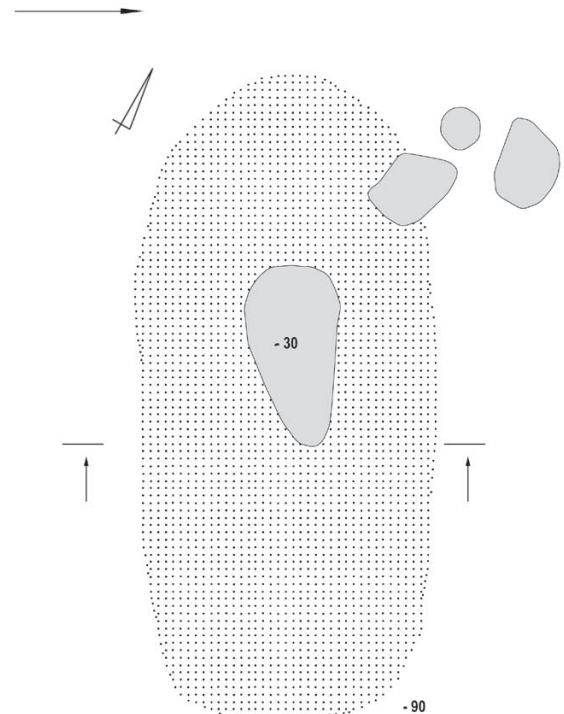
Grób 11

Grób 12

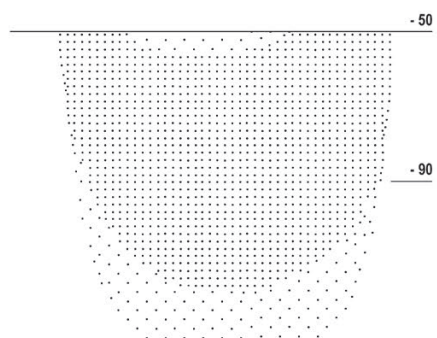

Grób 13

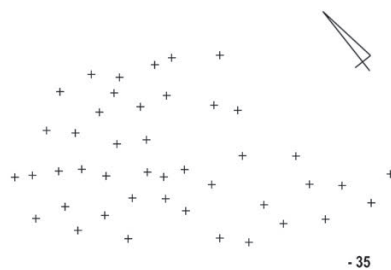

Tabl. XXXIII. Grób 11. Grób 12. Grób 13

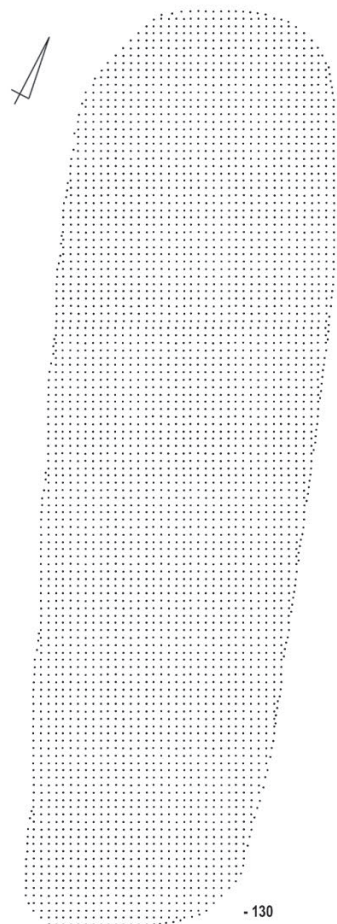
Grób 13

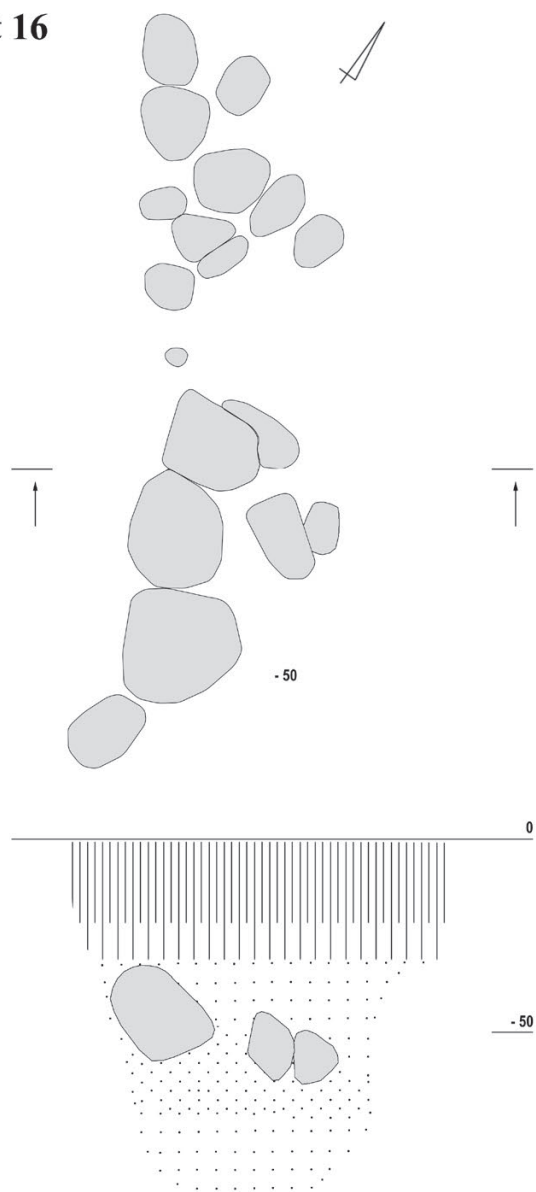
Grób 15

Grób 14

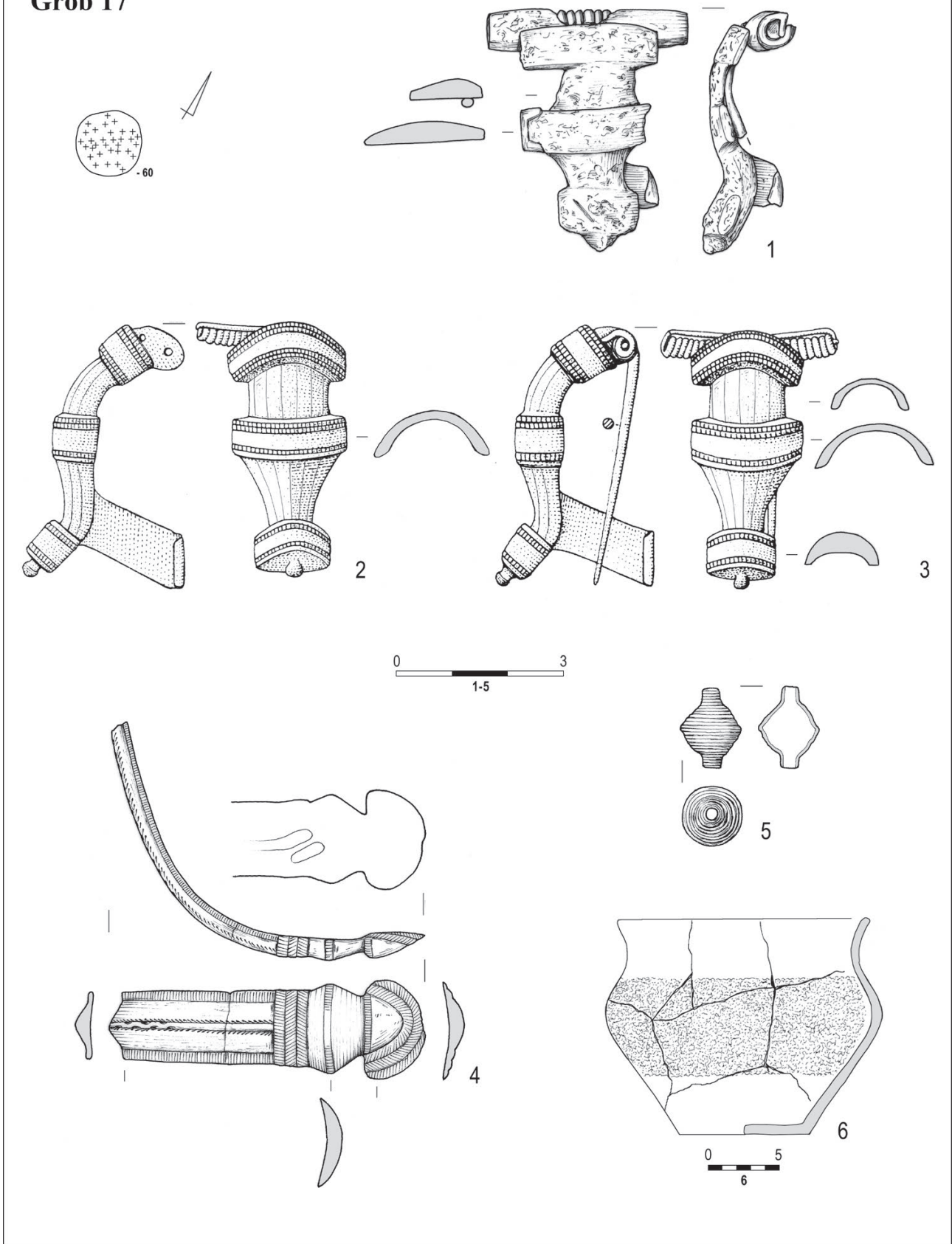

Obiekt 16

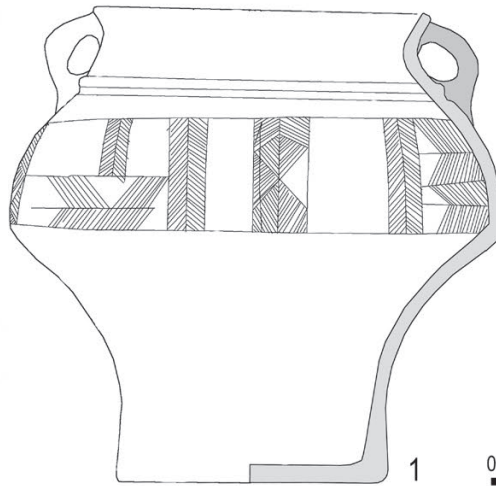
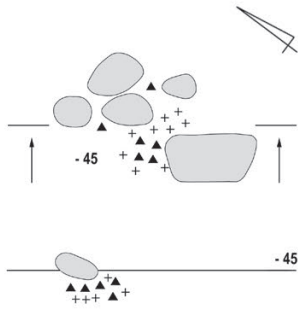
Tabl. XXXIV. Grób 13. Grób 14. Grób 15. Obiekt 16

Grób 17

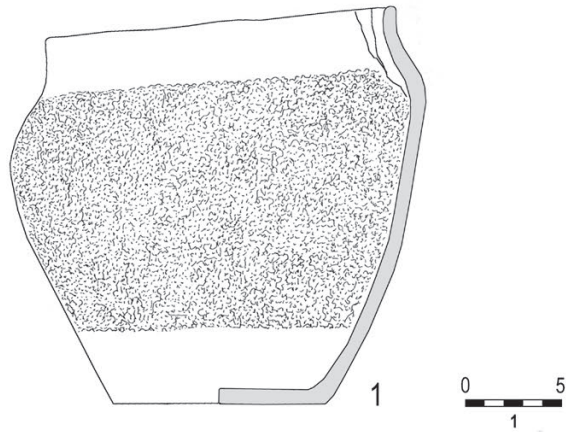
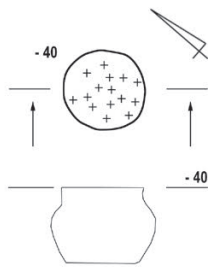

Tabl. XXXV. Grób 17: 1-4 stop miedzi (1 - brąz; 2, 4 - mosiądz); 5 - srebro; 6 - glina

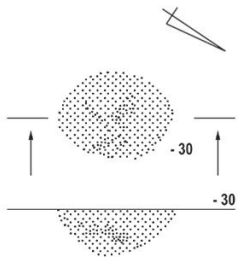
Grób 18

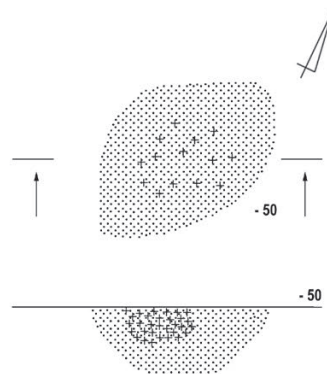
Grób 19

Grób 20

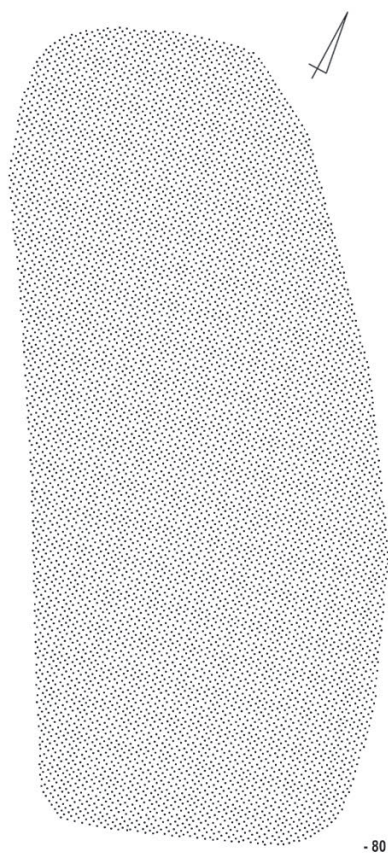

Grób 23

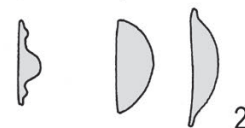
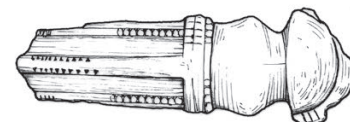
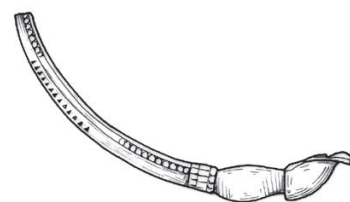
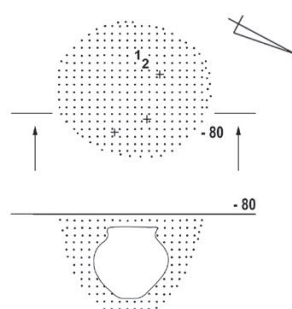

Tabl. XXXVI. Grób 18: 1 – glina. Grób 19: 1 – glina. Grób 20. Grób 23

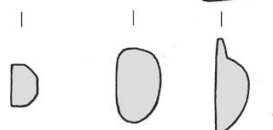
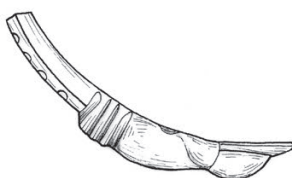
Grób 21

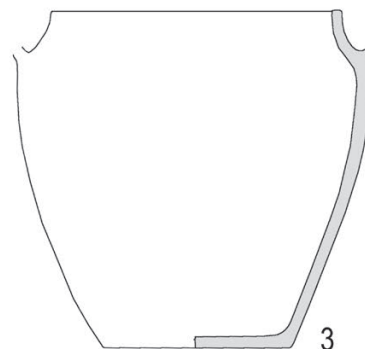
Grób 22

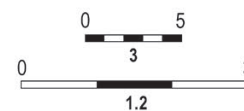
2

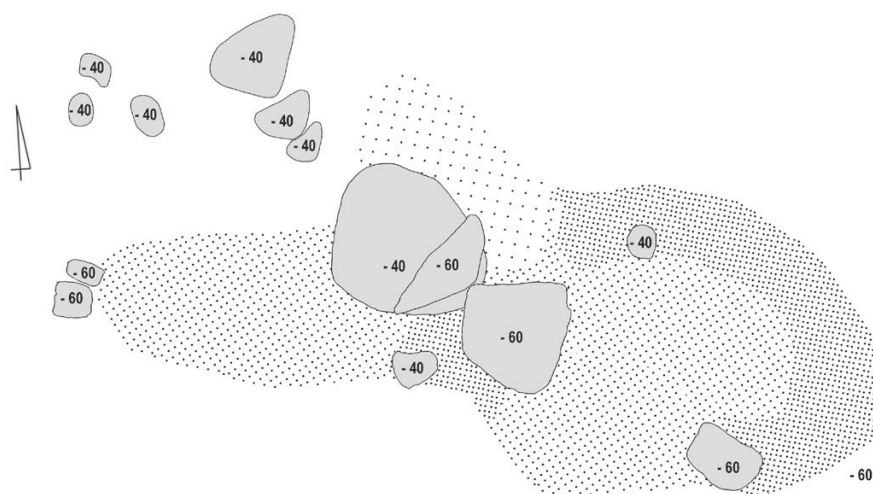
1

3

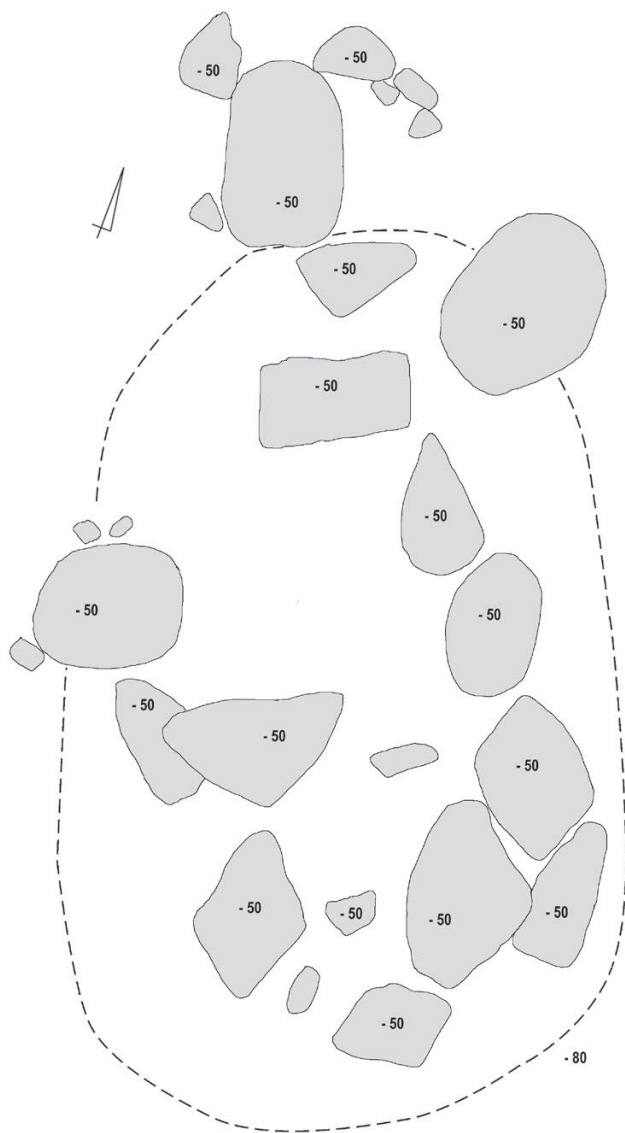

Obiekt 24

Tabl. XXXVII. Grób 21. Grób 22: 1, 2 – stop miedzi; 3 – glina. Obiekt 24

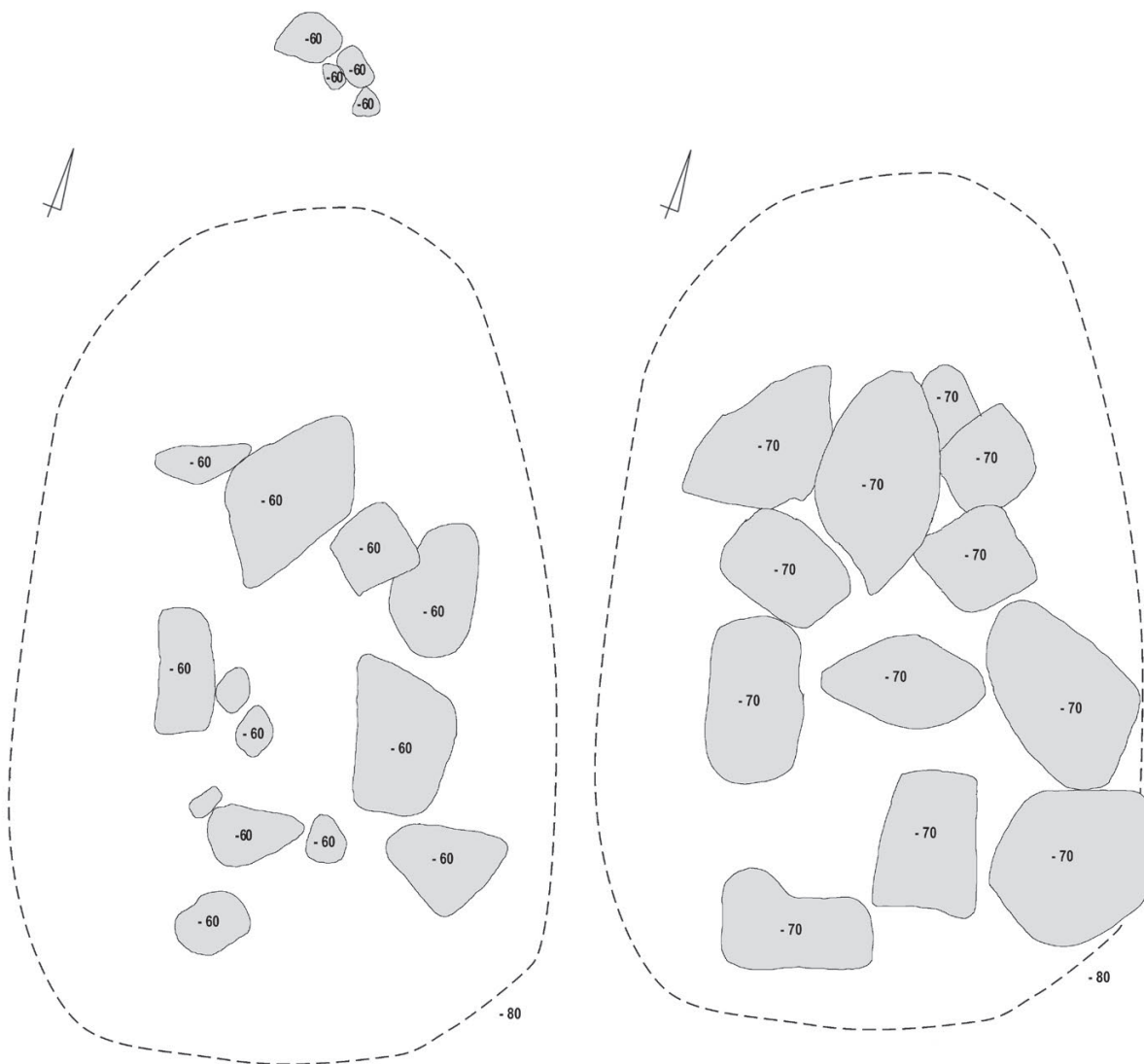
Grób 25

Tabl. XXXVIII. Grób 25

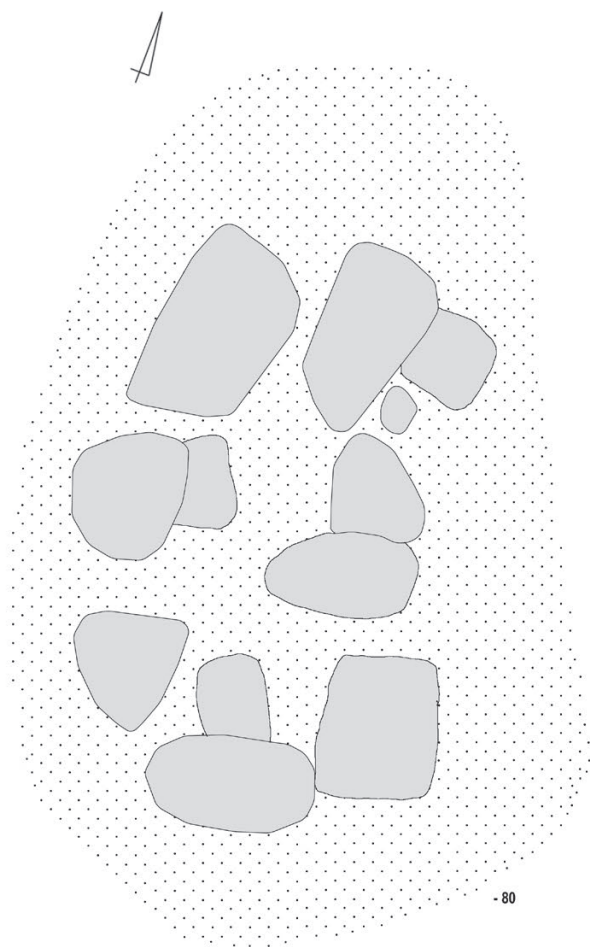

Grób 25

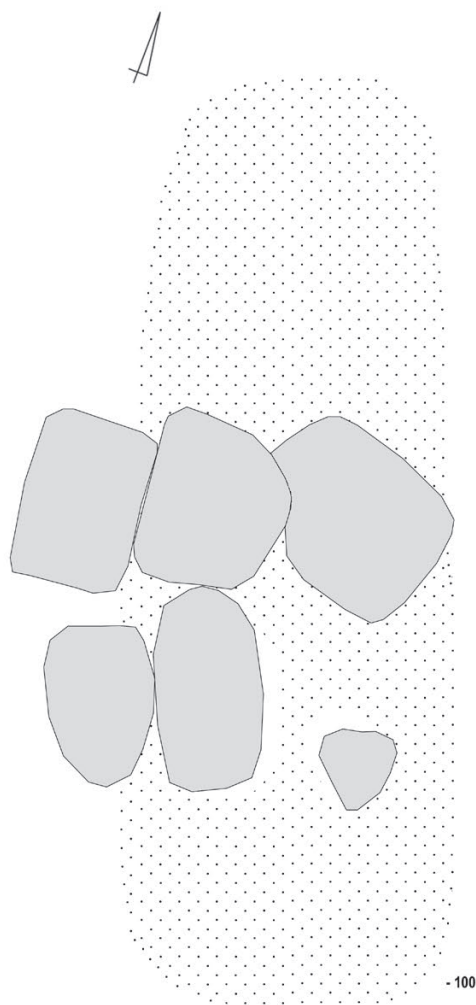

Tabl. XXXIX. Grób 25

Grób 25

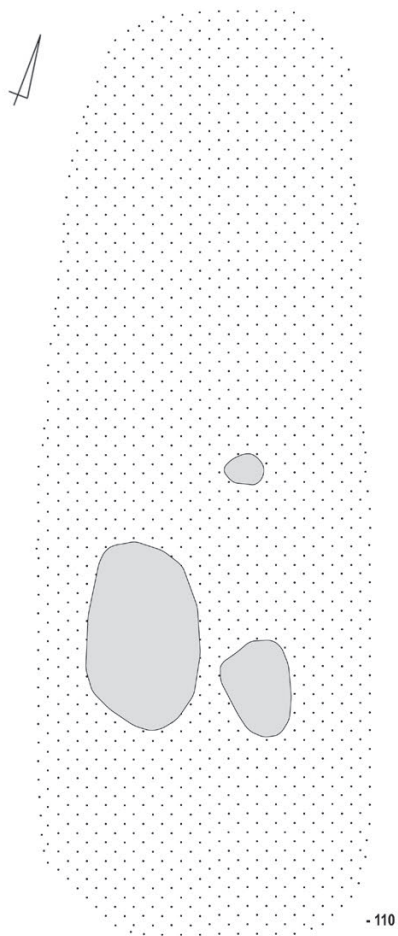
- 80

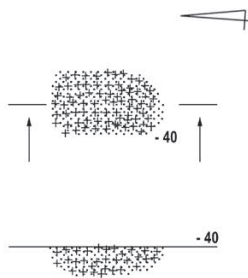
- 100

Tabl. XL. Grób 25

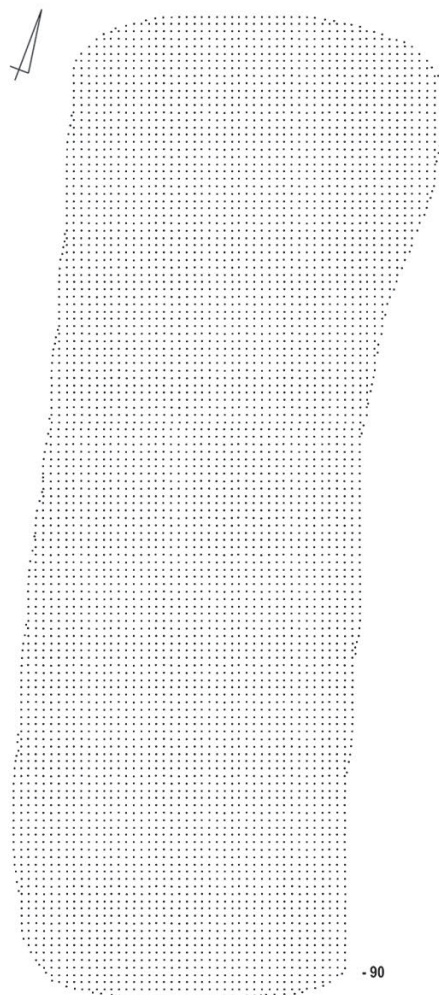
Grób 25

Grób 26

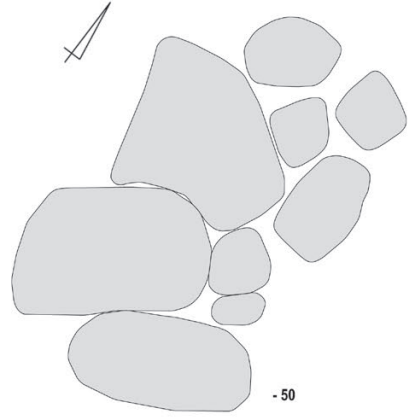
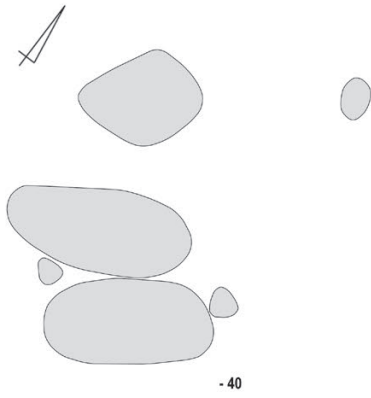

Grób 27

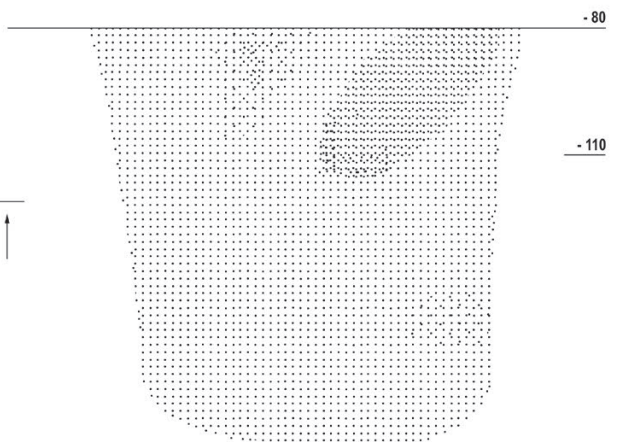
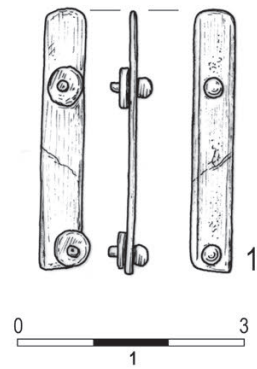
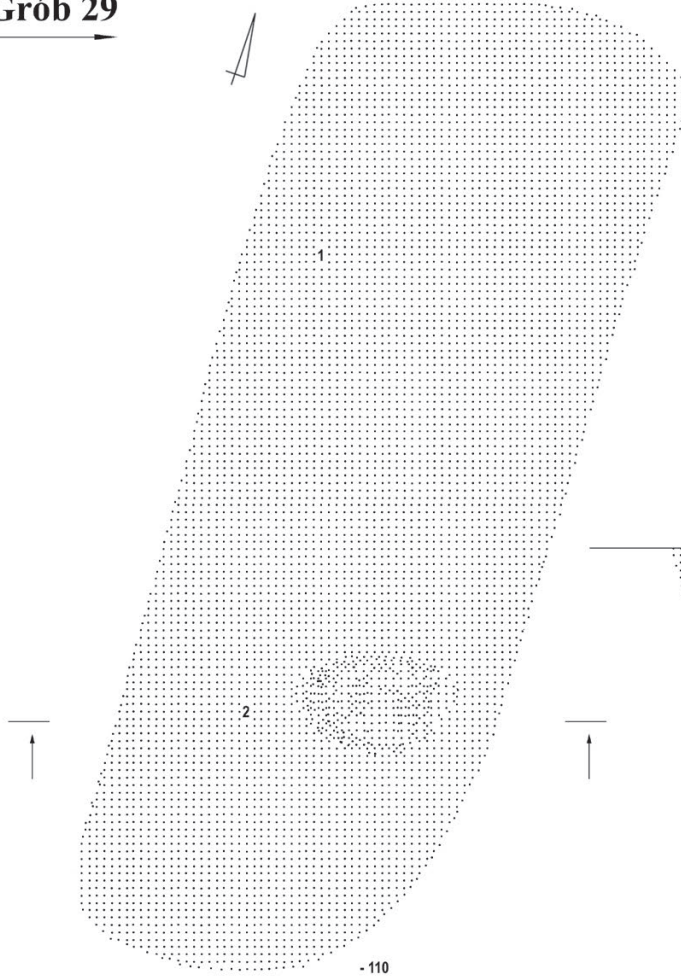

Tabl. XLI. Grób 25. Grób 26. Grób 27

Grób 28

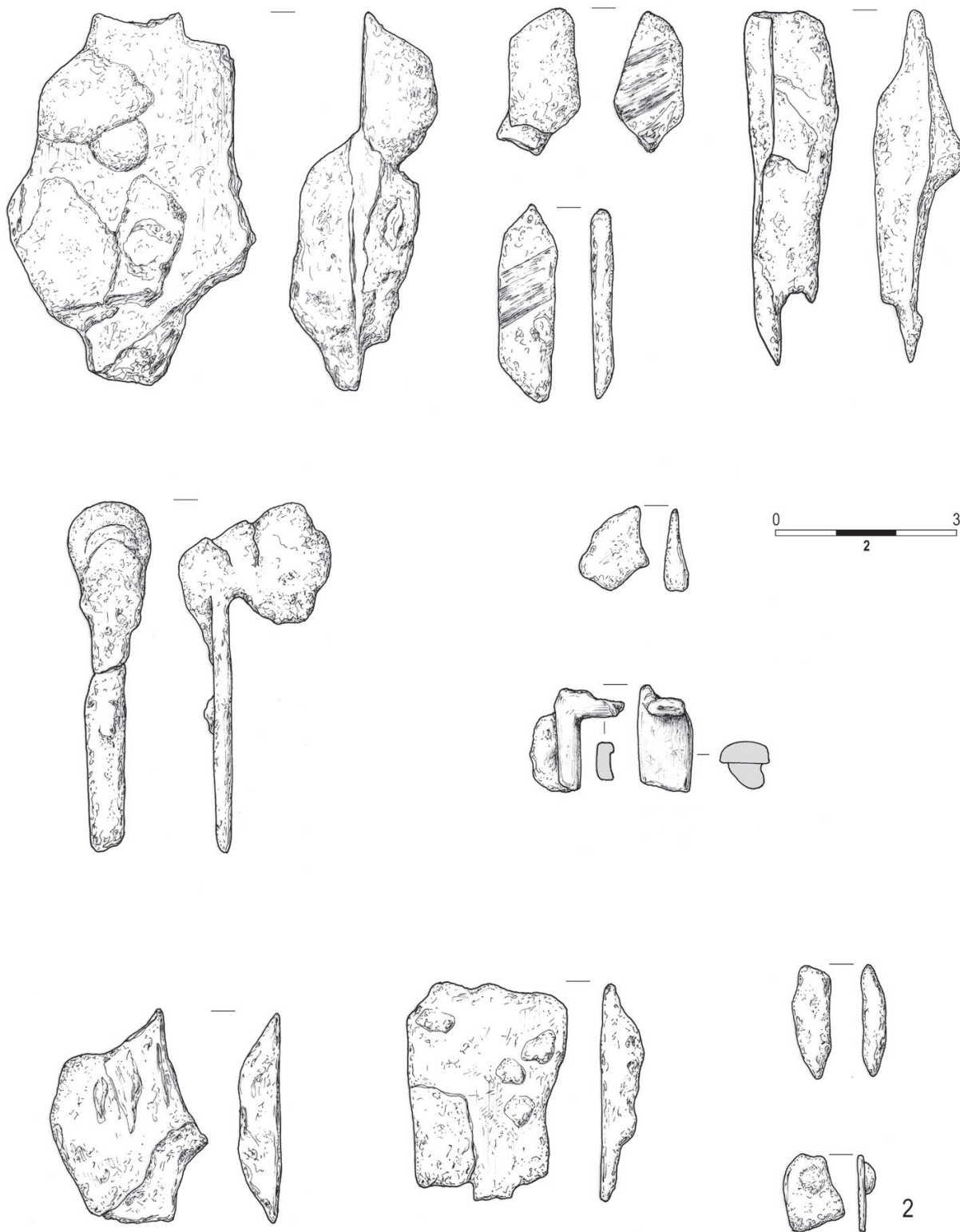

Grób 29

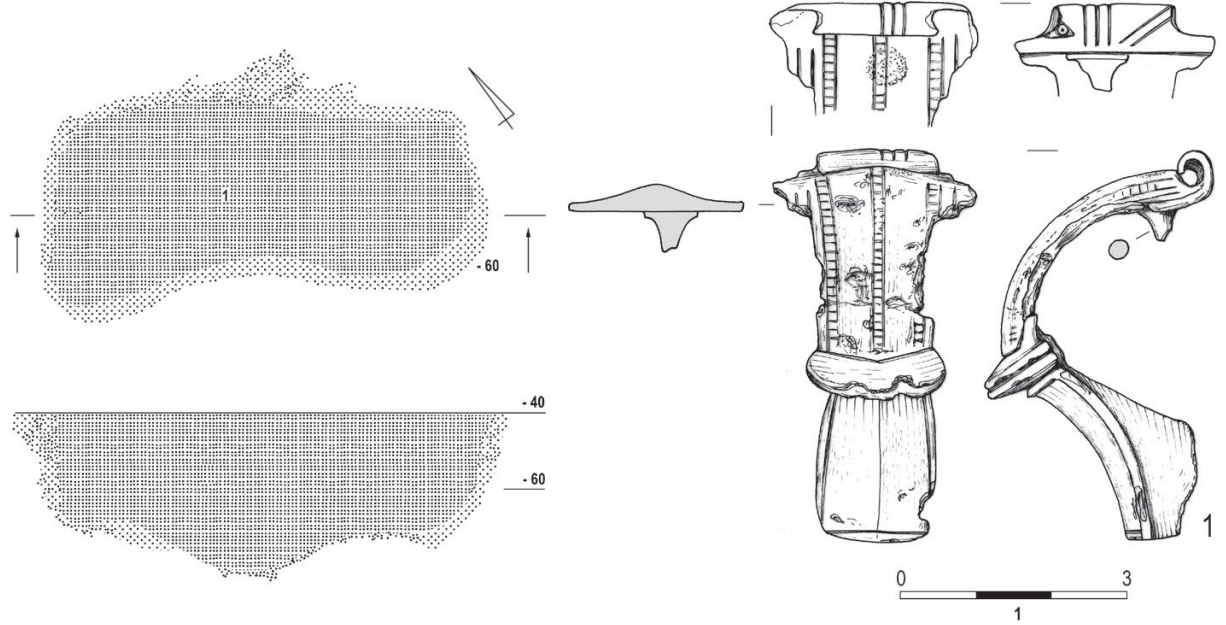
Tabl. XLII. Grób 28. Grób 29: 1 – stop miedzi

Grób 29

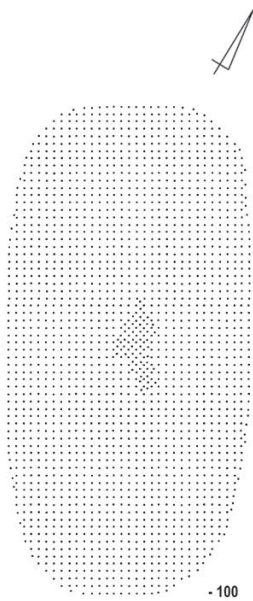

Tabl. XLIII. Grób 29: 2 - żelazo

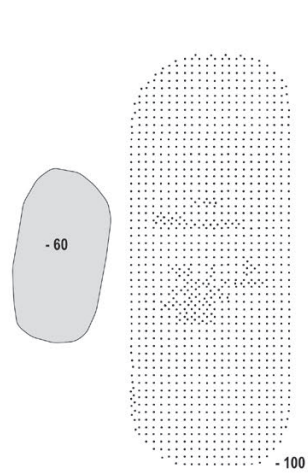
Grób 30

Grób 31

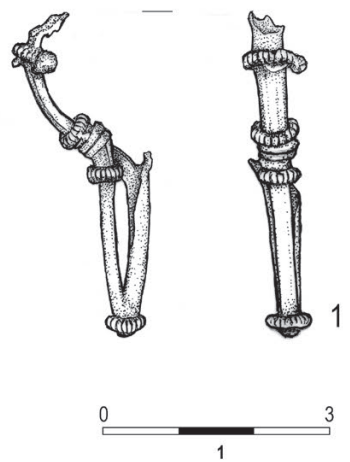
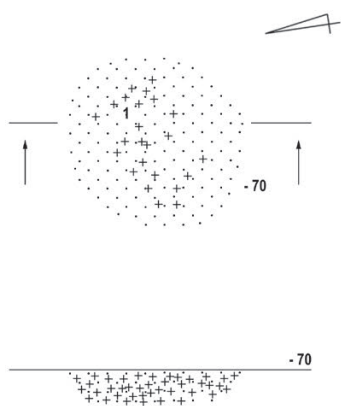

Grób 32

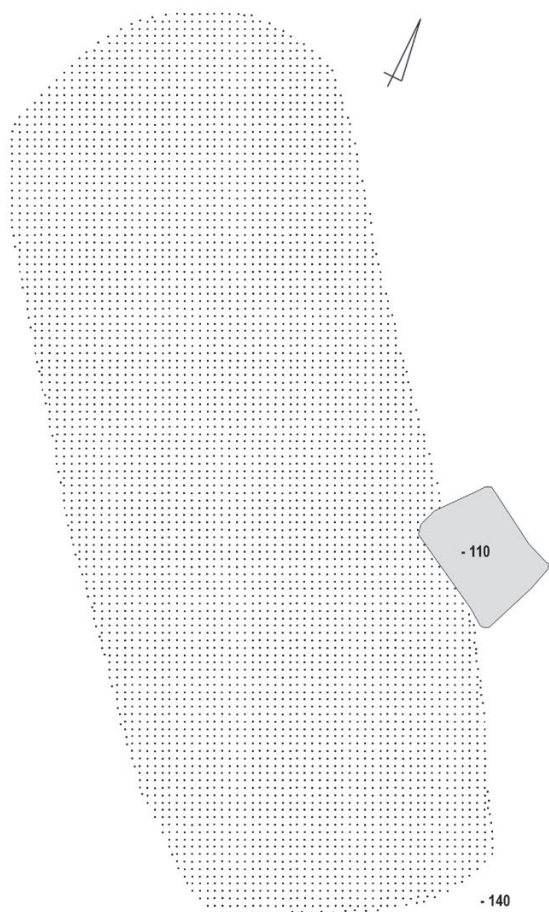

Tabl. XLIV. Grób 30: 1 – stop miedzi (mosiądz). Grób 31. Grób 32

Grób 33

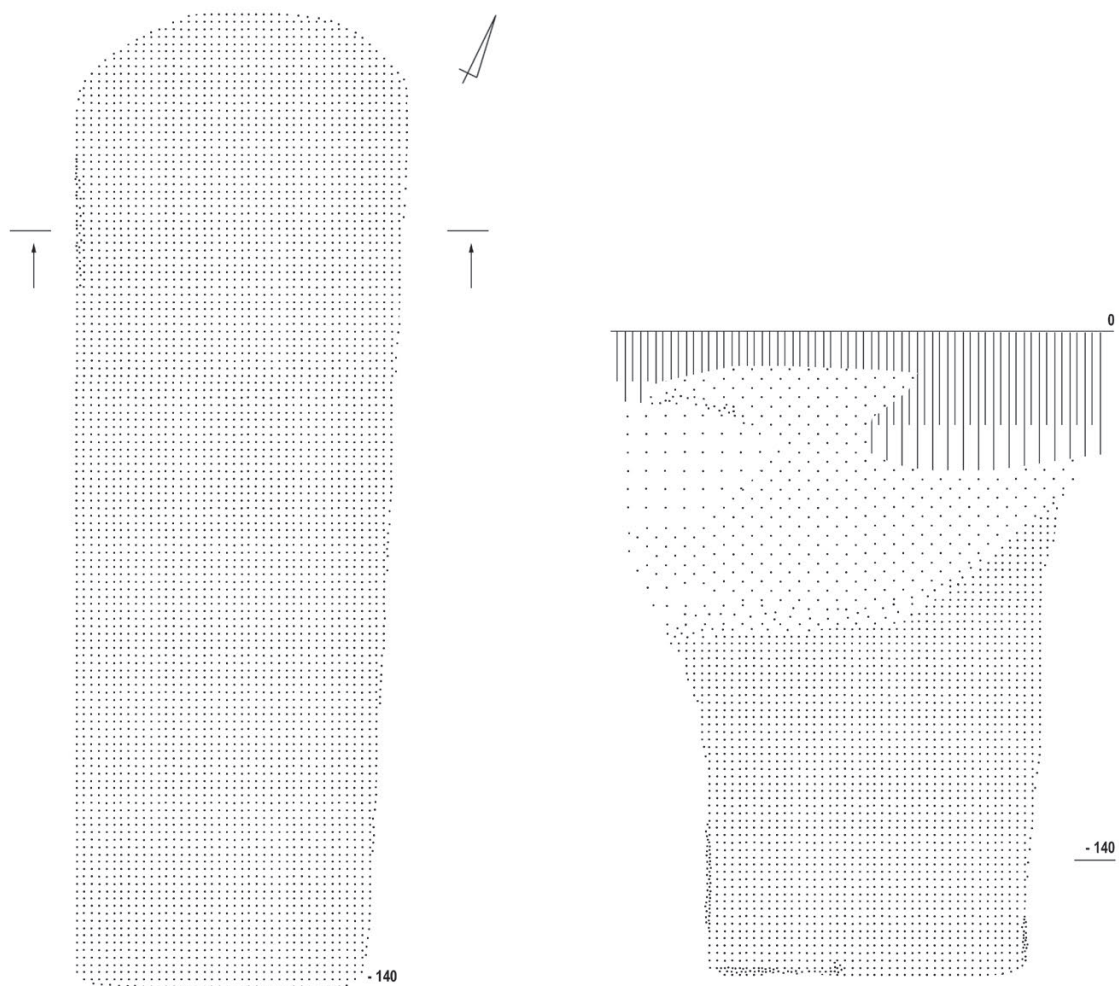

Grób 34

Tabl. XLV. Grób 33: 1 – stop miedzi. Grób 34

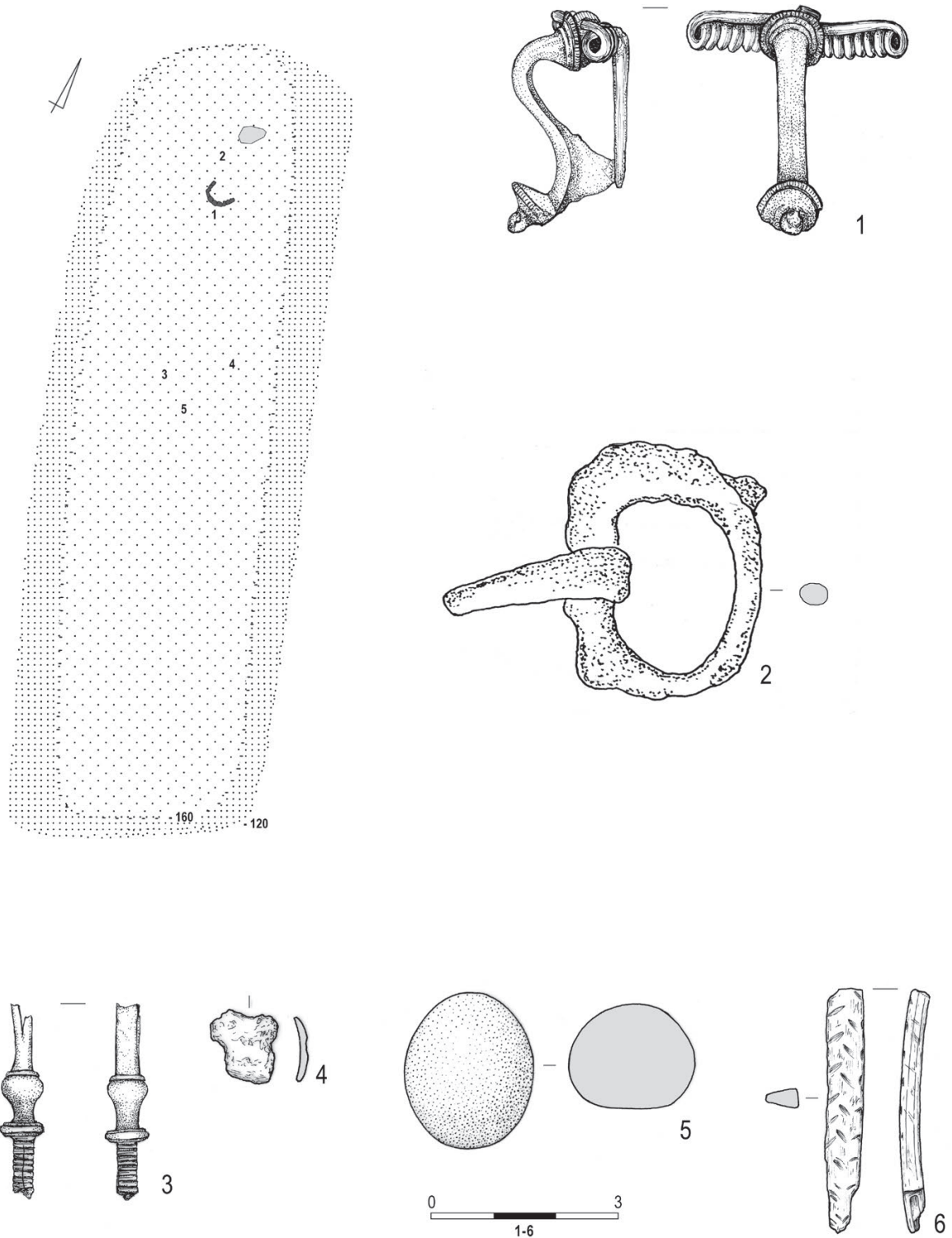
Grób 35

Tabl. XLVI. Grób 35

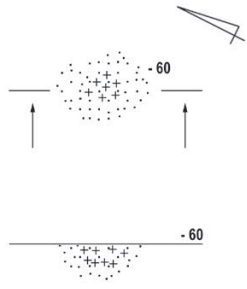

Grób 36

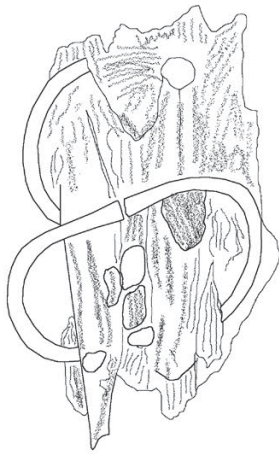
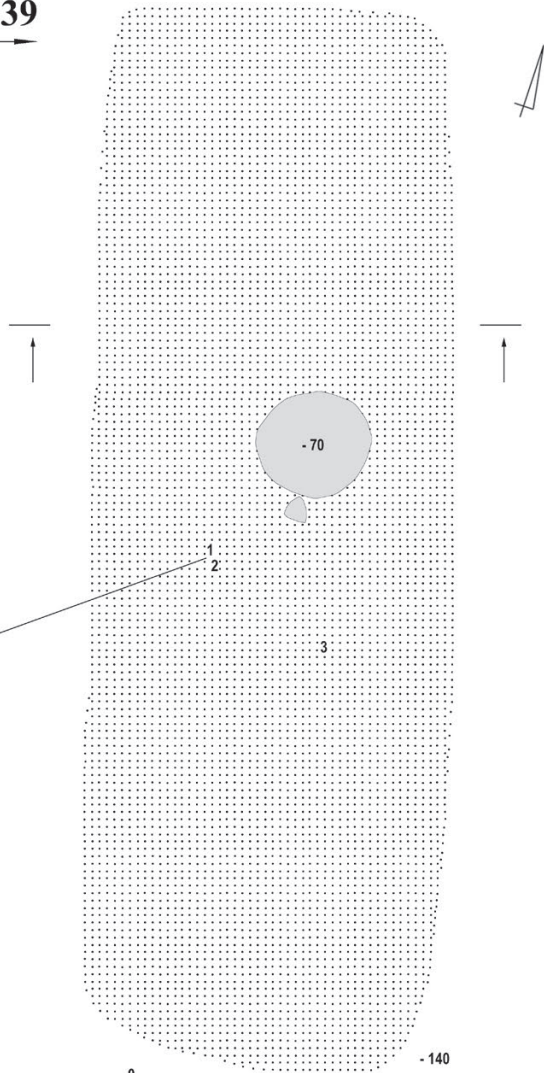

Tabl. XLVII. Grób 36: 1, 3 – stop miedzi (1 – mosiądz); 2, 4 – żelazo; 5 – kamień; 6 – drewno

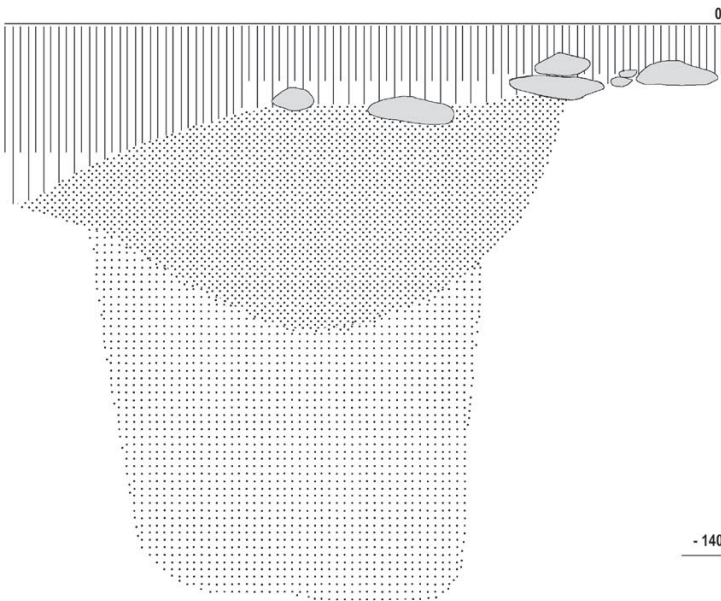
Grób 38

Grób 39

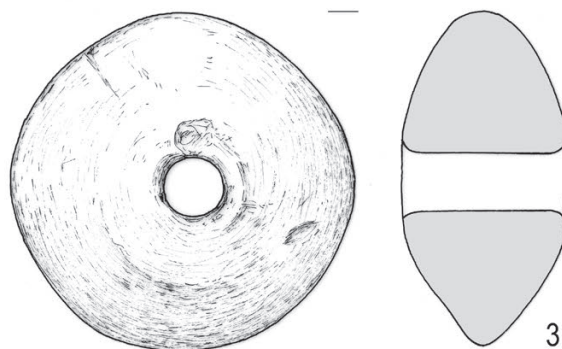
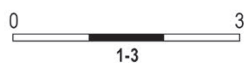
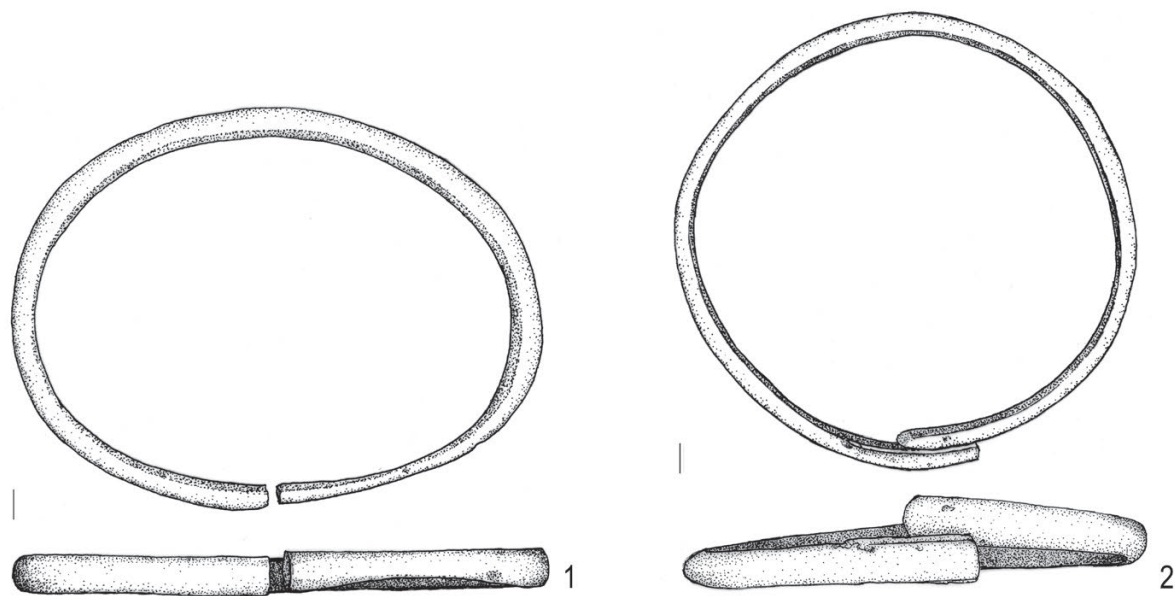

0 5 cm

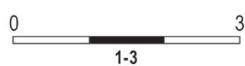
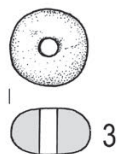
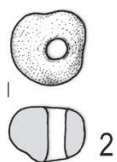
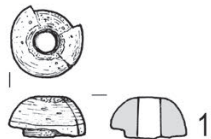
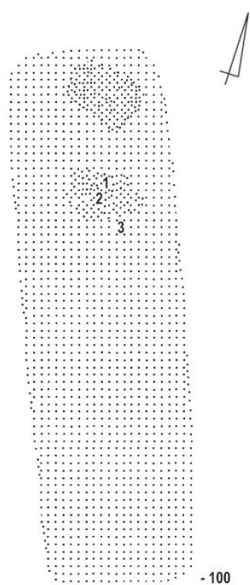
Tabl. XLVIII. Grób 38. Grób 39

Grób 39

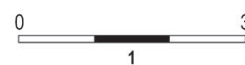
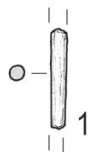
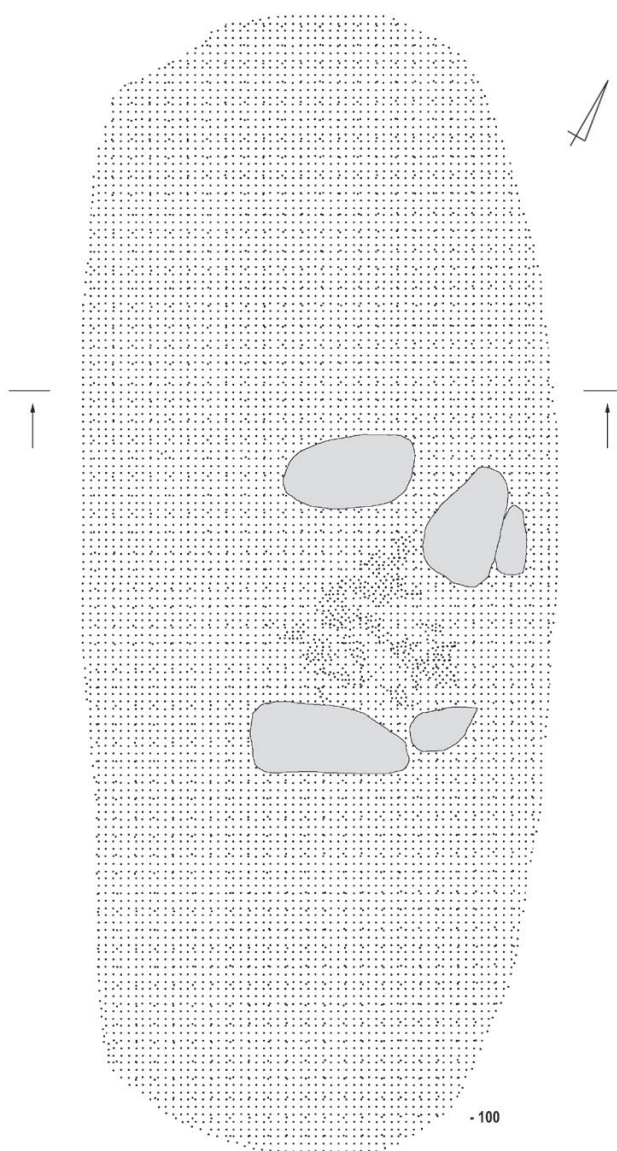

Tabl. XLIX. Grób 39: 1, 2 – stop miedzi (mosiądz); 3 – glina

Grób 40

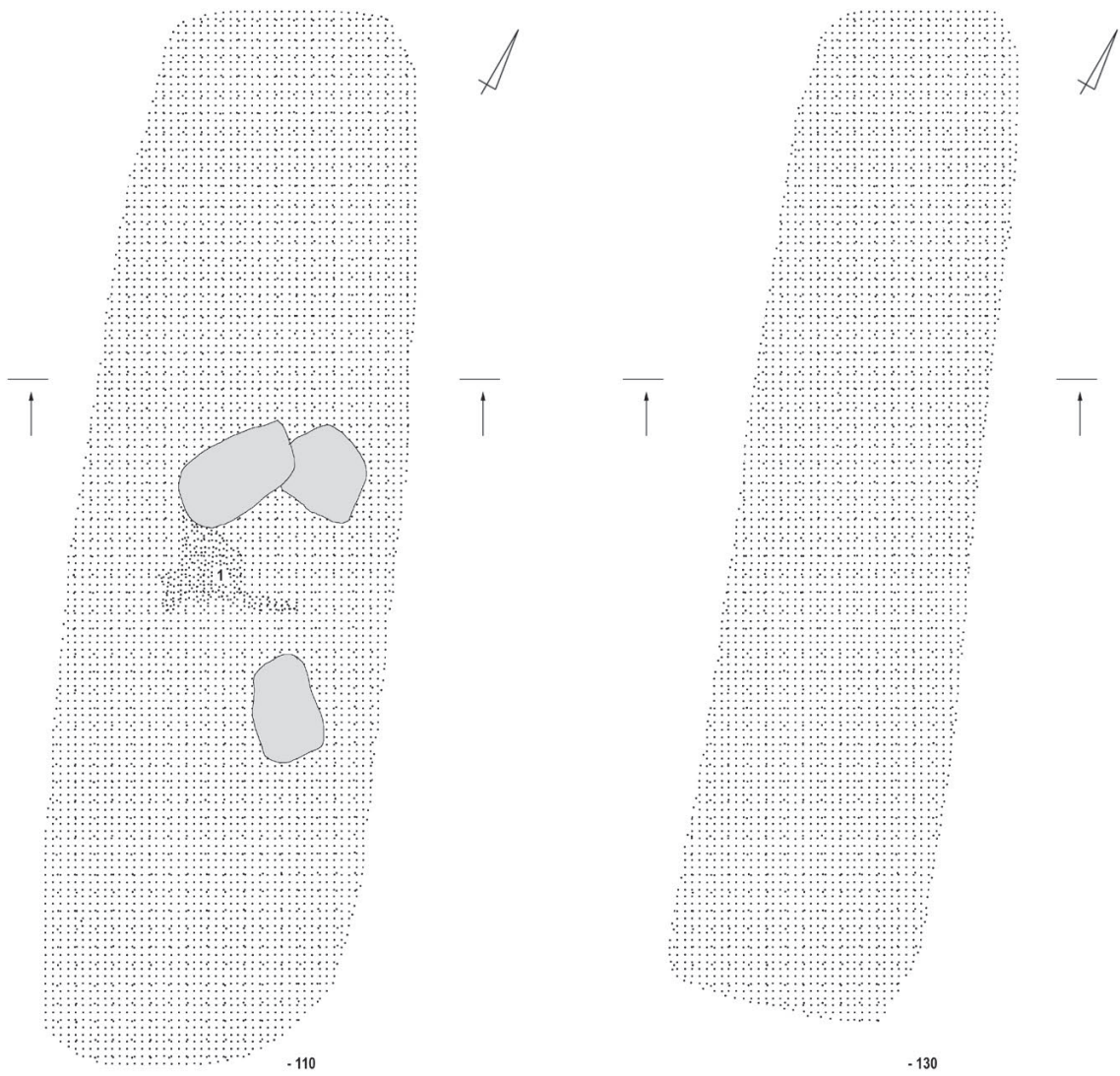

Grób 41

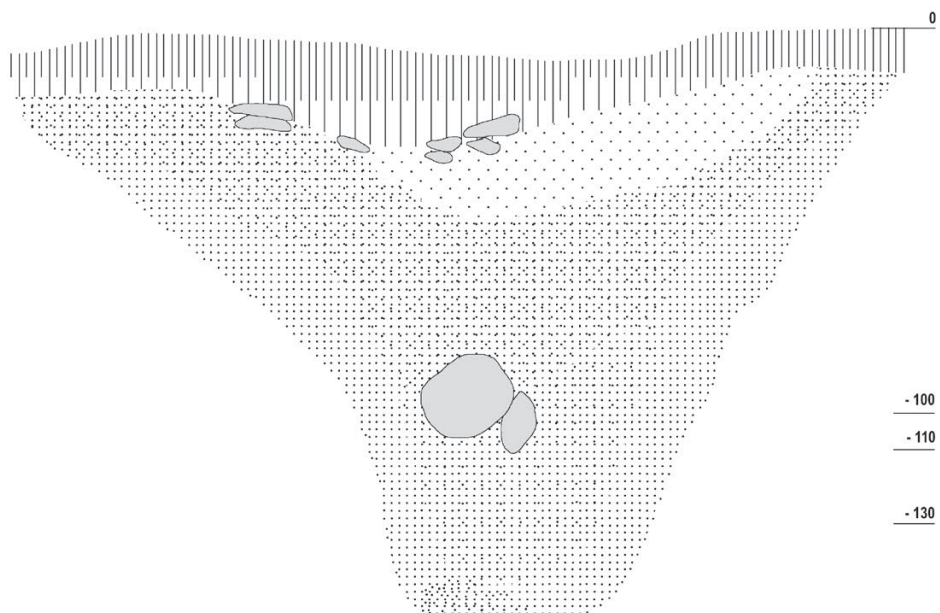
Tabl. L. Grób 40: 1 – szkło; 2, 3 – bursztyn. Grób 41: 1 – stop miedzi

Grób 41

Tabl. LI. Grób 41

Grób 41

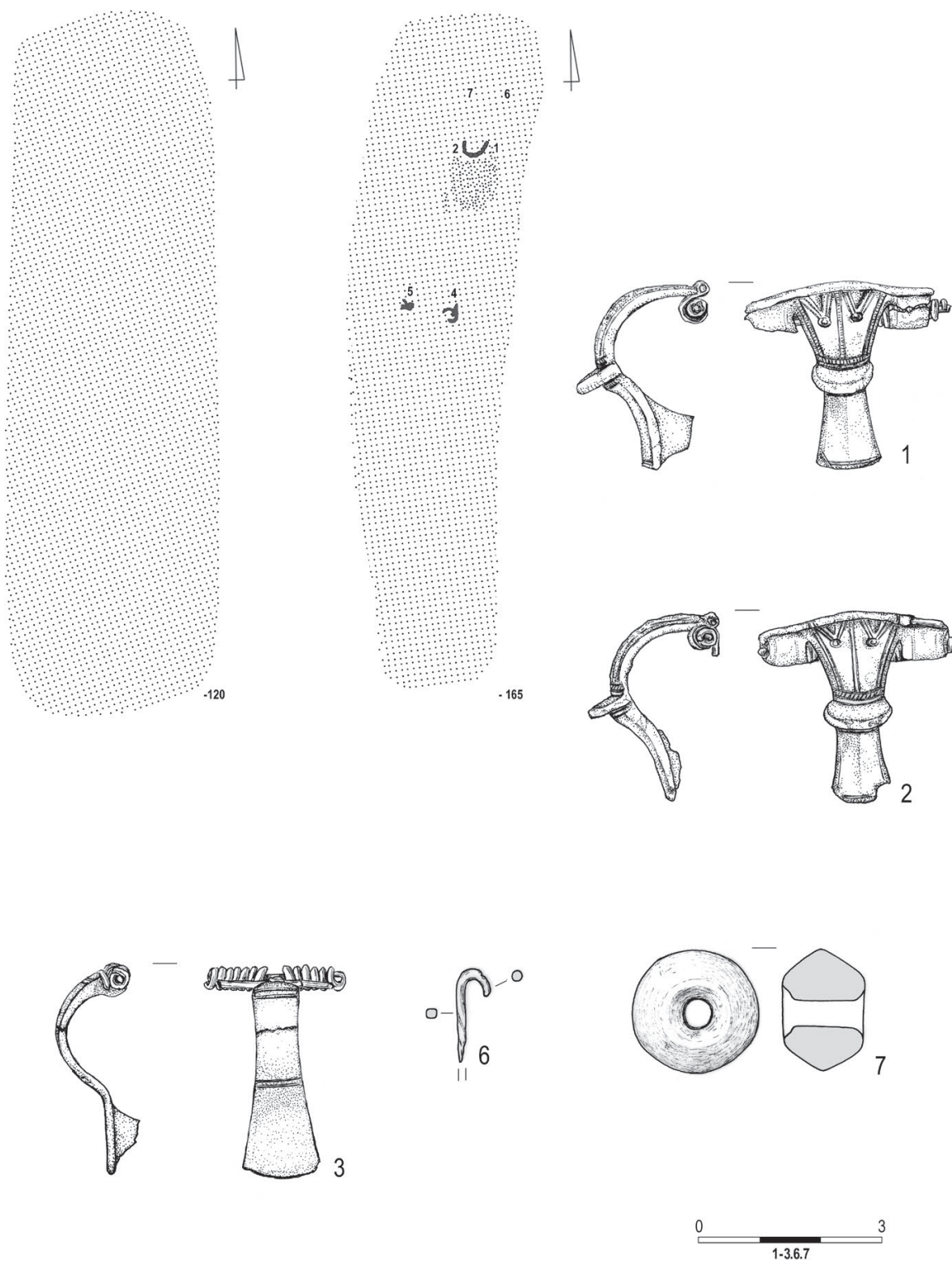

Obiekt 42

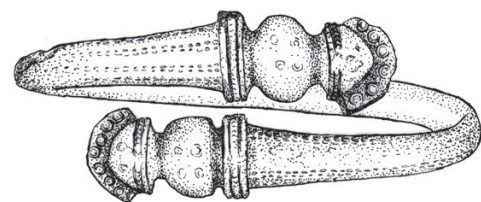
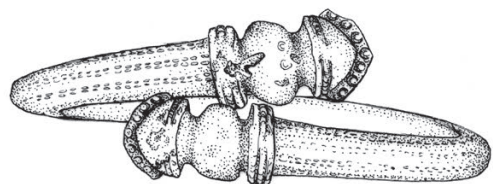
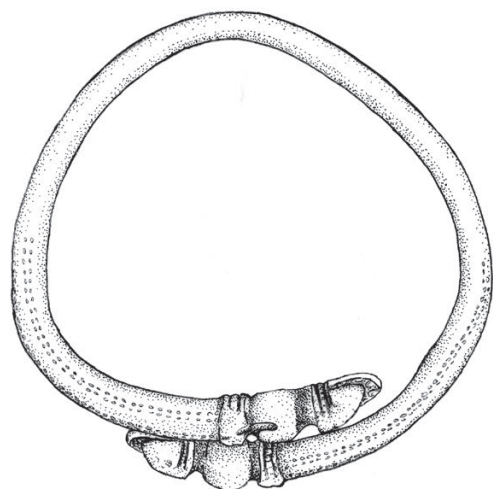
Tabl. LII. Grób 41. Obiekt 42

Grób 43

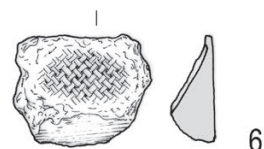
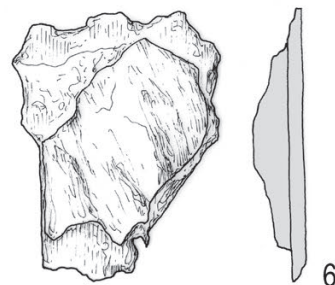
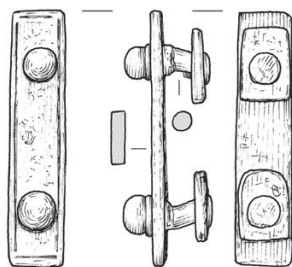
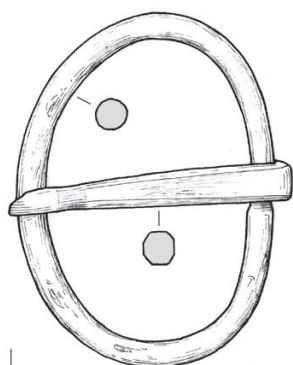

Tabl. LIII. Grób 43: 1-3, 6 – stop miedzi (1, 2 – mosiądz); 7 – glina

Grób 43

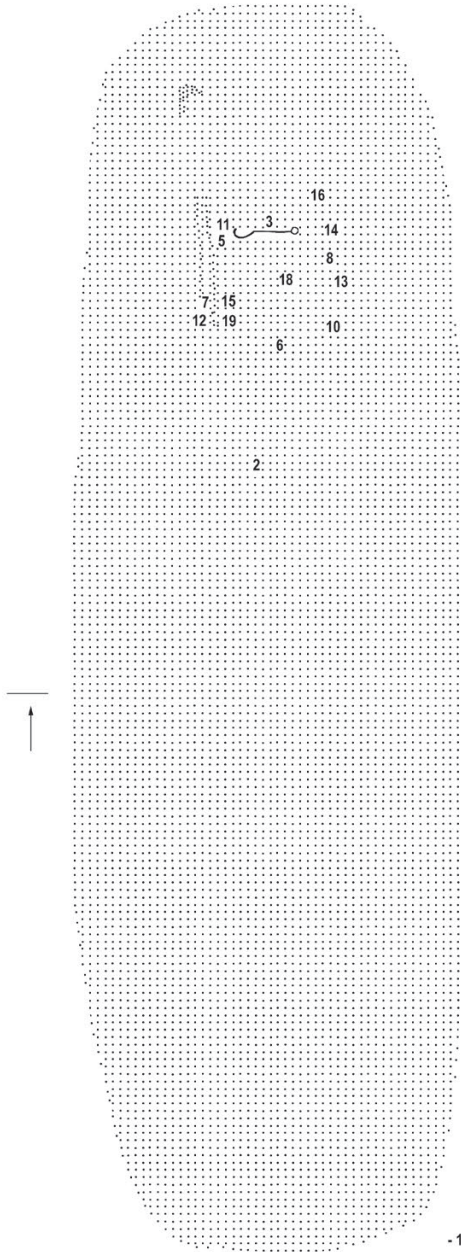
Grób 44

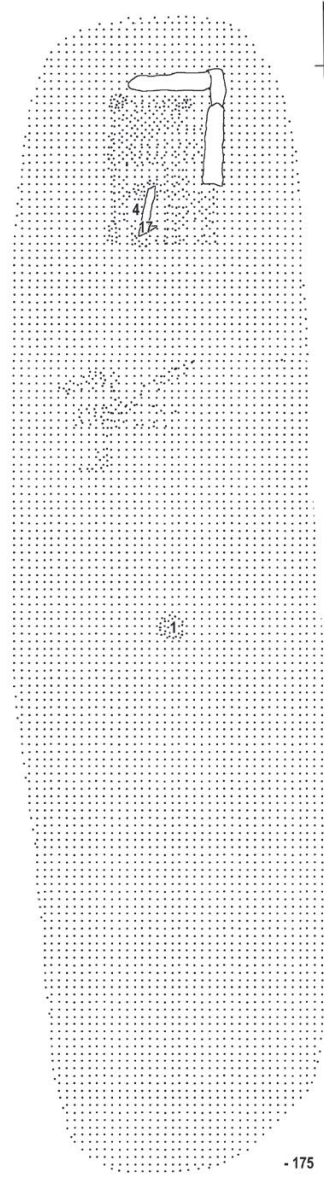
Tabl. LIV. Grób 43: 4, 5 – stop miedzi (mosiądz). Grób 44: 1, 2 – stop miedzi; 6 – żelazo

Grób 44

-165

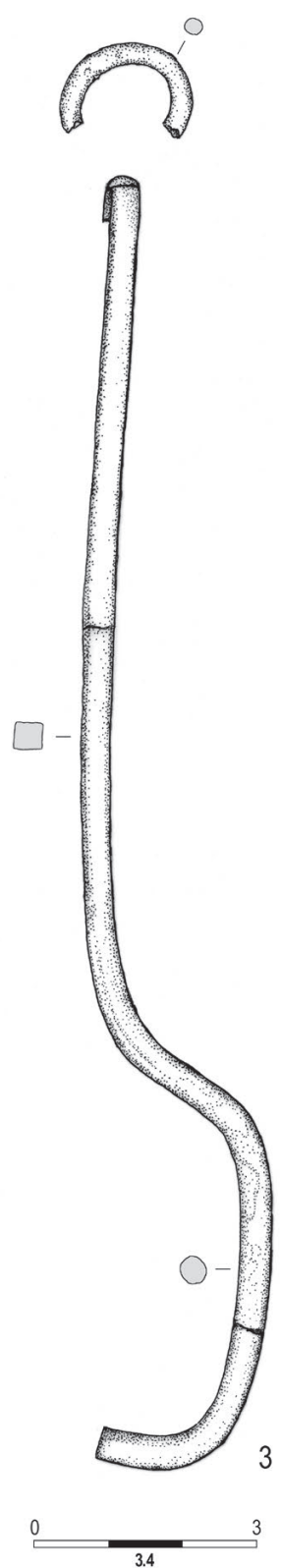
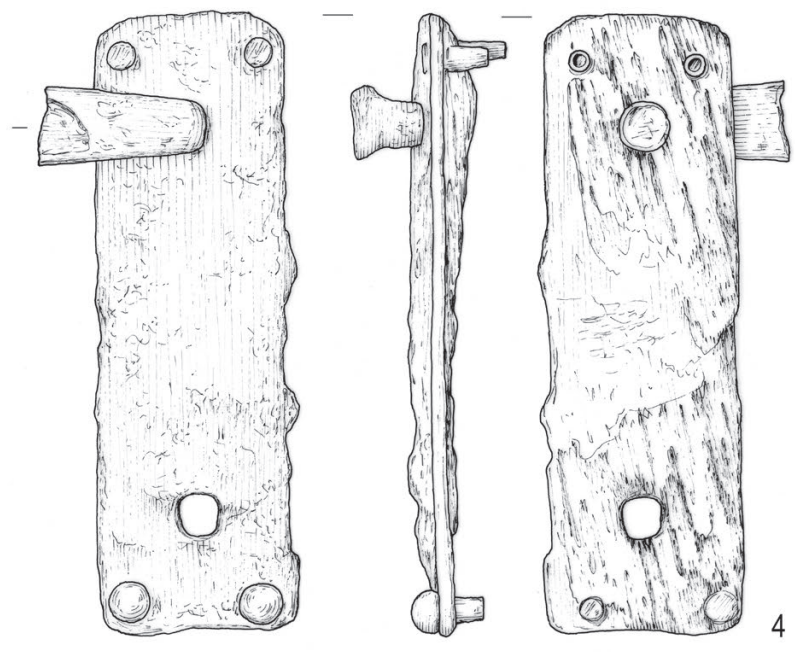
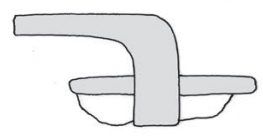
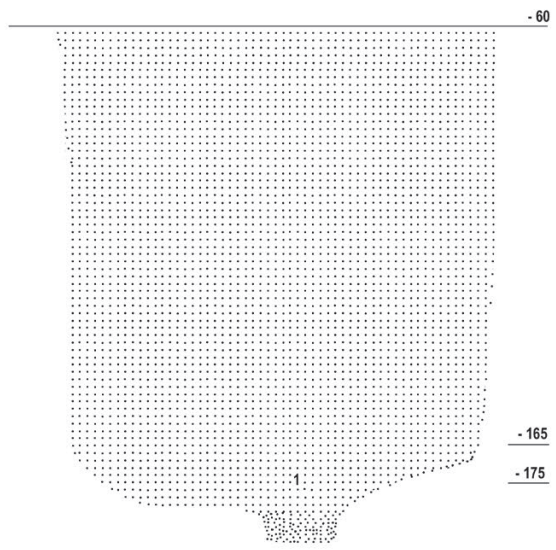

-175

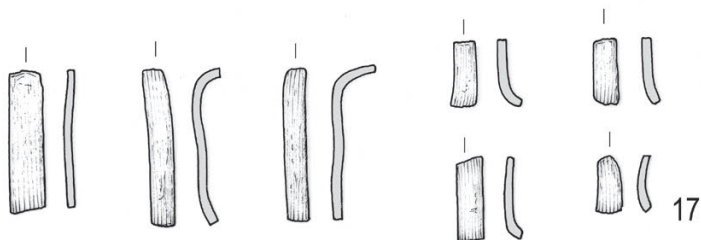
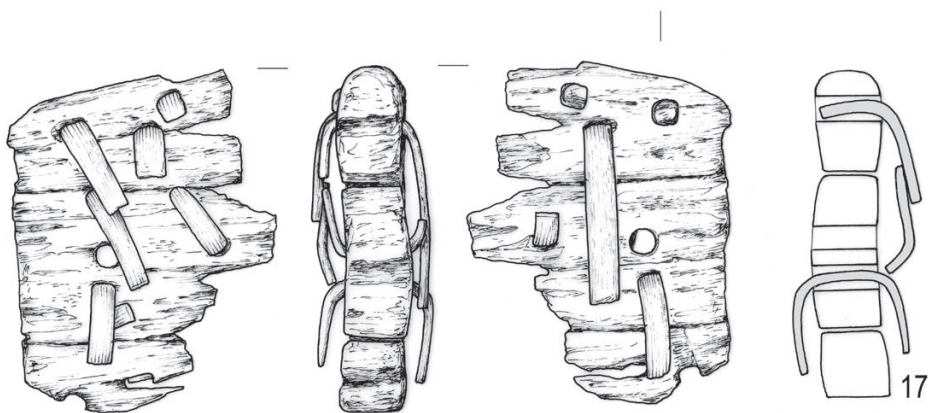
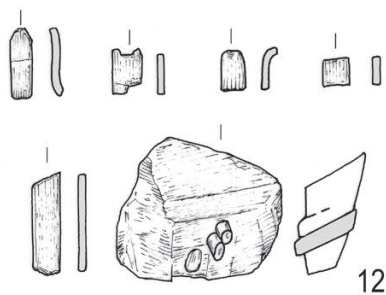
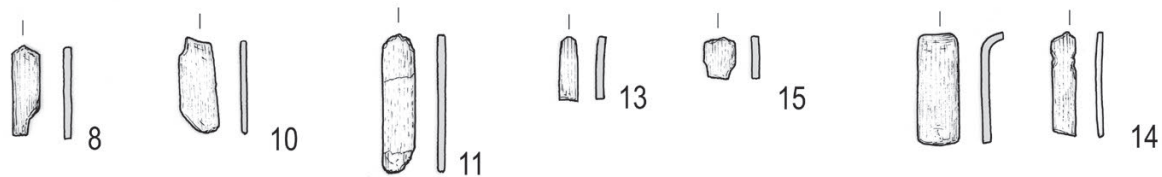
Tabl. LV. Grób 44

Grób 44

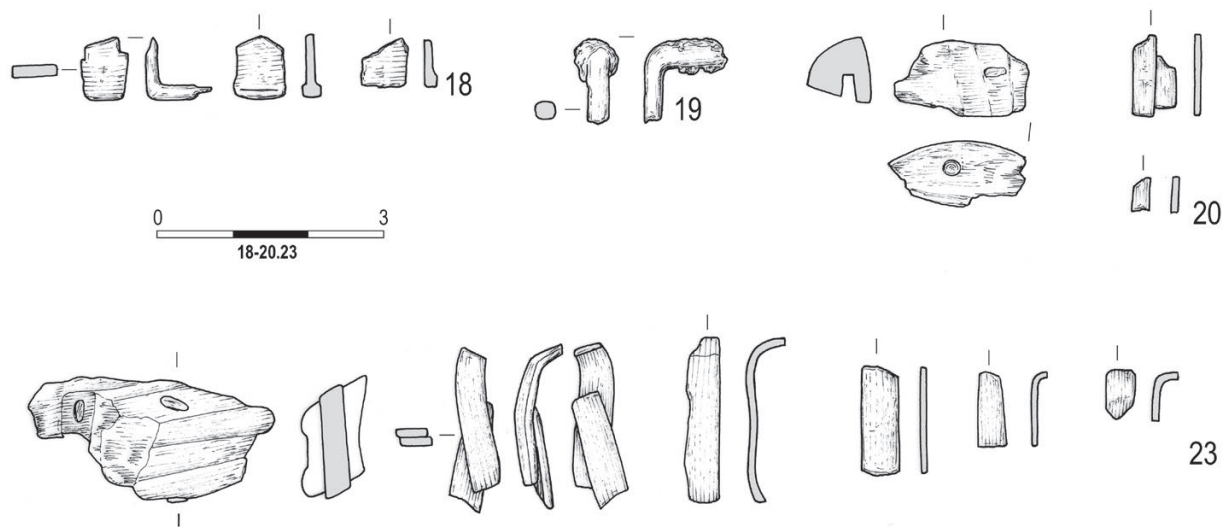
Tabl. LVI. Grób 44: 3 – stop miedzi; 4 – żelazo i drewno

Grób 44

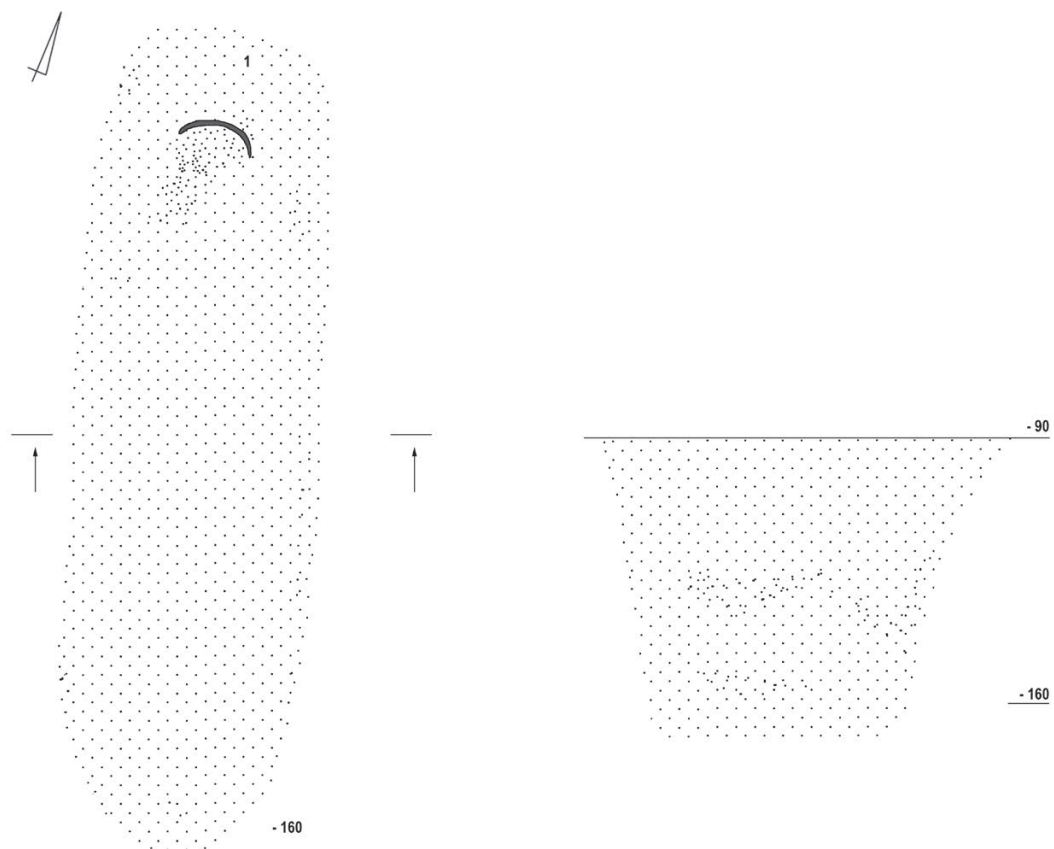

Tabl. LVII. Grób 44: 8-11, 13-15 – stop miedzi; 12, 17 – stop miedzi i drewno

Grób 44

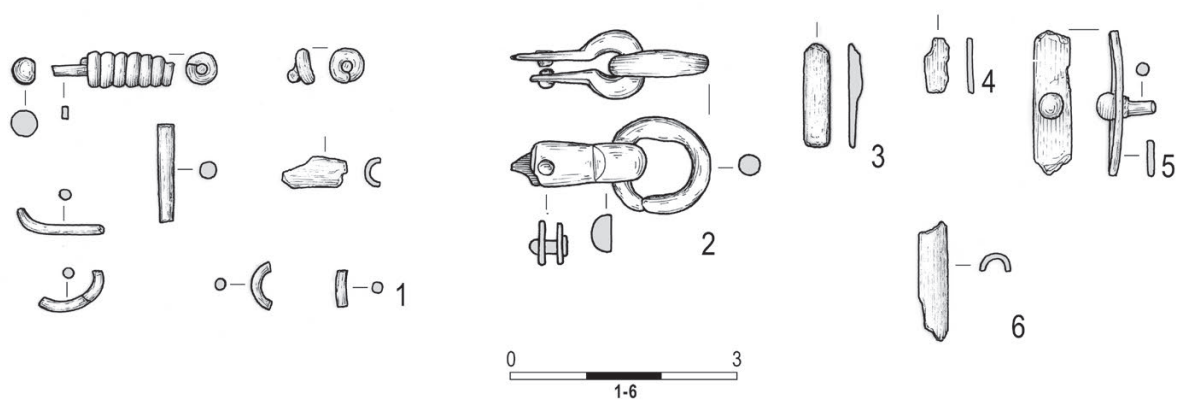
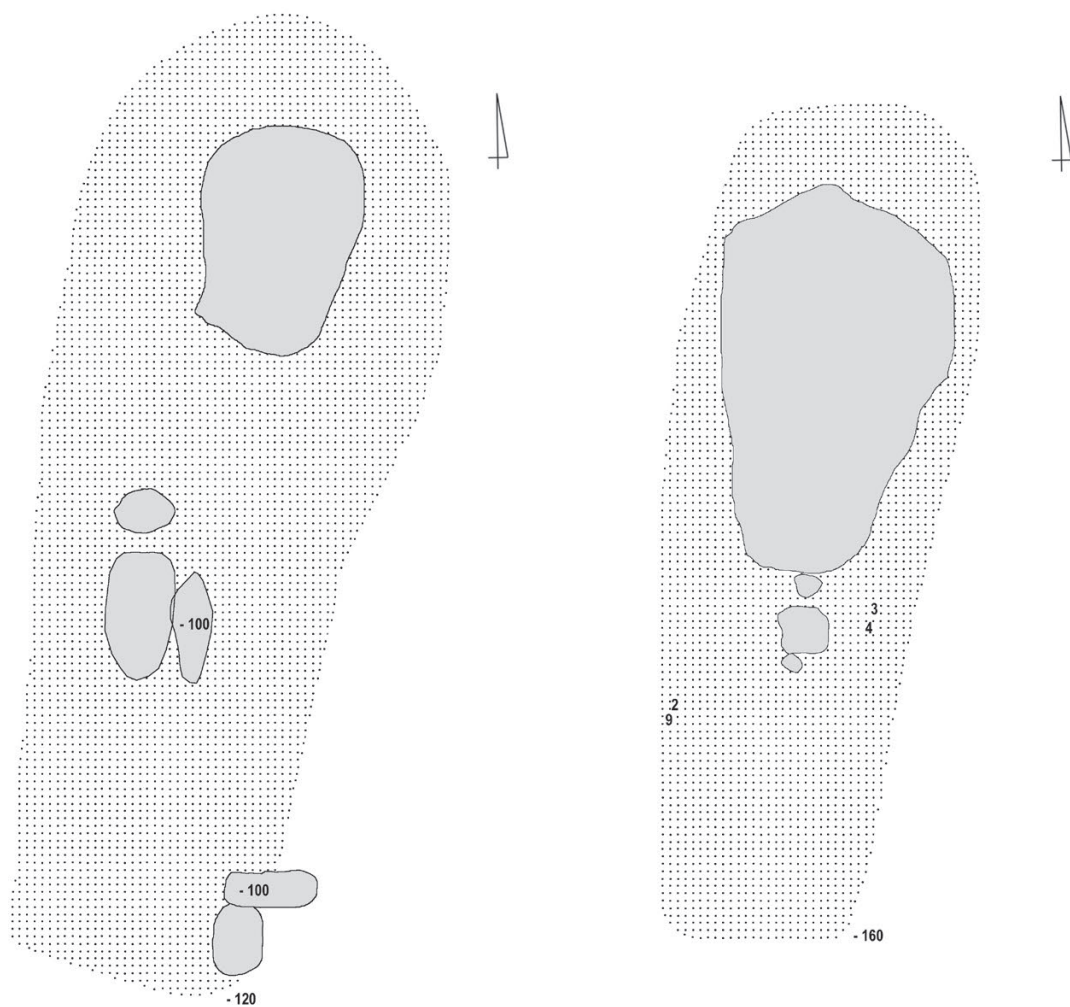

Grób 45

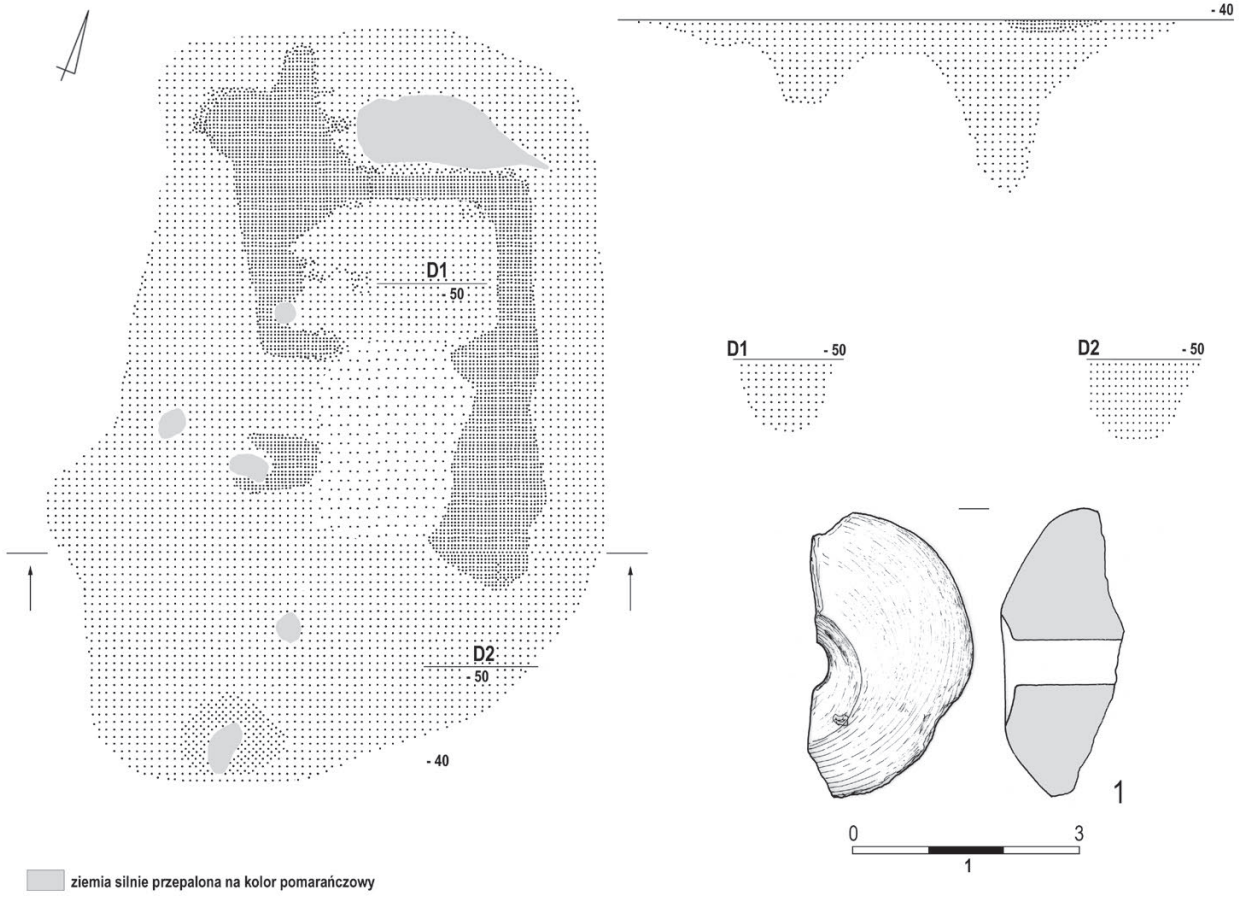
Tabl. LVIII. Grób 44: 18, 19 – żelazo; 20, 23 – stop miedzi i drewno. Grób 45

Grób 46

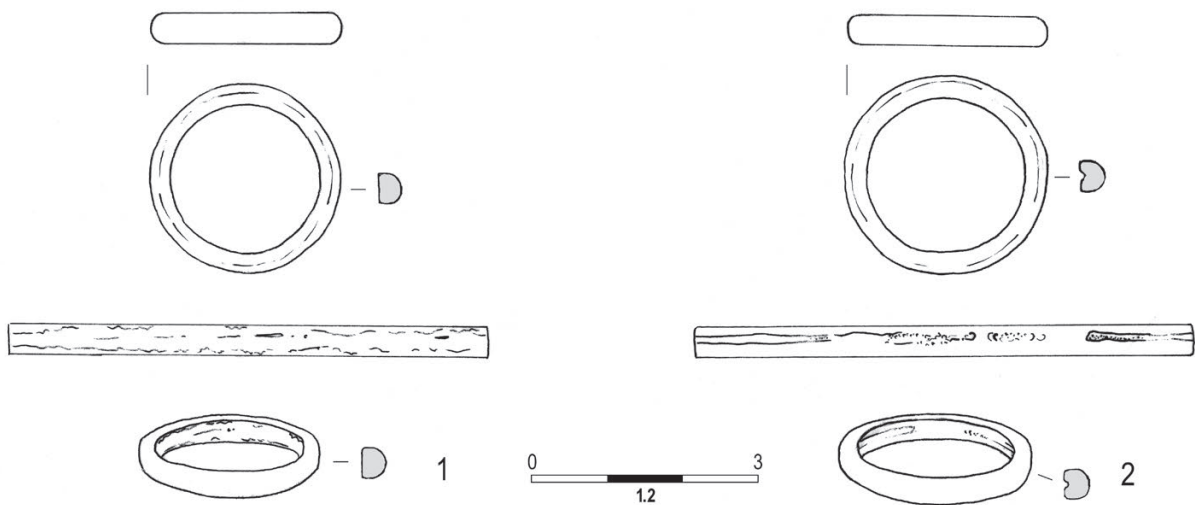

Tabl. LIX. Grób 46: 1-6 – stop miedzi

Obiekt 47

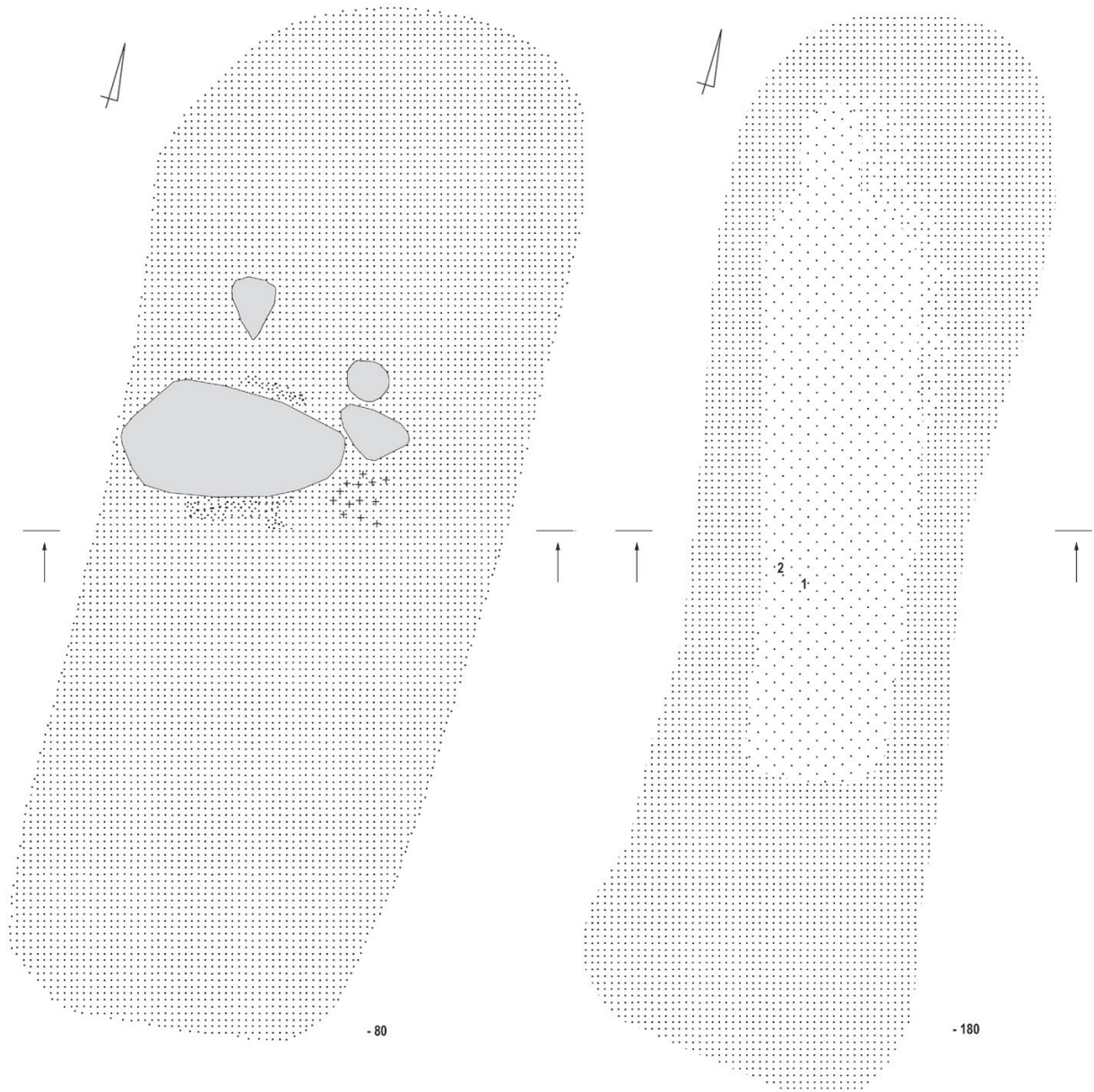

Grób 48

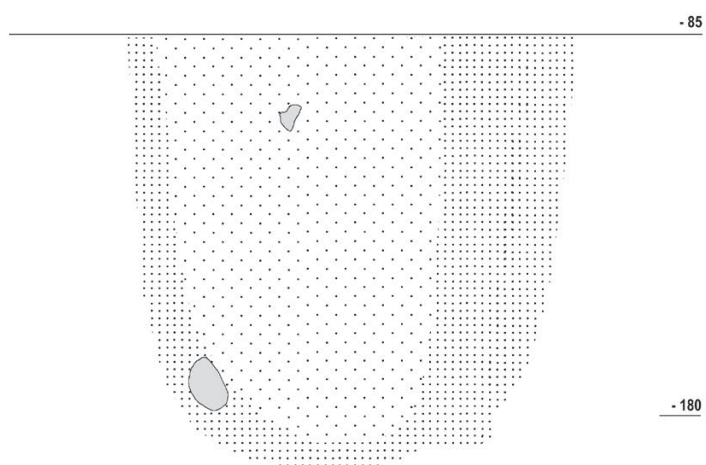
Tabl. LX. Obiekt 47: 1 – glina. Grób 48: 1, 2 – złoto

Grób 48

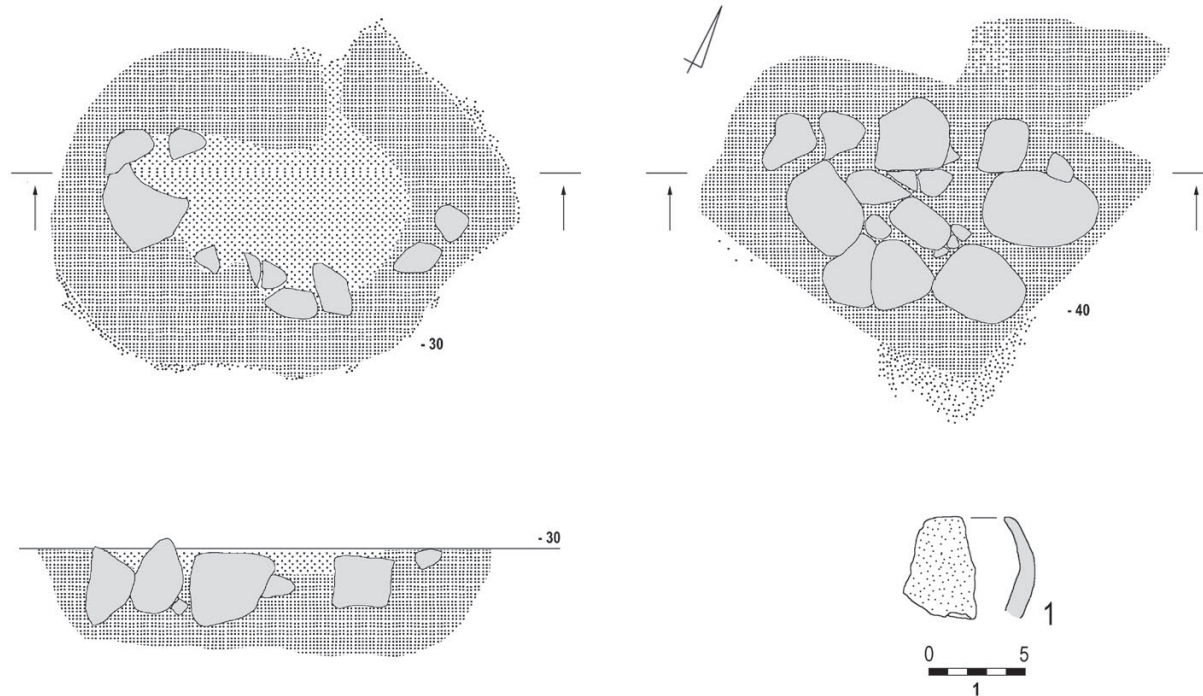

Tabl. LXI. Grób 48

Grób 48

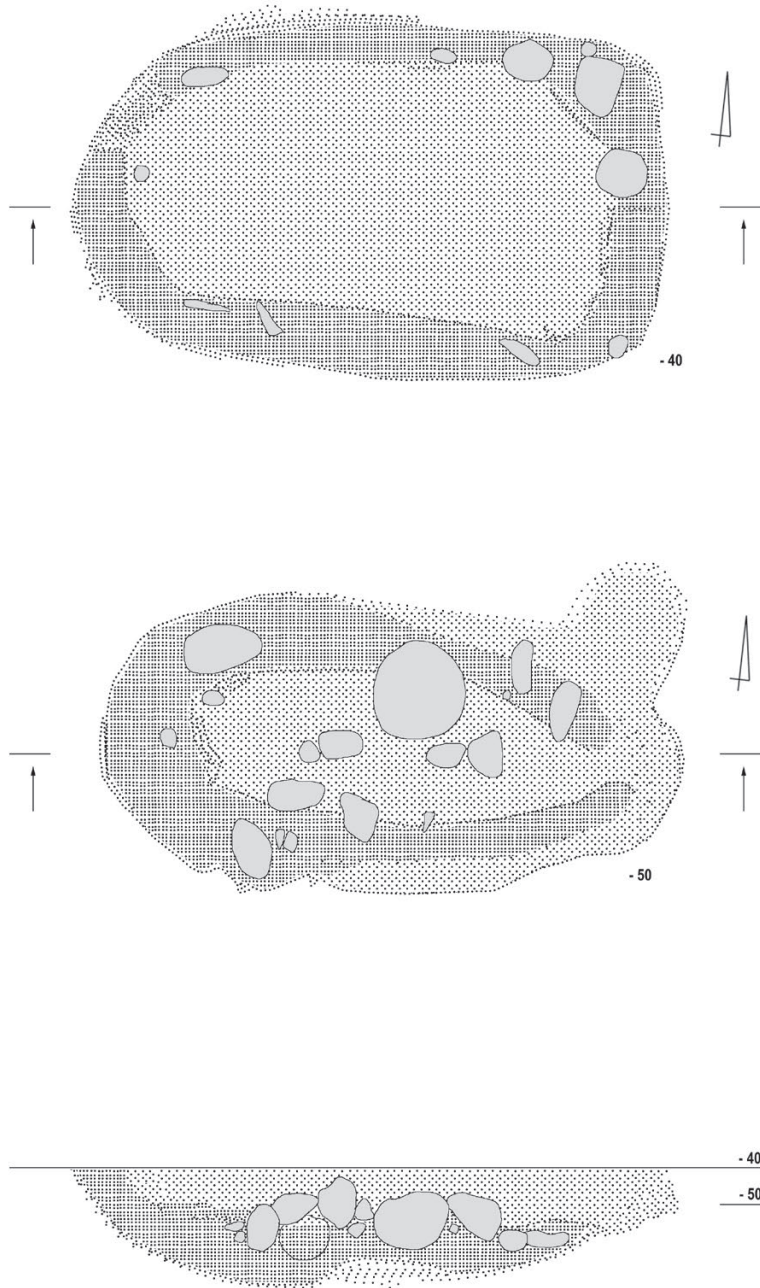
Obiekt 50

Tabl. LXII. Grób 48. Obiekt 50: 1 – glina

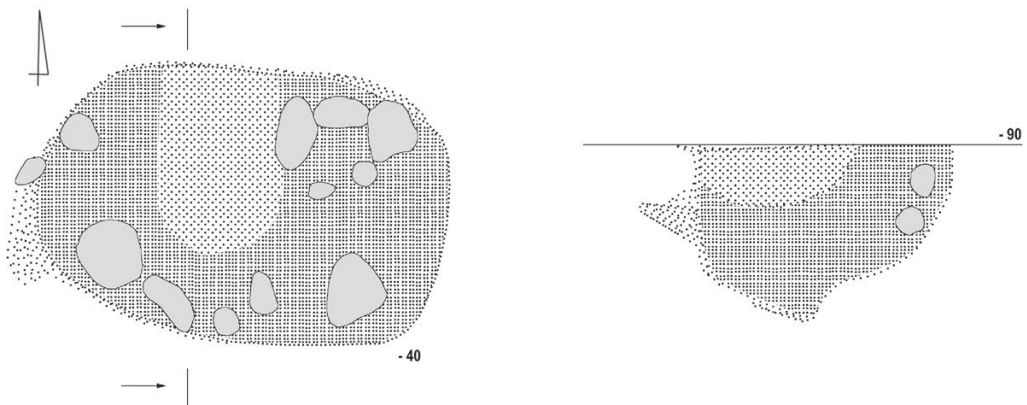

Obiekt 51

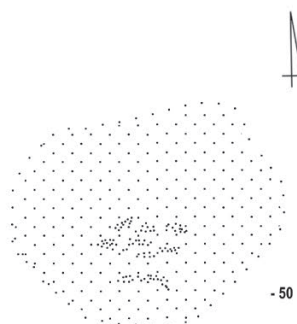

Tabl. LXIII. Obiekt 51

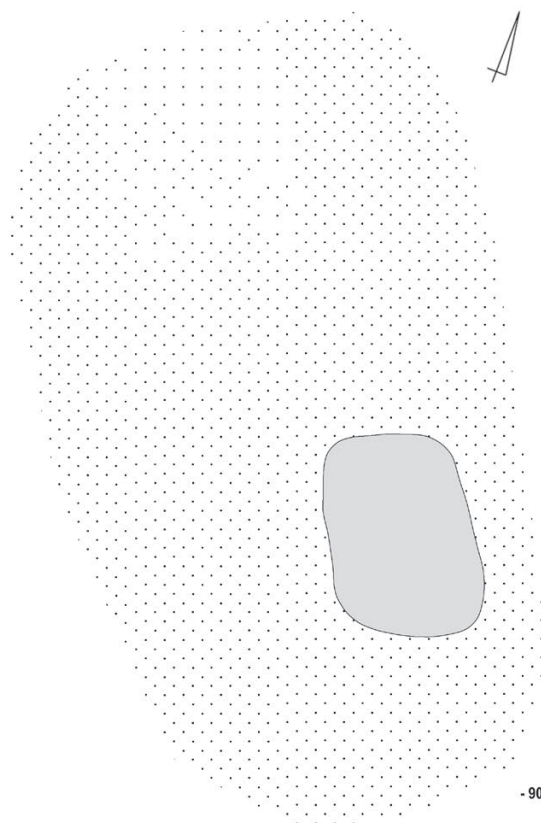
Obiekt 52

Obiekt 54

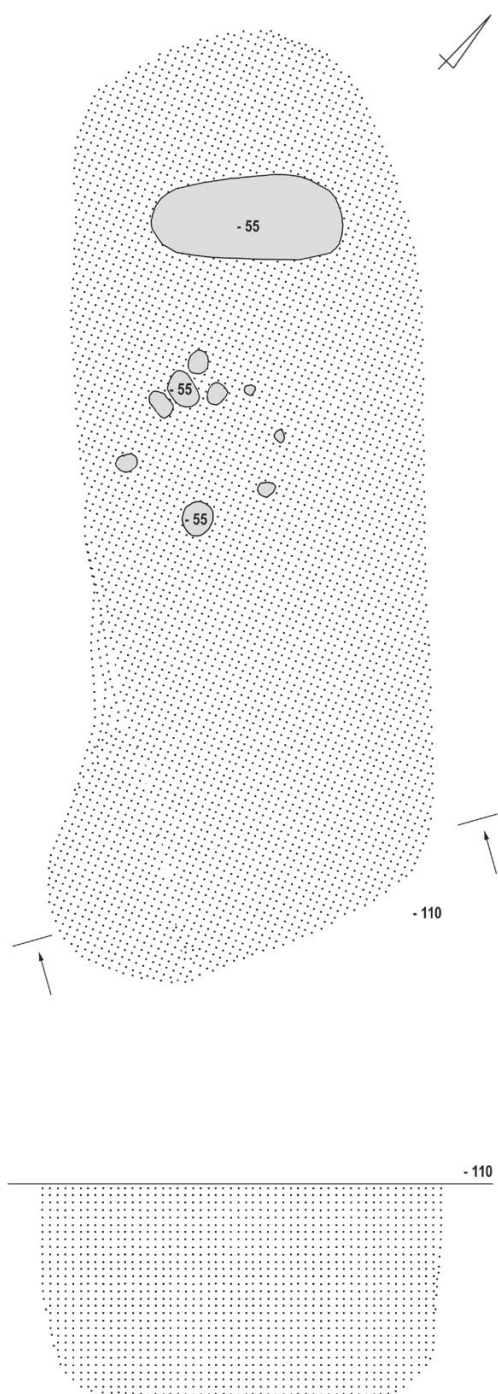

Grób 55

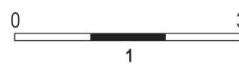
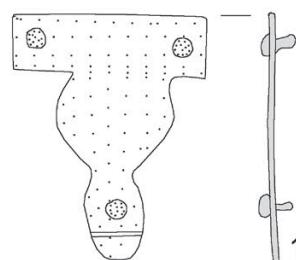
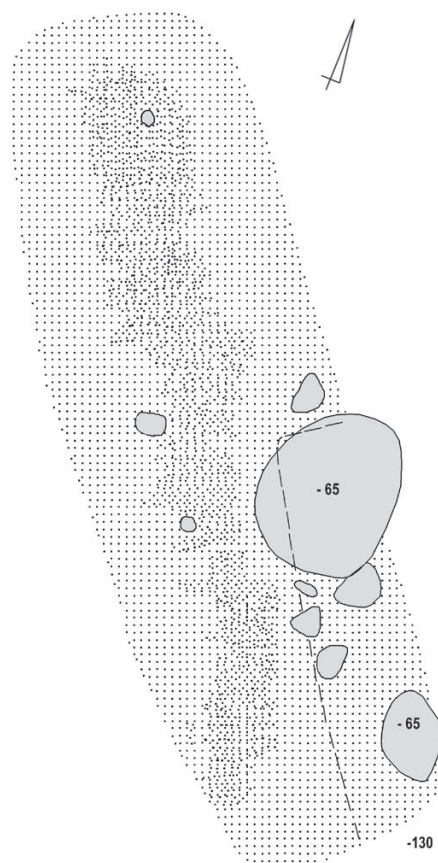

Tabl. LXIV. Obiekt 52. Obiekt 54. Grób 55

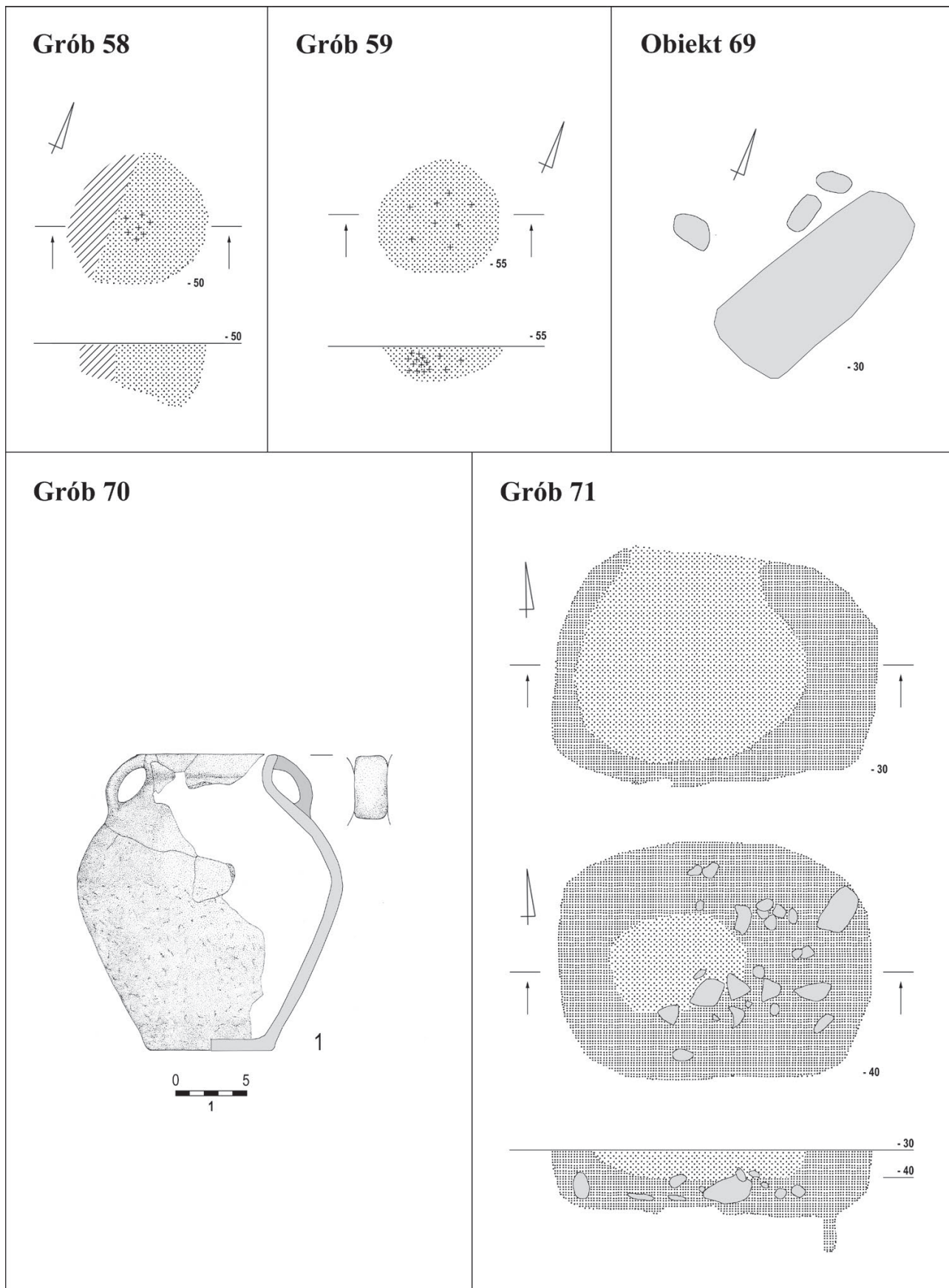
Grób 56

Grób 57

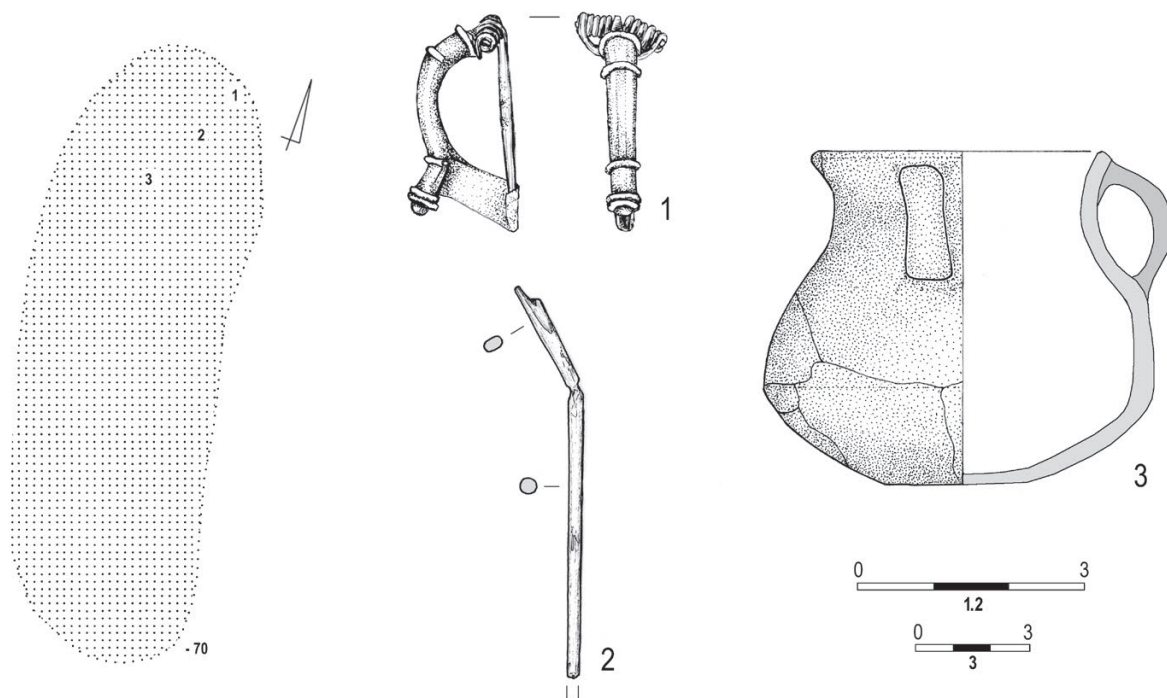

Tabl. LXV. Grób 56. Grób 57: 1 – stop miedzi

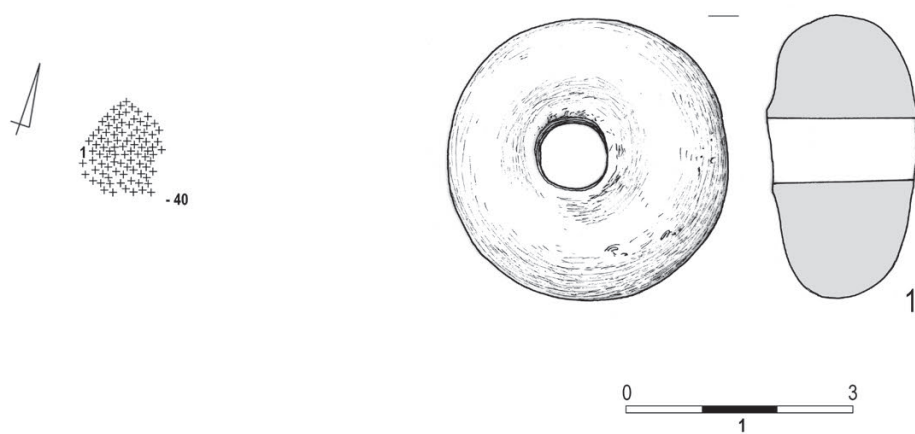

Tabl. LXVI. Grób 58. Grób 59. Obiekt 69. Grób 70: 1 – glina. Grób 71

Grób 73

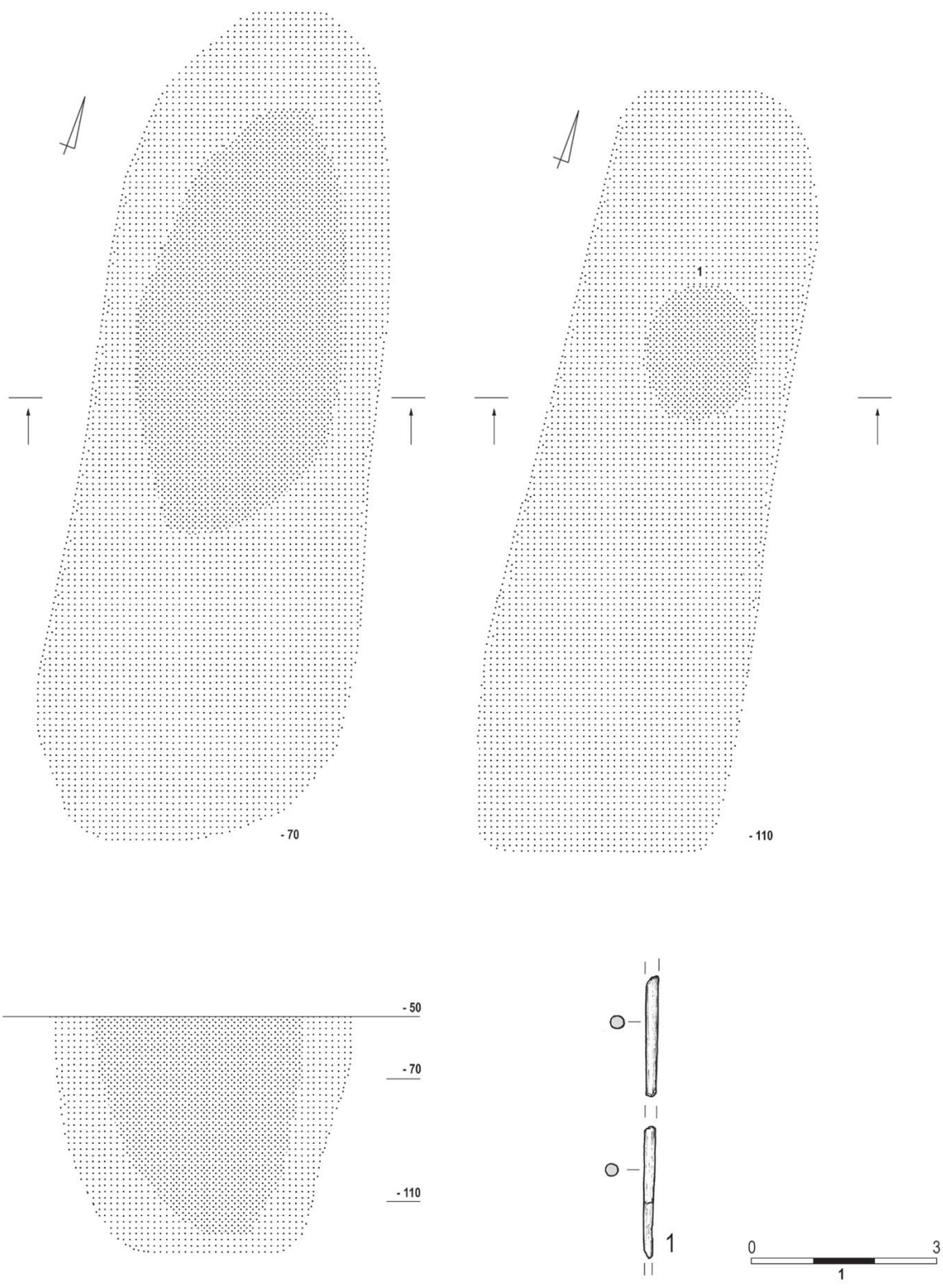

Grób 74

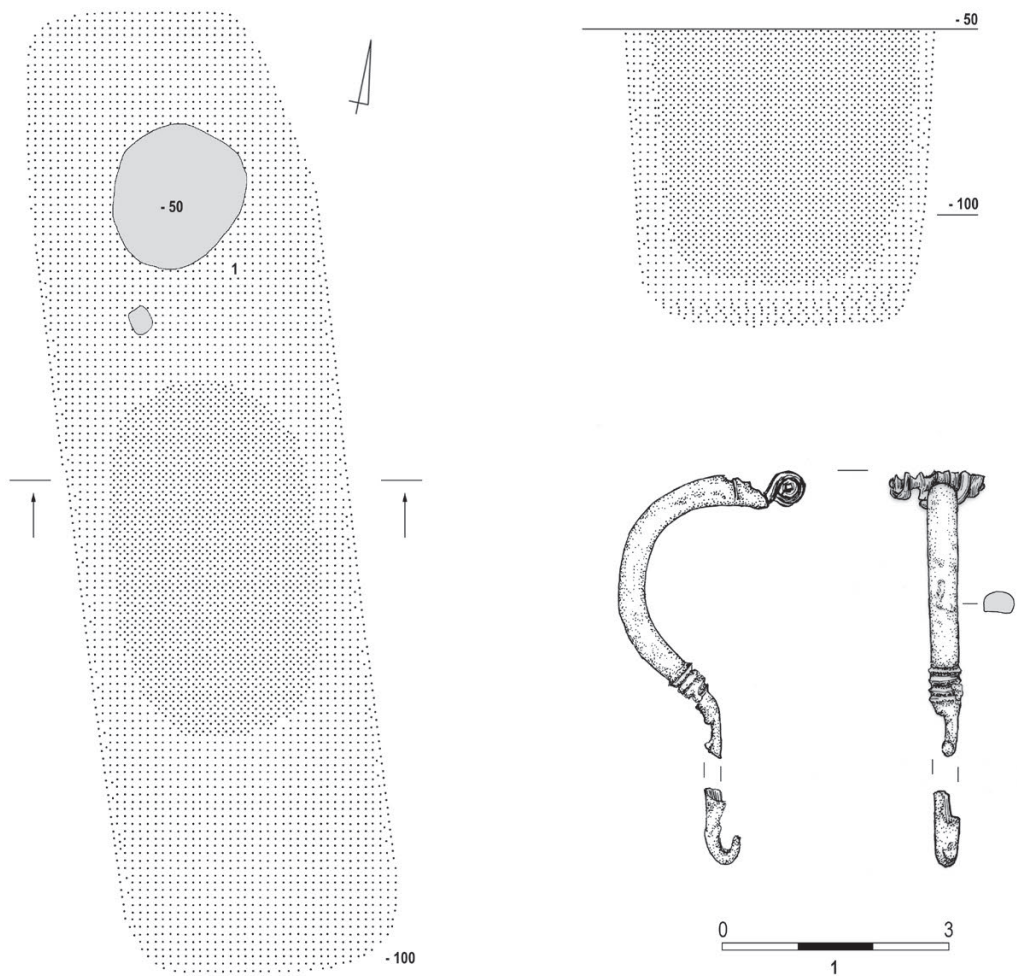
Tabl. LXVII. Grób 73: 1, 2 – stop miedzi (1 – mosiądz); 3 – glina. Grób 74: 1 – glina

Grób 75

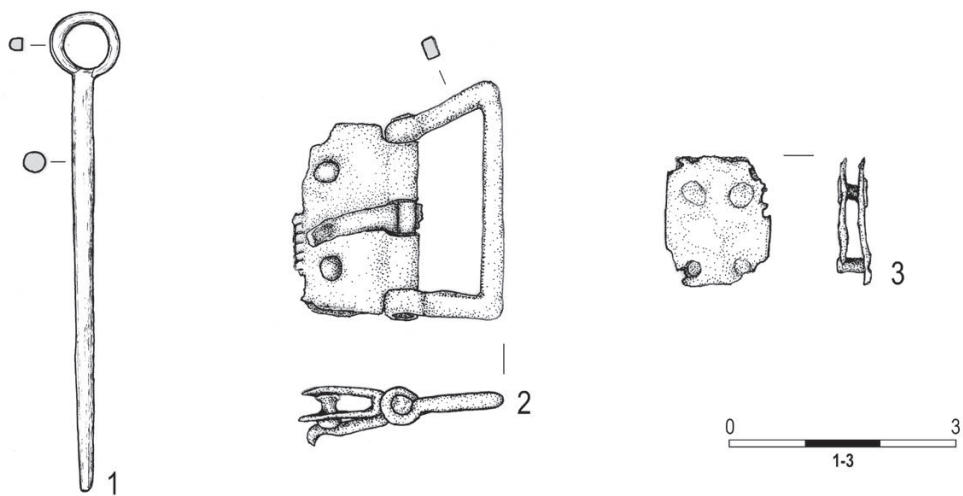

Tabl. LXVIII. Grób 75: 1 – stop miedzi

Grób 76

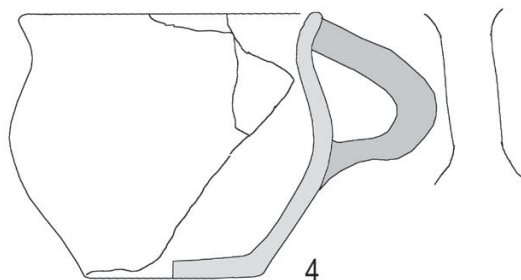
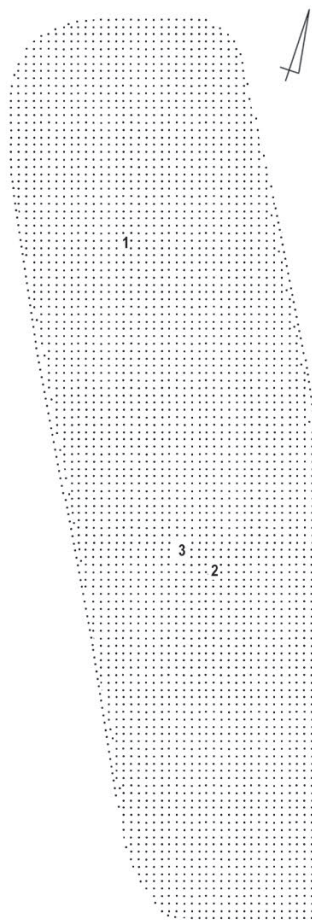

Grób 77

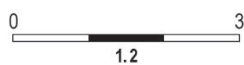
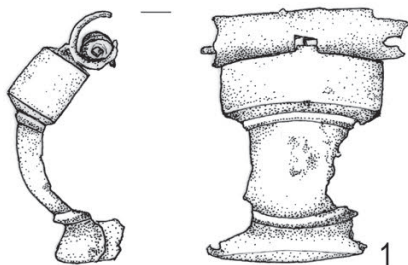
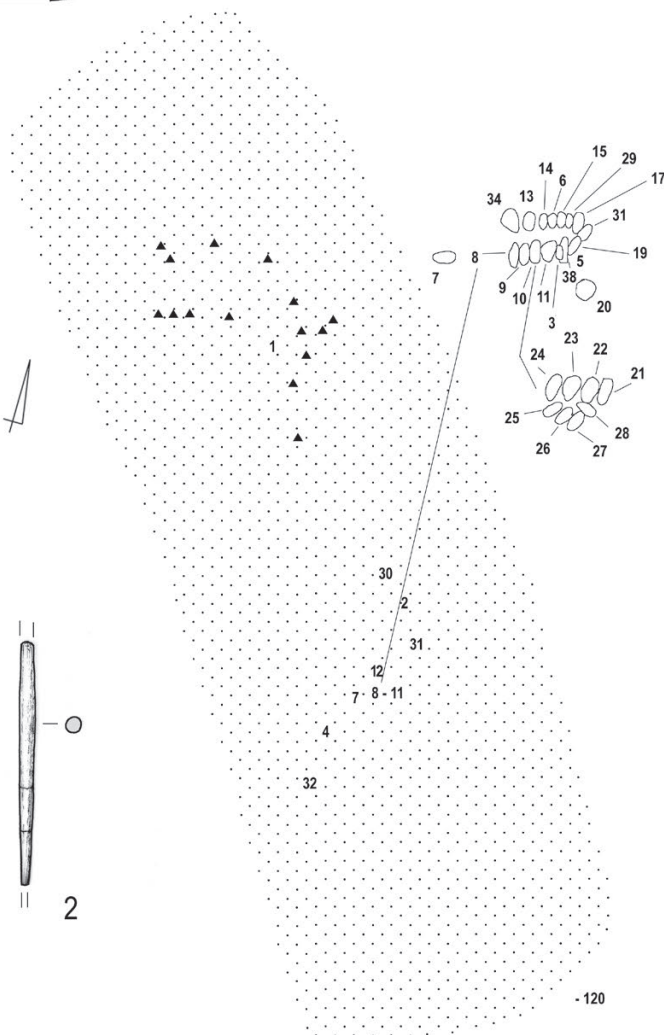

Tabl. LXIX. Grób 76: 1 – stop miedzi. Grób 77: 1-3 – stop miedzi

Grób 77

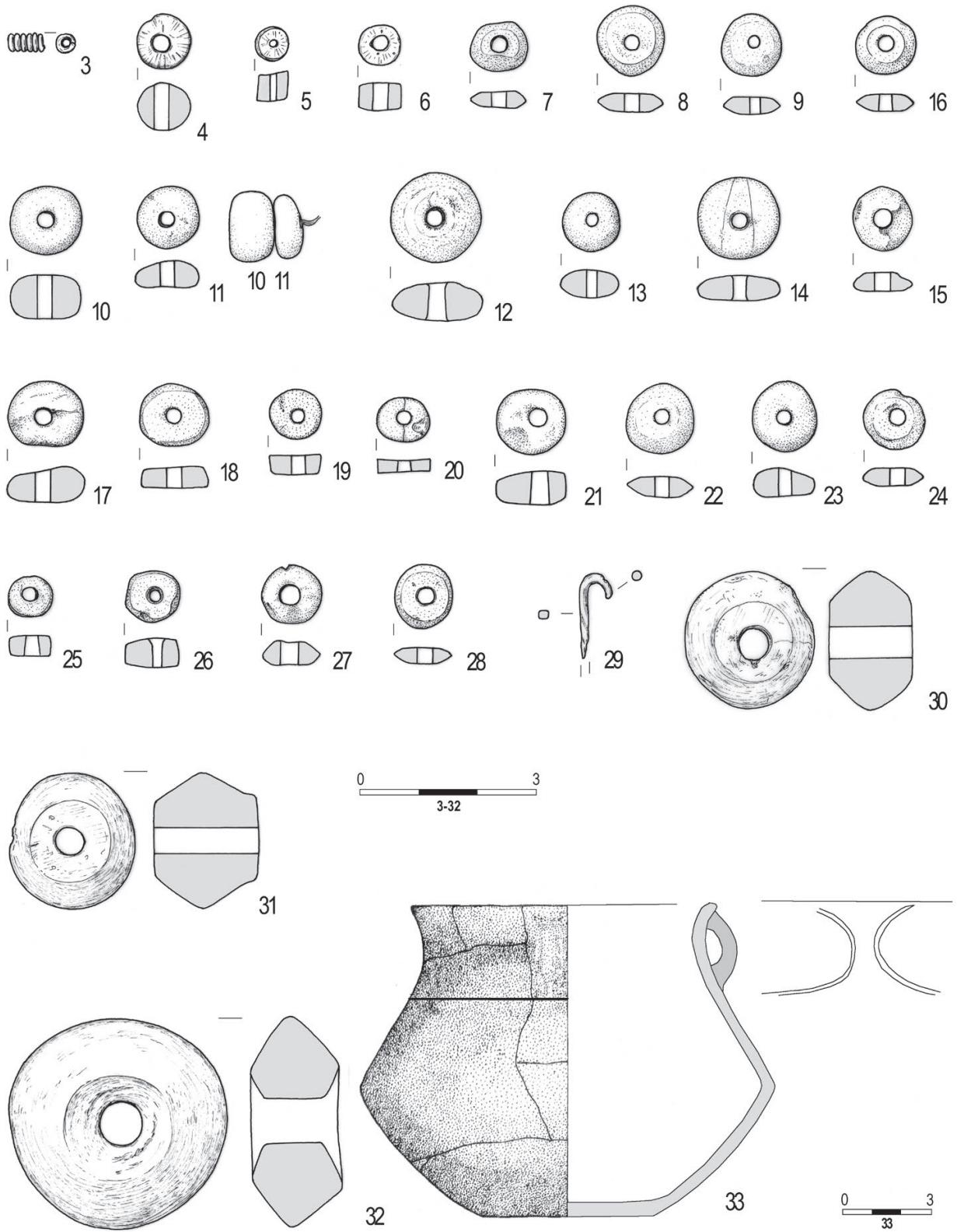
Grób 78

Tabl. LXX. Grób 77: 4 – glina. Grób 78: 1, 2 – stop miedzi (1 – mosiądz)

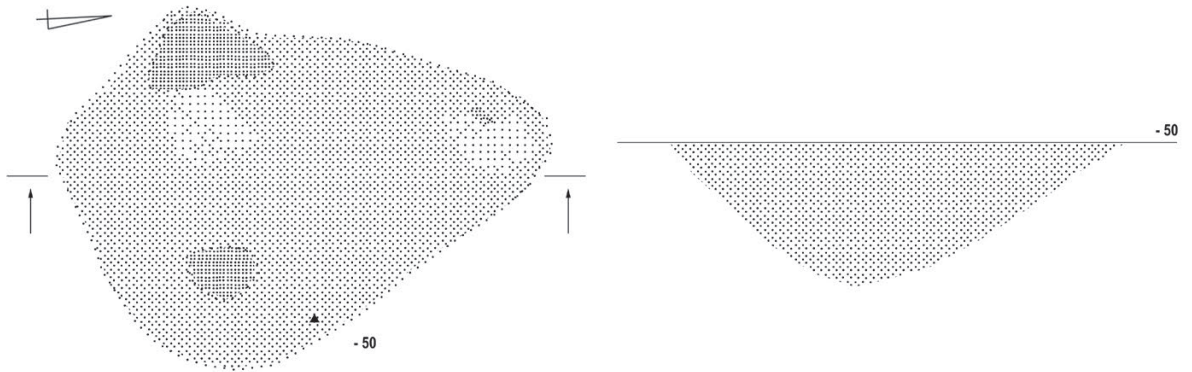

Grób 78

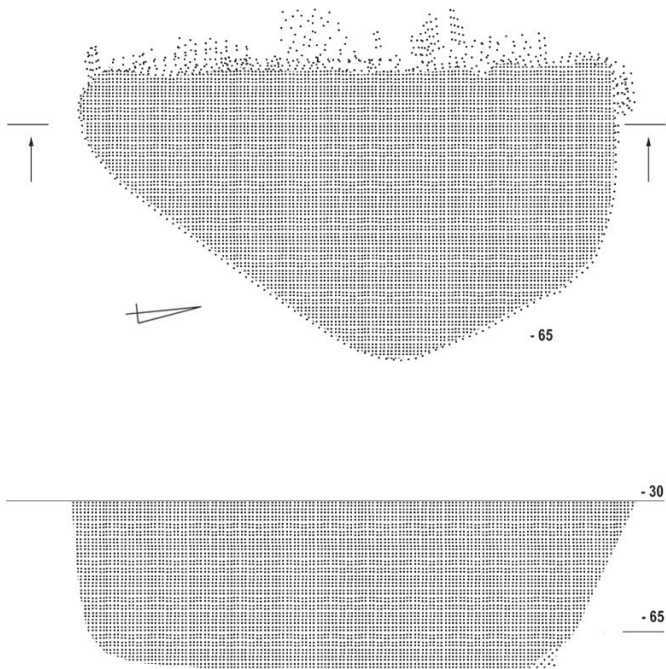

Tabl. LXXI. Grób 78: 3, 29 – stop miedzi; 4-6 – szkło; 7-28 – bursztyn; 30-33 – glina

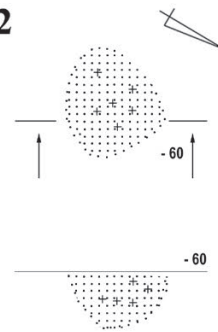
Obiekt 80

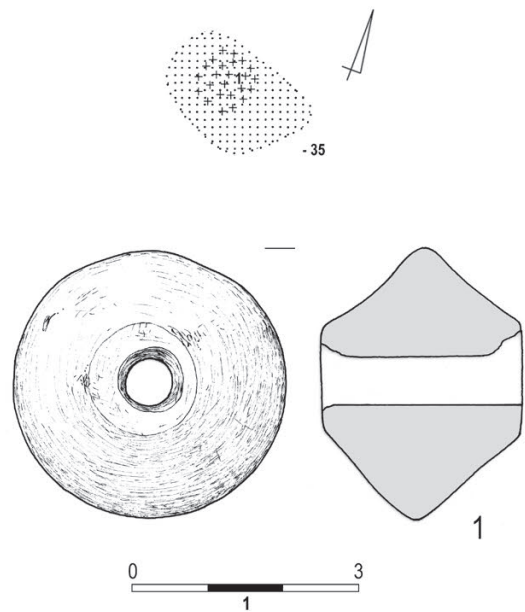
Obiekt 81

Grób 82

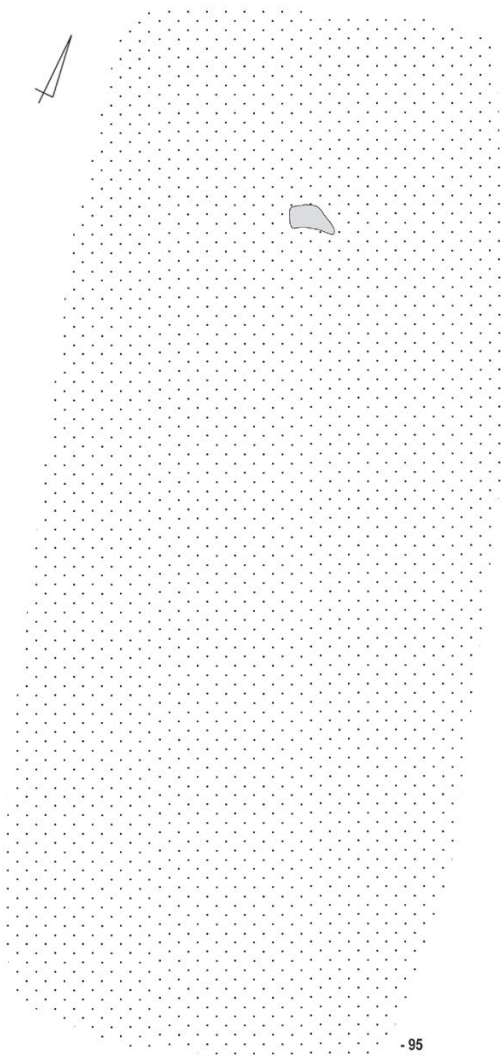

Grób 83

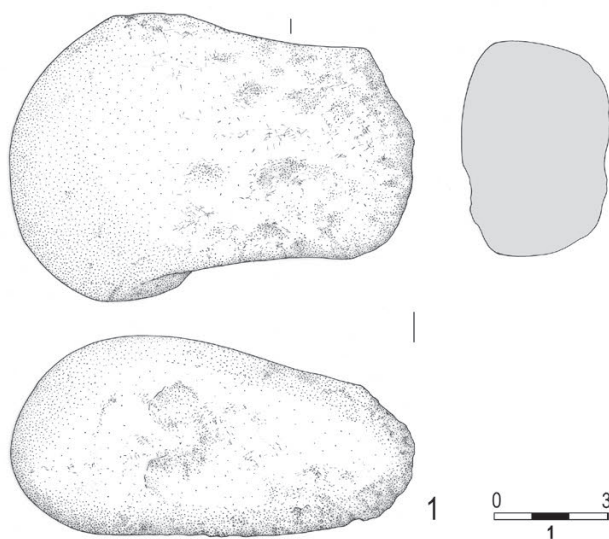

Tabl. LXXII. Obiekt 80. Obiekt 81. Grób 82. Grób 83: 1 – glina

Grób 84

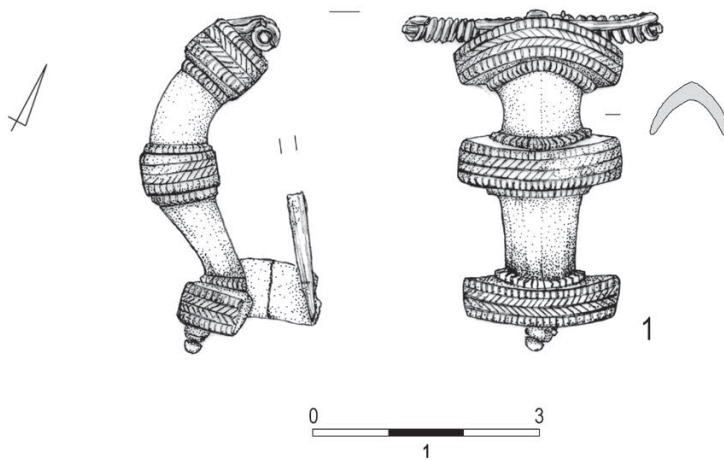
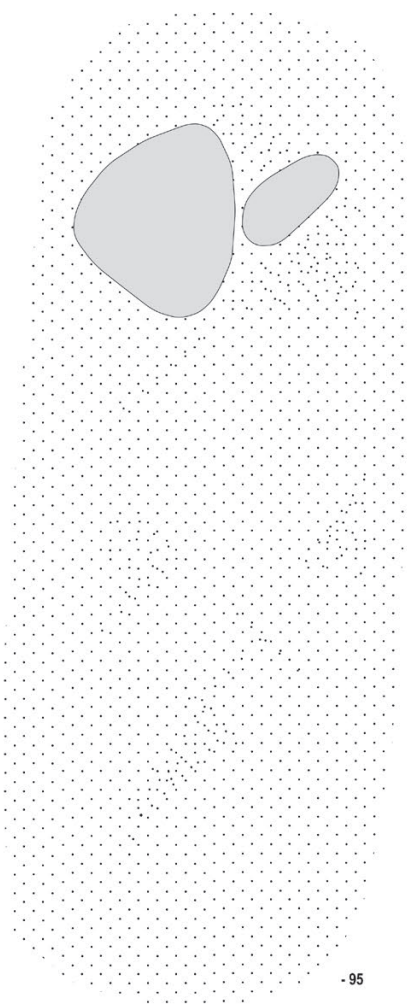

Obiekt 85

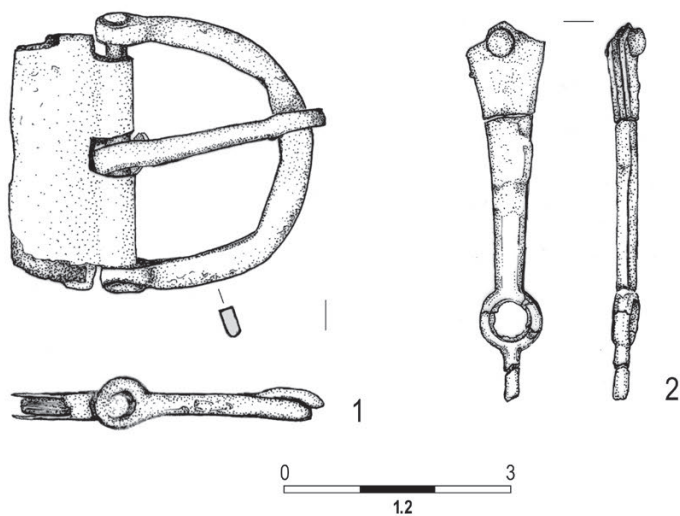
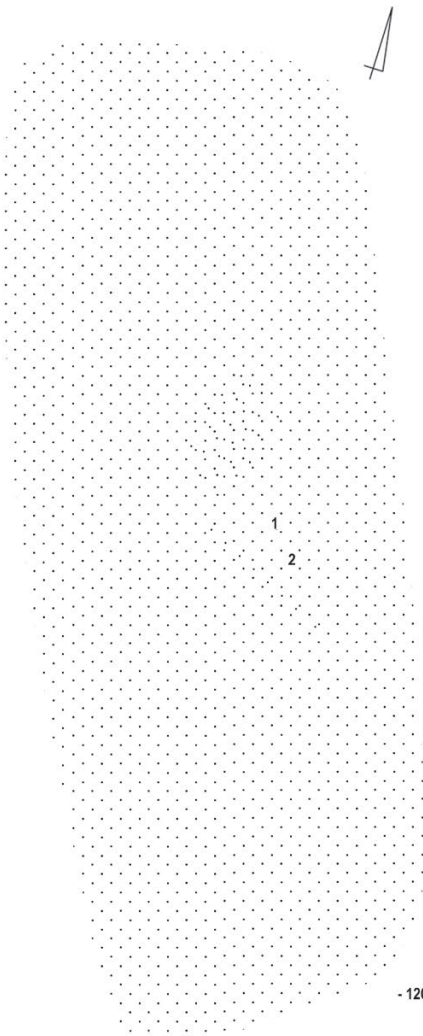

Tabl. LXXIII. Grób 84. Obiekt 85: 1 – kamień

Grób 86

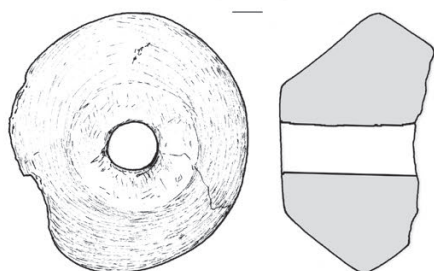

Grób 87

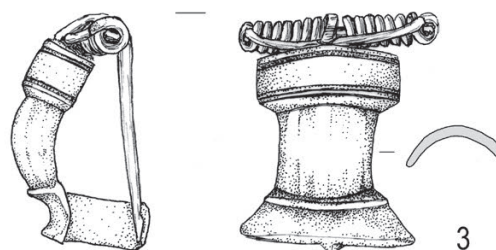
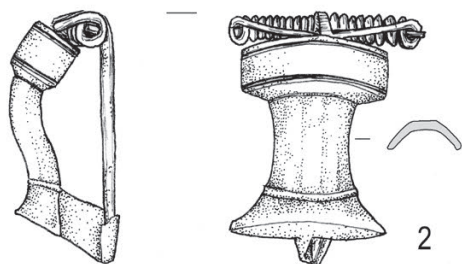
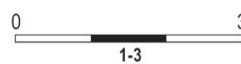
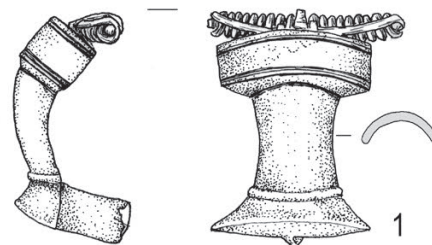
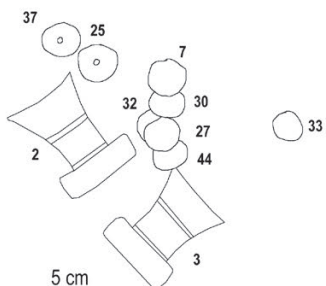
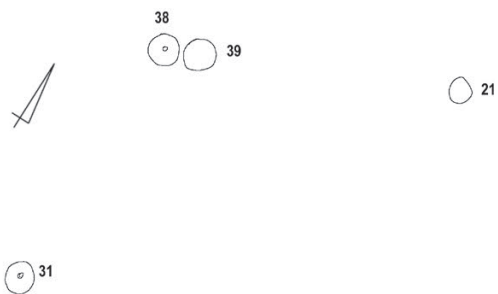
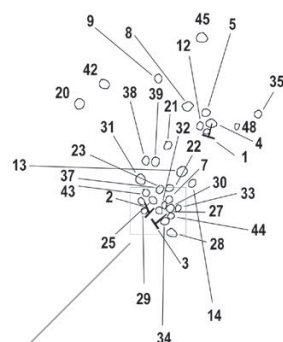

Tabl. LXXIV. Grób 86: 1 – stop miedzi (mosiądz). Grób 87: 1, 2 – stop miedzi

Grób 88

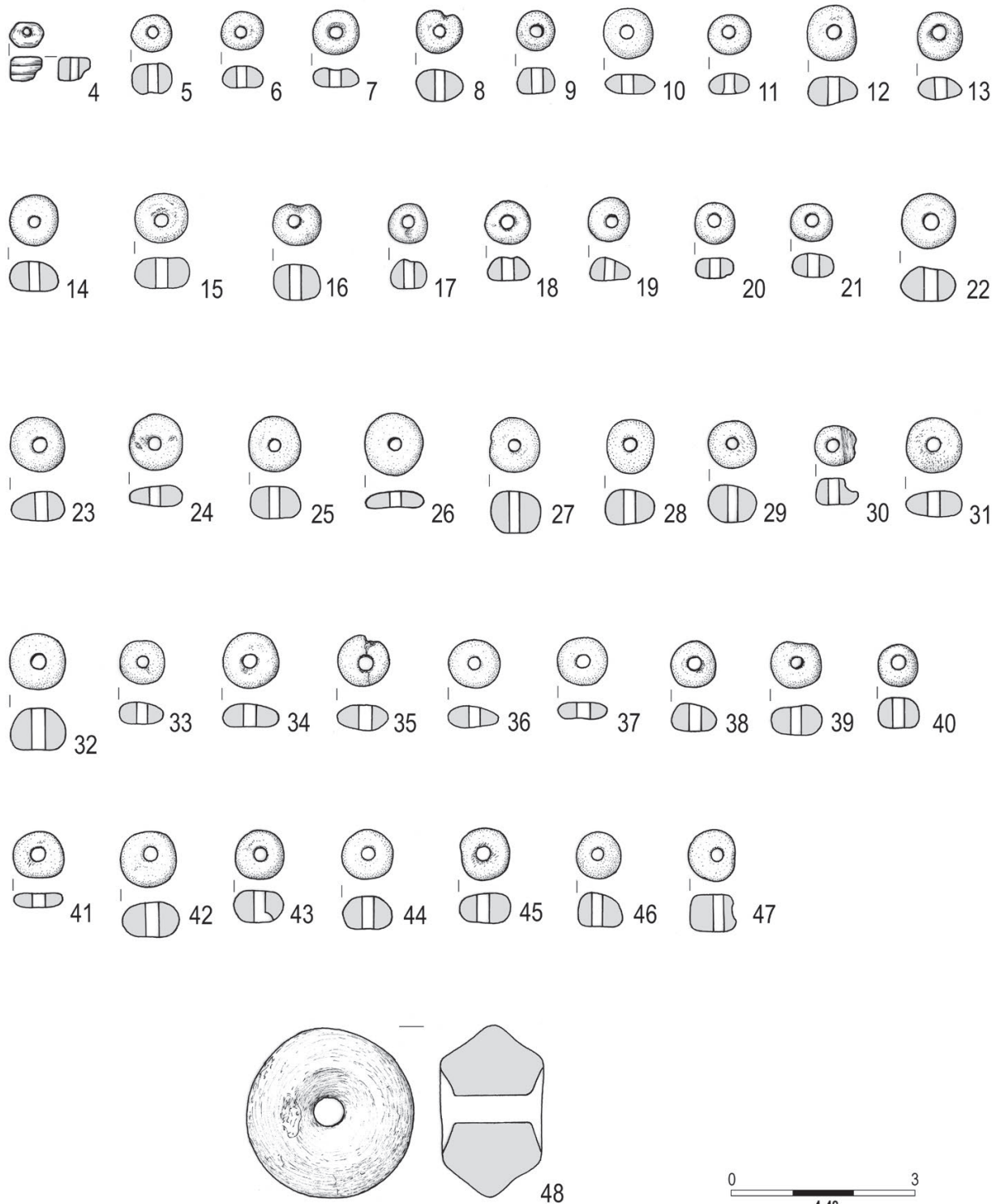

Grób 102

Tabl. LXXV. Grób 88: 1 – glina. Grób 102: 1-3 – stop miedzi (1 – brąz; 2, 3 – mosiądz)

Grób 102

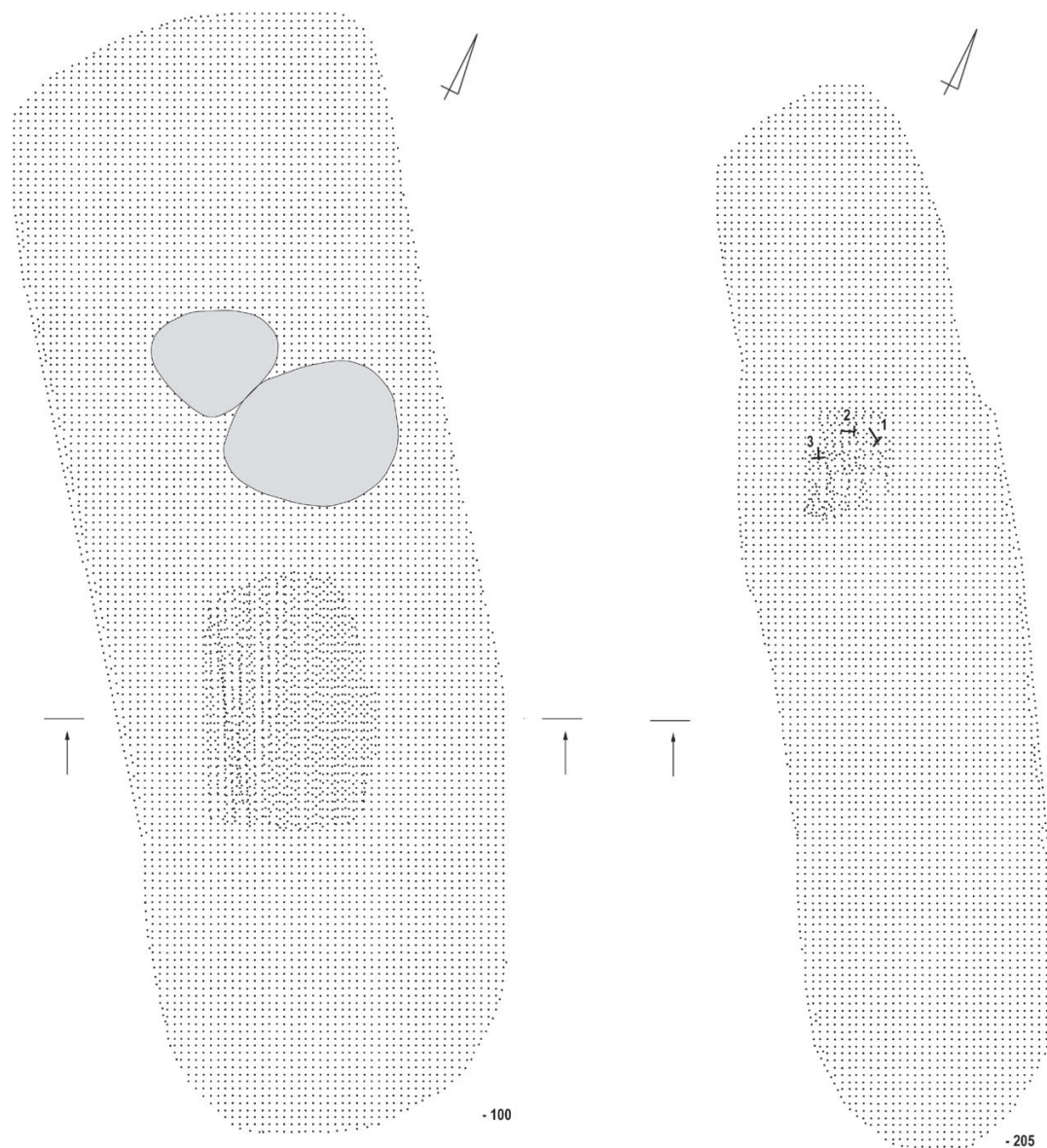

Tabl. LXXVI. Grób 102: 4 – szkło; 5–47 – bursztyn; 48 – glina

Grób 103

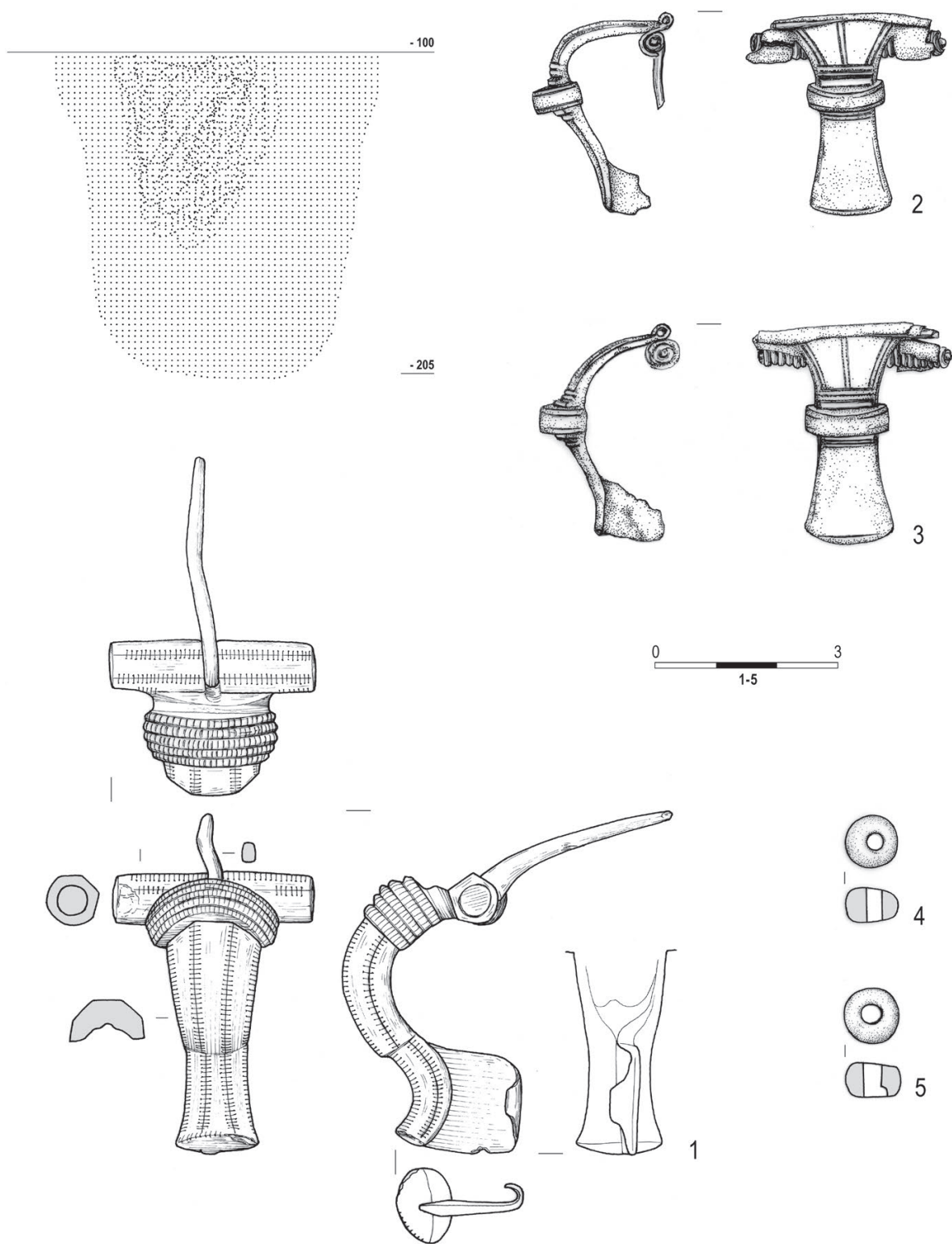

Grób 104

Tabl. LXXVII. Grób 103. Grób 104

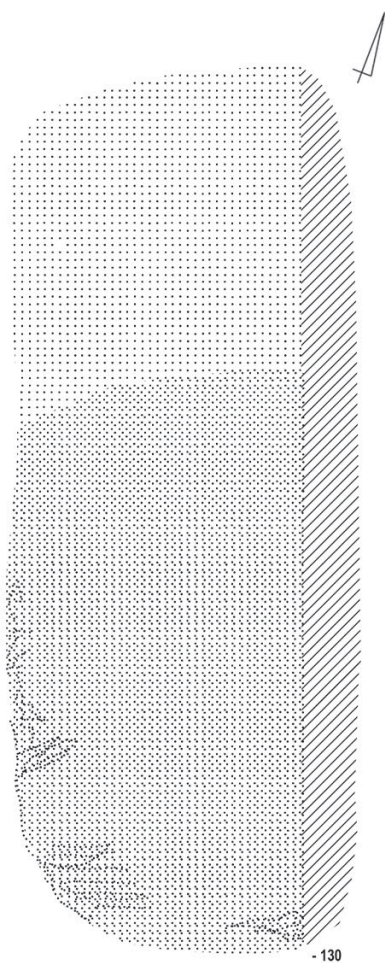
Grób 104

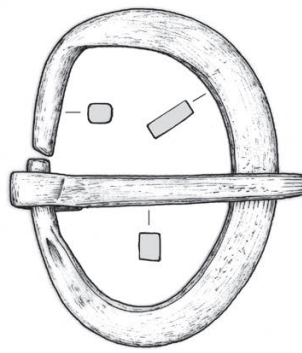
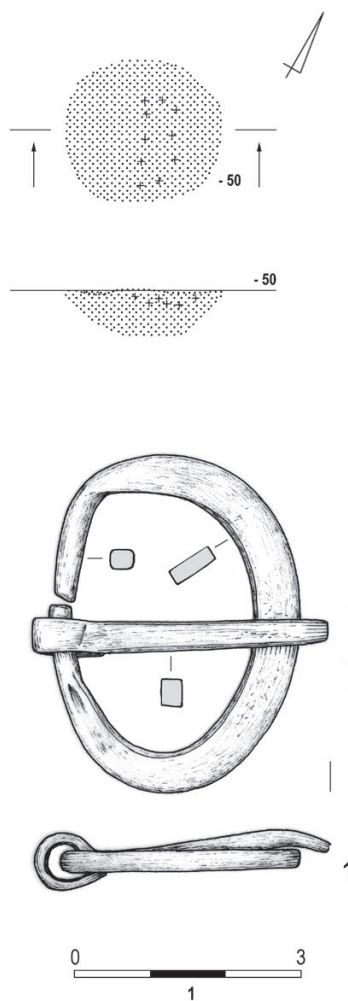
Tabl. LXXVIII. Grób 104: 1-3 – stop miedzi (mosiądz); 4, 5 – bursztyn

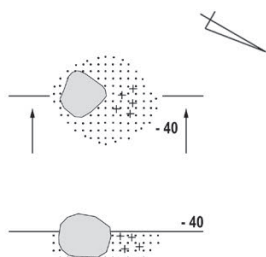
Grób 105

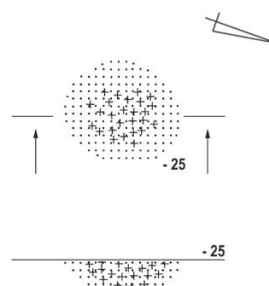
Grób 106

Grób 107

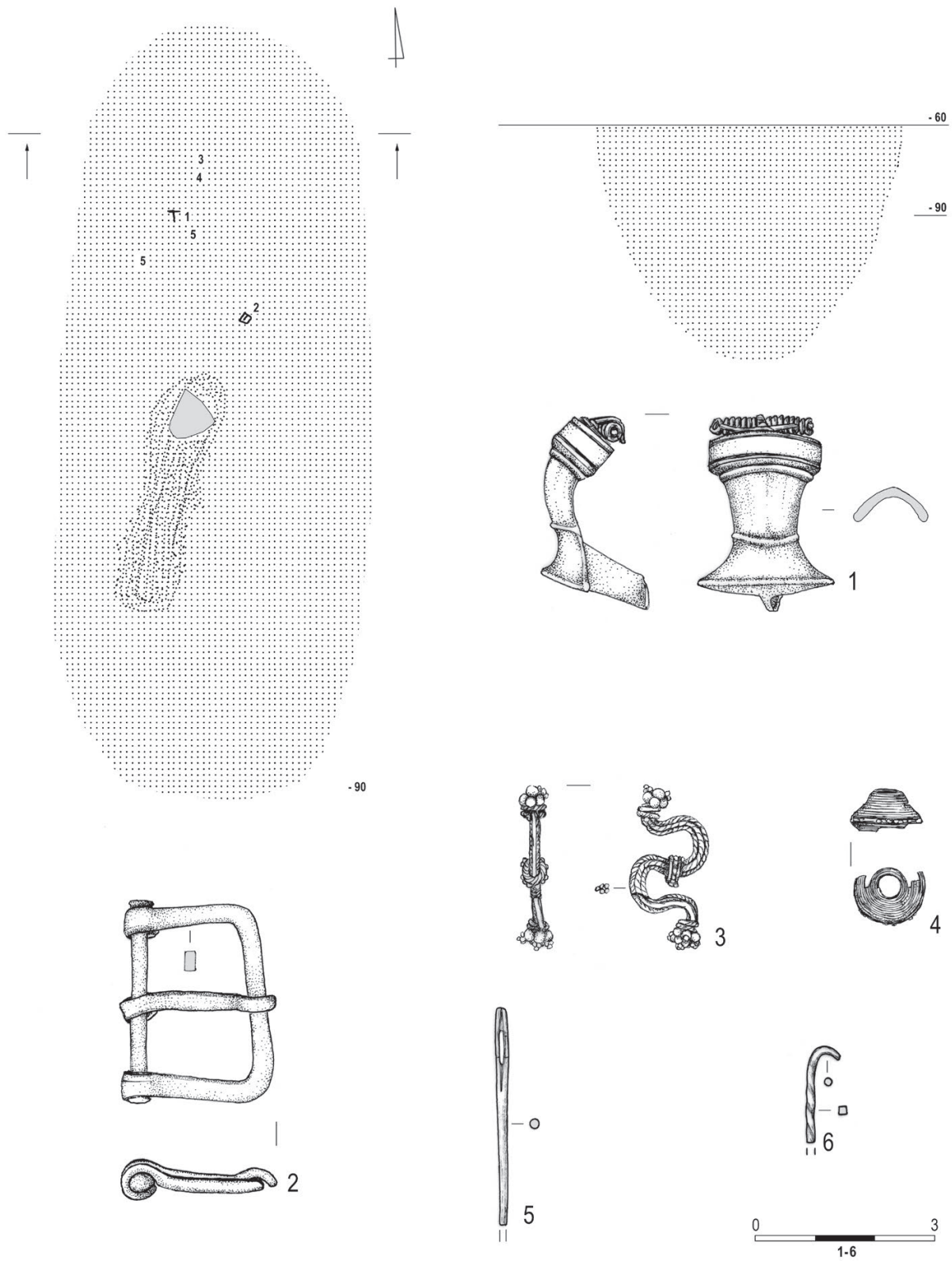

Grób 108

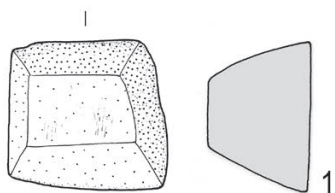
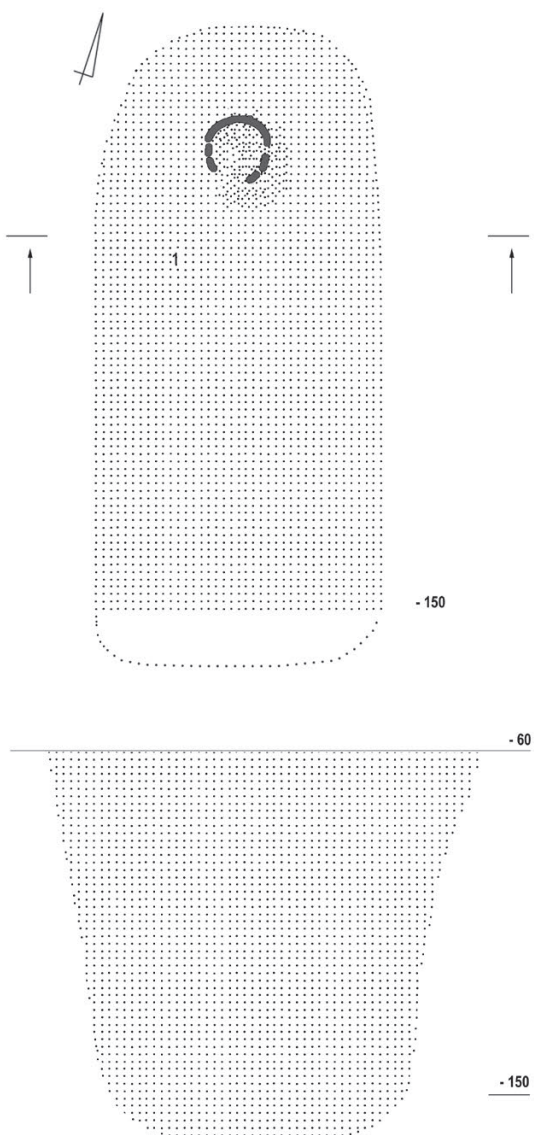
Tabl. LXXIX. Grób 105. Grób 106: 1 – stop miedzi (mosiądz). Grób 107. Grób 108

Grób 109

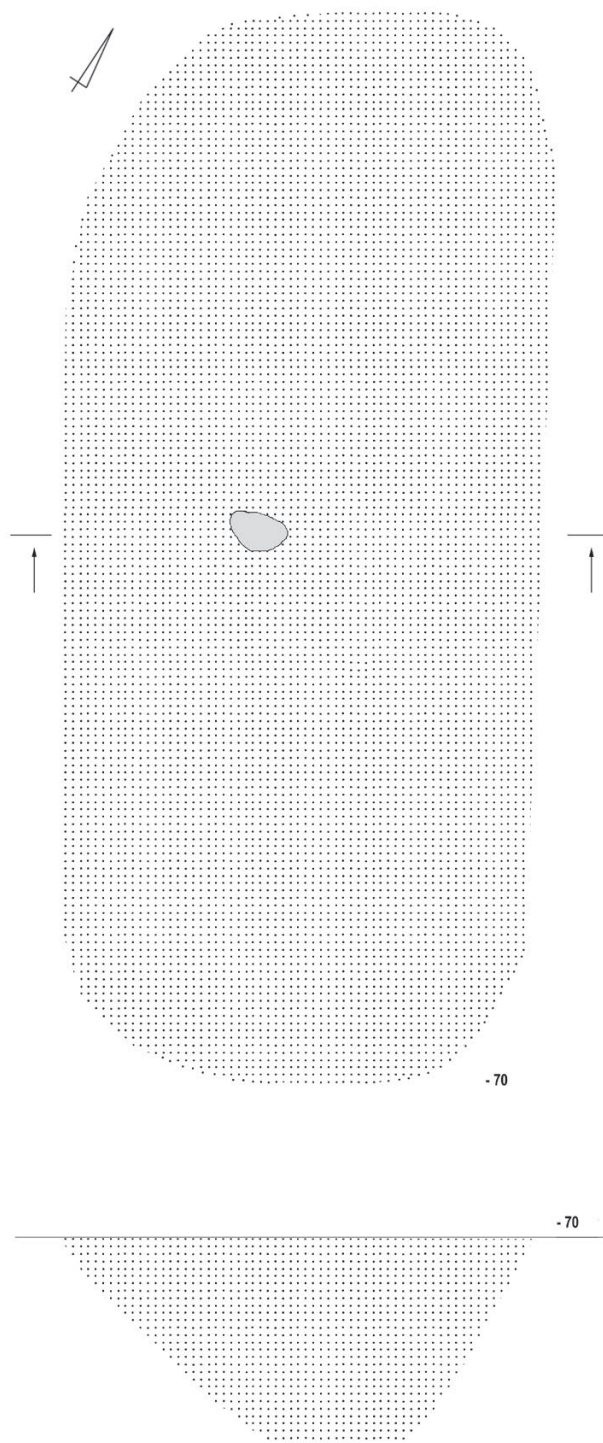

Tabl. LXXX. Grób 109: 1, 2, 5, 6 – stop miedzi; 3, 4 – srebro

Grób 110

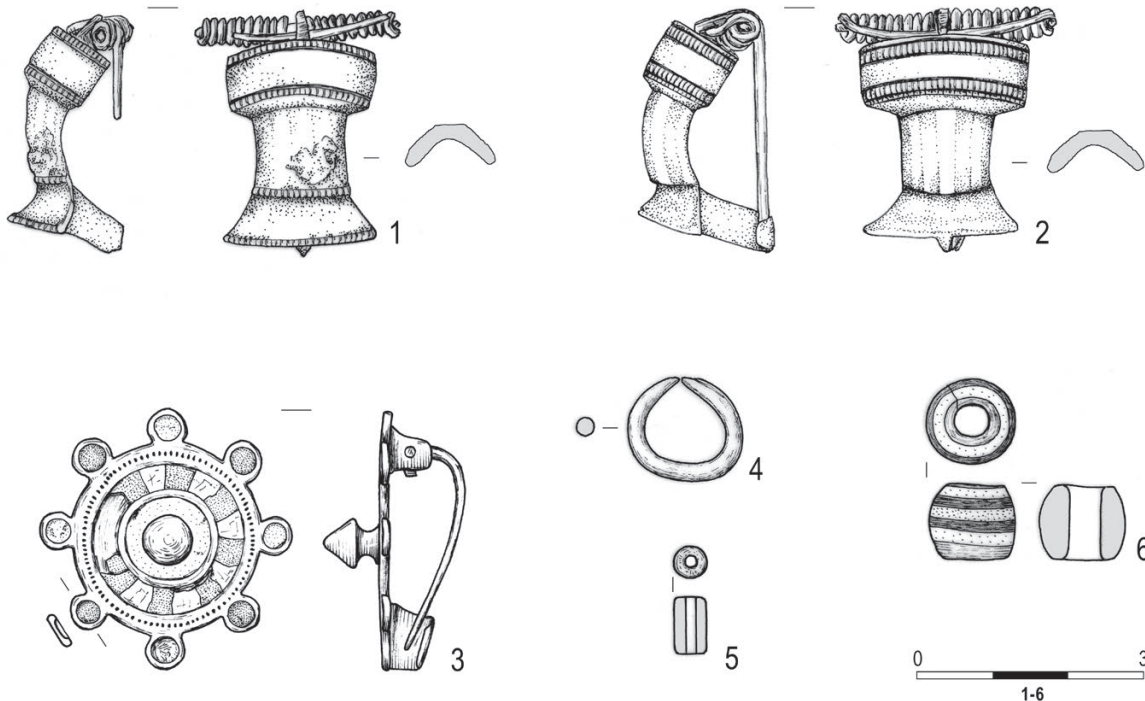
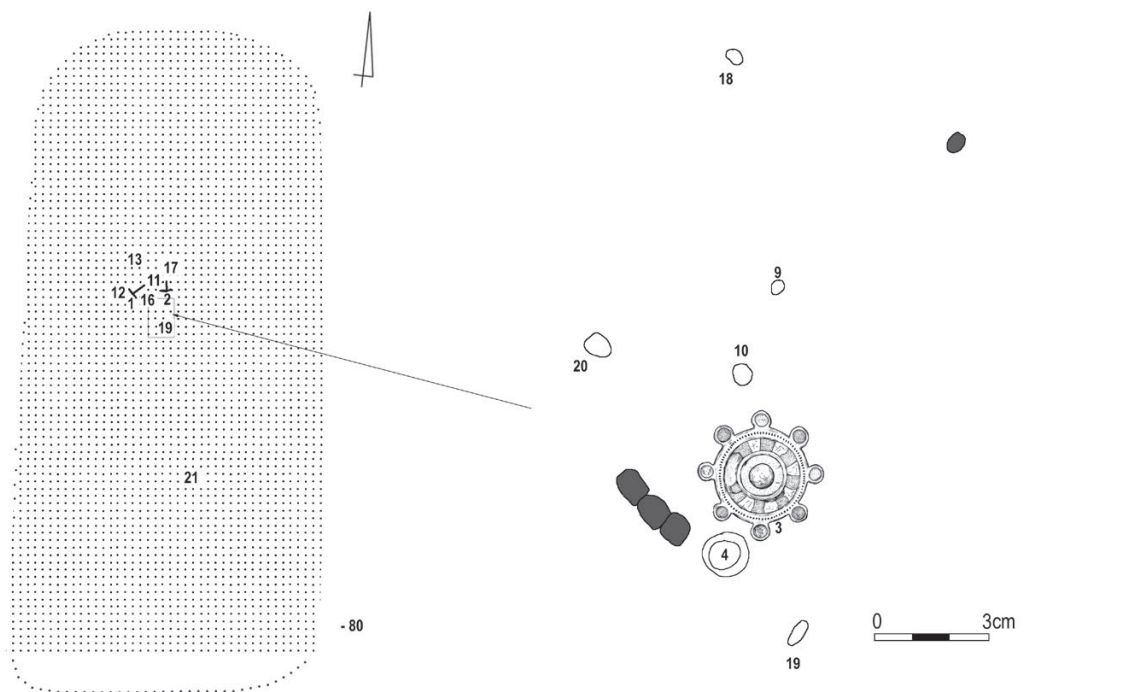

Grób 111

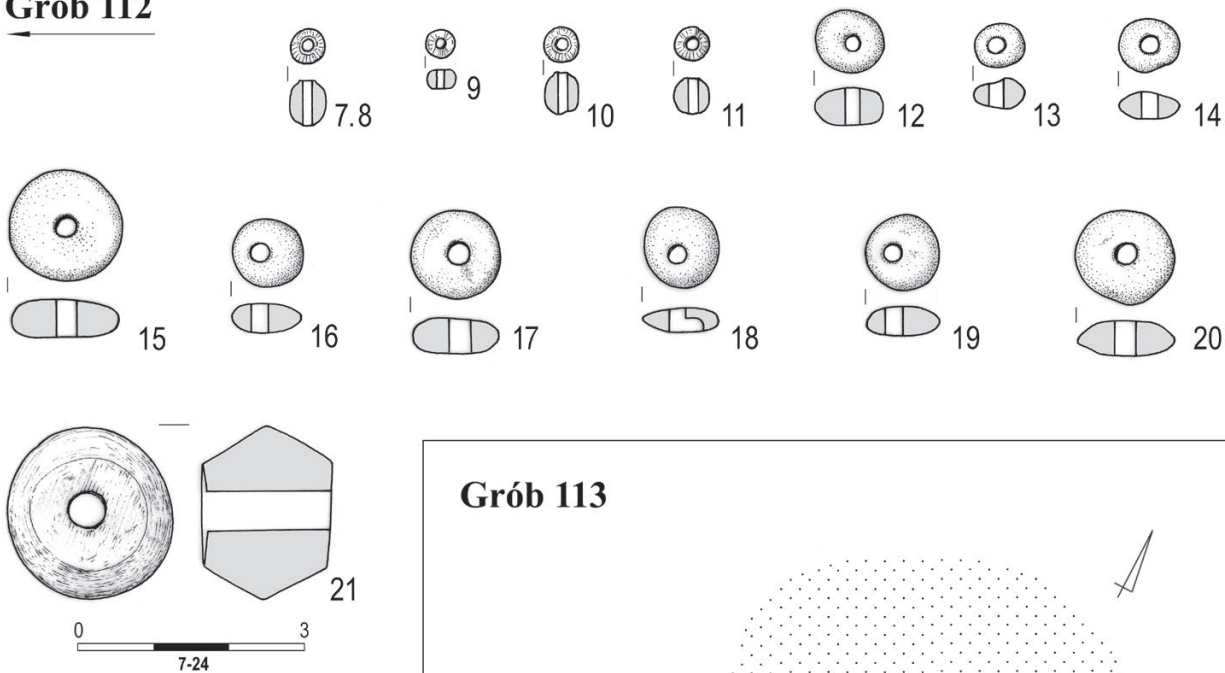
Tabl. LXXXI. Grób 110: 1 – kamień. Grób 111

Grób 112

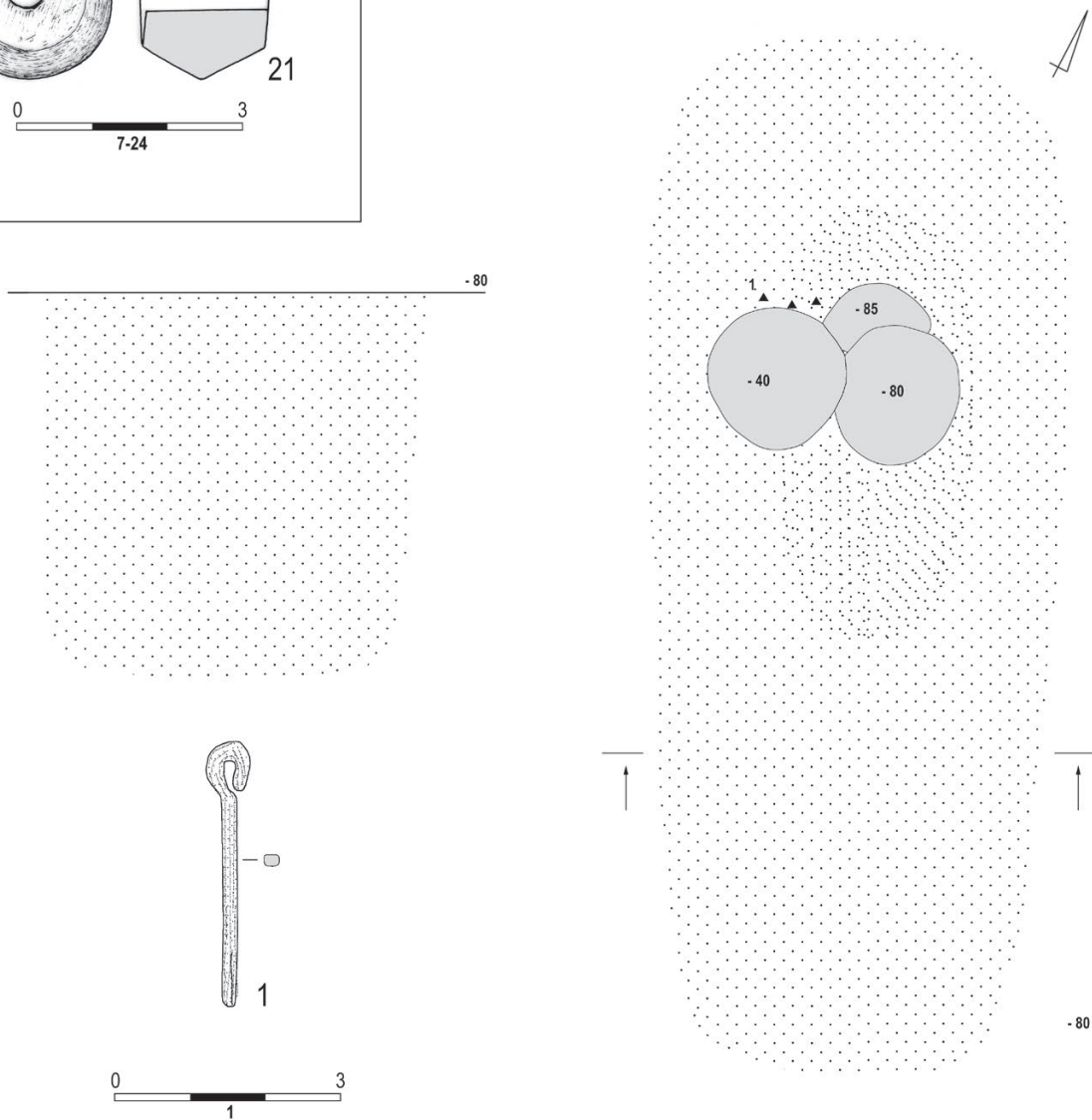

Tabl. LXXXII. Grób 112: 1, 4 – stop miedzi; 2 – brąz; 3 – stop miedzi i szkło; 5, 6 – szkło

Grób 112

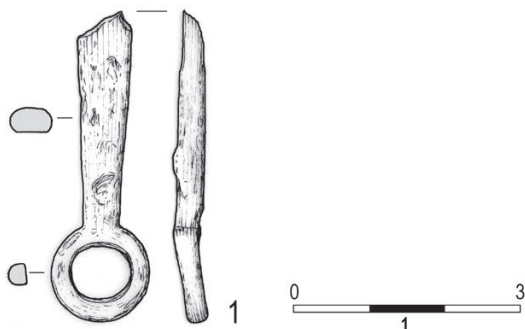
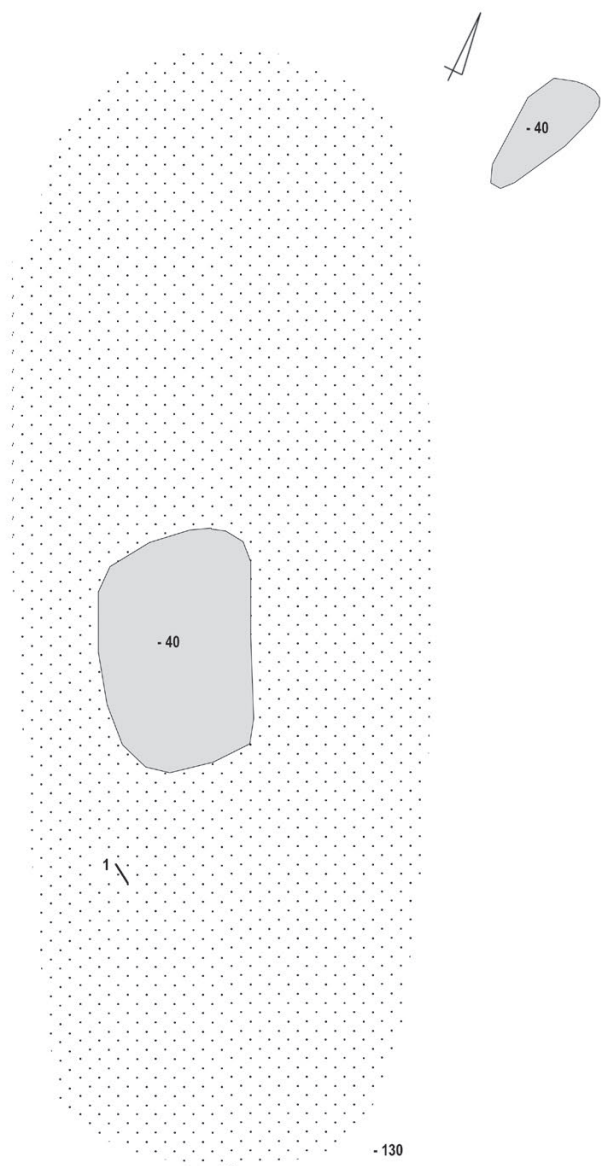

Grób 113

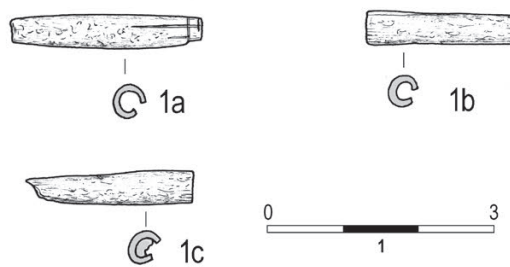
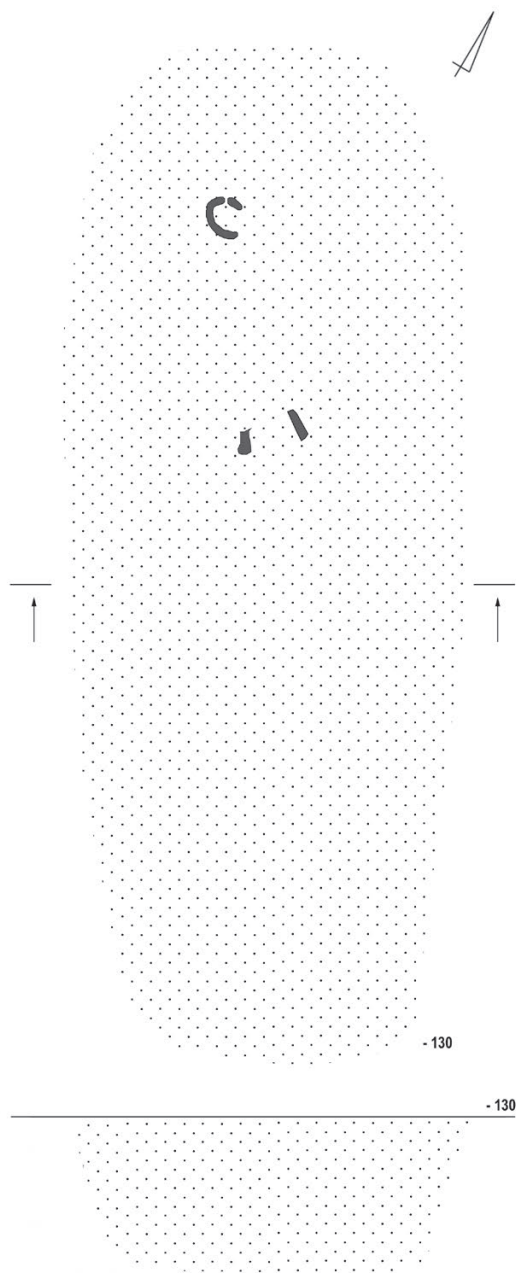

Tabl. LXXXIII. Grób 112: 7-11 – szkło; 12-20 – bursztyn; 21 – glina. Grób 113: 1 – żelazo

Grób 114

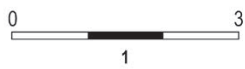
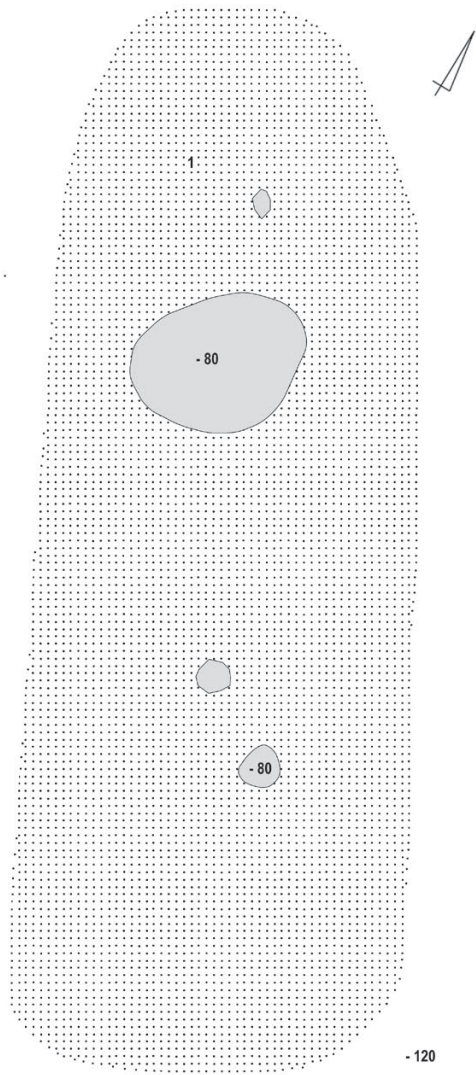

Grób 115

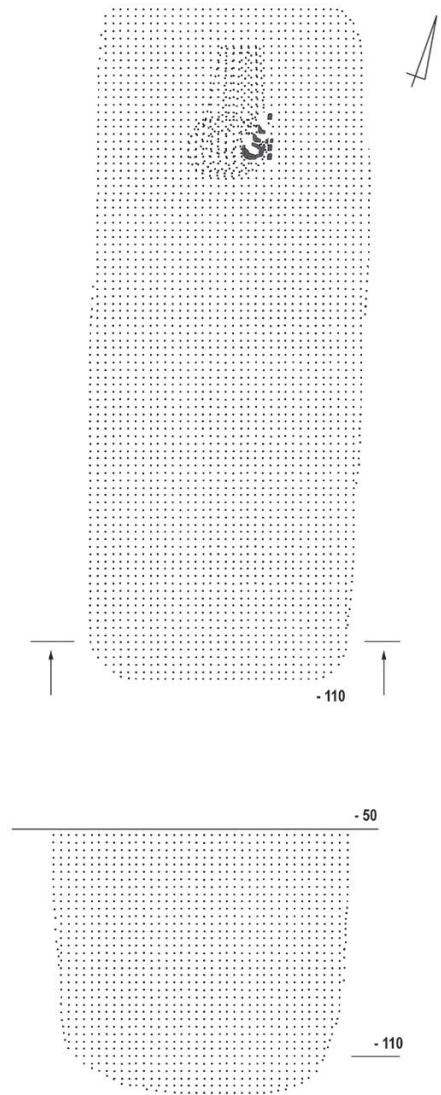

Tabl. LXXXIV. Grób 114: 1 – stop miedzi. Grób 115: 1a–c – stop miedzi

Grób 116

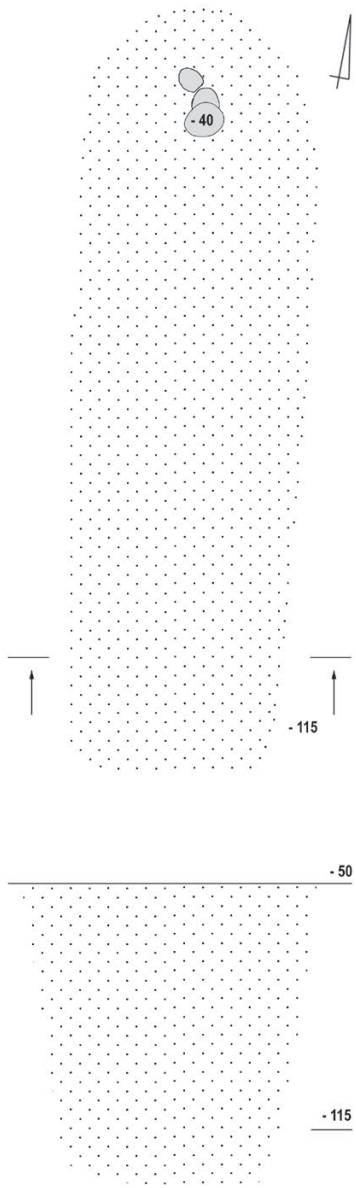

Grób 117

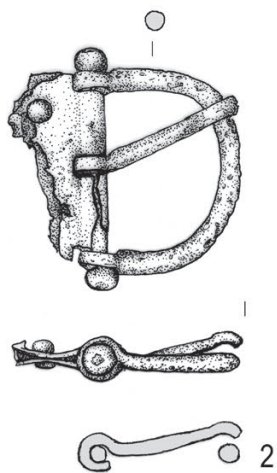
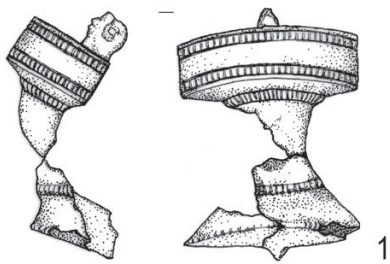
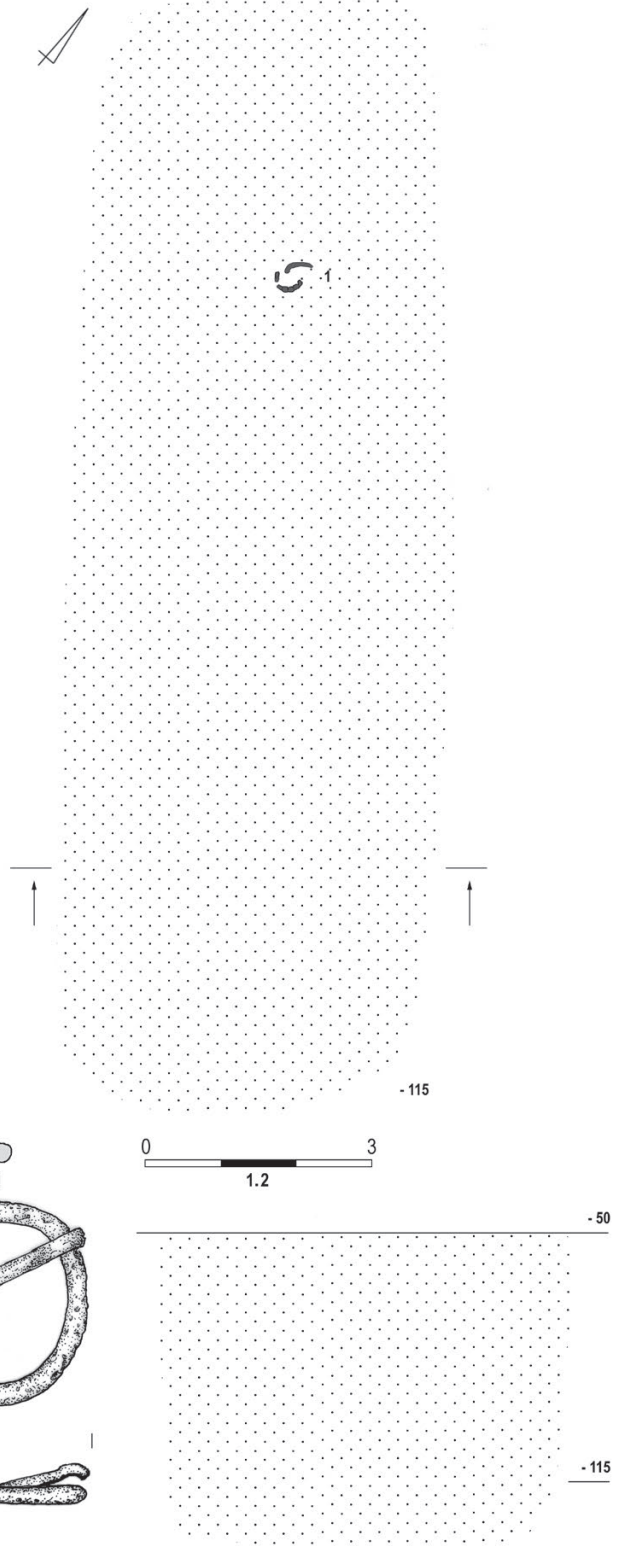

Tabl. LXXXV. Grób 116: 1 – szkło. Grób 117

Grób 118

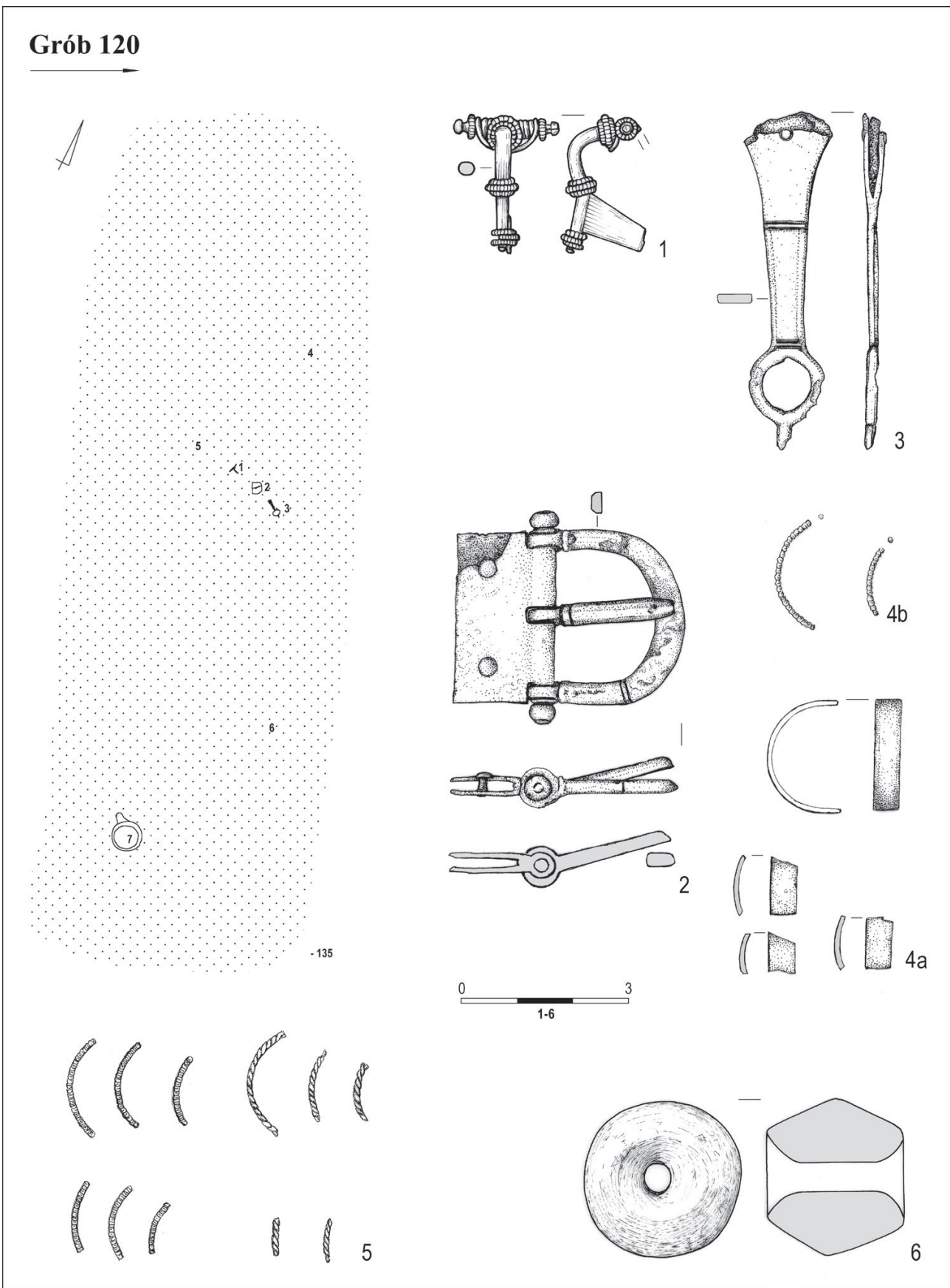
Grób 119

Tabl. LXXXVI. Grób 118. Grób 119: 1, 2 – stop miedzi

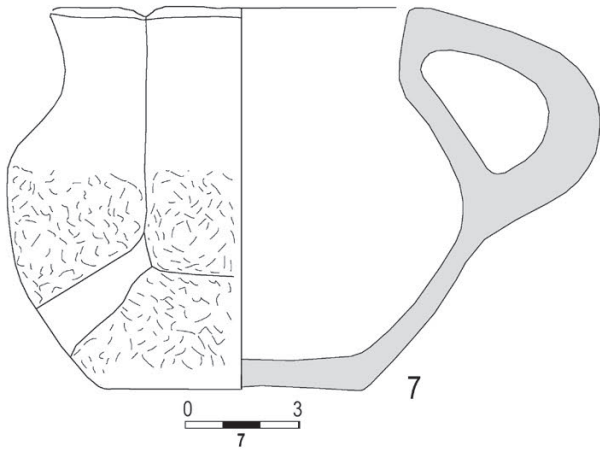

Grób 120

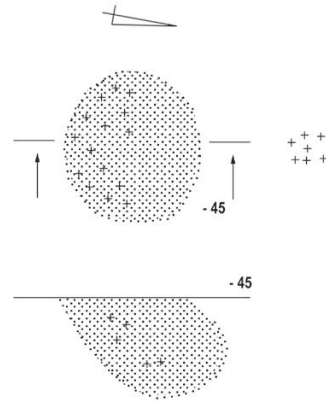

Tabl. LXXXVII. Grób 120: 1, 4, 5 – srebro; 2, 3 – stop miedzi (mosiądz); 6 – glina

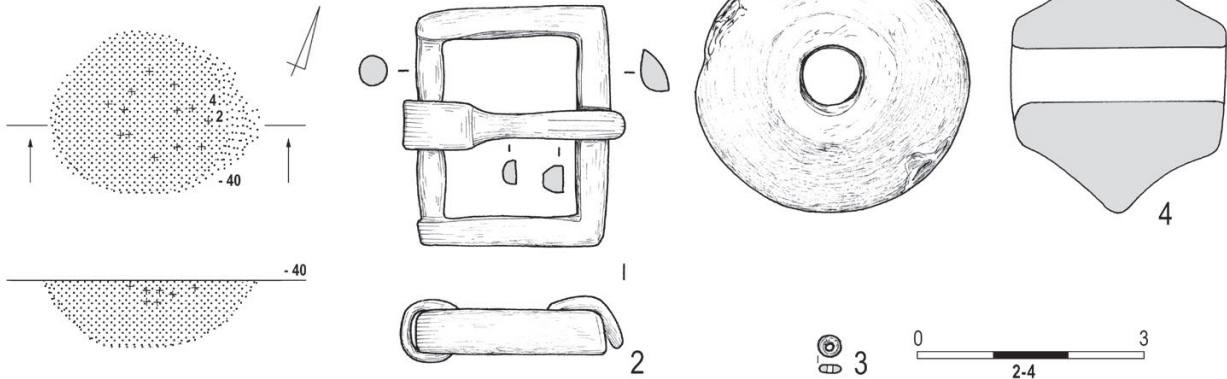
Grób 120

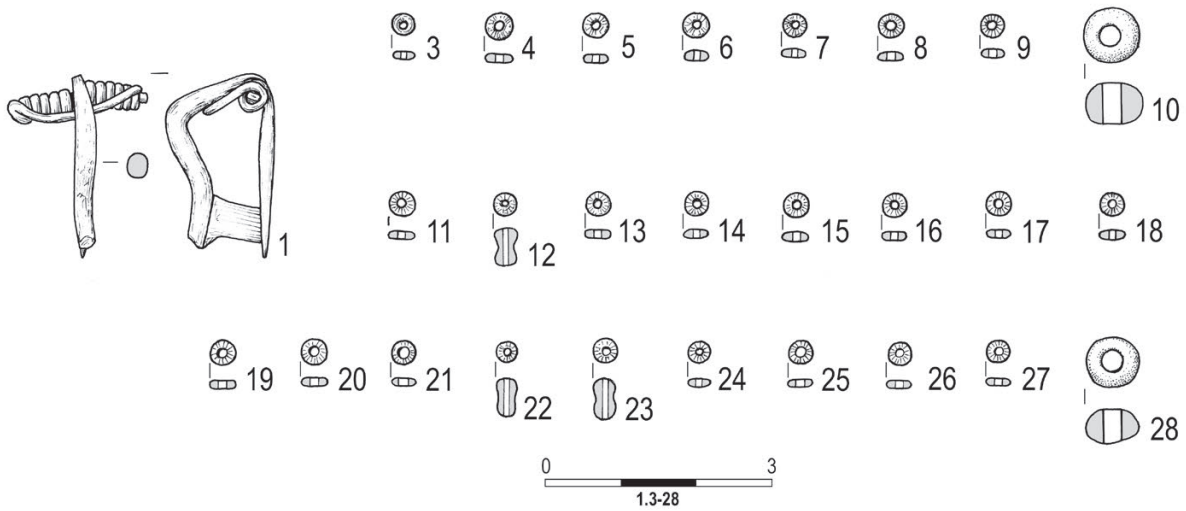
Grób 122

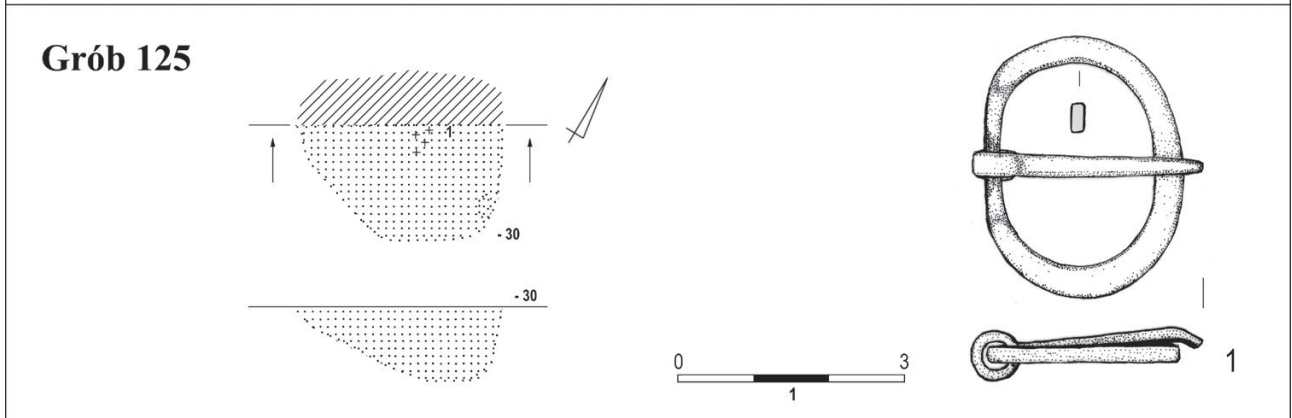
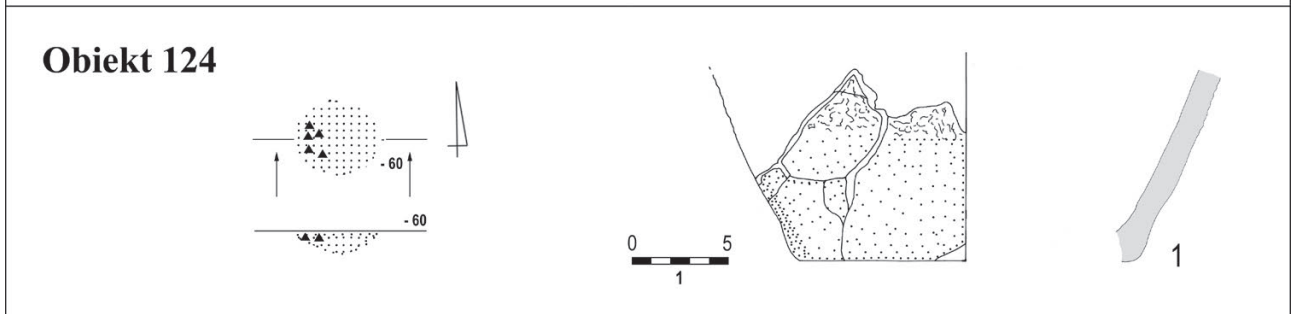
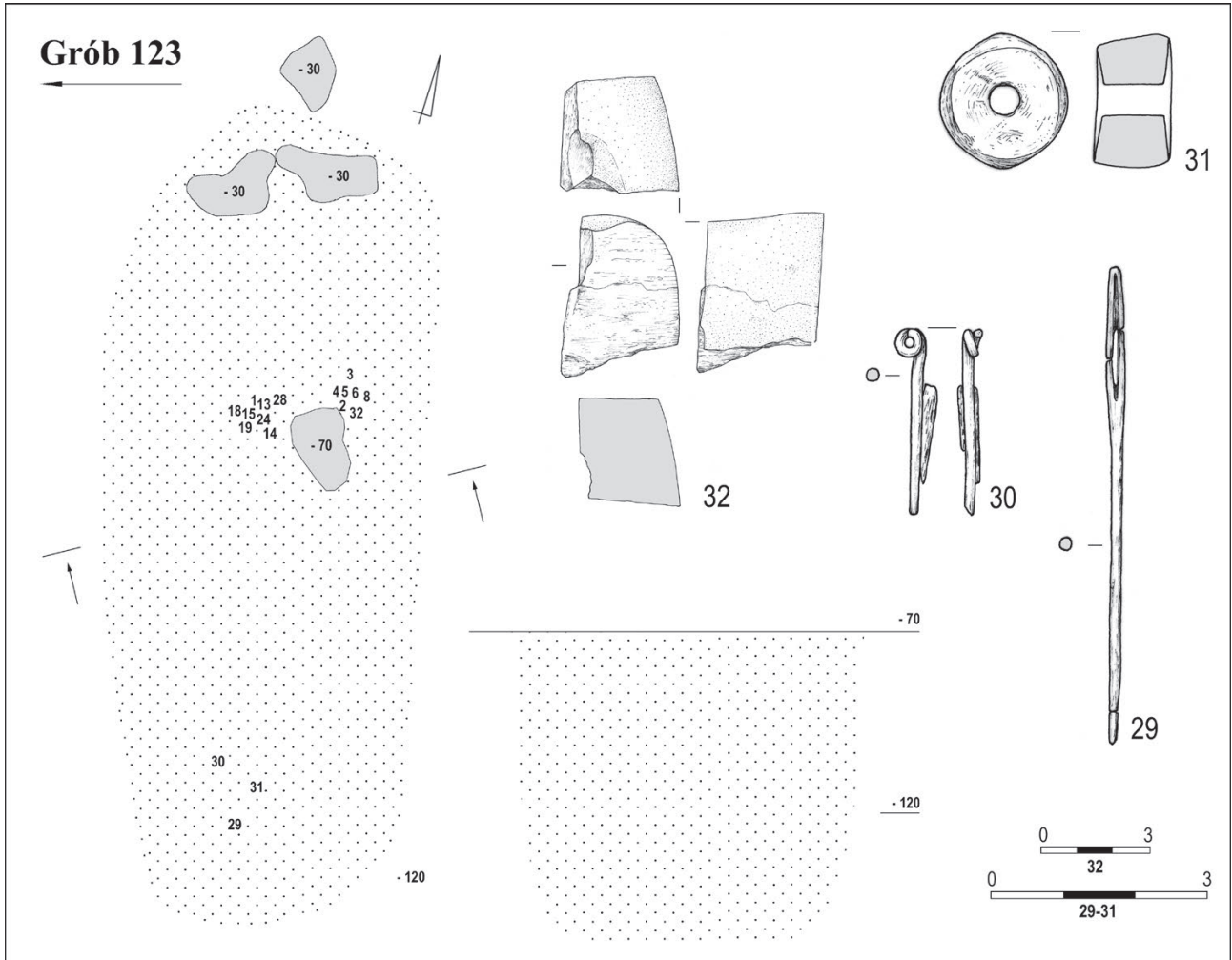
Grób 121

Grób 123

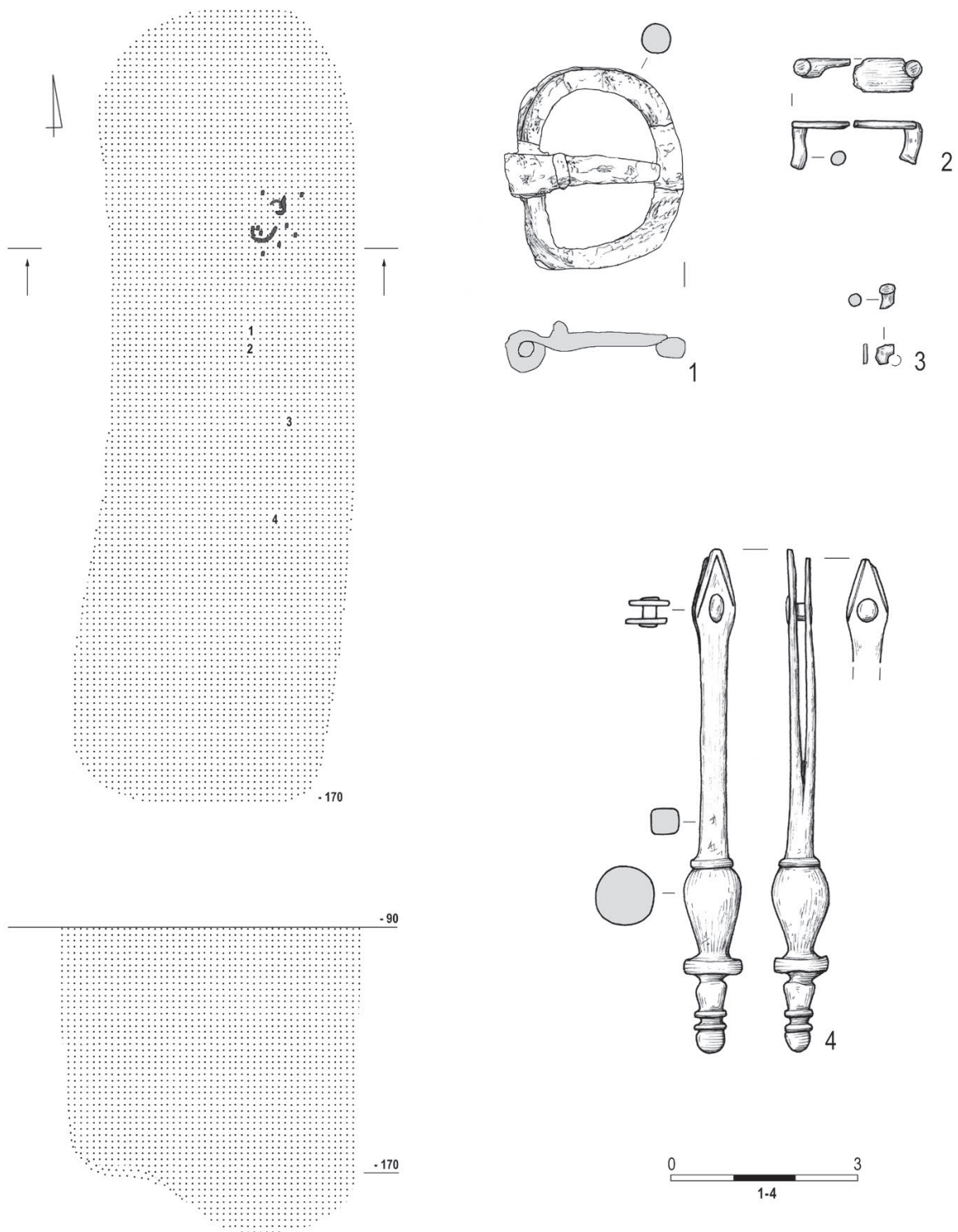

Tabl. LXXXVIII. Grób 120: 7 – glina. Grób 121: 2 – stop miedzi; 3 – szkło; 4 – glina. Grób 122.
Grób 123: 1 – stop miedzi (mosiądz); 3-9, 11-27 – szkło; 10, 28 – bursztyn

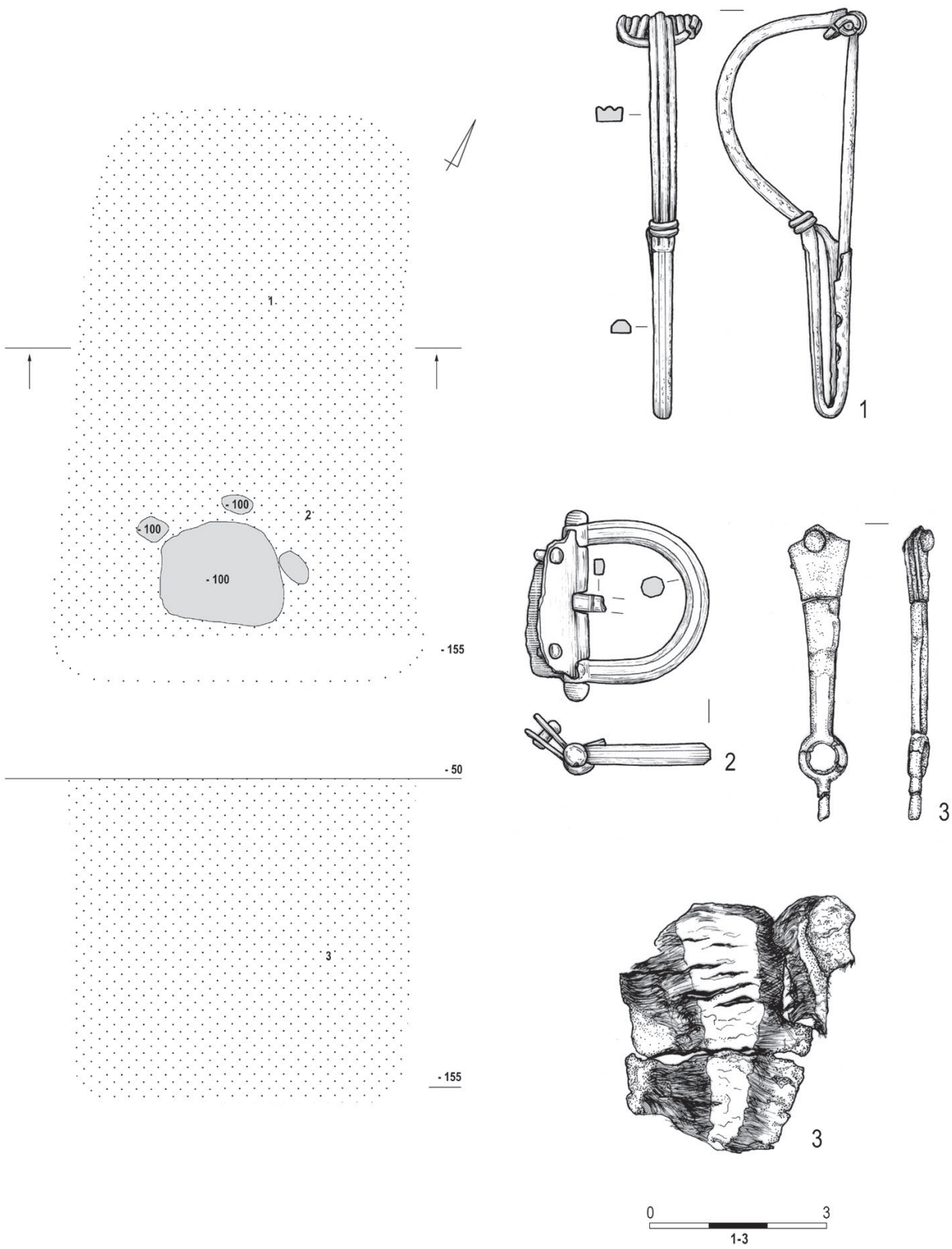
Tabl. LXXXIX. Grób 123: 29, 30 – stop miedzi; 31 – glina; 32 – kamień. Grób 124: 1 – glina. Grób 125: 1 – stop miedzi

Grób 126

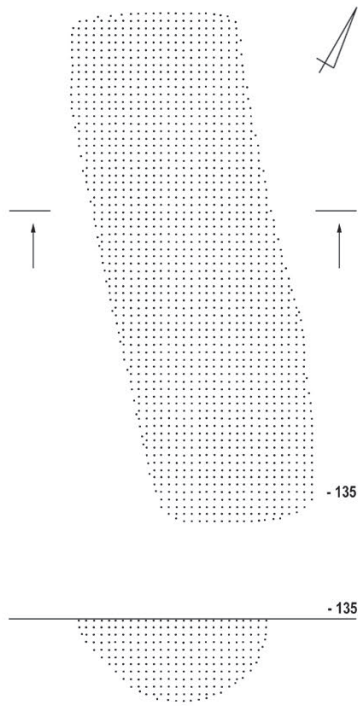
Tabl. XC. Grób 126: 1 – żelazo; 2-4 – stop miedzi

Grób 127

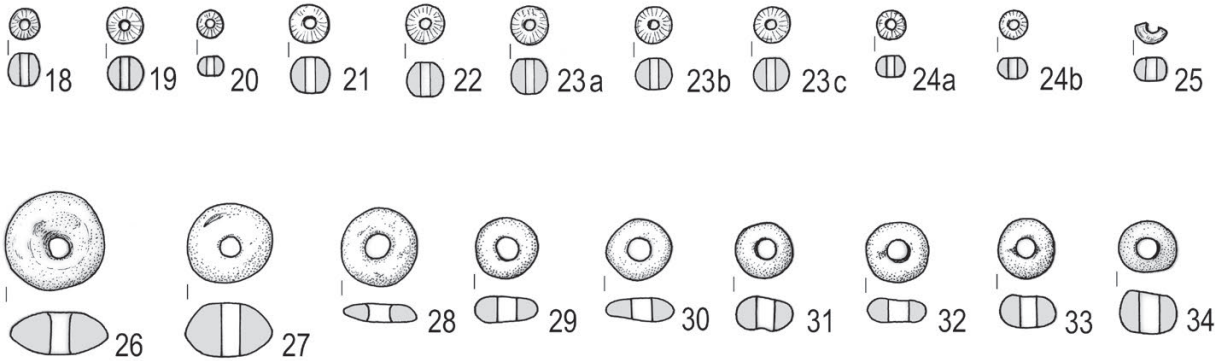
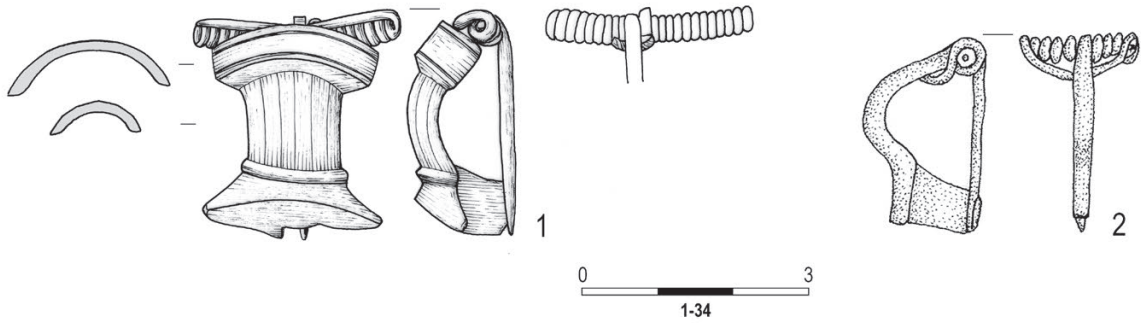
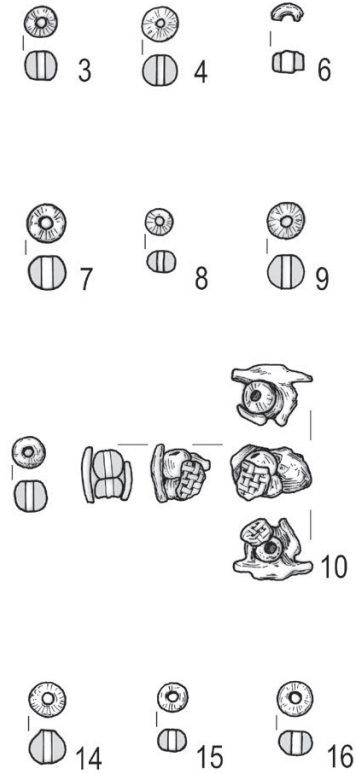
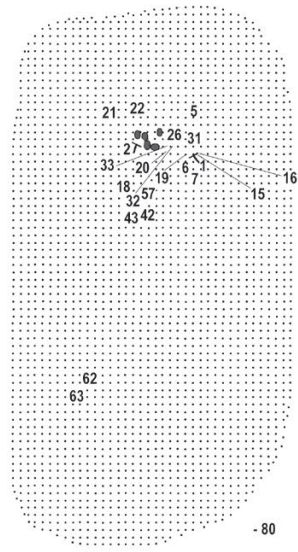

Tabl.XCI. Grób 127: 1, 2 – stop miedzi (1 – mosiądz); 3 – stop miedzi i skóra

Grób 128

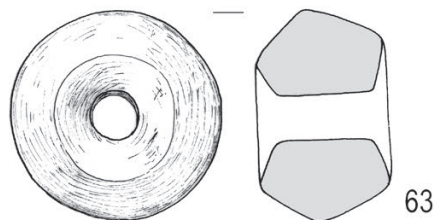
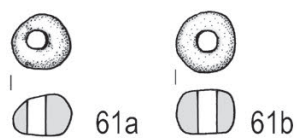
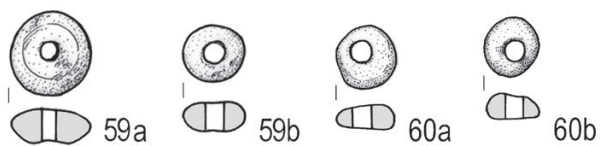
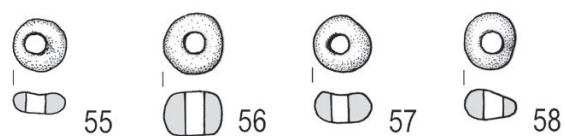
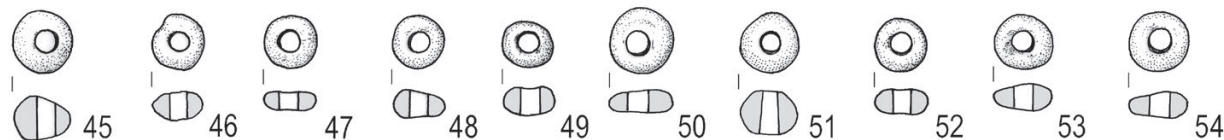
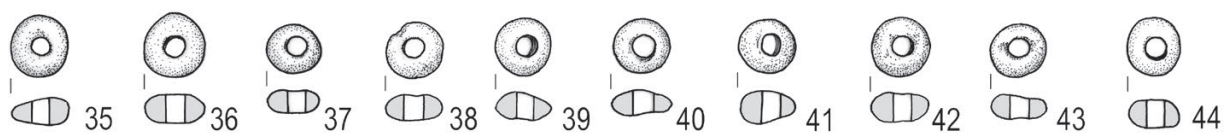

Grób 129

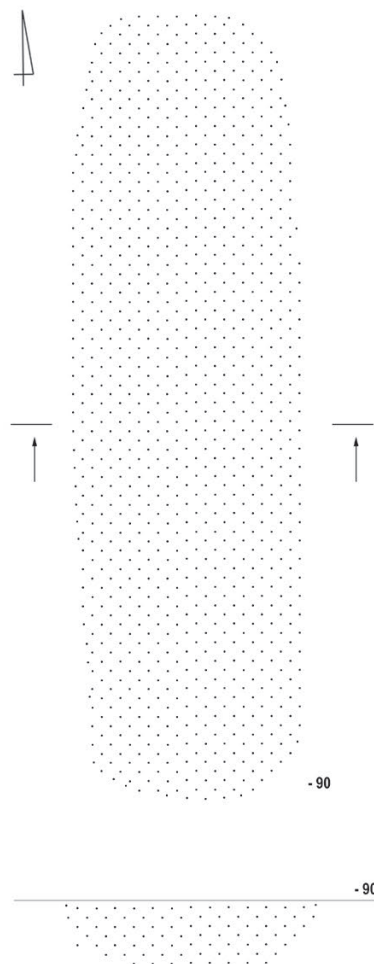

Tabl. XCII. Grób 128. Grób 129: 1, 2 – stop miedzi (mosiądz); 2–9, 11–25 szkło; 10 – szkło i tkanina; 26–34 – bursztyn

Grób 129

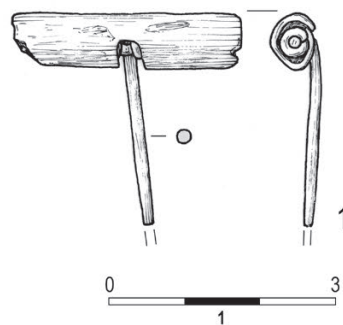
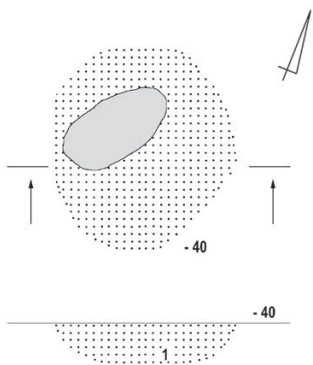

Grób 130

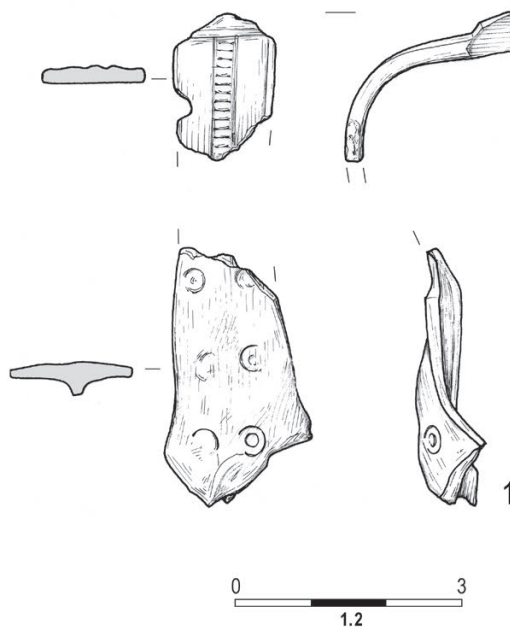
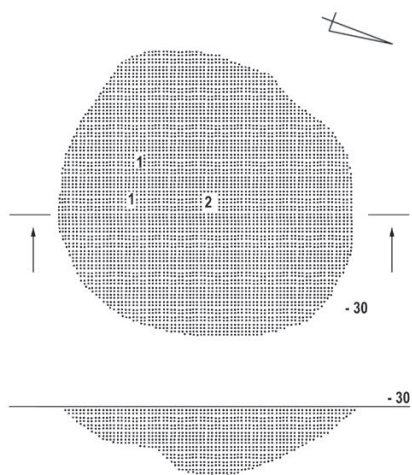

Tabl. XCIII. Grób 129: 35–61b – bursztyn; 62 – stop miedzi; 63 – glina. Grób 130

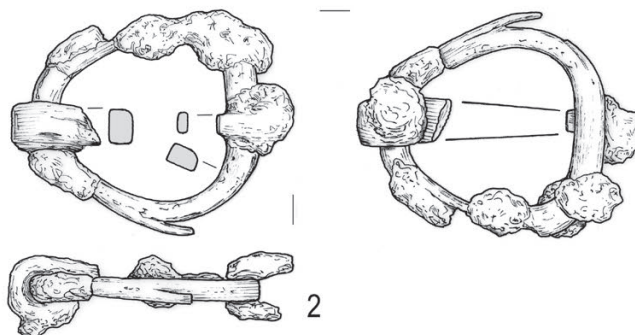
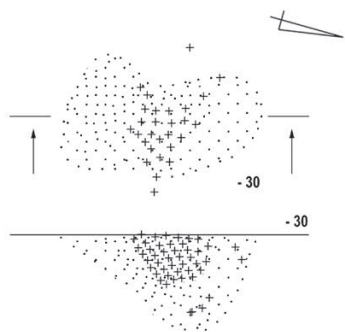
Grób 131

Grób 132

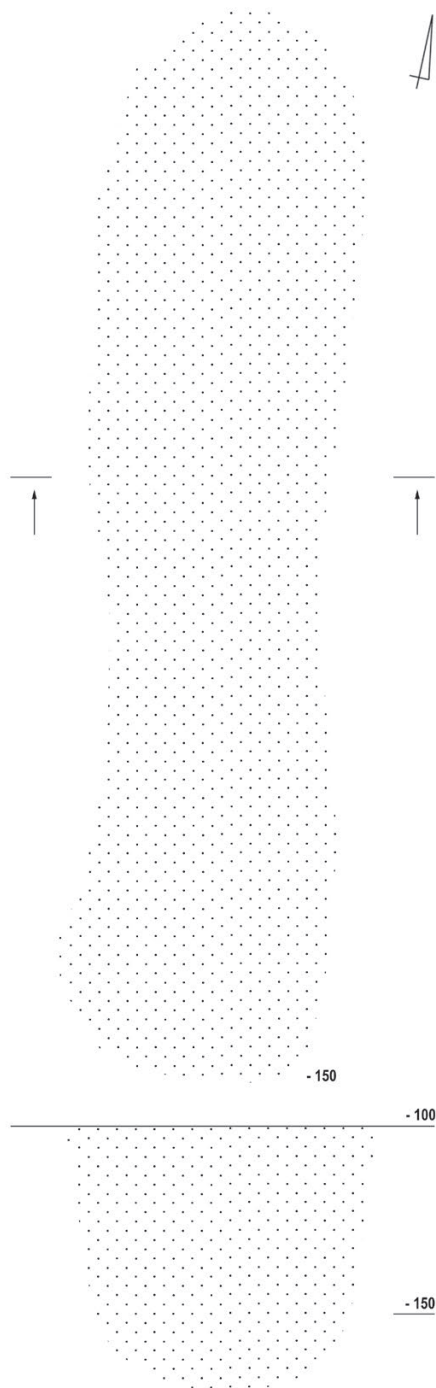
Grób 133

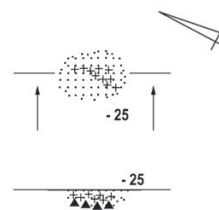
Tabl. XCIV. Grób 131: 1 – żelazo. Grób 132: 1 – stop miedzi; 2 – żelazo. Grób 133

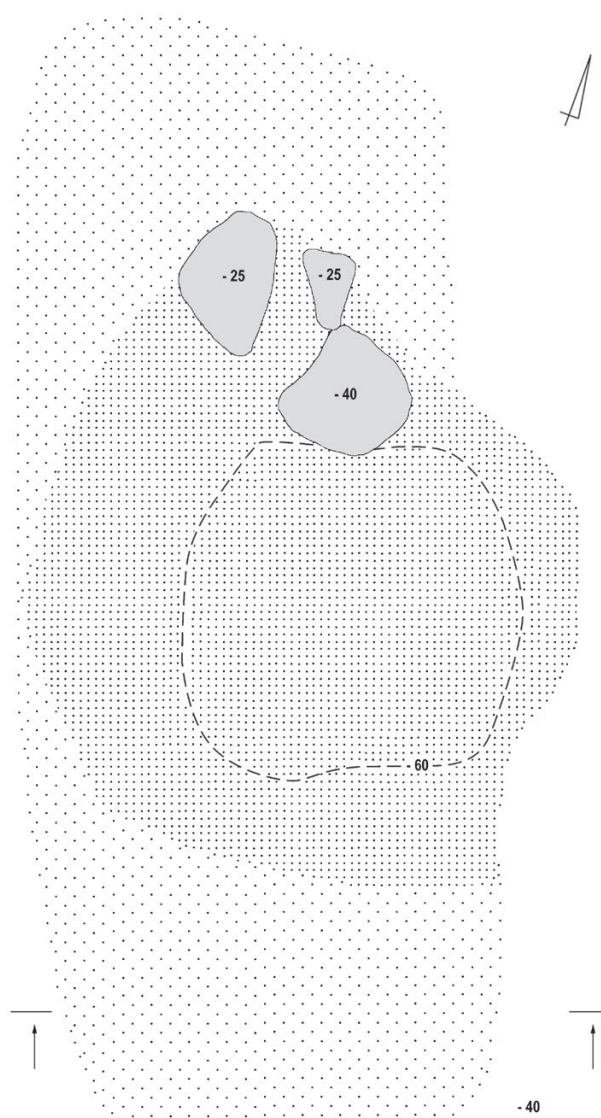
Grób 134

Grób 135

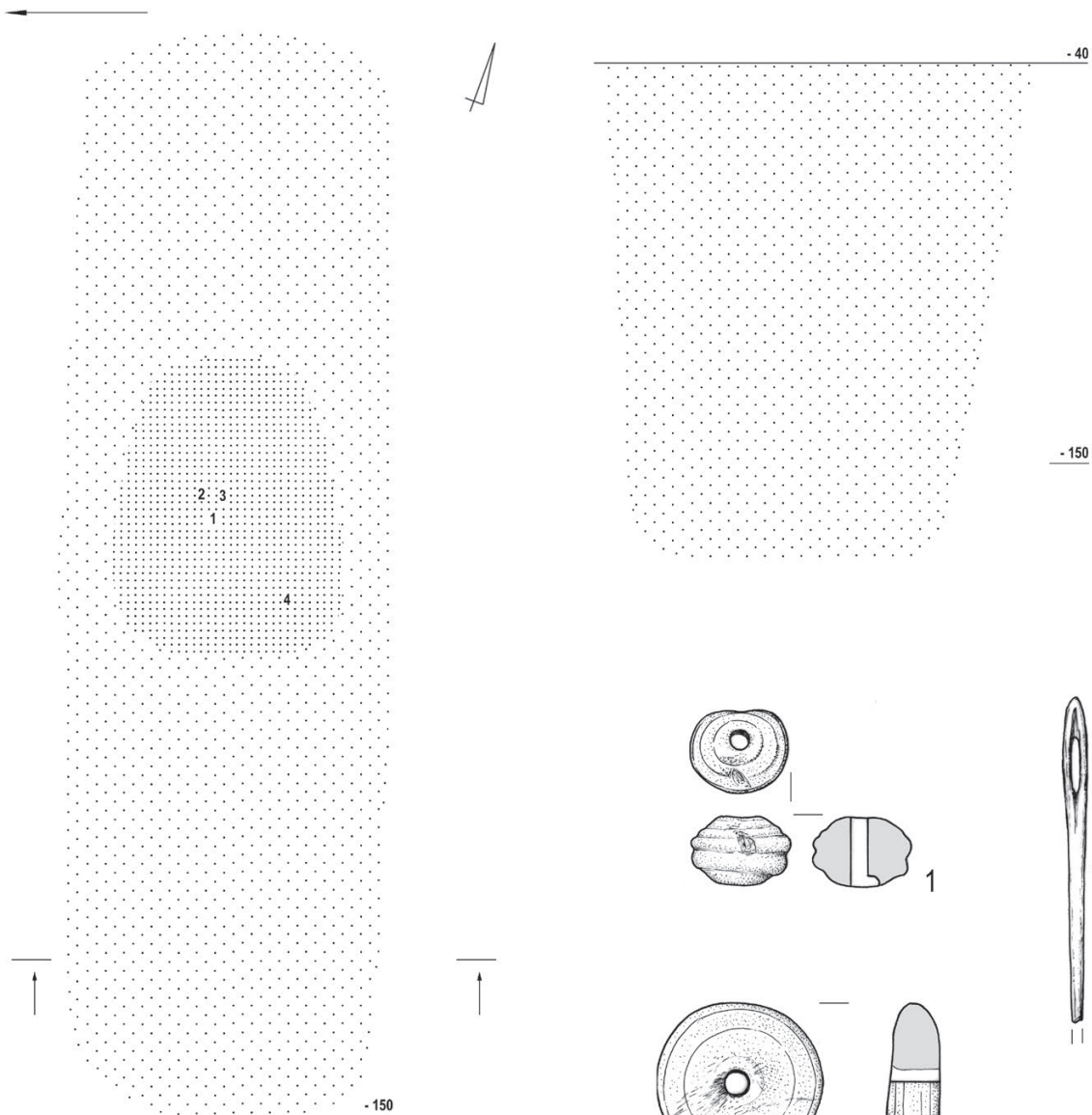

Grób 136

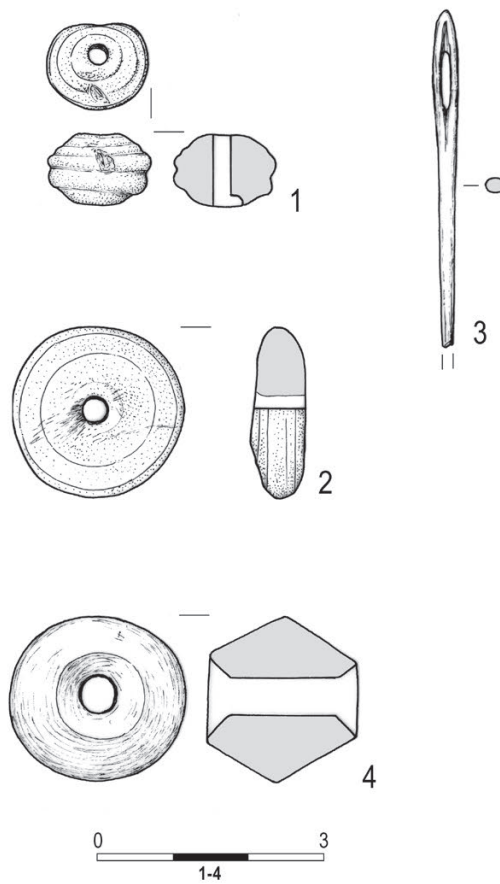
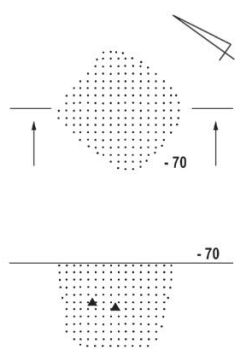

Tabl. XCV. Grób 134. Grób 135. Grób 136

Grób 136

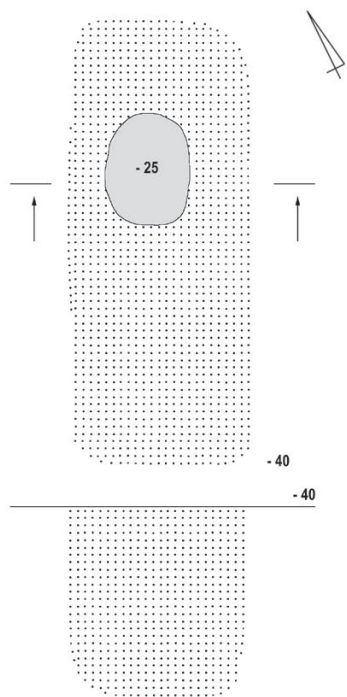

Obiekt 137

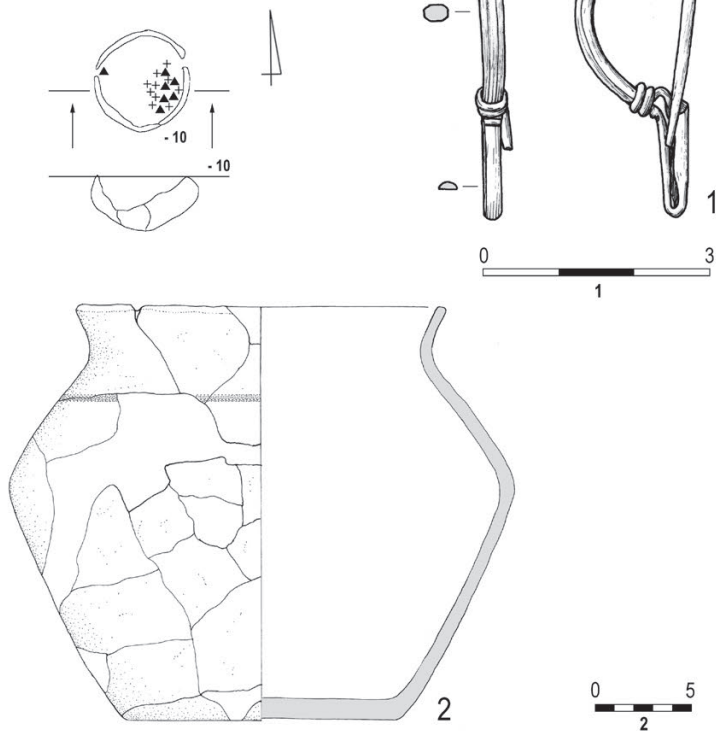

Tabl. XCVI. Grób 136: 1, 2 – bursztyn; 3 – stop miedzi; 4 – glina. Obiekt 137

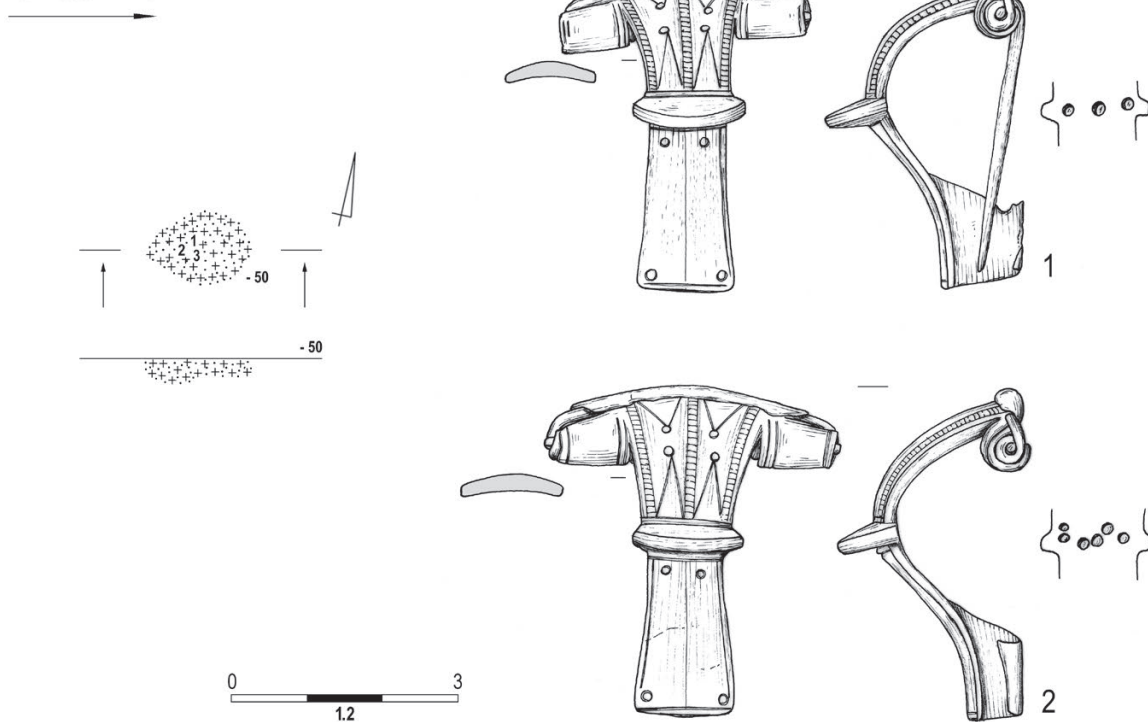
Grób 138

Grób 139

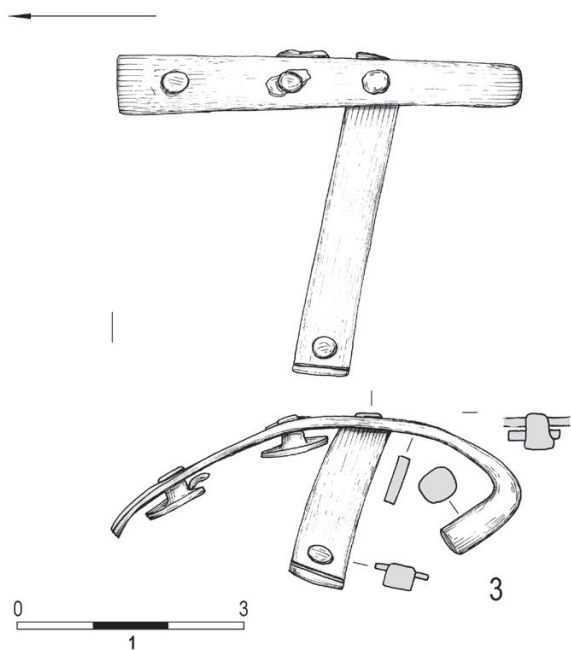

Grób 140

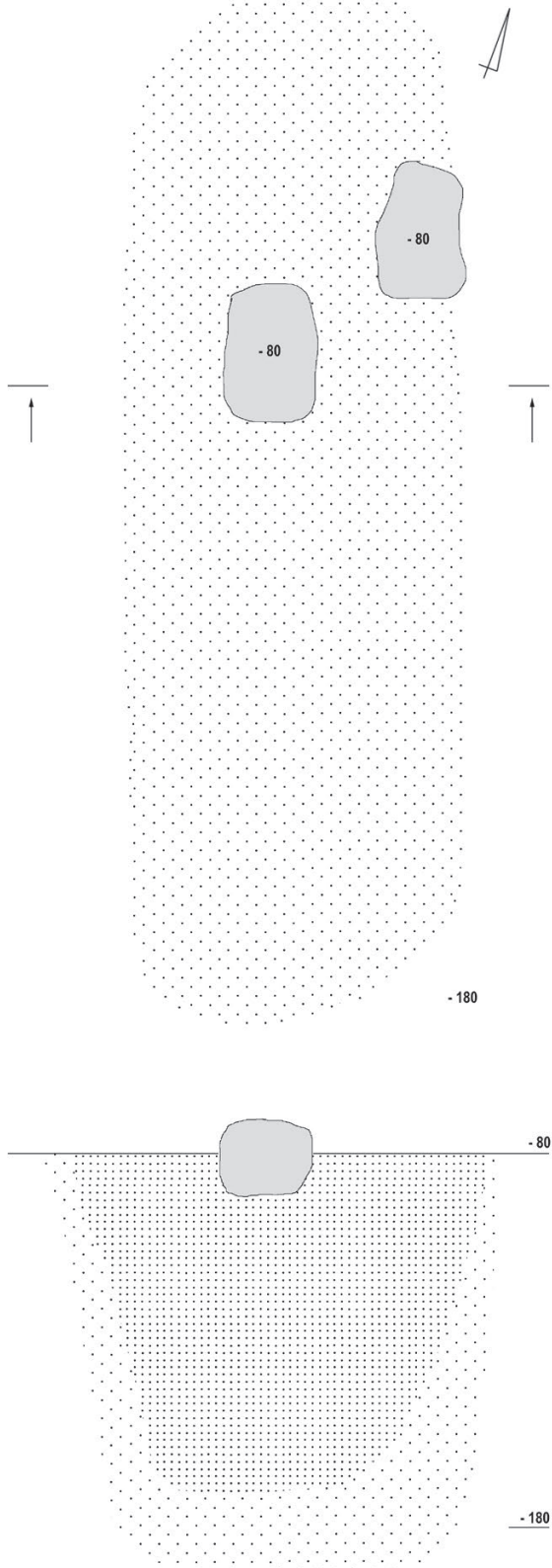

Tabl. XCVII. Grób 138. Grób 139: 1 – stop miedzi; 2 – glina. Grób 140: 1, 2 – stop miedzi (mosiądz)

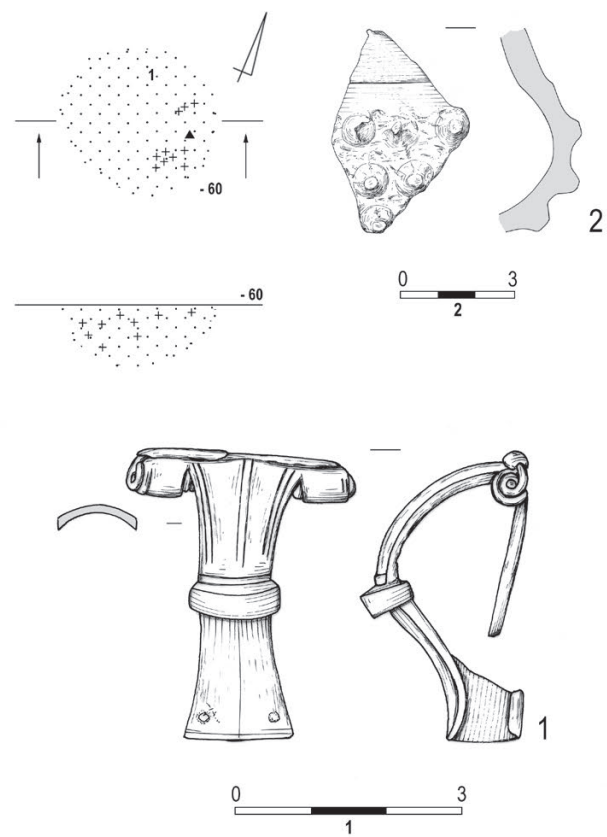
Grób 140

Grób 142

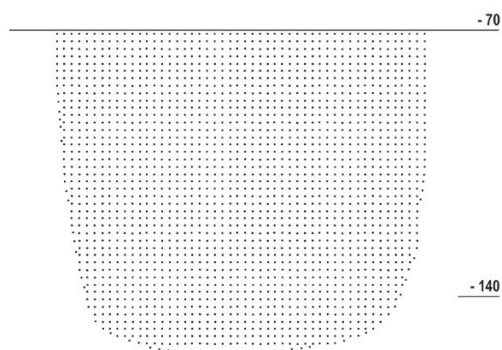
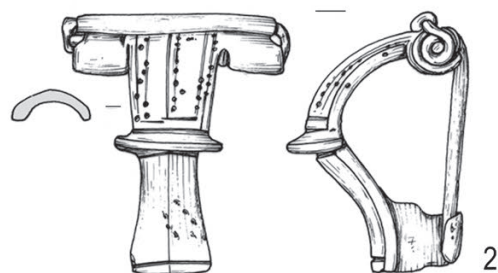
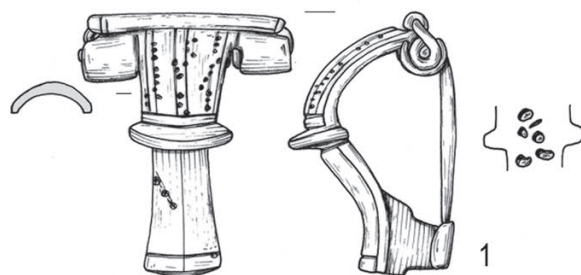
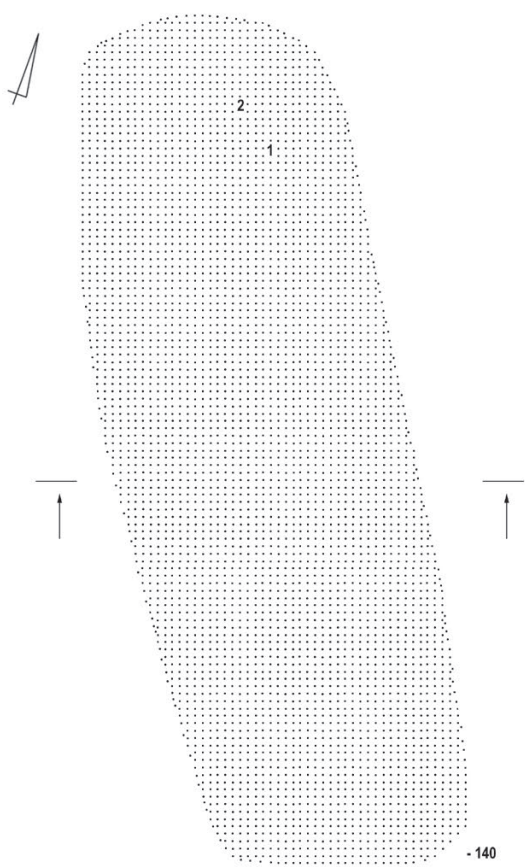

Grób 141

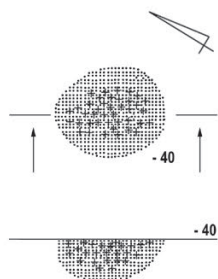

Tabl. XCVIII. Grób 140: 3 – stop miedzi. Grób 141: 1 – stop miedzi; 2 – glina. Grób 142

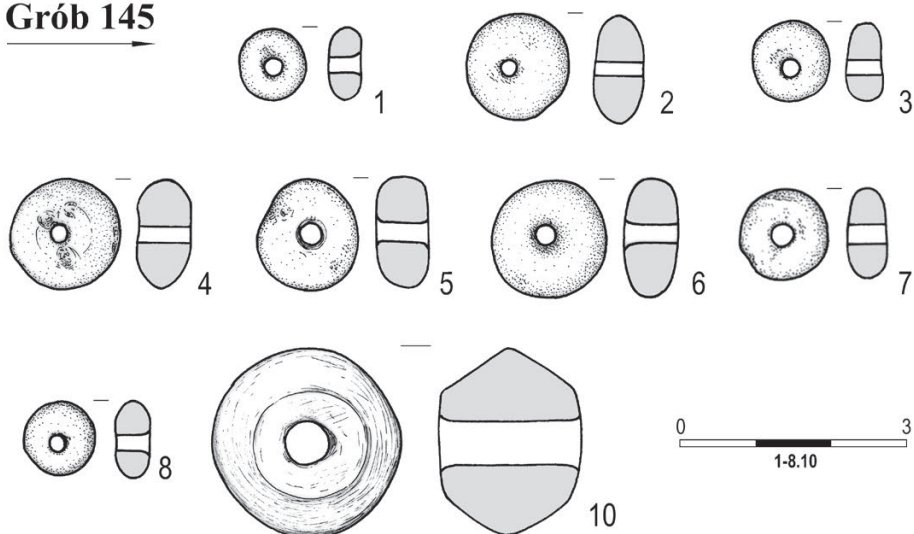
Grób 143

Grób 144

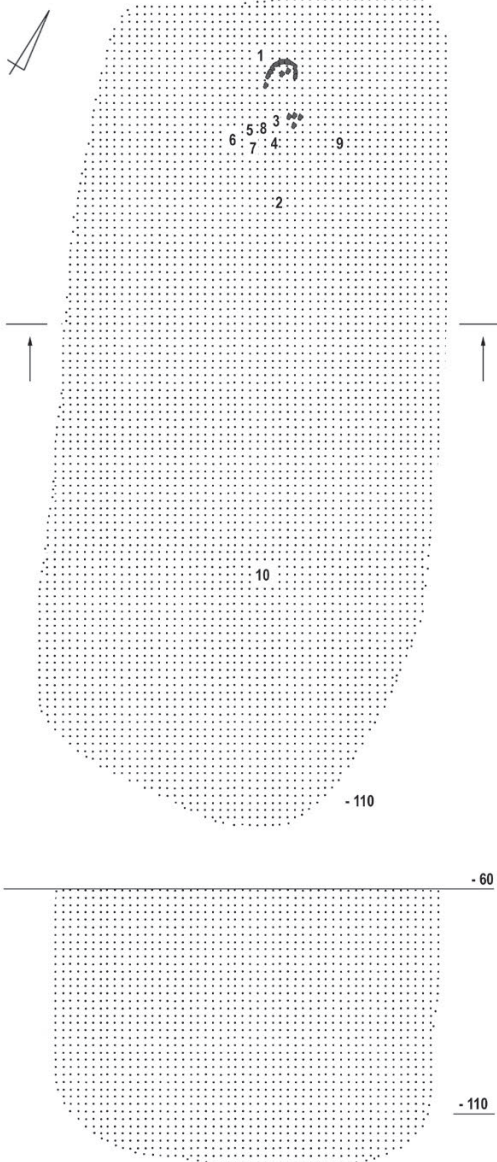

Grób 145

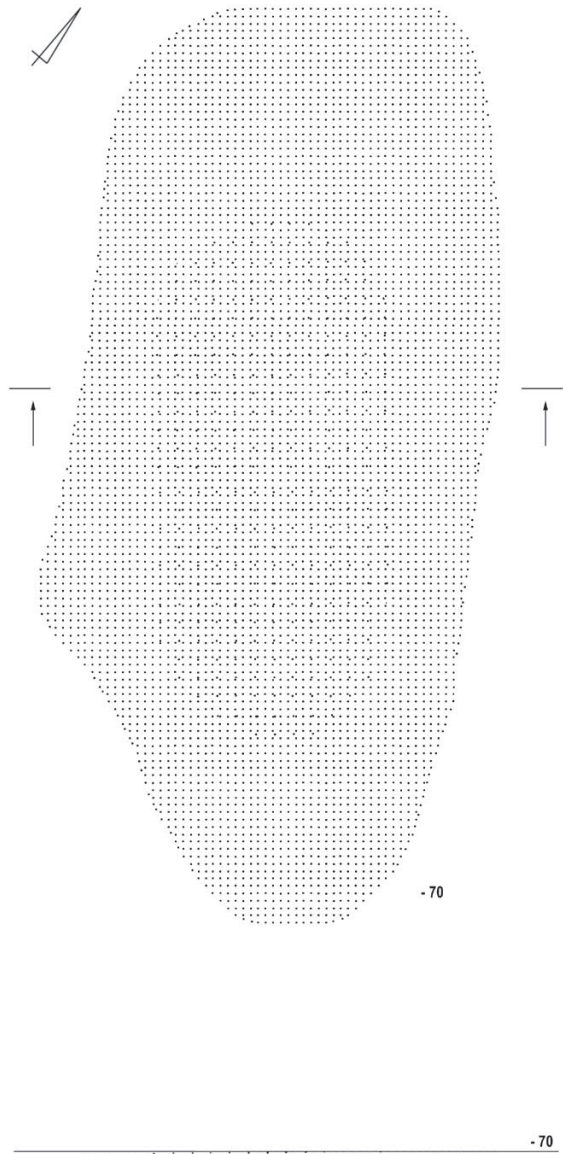

Tabl. XCIX. Grób 143: 1, 2 – stop miedzi (mosiądz). Grób 144. Grób 145: 1-8 – bursztyn; 10 – glina

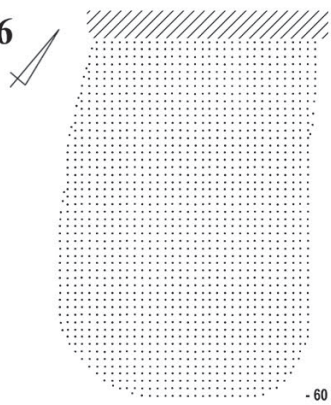
Grób 145

Grób 149

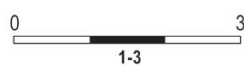
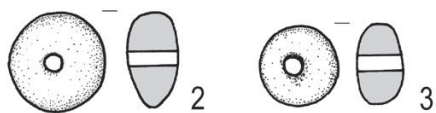
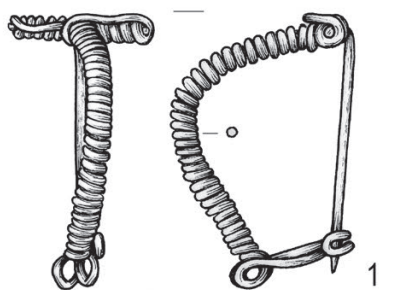
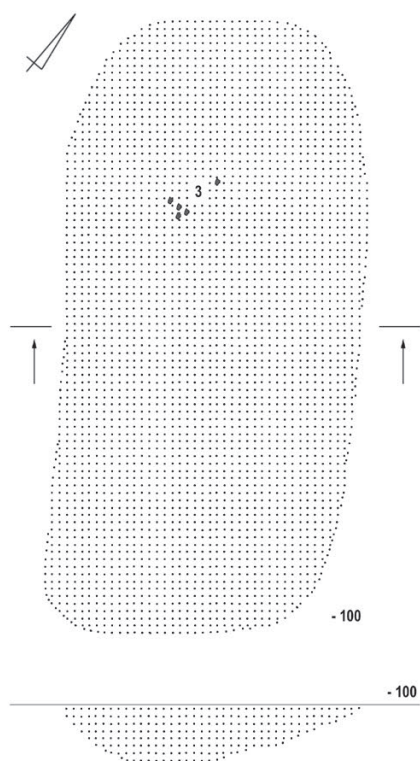

Grób 146

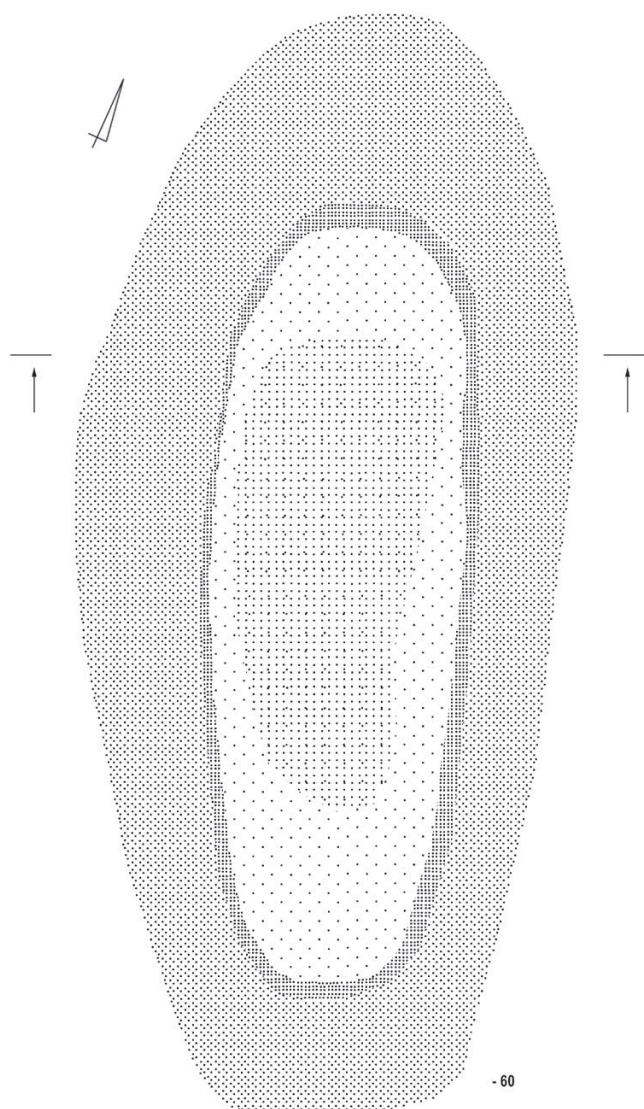

Tabl. C. Grób 145. Grób 146. Grób 149

Grób 150

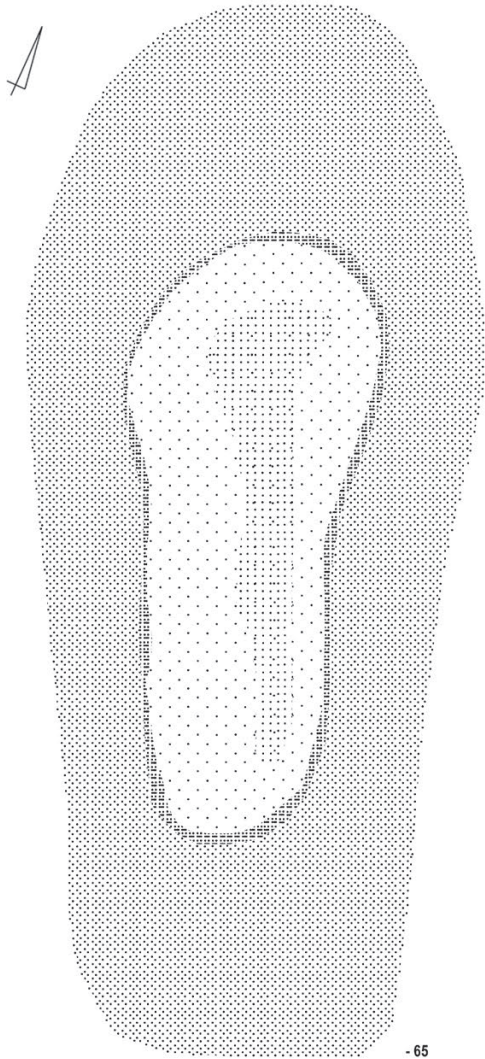

Grób 151

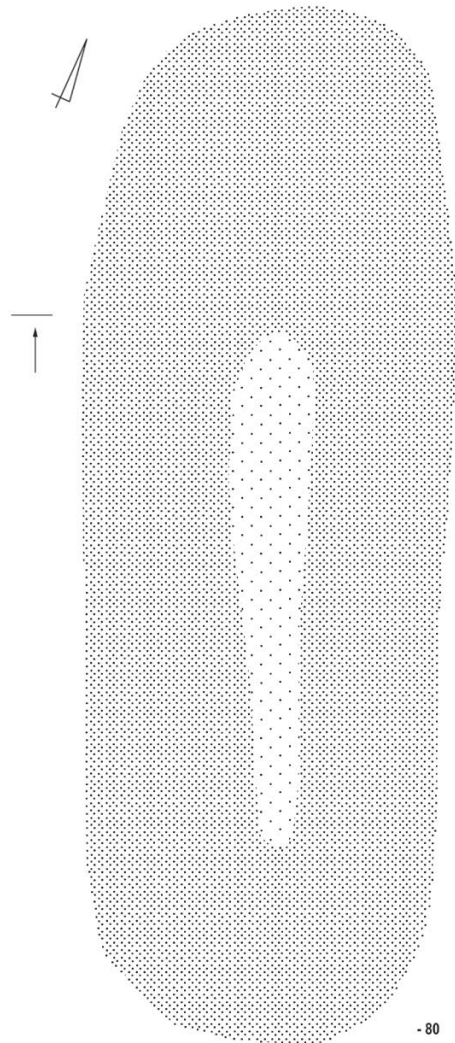

Tabl. CI. Grób 150: 1 – stop miedzi; 2, 3 – bursztyn. Grób 151:1 – srebro

Grób 151

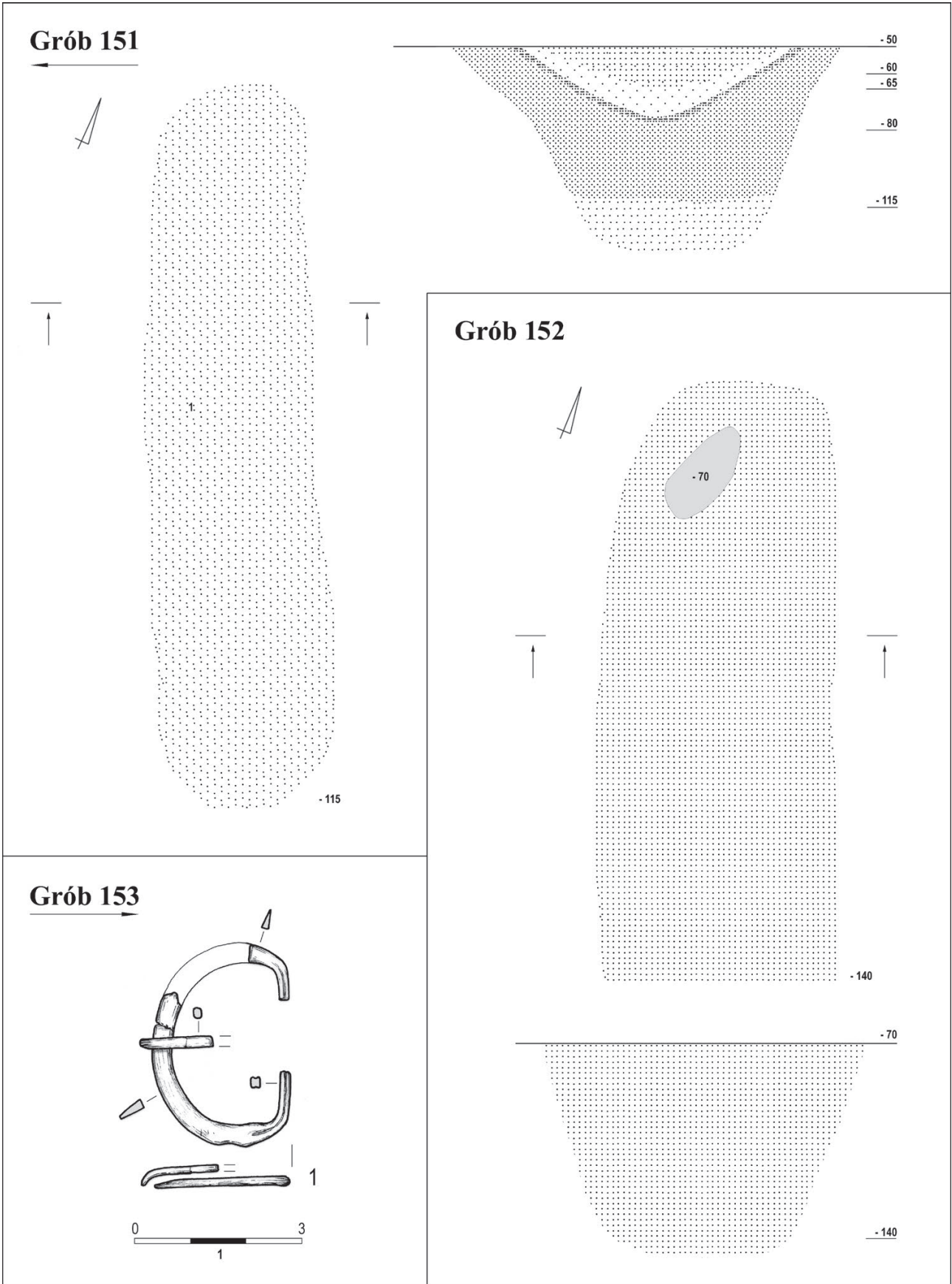
- 65

- 80

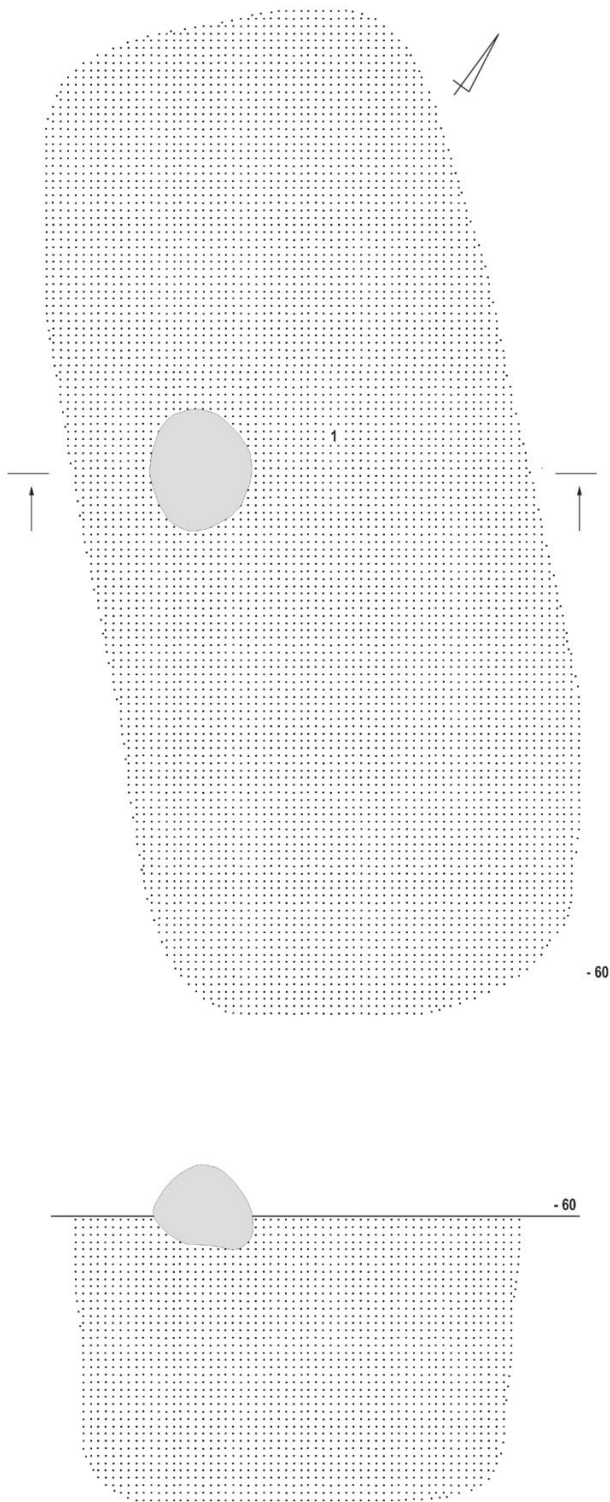
Tabl. CII. Grób 151

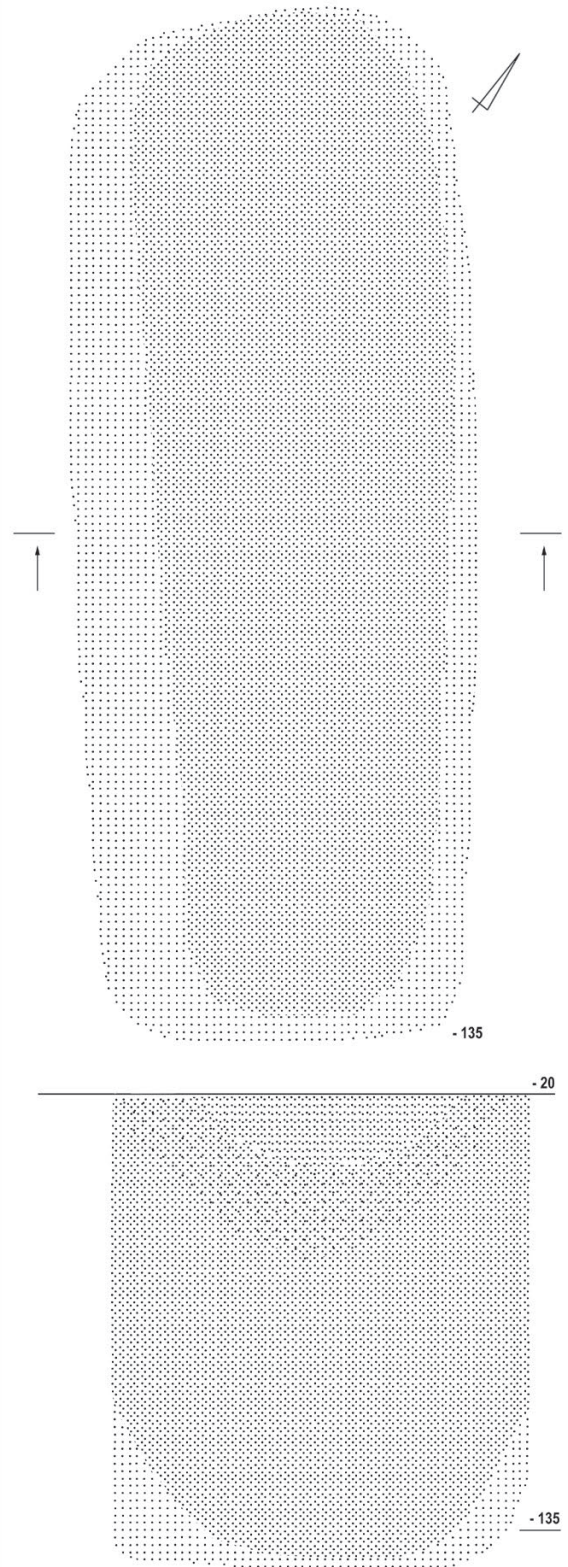

Tabl. CIII. Grób 151. Grób 153: 1 – stop miedzi

Grób 153

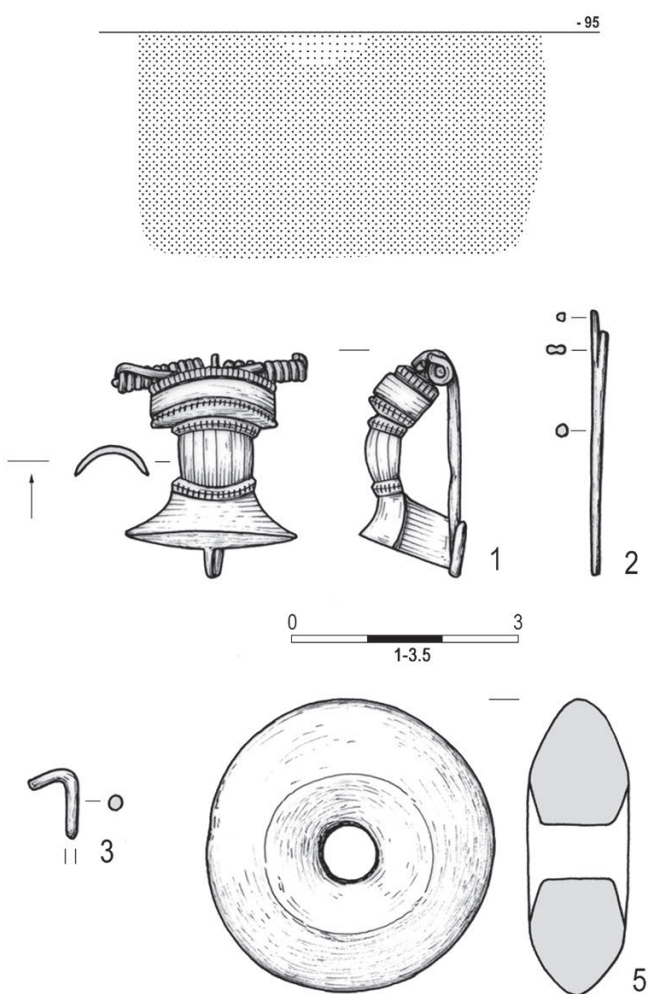
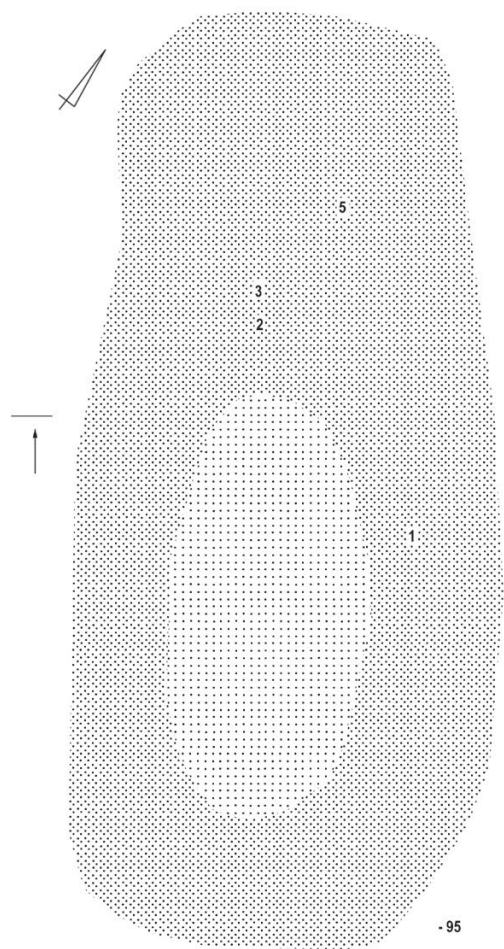

Grób 162

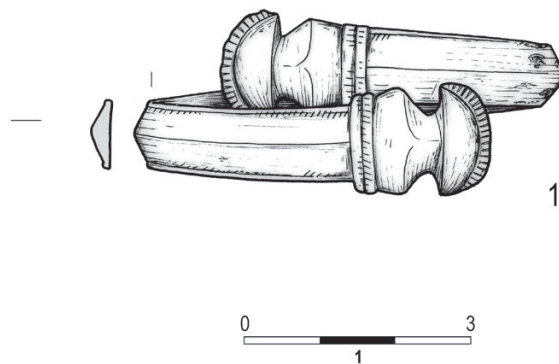
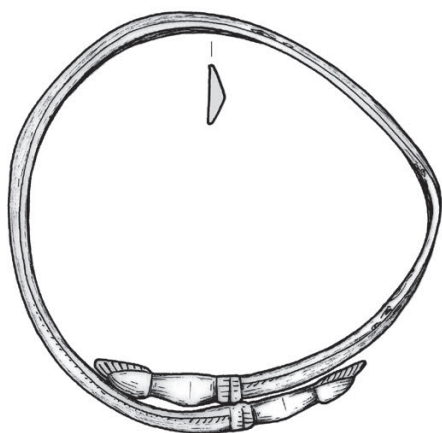

Tabl. CIV. Grób 153. Grób 162

Grób 163

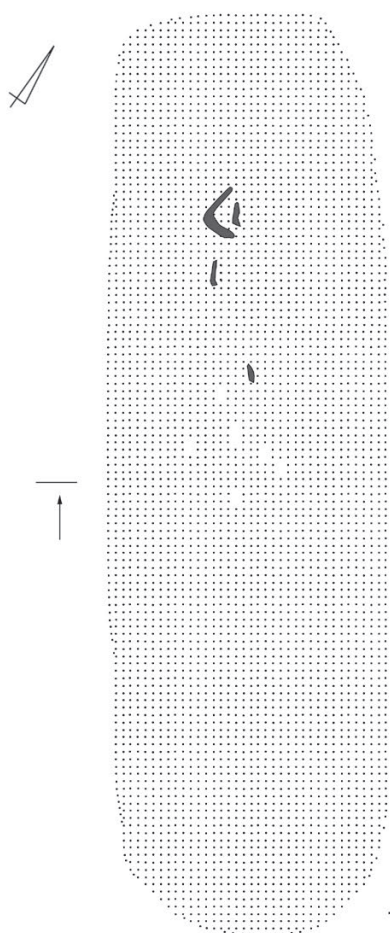

Grób 165

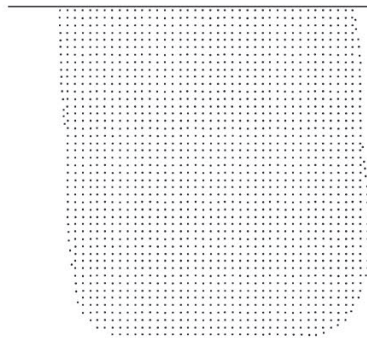
Tabl. CV. Grób 163: 1-3 – stop miedzi; 5 – glina. Grób 165: 1 – stop miedzi

Grób 165

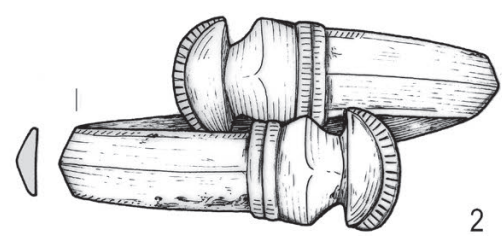
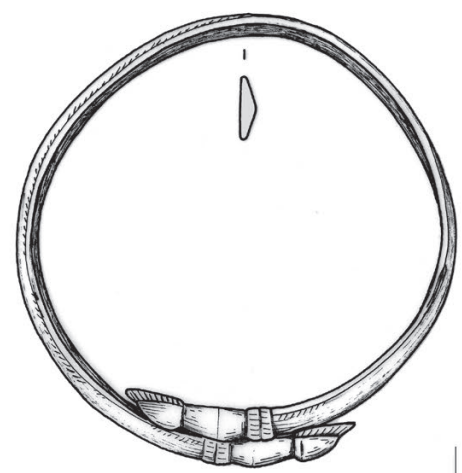

- 160

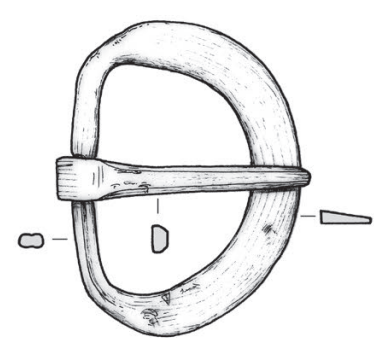
- 90

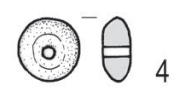
- 160

2

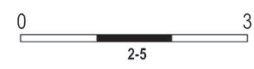
3

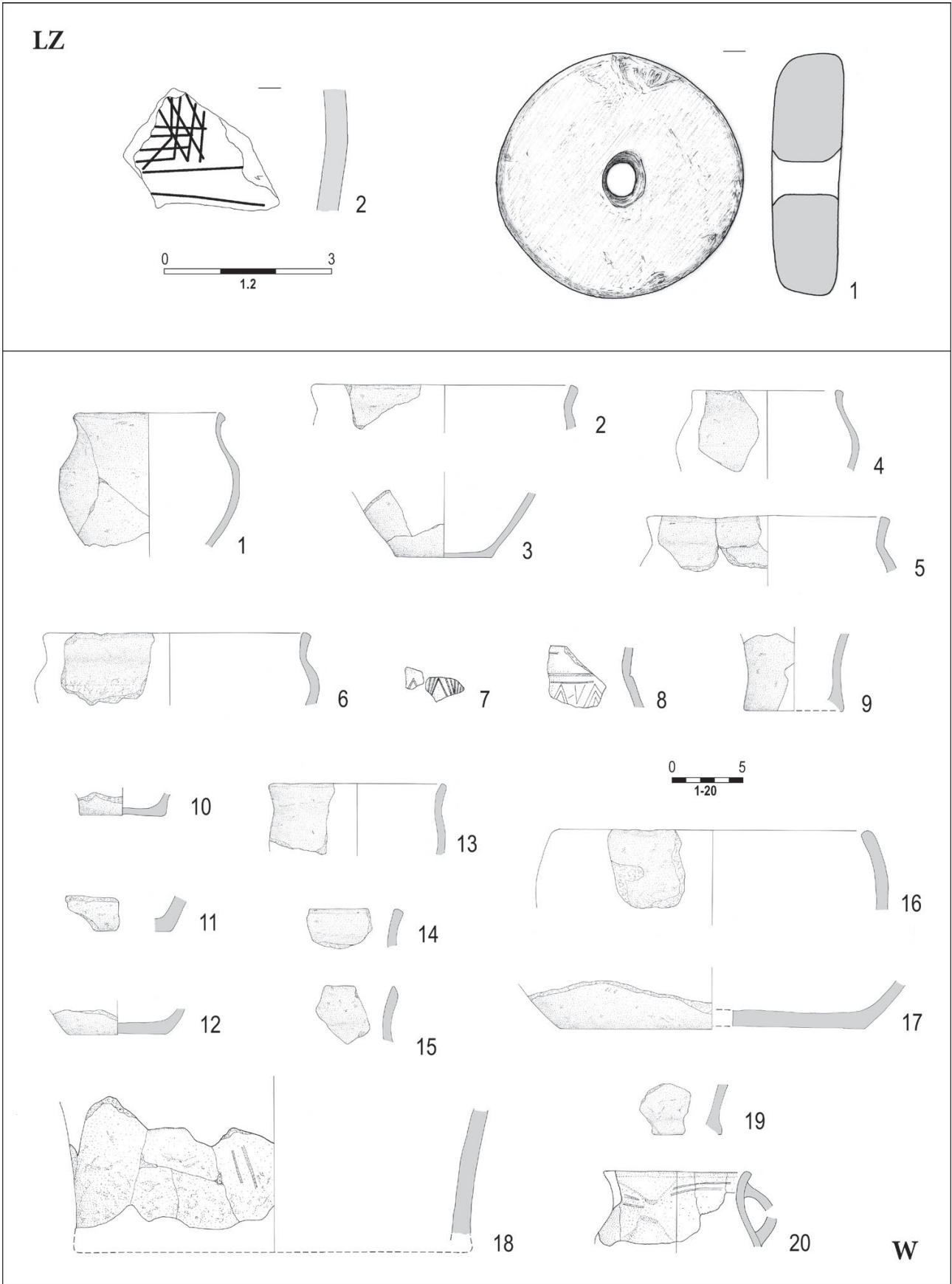
4

5

Tabl. CVI. Grób 165: 2, 3 – stop miedzi; 4, 5 – bursztyn

Tabl. CVII. Znaleźiska luźne (LZ): 1 – kamień; 2 – glina. Stanowiska wodne (W): wszystko glina

Tabl. CVIII. Cmentarzysko w Babim Dole-Borczu – zrekonstruowane kurhany i kręgi kamienne (lipiec 2018 roku, widok od północy). Fot.: A. Strobin

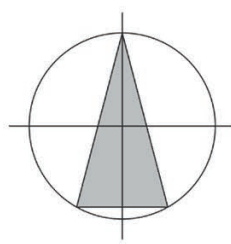
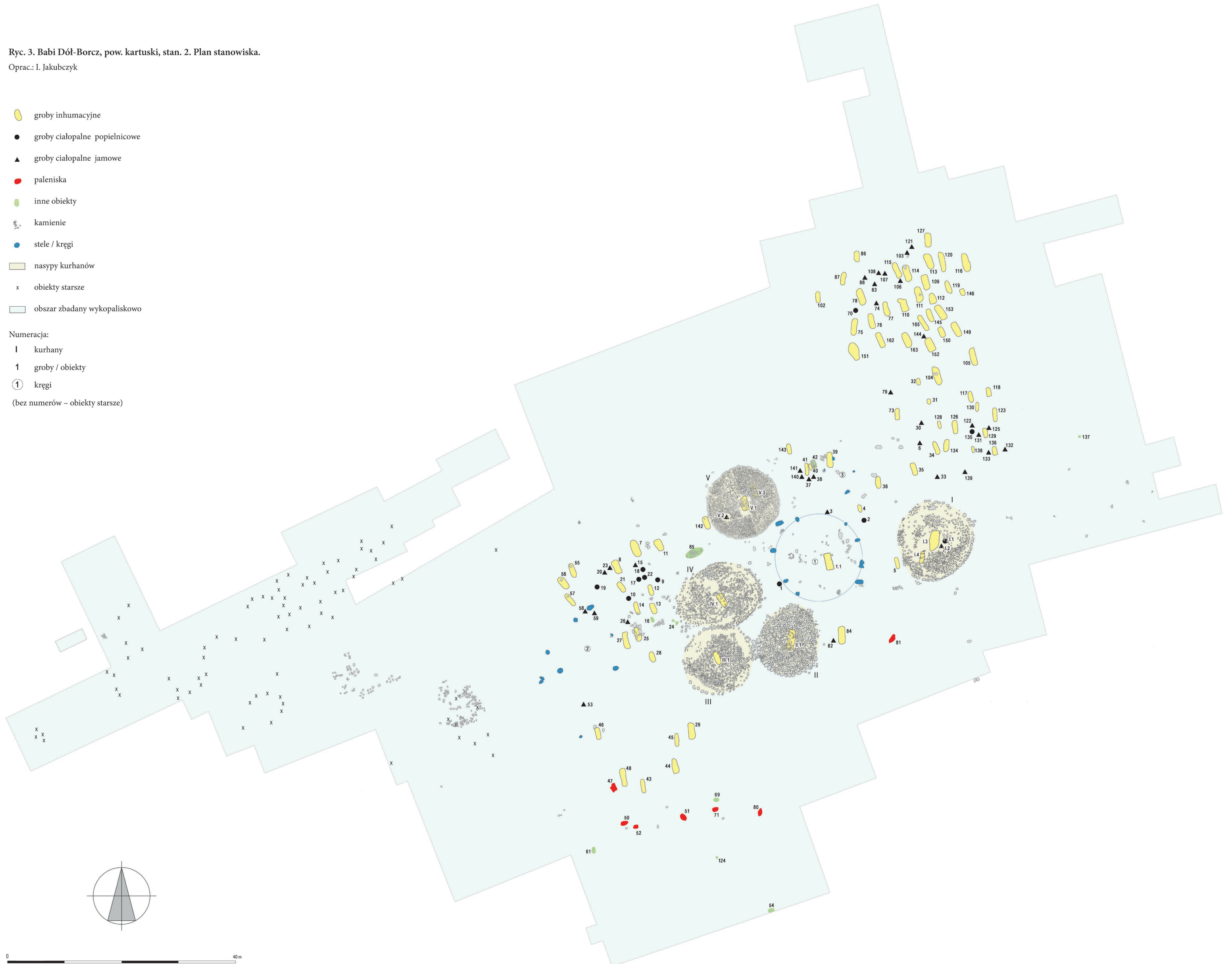
Ryc. 3. Babi Dół-Borcz, pow. kartuski, stan. 2. Plan stanowiska.

Oprac.: I. Jakubczyk

- groby inhumacyjne
- groby ciałopalne popielnicowe
- groby ciałopalne jamowe
- paleniska
- inne obiekty
- kamienie
- stele / kęgi
- nasypy kurhanów
- obiekty starsze
- obszar zbadany wykopaliskowo

Numeracja:

- I kurhany
  - 1 groby / obiekty
  - ① kęgi
- (bez numerów – obiekty starsze)

**MONUMENTA
ARCHAEOLOGICA
BARBARICA
SERIES GEMINA**

- Tomus I   VARIA BARBARICA Zenoni Woźniak ab amicis dicata
(2002)
- Tomus II   TERRA BARBARICA. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin
(2010)
- Tomus III   IN MEDIO POLONIAE BARBARICAE. Agnieszka Urbaniak in memoriam
(2014)
- Tomus IV   OPATÓW, STAN. 1. Cmentarzysko kultury przeworskiej w północno-zachodniej
Małopolsce. Analizy specjalistyczne (2015)
- Tomus V   CZARNÓWKO, STAN. 5. Cmentarzyska z późnej starożytności na Pomorzu. Część 1
(2015)
- Tomus VI   ORBIS BARBARORUM. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus
Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dicata (2017)
- Tomus VII   Maria Kordowska, Katarzyna Kowalska, ŁĘGONICE MAŁE, STAN. II. Cmentarzysko
kultury przeworskiej nad dolną Pilicą (2018)
- Tomus VIII   Jan Schuster, CZARNÓWKO, STAN. 5. Osiem grobów okazałych – narodziny nowych
elit w II wieku po Chr. w basenie Morza Bałtyckiego (2018)
- Tomus IX   Magdalena Mączyńska, Ireneusz Jakubczyk, Agnieszka Urbaniak, BABI DÓŁ-BORCZ.
Cmentarzysko kultury wielbarskiej z kręgami kamiennymi i kurhanami na Pomorzu
(2021)
- Tomus X   Marcin Woźniak, KLESZEWO. Cmentarzysko kultur przeworskiej i wielbarskiej na
północnym Mazowszu. Tom 1: Katalog (2021)